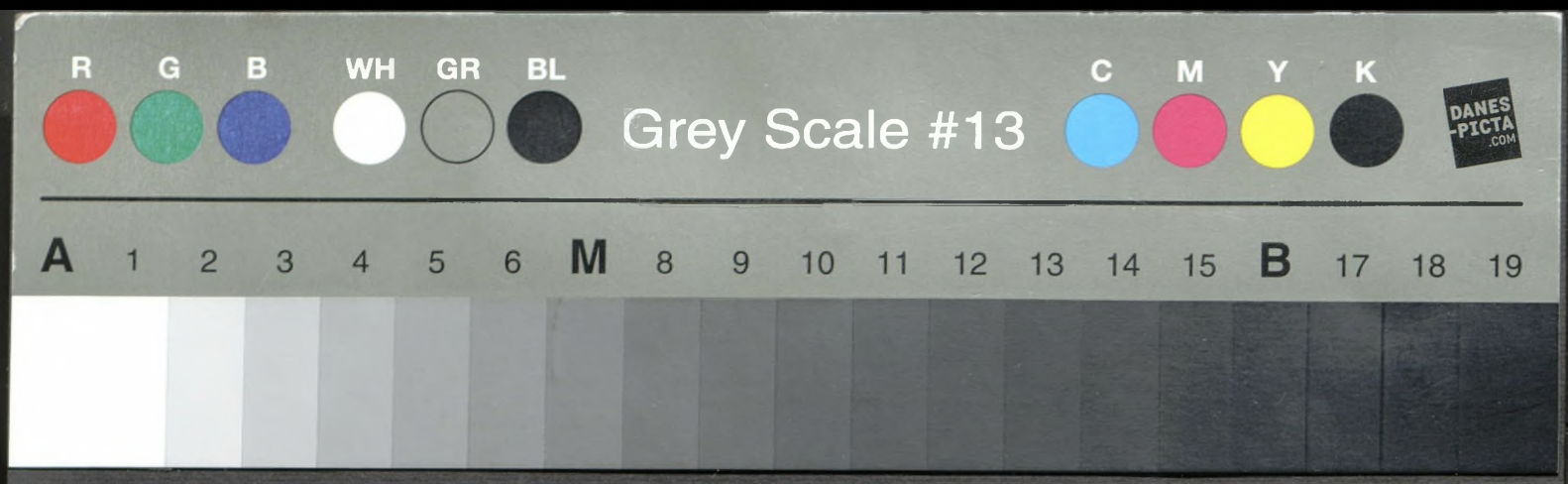
R G B WH GR BL
Grey Scale #13
C M Y K
DANES-PICTA.COM
A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

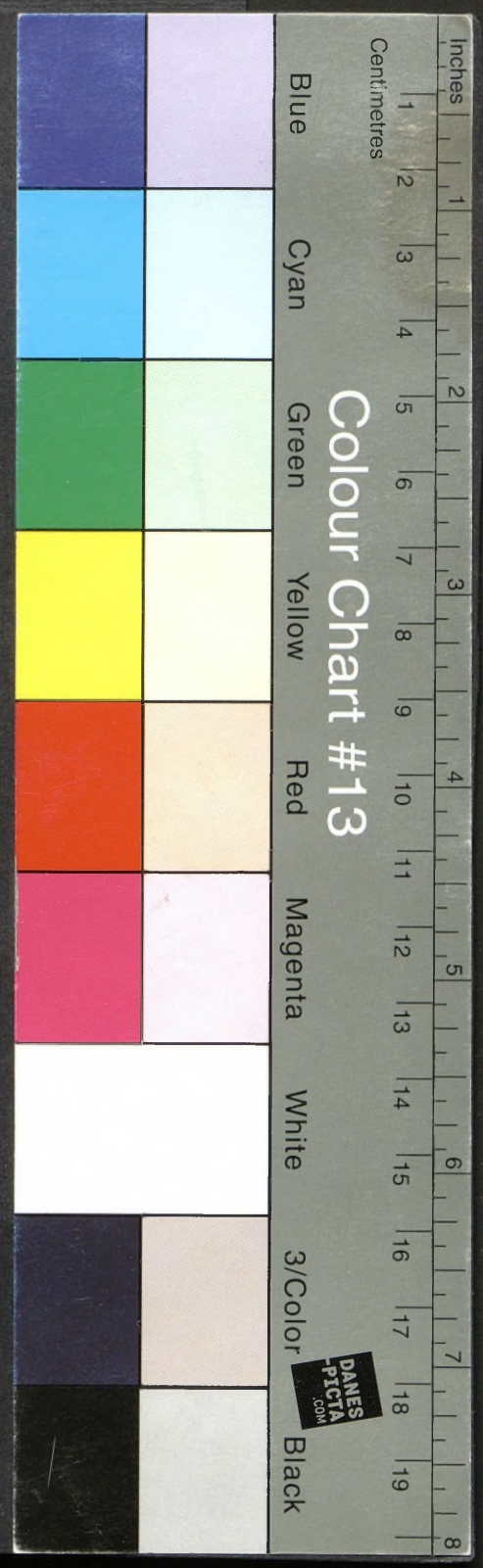
Inches
Centimetres
Colour Chart #13
Blue Cyan Green
Yellow Red Magenta White 3/Color Black
DANES-PICTA.COM

BADANIA
Z DZIEJÓW SPOŁECZNYCH I GOSPODARCZYCH

POD REDAKCJĄ

PROF. FRANCISZKA BUJAKA.

RECHERCHES SUR L'HISTOIRE SOCIALE ET ÉCONOMIQUE

SOUS LA RÉDACTION DU PROF. FRANÇOIS BUJAK

Dotąd ukazały się, są w druku lub w przygotowaniu następujące numery:
Livraisons déjà parus, sous presse, ou en préparation:

Cena zł.
Prix zł.

1. Fr. Bujak, Narok. Przyczynek do ustroju Polski piastowskiej. *„Narok". Contribution à l'organisation de la Pologne à l'époque de la dynastie des Piasts.* 1925, str. 40 . . . . . 0·80
2. St. Inglot, Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku. *Etat et répartition de la dotation de l'évêché de Cracovie dans la moitié du XV-e siècle.* Z mapą 1925, str. 130 . . . 3·00
3. Fr. Persowski, Osady na prawie ruskiem, polskiem, niemieckiem i wołoskiem w ziemi lwowskiej. *Les communes rurales organisées à la base du droit ruthène, polonais, allemand et valaque dans la terre de Léopol.* 20 figur w tekście i 3 mapy. 1926, str. 160 . . . . . 3·00
4. S. Hoszowski, Ceny we Lwowie w XVI i XVII w. *Les prix à Lwów aux XVI-e et XVII-e siècles,* 1928, str. VIII+328 . . . . . 6·00
5. J. Warężak, Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu z uwzględnieniem stosunków gospodarczych w XIV i XV wieku. *L'évolution de la dotation de l'archevêché de Gniezno au Moyen-Age, par rapport aux relations économiques du XIV e/ du XV s.* 1929, str. 175+3 nlb. i mapa . . . . . 4·00
6. M. Ungeheuer, Stosunki kredytowe w ziemi przemyskiej w połowie XV wieku. *Le problème du crédit dans la terre de Przemyśl dans la moitié du XV s.* Z mapą. 1929, str. VIII+298 . . . . . 6·00
7. R. Zubyk, Gospodarka finansowa m. Lwowa w l. 1624—1635. *L'administration financière de la ville de Lwów dans les années 1624—1635.* 1930, str. IV+496 . . . . . 6·00
8. R. Grodecki, Początki immunitetu w Polsce. *L'origine de l'immunité en Pologne.* 1930, str. 96 . . . . . 2·50
9. T. Ladenberger, Zaludnienie Polski na początku panowania Kazimierza Wielkiego. *La population de la Pologne au commencement du règne de Casimir le Grand.* Z mapą. 1930, str. 96 . . . . . 4·00
10. A. Walawender, Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w l. 1450—1586. I. Zjawiska meteorologiczne i pomory. *Chronique des calamités élémentaires en Pologne et dans les pays voisins 1450—1586. I. Phénomènes météorologiques et pestes.* 1932, str. VIII+112*+299. 6·00
11. A. Walawender, Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w l. 1450—1586. II. Zniszczenia wojenne i pożary. *Chronique des calamités élémentaires en Pologne et dans les pays voisins 1450—1586. II. Dévastations de guerre et incendies.* 1935, str. IV+82*+387 . . . 6·00
12. K. J. Hładyłowicz, Zmiany krajobrazu i rozwój osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX wieku. *La transformation du paysage et la colonisation de la Grande Pologne.* Z 3 mapami. 1932, str. VIII+256 . . 6·00
13. S. Hoszowski, Ceny we Lwowie w l. 1701—1914. *Les prix à Lwów de 1701 à 1914.* 1934, str. VIII+176*+224 . . . . . 8·00
14. J. Pelc, Ceny w Krakowie w l. 1369—1600. *Les prix à Cracovie de 1369 à 1600.* 1935, str. VI+81*+182 . . . . . 8·00
15. E. Tomaszewski, Ceny w Krakowie w l. 1601—1795. *Les prix à Cracovie de 1601 à 1795.* 1934, str. VIII+88*+350 . . . . . 8·00

Cena zł.
Prix zł.

16. M. Górkiewicz, Ceny w Krakowie w l. 1796—1914 (w przygotowaniu). *Les prix à Cracovie de 1796 à 1914 (en préparation)* . . . .
17. W. Adamczyk, Ceny w Lublinie od XVI do końca XVIII wieku. *Les prix à Lublin dès le XVI-e siècle jusqu'à la fin du XVIII-e siècle.* 1935, str. VIII+186 . . . . . 5·00
18. A. Tarnawski, Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana w. kor. *L'activité économique de Jean Zamoyski, chancelier et hetman de la Couronne.* Z portretem i 7 mapami. 1935, str. VIII+461. . 8·00
19. M. Wąsowicz, Kontrakty lwowskie w l. 1676—1686. *Les contrats de Lwów de 1676 à 1686* — w dodatku: S. Siegel, Kontrakty lwowskie w l. 1717—1724. *Les contrats de Lwów de 1717 à 1724.* 1935, str. IX+204+72* . . . . . 6·00
20. K. Dobrowolski, Najstarsze osadnictwo Podhala. *La plus ancienne colonisation de Podhale.* 1935, str. 112 . . . . . 4·00
21. J. Pelc, Ceny w Gdańsku w XVI i XVII w. (w przygotowaniu). *Les prix à Gdańsk (Danzig) aux XVI-e et XVII-e siècles (en préparation).*
22. T. Furtak, Ceny w Gdańsku w l. 1701—1815. *Les prix à Gdańsk (Danzig) de 1701 à 1815.* 1935, str. IV+281 . . . . . 7·00
23. S. Namaczyńska, Kronika klęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w l. 1649—1696 (w druku). *Chronique des calamités élémentaires en Pologne et dans les pays voisins entre 1649—1696 (sous presse).* .
24. W. Adamczyk, Ceny w Warszawie w XVI i XVII w. (w druku). *Les prix à Varsovie aux XVI-e et XVII-e siècles (sous presse)* . . .
25. S. Siegel, Ceny w Warszawie w l. 1701—1815. *Les prix à Varsovie de 1701 à 1815.* 1936, str. VI+96*+277 . . . . . 8·00
26. T. Lutman, Studja nad dziejami handlu Brodów 1773—1880. *Études sur l'histoire du commerce de la ville de Brody 1773—1880.* 1937, str. VI+364 5·00
27. R. Rozdolski, Wspólnota gminna w b. Galicji Wschodniej i jej zanik. *L'évolution de la communauté rurale en Galicie orientale.* 1936, str. IV+114 i mapa . . . . . 3·00
28. J. Paradowski, Osadnictwo w Ziemi Chełmińskiej w wiekach średnich. *La colonisation de la Terre de Chelmno au Moyen-Age.* 1936, str. VIII+ +151+4 mapy . . . . . 4·00
29. H. Lepucki, Działalność kolonizacyjna Marii Teresy i Józefa II w Galicji (w druku). *L' action colonisatrice de l'impératrice Marie Thérèse et son fils Joseph II en Galicie (sous presse)* . . . . . .
30. R. Rybarski, Kredyt i lichwa w Ekonomji Samborskiej w XVIII w. *Crédit et usure dans l'Economie royale de Sambor au XVIII-e siècle.* 1936, str. IV+130 . . . . . 3·00
31. Fr. Kącki, Ks. Stanisław Stojałowski i jego działalność społeczno-polityczna. T. I. (1845—1890). *L'abbé Stanisław Stojałowski et son action sociale et politique. T. I. (1845—1890).* 1937, str. VIII+215. . . 3·00

Jako dalsze tomy ukażą się — *Viendront de paraître:*

S. Pazyra, Studia z dziejów miast na Mazowszu od XIII do początków XX w. *Études sur l'évolution des villes de la Masovie depuis le XIII-e jusqu'au début du XX-e s.*

M. Mika, Ceny w Poznaniu od końca XV do początków XIX wieku. *Les prix à Poznań depuis la fin du XV-e s. jusqu'au début du XIX-e s.*

Fr. Jukniewicz, Klęski elementarne w Polsce i krajach sąsiednich 1697—1750. *Calamités élémentaires en Pologne et dans les pays voisins 1697—1750.*

Z. Wróblewska, Praca gospodarcza arcyb. Jana Łaskiego. *L'activité économique d'archevêque Jean Łaski.*

REDAKCJA I ADMINISTRACJA

LWÓW — UNIWERSYTET, UL. MICKIEWICZA 5 a, II p.

SKŁAD GŁÓWNY: KASA IM. MIANOWSKIEGO
INSTYTUT POPIERANIA POLSKIEJ TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ

WARSZAWA, NOWY ŚWIAT 72.

STUDJA

Z HISTORJI SPOŁECZNEJ I GOSPODARCZEJ POŚWIĘCONE PROF. DR. FRANCISZKOWI BUJAKOWI

MÉLANGES D' HISTOIRE ÉCONOMIQUE ET SOCIALE OFFERTS À FRANÇOIS BUJAK

LWÓW 1931 — STR. XXXVIII i 627 — CENA ZNIŻONA 10 ZŁ.

Zawierają rozprawy:

Dr. A. Walawender: Bibljografja prac prof. Dr. Fr. Bujaka, str. I—XXXVIII.
Dr. Z. Kozłowska-Budkowa: Przyczynki do krytyki dokumentów śląskich z pierwszej połowy XIII w., str. 1—19.
Prof. Dr. K. Tymieniecki: Najdawniejsza polska ustawa dworska, str. 21—44.
Prof. Dr. R. Grodecki: Wole i Lgoty. Przyczynek do dziejów osadnictwa w średniowiecznej Polsce, str. 45—65.
Prof. Dr. Z. Wojciechowski: Z zagadnień rodziny kulturalnej polskiego ustroju średniowiecznego, str. 67—81.
Dr. F. Persowski: Osadnictwo w dorzeczu średniego biegu Sanu, str. 83—99
Dr. K. J. Hładyłowicz: Zmiany krajobrazu w ziemi lwowskiej od połowy XV do początku XX wieku, str. 101—132.
Dr. K. Arłamowski: Klucz medycki starostwa przemyskiego w XVI w., str. 133—164.
Dr. S. Inglot: Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588—1607, str. 165—226.
Dr. R. Zubyk: Gospodarstwo folwarczne z końcem XVIII wieku, str. 227—261.
Dr. E. Wytanowicz: Polityka agrarna sejmu galicyjskiego str. 263—283.
Dr. J. Warężak: Mons pietatis w Łowiczu, str. 285—315.
Dr. T. Lutman: Handel Triestu w 1775 r., str. 317—345.
Dr. Ł. Charewiczowa: Lwów na przełomie XVII i XVIII wieku, str. 347—374.
A. Gilewicz: Przyjęcia do prawa miejskiego we Lwowie w l. 1405—1604, str. 375—414.
S. Pazyra: Ludność Lwowa w pierwszej ćwierci XX wieku, str. 415—446.
Dr. W. Kramarz i Dr. T. Ladenberger: Rozmieszczenie ludności rzymsko-katolickiej w diecezji przemyskiej w roku 1785, str. 447—478.
Dr. K. Dobrowolski: Dzieje wsi Niedźwiedzia w powiecie limanowskim do schyłku dawnej Rzeczypospolitej, str. 479—563.
Dr. S. Hoszowski: Kronika Seminarjum historji społecznej i gospodarczej Uniwersytetu J. K. we Lwowie za lata 1921—1931, str. 565—595.
Résumé, str. 597—622.

OSOBNE ODBITKI — *TIRAGES À PART:*

A. Gilewicz, *Stanowisko i działalność gospodarcza Władysława Opolczyka na Rusi w latach 1372—1378.* Lwów 1929, str. 35 . . 0,50

T. Ladenberger, *Rozmieszczenie ludności diecezji krakowskiej w 1787 roku.* Lwów 1929, str. 15 i mapa. 0,50

M. Wąsacz, *Ruskie przełęcze karpackie w czasach nowożytnych.* Lwów 1929, str. 24 i mapa. 0,50

W. Zaïkyn, *Badania uczonych rosyjskich z dziejów społecznych i gospodarczych. 1917—1933. Cz. I i II.* Lwów 1934 i 1935, str. 81+103. Całość. 3,50

Do nabycia w Administracji Roczników Dziejów Społecznych i Gospodarczych. Lwów, ul. Mickiewicza 5a, II p.

ROCZNIKI
DZIEJÓW SPOŁECZNYCH I GOSPODARCZYCH

ANNALES
POLONAISES D' HISTOIRE SOCIALE ET ÉCONOMIQUE

REDAKTORZY — *DIRECTEURS*:
PROF. DR. FR. BUJAK — PROF. DR. J. RUTKOWSKI.

TOM I — ROK 1931 — STR. XVI i 391 — CENA 15 ZŁ.
TOM II — ROK 1932 i 1933 — STR. XXIII i 632 — CENA 20 ZŁ.
TOM III — ROK 1934 — STR. XXIV i 770 — CENA 15 ZŁ.
TOM IV — ROK 1935 — STR. XXII i 568 — CENA 15 ZŁ.
TOM V — ROK 1936 — STR. XVIII i 475 — CENA 15 ZŁ.
TOM VI — W PRZYGOTOWANIU.

Zawierają: w tomie I 10 rozpraw i 240 recenzyj i sprawozdań, w tomie II 10 rozpraw oraz 302 ocen i sprawozdań, w tomie III 9 rozpraw oraz 247 recenzyj i sprawozdań, w tomie IV 6 rozpraw i 181 recenzyj i sprawozdań, w tomie V 6 rozpraw i 171 recenzyj i sprawozdań z historii społecznej i gospodarczej — oraz nauk pokrewnych. Każdy tom podaje obfitą bibljografję polską i obcą.

Le I-ier volume renferme: 10 mémoires et 240 notes critiques et comptes-rendus, le II-me: 10 mémoires et 302 notes critiques et comptes-rendus, le III-me: 9 mémoires et 247 notes critiques et comptes-rendus, le IV-me: 6 mémoires et 181 notes critiques et comptes-rendus, le V-me: 6 mémoires et 171 notes critiques et comptes-rendus se référant à l'histoire sociale et économique — et ses auxiliaires. Une bibliographie abondante du sujet en langues polonaise et étrangères complète chaque volume. Le VI-me volume en préparation.

REDAKCJA I ADMINISTRACJA:
LWÓW — UNIWERSYTET, UL. MICKIEWICZA 5 a, II p.

SKŁAD GŁÓWNY:
KASA IM. MIANOWSKIEGO
INSTYTUT POPIERANIA POLSKIEJ TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ
WARSZAWA, NOWY ŚWIAT 72.

STUDJA NAD DZIEJAMI HANDLU BRODÓW
W LATACH 1773—1880.

BADANIA Z DZIEJÓW SPOŁECZNYCH I GOSPODARCZYCH
POD REDAKCJĄ PROF. FR. BUJAKA

NR. 26

TADEUSZ LUTMAN

STUDJA NAD DZIEJAMI HANDLU BRODÓW

W LATACH 1773—1880

ÉTUDES SUR L'HISTOIRE DU COMMERCE DE LA VILLE BRODY EN GALICIE DE 1773 À 1880.

STUDIEN ÜBER DIE HANDELSGESCHICHTE DER STADT BRODY IN GALIZIEN IN DEN JAHREN 1773—1880.

Z MAPĄ

WYDANO Z ZASIŁKU ZWROTNEGO
MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO
I ZASIŁKU ZAKŁADU NARODOWEGO IM. OSSOLIŃSKICH.

LWÓW 1937
SKŁAD GŁÓWNY: KASA IM. REKTORA J. MIANOWSKIEGO
INSTYTUT POPIERANIA POLSKIEJ TWÓRCZOŚCI NAUKOWEJ
WARSZAWA, NOWY ŚWIAT 72.

1296/2

Z DRUKARNI NAUKOWEJ WE LWOWIE, UL. ORMIAŃSKA 8. — TELEFON 253-10

OD AUTORA.

Praca niniejsza nie jest monografją Brodów, ale zajmuje się głównie zagadnieniami handlu tego miasta, które przez długi czas było ważnym punktem wymiany na pograniczu dwu kultur gospodarczych. Zwrócono w niej uwagę na warunki, jakie wytworzyła polityka handlowa Austrji i Rosji oraz wzajemna wymiana obu państw. Dokładnie i szczegółowo omówiono przywilej wolnohandlowy miasta Brodów, albowiem to udogodnienie, stanowiąc przeszczepienie instytucji wolnych portów w dziedzinę handlu lądowego, było z tego powodu bodaj unikatem nietylko na terenie ziem polskich, ale nawet w Europie, jeśli pominiemy krótkotrwały żywot takich wolnych miast handlowych, jak Podgórze, Suczawa, Kraków i Terespol. Najwięcej trudu wymagało opracowanie statystyki ruchu towarowego, na podstawie której przedstawiliśmy handel Brodów na przestrzeni 106 lat. Nasza literatura, z wyjątkiem wzorowej pracy R. Rybarskiego (Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu, T. I—II, Poznań 1928), uwzględnia to zagadnienie według metody opisowej, lub też posiłkuje się gotowemi cyframi statystycznemi, zwraca zaś mało uwagi na przeprowadzenie samodzielnych i systematycznych badań statystycznych. Ruch towarowy zasługuje na dokładne opracowanie dlatego, że daje obraz wyników polityki handlowej, wyobrażenie o zbycie i powodzeniu poszczególnych gałęzi wytwórczości krajowej i zagranicznej oraz o zasięgu danego ośrodka handlowego. Prócz tego wyniki nad badaniem ruchu towarowego utwierdzają nas w przekonaniu, że handel jest dziedziną życia gospodarczego, w której najbardziej uwidoczniają się następstwa głębokich przemian, jakie dokonują się pod wpływem postępów techniki, wzrostu uprzymysłowienia i rozwoju komunikacji, oraz skutki wielkich wydarzeń, jak kryzysy i wojny, jakie mają miejsce nawet w krajach odległych od danego rynku.

Serdeczne podziękowanie składam Prof. Franciszkowi Bujakowi za troskliwą opiekę, jaką otaczał niniejszą pracę. Dyrekcji Funduszu Kultury Narodowej dziękuję za przyznanie stypendjum, a Dyrekcji Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich za udziele-

nie płatnego urlopu, które umożliwiły mi dokonanie poszukiwań w archiwach i bibljotekach wiedeńskich w czasie od listopada 1931 do lutego 1932. Prócz tego dziękuję Zakładowi Narodowemu imienia Ossolińskich za przyznanie zasiłku na druk pracy. Dziękuję za udostępnienie materjałów w pierwszym rzędzie pracownikom Archiwum Państwowego we Lwowie, głównie Dyr. Eugenjuszowi Barwińskiemu, następnie Dyrekcjom Bibljoteki Uniwersyteckiej we Lwowie, Bibljoteki Polskiej Akademji Umiejętności w Krakowie, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatsarchiv des Innern und der Justiz, Hofkammerarchiv i Archiv und Bibliothek des Bundesministeriums für Finanzen w Wiedniu, oraz Dyr. Aleksandrowi Czołowskiemu za wypożyczenie rękopisów ze swoich prywatnych zbiorów. Osobne podziękowanie składam Doc. Stefanowi Inglotowi za przedyskutowanie szeregu zagadnień i za trud, jaki z powodu licznych zajęć i choroby Redaktora „Badań“ włożył w nadzwyczaj sumienną kontrolę druku i korekt pracy.

Lwów, w styczniu 1937.

WSTĘP.

1. Stan dotychczasowych badań.

Dzieje Brodów nie zostały dotąd należycie zbadane i opracowane. Rozprawa Lipińskiego z r. 1851[1]), najstarsza monografja poświęcona przeszłości tak ważnego punktu handlowego, doprowadza badania tylko do początków panowania austrjackiego i zajmuje się prawie wyłącznie właścicielami tego miasta, pozatem zaś poświęca zaledwie krótką wzmiankę przywilejowi z r. 1779, nie zwracając uwagi na bliższe omówienie znaczenia jego dla rozwoju miasta. Praca Barącza drukowana w r. 1863, zakrojona już na szerszą skalę, wyzyskuje sumiennie wiele materjału i prowadzi tok dziejów do czasów współczesnych autorowi, ale, jak twierdzi Hubert, zbywa jej na wyrazistym rysunku pracy społeczeństwa, zamieszcza szczegóły nie związane z wiadomościami o rozwoju dawniejszym i współczesnym, jest raczej historją właścicieli, niż społeczeństwa, jest tylko kroniczką nie dającą krytycznego ujęcia i stanowiącą nieodzowny materjał dla historyka. Wiadomości o handlu autor podaje nieliczne. Cytuje przywilej wolnohandlowy z r. 1779 i jego zmianę z r. 1787 bez omówienia jego wpływu na rozwój miasta, prócz tego zamieszcza kilka dat z listów Krattera, drukowanych w r. 1786 i z „Podróży" Niemcewicza.

W czasach późniejszych nie badano już dziejów Brodów monograficznie, a literatura, jeśli zajmuje się dziejami miasta, to poświęca im uwagę tylko w związku z badaniami, prowadzonemi nad polityką handlową Austrji lub też stosunkami gospodarczemi, panującemi w Galicji. Płoszczanskij (1874) na podstawie sprawozdań Edera z lat 1773—74 podaje rozporządzenie Pergena z r. 1773 i ówczesny stan handlu[2]). Praca Fechnera (1886) podaje

---

[1]) Zob. Bibljografja, podana w ustępie 4 tegoż wstępu.

[2]) Sprawozdanie to, mające sygnaturę Gubernjum, znajduje się w Bibljotece Akademji Umiejętności w Krakowie jako rkps. nr. 811. Dokładne szczegóły z niego podaje Płoszczanskij w fejletonie, drukowanym w r. 1874 w czasopiśmie „Słovo" w języku ruskim. Pozatem oparł się na tem sprawozdaniu Grossman. Dowiadujemy się z tego sprawozdania, iż trudno korzy-

słów kilka o handlu Brodów za czasów niepodległej Polski. August Beer (1891), badający politykę celną monarchji na podstawie materjałów, znajdujących się w archiwach wiedeńskich, przy omawianiu stosunków z Rosją zwraca uwagę na kilka ciekawych szczegółów. Stwierdza on, że przywilej został nadany w r. 1773, zniesiony w r. 1778 i odnowiony w r. 1779, pozatem zaś przytacza kilka faktów dowodzących, że sprawa Brodów w stosunku z Rosją posiadała niemałe znaczenie. Ogólnikowo stan handlu z r. 1783 omawia W. Tokarz (1908). Sprawą przywileju brodzkiego zajmuje się Henryk Grossman, który w pracy, poświęconej polityce handlowej Austrji w stosunku do Galicji w erze Józefińskiej, przedstawia tok spraw, poprzedzających wprowadzenie wspomnianych rozporządzeń, oraz określa ich wzajemny stosunek w ten sposób, że rozporządzeniu z r. 1773 przypisuje faktyczne wyłączenie Brodów z obszaru celnego, a patentowi z r. 1779 zagwarantowanie prawne uprzywilejowanego stanowiska. Pozatem Grossman podaje parę sprawozdań Edera o handlu brodzkim z lat 1773—8 oraz sprawozdania Bujakowskiego i Schönauera z r. 1784, uwzględnia dane z współczesnej rozprawy Schweighofera oraz ogólne sumy handlu brodzkiego za rok 1787. Praca ta, jak stwierdza Bujak, posiada jednak te wady, że nie omawia genezy znaczenia handlu, sięgającego głęboko w wiek XVIII i czasy wcześniejsze, że wykazuje brak perspektywy historycznej, posiada wadliwą konstrukcję i jest przeładowana balastem archiwalnym, skutkiem czego trudno odróżnić jest to, co jest opinją od tego, co jest przepisem. Zarzuca też Bujak autorowi, że praca jego zabarwiona jest uczuciem niechęci w stosunku do szlachty i współczuciem, jak i uznaniem dla rządu austrjackiego i żydów.

Dopiero w czasach ostatnich, mianowicie w r. 1927, duży snop światła na handel Brodów rzuca uczony Ukrainy Sowieckiej Aleksander Ohłoblin, który napisał rozprawę o tranzycie Ukrainy w pierwszej połowie XIX wieku. Ohłoblin opiera się na literaturze rosyjskiej, po największej części niedostępnych nam drukach współczesnych, oraz wydawnictwach statystycznych rosyjskich, głównie na „Gosudarstvennaja vněšnaja torgovla“ [3]).

---

stać z dat statystycznych, pochodzących z owych czasów, albowiem urzędnik celny w Brodach opierał się na dowolnem zeznaniu kupca; pozatem nie podawano ilości przewożonego towaru, lecz tylko ilość koni.

[3]) Oto wykaz ważniejszych dzieł i wydawnictw rosyjskich, na których opiera się Ohłoblin: Lettres sur la Crimée, Odessa et la Mer d'Asof, Moskwa 1810 — Archiv Kijevskogo Gubernjalnogo Upravlenija 1811, nr. 3516 — Duch. Żurn. 1818. — (Castelnau), Essai sur l'histoire ancienne et moderne de la

Liczny zasób literatury i źródeł drukowanych uzupełniamy czterema drukami, których Ohłoblin nie zna, a mianowicie: Hegemeister Jules, Mémoire sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de Moldavie et de la Valachie, Odessa - Symphéropol 1835, oraz Reden Friedrich Wilhelm, który w trzech pracach daje ciekawe szczegóły, a mianowicie: Das Kaisertum Russland, Statistische Darstellung seiner Kulturverhältnisse, namentlich in wirtschaftlicher und kommerzieller Beziehung, Berlin, Posen, Bromberg 1843, Allgemeine Handels- und Gewerbegeographie und Statistik, Berlin 1844 oraz Deutschland und das übrige Europa, Wiesbaden 1854.

Ohłoblin zajmuje się głównie handlem Ukrainy i stwierdza, że w okresie blokady kontynentalnej Odessa i Ukraina prawobrzeżna stanowią centrum handlu międzynarodowego, które dostarcza zgłodniałej Europie towarów. Przez Ukrainę wiedzie jedyny szlak, prowadzący do Austrji i Prus, i tędy odbywa się legalna wymiana i legalny transport towarów azjatyckich i kolonjalnych, głównie bawełny, przychodzą zaś z zachodu wyroby gotowe, a także wytwory ducha, ideje, prądy rewolucyjne. Ohłoblin zwraca uwagę jednocześnie na handel Brodów w dobie blokady kontynentalnej, a zwłaszcza na tranzyt na linji Brody - Odessa, oraz stwierdza, że punkt kulminacyjny handlu tego przypada na r. 1808. Zdania tego, które zresztą wypowiedział już Hegemeister, a za nim Dede, nie podzielamy, gdyż na podstawie dat statystycznych austrjackich dochodzimy do przekonania, że mimo upadku handlu z Odessą tranzyt kwitnie na innych drogach i z tego powodu punkt kulminacyjny przypada znacznie później, a mianowicie w r. 1812. Natomiast ważnem jest zdanie Ohłoblina, że taryfa rosyjska z r. 1810 na działanie blokady ma wpływ ograniczający, a nie niszczący,

---

Nouvelle Russie. Paris 1820. — De Lagarde, Voyage de Moscou à Vienne par Kiov, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermannstadt. Paris 1824. — Bronevskij, Putušestvie ot Triesta do S. Petersburga v 1810 godu, Moskwa 1828. — Komerčeskaja Gazeta 1828. — Žurnał Min. Nar. Děł 1850. — Semenov, Izučenie istoričeskich svědenij o rossijskoj vněšnej torgovle i promyšlennosti społoviny XVII-go stolěttija po 1858 god. Č III Petersburg 1859. — Sbornik russk. imperatorskogo istoričeskogo obščestva, Petersburg t. XXI 1877 i LIV 1886. — Skałkovskij, Pervoje tridcatoletije goroda Odessy, w dziele zbiorowem pt. Odessa 1794—1894. — Russkoje ekonomičeskoje obozrenije, 1899 X. — Koenig A., Die sächsische Baumwollindustrie am Ende d. v. Jh. während der Kontinentalsperre, Leipzig 1908. — Tarle E., Kontinentalnaja błokada, Moskwa 1913. — Pokrovskij M. N., Vněšnaja politika, Moskwa 1913. — Müller, Lejpcigskaja jarmarka. — Pozatem znane nam dzieła i wydawnictwa, jak Sicard, Niemcewicz, Dede, Martens.

oraz że koniec blokady datuje się od wojny rosyjsko-francuskiej z r. 1812[4]). Ohłoblin zajmuje się tranzytem Brody-Odessa do r. 1857 i przechodzi etapy jego upadku. O ile czasy blokady omawia dość szczegółowo, to lata późniejsze, oparte głównie na datach „Gosudarstvennja vněšnaja torgovla", dość szkicowo i ogólnikowo przechodzi. Wiadomości te jednak są cenne do poznania ekspansji handlu Brodów na morze Czarne i Kaukaz. Z naszej strony uzupełniamy je datami Hegemeistra, Dedego i Redena oraz sprawozdaniami z Hofkammerarchiv i zbioru dyr. Czołowskiego.

W r. 1930 artykuł o roli kupców brodzkich w tranzycie międzynarodowym napisał Mark Wischnitzer. Autor ogranicza się do literatury i źródeł drukowanych, pomija zaś materjał archiwalny. Podaje ciekawe szczegóły z r. 1742 z pamiętnika Bera z Bolechowa, wydanego przez siebie w języku hebrajskim i angielskim, z prac Hassego, Markgrafa i Freudenthala kilka faktów o udziale kupców brodzkich na jarmarkach lipskich, a z danych Gelbera wymienia kilka ważniejszych firm żydowskich, naogół zaś cytuje fakty za pracą Grossmana. Recenzja nasza, drukowana w r. 1931, wykazuje luki w wyzyskaniu materjału drukowanego i szereg zastrzeżeń metodycznych z punktu widzenia historji gospodarczej, oraz stwierdza, że artykuł ten posiada znaczenie dla historji żydów.

W r. 1935 wyszła praca Dawida Wurma „Z dziejów żydowstwa brodzkiego do r. 1772". Jest to praca magisterska, która przynosi trochę nowych szczegółów do historji żydów brodzkich, ale tak chronologicznie, jakoteż i rzeczowo nie wiąże się z naszym tematem.

Literatura przy wyjaśnianiu ustanowienia wolności handlowej Brodów nie zwróciła należytej uwagi na zmianę przywileju z r. 1787, noszącego piętno nowowprowadzonej polityki prohibicyjnej, skutkiem czego przywilej w formie powszechnie znanej nie może wyjaśnić faktów z dziedziny handlu zagranicznego. Dopiero po uwzględnieniu wspomnianej noweli z r. 1787 można usunąć tę roz-

---

[4]) Jest rzeczą znamienną, że na znaczenie miasta Brodów w tranzycie międzynarodowym zwraca pierwszą uwagę literatura zagraniczna. Nim zajęli się polscy uczeni handlem Brodów, już w językach obcych było szereg druków, które poświęciły swą uwagę miastu. Nie jest to dziełem przypadku ale wynikiem momentu, w którym miasto w handlu światowym zabłysło rozgłosem i sławą. Właśnie w dobie napoleońskiej blokady kontynentalnej, w której Brody są pierwszorzędnym punktem wymiany międzynarodowej, stwierdzić się da pojawienie się szeregu dzieł współczesnych, które, zajmując się stosunkami gospodarczemi, podkreśliły rolę Brodów.

bieżność. Ponadto ogólnikowo i ubocznie potraktowała opis handlu brodzkiego i małą uwagę zwróciła na ruch towarowy.

2. Źródła polityczno-administracyjne.

Nowy materjał, na którym opiera się nasza praca, składa się głównie ze źródeł archiwalnych i drukowanych wykazów statystycznych. Archiwalja czerpiemy wyłącznie prawie z aktów b. Gubernjum galicyjskiego, znajdujących się w Archiwum Państwowem we Lwowie. I tak w „Commercialiach" są akta do kilku spraw handlowo-celnych, w „Normaliach" zaś, zaopatrzonych w indeksy obejmujące znaczną ilość lat, jest kilkanaście ciekawych rozporządzeń, drukowanych tylko częściowo, a przy niektórych aktach znajdują się niekiedy załączniki, które pozwalają się zapoznać z poprzednim przebiegiem sprawy.

Najcenniejsze dane czerpiemy z Rektyfikatów Prezydjalnych i Gubernjalnych, a zwłaszcza najciekawszy jest rft. prez. 373, który zawiera szereg opinij, wypowiedzianych o przywileju od czasu jego ustanowienia do ostatnich lat jego istnienia, oraz przedstawia walki prowadzone na temat, czy wolne miasto należy znieść, czy też je zachować. W walkach tych zabierają głos poszczególne władze galicyjskie, jak Gubernjum, Administracja kameralna, Urząd cyrkularny, Inspektorat celny, gmina brodzka i leśniowska, brodzkie gremjum handlowe i brodzkie dominjum, a po r. 1848 Namiestnictwo, Krajowa Dyrekcja skarbu, Powiatowa Dyrekcja skarbu, Izba handlowa i przemysłowa w Brodach oraz grupy mieszkańców brodzkich. O opinji szerokich mas społeczeństwa zrazu nie słyszymy, dopiero później na terenie Sejmu galicyjskiego i austrjackiej Rady państwa reprezentanci ludności galicyjskiej zabierają głos i przemawiają w sprawach potrzeb gospodarczych kraju. Kiedy rozprawa na temat przywileju toczy się na terenie Sejmu, wtedy Wydział Krajowy bada akta rftu prez. 373 i na podstawie niego przedkłada sprawozdanie izbie. W archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich, wcielonem obecnie do Archiwum Państwowego, korzystaliśmy z tzw. fragmentów brodzkich (nieuporządkowanych) [5]).

---

[5]) W rękopisach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i Bibljoteki Uniwersyteckiej znajduje się zasób materjału bardzo skąpy i nieliczny. I tak Słownik Siarczyńskiego, rkps. Ossol. 1825/III i 1828/III, podaje nieco danych ogólnikowych o Brodach z roku bliżej nie podanego, w każdym razie z czasów przed rokiem 1829. Teki Schneidra, zawierające herby miast, podają sumarjusz miasta i okolicy za rok 1799. — Rkps. Bibl. Uniw. nr. 124 zamieszcza cyfrę dochodu i ludności za r. 1820.

Celem poznania polityki rządu austrjackiego w stosunku do Brodów oraz zrozumienia biegu handlu Brodów postaraliśmy się uwzględnić akta centralnych władz wiedeńskich. Poszukiwania te przeprowadziliśmy w następujących archiwach wiedeńskich: 1. Haus-Hof-und Staatsarchiv, 2. Hofkammerarchiv, 3. Archiv und Bibliothek des Bundesministeriums für Finanzen, 4. Staatsarchiv des Innern und der Justiz I, 5. Staatsarchiv des Innern und der Iustiz II (Handelsministerium).

Haus-Hof-und Staatsarchiv, zawierające akta władz najwyższych, daje materjał nieliczny, ale zato esencjonalny. Akta Staatsratu zawierają postanowienia cesarskie w sprawach państwowych wraz z krótkim przebiegiem sprawy. Odnoszą się te akta do czasów przed r. 1848, a lat późniejszych dotyczą akta Ministerratu. Akta zamówione na podstawie indeksu alfabetycznego otrzymano prawie wszystkie. Jednak z aktów tych wybraliśmy tylko materjały dotyczące spraw handlowo-celnych. Główną uwagę zwróciliśmy na akty dotyczące sprawy przywileju, w których znaleźliśmy powody posunięć rządu w tej kwestji, oraz poznaliśmy opinję kamery nadwornej, ministerstwa finansów, ministerstwa handlu oraz przedłożenia rządowe. W dziale „Handels-politische" Ministerratu zbadaliśmy akta rokowań handlowych i stosunków austrjacko-rosyjskich z lat 1874—1878.

Hofkammerarchiv, zawierające akta dotyczące gospodarki państwowej, dzieli się na dwie części: 1. archiwum dawne do r. 1813, 2. archiwum nowe 1814—1830. W części pierwszej akty poszczególnych krajów są zebrane oddzielnie, gdyż istnieją podówczas oddzielne kamery nadworne dla poszczególnych krajów koronnych, przyczem Galicja, jakoteż i nabyta przez monarchję w trzecim rozbiorze Galicja Zachodnia wraz z krajami węgierskiemi, podlegają węgierskiej kamerze nadwornej. W części drugiej materjał jest już scentralizowany, gdyż w miejsce kamer krajowych stworzono ogólną Kamerę nadworną. Dzięki dokładnym indeksom rocznym i dobremu uporządkowaniu zbiorów udało się zebrać w temże archiwum liczny zasób materjałów, obejmujący głównie sprawozdania, noty i dekrety dotyczące handlu oraz fragmenty wykazów statystycznych. Badaliśmy w archiwum kamery dział komercjalny, dotyczący bezpośrednio handlu. Z aktów zamówionych na podstawie indeksu otrzymaliśmy niemal wszystkie.

Nie będziemy wymieniać zawartości materjału zaczerpniętego z Hofkammerarchiv, ale ograniczymy się do omówienia opisów handlu brodzkiego. Najbogatsze dane mamy do czasów kontynentalnej blokady napoleońskiej, co wynika z roli, jaką podówczas

Brody odgrywają w handlu, oraz z zainteresowania się monarchji ogromnemi obrotami wolnego miasta handlowego. Do tych lat odnoszą się sprawozdania Antoniego Harwika, długoletniego inspektora celnego brodzkiego, które zawierają kwartalne przedstawienia handlu Brodów z lat 1809—1813, a w sprawozdaniach późniejszych, pochodzących z lat 1817—24, spotykamy też daty półroczne dla lat 1806—08. Sprawozdania te, aczkolwiek niekompletne, zawierają nadzwyczaj ciekawe materjały do obrotu brodzkiego, najwięcej do przewozu wchodowego, potem do wywozu, najmniej do przywozu. Klasyfikacja towarowa Harwika oparta jest w zasadzie na taryfach z r. 1784 i 1788. Jak dobrą opinję miały te sprawozdania u władz dowodzi fakt, że na wniosek administratora celnego Józefa Nigga kamera nadworna pismem z 28 IV 1812 wyraziła Harwikowi uznanie [6]).

W latach następnych Harwik przesyła nadal sprawozdania o handlu brodzkim, lecz z początku kwartalne, a od r. 1817 półroczne, przyczem półrocza porównuje z odpowiedniemi półroczami z lat 1806—1808 i zaznacza zaszłe zmiany, omówiwszy poprzednio powody zmian z kilku solidniejszemi domami handlowemi brodzkiemi. Od r. 1824 zaprzestaje porównywać badane półrocza z latami 1806—1808, lecz postanawia zestawiać je z latami 1816—18. Nic to dziwnego, gdyż nadzieja na powrót do rozmiarów z lat blokady zawiodła. Niestety sprawozdania z lat 1818—1824 są rozsypane po różnych fascykułach i zaledwie część udało się ich zebrać, wobec czego zrezygnowaliśmy z zestawień statystycznych i ograniczamy się do wzmianek z opisów handlu, przedstawionych przez Harwika.

Sprawozdanie Józefa Nigga, administratora celnego w Galicji, wygotowane z powodu zaniepokojenia monarchji, wywołanego wyniesieniem Terespola i Krakowa na wolne miasta handlowe przez rząd Księstwa Warszawskiego, omawia handel Brodów 1807—1810. Sprawozdanie Nigga musiało być znane autorowi artykułu „Gazety Lwowskiej“ z r. 1869 pt. „Handel Galicji w czasie blokady kontynentalnej“ z aktów gubernjum, gdyż zamieszczone tam cyfry zgadzają się z datami Nigga.

Sprawozdania Harwika i Nigga są bardzo ważnem źródłem do poznania handlu Brodów w czasie blokady napoleońskiej, zawierają bardzo dokładne cyfry ruchu towarowego, zwłaszcza obrotów towarami kolonjalnemi, oraz podają ich przebieg i przyczyny. Daty Juljana Ursyna Niemcewicza, podane na podstawie kilkudnio-

---

[6]) HKA. f. 987 23 Apr. 1812.

wego pobytu autora w Brodach w r. 1820, opierają się wprawdzie na osobistej obserwacji i informacjach kupców brodzkich, ale zawierają przedstawienie dorywcze i fragmentaryczne i ograniczają się do podania niektórych szczegółów dotyczących handlu z Odessą w latach blokady i późniejszych. Ohłoblin osiągnął wprawdzie cenne wyniki, ale przedstawia sprawę ogólnikowo. Dopiero daty handlu brodzkiego oparte na statystyce austrjackiej dają dokładniejszy obraz obrotów towarowych.

Pozatem w Hofkammerarchiv znajduje się wykaz handlu Galicji za r. 1787 (tj. za czas: od 1-go listopada 1786 do 31-go października 1787). W literaturze znany jest ten wykaz w opracowaniu Grossmana, ale tylko w cyfrach ogólnych, gdyż autor ten nie zajął się datami szczegółowemi[7]). Wymienimy ponadto sprawozdania brodzkiego inspektora celnego Mayerhofera o tranzycie na linji Brody - Zamość, oraz sprawozdania konsulów generalnych w Lipsku o obrotach na jarmarkach lipskich, a to Adama Müllera za r. 1825, Wanga za r. 1828. Prócz tego znajdują się w tutejszych aktach ogólne cyfry handlu Brodów dla przywozu i wywozu od r. 1819.

Archiwum ministerstwa finansów zawiera akta dotyczące handlu za lata 1831—1848, które pod względem prowenjencji są jednak nadal aktami ogólnej kamery nadwornej, istniejącej do r. 1848. Akta te uległy tak dalece przeszkartowaniu, że małą część ich można otrzymać. Z tych aktów najbardziej interesują dotyczące debaty nad uprawnieniami kupców rosyjskich w Brodach oraz nad przywilejem brodzkim. Na uwagę zasługuje bibljoteka tegoż ministerstwa, ze względu na przebogaty zbiór książek z zakresu spraw gospodarczych. Udało się nam znaleść w tej bibljotece roczniki wydawnictwa pt. „Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie“ za lata 1829—1839, podczas gdy w kraju posiadamy tylko tomy drukowane pochodzące od r. 1841. W tem wydawnictwie znaleziono cyfry ogólne przywozu i wywozu Brodów.

Archiwum ministerstwa handlu, podległe dyrekcji Staatsarchiv des Innern und der Justiz, obejmuje akta za lata 1848—1880. Archiwum to obejmuje akta ogólne i akta prezydjalne. Archiwum

---

[7]) Hofkammerarchiv f. 2982 M 3 Merkantiltabellen. Consumo und Essito, wie auch die Durchfuhr der Königreiche Galizien, Lodomerien mit Inbegriff des Bukowinaer betf. von 19-ber 786 bis letzt 8-ber 787. — Mamy wzmianki, że w XVIII wieku robiono wykazy statystyczne handlu zagranicznego monarchji przez Galicję. I tak na rok 1779 cyfry ogólne podał Grossman. Mamy wiadomość w aktach kamery nadwornej, że takie wykazy sporządzono w r. 1786, 1787, 1788 (fasc. 2977). Urzędnicy archiwum kamery nadwornej twierdzą, że wykazy te padły ofiarą szkartu.

to uległo szkartowi znacznie silniejszemu, niż zbiory poprzednie, skutkiem czego aktów zamówionych na podstawie indeksów rocznych otrzymaliśmy zaledwie 20%. Zawiera to archiwum sprawozdania, noty, rozporządzenia w sprawach handlowych. Z ważniejszych spraw zasługuje na uwagę debata nad przywilejem w latach 1853—1859, 1860—1862, 1866, sprawy izby handlowej i przemysłowej, handel kosami w latach 1863—1864, skargi kupców brodzkich na szykany władz rosyjskich w stosunku do kupców żydowskich. Nie spotykamy tu ani opisów handlu, ani wykazów statystycznych. Bibljoteka ministerstwa handlu posiada nieliczny zasób książek.

Samo archiwum spraw wewnętrznych i sprawiedliwości już przed pożarem z dnia 15 lipca 1927 było w $^3/_4$ przeszkartowane. Pożar zniszczył $^3/_4$ zbiorów, pozostała więc $^1/_{16}$ dawnych aktów i to bardzo nadpalonych i zdefektowanych. Spłonęły wszystkie indeksy, dochowały się tylko protokoły Galizische Hofkanzlei za lata 1772—1827. Praca nad kartoteką jest w toku. Poszukiwań robiliśmy w tem archiwum mało, ponieważ w czasie naszego pobytu w Wiedniu archiwum przeprowadzało się do nowego lokalu, a wobec nieukończonej rekonstrukcji zbiorów korzystanie jest utrudnione, a ponadto poszukiwania przeprowadzone w protokołach Galizische Hofkanzlei za lata 1772—1810 dowiodły, że materjałów do historji handlu jest niewiele i to co jest, znajdzie się również w Hofkammerarchiv.

Materjał zebrany w Archiwum Państwowem uzupełniają do pewnego stopnia Teki Schneidra, znajdujące się w Bibljotece Polskiej Akademji Umiejętności, które zawierają sporo aktów, pochodzących z archiwum b. Gubernjum galicyjskiego. Akty te pozwalają dokładnie poznać rozprawę, która poprzedza zmianę przywileju z r. 1787 i zawierają niejeden cenny szczegół do dziejów handlu przed r. 1800; pozatem mieści się w nich nieco notatek i wycinków. Drugiem uzupełnieniem materjału archiwalnego jest zbiór dyr. Aleksandra Czołowskiego. Znajdują się tu głównie akta władz galicyjskich oraz akta dominjum brodzkiego z lat 1832—1873. Znaleźliśmy tu między innemi sprawozdanie starosty brodzkiego Bujakowskiego o handlu brodzkim wraz z wykazem kupców, ich kapitału i towarów, któremi handlowali (wykaz ten zasługuje na uwagę dlatego, że znany jest z aktów Staatsratu w pracy Grossmana tylko w sumach ogólnych), następnie współczesne urzędowe tłumaczenia niemieckie z Petersburskiej Gazety Handlowej, dotyczące handlu Brodów za lata 1839—1842 i zawierające daty oparte na statystyce rosyjskiej, sprawozdanie Pawła Endrissa, naczelnika

Administracji kameralnej brodzkiej, o handlu brodzkim za lata 1837—39 oraz wykazy za lata 1836—40 [8]).

Do bliższego poznania dziejów miasta potrzebne jest wykorzystanie źródeł, znajdujących się w Brodach, jednakowoż było to niemożliwe, gdyż materjały znajdujące się w magistracie i w Izbie handlowej zostały zniszczone podczas wojny, kiedy to miasto przechodziło szereg inwazyj. W r. 1914 zajęły je wojska rosyjskie, potem wrócili Austrjacy, w r. 1918 przeszło miasto pod panowanie ukraińskie, w r. 1919 zajęły je wojska polskie, a w r. 1920 nawiedziła je inwazja bolszewicka. Skutkiem tych przejść nie zostało ani strzępka papieru, co jest niepowetowaną stratą nie tylko dla historyków, ale również i dla mieszkańców miasta, dla których odwoływanie się do aktów jest niejednokrotnie konieczne. Nie uchowała się nawet bibljoteka Izby handlowej i przemysłowej.

3. Źródła do statystyki handlu zagranicznego.

Materjał archiwalny służy nam głównie do poznania czynników handlowo-politycznych, wpływających na rozwój handlu Brodów, jeśli zaś idzie o ruch towarowy, to przedstawiamy go głównie na podstawie materjału statystycznego. Statystyczny materjał drukowany, zawierający cyfry dla każdego roku oraz dla poszczególnych towarów, posiadamy dopiero od r. 1840. Odnośnie do lat wcześniejszych musimy się zadowolić cyframi dla niektórych lat oraz opisami handlu, zawartemi w sprawozdaniach władz o handlu brodzkim. I tak mamy parę cyfr do r. 1773 ze sprawozdania Kazimierza

---

[8]) Sprawozdanie Pawła Endrissa, z dnia 5 II 1841 L. 19 ad N 40/v/841 w sprawie skarg kupców brodzkich na ograniczenia rosyjskie. Przedstawia wykazy handlu brodzkiego w r. 1837—1839 (niestety tabel brak), obejmujące przywóz i wywóz przez główny urząd celny w Brodach, komercjalny urząd celny w Stojanowie, pomocnicze urzędy celne w Szczurowicach, Berlinie, Dytkowcach i Gontowej. Ruch przez Gontową i Stojanów odbywa się z Rosją bezpośrednio, a przez inne urzędy celne za pośrednictwem wolnego okręgu celnego brodzkiego. Podaje wartość obliczoną na podstawie obecnych cen handlowych, bo uzyskanie dat za lata 1837, 1838 i 1839 jest niemożliwe, a odchylenia między temi latami a późniejszemi są nieznaczne, stosuje zaś ceny zależnie od jakości (np. dla kos 27—80 fl. mk.), uwzględniając jednak dla różnych jakości cenę średnią, albo tych jakości, które w handlu występują najczęściej. Zaznacza, że szeregu produktów rosyjskich (jak juchty, włosie końskie, żółty wosk, wełna owcza) nie poddaje się ocleniu w urzędzie celnym ale deklaruje się pro consumo do Brna i Wiednia, lub pro transito, dane te odnośne urzędy celne powinny podać. Podaje Endriss obliczenie bilansu przez odjęcie sum przywozu od sum wywozu, stwierdzając wynik dodatni. Pozatem znajdują się cyfry w allegacie do L. 84/1841 za lata 1836—40.

Edera. Jest trochę dat w pracy Krattera drukowanej w r. 1786. Dokładne obliczenie handlu brodzkiego (ale tylko na odcinku kordonu galicyjskiego) podaje wykaz merkantylny dla całej Galicji, dostarczony przez Administrację celną galicyjską Kamerze nadwornej za rok tzw. słoneczny 1787 (tj. za czas I/XI 1786 — 31/X 1787). Wykaz ten zamieszcza poszczególne towary, uwzględniając ich ilość w cetnarach wiedeńskich oraz wartość, z zaznaczeniem wartości szacunkowej przy każdej pozycji. Ponadto podaje ten wykaz ogólną sumę wartości poszczególnych kierunków handlu, jak przywóz, wywóz, przewóz wchodowy i wychodowy, przyczem do przewozu wychodowego musimy postawić to zastrzeżenie, że nie obejmuje całokształtu granic wejścia monarchji, ale tylko wejście przez kordon galicyjski. Bardzo dokładnych danych do lat 1806—1813 dostarczają sprawozdania Harwika, o których już wspomnieliśmy [9]). Od r. 1819—40 posiadamy ogólne sumy przywozu i wywozu brodzkiego, które czerpiemy bądź to z aktów Hofkammerarchiv, bądź też z litografowanych tomów „Tafeln". Są to jednak cyfry ogólne, poszczególnych towarów tu nie uwzględniono. Do r. 1820 mamy w „Rozmaitościach" daty zaczerpnięte z Pruskiej Ogólnej Gazety Stanu (Allgemeine Preussische Staats-Zeitung), podające daty dla ważniejszych towarów, a dla lat 1822, 1825, 1828 sprawozdania konsulów generalnych o obrotach kupców brodzkich na jarmarkach lipskich. Do lat 1836—40 mamy daty ze sprawozdań Pawła Endrissa i starosty Andrzejowskiego. Daty Endrissa budzą wrażenie, iż są niedokładne, że w wykazach 1836—40 nie obejmują całego obrotu, do czego częścią sprawozdawca sam się przyznaje, bądź też, gdy idzie o osobno podane daty do r. 1838 dla użytku starosty Andrzejowskiego, obroty są przesadzone, o czem w odpowiedniem miejscu pracy powiemy bliżej. O innych źródłach wspomniemy przy omawianiu dat rosyjskich. Daty to luźne i nie dość liczne, jednakowoż pozwalają poznać ewolucję handlu, jaka dokonała się od czasu ustanowienia przywileju do r. 1840, a do pewnego stopnia również wgłębić się w przyczyny, wpływające na rozwój miasta.

Od r. 1840 można przedstawić obroty dokładnie, dzięki temu, że wychodzi odtąd ważna publikacja statystyki administracyjnej, będąca podstawowem źródłem służącem do przedstawienia rozmiarów handlu, mianowicie „Ausweise über den Handel Oesterreichs". Były one wydawane przez dyrekcję statystyki administracyjnej, która zostaje utworzona w r. 1840 w miejsce dawnego biura statystycznego przy generalnej dyrekcji rachunkowej i przydzielona

---

[9]) Zob. str. 9.

w r. 1848 do ministerstwa handlu, kieruje zaś nią Karol Czoernig. „Ausweise“ wychodzą corocznie od r. 1840. Jest rzeczą znamienną, że władze, zabierające głos w debatach nad przywilejem, nie znają dat handlu brodzkiego, zamieszczonych w „Tafeln“. Da się to stwierdzić odnośnie do dat trzydziestych i czterdziestych, gdzie wartość handlu brodzkiego szacuje się na podstawie dochodu celnego[10]), w innym wypadku, jak np. odnośnie do r. 1838, powołują się na cyfry statystyki handlu rosyjskiego przez Radziwiłłów[11]).

Do r. 1853 podstawą obliczeń jest rok tzw. słoneczny (Solarjahr) zaczynający się 1-go listopada roku poprzedzającego rok badany, a kończący się 31 października roku badanego. Początek roku 1854 przesunięto jednak z 1-go listopada 1853 na 1 stycznia, uzgadniając w ten sposób rok statystyczny z rokiem kalendarzowym a dla miesięcy listopada i grudnia wydano osobne wykazy w „Ausweise“ r. 1853, t. II. Skutkiem tego r. 1853 liczy 14 miesięcy.

Już tom za rok 1840 uwzględnia handel austrjacko-rosyjski w ten sposób, że zamieszcza go w trzech rubrykach, a to przez podanie handlu z Królestwem Polskiem, Brodami i innemi granicami Rosji. Podają „Ausweise“ rubrykę osobną dla Brodów dlatego, że jako wolne miasto handlowe były traktowane pod względem handlowo-celnym na równi z zagranicą. Rubrykę tę uwzględniają niestety tylko do roku 1855.

Wykazy te ustalają jakość towarów na podstawie oznaczenia taryfy celnej, przyjmując za najmniejszą jednostkę statystyczną pozycję celną. Wedle taryfy z r. 1838 ilość pozycyj wynosi 658, a układ ich jest alfabetyczny wedle niemieckich nazw towarów. Rozmiary handlu podają wykazy dla poszczególnych pozycyj, a prócz tego obliczają sumę całego obrotu. W obrębie obrotu zaczyna statystyka austrjacka od r. 1841 uwzględniać sumy działów, których jest dwa. Pierwszy dział stanowią płody naturalne i gospodarskie, drugi zaś przedmioty przemysłowe, które rozpadają się na dwa poddziały: na materjały do fabrykacji i półfabrykaty wraz z przedmiotami literackiemi i artystycznemi. Wspomniane działy i poddziały

---

[10]) I tak w r. 1842 wartość wywozu szacuje kamera nadworna w ten sposób: ponieważ dochód z cła wywozowego wynosi 5.000 fl., a cło wywozowe wynosi 1/4 kr. od 1 fl. czyli 1/240 fl., to też wartość wywozu oznacza na 1,200.000 fl. (St. R. 2170/1842), podczas gdy według „Ausweise“ i „Tafeln“ wynosi 1,414.039 fl. mk.

[11]) Cytuje je Schawlawy, zaczem musiał je znać starosta Andrzejowski, za Szawlawym podaje je w swem sprawozdaniu referent rady stanu Krauss, St. R. jw., który rzecz znamienna zna z „Tafeln“ cyfry ludności, a nie podaje stamtąd cyfr handlu.

dzielą się na klasy, których ilość wynosi 26. Zaznaczyć należy, że podziału na klasy nie stosuje taryfa z r. 1838, ale wynika on z praktyki dyrekcji statystyki administracyjnej. Znaczne zmiany wprowadza w budowie tablic taryfa celna z r. 1851, wchodząca w życie 1-go lutego 1852. Wiele pozycyj, występujących dawniej oddzielnie, skupia razem, wiele zaś rozbija, nie mało przenosi z grup jednych do innych, ilość pozycyj zmniejsza do 348. Ponadto w miejsce układu alfabetycznego wprowadza układ rzeczowy, grupując pozycje pod 105 gatunkami, gatunki zaś skupia taryfa pod 30 klasami, pozatem zaś znosi pożyteczny podział na działy i poddziały [12]). Przebudowa tablic jest więc gruntowna, porównanie obu systemów byłoby skutkiem niej niemożliwe, gdyby nie to, że wykazy za r. 1851 noszą charakter przejściowy przez to, że oznaczenie jakości pozycyj pozostawiają wedle dawnego brzmienia, a układ ich przystosowują do nowej taryfy. Jeszcze bardziej upraszcza budowę taryfa z r. 1853 ważna od 1-go stycznia 1854, która na wzór taryfy niemieckiej zmniejsza ilość pozycyj do 265, gatunków do 80, klas do 22. A zatem przejawia się tendencja do skoncentrowania klas i grup pozycyj towarowych.

Rozmiary obrotu przedstawiają „Ausweise" za pomocą ilości i wartości. Pomiarem ilości jest początkowo waga w cetnarach wiedeńskich, a w nierzadkich wypadkach nawet wartość w florenach, lecz taryfa z r. 1851 cetnar wiedeński (56 kg) zmienia na wagę w cetnarze cłowym (50 kg) i znosi pomiar wedle wartości, który był niepraktyczny ze względu na trudności związane z jej oznaczeniem. Wartość obrotu obliczają w monecie konwencyjnej na podstawie cen szacunkowych, których stosowanie jest jednak prymitywne, albowiem ceny takie ustala dyrekcja statystyki administracyjnej zgóry na szereg lat i nie zmienia ich mimo ciągłych zmian cen rynkowych. Pozatem ustala je w jednakiej wysokości we wszystkich kierunkach handlu, bez względu na to, skąd i w jakim stanie towar występuje, skutkiem tego ceny ustanowione jeszcze przed rokiem 1830 są już w r. 1840 przestarzałe [13]), mimo to jednak pozostają nadal bez zmiany, obowiązując w tej samej wysokości, wykazy z czasów walk wewnętrznych z r. 1848 i 1849, jakoteż z późniejszych lat inflacji. Skutkiem tego wartość podana oficjalnie jest sprzeczna z wartością rynkową, a jak stwierdza to Hain [14]),

---

[12]) Pożyteczność działów i poddziałów podkreśla statystyk niemiecki Rau i nawet stosuje je w opracowaniu handlu monarchji w latach 1855—1860 przez poczynienie odpowiednich zestawień.

[13]) Hain, Statistik T. II, s. 511 nn; por. Tęgoborski, Uebersicht des österreichischen Handels, s. 3—4.

[14]) Hain jw.

wyniki obliczone na podstawie ich wypadają dla bilansu handlowego niekorzystnie. W r. 1851 następuje zmiana cen dla niektórych towarów. W r. 1852 wprowadzają wykazy nowe ceny dla wszystkich pozycyj z powodu zmiany taryfy, które pozostają w tej samej wysokości do r. 1858. Dla nieznacznej ilości towarów zmienia się ceny w r. 1853 w związku ze zmianą taryfy celnej. Ceny te mimo wad, jakie posiadają, muszą być przyjęte za podstawę obliczenia wartości, albowiem wprost niemożliwością jest samodzielne obliczenie cen dla lwiej części towarów, głównie dla wyrobów gotowych, stanowiących największą pozycję w bilansie handlowym. Musimy jednak przy tem zaznaczyć, że podanie takich cen wedle współczesnego statystyka Redena jest wielką zaletą wykazów, gdyż statystyka niemiecka nawet i na to wówczas nie może się jeszcze zdobyć[15]). Dla handlu Brodów wykazy zamieszczają wartość obrotu prawie wyłącznie dla sum ogólniejszych, a dla pozycyj w przeważnej ilości wypadków nie podają jej, skutkiem czego dojście do niej możliwe jest tylko po dokonaniu obliczeń.

Początkowo zajmuje się wspomniane wydawnictwo wyłącznie handlem własnym tj. przywozem i wywozem, dla których podaje ilość dla pozycyj i ogólne sumy wartości, nie uwzględnia zaś — rzecz zastanawiająca — sumarycznych rozmiarów ilości. Od r. 1842 zwraca uwagę na handel przewozowy, wchodowy i wychodowy, obrót czasowy tj. obrót na niepewną sprzedaż oraz obrót do uszlachetnienia. Handel przewozowy, prócz ilości pozycyj i sumarycznej wartości, posiada również dane sumaryczne ilości, a w przewozie wchodowym podaje nawet dla poszczególnych pozycyj wartość. W handlu przewozowym dla pozycyj i sum ogólnych zamieszcza wydawnictwo również granice wejścia do austrjackiego obszaru celnego i wyjścia z niego, dzięki czemu możemy do pewnego stopnia dojść do zobrazowania geograficznego rozprzestrzenienia się międzynarodowego tranzyta Brodów. W obrocie czasowym (na niepewną sprzedaż) i do uszlachetnienia podaje tylko ilość dla poszczególnych pozycyj, nie uwzględnia zaś wcale sum ogólnych, co jednak nie przynosi wielkiej szkody, gdyż obroty te przedstawiają się w bardzo małych rozmiarach i posiadają niewielkie znaczenie dla handlu Brodów.

Prócz rozmiarów ruchu towarowego zamieszczają wykazy również sumy, jakie wpływają do skarbu tytułem dochodów z ceł. Sumy te podają dla handlu własnego w rozmiarach ogólnych, w przewozie wchodowym zaś tylko do r. 1853, gdyż potem prze-

---

[15]) Reden, Deutschland und das übrige Europa, s. 646—7, 653 nn.

stają się zupełnie zajmować obliczeniem dochodów z tranzyta. W przewozie wychodowym nie obliczają wcale dochodów z ceł, gdyż manipulacja celna odbywa się w tranzycie tylko przy wkraczaniu do obszaru celnego.

„Ausweise" pozwalają więc poznać handel Brodów tylko w stosunkach z obszarem celnym, nie podają żadnych danych, dotyczących handlu miasta z Rosją, prócz tego nie informują dokładnie o kraju pochodzenia i przeznaczenia towarów, ani też o krajach monarchji zainteresowanych w wywozie i przywozie, odbywającym się przez Brody. Naogół jednak dają dokładne cyfry zarówno ogólne, jak i szczegółowe. Niestety kończą się one w r. 1855, albowiem w r. 1856 handel monarchji z Brodami zostaje wcielony do rubryki innych granic Rosji, ta zaś w r. 1858 połączona z rubryką Królestwa Polskiego w jedną rubrykę poświęconą Rosji.

Wyciągi z „Ausweise" podają „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie", które w każdym zeszycie V-ym swych roczników zamieszczają ogólne sumy dotyczące ilości i wartości oraz te towary w przewozie, których wartość przekracza 50000 fl. Na danych z „Ausweise" opiera się również „Dodatek tygodniowy do Gazety Lwowskiej", który na swych łamach podaje ruch towarów idących tranzytem przez Galicję.

Dla lat 1856—1880, wobec pominięcia przez „Ausweise" handlu Brodów, musimy się uciec do innego źródła. Są niem drukowane sprawozdania Izby handlowo-przemysłowej w Brodach, która sporządza je nie tak dokładnie i precyzyjnie, jak „Ausweise". Osobne wykazy statystyczne sporządza Izba handlowa i przemysłowa w Brodach w myśl § 5 rozp. z 26 marca 1850 o ustanowieniu Izb handlowych i przemysłowych i zamieszcza je w swych sprawozdaniach omawiających stosunki gospodarcze panujące w okręgu Izby.

Pierwszy rocznik tych sprawozdań, odnoszący się do roku 1851 nie podaje jeszcze tablic, ale ogranicza się tylko do opisu ruchu towarowego. Sprawozdania za lata 1854—1857 podają już tablice statystyczne ruchu towarowego przez główny urząd celny [16]), które jednak uwzględniają tylko handel własny, natomiast, nie poprzestając na przedstawieniu handlu z monarchją, zajmują się również podaniem obrotu miasta z Rosją, a prócz tego nadal opi-

---

[16]) Między danemi „Ausweise" i „Berichte" w odniesieniu do lat 1854—55 zachodzą różnice; w przeważającej liczbie wypadków większe cyfry podają „Ausweise", niż „Berichte", być może dlatego, że pewna część obrotu uchodzi ewidencji urzędu celnego, na którego datach opiera się Izba. Zapewne dzieje się to z powodu dokonywania manipulacji celnej wewnątrz kraju. Pomijamy tu przemyt.

BIBLIOTEKA AJD

sują dokładnie handel Brodów i ich wymianę z innemi miejscami handlowemi. Dopiero sprawozdanie za lata 1857—1859 zamieszcza tabele dla handlu przewozowego, który jednak przedstawia tylko w całości, nie rozróżniając przewozu wchodowego i wychodowego, ani też poszczególnych granic wejścia i wyjścia. Sprawozdania Izby handlowej i przemysłowej w Brodach przedkładane są zrazu za okresy trzyletnie, a od r. 1866 za okresy pięcioletnie.

Wykazy handlu brodzkiego, podawane dla każdego roku, są układane według taryf celnych, a to wedle taryfy z roku 1853, obowiązującej w swych rysach zasadniczych przez całe ćwierćwiecze, i ustępującej miejsca nowej taryfie w roku 1878. Można więc podać ilość dla poszczególnych towarów w poszczególnych latach. W pomiarze celnym są stosowane nadal cetnary cłowe i stopy sześcienne, a dopiero od roku 1876 występuje system metryczny. Sprawozdania nie podają wcale sum ogólnych ani dla ilości, ani dla wartości. Nie uwzględniają wogóle rozmiarów ogólnych dla klas towarowych i całych kierunków handlu, ani też nie szacują wartości obrotu nie tylko w całości, ale nawet w poszczególnych pozycjach.

Sprawozdania Izby handlowo-przemysłowej w Brodach są ważnem źródłem jeszcze z tego powodu, że zamieszczają ruch towarowy, prowadzony bezpośrednio między Rosją a Brodami, co rzuca światło na różnicę zachodzącą między dostawami z Rosji, a przesyłkami idącemi z Brodów na zachód i pozwala do pewnego stopnia wydzielić produkty galicyjskie, z drugiej strony umożliwia porównanie wywozu i przewozu wychodowego z dostawami idącemi do Rosji. Jednakowoż wykazy towarów idących do Rosji prowadzi się tylko do r. 1873, gdyż potem ruch odbywa się wyłącznie na linji kolejowej Karola Ludwika. Wogóle należy zaznaczyć, że nie cały ten obrót mógł być w ewidencji Izby [17]).

Z tego też powodu, dla uzyskania ogólniejszej podstawy porównawczej, opieramy się na wykazach „Ausweise", które uwzględ-

---

[17]) Gdy się porówna cyfry handlu z Rosją z cyframi ruchu przez główny urząd celny brodzki, to zauważyć się dadzą między niemi różnice. Porównanie przywozu z Rosji do Brodów z przywozem do monarchji i przewozem wchodowym, jakoteż wywozu z Brodów do Rosji z wywozem z monarchji i przewozem wychodowym, jest niemożliwe ze względu na to, że „Berichte" podają przewóz sumarycznie, bez uwzględnienia wchodu i wychodu. Gdy się porówna przywóz Rosja - Brody z przywozem Brody - Austrja, to naogół widać przewagę w rubryce pierwszej, co można tłumaczyć przechowywaniem towaru w oczekiwaniu lepszej konjunktury, względnie przesyłkami w tranzycie. Tak samo większy jest sam wywóz Austrja - Brody od wywozu Brody - Rosja, co tłumaczy się konsumcją miejscową w Brodach, oraz niekompletnością ewidencji w odniesieniu do obrotu ostatniego.

niają handel austrjacko-rosyjski w całości. Opieramy się na nich ze względu na budowę taryf celnych, a przedewszystkiem zaś dla możności oszacowania wartości obrotu towarowego. Opracowanie „Ausweise“ należy podówczas nadal do departamentu rachunkowego ministerstwa handlu, a po zniesieniu takowego agendy te przejmuje znów ministerstwo finansów.

Postanowieniem cesarskiem z 31 stycznia 1863 zostaje ustanowiona Centralna Komisja Statystyczna, do której odtąd należy opracowanie statystyki handlu zagranicznego. Pierwszym tomem wydanym przez nią są „Ausweise“ za rok 1861. Budowa tablic jest oparta na taryfie z roku 1853, która nie przechodzi zmian zasadniczych całe ćwierćwiecze. Klas, grup i pozycyj nie zmienia się wogóle, tylko w obrębie pozycyj przeprowadza się pewne ulepszenia. I tak w roku 1858 w obrębie niektórych pozycyj zaczynają wykazy uwzględniać towary, których w roku 1852 specjalnie nie wyszczególniono. Zmiany w obrębie pozycyj wprowadzają wykazy w roku 1865, w związku ze zmianą niektórych stawek celnych w następstwie traktatu handlowego zawartego z Niemieckim Związkiem Celnym 11/IV 1865 (ważnego od 1/V 1865), oraz od 1/IX 1865 i 1/IV 1866 z powodu dalszej specjalizacji towarów. W celu uwzględnienia potrzeb kół gospodarczych w obrębie pozycyj celnych ustanawia wydawnictwo cały szereg towarów jako pozycje handlowe, których ilość w roku 1874 wynosi 744.

Zasadniczą zmianę budowy tabeli przeprowadza taryfa z roku 1878, która znosi stosowany dotąd w obrębie grup podział na towary o jednej nazwie (np. na towary szlachetne i nieszlachetne, względnie na towary najzwyczajniejsze, zwyczajne, średnie, przednie i najprzedniejsze) i w miejsce takowegoż zaczyna wymieniać poszczególne towary, podpadające pod odnośne kategorje towarów. Daje to możność do dalszej specjalizacji towarowej, lecz z drugiej strony wydawnictwo zdaje sobie sprawę, że urzędy celne, gdyby starały się o uwzględnienie wszystkich pozycyj handlowych, to nie mogłyby nowym wymaganiom podołać. Z tego też powodu poleca im Komisja statystyczna łączyć szereg towarów w zbiorowych pozycjach. Nic też dziwnego, że i w wykazach ruchu towarowego przez główny urząd celny brodzki, podanych w sprawozdaniach Izby handlowej i przemysłowej w Brodach, w jednej pozycji występuje wiele towarów, zwłaszcza wyrobów gotowych, które w „Ausweise“ rozpadają się na kilka, a nawet i kilkanaście pozycyj (np. wyroby bawełniane, kramarszczyzna). Natomiast następuje dalsza koncentracja taryfy przez zmniejszenie ilości grup (zwanych odtąd oddziałami klasowemi, Classenabteilungen) do 68,

a klas do 19. Zestawienie i porównanie klas i grup taryf z roku 1853 i 1878 jest możliwe i nietrudne dzięki temu, że „Ausweise" za rok 1880 zamieściły ich konkordację. Dodać należy, że od roku 1862 zostaje przywrócony podział na działy i poddziały, a mianowicie podział na surowce i wyroby gotowe, przyczem surowce rozpadają się na środki spożywcze i materjały pomocnicze do fabrykacji. Jak widzimy, w przeciwieństwie do podziału z lat 1841—1850, materjały pomocnicze do fabrykacji nie są łączone z wyrobami gotowemi, ale już z środkami spożywczemi.

Jeśli idzie o ceny szacunkowe, to w latach 1856—1880 w stosowaniu ich przez „Ausweise" odróżnić należy trzy etapy. Naprzód, a to w latach 1856—1874, podobnie jak w latach poprzednich, obowiązują ceny szacunkowe, niezmieniane przez szereg lat[18]). Lata 1874—1878 są okresem przejściowym, w którym występują równolegle z jednej strony ceny dawne, uznane za niezmienne i objęte nazwą wartości oficjalnych, z drugiej zaś wprowadza się wartości handlowe, mające uwzględniać zmiany rynkowe. Wreszcie od roku 1879 zostaje zarzucone stosowanie wartości oficjalnych, a obowiązują tylko wartości handlowe[19]).

Wartości handlowe, obowiązujące równolegle z oficjalnemi od roku 1874, ustala z dołu komisja kupców i przemysłowców za poszczególne lata ubiegłe. Nowe wartości są obliczane w mo-

---

[18]) Wyjątek stosują „Ausweise" dla bawełny i przędzy bawełnianej, dla których podawano co roku inne wartości w związku ze zwyżką tych towarów spowodowaną wojną secesyjną.

[19]) Poświęćmy parę słów bliższemu omówieniu wspomnianych wartości. Ceny szacunkowe, obowiązujące w latach 1856 nn. są zgodne z cenami ustalonemi za rok 1852, względnie za rok 1854. Wartość jest podana z początku, jak dawniej, w monecie konwencyjnej, a w r. 1858, stosownie do zmiany austrjackiego systemu walutowego, przeliczona na nowowprowadzoną walutę austrjacką (według relacji 1 fl. m. k. = 1.05 guld. w. a); podają przytem wykazy również ceny dla kilku nowowprowadzonych towarów. W roku 1862, zdając sobie sprawę z ujemnych stron stosowania cen niezmienionych przez szereg lat, Komisja statystyczna postanawia zbliżyć wartości do rzeczywistości w ten sposób, że w miejsce cen dotychczasowych ustanawia nowe, i to w niejednym wypadku w różnej wysokości ustalone dla poszczególnych kierunków handlu tj. dla przywozu, wywozu i przewozu, co przeprowadza przy współudziale fachowców. Komisja uznaje jednak wówczas, że przez nowe oszacowanie nie udało się jej osiągnąć zupełnie dokładnego oznaczenia wartości, gdyż niejednokrotnie jedna pozycja skupia wiele towarów o różnej wartości i w takim wypadku stosuje cenę pośrednią. Wbrew postanowieniu z roku 1862 ceny te w praktyce nadal pozostają niezmienione i nie idą w parze z rozwojem cen rynkowych, a z wyjątkiem zmian spowodowanych taryfą z roku 1865 i dalszą specjalizacją towarów, mają zastosowanie do roku 1878.

necie srebrnej, loco granica monarchji bez wliczenia opłaty celnej, przyczem w wywozie do wartości wlicza się też koszty transportu, które idą na korzyść krajowych zakładów transportowych, natomiast w przywozie koszty transportu od granicy państwa do miejsca konsumcji krajowej nie są uwzględnione [20]). Od roku 1878 oznaczeniem wartości zajmuje się powołana postanowieniem cesarskiem z 9/VII 1877 stała komisja dla ustalenia wartości handlowych, posiadająca własny statut i podporządkowana bezpośrednio ministrowi handlu [21]).

Tak dokładne szacowanie wartości obrotów jest jednakowoż stosowane tylko dla obu kierunków handlu własnego, tj. dla przywozu i wywozu. W handlu przewozowym tak dokładnie i precyzyjnie obliczeń nie przeprowadza się. Naprzód uwzględnia się ceny tylko całych gatunków, ustalone w roku 1853 i przeliczone na walutę austrjacką w roku 1858. Z rokiem 1862 zostaje zarzucone nawet podawanie obrotów dla gatunków, a wydawnictwo ogranicza się tylko do zamieszczania obrotów dla całych klas. Dopiero od roku 1870, licząc się z rozwojem przewozu w związku z rozbudową sieci kolejowej, powraca znów do podawania grup dla całych poszczególnych gatunków. Dodać należy, że „Berichte" w odróżnieniu od „Auweise" dane dla grup w handlu przewozowym zamieszczają przez cały badany okres bez przerwy. Dla oszacowania

---

[20]) Za rok 1874 ustala je po raz pierwszy komisja złożona z 161 rzeczoznawców dla 1546 pozycyj, przyczem ceny handlowe w porównaniu z oficjalnemi są wyższe w 784 pozycjach, niższe w 417, a zgadzają się z niemi w 345. Wartości handlowe w porównaniu z oficjalnemi są wyższe o 10%.

[21]) W skład stałej komisji dla ustalenia wartości handlowych wchodzą: prezydent mianowany przez ministra handlu, po dwu przedstawicieli ministerstw finansów, handlu i rolnictwa, oraz centralnej komisji statystycznej, po jednym przedstawicielu izby handlowej i przemysłowej dolno-austrjackiej, głównego urzędu celnego wiedeńskiego, a wrazie potrzeby członkowie z kół rolnictwa, przemysłu i handlu (z izb handlowych i przemysłowych) mianowani przez ministra na przeciąg lat sześciu. Komisja ta ustaliła za rok 1878 wartości handlowe dla 744 stawek w przywozie, które w porównaniu z rokiem 1877 są wyższe dla 35 stawek, niższe dla 287, a zgadzają się z 422. W wywozie ustalonych jest stawek 526, a więc mniej o 218 niż w przywozie. W porównaniu z rokiem 1877 wartości w wywozie są wyższe dla stawek 27, niższe dla 208, zgadzają się dla 291. Razem ustalonych wartości jest 1270. Zwyżkę stwierdzono głównie w surowcach, zniżkę głównie w wyrobach. Jednakowoż w porównaniu z cenami oficjalnemi z roku 1863 stwierdzają „Ausweise", że wartości handlowe z roku 1878 wykazują zwyżkę, i to większą dla surowców, niż dla wyrobów gotowych, które nie tak bardzo drożały ze względu na udoskonalenie maszyn, rozwój komunikacji, oraz na wzmożenie się wytwarzania sort gorszych z powodu niepomyślnych stosunków gospodarczych. Od r. 1879 jest pozycyj w przywozie 886, w wywozie 772.

wartości przewozu stosują „Ausweise“ oficjalne ceny ustalone w r. 1862. Reforma z roku 1874, polegająca na wprowadzeniu wartości handlowych, nie wchodzi w życie w dziedzinie przewozu, gdyż okazuje się, że nie jest możliwem ustalenie ich dla całych grup, obejmujących nieraz setki towarów. Dlatego to w przeciwieństwie do handlu własnego handel przewozowy jest nadal szacowany jedynie wedle wartości oficjalnej. Kiedy jednak od roku 1878 zarzucone zostaje stosowanie wartości oficjalnych, „Ausweise“ przestają wogóle szacowania przewozu i ograniczają się tylko do obliczenia ilości obrotów.

Staraliśmy się uwzględnić również i daty rosyjskie, ale udało się nam to zaledwie w części przeprowadzić, a to dlatego, że mała część wydawnictw jest nam dostępną. Zresztą trzebaby tej kwestji poświęcić nową pracę naukową. Idzie tu o statystykę handlu zagranicznego oraz o literaturę naukową rosyjską, zajmującą się handlem. Okolicznością, która umożliwiła powstanie tych prac[22]), jest to, że Rosja wcześnie postarała się o własne wydawnictwo statystyki handlu zagranicznego. Wydawnictwo to nosi tytuł „Vidy vněšnoj torgovli Rossii“, potem „Gosudarstvennaja vněšnaja torgovla Rossii v raznych jeja vidach“, a od r. 1869 „Obzor vněšnoj torgovli Rossii“. „Vidy“ wychodzą od r. 1802. Tomy pierwsze z lat 1802—1807, podają wartość przywozu i wywozu, nie uwzględniają zaś ilości. W latach 1808—1812 wydawnictwo nie wychodzi i dopiero od r. 1812 jest ponownie wydawane przez departament handlu ministerstwa finansów[23]). Daty z tego wydawnictwa, niestety tylko ogólnie, podaje Ohłoblin. Jak trudno jest o te roczniki w pierwszej połowie XIX wieku dowodzi, że konsul austrjacki w Petersburgu, przysyłając rocznik 1825, zaznacza, iż udało mu się go dostać drogą tajemną[24]). Ważnem są źródłem „Vidy“ dlatego, że zamieszczają od samego prawie początku swego istnienia

---

[22]) Wspomina już o nich Ohłoblin, zob. str. 4.

[23]) Wartość obrotu towarowego aż do r. 1855 podaje statystyka rosyjska na podstawie deklaracji ekspedjującego, a od r. 1855 szacuje ją według bieżących cen giełdowych, potrącając od bieżącej ceny opłatę celną. Od lat 1866—68 i 1869—71 nie ocenia już obrotu podług wartości rzeczywistej, lecz podług cennika ustanowionego przez departament celny zrazu na pierwszo-trzechlecie, potem na następne trzy lata 1869—71. Od r. 1872 departament oznacza wartość przez bliższe jej zbadanie, co nie przeszkadza, że wartość oznaczona różni się często od rzeczywistej i służy jedynie za przybliżony szacunek. Bloch, Wpływ dróg żelaznych, T. II, s. 36.

[24]) Sprawozdanie pełnomocnika austrjackiego w Petersburgu z dnia 28 I 1827, przesyła egzemplarz i wyciąg w języku francuskim. Egzemplarz ten znajduje się w Hofkammerarchiv.

ruch przez poszczególne miejscowości, a więc i m. i. przez Radziwiłłów [25]). Ze względów zrozumiałych nie może statystyka rosyjska uwzględniać kierunku tranzyta zagranicznego, jak np. przez Austrję lub Niemcy, wobec czego wywóz z Radziwiłłowa do Brodów obejmuje: 1. towary użyte na konsumcję w wyłączeniu brodzkiem, 2. przywóz monarchji austro-węgierskiej, 3. przewóz wchodowy monarchji, natomiast przywóz rosyjski z Brodów do Radziwiłłowa: 1. wywóz i 2. przewóz wychodowy monarchji po odliczeniu konsumcji w Brodach oraz nieznacznego zresztą reimportu. Nam osobiście do „Vidów" udało się sięgnąć zaledwie w drobnej części, kilka roczników mieliśmy w ręku, a mianowicie za rok 1825, 1844, 1859, 1869, 1871, 1872, pozatem cytujemy je z opracowań opartych na statystyce rosyjskiej. I tak za Ohłoblinem cytujemy cyfry handlu Brodów z Odessą. Następnie na podstawie wiadomości z Petersburskiej Gazety Handlowej z lat 1838—42 znanych z tłumaczeń zawartych w zbiorze dyr. Czołowskiego, lub też drukowanych w „Gazecie Lwowskiej" w języku polskim na podstawie tych tłumaczeń, bądź też wreszcie zamieszczanych w pracach Hegemeistra, Dedego i Redena poznajemy cyfry ogólne, dane dotyczące towarów ważniejszych oraz powody niektórych zmian obrotu [26]). Daty do r. 1852 i poprzednich podaje Reden. Dalej daty ogólne za lata 1860—64 i dla towarów ważniejszych za r. 1863 w wywozie Rosji podaje „Statističeskij vremennik Rossijskoj Imperii" T. I., Petersburg 1866, wydawnictwo centralnego komitetu statystycz-

---

[25]) Nie odpowiada rzeczywistości zdanie, które powiedział Bloch jw. II, s. 36, jakoby w „Vidach" za lata 1827—65, podawano jedynie państwa przeznaczenia i nie wykazywano ruchu przez poszczególne komory, oraz jakoby to wyszczególnienie zaczynało się dopiero od r. 1863.

[26]) Dane te z Gazety rosyjskiej za r. 1838 w tłumaczeniu niemieckiem podaje raport konsula austrjackiego w Moskwie Van der Vlieta z dnia 10/22 kwietnia 1839. Kopję tego raportu sporządzoną w Wiedniu dla Gubernjum zawiera AP. Com. IV a L. 39721/1839. Na polecenie Gubernjum „Gazeta Lwowska" umieściła to sprawozdanie na łamach swego pisma w języku polskim R. 1839 nr. 76—79 w artykule p. t. Handel rosyjski przez miasto Brody. We wstępie do tego artykułu redakcja zaznacza, że handel Brodów, kwitnący w latach 1811—1816, upadł z powodu polityki Rosji, lecz dzięki dobrym gościńcom Austrji zachowuje nadal swe znaczenie i dźwignie się po wybudowaniu koleji. Daty za r. 1838 podaje Reden (Das Kaisertum Russland, s. 430) (źródła te cytujemy skrótem PGH za 1838); za r. 1839: zbiór Czołowskiego (współczesne tłumaczenie niemieckie z Petersburskiej Gazety Handlowej), oraz Reden (jw. i Handelgeographie, s. 890—91), (cyt. skróc. PGH za 1839); za r. 1840: zbiór Czołowskiego (jw), Gazeta Lwowska, Reden (jw) (cyt. skróc. PGH za 1840); za r. 1841: zbiór Czołowskiego (jw), Dede, Reden (jw) (cyt. skróc. PGH za 1841); za r. 1842; Reden (jw), (cyt. skróc. PGH za 1842).

nego przy ministerstwie spraw wewnętrznych pod dyrekcją I. Semenowa. Następnie tegoż Semenowa „Słovar“ podaje cyfry przeciętne ogólnego handlu dla pięcioleci 1851—65, oraz daty szczegółowe za r. 1866. Handel Brodów z Odessą, przedstawiony przez Ohłoblina, uzupełniamy datami z lat 1828—30 i 1840. Cyfry ogólne do lat sześćdziesiątych czerpiemy z „Statistische Mitteilungen aus Russland“ (Petersburg 1868—1871). Cyfry ogólne za lata 1873—76 i 1879 podaje Matthaei. Za rok 1876 bierzemy dane ze „Słownika Geograficznego“, z artykułu dotyczącego Radziwiłłowa. Już uwzględnienie dat wymienionych dowodzi, że pogląd na handel Brodów będzie wyrazistszy, o ile opracowany zostanie handel Radziwiłłowa.

4. Bibljografja.

A. Zbiory archiwalne i rękopiśmienne.

Lwów:

1. Archiwum Państwowe.
   Commercialia:
      I. Commercialia in genere.
      VI, VI a. Kommerzzollsachen.
      VII. Privilegien für Jahrmärkte.
   Normalia.
   Rektyfikaty gubernialne:
      Nr. 79/X. Podgórzer Rayon und Handelsstadt Brody, 1826—30.
      Nr. 42/V. Postenlauf-Einführung, 1824—28.
   Rektyfikaty prezydjalne:
      Nr. 373. Brodyer Zollausschluss und Zollbegünstigungen für Podgórze, 1832—1879.
      Nr. 52. Zwangsanlehen, 1812—1813.
      Nr. 97. Grenzhandelsverkehr mit Russland, 1810—1839.
   Akta obce:
      Nr. 166. Protokół czynności Urzędu cyrkularnego w Brodach, 1783—1784.
      Nr. 148. Inwentarz miasta Brodów na rok 1797.
   Archiwum Aktów Grodzkich i Ziemskich.
      T. zw. Fragmenta brodzkie.
2. Bibljoteka uniwersytecka:
   Rkps. Nr. 124. Statistische Übersicht der Königreiche Galizien und Lodomerien im J. 1820.

3. Bibljoteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
Rkps. Nr. 1825/III, 1828/III. Siarczyński Franciszek: Galicja czyli słownik historyczno-geograficzny król. Galicji t. I i II.
Teki Antoniego Schneidra: Herby miast (Brody).
4. Zbiór dyr. Aleksandra Czołowskiego.
Handel Galicji 1775—1796. (W zbiorze z zapisu Tadeusza Rutowskiego).
Akta wolnego miasta Brody (1813—1873).

Kraków: Polska Akademja Umiejętności, Teki Antoniego Schneidra.
Brody fasc. Handel i przemysł.
„ „ Majątek.
Brody fasc. Miasto I—II.
„ „ Rejon celny i komora.
„ „ Twierdza.
„ „ Żydzi.
„ „ 5 tek bez tytułu.
Rkps. Nr. 811. Sprawozdanie Kazimierza Edera z 26 VI 1774 i 14 V 1778.

Wiedeń:
1. Haus-, Hof-, u. Staatsarchiv.
Akten des Staatsrats, 1772—1848.
Akten des Ministerrats, 1848—1880.
a) Akta ogólne.
b) Dział „Handelspolitische", 1874—1878.
fasc. 110—111, 136, 137, 204.
2. Hofkammerarchiv.
a) Hungarisch-Galizische Kommerzhofstelle.
fasc. 981—987. Lata 1773—1813. Commercialia.
b) Bancal-Direction, Galizien.
fasc. 2977 M 2 1788—91 Merkantiltabellen.
„ 2982 M 3 1786—87 Merkantiltabellen.
c) Bancale:

fasc.	1048	1814—20	Der auswärtige Handel.
„	1049	1821—26	„ „ „
„	1050	1827—30	„ „ „
„	1053	1814—30	Merkantil u. Commerzbilanzen.
„	1061	1814—28	Handel der Juden.
„	1062	1829—30	„ „ „
„	1154	1816—17	Der ausländische Handel (Verträge Berichte etc.) Grenzzollwesen.
„	1155	1818	jw.

fasc. 1156 1819 jw.
„ 1157 1820—21 jw.
„ 1158 1822—24 jw.
„ 1161 1816—24 Merkantiltabellen.

3. Archiv und Bibliothek des Bundesministeriums für Finanzen. Hofkammer, Commerz. 1830—1848.
4. Staatsarchiv des Innern und der Justiz I.
   a) fasc. IV, 1. Brody.
   b) Galizische Hofkanzlei 1772—1827.
5. Staatsarchiv des Innern und der Justiz II. Handelsministerium 1848—1880.
   a) Akta ogólne.
   b) Dział „Praesidialia".

B. Materjały drukowane.

Ajzen Mieczysław, Polityka gospodarcza Lubeckiego. Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, T. X zesz. 2, Warszawa 1932. — R.: Lutman T., druk. w „Roczniki z dziejów społecznych i gospodarczych", T. IV, Lwów 1934, s. 306—308.

Andrée K., Geographie des Welthandels, Stuttgart 1872—7.

Ausweise über den Handel von Oesterreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenburgen mit den anderen oesterreichischen Provinzen, Wien 1840—1880, tomów 45.

Balaban Majer, Dzieje Żydów w Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772—1868, Lwów 1916.

Baliński-Lipiński, Starożytna Polska, Warszawa 1885—6.

Barącz Sadok ks., Wolne miasto handlowe Brody, Lwów 1865. — R.: Hubert, Bibljoteka warszawska 1865/IV, s. 195—200.

Bazant Johann, Die Handelspolitik Oesterreich-Ungarns 1875 bis 1892 in ihrem Verhältniss zum Deutschen Reiche und zu dem westlichen Europa, Leipzig 1894.

Beer Adolf, Allgemeine Geschichte des Welthandels, Abt. III. Wien 1884.

— Oesterreichs Handelspolitik im XIX Jahrhundert, Wien 1891.

Bericht der Handels- und Gewerbe Kammer in Brody f. d. J. 1851, 1854—7, 1857—9, 1860—2, 1863—5, 1866—70, 1871, 1871—5, 1876—80, Sitzung vom 2 März, 12 April, 2 Mai 1870.

Bericht der von dem Landtage zur Ausarbeitung des Projectes einer Galizischen Eisenbahn bestellten Commision, welcher von derselben den versammelten Ständen im Monate September 1842 erstattet wurde, Lemberg 1842.

Bloch Jan, Finanse Rosji w XIX wieku na tle ogólnych dziejów państwa, T. I—III, Warszawa 1883—4.

— Wpływ dróg żelaznych na stan ekonomiczny Rosji, T. I—V, Warszawa 1878—1880.

Blodig J. C., Die österr. Zoll- und Staatsmonopol-Ordnung. (Einleitung), Wien 1854.

Blumenbach W. C. W., Neuestes Gemälde von Oesterreich, Steiermark, Tirol und Voralberg. Zweite Ausgabe, Wien 1837.

Brachelli H. F. und Migerka F., Oesterreichs commerzielle Entwicklung in den letzten Jahrzenten, Wien 1873.

Brachelli H. F., Statistische Skizze der österreichisch-ungarischen Monarchie nebst Lichtenstein, Stuttgart 1880.

Břozovsky Wenzel, Grundriss der Handelsgeographie mit vorzüglicher Berücksichtigung des oesterreichen Kaiserstaates, Wien 1852.

— Warenkunde in systematischer Darstellung der wichtigsten Natur- und Kunstprodukte des Handels mit der Berücksichtigung der Chemie, Technologie, Naturgeschichte und Statistik zum Gebrauche für Handels- und Gewerbeschulen, sowie zur Selbstbelehrung für Kaufleute, Fabrikanten, Kammeralisten, Oekonomen etc., Wien 1859.

Bujak Franciszek, Austrjacka polityka handlowa względem Galicji 1772—1790. Kwart. hist. 1916, s. 343—356. Z odległej i bliskiej przeszłości, Lwów 1924; zob. Grossman.

— Rozwój gospodarczy Galicji, Lwów 1917. Zadania i potrzeby gospodarcze nr. 13. Studja historyczne i społeczne, Lwów 1924.

Buzek Józef, Administracja gospodarstwa społecznego, Lwów 1913.

Chłędowski Kazimierz, Traktat handlowy między Austrją a Polską 1775. Przewod. nauk. lit. 1880/I, s. 321—331.

Czoernig Carl, Oesterreichs Neugestaltung 1848—1858, Stuttgart u. Augsburg 1858.

Dede J., Der Handel des russischen Reiches, Leipzig 1844.

Denk Ludwig, Handel und Verhehr in Oesterreich in sozialer, politischer und nationalökonomischer Bedeutung, Wien 1862.

Dziennik Handlowy, Warszawa 1786, s. 100 (artykuł: Wiadomość jarmarków krajowych).

Edicta et mandata Regnis Galiciae et Lodomeriae... promulgata, 1772—1818; potem: Provinzial-Gesetzsammlung der Königreiche Galizien... 1819—1848; potem Dziennik, Powszechny... praw krajowych i rządowych dla kraju koronnego Galicji... 1849—1853; potem Dziennik rządowy dla okręgu administracyjnego

Namiestnictwa we Lwowie 1853—1859; potem: Verordnungen der Landesbehörden für das Königreich Galizien... 1860—1865; potem: Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla królestwa Galicji... 1866—1880.

Fechner Hermann, Die handelspolitischen Beziehungen Preussens in Oesterreich während der provinziellen Selbständigkeit Schlesiens 1741—1806, Berlin 1886.

Gargas Zygmunt, W sprawie statystyki handlu zewnętrznego Galicji, Lwów 1907, odb. z Przeglądu Prawa i Administracji. — zob. Grossman.

Gazeta Brodzka, Dwutygodnik poświęcony sprawom społeczno-ekonomicznym i przemysłowym. Organ brodzkiej Rady powiatowej, Brody 1895—1897. Rok I. (więcej nie wyszło).

Gazeta Lwowska, dodatek: Rozmaitości (1817—1848), potem: Dodatek tygodniowy do Gazety Lwowskiej (1850—1862).

Gewerbs- u. Handelskunde, Allgemeine... mit vorzüglicher Rücksicht auf das Königreich Galizien nach dem Leitfaden des Graf Barthbarthenheimischen Werkes, Lemberg 1822.

Glatter, Oesterreich in Ziffern. Beitrag zur Cultur und Sittengeschichte, sowie zur Kenntnis des Bevölkerungs- und wirtschaftlichen Verhältnisses der im Reiche vertretenen Länder, Wien 1872.

Grossman Henryk, Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772—1790, Wien 1914. — R.: Bujak (zob); Gargas Henryk, Ekonomista 1914; Srbik Heinrich, Hist. Zeitschr. 1917, T. 115, z. 2, s. 115—119.

Grunzel Joseph, System der Handelspolitik, Leipzig 1901. — Handelspolitik und Ausgleich in Oesterreich-Ungarn, Wien u. Leipzig 1912.

Hain Joseph, Handbuch der Statistik des Oesterreichischen Kaiserstaates, Wien 1852—3, T. I—II.

Hasse E., Die Stadt Leipzig und ihre Umgebungen geographisch und statistisch bearbeitet, Leipzig 1878.

Hegemeister Jules, Mémoire sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de Moldavie et de la Valachie, Odessa-Symphéropol 1835.

Heufler Ludwig, Oesterreich und seine Kronländer. Ein geographisches Versuch, Wien 1854—1856.

Hock, Oesterreichs Handel mit dem Auslande, Wien 1845.

Hoszowski Stanisław, Ceny we Lwowie w latach 1701—1914, Lwów 1934. Badania z dziejów społecznych i gospodarczych pod redakcją Fr. Bujaka, Nr. 13.

Hubert, zob. Barącz.

J. Fr., Brody, druk w czasopiśmie „Tydzień", Lwów, 1903, s. 51.

Jahrbuch, Statistisches... der österreichischen Monarchie, Wien, lata 1863—1880.

Jekel Franz, Handelsgeschichte Pohlens, T. I—II. Wien u. Triest 1809.

Jenny Rudolf, Handbuch für Reisende in dem österreichischen Kaiserstaate mit mehreren Hauptrouten der angränzenden Länder, Abt. II, Wien 1823.

Ka... Wa..., Komunikacja, gościńce i drogi w lwowskim okręgu administracyjnym, Lwów 1858.

Kalinka Walerjan ks., Galicja i Kraków pod panowaniem austrjackiem, Paryż 1853, Dzieła T. X Kraków 1898.

Karpiniec Jan, Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka. Roczniki dziejów społ. i gospod. T. II, Lwów 1932, s. 1—37.

Kees Stephan, Darstellung des Fabriks u. Gewerbewesens im österreichischen Kaiserstaate, vorzüglich in technischer Beziehung, Wien 1823.

Klun V. F., Statistik von Oesterreich-Ungarn, Wien 1876.

Kramař Karel, Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848, Leipzig 1886.

Kuropatnicki Ewaryst Andrzej, Geografja albo Dokładne opisanie Królestwa Galicji i Lodomerji. Wyd. I. Przemyśl 1786, Wyd. II. Lwów 1858.

Kratter F., Briefe über den itzigen Zustand von Galizien, Leipzig 1786.

Láng L., Hundert Jahre Zollpolitik, Wien u. Leipzig 1906.

Lebrach M., Der Brand von Brody, druk. w czasopiśmie „Mnemosyne", Lwów 1835.

Liechtenstern J. M. F., Handbuch der neuesten Geographie des oesterreichischen Kaiserstaates, Wien 1818.

Lipiński Tymoteusz, Monografja miasta Brody. Bibljoteka warszawska 1851/I, odb. Warszawa 1853.

Lipp Adolf, Der Kohlen-Export nach dem Osten, Wien 1874.

— Verkehrs- und Handels-Verhältnisse Galiziens, Prag 1870.

Lutman Tadeusz, Handel Triestu w 1775 r. w świetle memorjału Paskwala Ricciego, druk w „Studja z historji społecznej i gospodarczej ku czci prof. Franciszka Bujaka", Lwów 1931, s. 317—345 i odb.

— Wolne miasta handlowe, druk. w „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych", T. I. Lwów 1931, s. 89—98 i odb.

— Zob. Ajzen, Wischnitzer.

Marczyński W. ks., Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernji podolskiej, Wilno 1820—4. — R.: Pamiętnik Warszawski 1822/I, s. 180—6, 1823/III, s. 285—302.

Martens F., Sobranie traktatov i konvencij zaklučennych Rossieju s inostrannymi deržavami (Recueil des traités et conventions conclus par la Russie avec les puissances étrangères), Petersburg, T. III 1876, IV/1 i IV/2 1878.

Matthaei Friedrich, Die Industrie Russlands in ihrer bisherigen Entwicklung und in ihrem bisherigen Zustande mit besonderer Berücksichtigung der allgemeinen russichen Manufaktur-Ausstellung im Jahre 1870, Leipzig 1872, T. I—II.

— Die wirtschaftlichen Hilfsquellen Russlands mit deren Bedeutung für die Zukunft, Dresden 1883—5, T. I—II.

— Der Exporthandel Russlands über die europäische Grenze im Quinquennium 1873 bis 1878 mit besonderer Berücksichtigung der Productionsverhältnisse und der Produkte der Landwirtschaft. Statistische und andere wissenschaftliche Mittheilungen aus Russland, Jg. XIII, Petersburg 1880.

Matlekovits A., Die Zollpolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie, 1850 — Gegenwart 1877, Budapest 1877.

Meynert Hermann, Neueste Geographie und Staatskunde des Kaiserthums Oesterreich nach der gegenwärtigen Verfassung und nunmehrigen politisch-gerichtlichen Einteilung nebst einer Geschichtskizze sowohl der Monarchie überhaupt, als jedes einzelnen Kronlandes, Wien 1851.

Mittheilungen, Statistische... aus Russland, Petersburg, 1868—71, T. I—IV.

Mysłowski Antoni, Uwagi... nad handlem zbożowym Galicji do Odessy i nad zaprowadzeniem żeglugi parowej na Dniestrze teraz do Koropca, a po uregulowaniu wyższej części tej rzeki od wsi Rozwadowa aż do Odessy, Lwów 1844.

Niemcewicz Juljan Ursyn, Podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte, Paryż 1858, Petersburg 1859.

Obzor vněšnoj torgovli Rossii v raznych jeja vidach zob. Vidy.

Oesterreich im Jahre 1840, Staat und Staatsverwaltung, Verfassung und Cultur. Von einem österreichischen Staatsmanne, Leipzig 1840.

Ohłoblin Ołeksander, Tranzytnyj torh Ukrajiny za peršoji połovyny XIX storiččia. Zapysky istoryčno-fiłołohičnoho viddiłu. Ukrajinśka Akademija Nauk, Kyjiv 1927, kn. XII i XV.

Orzechowski Konrad, Przewodnik statystyczno-topograficzny i skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości w Królestwie

Galicji, W. Ks. Krakowskiem i Ks. Bukowinie według najnowszych wskazówek, Kraków 1872.

Pacher Gustav, Der Aussenhandel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Lustrum 1874 bis 1878, Wien 1880.

Patent, vermöge welchen die Stadt Brody von denen Königreichen Galizien und Lodomerien commercialiter ausgeschlossen wird und gleich denen Seehäfen Triest und Fiume eine ganz besondere Handlungs-Freyheit genüssen soll. Uniwersał, mocą którego Miasto Brody od Królestw Galicji i Lodomerji commerciatiter wyłącza się y zarówno z portami Tryest y Fiume osobliwszey w Handlu wolności używać ma, (Lwów) 21 sierpnia 1779, str. 17+1 nlb. Podp. Henryk Auersperg (zbiór A. Czołowskiego).

Pepłowski-Schnür Stanisław, Z przeszłości Galicji, Lwów 1894, T. I—II, Wyd. II, Lwów 1895.

Płoščanskij Vened. M., Brodskaja torhovla w načale avstrijśkoho vładěnia do 1786 h. Słovo, Lwów 1874, nr. 95—97 i 108.

— Hałycko-russkij torhovelnyj horod Brody. Naukovyj Sbornik izdavajemyj Literaturnom Obščestvom Hałycko-Russkoj Maticy, Lwów, H. IV. 1868, s. 56—69, 273—288.

Protokolle, Stenographische... über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, Wien, VIII Session i. d. J. 1873—1878. IX Session i. d. J. 1879—1885.

Protokolle, Stenographische... über die Sitzungen des Herrenhauses des österreichischen Reichsrates in den Jahren 1879—1885, IX Session (Wien).

Przewodnik z Krakowa do Lwowa, Podhorzec, Podwołoczysk, Brodów, Słobody Rungurskiej, Czerniowiec i po Lwowie, Lwów 1886.

Przyjaciel Ludu, R. VI Leszno 1840, (artykuł: Wolne miasto handlowe Brody).

Rau H., Vergleichende Statistik des Handels der deutschen Staate 1834—1860, Wien 1863.

Reclus Elisée, Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes, Paris 1884, t. III.

Reden Friedrich Wilhelm, Allgemeine vergleichende Handels- und Gewerbe-Geographie und Statistik, Berlin 1844.

— Deutschland und das übrige Europa, Wiesebaden 1854.

— Das Kaisertum Russland, Statistische Darstellung seiner Kulturverhältnisse namentlich in wirtschaftlicher, gewerblicher und kommerzieller Beziehung, Berlin, Posen, Bromberg 1843.

R(ozwadowski) B(ronisław), Brody, Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, T. I, Warszawa 1880, str. 372—5.

Schematismus für die Königreiche Galizien und Lodomerien, Lemberg, 1779—1846; potem: Handbuch, Provinzial... der Königreiche Galizien und Lodomerien, 1846—1853; potem Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebietes in Galizien, 1854—1860; potem: Handbuch des Statthalterei-Gebietes in Galizien, Lemberg, 1861—1866, 1868—1869, Handbuch der politischen Behörden in Galizien, Lemberg 1867; potem: Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji... 1870—1880.

Schmidl Adolf, Abriss einer Industrie- u. Handelsgeographie, II Aufl., Petersburg 1865.

— Reisehandbuch durch das Königreich Böhmen, Mähren, Schlesien, Galizien, die Bukowina und nach Jassy, Wien 1836.

Schmitt F., Statistik des österreischen Kaiserstaats, Wien 1854, II Aufl. 1860, III Aufl. 1867, V Aufl. bearbeitet v. Gustav Adolf Schimmer 1878.

Schwarzer Ernst, Geld und Gut in Neu-Österreich, Wien 1857.

Schweighofer S. M., Abhandlung von dem Commerz der österreichischen Staaten, Wien 1785.

Semenov, Geografičesko-statističeskij słovar rossijskoj imperii, Petesburg 1873, T. IV.

Sicard Karol, Lettres sur Odessa, Petersburg 1812.

Sokalski, Rys geograficzno-statystyczny złoczowskiego okręgu szkolnego, Złoczów 1885.

Sokolnicki M., Rys historji ekonomicznej Galicji w końcu XVIII stulecia, Ekonomista 1902.

Srbik, zob. Grossman.

Sprawozdanie, Stenograficzne... z posiedzeń galicyjskiego Sejmu krajowego we Lwowie, III perjod 1870—1876.

Springer Johann, Statistik des österreichischen Kaiserstaates, Wien 1840, T. I—II.

Stöger Michael, Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft, Lemberg 1833.

Stupnicki Hipolit, Galicja pod względem geograficznym i historycznym (z mapą), Lwów 1849, Wyd. II, Lwów 1864.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, zusammengestellt von der Direction der administrativen Statistik, Wien, XIV—XXI Jg. 1841—1848. Nowa serja I—V tom, 1849—1865. — zob. Versuch.

Tatomir L., Geografja Galicji, Lwów 1876, Wyd. II.

Tęgoborski L., Ueber die Finanzen, den Staats-Credit, die Staatschuld, die Finanzielen Hülfsquellen und das Steuersystem

Oesterreichs. Nach dem französischen Originale treu übersetzt, von F. L. B., Wien 1845, T. I—II.

— Uebersicht des Oesterreichischen Handels in dem elfjährigen Zeitraume von 1831—1841, sowohl im Verkehre mit dem Auslande, als im Zwieschen-Verkehre mit Ungarn und Siebenbürgen, sammt einer Zusammenstellung mit dem Handelsverkehre Frankreichs und des deutschen Zollvereins. Als Anhang zu dem Werke Ueber Osterreichs Finanzen, Wien 1844.

Tokarz Wacław, Galicja w początkach ery Józefińskiej, Kraków 1909.

Torgovla, Gosudarstvennaja vněšnaja... Rossii v raznych jeja vidach, zob. Vidy.

Trojanowski Adam, Historja rozwoju przemysłu bawełnianego w Królestwie Polskiem, Warszawa 1916, odb. z Przeglądu Technicznego.

Tschischka Franz, Der Gefährte auf Reisen in dem österreichischen Kaiserstaate, Wien 1834.

Tyščenko Mykoła, Forposty, mytnyci, ta karantyny i zovnišna torhovla Ukrajiny v XVIII v., Istoryčno-Heohrafičnyj Zbirnyk, Kyjiv, Vseukr. Akad. Nauk. T. IV 1931.

Ungewitter F. H., Die oesterreichische Monarchie geographisch, topographisch und historisch dargestellt, Brünn 1856.

Versuch einer Darstellung der öesterreichischen Monarchie in Statistischen Tafeln, Wien 1828. Litogr.; — Fortsetzung, Darstellung der oest. Mon. in Stat. Taf., II Jg. 1829 Litogr.; — potem tytuł: Fortsetzung, Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie, III—XIII Jg. 1830—1840. Litogr. — późniejsze roczniki drukowane zob. Tafeln.

Vidy vněšnoj torgovli Rossii; — potem zmienia tytuł na: Gosudarstvennaja vněšnaja torgovla Rossii v raznych jeja vidach; — potem na: Obzor vněšnoj torgovli Rossii v raznych jeja vidach.

Vorstellung der Brodyer Handels- u. Gewerbekammer an das hohe kais. königl. Ministerium für Handel und Volkswirtschaft in Angelegenheit des Brodyer Freihandels, Lemberg 1867, s. 8.

Vremennik, Statističeskij... Rossijskoj Imperii, I, Petersburg 1866.

Widman Karol, Brody. Encyklopedja powszechna, Warszawa 1860, T. IV, s. 369.

Wischnitzer Mark, Die Stellung der Brodyer Juden im internationalen Handel in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrhunderts. Festschrift zu Simon Dubnows siebzigstem Geburstag, Berlin 1930,

s. 113. — R.: Lutman T., druk. „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych“, T. I. Lwów 1931, s. 308—310.

Wittschevsky Val., Russlands Handels-, Zoll, und Industriepolitik vom Peter dem Grossen bis auf die Gegenwart, Berlin 1905.

Z., Bożnica Żydowska w Brodach, Kłosy XIX 1874, s. 265.

Zimmermann M., Das Kaiserthum Oesterreich. Gemälde des Landes und Volkes, Leipzig u. Stuttgart 1836—1837. Europa und seine Bewohner, Bd. VII.

Zweig Emil, Die russische Handelspolitik seit 1877 unter besonderer Berücksichtigung des Handels über die politische Grenze, Leipzig 1906.

Zweig Ferdynand, Cele i metody statystyki handlu zagranicznego, Warszawa 1921.

CZĘŚĆ I.

PRZYWILEJ WOLNOHANDLOWY MIASTA BRODÓW.

1. Metoda pracy.

Zadaniem pracy jest przedstawienie handlu miasta Brodów w tym czasie, kiedy to miasto korzystało z przywileju wolnohandlowego, t. j. kiedy, jako wolne miasto handlowe, było wyłączone z obszaru celnego monarchji austrjackiej, a zatem od r. 1773 do r. 1880.

Pracę ujęliśmy z dwóch punktów widzenia: handlowo-politycznego i handlowo-statystycznego; stosownie do tego podzieliliśmy ją na dwie części.

W części pierwszej wychodzimy od polityki handlowo-celnej Austrji, a w szczególności omawiamy taryfy celne z doby prohibicjonizmu (1784—1851), protekcjonizmu (1851—1878) i systemu solidarnej ochrony państwowej (od 1878), uwzględniając przytem najważniejsze wydarzenia w gospodarczem życiu Austrji i Galicji. Potem omawiamy stosunki handlowe austrjacko-rosyjskie, a mianowicie politykę handlowo-celną Rosji, jej ostre przepisy, hamujące ekspansję wywozu monarchji oraz swobodę działania kupców austrjackich, zwłaszcza zaś kupców wyznania mojżeszowego.

Zwracamy uwagę na starania monarchji mające na celu uzyskanie koncesyj, na rokowania handlowe i zawarte traktaty. Podawszy w zarysie owe stosunki, przechodzimy do omówienia wolnohandlowego przywileju brodzkiego. Sprawie tej poświęcona jest główna uwaga w części pierwszej. Instytucja wolnego miasta handlowego, mająca szerokie zastosowanie w szeregu państw europejskich w epoce merkantylizmu dla poparcia handlu morskiego, zaszczepiona przez Austrję w handlu lądowym, a będąca w handlu polskim okazem rzadkim, zasługuje na tak obszerne opracowanie, zwłaszcza, że przywilej brodzki ma ciekawą historję ze względu na ciągłe debaty i różne opinje, wypowiadane ze strony władz i społeczeństwa, jak też na szereg momentów aktualnych w nich poruszanych. Wprzód omawiamy genezę przywileju i zdajemy sprawę z interesu, jaki Austrja miała w nadaniu Brodom udogodnień, sta-

wiających je na równi z Triestem i Rjeką. Przechodzimy po kolei cztery fazy przejściowe przywileju (1773, 1779, 1785, 1787), zwracając uwagę na nowelę z roku 1787, w literaturze nieomówioną. Nowela ta ważna jest ze względu na to, że przystosowuje brzmienie przywileju do nowowprowadzonego systemu prohibicyjnego. Bez jej uwzględnienia zastosowanie przywileju z r. 1779 jest niezrozumiałe, ze względu na uderzające sprzeczności między jego brzmieniem a późniejszą praktyką. Potem omawiamy wzajemny stosunek tych rozporządzeń i poddawszy je rozbiorowi, staramy się dojść, w jaki sposób regulują one obrót z Galicją, krajami monarchji, krajami obcemi, jak odnoszą się do poszczególnych towarów, oraz jakie warunki zostały ustalone ostatecznie. Następnie, dzięki bogatemu materjałowi archiwalnemu, zawierającemu wiele aktów, poświęconych debatom nad przywilejem, omawiamy walki, toczące się przez cały wiek na temat, czy wolne miasto zachować, czy też je znieść. Debaty te przedstawiamy chronologicznie ze względu na występujące momenty aktualne i omawiamy opinje przychylne przywilejowi, jako też zdania przeciwników. Zdania te później ulegną dalszemu zróżniczkowaniu. Wśród zwolenników przywileju jedni będą za jego zachowaniem bez zmian, inni zaś za ograniczeniem jego działania tylko do miasta Brodów i za wcieleniem miejscowości okolicznych do obszaru celnego. Wśród przeciwników przywileju jedni będą za natychmiastowem jego zniesieniem, inni zaś, stwierdziwszy w zasadzie, że przywilej jest szkodliwy dla interesów monarchji, będą za odroczeniem zniesienia przywileju ze względu na to, że dana chwila wydaje się im nieodpowiednia.

Tok przedstawienia debat dzielimy na dwa okresy: pierwszy — do r. 1848 — znamionuje przewaga zdań za zachowaniem przywileju, w okresie drugim — po r. 1848 — widzimy, jak zaczynają górować głosy przeciwników przywileju. W przedstawieniu toku debat zwracamy uwagę na to, jaka jest ocena przywileju ze względu na interesy skarbu państwa w dziedzinie dochodów celnych, kosztów strzeżenia kordonu celnego, wpływów z podatków, ze szczególnem uwzględnieniem podatku spożywczego od napojów alkoholowych i cukru, który od r. 1835 dla wyłączeń ma odrębne zastosowanie. Następnie uwzględniamy ich stanowisko ze względu na interesy przemysłu krajowego przez popieranie wywozu wyrobów, z drugiej strony zaś przez szkody, wywołane rozwojem przemytu i wzmożeniem zbytu wyrobów zagranicznych, potem stanowisko ze względu na interesy miasta, a to rozwój zaludnienia i finansów miasta, obroty kupców brodzkich, interesy przemysłu brodzkiego, sprawę drożyzny środków żywności, demoralizację ludności skutkiem upra-

wiania przemytu, oraz interesy ludności okolicznej, trudniącej się głównie rolnictwem. W ten sposób staramy się dać rzut oka na stosunki gospodarcze i dochodzimy do sformułowania interesów miasta wyłączonego, oraz państwa wyłączającego, a to całej Austrji oraz Galicji.

2. Polityka handlowa monarchji.
A. Od 1773—1848.

Polityka handlowa Austrji wchodzi w wieku XVIII na drogi racjonalnego i konsekwentnego merkantylizmu i dąży do zapewnienia samodzielności gospodarczej państwu drogą skupienia jak największych zasobów złota i srebra, oraz w myśl teorji o korzystnym bilansie handlowym stara się o to, by wartość wywozu przewyższała wartość przywozu. Popiera ona produkcję wyrobów gotowych i ułatwia im zbyt krajowy, usuwając stopniowo ograniczenia, stojące na drodze obrotowi wewnętrznemu i znosząc cła wewnętrzne. Jednoczy państwo stopniowo w jeden obszar celny: w r. 1775 łączy w jedno terytorjum kraje czeskie i niemieckie, z wyjątkiem Tyrolu, w r. 1784 wciela do niego Galicję, a w r. 1826 Tyrol, utrzymując w ten sposób do połowy wieku XIX podział monarchji na dwa obszary celne, z których jeden obejmuje kraje cyslitawskie, drugi zaś kraje węgierskie. Rozwój przemysłu chroni rząd austrjacki przed konkurencją zagraniczną, utrudniając import wyrobów obcych przez wysokie cła. Jeśli są to towary, które kraj może sam wytworzyć, to zaczyna w stosunku do nich wydawać zakazy przywozu. Za Józefa II przez wydanie taryf z 16 listopada 1784 i 2 stycznia 1788 Austrja przechodzi zdecydowanie na tory prohibicjonizmu, a zakazy odnoszą się odtąd już do wszystkich towarów, które można wytworzyć w Austrji i do towarów zbytkownych. Towarów zakazanych, zwanych inaczej towarami wyłączonemi z handlu, nie wolno przywozić pod groźbą kar i tylko w wypadkach indywidualnych udziela się pozwolenia na sprowadzenie ich dla użytku własnego za opłatą cła 60% płaconego od wartości. Wszystkie inne towary podlegają różniczkowym cłom wartościowym i innym zarządzeniom administracyjnym, oraz dzielą się na trzy kategorje: 1. towary dopuszczone do oclenia we wszystkich punktach granicznych (kl. B), 2. załatwiane tylko przy komercjalnych stacjach granicznych (kl. A), 3. wszystkie inne, dla których manipulacja celna jest możliwa tylko w miastach składowych (Legstadt). Z tych ostatnich wydzielono artykuły, oznaczone kl. C, które można oclić tylko w głównych miastach składowych (Hauptzolllegstadt), znajdujących się zwykle w stolicach krajów. Prócz tego w stosunku do towarów dozwolonych

obowiązują przepisy o stemplowaniu, którym początkowo podlegają towary zagraniczne i krajowe, lecz w r. 1789 w odniesieniu do towarów ostatnich zniesiono je.

W czasie wojen napoleońskich dokonuje Austrja zaostrzenia przepisów, nie tyle celem poparcia przemysłu, ile raczej przysporzenia państwu środków pieniężnych, potrzebnych na prowadzenie wojny. Te zmiany, polegające na podwyższeniu wielu stawek celnych, głównie na towary kolonjalne, oraz na nakazie płacenia cła częściowo w złocie, pomagają niewiele, albowiem ilość monety kruszcowej zmniejsza się z roku na rok, skutkiem czego skarb musi wypuścić ceduły bankowe. W r. 1811 położenie jest tak krytyczne, że ogłoszono wówczas bankructwo i skarb obiecuje wykupić kursujące ceduły, płacąc za 1000 fl. 250 fl. nie monetą kruszczową, lecz tylko nowo ustanowionemi cedułami wymiennemi, zwanemi walutą wiedeńską. W r. 1820 ogłoszono powtórnie bankructwo i zaczęto płacić 400 fl. w monecie kruszcowej za 1000 fl. waluty wiedeńskiej. Finanse monarchji w czasie wojen ponoszą wielkie straty, natomiast przemysł nie doznaje wielkich szkód, ale nawet dzięki panującemu podówczas systemowi kontynentalnemu potrafi się do pewnego stopnia uwolnić od konkurencji angielskiej.

Kiedy po ukończeniu wojen otwarły się znów porty Europy i wyroby angielskie zaczynają zalewać kraje europejskie, monarchja postanawia nadal prowadzić politykę prohibicyjną. System ten zostaje jednak złagodzony przez taryfy specjalne z lat 1810—1825, które znoszą wiele zakazów i dzielą towary na te, które można sprowadzać i których sprowadzanie jest zakazane. Do zakazanych zalicza się już tylko przedmioty zbytku i artykuły, przed któremi przemysł austrjacki musi się bronić. Pozatem zwiększa monarchja udogodnienia dla obcych surowców i półfabrykatów, potrzebnych do wytworzenia wyrobów krajowych, zniża cło na wiele towarów, a na towary kolonjalne nakłada cło finansowe jako na artykuły przeznaczone do bezpośredniej konsumcji.

Zmian tych wprowadza się wiele przez wydanie szeregu taryf (ponad 100), skutkiem czego taryfa z r. 1788 staje się niewystarczająca. Celem ujęcia rozprószonych przepisów, odnoszących się do ruchu towarowego, wydaje monarchja w r. 1835 ustawę o cłach i monopolach, a w r. 1838 taryfę celną, dotyczącą całokształtu ruchu towarowego. W r. 1838 grup objętych zakazem jest 70, a w r. 1851 już tylko 63. Cła przywozowe są wysokie, najwyższa stawka wynosi 3600 fl. od 1 cetn. metr., przyczem wyroby gotowe po największej części płacą cło wedle wartości.

Cło wywozowe jest niskie, płaci je 648 pozycyj, przyczem

cło od wartości, wynoszące najczęściej $^1/_4$ kr. od 1 fl., płaci zaledwie $^1/_{10}$ część towarów, reszta zaś jest oclona wedle wagi.

O ile idzie o cła przewozowe, to te od r. 1789 na terenie obszaru celnego mają być płacone tylko jednorazowo, a po uiszczeniu ich przesyłki, przechodzące przez niemieckie kraje dziedziczne i Galicję, nie mają być pociągane do żadnych innych opłat. W r. 1822 wychodzi dla tranzyta pierwsza taryfa generalna, która pozwala przewozić przez Austrję wszystkie towary z wyjątkiem artykułów monopolowych i w stosunku do nich uchyla wszelkie zakazy. Przesyłki podlegają specjalnej kontroli celnej, a przeładowywanie ich odbywa się pod kontrolą urzędową. Pod względem wysokości stawek towary dzielą się na 7 klas, przyczem w tranzycie przez Rosję płacą towary od 9 kr. do 2 fl. 24 kr. od 1 q. W r. 1829 stawki zostają zniżone trzykrotnie i wynoszą 3,6 kr. — 48,6 kr. od 1 q.

W dobie prohibicjonizmu przemysł Austrji osiąga dość znaczne rozmiary i zdobywa sobie pewne podstawy dzięki wprowadzeniu maszyn, posiada dość surowca i paliwa, lecz brak mu kapitału, dobrych urządzeń technicznych i kwalifikowanych sił roboczych. Mimo tych ograniczeń gospodarstwo Austrji stoi znacznie niżej, niż w krajach zachodnich, bilans handlowy jest bierny[1]), a pomimo ścisłego zamknięcia granic i wysokich ceł, równających się zakazowi, napływa do kraju wiele towarów zbytkownych drogą przemytu. Prohibicja, tamując konkurencję obcą, powoduje podrożenie towaru i osłabienie postępu wytwórczości, a nadto przeszkadza nawiązaniu stosunków z państwami niemieckiemi. Celem pozyskania państw niemieckich należało nadać taryfie austrjackiej charakter bardziej liberalny, jednakowoż przeciw złagodzeniu polityki celnej występują przemysłowcy austrjaccy, którzy dowodzą, że w razie zniżenia ceł przemysł upadnie. Skutkiem ich oporu nie zmienia się taryf prawie wcale. Wogóle w epoce prohibicyjnej zawiera się niechętnie traktaty. Zawarto traktaty z klauzulą największego uprzywilejowania z Turcją w r. 1784 i z Marokko w r. 1830, a na zasadzie wzajemności traktat z Danją w r. 1834, z Grecją w r. 1835, z Anglją w r. 1838 i Stanami Zjednoczonymi w r. 1829.

---

[1]) Statystycy austrjaccy, jak Hain, Springer i inni, a za nimi Rau, dowodzą, że rozmiary przywozu, jakie podają wydawnictwa urzędowe, nie odpowiadają rzeczywistości, albowiem ceny towarów obcych powinny być niższe, natomiast ceny towarów wywożonych wyższe z powodu wzrostu ich wartości. Naszem zdaniem zastrzeżenie to nie uzasadnia jeszcze aktywności bilansu, albowiem nawet jeszcze po r. 1851, kiedy wartość podniesiono, pozostaje bilans nadal bierny, choć wytwórczość Austrji wówczas wzrastała.

B. Od 1848—1880.

Dopiero po rewolucji z r. 1848 można było dokonać pewnych zmian; wtedy to reakcja, choć zdołała stłumić ruchy niepodległościowo-demokratyczne przy pomocy carskich bagnetów, musi wprowadzić pewne reformy. 7 września 1848 zniesiono pańszczyznę, 18 marca 1850 ustanowiono izby handlowe i przemysłowe, które mają być organem, zastępującym interesy handlu i przemysłu i za pośrednictwem ich można przedkładać rządowi opinje i projekty. Prócz tego powstaje ministerstwo handlu, komunikacji i robót publicznych, na czele którego stanął Bruck, człowiek pochodzenia mieszczańskiego, który dał się dotąd poznać jako założyciel i zdolny kierownik przedsiębiorstwa żeglugi „Lloyd austrjacki". Pozatem kraje monarchji zostają zjednoczone w jeden obszar celny przez to, że 20 lipca 1851 kordon celny, oddzielający kraje węgierskie, zostaje zniesiony, pewne wyłączenia celne, a mianowicie w r. 1853 Istrję i wyspy Kwarnerskie, w r. 1855 Senj (Zeng), Karłobag (Carloppago), Rjekę (Fjume), Bakar (Buccari) i Kraljewicę (Porto Rè) wcielono do obszaru celnego, a teren wolnego portu Triestu zmniejszono.

Wypadki z r. 1848—9, a mianowicie rewolucja, zniesienie pańszczyzny, potem zaś ożywienie się handlu skutkiem unifikacji celnej, wywołują zapotrzebowanie wielkiej ilości pieniędzy, ponieważ jednak zapas srebra wyczerpuje się w r. 1849, to też państwo musi wydać banknoty z kursem przymusowym. Emisja ta, dokonywana kilkakrotnie, dochodzi w r. 1850 do najwyższego stopnia, a skutkiem spadku wartości waluty wytwarza się dla wywozu konjunktura bardzo pomyślna, bilans handlowy poprawia się, lecz aktywności jeszcze nie osiąga.

Dzięki poprawie bilansu handlowego można myśleć o złagodzeniu polityki celnej, by w ten sposób ożywić przemysł, uwolnić handel od więzów oraz rozszerzyć obszar celny na kraje niemieckie i włoskie i stworzyć w ten sposób środkowo-europejską unję celną pod przewagą Austrji. W tym celu, dla porozumienia się z przemysłowcami i handlowcami monarchji, zwołano kongres izb handlowych i przemysłowych, który trwa od 21 I — 20 II 1852 i w myśl elaboratu Brucka uchwala zerwać z prohibicjonizmem, a zapoczątkować politykę protekcjonistyczną. W duchu tego porozumienia między rządem a sferami gospodarczemi wydano 6 listopada 1851 taryfę, ważną od 1 lutego 1852. Taryfa ta wprowadza wielkie zmiany: znosi zakazy przywozu i wywozu w stosunku do wszystkich towarów z wyjątkiem artykułów monopolowych, tj. soli, tytoniu i prochu strzelniczego, oraz tych towarów, których przywóz nie jest

wskazany ze względów sanitarnych. Usuwa nadto taryfa cła różniczkowe i premje wywozowe, za podstawę wymiaru przyjmuje wagę czystą, usuwa cła od wartości ze względu na trudności, związane z jej oznaczeniem, 15 pozycyj uwalnia zupełnie od opłaty cła, inne zaś obciąża cłem w granicach 2 kr. — 1200 fl. od 1 q, przez co najwyższą stawkę celną zniża trzykrotnie. Stosunek stawek celnych do wartości wynosi wówczas około 20%.

Cel polityczny działalności Brucka nie jest jednak uwieńczony pomyślnym skutkiem. Udaje się jedynie zawrzeć traktat z Niemieckim Związkiem Celnym 19 lutego 1853, w którym wymiana między obu obszarami celnemi zostaje uregulowana w sposób następujący: traktat zawiera klauzulę wzajemności i największego uprzywilejowania, monarchja i związek celny zobowiązują się, że w przyszłości nie będą wydawały zakazów na żadne towary z wyjątkiem soli, tytoniu, kalendarzy, kart do gry i prochu strzelniczego. Lepiej idzie już na południu, albowiem w r. 1852 udaje się zawrzeć traktat i unję celną z Lichtensteinem, Parmą i Modeną. W następstwie traktatu lutowego wydaje Austrja 5 grudnia 1853 nową taryfę, obowiązującą od 1 stycznia 1854. W dziedzinie przywozu ilość pozycyj uwolnionych od cła zwiększa taryfa do 35, resztę zaś obciąża cłem wedle 31 stopni, przyczem najwyższa stawka celna wynosi 500 fl. od 1 q. Wśród towarów uwolnionych od cła znajduje się znaczna ilość surowców i produktów, a na wiele półfabrykatów ustanowiono cła dogodne. Nowa taryfa polepsza również znacznie warunki wywozu fabrykatów przez to, że wiele z nich uwalnia od opłaty cła, na pozostałe zaś nakłada cła według 8 stopni w granicach $^1/_2$—100 kr. od 1 q. Naogół jednak cła wywozowe stanowią już raczej charakter opłat kontrolnych.

Złagodzenie polityki celnej w latach 1851—3 przyczynia się do ożywienia życia gospodarczego, tembardziej, że równocześnie dokonano szeregu ulepszeń. Sytuacja finansowa poprawia się, kiedy zaciągnięto pożyczkę, dzięki której można doprowadzić do umorzenia znacznej części długów, zmniejszenia ilości banknotów i podniesienia wartości waluty. W r. 1855 z powodu zbrojeń musiano znów wypuścić pewną ilość banknotów, lecz tę emisję pokryto pożyczką wewnętrzną. Skutkiem zniesienia pańszczyzny podnosi się dobrobyt i zdolność konsumcyjna mas chłopskich, a ubytek sił roboczych zmusza większą własność ziemską do zastosowania lepszych metod gospodarczych i do używania na większą skalę maszyn i nawozów sztucznych, dzięki czemu produkcja rolna podnosi się. Przemysł od ograniczeń nie jest jeszcze uwolniony i dopiero od roku 1859 zaczyna korzystać z ustawy liberalnej,

zato jednak wprowadza się w jego dziedzinie znaczne ulepszenia techniczne. Do kraju napływa wiele kapitału zagranicznego, co ułatwia rozpowszechnienie się kapitalistycznych metod wytwarzania. Dzięki tym ulepszeniom bilans handlowy po zmianie systemu polityki celnej poprawia się z roku na rok, aż w latach 1854—1855 staje się czynny.

Taryfa z r. 1853 obowiązuje w swej zasadniczej postaci ćwierć wieku. Zmiany, jakie stosowano, dotyczą poszczególnych pozycyj, ale całości nie naruszają. Obniżano taryfę w latach pięćdziesiątych kilkakrotnie, by przybliżyć ją do taryfy niemieckiej.

Sytuacja handlowa Austrji pogarsza się po r. 1855 pod wpływem kryzysu w r. 1857. Kryzys ten, wywołany spekulacją, jest powszechny. Zaczął się w Stanach Zjednoczonych, z Ameryki przybywa do Anglji, w jesieni dociera do Hamburga, potem do Niemiec i Austrji. Wynikiem jego jest spadek waluty i wysokie ażjo na srebro. Handel się obniża, spada wywóz i przywóz, bilans jest bierny w latach 1856—58 [2]). Dla ratowania waluty i dla zbliżenia stopy monetarnej do systemu niemieckiego monarchja w miejsce dotychczasowej monety konwencyjnej, opartej na stopie 20 guldenowej i systemie bimetalicznym, przechodzi od 1 XI 1858 do stopy 21 guldenowej i do monometalizmu srebrnego, wprowadzając walutę austrjacką, której 1,05 gulden równa się 1 guldenowi monety konwencyjnej. W następstwie zmiany waluty przeliczono wówczas stawki celne na walutę austrjacką. Rok 1858 jest wyjątkowo pomyślny, ponieważ waluta zbliża się do parytetu. Jednakowoż lata późniejsze unicestwiają nadzieję poprawy stosunków pieniężnych. W r. 1859 przechodzi monarchja niepomyślną wojnę z Włochami, w rezultacie której traci Lombardję. Wojna, połączona z blokadą portów austrjackich, rujnuje skarb monarchji i sprawia, że handel jest mniejszy, ale bilans od tego roku jest już dodatni.

Niepowodzenia te wywołują ze strony przemysłu głosy niezadowolenia z systemu celnego. Zarządzona w następstwie tych głosów ankieta stwierdza, że wprawdzie przemysł nie ucierpiał skutkiem zniżek celnych, ale szkodzą mu ciągle zmiany taryfy. Skutkiem tego postanawia cesarz 20 XII 1859, że do końca r. 1865 zmian taryfy nie będzie, potem zaś będzie się przeprowadzać rewizje taryf w porozumieniu z izbami handlowemi i przemysłowemi. W latach następnych nadal skarżono się na wahania waluty, w r.

---

[2]) Bilans za r. 1856 jest bierny wedle wartości oficjalnych z r. 1862, natomiast wedle cen szacunkowych współczesnych wykazuje nieznaczną przewagę wywozu.

1861 daje się we znaki zaraza na bydło. Szczególnie daje się odczuć w latach 1861—65 wpływ amerykańskiej wojny secesyjnej, który powoduje spadek przywozu bawełny, zastój w przemyśle bawełnianym, spadek wywozu wyrobów bawełnianych. Mimo to handel postępuje dzięki wzrostowi wytwórczości i wywozu wyrobów wełnianych i płóciennych. W r. 1862 znosi monarchja całkowicie cła przewozowe, co przyczynia się do ożywienia tranzyta, jednakowoż mimo to oba kierunki handlu własnego monarchji wykazują nadal swą wybitną przewagę nad handlem tranzytowym.

Zmianę taryfy powoduje dopiero zawarcie traktatu z Niemieckim Związkiem Celnym 11 IV 1865, dokonane w miejsce traktatu z r. 1853, który Prusy wypowiedziały w r. 1863. Traktat nowy nie stwarza już handlowi między obu obszarami celnemi warunków uprzywilejowanych, ale traktuje monarchję jako państwo obce, jak np. Francję. W myśl tego traktatu wydaje monarchja 31 V 1865 taryfę tzw. tymczasową, która w rzeczywistości obowiązuje 13 lat. Taryfa ta w budowie swej jest niezmieniona, tylko wprowadza obniżkę cła na szereg surowców i wyrobów, zwłaszcza na wyroby włókiennicze. Jednak celu politycznego monarchja nie osiąga, albowiem niepomyślna wojna w r. 1866 z Prusami i Włochami grzebie nadzieję Austrji na prymat wśród państw niemieckich, a ponadto powoduje utratę Wenecji. Wojna ta wywołuje nadto nowy spadek waluty. Wogóle lata 1858—65 określa Kramař jako niezbyt pomyślne dla handlu i przemysłu monarchji i stwierdza, że postęp gospodarczy w tym czasie zaznacza się, ale jest słabszy, niż w Niemczech.

Kiedy zatem nadzieje na unję celną z innemi państwami niemieckiemi zawiodły i stały się nierealne po Sadowie, postanawia monarchja zbliżyć się do państw zachodnich, tembardziej, że potrzebuje pieniędzy. Dlatego zawiera szereg traktatów handlowych z państwami zachodniemi. Już w r. 1862, a potem 1865 zwraca się rząd angielski do rządu monarchji z projektem zawarcia traktatu handlowego, wedle którego cło maksymalne ma wynosić 15% wartości. Równocześnie zwracają się izby handlowe angielskie do austrjackich z adresem w sprawie przejścia monarchji do systemu wolnohandlowego. Wtedy to Izba brodzka, przystąpiwszy do kolektywnej odpowiedzi izb austrjackich, uchwałą z 20 kwietnia opowiada się za tem, że natychmiastowe zniesienie granic celnych zabiłoby przemysł monarchji, że granice celne nie powinny być jeszcze zniesione i że tylko należy stosować liberalne stawki przywozowe. Stwierdza Izba brodzka, iż podczas gdy system prohibicyjny przemysł krajowy osłabił i doprowadził do zacofania, to po

r. 1848 obudził się przemysł z letargu; za min. Brucka podniósł się on na wysoki poziom, powstały nowe fabryki. Izba zaznacza, że gdyby nie kryzys pieniężny w Europie z r. 1857, niepomyślna wojna z Włochami, wstrząśnienia w austrjackim kredycie, handlu i walucie, wojna amerykańska z niepomyślnemi skutkami dla stosunków przemysłowo-handlowych Europy, doszłaby Austrja do tego stopnia rozwoju, że mogłaby zarzucić system ochrony celnej [3]). Monarchja na politykę wolnohandlową nie może sobie pozwolić, tylko zawiera z Anglją 16 XII 1865 traktat z klauzulą największego uprzywilejowania, ważny od 1 I 1867, wedle którego cło najwyższe ustala się na 25%. Takież traktaty zawarto w 1866 z Francją, w 1867 z Włochami, z Niemcami zaś dochodzi do skutku 9 III 1868 traktat taryfowy, który wprowadza dalsze zniżki celne. W latach 1865—68 następuje dalsza obniżka ceł w Austrji, która wywołuje tak silną opozycję, że potem traktatów taryfowych nie zawiera się, z wyjątkiem traktatu z Rumunją w 1875 o tzw. rozszerzonym obrocie granicznym. Zawiera się natomiast w 1868—78 szereg traktatów z klauzulą największego uprzywilejowania, a to w 1867 z Holandją, w 1873 z Szwecją i Norwegją, w 1876 z Anglją.

Powrót do normalnych stosunków następuje już w r. 1867. Dobry urodzaj w r. 1868 sprzyja ożywieniu życia gospodarczego; pomyślnym też jest mimo niepowodzeń na giełdzie i nieznacznej stagnacji rok 1869. Następuje wzrost wytwórczości w monarchji, powstaje wiele spółek akcyjnych, a dobre nadzieje zapowiada wystawa światowa, otwarta w Wiedniu 1 maja 1873. Jednak tempo rozwoju gospodarczego jest za szybkie, w przemyśle zaznacza się nadprodukcja, wreszcie po wojnie francusko-niemieckiej zaczyna się okres wielkiej spekulacji. Z drugiej strony od r. 1870 nawiedza monarchję klęska nieurodzaju, od tego też roku zaczyna się spadek wywozu i bierny bilans handlowy. W kilka dni po otwarciu wystawy światowej w Wiedniu 9 V następuje krach na giełdzie wiedeńskiej i gwałtowny spadek kursów, wskutek czego ceny i płace idą w górę. Katastrofa ta powoduje bankructwo wielu towarzystw akcyjnych, spadek siły kupna pieniądza, ograniczenie konsumcji, spadek dostaw zagranicznych i daje początek kryzysowi, trwającemu lat pięć. Równocześnie przypisywano niepomyślny stan bilansu handlowego skutkom traktatu z Anglją. To też bilans handlowy jest bierny do r. 1874. Dopiero lata 1875—6 wykazują przewagę

---

[3]) Bericht über den am 20 April und 3 Mai 1865 stattgehatte Sitzung der Brodyer Handels und Gewerbekammer, Tarnopol (1865), s. 3—5; Austria 1865 s. D 229.

wywozu i to tylko wedle nowowprowadzonych wartości handlowych, podczas gdy wedle dotychczasowych wartości oficjalnych przywóz w tych latach nadal przeważa nad wywozem.

Krach wiedeński oraz sprowadzony przezeń zastój w życiu gospodarczem budzą wśród sfer gospodarczych, zwłaszcza w morawskim przemyśle włókienniczym głosy za zaostrzeniem systemu protekcyjnego. W r. 1875 kongres ekonomistów austrjackich opowiada się za ochroną celną przez wprowadzenie autonomicznej taryfy celnej, słusznej klasyfikacji towarowej i cła od wagi 10%. Wreszcie w 1878 za ministra Chlumecky'ego przechodzi monarchja do zmiany systemu. Taryfa z 27 VI 1878, ważna od 1 I 1879, tzw. autonomiczna, stanowi zaostrzenie systemu w duchu wysokiego protekcjonizmu i zwrot w kierunku solidarnej ochrony produkcji państwowej. Wprowadza ona podwyżkę cła na szereg towarów, a w szczególności otacza opieką przemysł włókienniczy, podnosi też cło na bydło, kawę, naftę itp., natomiast znosi cło na zboże. Równocześnie wprowadza opłatę cła w złocie, co wobec disażja waluty stanowi podwyżkę cła o 15—20%. W stosunku do państw, które stosują postępowanie nieprzychylne wobec towarów i okrętów austro-węgierskich, ustanowiono cło retorsyjne. Jednak ochrona nie idzie tak daleko, jak to zrobiono w Niemczech w 1879, gdyż taryfa monarchji jest wynikiem kompromisu, jaki dochodzi do skutku w rokowaniach o odnowienie związku handlowo-celnego z Węgrami w 1878. Po latach kryzysu następuje od r. 1878 poprawa sytuacji dla handlu monarchji. Wzrost wywozu zaznacza się już w r. 1877—8 z powodu wojny rosyjsko-tureckiej; potem dzięki poprawie na giełdzie i nawrotowi do stosunków normalnych jest on jeszcze silniejszy.

Zmiany, które zachodzą w Austrji po roku 1848, przynoszą Galicji korzyści minimalne. Kraj ten od czasu objęcia steru rządu przez Metternicha w r. 1821 zaczęto traktować jako prowincję podbitą i kolonję. Władze stosują szykany administracyjne, nakładają wysokie podatki, przestrzegają bezwzględnie przepisów przemysłowo-policyjnych i stemplowania, skutkiem czego hamują rozwój gospodarczy kraju. Pozatem podniesieniu się poziomu gospodarczego stoi na przeszkodzie to, że ludność nie posiada wyrobienia gospodarczego i brak kapitału, lepszych urządzeń technicznych, większych skupień gospodarczych i uzdolnionych wytwórców. Jedynem polem produkcji krajowej jest rolnictwo, lecz uprawa stoi nisko i z biedą potrafi zaspokoić potrzeby kraju. Przemysł rozwija się prawie wyłącznie na modłę rzemieślniczą, a fabryki zaczynają dopiero tworzyć się, maszyny parowe wchodzą w użycie w bardzo

ograniczonej mierze. Wytwórczość przemysłowa ogranicza się do wyrabiania różnych gatunków płótna, sukna, w dziedzinie górnictwa dobywa się sól, węgiel oraz małe ilości lichej rudy żelaznej, nieźle stoi hutnictwo szklane, a do wcale ładnych rozmiarów dochodzi cukrownictwo i gorzelnictwo.

Handel stoi nisko, gdyż ludność żydowska, przeważnie w nim zatrudniona, jest nieoświecona i niezamożna. Galicja wywozi głównie produkty i surowce, które idą przeważnie do krajów zachodnich, a sprowadza stamtąd wiele fabrykatów. Handel własny Galicji w porównaniu z handlem Austrji przedstawia się mizernie, a jeśli idzie o przewóz, to wielkich mas towarów, które przewozi się przez Galicję, ludność prawie nie widzi, gdyż kupcy i przewoźnicy krajowi biorą słaby udział w tym obrocie.

Po zniesieniu pańszczyzny poprawia się położenie włościan w zasadzie, ale pierwsze wyniki reformy tej są ujemne, gdyż skutkiem rychłego i nieprzygotowanego uwłaszczenia włościan, ubytku sił roboczych i nierozwinięcia się lepszych sposobów gospodarki podupada uprawa roli i hodowla bydła. W dziedzinie przemysłu zaczęto wprowadzać maszyny parowe. Kolej żelazną poprowadzono w r. 1851 do Dębicy, 1861 do Lwowa, 1869 do wschodniej granicy i Czerniowiec. Przyczynia się to do ożywienia ruchu pasażerskiego i towarowego, ale w porównaniu z krajami zachodniemi wyniki są nikłe. Nawiązanie łatwiejszego połączenia z krajami zachodniemi zaczyna wychodzić przemysłowi Galicji na szkodę, gdyż ułatwia towarowi obcemu konkurencję i zalew, a wytwórczości krajowej gotuje zagładę. Krach wiedeński z r. 1873 odbija się na Galicji dotkliwie, powoduje bankructwa i straty w papierach wartościowych. Obrazem upadku gospodarczego kraju jest wystawa z r. 1877. Wogóle polityka handlowa monarchji sprzyja przedewszystkiem rozwinięciu się przemysłu w prowincjach zachodnich, a interesy Galicji traktuje po macoszemu [4]).

---

[4]) Literatura ważniejsza: Tęgoborski L.: Übersicht des österreichischen Handels 1831—1841, Wien 1844; — Tenże: Über die Finanzen Österreichs. Wien 1845; — Hock: Oesterreichs Handel mit dem Auslande. Wien 1845; — Hain: Handbuch der Statistik des österreichischen Reiches. Wien 1852; — Kalinka W.: Galicja i Kraków pod panowaniem austrjackiem. Paryż 1853; — Schwarzer E.: Geld und Gut in Neu-Oesterreich. Wien 1857; — Czoernig K.: Oesterreichs Neugestaltung 1848—1858. Stuttgart u. Augsburg 1858; — Denk L.: Handel und Verkehr in Oesterreich in sozialer, politischer und national-oekonomischer Bedeutung. Wien 1862; — Lipp Adolf: Verkehrs- und Handelsverhältnisse Galiziens, Prag 1870; — Brachelli und Migerka F.: Oesterreichs commerzielle Entwicklung in den letzten Jahrzenten. Wien 1873; — Matlekovits A.: Die Zollpolitik der österreichisch-unga-

3. Stosunki handlowe austrjacko-rosyjskie.
A. Od 1773—1850.

Prócz ochrony produkcji krajowej przed konkurencją zagraniczną stara się monarchja o pozyskanie rynków zbytu. W tym celu zawiera traktaty handlowe z państwami wschodniemi, które pod względem gospodarczym stoją niżej od Austrji.

Zbyt w kierunku północno-wschodnim ma warunki rozwoju pomyślne tak długo, jak długo istnieje Polska. W tym czasie bowiem, kiedy monarchja coraz bardziej utrwala podstawy merkantylizmu, Rzplta nie może się zdobyć na wprowadzenie tego systemu z powodu braku silnego rządu i skutecznej ochrony celnej. Wywozowi monarchji sprzyja to, że w taryfach polskich stawki celne są niskie, a zakazów nie stosuje się. Pozatem w r. 1775 zawiera Austrja z Polską traktat handlowy, na podstawie którego cło konsumcyjne ma wynosić 4%, wywozowe 0,4%, tranzytowe 1%.

Stosunki z Rosją w w. XVIII układają się pomyślnie, albowiem merkantylizm rosyjski, zapoczątkowany przez Piotra Wielkiego, nosi piętno dość liberalne. Taryfa z r. 1767 uwalnia od cła lub też obciąża niskiem cłem towary, których nie można wytworzyć w kraju; przyczem cło od wartości wynosi 12%, a towary, utrudniające rozwój przemysłu rosyjskiego, obciąża cłem 30%, wysokie cło nakłada tylko na przedmioty zbytku. Pierwsze zakazy pojawiają się w Rosji w r. 1782, lecz są one nieliczne.

Lepsze ukształtowanie wymiany austrjacko-rosyjskiej umożliwia zawarcie traktatu handlowego w r. 1786, który zawiera wzajemne zastrzeżenie kupcom obu państw wolności dokonywania obrotów handlowych, kupcom austrjackim umożliwia utrzymywanie stosunków z większemi miastami Rosji, jak Sebastopol, Cherson, na-

---

rischen Monarchie. 1850 — Gegenwart 1877. Budapest 1877; — Pacher G.: Der Aussenhandel des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Lustrum 1874—78. Wien 1880; — Beer A.: Allgemeine Geschichte des Welthandels Abt. III. Wien 1884; — Kramař K.: Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848. Leipzig 1886; — Beer A.: Oesterreichs Handelspolitik im XIX Jahrhundert. Wien 1891; — Bazant J.: Die Handelspolitik Oesterreich-Ungarns 1875—92, Leipzig 1894; — Grunzel J.: System der Handelspolitik, Leipzig 1901; — Láng L.: Hundert Jahre Zollpolitik. Wien u. Leipzig 1906; — Grunzel J.: Handelspolitik und Ausgleich in Oesterreich-Ungarn. Wien u. Leipzig 1912; — Buzek J.: Administracja gospodarstwa społecznego, Lwów 1913; — Grossman H.: Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien in der Reformperiode 1772—1790. Wien 1914; — Bujak Franciszek: Austrjacka polityka handlowa względem Galicji 1772—1790. Lwów 1916; — Tenże: Rozwój gospodarczy Galicji. Lwów 1917.

wet i Archangielsk, a Brodom daje sposobność zajęcia miejsca naczelnego w handlu z Rosją, zwłaszcza w obrocie futrami. Handel ułatwia jeszcze to, że w r. 1782 Rosja zniża cła o 25%, a cła na juchty o 10%. Natomiast Austrja normuje w r. 1788 przewóz z krajów polskich, znajdujących się pod panowaniem Rosji, w ten sposób, że za towary przychodzące stamtąd nakazuje płacić cło tylko raz w Galicji, a towary przychodzące z innych ziem rosyjskich podlegają opłacie cła w każdej prowincji monarchji.

Po upadku Polski i przejściu ziem położonych na wschód od Galicji pod panowanie Rosji Austrja stara się zapewnić sobie u nowego sąsiada możność korzystania dalszego z dawnych uprawnień i dąży do zachowania Brodom roli punktu wymiennego na szlaku między Bałtykiem a morzem Czarnem. Usiłowania te jednak mają wynik niepomyślny, albowiem Rosja nie jest skłonna do odnowienia traktatu handlowego, który wygasł w roku 1797. Ponadto zarzuciwszy merkatylizm liberalny przechodzi Rosja do polityki prohibicyjnej. Politykę tę zapoczątkowuje taryfa z r. 1796, która wprowadza szereg zakazów i wysokie cła 40—60%, a ponadto zezwala na wywóz z Austrji tylko na Brześć n. B. i Radziwiłłów. Jednakowoż są to ograniczenia liberalne w porównaniu z tem, co później ma się wprowadzić. Choć Rosja popiera głównie handel przez porty własne, pomimoto nie zaniedbuje tranzytu lądowego. I tak w r. 1804 wychodzi ukaz, który zezwala na przewóz towarów przez Odessę — od strony morza, Mohylów i Dubosary — od strony Turcji, Radziwiłłów — od strony Austrji i Krynki — od strony Prus. Następnie ważnem dla handlu austrjackiego na Odessę jest to, że ustalono szlak tranzytowy, idący z Odessy na Radziwiłłów; prowadzi on przez miejscowości Olhopol, Tulczyn, Bracław, Niemirów, Winnicę, Lityn, Proskurów i Krzemieniec. Rząd rosyjski stara się w ten sposób skierować tranzyt zachodnio-europejsko-indyjski na ziemie ukraińskie, albowiem obliczono, że ruch na szlaku Odessa - Taganrog - Astrachan - Chiwa - Buchara - Kabul trwa 84 dni i jest krótszy, niż na linji Konstantynopol - Mała Azja - Persja - Kabul, pochłaniającej aż 236 dni. Pozatem w r. 1808 rozszerzono udogodnienia o tyle, że za opłatą 40 kop. asygn. od puda dopuszczono na tej linji przewóz wszystkich towarów, których handel jest dozwolony, a tranzyt bawełny uwolniono od cła [1]).

Dopiero niepowodzenia wynikłe z powodu wypadków wojennych i przystąpienia Rosji do systemu blokady kontynentalnej, dotkliwe nie tyle dla przemysłu, co dla szlachty rosyjskiej, skłaniają

---

[1]) Ohłoblin, Ist. Heoh. Zb. XV, s. 170—5.

Rosję do zaostrzenia systemu. W roku 1810 za min. Rumjancewa zostaje wydany „Statut dla neutralnego handlu", którym zakazano przywozu wszystkich przedmiotów zbytku z małemi wyjątkami, ustanowiono wysokie cła oraz pozwolono na wolny przywóz tylko niezbędnych surowców. Prócz tego dla ograniczenia konkurencji zagranicznej stara się Rosja zmniejszyć handel lądowy, a poprzeć handel morski. W tym celu zarządza powyższa taryfa, iż na całej przestrzeni od Połągi do ujść Dunaju może się odbywać przywóz tylko przez trzy punkty, a to przez Połągę (od strony Prus), Radziwiłłów (od strony Austrji) i Dubosary (od strony Turcji), pozatem mogą wchodzić towary zagraniczne przez porty rosyjskie. Ponadto cła rosyjskie, które od r. 1724 są pobierane w monecie brzęczącej, zaczęto od r. 1810 brać w asygnatach, których kurs obwieszczano w każdym roku, a mianowicie do r. 1817 wynosił on 4 rb. as., a w latach 1817—39 3,60 rb. as. na 1 rb. sr. Taryfę z roku 1810 uważa się zrazu za przejściową, tymczasem Rosja zachowuje ją i po zakończeniu wojen ze względu na potrzebę ratowania waluty i podniesienia przemysłu. Ponadto w przewozie na Odessę w miejsce udogodnień z r. 1808 następuje powrót do norm z r. 1804, przyczem zezwala się na tranzyt tych towarów, które nie są objęte zakazami importu z r. 1810, a przewóz bawełny poddaje się opłacie cła.

Pewne nadzieje na ożywienie handlu budzą uchwały kongresu wiedeńskiego, oraz zawarcie konwencji handlowej w Wiedniu 3 maja 1815 między Austrją, Rosją i Prusami. Konwencja wiedeńska orzeka ponadto w artykule XXVIII, że dla ożywienia stosunków handlowych, a mianowicie na szlaku Brody - Odessa i odwrotnie, obie strony godzą się dać zupełną i nieograniczoną swobodę przewozowi towarów we wszystkich częściach dawnej Polski i że cła będą o ile możności jak najbardziej umiarkowane i nie wyższe od tych, jakie płacą kraje najbardziej uprzywilejowane [2]). W ten sposób sprawa tranzyta odeskiego jest w łączności z sprawą polską, jak słusznie mówi Ohłoblin, i to samo odnieść można i do handlu Brodów.

Postanowienia konwencji obchodzi Rosja w ten sposób, że

---

[2]) Martens F., Sobranie traktatov T. III. s. 328. Gdy mowa o handlu Brody — Odessa, mówi się tylko o „la liberté... en faveur du transit", po rosyjsku „svobodu provozu tovarov (transit)", a więc mowa tylko o tranzycie, a brak wzmianki o przywozie i wywozie obopólnym, po tem zaś mowa tylko o ułatwionym tranzycie na ziemiach polskich. A więc bardzo ogólnikowe jest ujęcie traktatu, stąd nic dziwnego, że Rosja może się nie krępować tą konwencją przy wprowadzaniu systemu prohibicyjnego.

taryfą z r. 1816 wprowadza opłaty od zużycia, których wysokość dochodzi nieraz do 60% wartości i równa się prohibicji. Taryfa ta wprawdzie obejmuje zakazami przywozu 188 artykułów, wywozu 6, pewną ilość uwalnia od cła (32 i 41), a stawki przeciętnie ustala w wysokości 15—30%. Wywóz z Austrji może się odbywać tylko na Radziwiłłów. Towary opłacające cło od ilości mają uiszczać cło w rublu srebrnym lub też asygnatach, których kurs jednak jest ustalony zgóry dla płatnika niekorzystnie, natomiast towary podlegające cłu wartościowemu płacą cło w asygnatach. Prócz tego dozwolono urzędom pobierać 10% dodatku na flotę.

Wobec braku realnego zastosowania postanowień konwencji wiedeńskiej Austrja dla złagodzenia sytuacji zawiera 17 sierpnia 1818 z Rosją prowizorjum, mocą którego może się odbywać swobodny tranzyt na linji wolne miasto handlowe Brody — wolny port Odessa za trzykrotną rewizją, przyczem niektóre towary mają być uwolnione od opłaty cła tranzytowego. Tranzyt ma się odbywać przez następujące miejscowości: Bałta, Olhopol, Bracław. Winnica, Lityń, Latyczów, Proskurów, Krzemieniec, Radziwiłłów. Rewizja celna w myśl powyższego ukazu odbywać się ma w Bałcie, Bracławiu i Proskurowie [3]).

Pozatem nieco łagodzi swą politykę Rosja taryfą z r. 1819, która zmniejsza ilość zakazów (5 i 3), zwiększa ilość artykułów uwolnionych od cła (61 i 68), a niskiem cłem obciąża przeważną część surowców i wyrobów mniej wartościowych. Taryfa ta, która znosi prawie wszystkie zakazy, jest najbardziej liberalna. Z drugiej strony jednak wchodzą inne utrudnienia tegoż roku: zniesiono główny urząd celny w Radziwiłłowie, jedyny na granicy austrjackiej, a od tego czasu towary do oclenia muszą podążać do Berdyczowa. Ponadto ukaz t. r. utrudnia kupcom zagranicznym dokonywanie obrotów w Rosji w ten sposób, że pozwala na prowadzenie handlu tylko kupcom należącym do pierwszej gildji, a cudzoziemcom umożliwia dokonywanie interesów tylko w charakterze gości lub obcych. Jeśli kupiec zagraniczny występuje jako gość, to musi wykazać się posiadaniem kapitału, wynoszącego conajmniej 50000 rb. i zapłacić od niego 1 i $^1/_4$%, za to zaś może swe towary sprzedawać kupcom rosyjskim na jarmarkach koreńskim (w Kursku), w Makarjewie (80 wiorst na północ od Niżnego Nowogrodu) [4])

---

[3]) AP. Com. gen. 55003/1818. Udogodnienia te zapewnia Rosja ukazem z 24 sierpnia 1818. Od cła przewozowego uwolniono m. i. wyroby jedwabne i półjedwabne, wełniane i farby. Martens IV/I s. 1—73, Ohłoblin, jw. s. 185.

[4]) Jarmark makarjewski w r. 1817 przeniesiono do Niżnego Nowogrodu. Grunzel, System s. 135. Jarmark ten zaczyna się 15 lipca starego stylu. Jarmark koreński zaczynał się w 9 piątek po Wielkiej Nocy, w Irbicie 1 lutego.

i Irbicie (gub. permska), oraz w portach nadmorskich, jeśli zaś występuje jako obcy, to może przez $^1/_2$ roku handlować bez składania opłat, a po upływie tego czasu obowiązany jest uiścić 1 i $^1/_4$% od kapitału, wynoszącego conajmniej 25000 rb., przyczem towarów tych nie może sprzedawać w miastach, ale tylko na giełdzie i w składach celnych.

Jednakowoż nieznaczne ulgi, przyznane przywozowi w r. 1819, okazują się szkodliwe dla przemysłu rosyjskiego i podważają egzystencję fabryk nowozałożonych, wobec czego 12 marca 1822 wydaje minister handlu Kankrin taryfę, która system prohibicyjny doprowadza do punktu kulminacyjnego, a mianowicie: surowce niezbędne i wiktuały uwalnia od cła, a pozycyj wolnych od cła ustanawia 135 i 839, materjały, które można z czasem osiągnąć w kraju, obciąża niskiem cłem, na artykuły zbytku i wyroby zbędne, które przy intensywnem poparciu można wytworzyć w kraju, nakłada cło wysokie, a zakazuje przywozić wszystkie artykuły, które przeszkadzają rozwojowi przemysłu krajowego, przyczem towarów zakazanych w przywozie jest 301, w wywozie 22. Pozatem stara się Rosja tranzyt rosyjski skierować na wschód i w tym względzie wiele liczy na Odessę, a prócz tego uruchamia ruch towarowy między Lipskiem a Kaukazem, w którym pośredniczą kupcy brodzcy, dostarczając towarów nabywanych przez Ormian i udzielając poręki, wreszcie ożywia wymianę z Syberją, Azją Centralną, Chinami i Indjami[5]).

Skutki polityki prohibicyjnej Rosji są dla wywozu monarchji dotkliwe. Celem ratowania swych interesów monarchja podejmuje starania o zawarcie traktatu. Rokowania zaczynają się w listopadzie r. 1825, przyczem ze strony Rosji występuje generał-major Lang, ze strony Austrji Krieg. Austrja stara się o ułatwienia dla żeglugi, tranzyta na Odessę, złagodzenie systemu zakazów i zwiększenie praw dla swych kupców. Tymczasem Rosja godzi się tylko na obniżkę ceł na drzewo, wyniesienie Radziwiłłowa na główny urząd celny i pewne ulgi paszportowe, w zamian zato żąda ograniczenia przemytu w okolicy Brodów, zwiększenia uprawnień dla okrętów rosyjskich oraz szeregu zniżek i zezwoleń celnych[6]). W roku 1827 Austrja ponawia swe starania w sprawie udogodnień, a nawet, uwzględniając postulaty kupców brodzkich[7]), wysuwa żądanie

---

[5]) Wittschewsky s. 58 na podstawie Russkoje ekonomičeskoje obozrenie 1903 z. 5 i 6 o handlu tranzytowym Rosji w w. XIX.

[6]) St. R. 6269/1827. Beer, Österreichs Handelspolitik, s. 440—42.

[7]) Postulaty kupców brodzkich, przedstawione w prośbie wniesionej przez ich pełnomocników Karola Krausego i J. Bernsteina w Wiedniu 1 sierpnia

nawrotu do konwencji z lat 1815 i 1818, Rosja zaś wtedy występuje z żądaniem zniesienia wyłączenia celnego brodzkiego[8]). Również rząd Królestwa Polskiego, który równocześnie prowadzi rokowania handlowe z monarchją i wysuwa własne postulaty, domaga się zniesienia wyłączenia brodzkiego[9]). Ponieważ Rosja jest nieustępliwa, a Austrja trwa ultymatywnie przy żądaniu nawrotu do konwencji wiedeńskiej, cesarz Franciszek dnia 5 maja 1829 poleca rokowania przerwać[10]).

Jak Austrji zależy na zawarciu traktatu dowodzi to, że kiedy w czasie rokowań wyraża Rosja życzenie, by Austrja zezwoliła jej na ustanowienie konsulatu w Brodach, monarchja ze względu na to, iż w Brodach istniał już konsulat pruski i że pragnęła uniknąć pozoru popierania przemytu, w r. 1827 wyraża swą zgodę[11]).

1827, są następujące: 1. wyniesienie rosyjskiego miasta granicznego Radziwiłłowa na główny urząd celny I kl., 2. uprawnienie poddanych obu stron do wykazywania się paszportami, wystawionemi przez ich miejscową władzę policyjną lub miejscową zwierzchność gminną, we wzajemnym obrocie w Brodach i Radziwiłłowie, oraz 3. by te paszporty były ważne 30 dni, 4. by paszporty na dalszą podróż wydawano w każdem mieście gubernjalnem w Rosji przez odpowiednią władzę, 5. by poddani obu stron mogli w wywozie i przywozie towary dozwolone ekspedjować na własne nazwisko, 6. by odpowiednie deklaracje można było wystawiać w języku niemieckim, rosyjskim lub polskim (z wyjątkiem tranzyta, gdzie z względów zrozumiałych potrzebna poręka hurtownika miejscowego lub kupca pewnego), 7. by na własne nazwisko wolno było prowadzić tranzyt i kantory, 8. by towary nieoclone na granicy z powodu braku gotówki można było wysyłać do składu wewnątrz kraju, 9. by w czasie trwania traktatu z żadnej strony nie stosowano ucisku, ani zakazów, 10. by urzędnicy celni w Brodach i Radziwiłłowie tego samego dnia, którego otrzymają deklarację, przeprowadzali całkowitą ekspedycję, 11. by poddani obu stron przy wejściu i wyjściu mogli jechać na własnych furach, 12. by ustanowić w Radziwiłłowie konsulat austrjacki z takiemi udogodnieniami, jakich używa konsulat rosyjski w Brodach. St. R. 4710/1827. Decyzją arc. Ludwika, wydaną w zastępstwie cesarza 27 VIII 1827, sprawa zostaje przekazana ministrowi Nadasdy'emu. St. R. 6269/1827. Nadasdy punkty te popiera i orzeka, że wysunąć je należy w rokowaniach w spr. z 12 X 1827, co cesarz przyjmuje do wiadomości.

[8]) Beer jw., s. 447. St. R. 2354/1828 i 3509/1828. O rokowaniach tych mówi też spr. guberjum AP. Rft. prez. 373 1411/1832.

[9]) Ajzen, Polityka gospodarcza Lubeckiego, s. 317.

[10]) St. R. jw., Beer jw.

[11]) St. R. 635/1827. Prov. Ges. 1827, s. 69. W świetle przypomnienia prezydjalnego gubernjum z 8 września 1827 uprawnienia i obowiązki konsula wedle praw austrjackich są następujące: Swiatskij, podobnie jak każdy inny konsul przebywający w mieście handlowem lub portowem Austrji nie korzysta z żadnych osobistych przywilejów. Od ciężarów osobistych zwolniony jest tylko wtedy, o ile jest poddanym austrjackim, a podatki bezpośrednie płaci wtedy, jeśli posiada realność. Jeśli się trudni handlem lub inną gałęzią zarobkową, to traktuje się go na równi z krajowcem. Obcy konsul nie korzysta z praw

Pierwszym konsulem rosyjskim jest Swiatskij, asesor kolegjalny od r. 1827—42, po nim przychodzi Krause, który w r. 1855 umiera na cholerę. Zastępstwo po nim obejmuje Hackel, szef okręgu granicznego radziwiłłowskiego, potem zaś konsulem zostaje w r. 1855 Swiatskij, w r. 1858 Andrzej Ackermann, asesor kolegjalny, w roku 1861 Rachette, który w r. 1862 z powodu choroby przechodzi w stan spoczynku, w r. 1862 zostaje konsulem Teodor Eberhard, asesor kolegjalny[12]). Konsulat rosyjski zostaje w r. 1895 przeniesiony z Brodów do Lwowa[13]).

W latach późniejszych przekonano się jednak, że prohibicja prowadzi do zastoju w przemyśle i handlu, że wysokie ceny lichych wyrobów wstrzymują rozwój dobrobytu ludności, i że, mimo kosztownych wysiłków zmierzających do zwalczania kontrabandy, maleją dochody z ceł. Dlatego to rząd rosyjski zaczyna zwolna sam łagodzić system prohibicyjny. Już w r. 1826 zmniejsza ilość zakazów w przywozie na 286, za to podwyższa cła, ponadto ilość pozycyj zwolnionych od cła zwiększa na 142. W latach 1830[14]), 1836 i 1842 znosi wiele zakazów, lecz większość stawek podwyższa. W r. 1842 ilość zakazów wynosi już tylko 98 i 17, natomiast ilość pozycyj wolnych od cła spada do 131 i 883. Ponadto w roku 1842 wynosi Rosja Radziwiłłów na urząd celny klasy I stopnia 2, dzięki czemu można przez tę komorę przywozić do Rosji szereg wyrobów, jak np. kamienie szlachetne, wyroby szklane, arak, rum, drzewo do wyrobu mebli, wyroby drewniane, płócienne, złote, srebrne, stalowe, galanteryjne, futra, perły, wyroby jedwabne

---

osoby dyplomatycznej i podlega zwykłej procedurze krajowej. Zadaniem jego jest pilnować interesu handlu swego narodu, baczyć na przestrzeganie traktatu handlowego, oraz bronić kupców i statków swego narodu. AP. Normalia 61909/1827.

[12]) St. R. 635/1827 (Swiatskij). — St. R. 5664/1842, i AFM 1245/8 1842 i 2024/12 1842. Kamera nadworna stwierdza na podstawie wiadomości zasięgniętych we Lwowie, że Krause cieszy się opieką w. ks. Michała i jego żony Heleny, jest ogólnie poważanym dla swego ludzkiego obejścia się i jego przybycie jest pożądane ze względu na niewłaściwe postępowanie Swiatskiego. Opinję tę wystawia gubernator arc. Ferdynand d'Este 20 IX 1842 L. 6706, który podaje, że Krause był w Żytomierzu pocztowym sekretarzem, które to stanowisko polega wyłącznie na tajnem strzeżeniu korespondencji listowej, i że Krause liczy lat 34. — HM 18625/1855 (Hackel) i MC 3744/1855, HM 24151/1855, 27340/1855, 27183/1855 (Swiatskij). — MC 5251/1858 (Ackermann). — HM 13396/1861 i 4457/1862, 5234/1862, MR 4375/1862 (Eberhard).

[13]) Haus-, Hof- u. Staatshandbuch f. d. J. 1895, s. 220.

[14]) Sam inspektorat celny brodzki stwierdza podówczas, że zezwolenia celne w Rosji zostały zwiększone.

i wełniane. Wreszcie taryfa z r. 1846 wykazuje już zniesienie prawie wszystkich zakazów i ustanowienie wysokich ceł, równających się zakazowi, a obniżenie stawek dla artykułów żywności, farb, wyrobów bawełnianych, jedwabnych, wyrobów płóciennych, szklanych, metalowych i galanteryjnych.

W latach czterdziestych udaje się wreszcie monarchji doprowadzić do pewnej poprawy stosunków handlowych. Zaczynają się rokowania handlowe w Wiedniu w r. 1844, które prowadzi ze strony austrjackiej Kübeck, a ze strony rosyjskiej Tęgoborski, który sympatyzuje z kierunkiem wolnohandlowym i stwierdza nawet na konferencji, że rząd rosyjski poczynając od r. 1830 używał środków, które łamały postanowienia traktatu z r. 1818 w odniesieniu do tranzyta Odessa - Brody, i że postępowanie to przyniosło korzyści handlowi angielskiemu i było pomyślne dla Trapezuntu. Owocem tych pertraktacyj jest podpisanie protokołu końcowego i aktu dodatkowego w Wiedniu 10 lipca 1847. Akt dodatkowy dotyczy tranzytu Brody - Odessa. Umowa ta jednak nie przywraca norm z r. 1818 [15]), ale tylko zastrzega Austrji prawo żądania odnowienia ich, ani też nie wprowadza udogodnień taryfowych, ale jedynie ogranicza się do ustanowienia przepisów o ubezpieczeniu towarów, przewożonych przez kupców austrjackich przez terytorjum rosyjskie. Ubezpieczenie może nastąpić w dwojaki sposób: zapomocą kaucji lub przez rękojmię. W wypadku pierwszym należy złożyć sumę wynoszącą 10% należącego się cła w gotówce lub na hipotekę, przyczem suma nie może być niższa niż 4 rb. ani też przekraczać 15 rb. Rękojmia osobista przysługuje tylko kupcom rosyjskim pierwszej i drugiej gildji, przyczem kupcom pierwszej gildji można ubezpieczyć najwyżej 30000 rb. sr., czyli 105000 rb. asygn., w drugiej zaś 15000 rb. sr., czyli 52000 rb. asygn. Odpowiednio do sposobu ubezpieczenia mają władze rosyjskie przeprowadzać rewizję towarów austrjackich dwojako. Jeśli złożono kaucję, to przeglądanie towaru ma odbywać się według starego sposobu, z tym jednak wyjątkiem, że dla towarów zakazanych zastaw, wynoszący dawniej 100 rb. od 1 puda, zostaje podniesiony do 600. Jeśli zaś dokonano poręki osobistej, to rewizja ma odbywać się według sposobu austrjackiego bez narażenia kupca na straty i od tej zasady wolno odstąpić tylko wtedy, jeśli zachodzi nadużycie celne. Pozatem w Radziwiłłowie mają władze rosyjskie dla wygody kupców austrjackich prowadzić spis kupców pierwszej i drugiej

---

[15]) Błędnem jest tłumaczenie Ohłoblina, jakoby w traktacie tym odnowiono konwencję z r. 1818 z małemi zmianami.

gildji z podaniem wysokości sumy, na jaką można ubezpieczyć kaucję, oraz czy takowe ubezpieczenie już nastąpiło [16]). Metternich w swem przedłożeniu z 29 VI 1847 stwierdza, że traktat ten zapewnia nietylko korzyści materjalne, ale nawet sprawia, że długoletnie różnice między obu państwami nie będą nigdy lepiej załatwione, niż teraz [17]). Traktat jest ważny do r. 1852, w rzeczywistości obowiązuje do r. 1859. Protokołem z 25 maja 1851 udogodnienia w tranzycie Brody - Odessa rozszerzono jeszcze bardziej [18]).

B. Od 1850—1880.

W r. 1850 rząd rosyjski w porozumieniu z sferami handlowemi wydaje taryfę, która jest owiana duchem bardziej liberalnym i stanowi przejście do usunięcia systemu prohibicyjnego. Taryfa ta znosi zakazy w odniesieniu prawie do wszystkich towarów z wyjątkiem 25, a w miejsce ich wprowadza cło ściśle opiekuńcze oraz zniża wiele stawek celnych, w wywozie znosi wszystkie zakazy i zniża cła, pozatem znosi opłaty kwarantanowe. Taryfa ta zapoczątkowuje system polityki protekcyjnej, który trwa do r. 1877. W r. 1857 taryfa zmniejsza ilość zakazów z 19 na 7, a cło zniża dla 380 pozycyj, przyczem obciążenie celne wynosi przeciętnie 12,8%. Taryfa z r. 1862 obniża znów stawki, oraz znosi pochodzący z r. 1822 zakaz przywozu herbaty, łagodzi różnicę między granicą lądową i morską. Natomiast w r. 1857 wprowadza Rosja 5% dodatek do ceł na towary przywożone i wywożone z wyjątkiem cukru, a w r. 1861 takiż dodatek dla poprawy skarbu państwa. Jeszcze liberalniejsza jest taryfa z 3 VII 1868, ważna od 1 I 1869, która stanowi punkt kulminacyjny okresu umiarkowano-opiekuńczego. Taryfa ta uwalnia całkowicie od cła 16 pozycyj, obniża stawki dla 152, podnosi dla 35, ponadto wprowadza cła wartościowe na

---

[16]) Protokół końcowy układów w języku francuskim wraz z dodatkiem dotyczącym przewozu na linji Brody—Odessa znajduje się w AP. Norm. 31902/1848. Dodatek ten drukowany jest w Prov. Ges. 1848, s. 281—287 i Martens IV/1, s. 576—80. Przyjęto udogodnienia 10 VII 1847, a protokół końcowy i akt dodatkowy 28 V St. R. 3916/1847.

[17]) St. R. jw. Cesarz przyjmuje umowę do wiadomości 4 IX 1847. Dnia 9 X 1847, na wniosek prezydenta kamery nadwornej, cesarz zgadza się na dwie korektury aktu dodatkowego stosownie do życzenia Tęgoborskiego, które polegają na tem, że skreśla się ustęp, iż oba rządy będą się starały kupcom w tranzycie Brody—Odessa ułatwić zasięgnięcie wiadomości w sprawie poręczalności i kwoty kredytu, oraz podkreśla się wyraźnie, iż kwoty kaucyjne są zaznaczone w rublach srebrnych. St. R. 4767/1847. Przebieg rokowań podaje Beer. jw. s. 447—449 i wspomina też o nich Ohłoblin jw. 192—193.

[18]) Ohłoblin jw. 193.

płótna, batyst i ubrania. Liczy 253 pozycyj. Wolne od cła są środki żywności, zboże, materjały surowe i półobrobione, maszyny, niskie jest cło na wyroby metalowe, tkaniny. Zakazy, jeśli stosuje, to raczej ze względów policyjnych.

Ponieważ traktat z r. 1847, który wygasa w r. 1859, odnowiony nie zostaje, to też mimo przejścia Rosji do systemu bardziej umiarkowanego wywóz austrjacki ma nadal utrudniony zbyt w Rosji, gdyż jest pozbawiony udogodnień, z jakich korzystają w Rosji inne państwa. Starania monarchji o uzyskanie lepszych warunków dopiero w latach siedmdziesiątych doprowadzają do pewnych rezultatów. Rokowania, zaczęte w r. 1874, toczą się w kwietniu i maju w Petersburgu, następnie w ciągu roku 1874 mają miejsce dochodzenia komisyj mieszanych na granicy. W r. 1875 podjęto znów rokowania, które w maju toczą się w Wiedniu i kończą się protokołem podpisanym przez obie strony w Wiedniu 10 VI 1875. Austrja uzyskuje w nim szereg koncesyj. A mianowicie Rosja przyrzeka wynieść urzędy celne Wołoczyska, Tomaszów, oraz Isakowce na urzędy I klasy, skoro tylko monarchja ogłosi ustawę o zniesieniu wyłączenia brodzkiego. Pozatem Rosja podejmuje się ustanowić szereg nowych urzędów celnych, szranek celnych, posterunków celnych i punktów przejściowych, rozszerzyć kompetencje urządzeń celnych istniejących dotąd, oraz wprowadzić szereg ułatwień manipulacyjnych. Natomiast stawki celne omawiane nie są i zmian nie doznają. Austrja zaś zobowiązuje się znieść wolny okręg celny brodzki w ciągu lat 5, a w ciągu roku następnego zgłosić w parlamencie projekt ustawy (pozatem poprawić urząd celny w Nowosielicy, urządzić most graniczny w Husiatynie, za pokryciem połowy kosztów przez Rosję, uregulować kilka zakładów kontumacyjnych dla bydła i przepisy weterynaryjne) [19]). Korzyści osiągnięte dotyczą więc tylko manipulacji celnej, natomiast nie osiągnięto żadnych ulg w zakresie stawek celnych.

W r. 1877 Rosja przechodzi od umiarkowanego protekcjonizmu do systemu wysokich ceł ochronnych. Wówczas to sytuacja finansowa Rosji się pogarsza, gdyż kończy się pomyślna konjunktura dla wywozu zboża po r. 1875 i realizowanie nowych obligacyj kolejowych jest utrudnione. To też dla ratowania waluty rosyjskiej, w przededniu wojny rosyjsko-tureckiej, minister Reutern wprowadza opłaty cła w walucie złotej. Zarządzenie to ma na celu za-

---

[19]) Przebieg rokowań przedstawiają akta „Handels-politische", dział aktów Ministerrat'u, a mianowicie fasc. 110—111, 136, 137, 204. Tekst protokołu zamieszcza Martens IV/2, str. 1019—1050 (o Brodach str. 1029).

pewnienie dopływu znacznej ilości złota. Następnie podwyższa kurs rubli papierowych o 33%, a cło o 25%. Zarządzenie to wchodzi w życie 1 I 1877 i wywiera wpływ na bilans handlowy, który staje się czynny, a tylko w 1880 jest bierny z powodu nieurodzajów.

Wywóz do Rosji, jak widzimy, układa się niepomyślnie; do trwałego porozumienia trudno dojść, gdyż Austrja jest stroną oferującą, a Rosja nie ma nic do stracenia i ogranicza przywóz. Stosunki są nienormalne i przypominają wojnę celną.

Sprawa uregulowania stosunków handlowo-celnych między Austrją a Rosją jest więc do końca w. XIX niezałatwiona, bo właściwie po wygaśnięciu traktatu w r. 1797 przez całe stulecie nie może dojść do zawarcia umowy celnej. Konwencje z r. 1815 i 1818 pozostają na papierze, a korzyści uzyskane w r. 1847 i 1875 są nieznaczne, dotyczą tylko samej manipulacji, a nie stawek celnych. Rosja, jako kraj rolniczy, wywozi głównie ziemiopłody i surowce, których małą część może zbywać w Austrji. Przemysł rosyjski, robiący dobre zaczątki w pierwszej połowie, a dźwigający się w drugiej połowie w. XIX, broni się przed konkurencją zagraniczną, a ponieważ nie może potrzeb krajowych zaspokoić, to też eksport monarchji ma pewne warunki rozwoju.

Ale Austrja ma gorsze warunki od krajów zachodnich, które dostarczają wyrobów w ilości większej, jakości lepszej i po tańszej cenie. Życie gospodarcze może dlatego częściowo łamać przeszkody celne w miarę rozwoju produkcji fabrycznej, ulepszania i rozpowszechniania środków technicznych i wytwarzania masy coraz tańszych wyrobów, dzięki czemu przemysł monarchji wciąż góruje nad przemysłem rosyjskim. Nadmiar produkcji idzie na wschód, gdzie wzrasta zapotrzebowanie na przedmioty wygody i zbytku. Pozatem brak porozumienia handlowego między obu państwami sprawia, że wzajemna wymiana handlowa dla obu państw ma znaczenie drugorzędne, a ich ekspansja handlowa skierowuje się w innych kierunkach. Rosja utrzymuje stosunki handlowe głównie z Niemcami i Anglją. Austrja zaś prowadzi wymianę przedewszystkiem z krajami niemieckiemi, zamorskiemi i bałkańskiemi [20]).

---

[20]) W handlu z Rosją bilans monarchji jest naogół czynny. Rzecz ciekawa, że wedle statystyki rosyjskiej znów bilans rosyjski w handlu z Austrją jest bierny tylko do r. 1871, a potem znów staje się czynny. Dla wyjaśnienia tej sprzeczności należy zwrócić uwagę na to, że rosyjska rubryka przywozu obejmuje nie tylko wywóz monarchji, ale również i austrjacki przewóz wychodowy, a rosyjska rubryka wywozu — przywóz do Austrji oraz przewóz wchodowy, przyczem w obu wypadkach nie uwzględnia tranzyta rosyjskiego.

Jeśli monarchja ciągnie z handlu z Rosją korzyści niewielkie, to jeszcze mniej korzysta na tem Galicja, która prowadzi handel głównie z krajami zachodniemi, dokąd wywozi swe surowce i skąd sprowadza wyroby gotowe, a w handlu rosyjsko-austrjackim jest głównie krajem tranzytowym [21]).

4. Ustanowienie przywileju brodzkiego.

A. Rozporządzenie Pergena z r. 1773.

Ponieważ merkantylistyczna polityka celna obarcza handel zagraniczny wielkiemi ograniczeniami i licznemi przepisami, które niejednokrotnie hamują swobodę ruchu towarowego, to też ścisłe stosowanie środków ochrony produkcji może spowodować upadek handlu zagranicznego. Tego jednak państwo sobie nie życzy, ale przez wzmożenie obrotu pragnie powiększyć zasób bogactwa. To też celem uwolnienia handlu od więzów postępowania celnego, ożywienia ruchu w pewnych punktach handlowych i udostępnienia go kupcom wszystkich narodowości stwarza wyłączenia celne (Zollausschluss), zwane inaczej wolnemi portami lub wolnemi miastami handlowemi [1]). Są niemi pewne terytorja, wyjęte z pod zakresu działalności władz celnych, oddzielone kordonem celnym od

---

Gdy się uwzględni nawet te zestawienia, to przekonamy się, że wedle cyfr austrjackich suma austrjackiego wywozu i przewozu wychodowego góruje nad sumą przywozu i przewozu wchodowego. Sprzeczne wyniki powodują więc różnice metody statystyki handlu zagranicznego i wartości szacunkowych w obu państwach, oraz rozwój handlu nielegalnego, idącego drogą przemytu. Można przypuszczać, że przewaga jest istotnie po stronie Austrji i krajów zachodnich, skąd idzie do Rosji wiele wyrobów gotowych, a nawet wiele towarów przychodzi z tych krajów do Rosji przez Rumunję i Turcję, czy to z powodu mniejszych kosztów transportu, czy też lepszych warunków celnych.

[21]) Literatura ważniejsza: Reden F. W., Das Kaisertum Russland, Bromberg 1843; — Dede J., Der Handel des russischen Reiches. Leipzig 1844; — Bloch J., Wpływ dróg żelaznych na stan ekonomiczny Rosji. Warszawa 1878—80; — Tenże, Finanse Rosji w XIX wieku. Warszawa 1883—84; — Matthaei F., Die Industrie Russlands in ihrer bisherigen Entwicklung, Leipzig 1872; — Tenże, Der Exporthandel Russlands über die europäische Grenze in Quinquennium 1873 bis 1878, Petersburg 1880; — Tenże, Die wirtschaftlichen Hilfquellen Russlands mit deren Bedeutung für die Zukunft, Dresden 1883.; — Beer A., Allgemeine Geschichte des Welthandels. Abt. III, Wien 1884; — Wittschewsky Val., Russlands Handels-, Zoll-, und Industriepolitik vom Peter dem Grossen bis auf die Gegenwart, Berlin 1905; — Zweig E., Die russische Handelspolitik seit 1877, Leipzig 1906. — Ohłoblin O., Tranzytnyj torh Ukrajiny za peršoji połovyny XIX storiččja, Kyjiv 1927.

[1]) Grunzel, System s. 383; Springer, Statistik t. II s. 544.

reszty państwa, zwanej obszarem celnym (Zollgebiet) lub też włączeniem celnem (Zolleinschluss), które pod względem opłat celnych i ruchu towarowego są traktowane na równi z zagranicą [2]). Wolne miasta mogą handlować z sąsiedniemi krajami obcemi bez opłaty cła, a w stosunkach z własnym krajem podlegają tym samym obciążeniom, co kraje obce [3]).

W rzędzie wolnych miast znalazły się również i Brody. Miasto to za czasów Polski było ważnem emporjum dla tranzyta między Wschodem a Zachodem. Sprowadzało produkty, przychodzące nietylko z Podola i Ukrainy, ale nawet z Persji, Chin, Turcji i mieniało je za fabrykaty, przychodzące z Lipska, Frankfurtu n. O., Wrocławia i Gdańska. Dzięki położeniu na szlaku handlowym, prowadzącym do Wrocławia i gorliwej opiece właścicieli Potockich dochodzą Brody do tak wielkiego znaczenia, że Lwów nie dorównuje im nawet w $^1/_8$ części. Po wcieleniu Galicji do Austrji w r. 1772 sytuacja pogorsza się, gdyż stary szlak handlowy zostaje przecięty kordonem celnym, a przesyłki, podążające przez Galicję, muszą płacić cło tranzytowe wynoszące $^1/_4$%, towary przywożone do Galicji 10%, wywożone do Rzeczypospolitej 10%, a w przewozie przez Polskę do innych krajów 24%. W następstwie tych utrudnień kupcowi polskiemu nie opłaca się już przywozić towaru do Brodów. Woli on zakładać sklepy w Beresteczku i Radziwiłłowie, wobec czego handel Brodów zaczyna podupadać. Austrja nie pragnie jednak dopuścić do upadku handlu, lecz stara się sama ciągnąć korzyści płynące z niego i dąży do tego, by przewóz towarów polskich skierować do Galicji. To też celem ratowania ruchu towarowego Brodów wydaje z początkiem roku 1773 ówczesny gubernator Galicji Pergen rozporządzenie, wprowadzające udogodnienia, które, jak słusznie stwierdza Grossman, stanowią faktyczne wyłączenie miasta z obszaru celnego [4]). Pogląd tego autora potwierdza fakt

---

[2]) Blodig, s. 7—8, §§ 2 i 3.

[3]) Lutman Tadeusz, Wolne miasta handlowe, Lwów 1931. — Tenże, Wolne porty i wolne strefy portowe, Toruń 1934. Instytut Bałtycki, Dział Informacji Naukowej, Komunikat: Serja III Nr. 3, s. 6.

[4]) Rkps. Akad. Um. Nr. 811 k. 2; Płoszczanskij, „Słovo" 1874, nr. 95; — Grossman, Oesterreichs Handelspolitik mit Bezug auf Galizien, s. 80—84, podaje, że przyczyną ustanowienia wolnego importu towarów rosyjskich jest wzgląd natury politycznej. W czasie okupacji Brodów przez wojska rosyjskie futra i inne towary rosyjskie przychodziły bez opłaty cła, Austrja zaś dla utrzymania dobrych stosunków z Rosją udogodnienie to zachowuje nadal. O patencie z r. 1773 wspomina pierwszy Beer, Oesterreichs Handelspolitik im XIX Jahrhundert, s. 446. Rozporządzenia tego nie drukują „Edicta et Mandata", ani też nie zamieszczają go AP. Normalia, to też nic dziwnego, że nie spotykamy wiadomości o niem

następujący: 2 VIII 1796 wystosowuje gmina brodzka podanie, zaczynające się od słów: „Bereits 23 Jahr (a więc od r. 1773) geniesst Brody die mildreiche Gnade eine freie Handelsstadt zu sein“ [5]).

Rozporządzenie Pergena spotyka się jednak w krótkim czasie z krytyką. Narzekają na nie kupcy galicyjscy, którzy patrzą niechętnie na niemiłą dla nich konkurencję Brodów, władze celne skarżą się na to, że wyłączenie powoduje ubytek dochodów z ceł. Prócz tego zaś żydzi brodzcy wytykają braki w manipulacji celnej, a drobne kupiectwo żali się, że korzyści spływają wyłącznie na rzecz kupców wielkich. To też już w kwietniu 1774 na wniosek Karola Józefa Edera, komisarza dla spraw celnych Galicji, musiano dekretem nadwornym z 23 VII przeprowadzić reformę wspomnianego patentu, która polega na tem, że cło tranzytowe podwyższa się o $^3/_4$%, a wysokość cła konsumcyjnego, obowiązującego w przywozie do Galicji, określa się na 10%. Ponadto wprowadza się półroczne kredytowanie ceł w przywozie futer z Rosji, oraz pod pretekstem, że kupcy żydowscy nie rozumieją języka polskiego, ustanawia się ekspedycję niemiecką [6]). Zarzuty przeciw wyłączeniu jednak nie ustają, gdyż kupcy lwowscy patrzą niechętnie na koncentrację największej części handlu Galicji w ręku Brodzian, a drobni kupcy żydowscy w Brodach zarzucają, że przywilej wychodzi im na szkodę, gdyż korzyści z niego płyną wyłącznie na rzecz hurtowników. To też Gubernjum, uwzględniając te skargi w sprawozdaniach Wincentego Guinigiego i Henryka Auersperga, stawia w r. 1777 wniosek o odebranie Brodom przywileju wolnohandlowego. Projekt ten przyjmuje postanowieniem z 27 IX 1777 cesarzowa Marja Teresa i w następstwie tego rząd patentem celnym z 2 stycznia 1778 znosi wyjątkowe położenie Brodów, a dla złagodzenia sytuacji ustanawia w miejsce dotychczasowego 10% consumo cło tranzytowe wynoszące 1% [7]).

---

w literaturze dawniejszej jak Jekel, De Luca, Barącz, dalej Pepłowski i Tokarz, a nawet i w późniejszych sprawozdaniach Gubernjum poświęconych sprawie brodzkiej.

[5]) AP. Normalia 32612/1796.

[6]) Teki Schneidra Ak. Um. 3804/1774 f. Rajon i 49/1774 f. Handel; Grossman, jw. s. 85—88. Stwierdza, że na wniosek Edera zdecydowano się na wybudowanie budynku celnego, przeznaczonego na przechowanie i rewizję towarów, wprowadzenie jednolitej miary i wagi, oraz ustanowienie głównego składu celnego (Hauptzolllegstadt).

[7]) Grossman, jw. s. 265—268.

B. Przywilej wolnohandlowy z r. 1779.

Kupcy brodzcy, nie dając za wygraną, podejmują starania o przywrócenie przywileju. I tak 14 kwietnia 1778 wnoszą hurtownicy brodzcy protest przeciw zniesieniu wyłączenia, wskazując na to, że skutkiem odebrania wolności handlowej handel Brodów, który jest tak wysoko rozwinięty, poniesie wielkie straty. Prócz tego ucierpią inne miasta, prowadzące handel z Brodami, zmaleją dochody państwa i pogorszy się położenie kupców i przemysłowców brodzkich. Kiedy do Brodów przybywa Eder celem wykonania patentu z 2 stycznia 1778, mającego wejść w życie z dniem 1 maja 1778, oraz zamierza przeprowadzić w tym celu fasję towarów, gmina wysuwa przeciw temu tę trudność, że przeprowadzenie fasji w tym czasie spowoduje zamknięcie sklepów na 2—3 tygodnie i zaszkodzi w wielkim stopniu jarmarkowi, mającemu się odbyć w najbliższym czasie. Eder zajmuje wobec tej sprawy życzliwe stanowisko i nietylko proponuje odroczenie fasji do 1 lipca t. r., ale nawet porusza sprawę restytucji przywileju [8]). Ponadto w kwietniu 1778 uwalnia administrator Eder Brody od opłaty nowoustanowionego cła konsumcyjnego. Skutkiem tego nowy system celny, który miano stosować od 1 maja 1778, nie wchodzi w życie. Wynika z tego, że przywilej wolnohandlowy brodzki, mimo patentu z 2 stycznia 1778, de facto istnieje nadal [9]). Jednakowoż inspektor celny w Brodach Rösel, jakoteż referent gubernjalny Guinigi w sprawozdaniu z 30 maja 1778 uważają, że całkowite wyłączenie miasta nie da się technicznie przeprowadzić i są za tem, ażeby przywileju nie nadawać całemu miastu, ale tylko dzielnicy, przeznaczonej dla hurtowników [10]). Tymczasem w dekrecie nadwornym z 12 czerwca (podp. Kollowrath) uznano, że plan Gubernjum jest trudny do wykonania [11]). Po-

---

[8]) Teki Schneidra Ak. Um. Rajon 120 Mai 1778; Grossman, s. 268—272. Wniosek swój uzasadnia Eder w ten sposób, że skutkiem wyłączenia napłynie do kraju obcy pieniądz, że zyskają na tem kupcy krajowi, a Lwów dzięki swemu położeniu na szlaku handlowym, prowadzącym na Zachód, podniesie się.

[9]) St. R. 295/1783. Z powodu tego zarządzenia Eder ma potem dochodzenie, pozostając pod zarzutem, że wydał postanowienie samowolnie i naraził skarb państwa na straty. Jednakowoż od zarzutu tego uwolniono go, gdyż uznano, że przywilej z r. 1779 stan ten zalegalizował. Por. Grossman, jw. s. 273—4.

[10]) Dzielnica ta ma powstać w ten sposób, iż w pewnej części miasta wynajmie się większą ilość sklepów, gdzie hurtownicy mogliby składać swe towary. Znajdujący się tamże kupcy drobni mają być wywłaszczeni. Sklepy te należy otoczyć murem i pozostawić jedyne tylko wyjście do ratusza, gdzie odbywałaby się kontrola celna.

[11]) Teki Schneidra, jw. 140 Jun. 1778.

nieważ Kamera i Kancelarja nadworna w przedłożeniu z 26 czerwca popiera projekt Edera, przeto cesarzowa postanowieniem z 21 sierpnia 1778 godzi się na przywrócenie Brodom wolności handlowo-celnej i wyłączenie miasta w całości, jednak pod tym warunkiem, że w zamian za straty, jakie skarb poniesie w dochodach celnych, oraz za korzyści, jakie płynąć będą miastu z przywileju, Brody mają płacić roczny ryczałt[12]). Warunek ten przyjmują w krótkim czasie, bo 19 IX, z wdzięcznością i bez zastrzeżeń kupcy chrześcijańscy, podczas gdy żydzi targują się o wysokość ryczałtu i ociągają się z daniem odpowiedzi z powodu sporu, jaki toczy się między detalistami, a hurtownikami. W następstwie tego Rösel, inspektor celny w Brodach, 19 X radzi pójść na ustępstwo i ustanowić w miejsce tegoż ryczałtu opłaty od przywozu zboża i bydła w wysokości 1 dukata od wozu. Zasada ta zostaje jednad odrzucona przez władze centralne, które nie chcą obciążać ogółu mieszkańców jako konsumentów. Tymczasem żydzi 27 X wyrażają zgodę na opłatę ryczałtu, ale oddzielnie od chrześcijan. Wysokość sumy, którą miano corocznie opłacać, oznaczono na 1500 fl., z czego żydzi mają płacić 1125 fl. tj. 75%, a chrześcijanie 375 tj. 25%. Po załatwieniu tej sprawy opracowuje Eder 20 XI projekt patentu, określającego zasady wyłączenia, który w przeważnej części zostaje przyjęty przez Gubernjum 9 I i 5 VI 1779 oraz w dekrecie nadwornym z 14 V. Na jego podstawie cesarzowa Marja Teresa wydaje 21 sierpnia 1779 przywilej[12]). W przeciwieństwie do

---

[12]) AP. Normalia 70/1779; Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 476/1778. W literaturze spotykamy się z głosami, że niemały wpływ na rozwój miasta i ustanowienie przywileju wywarli Potoccy, którzy byli podówczas właścicielami miasta. Gazeta Brodzka 1895 Nr. 4 w art. „Nasze położenie" przypisuje im ustanowienie przywileju. Dodatni wpływ działalności Potockich na rozwój Brodów stwierdza również Kratter, Briefe t. II, s. 102 nn., który powiada, że wzrost miasta nastąpił dzięki tej rodzinie, gdyż ona przez podstępy, przemoc i udzielenie bardzo dogodnych przywilejów ściągnęła tu jarmarki i spowodowała osiedlenie się wielu żydów. Potockim przypisuje również przyczynienie się do rozwoju Brodów Brawer w art. druk. w „Haschiloach", sierpień 1910, s. 152, znanym z cytatu Bałabana: „Historja Żydów", s. 94 i Wischnitzera. Brawer podaje, że cesarz Józef II przeraził się wielkiej ilości żydów brodzkich, a ponieważ chciał tutaj urządzić wolne miasto, przeto postanowił wykupić Brody od Potockich, usunąć stąd żydów, a sprowadzić kolonistów niemieckich i dopiero po długich wahaniach zdecydował się na otwarcie w Brodach wolnego handlu i na pozostawienie żydów na miejscu. Barącz, s. 120 nn., polemizując z Kratterem, powołuje się na to, że miasto było z Potockimi w niezgodzie, gdyż prowadziło z nimi długoletni spór o propinację. Nie zajmujemy się sporem o propinację, do którego w Archiwum Państwowem jest osobny rektyfikat, a w archiwach wiedeńskich sporo aktów,

rozporządzenia z r. 1773 patent z r. 1779, jak słusznie twierdzi Grossman, jest przywilejem prawnie zagwarantowanym i rozciąga się nie tylko na samo miasto, ale również i na okolicę, oddzielając ją od Galicji kordonem, biegnącym łukiem od Leszniowa do Podkamienia, ponadto zaś zawiera jeszcze pewne specjalne ulgi, dotyczące przywozu fabrykatów brodzkich do Galicji i wywozu artykułów codziennego użytku z Galicji do Brodów, jarmarków na konie i wolnego powrotu [13]).

Lecz już w przyszłym roku wyłączenie Brodów niezupełnie dopisuje rachubom i znów spotyka się z zarzutami. W roku 1780 cesarz Józef, który w czasie swej podróży po Galicji zwiedza również i Brody, w bilecie pisanym z Brodów 20 V 1780 do szefa kraju Józefa Brygido wyraża zdanie, że z wyłączenia nie korzysta ani skarb, ani Galicja, gdyż cło konsumcyjne odpada Galicji i przechodzi na rzecz Wołynia (skutkiem wolnego dowozu), a kupcy galicyjscy zbywają w Brodach mało, skutkiem czego na dochód z wyłączenia składa się tylko podatek tolerancyjny (żydowski) i gruntowy [14]). Zarzutom tym Eder nie zaprzecza, ale dla wytłuma-

---

ale ograniczymy się do stwierdzenia, że ten dowód Barącza nie może nas zadowolić zupełnie, gdyż oprócz ciekawych szczegółów podanych przez Wischnitzera możemy podać fakt dowodzący, że Potoccy potrafią ciągnąć z handlu Brodów zyski. W r. 1779 zawarli mianowicie z kupcami brodzkimi umowę, w której ci ostatni zobowiązują się, że będą przywozić do Niemirowa towary na czas trwających tam jarmarków i że namówią do tego kupców obcych (AP. AGZ. fragm. brodzkie). Pozatem Seweryn Potocki stara się o dopuszczenie kupców brodzkich na jarmarki tarnopolskie (zob. niżej).

[13]) AP. Normalia 197/1779. W konwolucie tym znajdują się dwie sztuki kopji przywileju. Przywilej zaczyna się od słów: „Wir Maria Theresia entbieten ..." podpisał go Henryk hr. Auersperg, gubernator Galicji, Druk. przywileju pt. „Patent, vermöge welche die Stadt Brody ... ausgeschlossen wird ..." posiada dyr. Czołowski, ponadto zamieszczają go Ed. Mand. 1779, s. 52—57, stąd zaś przedrukował polski tekst Barącz, s. 113—116. Prócz tego cytują go w języku niemieckim Ber. 1871—1875, s. 10—12 w całości i Andrée, t. III/2, s. 1154 w wyjątkach. Pozatem zamieszcza tekst AP. Rft. prez. 373 sprawozdanie Gubernjum 11983/1802; Por. Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 357 Oct. 1779; Grossman, jw. s. 80—82.

[14]) Bilet odręczny z własnoręcznym podpisem ces. Józefa znajduje się w Tekach Schneidra Ak. Um. f. Rajon 377 Nov. 1780. Wspomina o nim sprawozd. Gub. z r. 1802 (jw.). Ces. Józef zamierza wprowadzić pewne ułatwienia w wywozie produktów z Galicji do Brodów, a mianowicie dąży on do tego, by większe przesyłki wiktuałów były zupełnie uwolnione od cła wychodowego. Nie dochodzi jednak do tego, gdyż sprzeciwia się temu Kollowrath, który wskazuje na trudności, zachodzące w odróżnieniu towarów, przeznaczonych do konsumcji, od tych, które mają iść dalej. St. R. 2053/1781; Grossman, jw., s. 275 n. 2.

czenia tego stanu rzeczy w sprawozdaniu z 1 IX 1780 twierdzi, że przyczynę zła przypisać należy nie wyłączeniu, lecz położeniu miasta na granicy. Dlatego Brody w skupianiu towaru krajowego muszą ustąpić miejsca Lwowowi i Jarosławowi, a obrót ich ogranicza się do dostarczania Galicji rosyjskich futer i tureckich towarów łokciowych, których obrót w ostatnich latach zmniejszył się. Od czasu ostatnich niepokojów towary rosyjskie idą na Lipsk, Wrocław i Frankfurt, a towary tureckie napływają słabiej z powodu przeszkód przy przekraczaniu granicy. Wedle Edera Brody nie są przeznaczone dla handlu Galicji, ale dla leżącej przed niemi zagranicy. Mimo to jednak handel, odbywający się w wolnem mieście, jest pożyteczny, ponieważ ułatwia wsiom okolicznym wywóz, oraz sprowadza wiele pieniędzy dzięki sprzedaży kos i innych fabrykatów, pochodzących z krajów austrjackich. Gubernjum w referacie Guinigiego z 9 IX 1780 jest również tego zdania, oraz dodaje, że duże korzyści przyniesie podatek przemysłowy, płacony przez żydów i chrześcijan. Również Kamera i Kancelarja nadworna wypowiadają się za zachowaniem wyłączenia ze względu na obecne znaczne korzyści, jakoteż i na przyszłe dochody z opłat od żydów. Rząd liczy się z tem, że powodem skłaniającym do wyłączenia Brodów był spadek obrotów między Rosją a miastami niemieckiemi oraz handlu z Galicją i przenoszenie się ich na terytorjum polskie skutkiem opłaty 10% cła konsumcyjnego. Mimo nieznacznych obecnie korzyści, jakie ciągnie skarb, żywi nadzieję, że handel brodzki się podniesie, ludność wzrośnie, majątki chrześcijańskie i żydowskie będą się pomnażać, a razem z niemi będą się zwiększać dochody skarbu. Zresztą teraz monarchja zyskuje dzięki zbytowi styryjskich kos, wyrobów żelaznych i towarów innych, a w przyszłości rozwinie się w Brodach przemysł. Dlatego cesarz Józef godzi się na zachowanie przywileju [15]).

Debata powyższa ma ten jedyny skutek, że dekretem nadwornym z 15 marca 1781 rozszerzono wolny okręg przez włączenie do niego miasteczka Leszniowa i okolicznych miejscowości, w za-

---

[15]) St. R. 2054/1781; Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 377/1780 i 618/1781. Ze strony Administracji celnej i Gubernjum zaproponowano wówczas zniesienie myta drogowego i cła wywozowego od środków żywności, by biedniejszym mieszkańcom pogranicza ułatwić prowadzenie handlu w Brodach; pozatem poruszano sprawę nałożenia na wino przywożone i przewożone opłaty wynoszącej 20 kr. od wiadra; AP. Sprawozdanie Gubernjum z r. 1802, jw. — Kamera uważa, że jeśli się obniży cło wywozowe od środków żywności wynoszące 7 fen. (tj. 1 i $^3/_4$ kr.) od 1 fl. (tj. 3%), to proponowana ulga przyczyni się do wzrostu przemytu.

mian za co żydzi leszniowscy podejmują się płacić ryczałt roczny w wysokości 100 fl.[16]).

C. Nowelizacja przywileju wolnohandlowego w r. 1787.

Po wprowadzeniu w życie taryfą z r. 1784 systemu prohibicyjnego powstaje wśród kupców brodzkich panika, ponieważ obawiają się, by działanie taryfy ogólnej, rozszerzone podówczas na Galicję, nie rozciągnęło się na Brody. To też wszczynają oni kroki, które mają na celu usunięcie tego niebezpieczeństwa, i wysyłają w tej sprawie deputację do cesarza, bawiącego w Czerniowcach. Pozatem Urząd cyrkularny w Brodach zwraca uwagę na to, że w razie odebrania przywileju handel przeniesie się do Beresteczka i Radziwiłłowa i że nowo wydany patent ma na celu zahamowanie sprzedaży i konsumcji obcych towarów w kraju, nie dotyczy zaś tranzytu, idącego przez Galicję. Rząd przyjmuje tę interpretację reformy i dekretem nadwornym z 5 VIII 1784 unieważnia działanie taryfy ogólnej na Brody[17]).

Aczkolwiek zmiana systemu polityki celnej nie pozbawia Brodów przywileju, jednakowoż niedługo zaczyna się znów na ten temat rozprawa, która po trzech latach doprowadzi do zmiany przywileju. W debacie, którą rozpoczyna dekret nadworny z 16 IX 1784, wzywający do opowiedzenia się w sprawie skrócenia kordonu, wyłaniają się dwa projekty. Ferdynand Schönauer, nowomianowany administrator celny, jest 2 X za tem, by kordon celny przesunąć do granic Rzpltej, a działanie przywileju ograniczyć do samych tylko Brodów i pod bramami i palisadami miasta postawić straż celną, któraby strzegła legalnego prowadzenia handlu. W następstwie uskutecznienia tej zmiany manipulacja celna w obrocie z Polską miałaby odbywać się w mieście, w obszarze celnym, okalającym Brody, oraz na granicy Rzpltej. Wedle Schönauera, korzyści z ograniczenia przywileju do miasta Brodów polegać mają na tem, że handel podda się większej kontroli, ludność okoliczną odciągnie się od konsumcji towarów zagranicznych i zwiększy się dochody państwa. Temu poglądowi przeciwstawia się 27 XI Ignacy Bujakowski, starosta obwodowy brodzki, który przypomniawszy niefortunne dzieje wyłączenia samego tylko miasta w r. 1773, zwraca uwagę na to, że częsta (trzykrotna) manipulacja celna będzie dla handlu uciążliwa. Sprawi ona, że tranzyt,

---

[16]) St. R. 3010/1781; Teki Schneidra jw. 453 Aug. 1781; Sprawozdanie Gubernjum z r. 1802 jw. Grossman, jw. s. 277—8.

[17]) Grossman, jw. s. 397—8.

idący obecnie na Polskę, ominie nietylko miasto, ale i Galicję, skarb zyska na tem niewiele, kontrabanda zaś nie tylko nie zmniejszy się, ale przy linji trudniejszej do strzeżenia i wielkim natłoku ludzi wzmoże się jeszcze bardziej. Z tego powodu oświadcza się Bujakowski za takiem skróceniem kordonu, któreby przez pozostawienie pewnej ilości wsi przy wolności handlowo-celnej zapewniło swobodę wymiany z Polską. Zmiana kordonu polegać ma na tem, że od południowej strony przesunie się linję pod samo miasto, a północną część zachowa się bez zmiany. Pozatem proponuje Bujakowski, by wywóz wiktuałów z Galicji do Brodów odbywał się bez opłaty cła. Chociaż Gubernjum plan ten popiera i przedkłada cesarzowi w sprawozdaniu z 9 XII 1784 [18]), dekret nadworny z 3 I 1785 przyjmuje go tylko częściowo. Godzi się mianowicie tylko na uwolnienie wiktuałów od cła i na samą zasadę wyłączenia miasta z okolicą, lecz proponowanemu kordonowi zarzuca to, że kiedy linja w południowej części biegnie pod samem miastem, to w północnej jest oddalona od miasta o 1—1$^1/_2$ godziny drogi. Dekret porusza nadto sprawę uzgodnienia manipulacji celnej z taryfą z r. 1784 [19]). Gubernjum w protokole rozprawy, odbytej 12 II z przedstawicielami podległych sobie władz, nie wysuwa żadnych zastrzeżeń przeciw taryfie z r. 1784, a w sprawie kordonu przedstawia nowy projekt, wedle którego nie tylko południowa, ale nawet i północna jego część ma być przesunięta pod same Brody [20]). Sprawozdanie to przyjęto i dekret nadworny z 13 XII 1785 zmienia manipulację celną w myśl taryfy z r. 1784, uwalnia od cła wiktuały, idące z Galicji do Brodów, oraz zmienia kordon stosownie do projektu Gubernjum.

Taryfa z r. 1784 wprowadza jeszcze inne utrudnienie, dotkliwe dla handlu brodzkiego. Otóż kupcy brodzcy wnoszą 28 I 1785 skargę, że w odniesieniu do towarów kolonjalnych i fabrykatów (oznaczonych lit. C) stosuje ona ograniczenie tego rodzaju, że postępowanie celne dla nich ma odbywać się tylko w głównych składach celnych (Hauptzolllegstätte), założonych w stolicach kraju, skutkiem czego brodzcy kupcy muszą przewozić do Lwowa swe towary dla odprawy celnej, co wpływa na podrożenie towarów [21]). To też Urząd cyrkularny 21 V, 13 i 14 VIII, Administracja celna i Gubernjum 22 VIII opowiadają się za założeniem składu celnego w Brodach,

---

[18]) Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 29059/1784; sprawozd. Gub. z r. 1802 jw.

[19]) Tamże f. Rajon 2822/1785 i f. Twierdza 5575/1785; sprawozd. Gub. jw.

[20]) Tamże f. Rajon 10447/1785; sprawozd. Gub. jw.

[21]) Grossman, jw. s. 386.

zwracając uwagę na to, że brak takiego składu na wielkiej przestrzeni granicznej między Zamościem a Tarnopolem stanowi wielką przeszkodę dla handlu krajowego [22]). Stanowisko to uwzględniono i w bilecie odręcznym cesarza z 4 VIII 1786, drukowanym jako cyrkularz z 31 VIII 1786, postanowiono, że Brody od dnia 1 XII 1785 zostają wyniesione na główny skład celny. W składzie tym można deponować wyroby rękodzielnicze, przychodzące z krajów dziedzicznych, prócz tego za opłatą odpowiedniego cła pozwala się również na zakładanie własnych składów na towary krajowe [23]). Pozatem kupcy brodzcy w obrocie towarami krajowemi otrzymują to udogodnienie, iż rozporządzeniem z 1 VIII 1785 mogą we Lwowie prowadzić handel hurtowny manufakturą i fabrykatami austrjackiemi (z wyłączeniem handlu detalicznego oraz handlu towarami zagranicznemi) w składzie dla nich wyznaczonym. Poza obrębem tego składu wolno im sprzedawać te towary tylko w dnie jarmarczne [24]).

Tymczasem sprawa zmiany kordonu toczy się nadal. Inspektor celny w Brodach Mayerhoffer w sprawozdaniu z 20 III 1786 opowiada się za ponownem wyłączeniem Leszniowa, ponieważ znaczne zmniejszenie wolnego okręgu skutkiem uciążliwej polskiej manipulacji celnej i ograniczenie wolnych dróg do Polski może wywołać upadek handlu [25]). Stanowisko to uwzględniono i dnia 1 XI 1786 powiększono wolny okręg celny przez to, że północną część kordonu cofnięto z powrotem na linję Styru i Bołdurki [26]).

---

[22]) Teki Schneidra Ak. Um. f. Twierdza 5575/1785 i f. Handel 20711/1785; sprawozd. Gub. z r. 1801, jw.

[23]) AP. Norm. 28683/1786; Edicta et Mandata 1786 s. 312 używają nazwy: „Główne miasto składowe celne"; pozatem Grossman, s. 386 i sprawozd. Gub. 1802 jw.

[24]) Płoszczanskij, Słovo 1874, Nr. 108; HKA 1 Aug. 1785. Ze sprawozdania wiceprezydenta gubernjalnego Alojzego Ugartego z 17 III 1785 dowiadujemy się, że wydano je za staraniem żydowskich kupców lwowskich. Życzyli oni sobie, żeby rząd zakazał wogóle kupcom brodzkim sprzedawania we Lwowie, i dlatego zastosowano wobec kupców brodzkich § 17 nowej ordynacji żydowskiej, w myśl której zagranicznym kupcom żydowskim wolno handlować w kraju tylko hurtownie. Zarządzenie to wydał Urząd cyrkularny lwowski, który zezwolił kupcom zagranicznym handlować w czasie jarmarków, a po ich upływie kazał im opuścić Lwów. Kupcy brodzcy wnieśli zażalenie przeciw temu zarządzeniu. Gubernjum poparło stanowisko Lwowa, uwzględniając wyjątek zastrzeżony § 17 nowej ordynacji żydowskiej.

[25]) Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 10447/1786; sprawozd. Gub. z r. 1802, jw.

[26]) Ed. Mand. 1786, s. 312 i 1787, s. 83—87; sprawozdanie Gub. z r. 1802, jw.

Kiedy Gubernjum w sprawozdaniu z 2 XI 1786 wyraża pewne wątpliwości, dotyczące linji celnej i postępowania celnego w stosunku do artykułów pierwszej potrzeby, w dekrecie nadwornym zebrano wszystkie punkty zmieniające patent z r. 1779 i ogłoszono je w cyrkularzu z 19 IV 1787 [27]). Cyrkularz ten przeprowadza ostateczną nowelizację przywileju i przystosowuje jego działanie do nowego systemu celnego. W tej formie przetrwa przywilej cały czas swego istnienia.

5. Istota przywileju.

A. Rozmiary wyłączenia celnego.

Największą korzyścią, płynącą dla Brodów z przywileju, jest wyniesienie ich na wolne miasto handlowe i zrównanie z Triestem i Rjeką pod względem handlowym.

Wolność handlowa w r. 1773 rozciąga się tylko na miasto Brody. W r. 1779 rozszerzono działanie jej również i na wsie okoliczne. Do zwiększenia wolnego obszaru celnego miasta skłania ta okoliczność, iż kupcy brodzcy doznają w Radziwiłłowie szykan. Z tego powodu wolą przekraczać kordon pod Leszniowem i odbyć krótką drogę przez obszar celny za opłatą cła tranzytowego, wynoszącego 10%, byle tylko dostać się do polskiego urzędu celnego w Beresteczku, gdzie odprawa celna jest łagodniejsza[1]). Wyłączenie jest przedzielone od obszaru celnego linją celną, która przechodzi kilkakrotną zmianę, nim otrzyma ostateczną formę. W r. 1779 kordon idzie łukiem przez Leszniów, Piaski, Berlin, Łahodów, Smólno, Ponikowicę, Hołoskowice, Suchodoły, Ponikwę, Hucisko, Czernicę i Podkamień[2]). W znacznej części biegnie on wśród bagien, leżących nad Siestratynem i Berlinką, dopływami Styru, oraz nad Styrem koło Poniko-

---

[27]) Ed. Mand. 1787, s. 83—87; sprawozd. gub. z 1802, jw.; pozatem Barącz, s. 122—125, Ber. 1871—1875, s. 12—14.

[1]) Grossman, jw. s. 227.

[2]) Zob. załączoną mapę. Przy wykreślaniu kordonu z r. 1779 możemy oprzeć się tylko na dosyć ogólnikowym opisie, zawartym w sprawozdaniach Rösla i Edera oraz w przywileju. W ten sam sposób oznaczamy linję z r. 1785, korzystając tylko z dekretu z 13 X 1785. Jedynie tylko linję z r. 1787 możemy podać dokładnie dzięki temu, że pomocną była przytem mapa gotowa, a mianowicie „Karte der kais. koenigl. Brodyer Zollgefällen — Inspectorate (!) durch den kais. königl. Zollaufseher Emanuel Martini im Jahre 1828 verfertigt. (Druk. Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon). Mimo dość późnego jej wykonania można się oprzeć na niej śmiało, albowiem linja ustalona w r. 1787 jest już ostateczna. Późniejszych zmian nieznacznych kordonu nie uwzględniamy na mapie.

wicy i dzięki tej właściwości naturalnej nadaje się dobrze do strzeżenia. Skutkiem wyłączenia 17 miejscowości otwierają się dwie wolne drogi, prowadzące do Polski, a mianowicie na Radziwiłłów i Poczajów. Powierzchnia wyłączenia wynosi 326 km². Komory celne znajdują się w Ponikowicy, Leszniowie i Podkamieniu. W r. 1781 następuje zwiększenie wolnego okręgu przez wyłączenie miasteczka Leszniowa i trzech wsi, skutkiem czego północna część kordonu zostaje cofnięta na linję Bołdurki i Styru, a długość kordonu doznaje znacznego skrócenia, oraz otwiera się nowa wolna droga, prowadząca do Polski, idąca na Beresteczko. Skutkiem tego powierzchnia wyłączenia wzrasta do 424 km². W następstwie tej zmiany urząd celny przeniesiono z Leśniowa do Szczurowic, stację celną z Podkamienia do Nakwaszy [3]).

W r. 1785 dla zaoszczędzenia kosztów strzeżenia kordonu zmniejszono znacznie wolny okręg przez to, że linję przesunięto pod same Brody i od miasta poprowadzono ją prosto do granicy w kierunku północnym do Jazłowczyka i Klekotowa, w południowym, wymijając półkolem Stare Brody, przez Nowiczyznę do granicy. W ten sposób pozostaje tylko jedna droga wolna, prowadząca do Radziwiłłowa, albowiem uważano, że droga na Poczajów nie posiada wielkiego znaczenia, a kupcy z Beresteczka, zamiast na Leszniów, mogą iść przez terytorjum polskie do Radziwiłłowa i stąd wkraczać do Brodów. Skutkiem tak znacznego skrócenia linji celnej ograniczono działanie przywileju prawie do samego miasta Brodów, a powierzchnię wyłączenia zmniejszono do 41 km². Ponieważ jednak uznano, że zachodzi potrzeba drugiej drogi do Polski, że na linji Korsów—Klekotów niema suchej drogi z powodu moczarów, ponadto zaś bagna, leżące wzdłuż linji Bołdurki i Styru, są dogodne do strzeżenia kordonu, przeto z dniem 1 XI 1786 wyłącza się z powrotem miejscowości, leżące na północ od Brodów, wraz z miasteczkiem Leszniowem i drogą na Beresteczko. Nowy kordon według cyrkularza z r. 1787 idzie przez Szczurowice, Bołdury, Berlin, Łahodów, Smólno, Stare Brody, Nowiczyznę i Dytkowce. W wyłączeniu znajduje się prócz miasta Brodów i miasteczka Leszniowa 8 wsi, a mianowicie Grzymałówka, Korsów z przysiółkami Mytniki i Kizia, wieś Sznyrów, Klekotów, Bielawce, Koniuszków, Jazłowczyk i Folwarki Wielkie. Jest to, rzec można, ostatnia regulacja kordonu, gdyż późniejsze zmiany są już nieznaczne,

---

[3]) St. R. 3010/1781. Nie zgodzono się natomiast na wniosek Gubernjum, by stacje Nakwaszę i Ponikowicę wynieść na główne stacje wjazdowe, a znieść skład brodzki.

a mianowicie polegają na tem, że wieś Piaski po r. 1788 przez pewien czas należy do obszaru celnego [4]), wreszcie w r. 1846 następuje drobne przesunięcie linji pod Szczurowicami [5]). W granicach tych wyłączenie istnieje aż do zniesienia przywileju. Powierzchnia wolnego okręgu zostaje ustalona na 246 km², a długość kordonu celnego wynosi 7 mil austrjackich, tj. $52^1/_2$ km. [6]). Główny urząd celny znajduje się w Starych Brodach, a komory celne w Dytkowcach, Berlinie i Szczurowicach.

B. Ogólne warunki handlu.

Wolność handlowa zasadza się na tem, że Brody mogą prowadzić obrót bez opłaty cła z Polską, a potem z Rosją. Towary, znajdujące się w Brodach, początkowo nie potrzebują nawet być meldowane w urzędzie celnym, lecz w r. 1787 poddaje się już towary wywożone na Wschód kontroli ze względu na zakaz wywozu saletry [7]).

Ponieważ pod względem obrotu z obszarem celnym Galicji i pozostałych krajów Austrji Brody są traktowane na równi z zagranicą, to też przekroczenie kordonu, dzielącego wolny okręg od Galicji, pociąga za sobą opłatę cła wedle ogólnej taryfy austrjackiej. Od tej zasady istnieją jednak odchylenia, albowiem handel Brodów korzysta z pewnych udogodnień, które wynikają bądźto z pewulg nadanych mu specjalnie, bądź też ze zniżek, zastrzeżonych w traktacie zawartym w r. 1775 między Austrją a Rzpltą. Ulgi traktatowe obowiązują jednak tak długo, dopóki istnieje Polska, bo Rosja, późniejszy sąsiad od Wschodu, nie jest już skora do porozumienia i ustępstw.

Szczegółowe brzmienie przepisów, normujących handel Brodów z krajami i przez kraje Austrji, jest następujące. O ile idzie o stosunki z Galicją, to przywóz z wolnego miasta podlega pełnemu cłu konsumcyjnemu, wywóz zaś do Brodów odbywa się początkowo za niskiem cłem tranzytowem, wynoszącem jednego dukata od konia. W r. 1779 zgodnie z taryfą z r. 1778 poddaje się go opłacie zwyczajnego cudzoziemskiego cła wywozo-

---

[4]) Wieś Piaski wcielono do obszaru celnego w r.1788. AP. Normalia 29999/1788, lecz wedle mapy z r. 1828, jakoteż i rozstawienia straży celnej z r. 1841 wynika, że wieś ta należy znów do wolnego okręgu celnego.

[5]) Prov. Ges. 1846, s. 164.

[6]) HM 1041/1861.

[7]) Jak ostrym jest zakaz, dowodzi fakt, że za mielenie saletry zagranicznej w kraju i sprzedawanie potem zagranicą w r. 1784 ukarano czterech kupców brodzkich wysoką grzywną. St. R. 4757/1784.

wego, traktując w ten sposób przesyłki tak, jak gdyby skierowywały się one wprost do Polski. Produkty polskie korzystają początkowo z ulg, zastrzeżonych w traktacie handlowym. Jeśli przychodzą w przewozie przez Galicję do Brodów, a w mieście nie zostaną sprzedane, następnie zaś wracają przez Galicję, to w drodze powrotnej mają iść bez opłaty cła. Aczkolwiek cyrkularz z r. 1787 nie wspomina o ulgach dla towarów polskich, to brak mowy o nich nie dowodzi, jakoby tych ulg nie stosowano. Wynika bowiem z sprawozdania Schönauera z r. 1792, że istotnie produkty polskie korzystają nadal z cła traktatowego [8]).

Obrót z austrjackiemi krajami dziedzicznemi przez cały ten czas, w którym Galicja jest jeszcze przedzielona od nich kordonem celnym, podlega tym samym przepisom, co handel z krajami obcemi. Przewóz produktów, towarów i bydła, tak przez Galicję i Brody do Polski, jakoteż z Brodów przez Galicję do zachodnich krajów monarchji ma odbywać się za opłatą cła tranzytowego, jednakowoż z tem zastrzeżeniem, że towary przychodzące z Polski, wyszczególnione w taryfie z r. 1776, w przechodzie przez Galicję, są uwolnione od cła tranzytowego. Po wcieleniu Galicji do austrjackiego obszaru celnego w r. 1784 następuje ważna zmiana. Towary, przychodzące z krajów dziedzicznych przez Galicję, a następnie wywożone przez Brody, nie płacą cła tranzytowego, jak dawniej, ale podlegają cłu wywozowemu. Zato nie płacą tego cła, jeśli przychodzą z krajów dziedzicznych do Galicji, podobnie jak towary, podążające z Polski do krajów austrjackich, nie podlegają opłacie cła przywozowego przy wyjściu z Galicji do krajów dziedzicznych. Wprowadzenie systemu prohibicyjnego w r. 1784 powoduje wydanie szeregu zakazów w handlu zagranicznym monarchji. Stanowi to również utrudnienie dla handlu Brodów, które jednak do pewnego stopnia łagodzi wyniesienie Brodów na główny skład celny w r. 1785.

Towary przychodzące z Węgier, oddzielonych nadal kordonem celnym od krajów austrjackich, od r. 1785 nie mają być traktowa-

---

[8]) Produkty polskie w r. 1792, jak miód, len itp. zakupywane w Polsce i posyłane do innych krajów, płacą ulgowe cło 4% (traktatowe). Kupcy brodzcy skarżą się 10 IX 1792, iż niewiadomo dlaczego, czy z powodu złych dróg, czy spekulacji, towary te zatrzymują się w Brodach i nie mogą iść dalej, prócz tego narzekają na system legitymacyjny. (HKA f. 938 7 Dez 1792). Sprzeciwia się tym skargom jednak administrator celny Schönauer, który twierdzi, że system legitymacyjny jest konieczny ze względu na to, że produkty polskie korzystają z cła traktatowego. Do stanowiska Schönauera skłania się też gub. Brigido (jw.).

ne jako idące tranzytem, ale mają płacić cło przywozowe. Jednakowoż rozporządzenie z r. 1787 tej zasady w całej pełni nie stosuje, lecz towary węgierskie traktuje dwojako. Jeśli są to artykuły, których wywóz jest pożądany (beförderte Waaren), to mają one iść przez Galicję bez opłaty cła. O ile zaś są to towary wyszczególnione w taryfie pod lit. d (tj. kości wołowe, przędza blichowana i półblichowana, konopie surowe i łamane, jedwab), podlegają one cłu przywozowemu po odcięciu tranzyta.

Towary, podążające przez Galicję w obce kraje, jakoteż przychodzące z zagranicy przez Galicję do Brodów, podlegają cłu tranzytowemu. Wysokość tego cła wynosi w r. 1773 dla towarów lipskich, frankfurckich i tureckich jednego dukata od konia, dla tureckich idących przez Mołdawję 10%, a przez Węgry 5%, towary wrocławskie i gdańskie płacą jednego dukata od osi, a gdańskie idące wodą $^1/_3$ consumo (tzn. 3 i $^1/_3$% wartości). Późniejsze rozporządzenia nie podają już specjalnych warunków dla tranzyta, odbywającego się przez Brody, ale podporządkowują go przepisom ogólnej taryfy galicyjskiej, względnie taryfy austrjackiej. Jedynie handlowi z Turcją poświęca się przez pewien czas szczególną uwagę. I tak kiedy w czasie wojny z Turcją handel towarami tureckiemi jest zagrożony i zachodzi obawa, że Polska wyzyska ten obrót dla siebie, wtedy Austrja zniża traktatowe cło tureckie na 2%[9]). Drugi raz redukuje je z 5% do 2% w r. 1789 i ustanawia tę zniżkę na linji Brody—Galicja—Mołdawja[10]).

C. Udogodnienia specjalne.

Dla handlu Brodów stosuje się również pewne specjalne udogodnienia w stosunku do obrotu poszczególnemi towarami. I tak popiera się handel bydłem i końmi, idzie bowiem o to, by w Brodach zachować jarmarki na konie. Projekt Edera o przeniesienie tych jarmarków w inne miejsce rząd odrzuca. Zarządza tylko w r. 1779, że wywóz bydła i koni, który zasadniczo odbywa się za cłem wywozowem, w wypadku, kiedy transport jest prowadzony przez właściciela, ma być wolny od cła, natomiast towar zakupiony w Brodach bez względu na to, czy pochodzi z Polski, czy też z Galicji, ma w drodze do Galicji opłacać cło przywozowe. W r. 1787 wywóz bydła doznaje utrudnienia, albowiem udogodnienia dotychczasowe zostają zniesione. Jedynie tylko dla ratowania jarmarków na konie cyrkularzem z 8 VII 1786 rozszerzono dawniejsze udogod-

---

[9]) Grossman, jw. s. 401.
[10]) AP. Normalia 12981/1789.

nienia przez to, że wszystkim osobom bez wyjątku dano pozwolenie na przywóz koni, zakupionych w Brodach, bez opłaty cła, o ile zdołają się one wykazać świadectwem rzeczywistego kupna na rynku brodzkim [11]).

Przywilej nie ogranicza się do ułatwienia ruchu towarowego, jaki prowadzą kupcy, ale zawiera również przepisy, które mają konsumentom umożliwić zaopatrywanie się w Galicji w wiktuały i inne artykuły codziennej potrzeby. Postanowiono mianowicie w r. 1779, że wszystkie towary, które wedle taryfy opłacają cło, wynoszące mniej niż jeden krajcar, mają być uwolnione od uiszczania cła. W r. 1787 następuje ta zmiana w postępowaniu celnem, że w miejsce stawek celnych, w obrębie których obowiązuje uwolnienie, dokonuje się wyszczególnienia artykułów, jakie mogą korzystać z udogodnień, przysługujących przy wywozie do Brodów. Zarządzono prócz tego, że artykuły pierwszej potrzeby, które korzystają z ulgowego cła wywozowego, mają być zaopatrzone w certyfikat, wystawiony przez Urząd cyrkularny w Brodach. Ulgi te są następujące: zboże, mąka, owoce strączkowe, rośliny ogrodowe, siano, ser, słonina mają iść do Brodów bez opłaty cła, a olej lniany i konopny, drzewo opałowe i wyrobowe, cegły, wapno i kamienie ma się sprowadzać za opłatą niskiego cła. Natomiast zboże i inne płody ziemne, zebrane w wolnym okręgu celnym, zaopatrzone w świadectwo cyrkularne, które stwierdza ich pochodzenie brodzkie, mogą od r. 1787 przychodzić do Galicji za opłatą cła wedle polskiej taryfy traktatowej. Po upadku Polski zniesiono ulgowy wywóz żywności do Brodów, jednakowoż na skutek protestu kupców brodzkich, popartego przez starostę złoczowskiego, stara norma zostaje przywrócona [12]).

---

[11]) Ed. Mand. 1786, s. 164. Gubernjum 8 VI 1787, w sprawozdaniu przedłożonem na skutek biletu odręcznego cesarza z 7 i 8 V t. r. proponuje, by każdy obcy kupiec mógł swobodnie kupować konie, bez przeszkód ze strony wojskowości, i by od transportów podążających do krajów dziedzicznych nie pobierano cła. Wniosek motywuje tem, że gdy dawniej, o ile słusznie podają, przychodziło do Brodów 6—80000 koni tureckich i przybywało z różnych stron wiele wozów, to obecnie ten handel już podupadł. Nie znamy odpowiedzi na ten wniosek. Teki Schneidra Ak. Um. f. b. tyt. 13530/1787.

[12]) AP. Normalia. 32612/1796; Teki Schneidra Ak. Um. f. Majątek 23529 i 33178/1796. Podwyżka wynosi od 1 wołu z 10 kr. na 4 fl., jednej krowy z 4 kr. na $1^1/_2$ fl., jednej świni ponad 100 funtów wagi wiedeńskiej z $2^1/_2$ kr. na 1 fl., jednej fury drzewa z $^1/_4$ kr. na 3 kr. od jednego fl. Brodzianie wobec tego 2 sierpnia t. r. (podp. Truchtenberg) wystosowują podanie, w którem, protestując przeciw podwyżce i prosząc o zmianę przepisów, zwracają uwagę na to, że podwyżka cła na najniezbędniejsze środki do życia stanowi cios ostateczny

Przemysł miasta nie spotyka się z należną mu opieką. Fabrykaty wytwarzane w Brodach korzystają od r. 1779 w przywozie do Galicji tylko z cła przywozowego, zastrzeżonego w traktacie z Polską i w taryfie z r. 1776. Zmiana systemu celnego odbija się niekorzystnie na zbycie wyrobów brodzkich w Galicji i krajach monarchji. Wniosek Gubernjum z r. 1785, by dopuścić do przywozu tychże bez opłaty cła za potwierdzeniem cyrkułu, zostaje odrzucony w obawie przed rozwojem przemytu. Wogóle rząd dąży do tego, by w wyłączeniu brodzkiem fabryk całkiem nie było[13]). To też w r. 1787 nie spotykamy już nawet tych ulg traktatowych, gdyż dla wyrobów brodzkich odnoszą się w całej pełni te same ograniczenia, jakie polityka prohibicyjna stosuje wobec innych wyrobów zagranicznych. W r. 1782 dekretem z 15 I pozwolono kupcom brodzkim odwiedzać jarmarki tarnopolskie za udogodnieniami na niepewną sprzedaż (auf Losung), czyniąc w ten sposób wyłom w galicyjskim patencie celnym, który w § 58 zakazuje kupcom zagranicznym prowadzenia takowego handlu w krajach monarchji[14]).

Prócz wspomnianych przepisów celnych sprzyjają rozwojowi gospodarczemu Brodów jeszcze dwa rozporządzenia. W r. 1792 uzyskują kupcy brodzcy możność sprzedawania wiktuałów w niedzielę i otwierania sklepów przez cały ten dzień, z wyjątkiem czasu przepisanego na nabożeństwo[15]). Dodatni wpływ na rozwój

---

dla miasta liczącego 17000 ludności, a to tembardziej, że z Rosji nie można sprowadzać bydła i drzewa z powodu istniejącego tam zakazu. Cyrkuł złoczowski na poparcie prośby powołuje się na to, że skarb zyskuje rocznie z podatków płynących z Brodów 147108 fl. oraz że rozporządzenie obowiązuje Galicję wschodnią, a nie wolny okręg celny. Ponadto wskazuje na to, że skutkiem tego rozporządzenia Brody upadną, nastąpi drożyzna, obniży się zdolność do płacenia podatków, co zwłaszcza dotknie dochód płynący z podatku od mięsa koszernego (wynoszący około 30000 fl. rocznie). To też rząd załatwia prośbą brodzian pomyślnie.

[13]) St. R. 4167/1785.

[14]) HKA 5 Jan. 1782 f. 982. Podanie o przyznanie kupcom brodzkim tego udogodnienia wnosi Seweryn Potocki. Gubernjum spr. z 16 XI 1781 poleca zastosowanie tego wyjątku ze względu na poparcie jarmarków tarnopolskich, które odwiedza polska szlachta, oraz żeby nie dopuszczać do przeniesienia się obrotów na terytorjum polskie. Administracja celna zaś uważa, że obroty kupców brodzkich mogłyby szkodzić przemysłowi krajowemu i interesom kupców galicyjskich. Kancelarja nadworna pismem z 30 XII 1781 przychyla się do stanowiska Gubernjum ze względu na jarmarki tarnopolskie i zbyt towarów. Wobec tego cesarz, powołując się na przykład jarmarków w Bozen w Tyrolu południowym, decyzją z 10 I 1782 zezwala na wydanie wspomnianego udogodnienia.

[15]) Normalia 25996/1792. Brodzianie uzyskują to skutkiem podania wnie-

miasta wywiera również to, iż w r. 1774 celem poparcia ruchu budowlanego mieszczanie brodzcy, którzy budują domy lub też zamierzają je budować, otrzymują uwolnienie od podatków na przeciąg 10 lat[16]).

Ostateczne skrystalizowanie się brodzkiego przywileju wolnohandlowego następuje więc dopiero po wprowadzeniu systemu prohibicyjnego. Przez cały czas istnienia wolnego miasta handlowego główna osnowa przywileju polega na tem, że obrót z Polską, a potem z Rosją odbywa się bez opłaty cła. W handlu z krajami monarchji obowiązuje w przywozie cło konsumcyjne, w wywozie cło wywozowe, a towary przewożone przez austrjacki obszar celny płacą cło tranzytowe.

Udogodnienia specjalne istnieją tylko dla importu koni, zakupionych na rynku brodzkim, i wywozu artykułów pierwszej potrzeby. Przywilej ma na celu wynagrodzenie Brodom utratę tych korzyści, jakie miały za czasów przynależności do Polski. Wtedy bowiem obrót był nieograniczony, podczas gdy po wcieleniu do Austrji wolny okręg odczuwa dotkliwie skutki istnienia kordonu celnego, istniejącego z obu stron. Znaczenie przywileju polega głównie na tem, że zapewnia miastu wyjątkowe stanowisko na granicy wschodniej Galicji, dzięki czemu może ono na długi czas uzyskać faktyczny monopol w prowadzeniu handlu między Austrją a Rosją.

---

sionego 12 lipca 1796 (podp. Nargel), w którem powołują się na następujące argumenty: sprzedaż wiktuałów w niedzielę leży w interesie żydowskich rzemieślników i robotników dziennych nie mogących się zaopatrzyć w środki żywności na 3 dni. Wielu czeladników otrzymuje wynagrodzenie dopiero w niedzielę, mięsa nie można przechowywać przez długi czas. Wreszcie zwracają uwagę na to, że w Wiedniu, Pradze, Brnie i Grazu panuje zwyczaj, iż w niedzielę otwiera się nie tylko sklepy z wiktuałami, ale nawet winiarnie, piwiarnie i kawiarnie. Za otwarciem zaś wszystkich sklepów w niedzielę przytaczają takie dane: Brody leżą na granicy, biedne kupiectwo wobec niemożności handlowania w piątek wieczór i w niedzielę traci czynsze z kapitałów, mogących pójść w obrót. Niektóre towary, jak jedwab, bawełnę i korzenie, można nabywać tylko w niedzielę, inne artykuły zaś, jak skóra, psują się bez czyszczenia. Szlachta i włościaństwo zajęci przez cały tydzień przy robotach gospodarskich mogą czynić zakupy tylko w niedzielę, a robotnicy dzienni, nie pracując w niedzielę, tracą zarobek. Później to udogodnienie odebrano. Mianowicie w Ber. 1881—85 s. 7 skarży się Izba handlowa i przemysłowa w Brodach, że spoczynek niedzielny jest bardzo dotkliwym ciosem dla większej części ludności kupieckiej i przemysłowej Brodów, będącej wyznania mojżeszowego, która traci dwa dni zarobkowe, a obrót jej jest przez to mniejszy.

[16]) Ed. Mand. 1774, s. 132; Barącz s. 113.

6. Walki o przywilej brodzki do 1848 r.

A. Nieuwzględnione skargi na przywilej w latach 1784—1802.

Przywilej wolnohandlowy, nadany Brodom w okresie merkantylizmu liberalniejszego i usankcjonowany przez nowo wprowadzony system prohibicyjny, nie cieszy się wziętością we wszystkich kołach. Dowodzą tego walki, które w czasie jego długiego istnienia kilkakrotnie toczą się na temat, czy wyłączenie brodzkie ma istnieć, czy też należy wcielić je do obszaru celnego. W debatach tych zabierają głos rozmaite czynniki, począwszy od brodzkich elementów miejscowych, skończywszy na wiedeńskich władzach centralnych.

Walki rozpoczynają się już wnet po dekrecie nadwornym z 5 sierpnia 1784, który uchyla działanie taryfy prohibicyjnej w stosunku do Brodów. Wtedy to 1784 r. występuje Ferdynand Schönauer, nowomianowany w tym czasie administrator celny Galicji, przeciw dalszemu uprzywilejowaniu Brodów. Na poparcie swego zdania podaje, że rozmiary handlu Brodów i korzyści płynące z niego są przesadzone, Brody popierają wyłącznie handel towarami obcemi, a nie krajowemi, to też korzyści z niego ciągną fabrykanci sascy i pruscy, kwitnie kontrabanda, handel jest opanowany przez element żydowski, maleją dochody państwa płynące z ceł, Lwów podupadł. W sprawie tej na wezwanie wiceprezydenta gubernjalnego Alojzego Ugartego zabierają głos starosta obwodowy brodzki Ignacy Bujakowski 15 XI 1784 i radca gubernjalny Franciszek Kuczera 9 XII 1784, którzy występują w obronie przywileju, ale stwierdzają, że dochody celne zmniejszyły się. Sam Ugarte podnosi, że miasto prowadzi znaczny handel, że wiadomości Schönauera co do ilości hurtowników nie są prawdziwe, że handel w razie zniesienia przywileju podupadnie, co szczególnie odbije się na tranzycie, oraz zaznacza, że polityka handlowa nie ma na celu wysokich dochodów z ceł. Dekret nadworny z 3 stycznia 1785 r. przyjmuje stanowisko Gubernjum, odrzucając odosobniony pogląd Schönauera [1]).

---

[1]) Grossman, Oesterreichs Handelspolitik, s. 398—403. Bujakowski stwierdza, że żydzi przynoszą państwu 38673 fl. Ilość żydowskich kupców hurtowników określa Ugarte na podstawie tabelarycznego wykazu kupców hurtowników na 60, obrót roczny handlu doszedł do sumy 4,266000 fl. tzn. 939200 dukatów, z czego na żydów wypada 719000, a chrześcijan 220000 (tj. 30%). Ponadto Bujakowski stwierdza, wzrost ludności 1778—1783. Natomiast godzi się z Schönauerem, że zachodzi potrzeba ograniczenia wyłączenia do miasta Brodów. (Spr. z 13 VIII 1784 w zbiorze dyr. Czołowskiego). Por. s. 64.

W r. 1788 Karol Thanhauser, radca gubernjalny, w relacji z podróży odbytej po Galicji, jaką przesyła gubernatorowi Brigido, opowiada się za zniesieniem wyłączenia brodzkiego. Powołując się na swój roczny pobyt w Brodach, uznaje wyłączenie za przyczynę upadku Brodów, a jako środek podniesienia podaje wcielenie miasta do obszaru celnego. Jednak Gubernjum opowiada się za zachowaniem wyłączenia ze względu na to, że obrót Brodów jest duży i wynosi 4,000.000 fl. [2]).

Nowa debata zaczyna się w ośm lat później z inicjatywy czynników miejscowych. I tak 20 III 1797 wnosi właściciel dominjum brodzkiego Wincenty Potocki skargę, że kordon celny brodzki przecina jego posiadłości, skutkiem czego utrudnia wymianę między obu częściami dóbr. Z tego powodu prosi dominjum, ażeby jego posiadłości zostały w całości wyłączone lub też działanie przywileju ograniczone do samego miasta Brodów. Jeśli uwzględnienie tej prośby będzie niemożliwe, gotowe jest zadowolić się ulgą, któraby zezwalała na wolny przewóz produktów gospodarskich przez kordon celny [3]).

Podobnie niezadowolenie z przywileju wyraża 12 VIII 1797 gmina brodzka, która prosi o jego zniesienie. Skarży się gmina na to, że z wolności handlowej korzysta zaledwie garść ludzi, podczas gdy niższa klasa ludności, którą stanowią urzędnicy, t. zw. literaci, szynkarze, ponosi straty z powodu drożyzny. Ponieważ ceny wiktuałów w Brodach skutkiem ceł, myta drogowego i zamknięcia granicy są dwukrotnie wyższe, niż w okolicy, to też środki żywności stały się niedostępne dla mas. Następnie rzemiosłu nie daje rozwijać się konkurencja wyrobów obcych, jakie napływają do miasta [4]).

W debacie zarządzanej przez Gubernjum zabierają naprzód głos 24 i 25 X 1797 inspektor celny Antoni Harwik, 14 I i 9 V 1797 starosta obwodowy złoczowski Franciszek Reissenstein, a 9 III 1799 następca tegoż Leopold Fryderyk Schmid, którzy stają w obronie przywileju. Aczkolwiek handel brodzki podupadł z powodu niepomyślnych warunków, jakiemi są niedawne powstanie Kościuszkowskie, upadek Polski i wojny z Francją, i choć w Brodach zdarzały się bankructwa, które miały miejsce również w innych ośrodkach handlu, żywi nadzieję inspektorat, że stosunki się poprawią, gdyż ostatnio kupcy pruscy poczynili kupcom brodzkim pewne propozycje, a najnowszy ukaz

---

[2]) St. R. 2170/1842; HM. Pr. 549/1858.

[3])-[4]) AP. Rft. prez. 373. Sprawozdanie Gubernjum 11983/1802.

rosyjski dozwala na import na całej granicy austrjackiej tylko przez Radziwiłłów i Brześć n. B. Obrońcy przywileju podkreślają, że Brody są na granicy austrjacko-rosyjskiej jedynem miastem handlowem i głównem miastem składowem, do którego napływa wiele towarów, które mienia się za gotówkę lub surowce. Tu kupcy rosyjscy zapoznają się z wytworami przemysłu monarchji, tutaj też towary lipskie, frankfurckie, gdańskie i tureckie, oraz kosy, sierpy i wyroby żelazne mienia się za skóry, futra, saletrę i potasz [5]). Monarchja ciągnie korzyści dzięki temu, że wiele wyrobów krajowych zbywa się w Brodach jako zagraniczne, oraz płyną duże dochody z podatków (12000 fl.). Z ludności brodzkiej 5000 rodzin ciągnie zyski. Ponieważ cyrkularz z r. 1787 pozwala ludności brodzkiej sprowadzać z obszaru celnego artykuły pierwszej potrzeby bez opłaty cła albo za cłem niskiem, dlatego Inspektorat stwierdza, że powodem drożyzny, panującej w Brodach, jest nie przywilej, ale wysokie myto, jakie pobiera dominjum przy bramie miejskiej. Rzemiosło całe z wyjątkiem kuśnierstwa nie może zaspokoić potrzeb miejscowych, a murarze i cieśle mogą swobodnie oddawać się swoim zajęciom na obszarze Galicji. Dominjum, które również korzysta z cyrkularza z roku 1787, może swe potrzeby zaspokajać po tej samej stronie kordonu. To też z próśb dominjum popiera Inspektorat tylko sprawę wolnego przewozu produktów rolnych przez kordon celny. Jeśli monarchja odbierze Brodom przywilej, to wówczas, jak powiadają zwolennicy przywileju, upadnie handel brodzki, wielu kupców wyemigruje do Rosji, zmniejszy się zbyt towarów krajowych i zagranicznych. Rosja zaś poprze Radziwiłłów i Beresteczko, gdzie już teraz właściciele ziemscy proponują zawarcie kontraktu na 6 lat na dogodnych warunkach [6]). Dodamy tu, że 10 IV 1807 starosta Schmid celem poparcia rozwoju miasta proponuje zawarcie traktatu z Rosją, ustanowienie poczty na linji Lwów-Brody, wystawienie składów towarowych i wybudowanie szosy, łączącej Brody z Radziwiłłowem [7]).

Zarzuty przeciw przywilejowi, jakie wytaczają dominjum i gmina, popiera administrator celny Schönauer w sprawozdaniu z 17 II 1798, do którego załącza protokół rewidenta rachunkowego Sta-

---

[5]) Teki Schneidra Ak. Um. f. Rajon 5711/1797 i 2445/1799; Sprawozdanie gubernjum z r. 1802 jw. Obrót towarami wymienionemi według Schmida osiąga wartość 1 miljona dukatów i utrzymuje 16000 ludzi, prócz tego zaś daje zarobek przeszło 100 woźnicom, oberżystom i rzemieślnikom.

[6]) Jak wyżej.

[7]) AP. Com. gen. 7392/1807, sprawozdanie starosty Schmida. Sprawę wybudowania szosy na linji Brody-Radziwiłłów uzasadniono w ten sposób,

nisława Abrahamsberga z 6 II 1798. Stwierdza, że handel Brodów upadł. Ponieważ monarchja zamknęła granicę i wydała niewłaściwe zarządzenia celne, to też miały miejsce bankructwa, nastąpił upadek handlu łojem, targów na zboże i bydło, zanikły całkowicie jarmarki na konie, a chłopi i dominjum ponieśli straty. Z drugiej strony zaszkodziła polityka Rosji i zachodzi potrzeba odnowienia traktatu handlowego, który wygasł w r. 1797. Ponieważ w Brodach kwitnie handel towarami zagranicznemi, posyłanemi do Rosji i Turcji, handel krajowy i przemysł ponoszą straty. Dobrobyt miasta wzrósł niewiele, a z handlu korzysta tylko kilku kupców. Dlatego też Abrahamsberg powiada, że zniesieniu przywileju nie stoi nic na przeszkodzie, ponadto zaznacza, że pragnie tego wojskowość [8]).

Równocześnie toczy się sprawa miasteczka Leszniowa, które w r. 1797 i 1799 wnosi podanie o wcielenie, lub przynajmniej o zwolnienie od ryczałtu, ustanowionego w r. 1781. Podczas gdy za czasów polskich, jak stwierdza Administracja celna, mógł Leszniów prowadzić handel na Beresteczko, gdzie istniał urząd celny, Rosja zaś urząd ten zniosła i zamknęła granicę, dlatego ruch handlowy upadł szybko. Mieszkańcy zubożeli i nie płacą ryczałtu, to też ściąga się z nich zastawy, które leżą i psują się, wobec czego ludność cierpi biedę, a skarb nie ciągnie korzyści. Jednakowoż Inspektorat celny i Urząd cyrkularny, które popierają podanie leszniowian o zwolnienie od ryczałtu ze względu na zubożenie miasteczka, zgodnie ze stanowiskiem dominjum sprzeciwiają się wcieleniu jego, gdyż Leszniów utrzymuje się z dowozu materjałów budowlanych do Brodów i z przemytu wódki do Rosji, a artykuły te podrożałyby w Brodach [9]).

Gubernjum w sprawozdaniu z roku 1802 skłania się do stanowiska Urzędu cyrkularnego, który broni przywileju brodzkiego [10]). Podanie to jednak nie zostało załatwione i leżało przez 35 lat w aktach [11]). W sprawie Leszniowa zaś kamera nadworna

---

że Brody z powodu braku tejże ponoszą straty, gdyż towary skutkiem złego połączenia zaczynają podażać raczej na Podwołoczyska.

[8]) AP. Spr. Gubernjum z r. 1802 jw. Administracja celna stwierdza, że wydano zakaz przywozu łoju i podwyższono cło przywozowe na konie w r. 1796 na 4 fl., a następnie skutkiem zakazu wywozu tego towaru po rozpoczęciu działań wojennych doprowadzono do tego, że łój będący raczej przedmiotem importu, niż eksportu w Brodach podrożał na 5 fl. i cena jego jest wyższa o 3 i $^1/_2$ fl., niż w miastach sąsiednich.

[9]) Akta sprawy Leszniowa są załączone do sprawozdania Gubernjum z r. 1802 jw. i sprawozdanie cyrkułu 4522/1798.

[10]) AP. Rft. prez. 373 11983/1802.

[11]) AP. Rft. prez. 373 85604/1837. Dekret Kamery nadwornej z 1 października 1837 powiada: „In Erledigung... werden dem Gubernium die

dekretem z 28 II 1808 poleca zaległości traktować pobłażliwie. Natomiast 21 VIII 1806 nakazuje ściągać ryczałt w Brodach w połowie w gotówce, w połowie w bankocetlach [12]). Z projektów Urzędu cyrkularnego, wysuniętych w r. 1807, doczekała się realizacji tylko poczta w r. 1809, innych zaś nie uwzględniono, gdyż uregulowanie stosunków z Rosją jest niemożliwe, wystawienie składów poleca się kupiectwu i czynnikom prywatnym, a wybudowanie szosy dominjum [13]).

Znaczenie przywileju brodzkiego dla Austrji wzrasta w czasie systemu kontynentalnego. Jest to czas, kiedy Brody odgrywają wielką rolę w handlu monarchji i tranzycie międzynarodowym. Bardzo dodatnio o ówczesnym handlu brodzkim wyraża się dekret Kamery nadwornej z 12 września 1810, który wydaje następującą ocenę przywileju. Brody odpowiadają swemu zadaniu. Ponieważ podówczas Rosja jest krajem najbardziej dotkniętym działaniem blokady kontynentalnej, jej handel bałtycki i obrót z Anglją, polegający na wymianie towaru angielskiego za surowiec rosyjski, został przerwany, Brody stały się ważnem centrum handlowem na pograniczu obu kultur. To też, ponieważ starosta złoczowski Schmidt zastosował w Brodach wobec kupców rosyjskich pewne ograniczenia, dopuszczalne tylko w stosunku do kupców krajowych i drobnych kupców zagranicznych, dekret powyższy wyraża mu za to naganę [14]).

B. Wpływ rokowań handlowych z Rosją na stanowisko władz w latach 1825—1834.

Po wojnach napoleońskich kończy się dobra konjunktura, handel wraca na drogi wodne. Polityka handlowa Rosji kroczy torami prohibicjonizmu, skutkiem czego następuje spadek obrotu Brodów. Austrja czyni starania o zawarcie traktatu handlowego z Rosją.

---

hierorts abgefundenen Beilagen des Berichts vom 13 August 1802. Z. 11983 betreffend das Brodyer Zollausschlussgebiet... mit dem Beisatze zurükgestellt, dass da die Gesuche des Dominiums Brody und einiger Bewohner dieser Stadt um Aufhebung des Zollausschlusses bisher nicht erledigt worden...

[12]) Gdy w r. 1804 gubernator Urmeny prosi Kamerę nadworną o odpowiedź, czy Leszniów i cztery miejscowości mają pozostać w wyłączeniu, dowiaduje się, że sprawa jest jeszcze w rękach referenta. HKA 4 Jan. 1803, f. 985. HKA 15 Aug. 1808 f. 986.

[13]) AP. Com. gen. 7392/1807. Otwarcie ruchu pocztowego na linji Lwów-Brody nastąpiło z dniem 1 V 1809 w myśl dekretu Kamery nadwornej z 3 II i cyrkularza Gubernjum z 25 III 1809. Edicta et Mandata 1809 s. 55.

[14]) AP. Normalia 33729/1810.

Rokowania, jakie w związku z tem zaczęły się z końcem roku 1825, jakoteż dążności monarchji, które mają na celu rewizję polityki prohibicyjnej, powodują wznowienie debaty nad przywilejem. Inicjatywa wychodzi tym razem nie od czynników miejscowych, ale ze strony rządu. Debatę wznawia dekret Kamery nadwornej z 17 XII 1825, który stwierdza, że w sferach centralnych zainteresowano się sprawą wprowadzenia jednolitości przywilejów dla miejsc handlowych. Na wezwanie Gubernjum z 12 II 1826 zabierają głos Administracja kameralna, która sprawozdaniem z 26 VIII 1826 opowiada się za zniesieniem, oraz Inspektorat celny 20 VI 1827 i Urząd cyrkularny 26 III 1829, oświadczające się za zachowaniem przywileju [15]).

Równocześnie, jak wspomnieliśmy wyżej, w toku rokowań, Rosja żąda zniesienia przywileju brodzkiego. W związku z tem donosi 29 X 1828 Krieg, komisarz ze strony Austrji, prowadzący rokowania handlowe, że brodzkie wyłączenie celne jest Rosji niemiłe, ponieważ przyczynia się do rozwoju przemytu w rejonie radziwiłłowskim. Pozatem Krieg stwierdza, że zniesienie wyłączenia jest wskazane ze względu na interesy skarbu i przemysłu monarchji, i przyczyni się do wzrostu korzyści w tychże dziedzinach, gdy Rosja wyniesie Radziwiłłów na urząd celny kl. I. Później, mianowicie 29 XI 1828, dodaje, że w razie odebrania przywileju wystarczy nadać Brodom udogodnienia, dotyczące składu celnego. Celem zbadania stosunków na miejscu wysyła Kamera do Brodów Stutterheima, który popiera propozycję Kriega jako korzystną dla interesów monarchji. Stanowisko to podziela również Gubernjum, pozatem popierają je minister spraw wewnętrznych, Kancelarja nadworna, minister finansów Nádasdy. Atoli cesarz odnosi się do tej propozycji negatywnie, gdyż, jak powiada Beer, na monarsze, niechętnym do każdej zmiany, wywarły głębsze wrażenie niestrudzone przedstawienia Brodzian, aniżeli obszerne rozprawy władz. Sąd ten, jak się przekonamy niżej, jest powierzchowny [16]).

Ostatecznie postanowienie cesarskie, dane 5 V 1829, zarządza przerwanie rokowań z Rosją, oraz poleca przeprowadzić debatę z punktu widzenia interesów handlu i przemysłu krajowego [17]).

---

[15]) AP. Rft. gub. 79/X, 117/1826, 548/1826, 48204/1827, 394/1829, 25579/1829, 41463/1830.

[16]) Beer, Oesterreichs Handelspolitik, s. 446. W r. 1827 jadą przedstawiciele Brodów do cesarza na audjencję, która ma miejsce 9 VIII t. r. i wręczają pismo z prośbą o podniesienie Brodów pod względem handlowym. HKA 104 Mart. 1828 f. 1050.

[17]) AFM. HK. Com. 480 Oct. 1832; Beer jw. s. 447.

W nowej debacie, spowodowanej rozporządzeniem Kamery nadwornej z 3 VI 1829, Inspektorat celny brodzki w sprawozdaniu z 15 VI 1830 staje ponownie w obronie przywileju. Przyznaje, że handel brodzki obniżył się (o 3,600.000 fl.) z powodu ograniczeń rosyjskich, które są dotkliwe dlatego, że Rosja nie przestrzega konwencji z r. 1815 oraz zaprowadziła konieczność poręki dla kupców obcych. Jednakowoż Rosja w r. 1826 złagodziła przepisy celne, a handel brodzki, który pomimo złych warunków zdołał się przystosować do ukazów rosyjskich, wykazuje nadal duże rozmiary (9,600.000 fl. i 72.800 q.), a nawet jest wyższy, niż w r. 1780 i nn. Ponieważ Brody są nadal głównem miejscem składowem, w którem kupcy rosyjscy zapoznają się z wyrobami monarchji i zaopatrują się w towary lipskie, frankfurckie, gdańskie i tureckie, to też wywóz monarchji i przewóz wychodowy przedstawiają się pomyślnie. Ponadto przewóz wychodowy, który odbywa się swobodnie i jest celem ubocznym, obejmuje towary kolonjalne i napoje, oraz sprzyja posyłaniu do Rosji towarów, jakie są w Austrji zakazane. Natomiast przewóz wchodowy podupadł, ale przesyłki produktów rosyjskich są jeszcze znaczne, a z wyjątkiem wosku są takie same, jak dawniej. Rozmiary przemytu określa Inspektorat jako nieznaczne, gdyż wartość jego wynosi 5953 fl., a spadek dochodów celnych nim wywołany 1903 fl. Przemyt, którego przyczyną jest kordon sanitarny, idzie jednakowoż raczej do Rosji, niż do Austrji. Dozna on ukrócenia, jeśli się wprowadzi nową organizację straży celnej. Inspektorat celny przepowiada, że w razie zniesienia przywileju upadnie handel brodzki, największa część domów handlowych przeniesie się do Odessy, Berdyczowa, Kijowa i Radziwiłłowa, a Brody spadną do rzędu miast kramarskich. Upadnie wywóz oraz tranzyt wyrobów obcych i produktów rosyjskich. Tranzyt na Odessę zaniknie lub przejdzie w ręce kupców rosyjskich, ominie kraje austrjackie i skieruje się na Uściług i spławem na Bug. Z powodu zaniku handlu spadną dochody z ceł do połowy [18]).

Administracja kameralna zaś opowiada się znów za tem, by znieść przywilej i wynagrodzić miastu jego stratę przez oznaczenie niskiego czynszu od składu celnego, który należałoby ustanowić. Stwierdza, że handel brodzki zmniejszył się, oraz w przeciwieństwie do Inspektoratu celnego zauważa, że przewóz produktów rosyjskich obniżył się. Wywóz i przemysł monarchji nie tylko jest upośledzony skutkiem wybicia się na pierwszy plan tranzytu wyrobów zagranicznych, obejmującego wyroby angielskie i saskie,

---

[18]) AFM. jw.

ale traci również na tem, że przywóz wzrósł tak dalece, iż bilans handlowy monarchji stał się bierny. Wywóz obejmuje wedle Administracji piwo, żelazo kowane, zboże i nasiona strączkowe, szczecinę, płótna, materje bawełniane. Administracja kameralna stwierdza, że przemyt w rejonie brodzkim osiągnął duże rozmiary i skierowuje się do Austrji. Cyfra podana przez Inspektorat obejmuje zaledwie $^1/_{10}$ część procederu, jaki uprawia się w rzeczywistości. Przemyt uprawiać jest łatwo, trudno wykryć go celnikom, a przedmiotem jego jest kawa i cukier. Podczas gdy w momencie udzielenia Brodom przywileju brano pod uwagę położenie na szlaku handlowym, prowadzącym do Galicji i Austrji, oraz znaczny podówczas zbyt wyrobów krajowych i obrót produktami, to obecnie korzyści te zmalały. Korzysta obecnie z handlu w Brodach 10—15 hurtowników i bankierów. Zniesienie przywileju przyniesie te korzyści, że utrudni sprzedaż obcych towarów zakazanych, odda towary dozwolone pod kontrolę celną, skarbowi zaś przyniesie oszczędności dzięki temu, że nastąpi współdziałanie kontroli celnej i zarządu tytoniowego, a linja celna będzie krótsza i łatwiejsza do strzeżenia dzięki bagnom. Wywóz utrzyma się, gdyż różnica będzie tylko ta, że zamiast przy wkraczaniu do Brodów będzie się opłacać cło przy opuszczaniu granic monarchji. Tranzyt zaś nie upadnie, ale będzie kwitł nadal, ponieważ droga na Hamburg, Lipsk, Wrocław przez Galicję i Brody do Rosji i Turcji jest najkrótsza, a kupcy brodzcy zachowają swe stosunki [19]).

Gubernjum wypowiada swą opinję dopiero 28 II 1832 i to na skutek urgensu Klebelsberga, prezydenta Kamery, wystosowanego 28 I do gubernatora ks. Lobkowitza. Nagli on do przyśpieszenia sprawy ze względu na to, że nie tylko Metternich, ale nawet cesarz nią się zainteresował. Pozatem zabiera Gubernjum głos

---

[19]) Administracja stwierdza, że główny urząd celny i trzy urzędy pomocnicze kosztują 7850 fl., straż celna 6072 fl., razem 13922 fl., do tego przyłączają się koszty kontroli granicznej tytoniowej wynoszące 1888 fl. Wzrost przywozu i upadek wywozu stwierdza Administracja na podstawie sum dochodu celnego, który w latach 1827—1829 wzrósł o 5619 flor. w przywozie, podczas gdy w wywozie zmalał o 2239 fl. Zaznaczyć należy, że to przedstawienie Administracji celnej jest mało przekonywujące w odniesieniu do zmian obrotu, gdyż określa je według zmiany dochodu celnego, a nie rozmiarów obrotu, których wspomniana władza nie zna. Spadek tranzyta stwierdza Administracja na spadku dochodu z ceł tranzytowych, które w latach 1823—5 wyniosły przeciętnie 16014 fl., a w latach 1827—9 12104. Jednakowoż obliczenia dotyczą jedynie przewozu wchodowego, natomiast nie mogą się odnosić do przewozu wychodowego, którego znać nie mogła, ponieważ tu manipulacja celna odbywała się na zachodnich i południowych granicach monarchji.

25 VI i 19 X 1832. Zaleca zniesienie przywileju ze względu na to, że przemysł ponosi wielkie szkody, a korzyści Galicji maleją. Zauważa, że nowa organizacja straży celnej nie pomoże wiele w walce z przemytem, który osiągnął duże rozmiary i jest jedynym środkiem utrzymania ludności. Zgadza się z Administracją co do rozmiarów przemytu i stwierdza, że kary wymierzane za jego uprawianie są nieznaczne. W razie odebrania przywileju zgodnie z Administracją twierdzi, że handel będzie się rozwijał nadal dzięki tradycji i zebranym kapitałom, oraz utrudni się zbyt przemysłowi zagranicznemu, głównie zaś wystąpi się przeciw Niemieckiemu Związkowi Celnemu. Z drugiej strony uważa Gubernjum, że przywilej jest korzystny nie dla 15—20 kupców, jak twierdzi Administracja, ale dla 20000 ludności brodzkiej, żyjącej z handlu i Galicji, która uczestniczy w ruchu, jaki się odbywa na szlaku tranzytowym. Ponieważ stosunki są coraz gorsze z powodu polityki prohibicyjnej Rosji i braku traktatu handlowego, zaleca poświęcić przywilej brodzki i starać się o ustępstwa u rządu rosyjskiego. Zdaniem Gubernjum Austrja powinna uzyskać to, żeby Rosja zezwoliła na wolny przywóz lądowy, wyniosła Radziwiłłów na urząd celny kl. I, udzieliła równouprawnienia fladze austrjackiej z rosyjską w rosyjskich portach północnych i czarnomorskich. Pozatem uważa Gubernjum, że należy Rosję skłonić, by usunęła system kaucyjny na szlaku Brody—Odessa—Tyflis, oraz zgodziła się na ustanowienie konsulatów austrjackich w Radziwiłłowie, Berdyczowie i Kijowie[20]).

Imieniem Kamery nadwornej przedkłada 6 X 1832 sprawozdanie prezydent Franciszek Klebelsberg, który zauważa, że rozstrzyg-

---

[20]) AP. Rft. prez. 373 1411/1832; AFM. jw. Jednak spr. z 20 XII 1832 donosi już jednak Gubernjum, że Rosja nadała Radziwiłłowowi uprawnienia oclenia towarów wedle urzędów I klasy (AFM. jw.). W związku z debatą z lat 1825—1833 wśród głosów przeciwników przywileju brodzkiego warto zanotować podanie jednego żyda galicyjskiego. Mianowicie w roku 1828 Josel Rosenberg, żyd stanisławowski, występuje z projektem, żeby celem ukrócenia przemytu odebrać Brodom przywilej wolnohandlowy. Motywy podaje następujące. Jeszcze przed kilku laty Brody prowadziły olbrzymie obroty towarami zagranicznemi i przynosiły bardzo wielkie zyski skarbowi z dochodów celnych. Atoli przeszło od roku krajowe wytwórnie popadły w wielki zastój, krajowe produkty nie mają takiego zbytu, jak przed kilku laty, a handel towarami zagranicznemi przysparza szkód krajowemu przemysłowi. W Brodach połowa handlujących to kupcy, połowa zaś indywidua, które przedtem sprzedawały towary w Rosji, a teraz przemycają towary zakazane do kraju za 26%, a do Lwowa za 35% (HKA 56 Aug. 1828 f. 1050). Widzimy stąd, że, aczkolwiek walka przeciw przywilejowi brodzkiemu nie jest pozbawiona momentów antysemickich, to obrona przywileju nie jest sprawą wszystkich żydów.

nięcie sprawy zostało opóźnione z powodu powstania listopadowego w Królestwie i innych wydarzeń. Również opowiada się za zniesieniem przywileju za cenę ustępstw ze strony Rosji i udzielenia Brodom ulg, proponowanych przez Administrację. O ile zaleca zniesienie przywileju również i ze względu na interesy handlu i przemysłu monarchji, to z drugiej strony stwierdza, że może ono zaszkodzić handlowi Brodów i Galicji. Przemyt, zdaniem Kamery, szkodzi więcej Rosji niż Austrji. Odnośnie do ustępstw, jakie należałoby osiągnąć ze strony Rosji, popiera Gubernjum w tem, że wysuwa potrzebę zrównania Radziwiłłowa z Jurborgiem (nad Niemnem) i Połągą i zniesienia systemu kaucyjnego [21]).

Wnioski Kamery nadwornej popiera na radzie stanu Axorr. Stwierdza jednak, że w razie zniesienia przywileju nastąpi w handlu zastój, grozi miastu ruina, zubożeje wiele rodzin brodzkich, poniesie straty 20000 ludzi. Ponadto będzie to cios dla Galicji z powodu upadku ruchu na szlaku tranzytowym, a przemyt, który więcej szkodzi Rosji niż monarchji, wzrośnie jeszcze bardziej, Rosję zaś skłoni do dalszego stosowania systemu prohibicyjnego. Dlatego uważa, że Brody będzie można wcielić do obszaru celnego dopiero wtedy, kiedy uda się uzyskać ustępstwa ze strony Rosji [22]).

Kanclerz Metternich jest również za poświęceniem przywileju dla ustępstw ze strony Rosji i za wszczęciem rokowań, jednakowoż chwilę obecną uważa za nieodpowiednią do wznawiania ich, gdyż wątpi, czy Rosja zechce zerwać z systemem prohibicyjnym. To też radzi czekać na moment, kiedy Rosja sama zechce uczynić ustępstwa. Uważa bowiem kanclerz, że wrazie zniesienia przywileju bez ustępstw Rosji skarb nie odniesie żadnej korzyści, ucierpią zaś Brody i handel Galicji. Wreszcie twierdzi, że ewentualne ustępstwa rosyjskie, wysunięte przez Kamerę, mają wartość, ale nie idą w parze z żądaniami monarchji, jakie wysuwane były dawniej, kiedy starano się o to, by Galicja mogła prowadzić lądowy tranzyt w Królestwie, by zaprowadzić wolną żeglugę na Wiśle i Bugu, zawrzeć konwencję o żegludze na Dniestrze, podobną do tej, jaka

---

[21]) AFM. jw. 11267/1832 i St. R. 6208/1832. Klebelsberg mówi, że Podgórze, które w myśl traktatu z 3 maja 1815 otrzymało wolność handlowo-celną, samo prosi o wcielenie do obszaru celnego, bo handel jego upada. Austrja starała się u rządu pruskiego i rosyjskiego o zezwolenie na wcielenie, zgodziły się Prusy, nie wyraziła zaś swej zgody Rosja, która tłumaczy się względem na interes Krakowa. Z tego powodu musiano sprawę odroczyć. 30 XII 1832 Metternich porusza znów sprawę wcielenia Podgórza, jako konieczną ze względów politycznych. Podgórze zostało wcielone do obszaru celnego monarchji 15 IX 1833. HM. Pr. 549/1858.

[22]) St. R. 6208/1832.

obowiązuje na Elbie i Prucie, by poddani monarchji mieli wolność prowadzenia handlu w Rosji i i.[23]).

Pogląd ten trafia do przekonania cesarzowi Franciszkowi, który postanowieniem wydanem w Schönnbrunnie 23 V 1834 orzeka, że sprawa ma zostać po dawnemu[24]). Jak widzimy, momentem decydującym w debacie, jaka toczy się w latach 1826—1832, jest wzgląd na stosunek do Rosji, a nie przedstawienia kupców brodzkich. Gdyby Rosja zgodziła się na ustępstwa, jakich żąda monarchja, rząd bez wahania byłby się zdecydował na zniesienie przywileju brodzkiego. Inne sprawy są coprawda poważnie brane w rachubę, ale dla ich powodzenia istnienie przywileju wydaje się mniej konieczne, niż zawarcie traktatu handlowego. Stwierdzono ogólnie, że handel brodzki obniżył się, jednakowoż Inspektorat celny uważa, że rozmiary jego są jeszcze duże, i wyraża obawę, że czeka go upadek w razie zniesienia przywileju. Jednakowoż Administracja kameralna i Kamera nadworna wyrażają zdanie, że po zniesieniu przywileju obrót się utrzyma, jeśli miastu nada się udogodnienia celne. Zwycięża jednak pogląd Metternicha, że handel brodzki po zniesieniu przywileju nie da się utrzymać, jeśli nie uda się uzyskać udogodnień ze strony Rosji. Jeśli idzie o interesy ludności i Galicji, zwycięża pogląd Gubernjum, że przywilej jest korzystny ze względu na ruch towarowy na szlaku tranzytowym. W sprawie dochodów skarbowych popiera Kamera nadworna pogląd Administracji celnej, że ubywa cło przywozowe, natomiast w sprawie przemysłu i wywozu, raczej ma powodzenie zdanie Inspektoratu, że zbyt wyrobów monarchji jest korzystny. Dużo mówi się o przemycie, jego rozmiarach i szkodliwych skutkach, zwycięża jednak pogląd, że proceder ten więcej szkodzi Rosji, niż Austrji.

Jedynym pozytywnym skutkiem powyższej debaty jest wydanie rozporządzenia z dnia 4 V 1833, mocą którego straż graniczna otrzymuje uprawnienie do ścigania złoczyńców, przyłapanych na gorącym uczynku, którzy zbiegli na teren wyłączenia[25]).

---

[23]) St. R. 2339/1833.

[24]) St. R. jw. Pismem Kancelarji państwowej danem w Baden 13 VI 1834, podpisanem przez Metternicha, Kamera otrzymuje zawiadomienie o powyższej decyzji.

[25]) AP. Normalia 2671/1833; Prov. Ges. 1833, s. 137; Por. AP. Com. gen. 46775/1831 i 500/1833. Przeciw upoważnieniu straży granicznej do ścigania złoczyńców występuje w piśmie z 15 V 1831 magistrat brodzki oraz starostwo złoczowskie 30 V 1832, które wskazują na to, iż zmiana ta jako ograniczenie przywileju będzie bardzo szkodliwa dla wolnego okręgu. Jednakowoż administrator celny Schwauber usilnie zaleca nadanie straży tych nowych udogodnień, motywując potrzebę wprowadzenia ich tem, iż przemyt jest bardzo silnie rozwinięty.

C. Krytyczne nastawienie władz w latach 1837—1842.

Nowa debata zaczyna się w pięć lat później, kiedy Kamera dekretem z 1 XII 1837 przysyła akta z r. 1802 do użytku Gubernjum i nakazuje zbadać sprawę ponownie [26]). Na wezwanie Gubernjum z 15 I 1838[27]) zabiera głos pierwszy Józef Secki, naczelnik obwodowej Administracji kameralnej w Brodach, który opowiada się za całkowitem zniesieniem przywileju, ponieważ Brody nie są już ważnem emporjum, jakiem były w początkach panowania austrjackiego dla handlu między Lipskiem, Hamburgiem i Wiedniem, a Polską, Rosją i Turcją. Od czasu nastania granicy rosyjskiej nastąpił spadek obrotów, utrzymuje się natomiast przemyt, który skierowuje się nie do Rosji, ale do Austrji, gdyż rosyjskie przepisy celne są ostre, austrjackie zaś łagodne. Pozatem wyłączenie pociąga za sobą spadek dochodów celnych w wysokości 33515 fl. i wysokie koszty strzeżenia kordonu celnego, wynoszące 41597 fl. [28]). Natomiast następca Seckiego Wacław Schawlawy jest za tem, by przywilej zachować i utrzymać palladium wolnego miasta handlowego, ale wysuwa myśl, żeby obszar wyłączenia celnego zmniejszyć z 7 do 2 mil kwadratowych [29]).

Administracja kameralna w sprawozdaniu z 20 II 1841, choć podnosi zarzuty z powodu ubytku dochodów z ceł, kosztownego i trudnego strzeżenia kordonu celnego oraz ucisku handlu krajowego przez handel zagraniczny, dochodzi do przekonania, że zniesienie

---

[26]) St. R. 2170/1842, AP. Com. 1/3 i Rft. prez. 373 85604/1837. Sten, Prot. H. A. VIII Sess. 642 Beil. Sprawozdanie wydziału gospodarczego Rady Państwa z r. 1877 stwierdza, że do znacznego wzmożenia się działalności przeciw istnieniu wyłączenia przyczynia się m. i. rozporządzenie z r. 1835, które wprowadza w krajach monarchji podatek konsumcyjny od wytwarzania napojów alkoholowych, a w wyłączeniach pozostawia po dawnemu podatek od wyszynku i drobnej sprzedaży. Dowodzono wówczas, iż na pobieraniu podatku od napojów wedle starego systemu traci państwo. Ponadto browarnicy i drobni sprzedawcy skarżyli się na to, że włączenie ogranicza ich konkurencję. Tego nie można jeszcze odnieść do debaty z lat 1837—1842, albowiem tak dekret z r. 1837, jakoteż sprawozdania poszczególnych władz z owych czasów nie zajmują się zupełnie tą sprawą. Sprawa ta dopiero później zyska na aktualności.

[27]) AP. Rft. 373 jw.

[28]) Referaty Seckiego znamy z referatów Andrzejowskiego i aktów rady stanu. Secki zaznacza, że obrót z cła przewozowego wyniósł w latach 1823—1825 16000 fl., obecnie zaś tylko 2416 fl. Referent nie wziął pod uwagę zniżki ceł tranzytowych wprowadzonej taryfą z r. 1829. Koszty strzeżenia zarządu skarbowego podaje Secki na 41597 fl., ubytek cła przywozowego na 33515 fl., razem 75112 fl., co po odliczeniu wpływających obecnie dochodów celnych, wynoszących 47027 fl., naraża skarb na stratę 28085 fl.

[29]) Referat Schawlawego znamy z źródeł wpromnianych jw.

przywileju narazi na szwank egzystencję tysięcy ludzi i pociągnie za sobą wydatki skarbu, połączone z wystawieniem budynków i magazynów oraz dokonaniem przeliczeń. Dlatego w przeciwieństwie do swego dawnego stanowiska z r. 1826 popiera wniosek Schawlawy'ego o ograniczenie przywileju, gdyż spodziewa się, że w ten sposób zmniejszy się koszty strzeżenia i ułatwi zwalczanie przemytu. Ponadto dla lepszego strzeżenia kordonu stawia wnioski: 1. by zakazać budowy domów w odległości 20 kroków od linji celnej, by stawianie nowych domów w pobliżu kordonu uzależnić od zezwolenia obwodowej Administracji kameralnej w Brodach, a domy istniejące w pobliżu kordonu wcielić do obszaru celnego, 2. by w promieniu 2 mil od kordonu dozwolić włościanom z obszaru celnego wywozić artykuły pierwszej potrzeby do Brodów za certyfikatem wystawionym przez dominjum, albowiem od czasu przeniesienia Urzędu cyrkularnego z Brodów do Złoczowa uzyskanie certyfikatu urzędowego stało się niemożliwe z powodu wielkiej odległości [30]).

Zabiera wówczas głos ponownie miasteczko Leszniów. I tak 8 V 1841 wystosowuje podanie gmina żydowska tegoż miasteczka, która prosi o wcielenie do obszaru celnego. Skarży się ona na to, że ponosi przykre następstwa przemytu, że nie korzysta z wolności handlowej, gdyż obrót jest opanowany przez kilku kupców, i że z tego powodu czwarta część ludności wywędrowała do Rosji lub Austrji [31]). Podobnie gmina łacińska i grecka stara się o wcielenie. Skarży się bowiem na to, że w handlu brak rzetelności i że korzyści spływają na kupców obcych, podczas gdy wielu leszniowian padło w Rosji ofiarą przemytu, który uprawiali z namowy kupców brodzkich. Dla leszniowian wcielenie równa się wybawieniu od nędzy [32]).

Przeciw tym wnioskom występuje Piotr Andrzejowski, obwodowy starosta złoczowski, w sprawozdaniach z 16 i 18 VI 1842, który w obszernym referacie liczącym 90 stron, opatrzonym w liczne za-

---

[30]) AP. Rft. jw. 19691/1841. Sprawozdanie to znamy tylko z ekshibitu Gubernjum i cytatów znajdujących się w niżej podanem sprawozdaniu cyrkułu i aktów rady stanu.

[31]) AP. Rft. jw. 14560/1841. Gmina chrześcijańska donosi w tem sprawozdaniu, że w ostatnich czasach porwano dwu ludzi, a mianowicie Jana Wiśniewskiego, którego w dwa lata później wydano i Stefana Cymbalika, który umarł w turmie.

[32]) AP. Rft. jw. 41902/1841. W podaniu gminy żydowskiej znajdujemy wiadomość, że jeden leszniowianin, a mianowicie Selig Schwertlinger został zastrzelony, jeden, a mianowicie Jakób Halpern umarł w Dubnie, a dwaj, mianowicie Abraham Belzer i Hersch Milatyner, zostali zesłani na Sybir.

łączniki i zawierającym bogaty materjał faktyczny i statystyczny, staje w obronie przywileju z całą stanowczością. Stwierdza, że wyłączenie przynosi skarbowi duże korzyści, ponieważ daje dochód z ceł, przekraczający koszty strzeżenia kordonu celnego z dużą nadwyżką, oraz przynosi duże sumy z podatków, które w porównaniu z r. 1806 wykazują wzrost czterokrotny, a w stosunku do dochodów z całego cyrkułu złoczowskiego stanowią $^{9}/_{10}$ [33]). Handel Brodów, powiada Andrzejowski, miał wielkie rozmiary w dobie blokady kontynentalnej i w czasie wojny rosyjsko-tureckiej z r. 1829, ale trwało to jak błysk meteoru, gdyż potem obroty zmalały skutkiem stosunków niepomyślnych, jakie stworzyło hermetyczne zamknięcie granicy przez Rosję, oraz stosowane przez to państwo zakazy, wysokie cła oraz trudności, czynione nawet wobec kupców, którzy mają paszporty. Referent żywi jednak nadzieję, że warunki handlu poprawią się, a zmianę tę zapowiadają bankructwa kupców w Moskwie, zerwanie stosunków między Rosją a Prusami, oraz spór angielsko-rosyjski o morze Czarne [34]). Mimo spadku stan handlu jest kwitnący, gdyż Brody, jako jedyny punkt wymiany na granicy austrjacko-rosyjskiej, prowadzą wielkie obroty surowcami, sprowadzanemi z głębi Rosji, oraz manufakturą, towarami kolonjalnemi, farbierskiemi, winami, a nawet stanowią ważny punkt postoju (Ruhepunkt), w którym towary się sortuje, pakuje oraz nadaje się im formy, w jakich idą do dalszego handlu. Znaczny jest wywóz monarchji przez Brody, który dla samych towarów wiedeńskich według ksiąg handlowych wynosił w latach 1838—40 47000 fl. Będzie on jeszcze większy, jeśli monarchja wybuduje kolej żelazną, łączącą Brody z centrum państwa, gdyż linja ta ułatwi konkurencję wyrobom monarchji z towarami zagranicznemi, a pójdzie to tem łatwiej, że płace robotnicze są w Austrji niskie [35]). Prócz ruchu towarowego prowadzą Brody znaczne obroty pieniężne, dochodzące do sumy kilku miljonów florenów. Rozmiary przemytu wedle Andrzejowskiego są dla Austrji nieznaczne,

---

[33]) AP. Rft. prez. 373 L. 52096/1841 z konwolutem licznych załączników i 52240/1841. Daty, podane przez Andrzejowskiego, omawiamy w rozdziale 7 części I.

[34]) Na przekór wywodom Andrzejowskiego w roku następnym dochodzi do zawarcia traktatu handlowego między Rosją a Prusami.

[35]) Ciekawa rzecz, iż Sejm Stanowy wyraża zdanie w „Bericht von dem Landtage...“ 1842 s. 84—85, że plan wybudowania kolei do Brodów nie zasługuje na uznanie, albowiem może pomóc tylko tranzytowi rosyjskiemu, a nie ożywi galicyjskich okręgów bogatych w produkty; w odniesieniu do systemu prohibicyjnego Rosji stwierdzono wbrew Andrzejowskiemu, że działania jego nie zneutralizuje się.

podczas gdy w Rosji zajmuje pod tym względem rejon radziwiłłowski drugie miejsce po petersburskim.

Andrzejowski stwierdza, że do Brodów napłynęło wiele ludności, handel zatrudnia 20000 mieszkańców, przeważnie żydów. Kupcy brodzcy mimo niepomyślnych warunków i zdarzających się bankructw nagromadzili duże kapitały, osiągnęli dobrobyt i są zadowoleni. Dobrobytu miasta dowodzą towarzystwa dobroczynne, które są dobrze uposażone. Dominjum brodzkie korzysta na tem, że płaci od wódki podatek konsumcyjny zamiast od produkcji i może nabywać towar zagraniczny po tańszej cenie. Podobnież i ludność okolicznych miejscowości wyłączonych kupuje taniej towary, a także może zbywać swe produkty bez opłaty cła i to zwłaszcza teraz, kiedy ceny są dobre. Zresztą nie wniosła podania o zniesienie przywileju. Stosunki polityczne panują tu dobre, albowiem ludność jest wierna rządowi i pomogła kilkakrotnie władzom austrjackim w wyłapywaniu polskich emisarjuszy. Co do skargi leszniowian Andrzejowski nie zaprzecza, że część ludności pragnie zniesienia przywileju, ponieważ żywi nadzieję, że miasteczko otrzyma przywilej targu. Nadzieja ta jest jednak złudna, albowiem w razie wcielenia do obszaru celnego goście nie będą przybywać na targ. Zresztą uważa, że zniesienie przywileju jest nie na rękę kupcom leszniowskim.

Skutki zniesienia przywileju przedstawia Andrzejowski bardzo czarno. Nastąpi ogólny upadek handlu, ponieważ wywóz rosyjski skieruje się na Petersburg i Rygę i ustanie obrót surowcami. Sortowanie towarów będzie się odbywać nie w Brodach, ale w Rosji, która znów nie zmieni swej polityki, ale zamknie jeszcze bardziej granicę i wyniesie Radziwiłłów na wolne miasto handlowe. Z drugiej strony upadnie handel towarami kolonjalnemi i farbierskiemi, gdyż takowe można składać w Brodach tylko w pewnych okresach czasu, oraz skończy się zbyt tak poszukiwanych win zagranicznych, zwłaszcza butelkowych, które podlegają procedurze celnej, trudnej do wykonania. Utrzyma się zaś tylko wywóz kos i manufaktury, lecz niedogodnem dla niego będzie to, że obrót manufakturą, podlegając kontroli, nie będzie odbywał się na rachunek kupców brodzkich, a zbyt kos krajowych znajdzie się w warunkach niepomyślnych w walce z konkurencją lepszego i tańszego towaru francuskiego, przychodzącego przez Odessę. Obroty pieniężne przeniosą się do Odessy, Triestu i Berdyczowa. Ponieważ z upadkiem handlu nastąpi zubożenie ludności oraz spadek ilości mieszkańców z 24000 do 8000, skarb poniesie straty skutkiem ubytku w dochodach z podatków i ceł, oraz skasowania ryczałtu, ustanowionego w r. 1779, policja zaś będzie musiała strzec wielotysięcznej rzeszy

żebraków. Przemyt nie tylko nie zmniejszy się, ale skieruje się do Galicji i będzie wyrządzał szkody przemysłowi krajowemu. Również ograniczenie przywileju do samego miasta Brodów uważa Andrzejowski za niestosowne, gdyż kordon w obecnej postaci jest jego zdaniem dogodny do strzeżenia. Północna część jego bowiem na przestrzeni Szczurowice - Łahodów, wynosząca $4\,^1/_2$ mili, idzie wśród bagien, jedynie część południowa, długości $2^1/_2$ mili, może sprzyjać rozwojowi kontrabandy. Ponadto zmniejszenie kordonu jego zdaniem będzie szkodliwe dla Brodów, albowiem ułatwi Rosji strzeżenie kordonu, utrudni kupcowi brodzkiemu przekroczenie linji celnej, zniechęci chłopa krajowego do odwiedzania miasta, a przyciągnie włościanina rosyjskiego.

Na radzie gubernjalnej zdania są podzielone. Większość radców ze względu na interesy przemysłu, handlu i skarbu popiera wniosek Administracji kameralnej w sprawie ograniczenia kordonu celnego, choć zasadniczo skłania się do zniesienia przywileju. Uważa bowiem, że w tym wypadku wzrosną dochody skarbu, a handel brodzki nie dozna uszczerbku. Jest zdania, że z powodu polityki prohibicyjnej rosyjskiej Brody nie nadają się na wyłączenie celne, i twierdzi za Seckim, iż są podstawy do przyjęcia, że przemyt skierowuje się raczej do Austrji. Mniejszość Gubernjum popiera wniosek Andrzejowskiego, by wyłączenie zachować bez zmian. Natomiast trzy głosy, m. i. radca gubernjalny Wacław Zaleski, są za zniesieniem przywileju, gdyż uważają, że ograniczenie kordonu to półśrodek, którego wykonanie będzie trudne i kosztowne. Jednakowoż gubernator Galicji arc. Ferdynand d'Este nie podziela opinji większości, ale, przychylając się do zdania Andrzejowskiego i mniejszości Gubernjum, oświadcza się za zachowaniem przywileju. Uważa bowiem, że ponieważ Brody są jedynem miastem handlowem Galicji i z ich upadkiem ucierpi Lwów i handel Galicji, to też należy unikać wszystkiego, co może wywołać wstrząsy. Stanowisko swe wypowiada Gubernjum w sprawozdaniach z 2 VIII i 10 X 1841 [36]).

Również w łonie Kamery nadwornej panują zdania podzielone. Większość zgodnie ze stanowiskiem z r. 1832 jest za zniesieniem przywileju, ponieważ liczy się z tem, że handel brodzki upadł, większość ludności brodzkiej jest uboga i uprawia przemyt, który jest pozostałością dawnego znacznego handlu rzetelnego. Po zniesieniu przywileju przemysł monarchji zyska teren zbytu, liczący 24000 mieszkańców. Uważa większość Kamery, że ewentualne straty, jakieby miasto poniosło w razie utraty przywileju, można wy-

---

[36]) AP. Rft. jw. 52096/1841, 2403/1841 i St. R. 2170/1842.

nagrodzić przez udzielenie ulg w postaci składania towarów bez opłaty cła w magazynach urzędowych i prywatnych pod kontrolą celną. Na dowód tego, że jest to możliwe, przytacza Lipsk i Frankfurt, gdzie dzięki dobremu stosowaniu tego systemu udaje się zachować korzyści wolności handlowej i walczyć z przemytem.

Mniejszość Kamery radzi nie ponawiać wniosku, który w roku 1834 został odrzucony przez cesarza, i opowiada się za wnioskiem Gubernjum w sprawie ograniczenia przywileju. Radca dworu Kremer składa votum separatum, w którem stwierdza, że zasadniczo jest za wcieleniem Brodów do obszaru celnego, ale uważa, że moment obecny jest na to nieodpowiedni. Oświadcza jednak, że byłby przeciwnikiem wyłączenia, gdyby je teraz zamierzano ustanowić. Wiceprezydent Kamery Hauer popiera wniosek Andrzejowskiego i gubernatora, chociaż uważa, że korzyści z wyłączenia są obecnie mniejsze niż dawniej, i w zasadzie godzi się z stanowiskiem Kremera. Ponieważ jednak w wolnem mieście wytworzyły się przedsiębiorstwa handlowe, wyrobiono szeroko rozwinięte stosunki i zaangażowano kapitały, dlatego nie należy miasta narażać na wstrząsy, które mogą spowodować upadek handlu. Hauer zaznacza, że abstrahuje od tego, iż zniesienie przywileju może się przyczynić do ułatwienia strzeżenia kordonu i zwalczania przemytu. Kamera nadworna składa sprawozdanie 15 IV 1842, zalecając, by cesarz w razie odrzucenia wniosku o wcielenie lub też ograniczenie przywileju przyjął wnioski Administracji w sprawie ulepszenia kordonu [37]).

Kancelarja nadworna też wykazuje rozbieżność zdań. Większością 3 głosów popiera wniosek większości Kamery i ze względu na interesy skarbu jest za zniesieniem przywileju, a skrupuły za tezą przeciwną uznaje za nieuzasadnione i przesadzone. Sądzi bowiem, że tranzyt rozwija się kosztem dochodów z ceł przywozowych, przemyt skierowuje się raczej do Austrji i że zniesienie przywileju zaszkodzi głównie kupcom, żyjącym z przemytu. Mniejszość Kancelarji nadwornej (trzy głosy) jest za zachowaniem przywileju, albowiem uważa, że w kraju, pozbawionym handlu i przemysłu, nie można niszczyć jedynego miasta handlowego, które osiągnąwszy wielki stopień rozwoju stało się dla północy monarchji tem, czem dla południa Triest i Wenecja. Historja dowodzi, zdaniem mniejszości Kancelarji, że istnieją epoki, w których takie wyłączenia jak

---

[37]) St. R. 2170/1842. (L. spr. Kamery 12869/1842). Udogodnienia, jakie zaleca Administracja, nie mają wedle Kamery dotyczyć więcej niż jednej fury, a większe wysyłki spekulantów i dominjów oraz pochodzące z odległości dalszej niż dwie mile od Brodów, mają wymagać certyfikatów wystawionych przez Urząd cyrkularny.

brodzkie są uzasadnione. Twierdzenie to jest, naszem zdaniem, uzasadnione o tyle, że podówczas istnieją jeszcze wolne porty w Niemczech, Włoszech i Rosji. Zniesienie przywileju spełni życzenia Rosji, a gdy miasto upadnie, to jego spuścizną wzbogacą się prowincje pruskie i Kraków, przemyt zaś będzie dalej istniał, to też dla nieznacznego zysku nie wolno poświęcać tranzytu północno-wschodniego, a ludności przysparzać kłopotów [38]).

Na radzie stanu Morhere jest za tem, by przywilej w zasadzie znieść, ale uskutecznić to wtedy, gdy stosunki handlowe będą odpowiednie. Krticzka popiera stanowisko Andrzejowskiego, Schawlawego i Hauera, i jest za tem, by utrzymać stan obecny, przyczem zgodnie z Kancelarją nadworną występuje przeciw ograniczeniu przywileju. Uważa on, że korzyści ze zniesienia przywileju są niepewne, sądzi, że hermetyczne zamknięcie granicy przez Rosję jest chwilowe, że nierozsądną byłoby rzeczą, wcielając Brody, spełniać życzenie Rosji bez uzyskania koncesji i dlatego należy zachować wyłączenie jako środek wymienny [39]).

Krauss zaś przedkłada obszerny referat, w którym stwierdza, że dotychczasowe badanie sprawy jest niewystarczające i zauważa, że nie przedstawiono należycie przewozu wychodowego. Ostatni zarzut jest niesłuszny, gdyż rejestracja obrotu przez granice niegalicyjskie nie leżała w kompetencji władz galicyjskich. Krauss podjął się ponownego zbadania sprawy niezależnie od opinij poszczególnych władz i przedstawienia świateł i cieni przywileju oraz korzyści i strat, wypływających z utrzymywania tegoż przez czas nieograniczony [40]). Krauss stwierdza, że w handlu Brodów rozwinęły się następujące kierunki: handel produktami rosyjskiemi, a poczęści mołdawskiemi, które posyła się na Triest oraz do Europy Zachodniej, głównie do Niemiec, handel wyrobami głównie lipskiemi, które odbierają bądźto kupcy gruzińscy i ormiańscy, bądź też posyła się je do Rosji, Galicji i Mołdawji, wreszcie handel wyrobami austrjackiemi, obejmujący kosy, wyroby włókiennicze itp. Ponadto odbywają się obroty pieniężne. W Brodach główne korzyści z handlu spływają na nieznaczną część ludności, podczas gdy mało zyskują szynkarze, rzemieślnicy, rolnicy.

Korzyści z wyłączenia polegają na tem, że Brody są punktem postoju dla towarów, wyłączenie daje możność uprawiania prze-

---

[38]) St. R. jw.

[39]) St. R. jw. Ciekawe, że miejsce to w akcie jest w całości przekreślone ołówkiem.

[40]) St. R. jw.

mytu, a ludności ułatwia zaopatrywanie się w towary zagraniczne bez opłaty cła.

Jednakowoż przywilej przynosi znacznie więcej strat. Skarb państwa ponosi straty dlatego, że ubywa cło przywozowe od towarów zagranicznych, jakie konsumuje się w Brodach, oraz od towarów, jakie przemyca się do kraju, następnie wielkie koszty pociąga za sobą strzeżenie kordonu i zarząd skarbowy. Kordon utrudnia odwiedzanie miasta. Duże szkody przynosi przemyt towarów zagranicznych zakazanych i wysokooclonych, ponieważ rozgorycza Rosję i skłania ją do stosowania ograniczeń, następnie zaś demoralizuje najniższe klasy ludności. Krauss wykazuje, że nienaturalne położenie miasta utrudnia osiągnięcie trwałego dobrobytu, albowiem wedle cyfr ludności za r. 1830 i 1840 nastąpił w Brodach spadek ilości mieszkańców. Przemysł w Brodach nie może się dźwignąć mimo pomyślnych warunków na miejscu, ponieważ miasto wciśnięte jest między kordony dwu państw, które stosują zakazy i wysokie cła przywozowe. Skargi leszniowian przemówiły Kraussowi do przekonania swą, jak mówi, prostą i przejmującą mową i stwierdza, że miasteczko skazane jest na zagładę.

Dlatego wydaje się Kraussowi, że przywilejowi przypisuje się wartość zbyt wielką i że przesadzone są obawy, jakoby po zniesieniu przywileju handel miał ominąć Brody. Znaczenie tego miasta handlowego, datujące się jeszcze od czasów przynależności do Polski, mimo pogorszenia się stosunków handlowo-politycznych nie tylko zachowało się nadal z powodu położenia na drodze najkrótszej i najdogodniejszej dla krajów austrjackich i zachodnio-europejskich, a nawet wzrosło skutkiem wybudowania przez monarchję dróg zdatnych do handlu przez cały rok, oraz dzięki żywym stosunkom kupców brodzkich z żydami rosyjskimi. Przyznaje natomiast, że spadną obroty pieniężne, o ile dotyczą handlu rzetelnego. Na dowód tego, że żywy obrót da się pogodzić z opłatami celnemi, przytacza to, że w Wiedniu kwitnie handel futrami, a nawet, co w Brodach niema miejsca, przerabia się i barwi skóry i skórki na różne sposoby, oraz prosperują jarmarki lipskie, skąd kupcy brodzcy sprowadzają manufakturę. Zwraca uwagę, że cła austrjackie są dogodniejsze niż w Niemieckim Związku Celnym. Ponadto jeśli nada się ulgi celne, złagodzi wymiar należytości skarbowych, podobnie jak w Salzburgu, lub też zniesie się cło przewozowe od towarów wychodzących przez Brody, wówczas wynagrodzi się miastu utratę przywileju. Brody nie tylko nie upadną, ale nawet skorzystają dzięki podniesieniu się handlu, przemysłu, dobrobytu i stanu moralnego mieszkańców. Wywóz wzrośnie, gdyż w okręgu brodzkim rozwinie

się przemysł, podniesie się rolnictwo, zmniejszy się konsumcja towarów zagranicznych, zaniknie przemyt. Monarchja zaś zyska na tem, że wzrosną dochody skarbu dzięki oszczędnościom i wzmożonym wpływom z ceł i podatków. Aczkolwiek odpadnie ryczałt, zniesienie takowego będzie korzystne dla kupców brodzkich, którzy przed kilku laty wnieśli podanie ze skargą, że opłata ta dla nich jest uciążliwa. Od Rosji zaś Krauss nie spodziewa się ustępstw.

Krauss więc z zasady ustosunkowuje się krytycznie do przywileju, więcej w nim widzi stron ujemnych, niż dodatnich, jednakowoż sprzeciwia się wnioskom Kamery i Kancelarji, by zniesienie przywileju nastąpiło natychmiast, ale doradza postępowanie ostrożne i łagodne ze względu na obecną sytuację Brodów. Uważa, że nie należy miasta narażać na ruinę, pozatem widzi potrzebę dalszego badania. Punkt widzenia Kraussa na posiedzeniu rady stanu z 18 V 1842 zostaje przyjęty większością głosów [41]).

Debata powyższa, ostatnia przed przewrotem z r. 1848, odznacza się tem, że w czasie jej zbadano gruntownie interesy monarchji i miasta, oraz zastanowiono się poważnie nad następstwami, jakieby pociągnęło za sobą zniesienie przywileju. Opinij wypowiedziano ośmnaście, z tych za zachowaniem była wprawdzie większość, bo dwanaście. Jednakowoż za zachowaniem bez zastrzeżeń i z korzystną oceną dla przywileju jest już tylko starosta Andrzejowski, którego popiera gubernator d'Este oraz mniejszość Kancelarji nadwornej. Inni uważają, że przywilej przynosi duże straty, ale jest jeszcze konieczny. Dlatego to wysunięto myśl ograniczenia przywileju przez zmniejszenie jego działania tylko do miasta Brodów i wcielenia pozostałych miejscowości do obszaru celnego. Projekt ten zwalczają zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy przywileju. W sferach rządowych przeważa zdanie, że przywilej przynosi więcej szkód, niż korzyści, ale panuje przekonanie, że zniesienie jego naraziłoby Brody na upadek. Dlatego myśl zniesienia przywileju, którą podtrzymują Secki, mniejszość Gubernjum, większość Kamery i większość Kancelarji, nie ma powodzenia. W debacie powyższej stwierdzono, że aczkolwiek handel brodzki podupadł, posiada jednak duże rozmiary i że Brody są nie tylko ważnym punktem dla handlu towarowego i pieniężnego, ale stanowią również ważny punkt postoju dla sortowania towarów. Poruszono teraz po raz pierwszy sprawę wybudowania linji kolejowej, łączącej Brody

---

[41]) St. R. jw. Podpisał uchwałę Nádasdy, widymował arc. Franciszek Karol. Obok powyższej rezolucji jest projekt innej rezolucji, zalecającej dalsze badania, lecz przekreślono tekst ołówkiem.

z centrum monarchji. Aczkolwiek ocenia się korzyści płynące z handlu dla kupiectwa, rząd nie może przejść nad tem do porządku, że inne warstwy ludności brodzkiej, jak urzędnicy, rzemieślnicy, rolnicy, ciągną zyski nieznaczne lub też ponoszą straty. Wszyscy z wyjątkiem Andrzejowskiego uznają, że skarb ponosi duże straty i że przemyt, osiągnąwszy wielkie rozmiary, czyni wielkie szkody zarówno ludności miejscowej, jak i państwu. Interesów przemysłu i wywozu monarchji pesymistycznie się nie ocenia, ale przeważa pogląd, że po zniesieniu przywileju zyskają one na znaczeniu. Sprawa uzyskania od Rosji ustępstw za zniesienie przywileju, aktualna w debacie poprzedniej, obecnie nie jest przedmiotem dyskusji. Nie dowodzi to, jakoby obecnie nad nią nie myślano. Świadczą o tem zdania, jakie wypowiedziały mniejszość Kamery nadwornej, Krticzka i Krauss, które dowodzą, że ustępstw od Rosji nie spodziewano się.

Nasuwa się przypuszczenie, że na odroczenie załatwienia sprawy mogły wpłynąć rokowania austrjacko-rosyjskie o zawarcie traktatu handlowego, które się zaczęły w r. 1844. Stwierdzić można, że aczkolwiek uznaje się w latach czterdziestych konieczność zachowania przywileju, to debatę powyższą można uważać za pewnego rodzaju zapowiedź zmiany poglądów, jaka się dokona po przewrocie 1848 r.

7. Walki o przywilej brodzki po roku 1848.

A. Zmiana stanowiska rządu na niekorzyść przywileju 1853—1862.

Zmiana poglądów na przywilej brodzki dokonuje się dopiero po rewolucji z r. 1848, w związku z głębokiemi przemianami w organizacji gospodarczej monarchji, a w szczególności w jej polityce handlowo-celnej. Dowodzi tego nowa debata, jaką zaczyna postanowienie cesarza Franciszka Józefa z 27 IV 1852, w myśl którego na wniosek ministra finansów wciela się z dniem 1 XI 1853 do obszaru celnego wyłączenia Istrji, wysp Kwarnerskich: Krk (Veglia), Čres (Cherso) i Lošinj (Lussin), zmniejsza się obszar wyłączeń Triestu, Rjeki, Bakaru, Bakaricy, Kraljevicy i Senja, wprowadza się przepisy w sprawie ukrócenia przemytu od strony morza. Powyższe postanowienie cesarskie zawiera również pytanie, czy nie jest na czasie i celowem zniesienie wolnego okręgu celnego brodzkiego [1]).

---

[1]) MR. 723/1852. Debaty na temat wcielenia wyłączeń nadadrjatyckich toczą się w latach 1829, 1832, 1844, 1847. W r. 1832 wcielono do obszaru celnego część Istrji. W r. 1861 wyłączono znów Istrję i wyspy Kwarnerskie.

Na skutek zapytania cesarza Ministerstwo finansów notą z 13 października 1853 poleca namiestnikowi Galicji Agenorowi Gołuchowskiemu zbadać sprawę ponownie i stwierdza, że w ciągu ostatnich lat warunki zmieniły się znacznie, ponieważ dokonane zostały ważne reformy. Mianowicie została zniesiona pańszczyzna, wprowadzono nową taryfę celną w Austrji i w krajach sąsiednich oraz ustanowiono izby handlowe i przemysłowe, skutkiem czego argumenty z r. 1841 są już nieaktualne i okazuje się potrzeba nowego rozpatrzenia tej sprawy. Ministerstwu wydało się niemożliwem, by napływające wielkie masy towarów zakazanych lub wysoko oclonych (jak np. cukier w r. 1851) były konsumowane w Brodach lub szły dalej legalnie. To też poleca, by sprawozdanie Namiestnictwa uwzględniło ewentualne szkody dla skarbu i przemysłu, i określiło dokładnie rozmiary przemytu nietylko według aktów procedury karnej, ale i według wykazów handlowych[2]).

W zarządzonej debacie Powiatowa Dyrekcja skarbu w Brodach w sprawozdaniu z 18 VII 1856 opowiada się za zniesieniem przywileju ze względu na straty skarbu, które wynoszą od towarów przemycanych z Brodów do Galicji 100000 fl., od konsumcji artykułów zagranicznych w Brodach 50000 fl., z powodu nadwyżki kosztów strzeżenia kordonu 50000 fl., razem 200000 fl. Stwierdza, że w sekcji brodzkiej w ciągu trzech pierwszych kwartałów r. 1856 zatrzymano towarów o dochodzie celnym 4263 fl., co w stosunku do całej sekcji złoczowskiej, gdzie zakwestjonowano towar o dochodzie celnym 5701 fl., stanowi $^3/_4$. Zniesienie przywileju jest również konieczne ze względu na przemyt i demoralizację ludności brodzkiej, natomiast nie zaszkodzi handlowi brodzkiemu. Stanowisko to popierają nawet Urząd obwodowy brodzki i Urząd cyrkularny złoczowski, który tak stanowczo bronił przywileju przed r. 1848. Za zachowaniem przywileju bez zmian jest już tylko Izba handlowa i przemysłowa w Brodach, która w sprawozdaniu z 8 XI 1853 uważa jego zniesienie za szkodliwe dla miasta. Przywilej jest dla Brodów konieczny tembardziej, że, jak dowodzą cyfry z lat 1847—50, w latach 1841 nn. nastąpił spadek obrotu na linji Brody - Kraków z powodu powstania linij kolejowych, prowadzących z Berlina do Gdańska i Szczecina, linji okrętowej do Petersburga i kolei do Moskwy, stwarzających dogodne połączenie między Niemcami a Rosją. Izba wyraża obawę, że miasto dozna takiego skurczenia obrotu, jakie nastąpiło w Wenecji, odkąd jej odebrano udogodnienia, jakie

---

[2]) HM. Pr. 549/1858, akt FM. 41902/1853; AP. Rft. prez. 373 11919/1853 i 12955/1853.

Triestowi zachowano nadal. Zwraca też uwagę, że przemyt w rejonie brodzkim jest mniejszy, niż na pobrzeżu adrjatyckiem [3]). Natomiast Izba handlowa i przemysłowa we Lwowie liczy się z tem, że zniesienie przywileju pociągnie za sobą utratę zarobku wielu osób zajętych przy czyszczeniu, sortowaniu i przyrządzaniu towarów, i dlatego wysuwa sprawę ograniczenia jego działania do samego miasta Brodów [4]).

Krajowa Dyrekcja skarbu we Lwowie w sprawozdaniu z 26 XI 1856 jest również za zniesieniem przywileju i nawiązuje do swego stanowiska wyłuszczonego już w r. 1852 w sprawozdaniu dyrektora Krajewskiego, w którem zwróciła swoją uwagę na korzyści mogące wyniknąć ze skrócenia linji celnej dla ukrócenia przemytu, dla strzeżenia kordonu i zmniejszenia wydatków skarbu, i na coraz większą potrzebę walki z przemytem. W r. 1858 zaś stwierdza Krajowa Dyrekcja skarbu, że nie zachodzą żadne momenty, które mogłyby osłabić sprawę zniesienia przywileju brodzkiego. Wyłączenie bowiem przynosi szkody skarbowi, przemysłowi krajowemu, dobrobytowi i moralności ludności, przysparza trudności w pobieraniu podatku od wódki, sprzyja przemytowi tytoniu z Rosji i powoduje spadek dochodu z podatku od tytoniu. Uważa, że zniesienie wyłączenia powitają z radością brodzcy przemysłowcy, ziemianie i włościanie. Wzamian za odebranie przywileju proponuje udzielić kupcom brodzkim szeregu udogodnień oraz wysuwa potrzebę ustanowienia okresu przejściowego, niezbędnego dla zwinięcia interesów i przystosowania się do nowych warunków. Na to jest potrzebny zdaniem referenta okres 1—2 lat, podczas gdy większość uważa, że wystarczy okres 5 miesięcy [5]).

Namiestnictwo zgadza się z zarzutami, jakie dotyczą rozmiarów przemytu i strat, które ponoszą skarb i przemysł monarchji, stan moralny ludności i przemysł Brodów, mający odcięty zbyt w kraju. Uważa jednak dane władz skarbowych w sprawie ubytku dochodów skarbu za niedostateczne i podziela opinje Izby lwowskiej i brodzkiej co do skutków zniesienia przywileju. Dlatego Namiestnictwo jest zdania, że czas obecny nie jest na to stosowny i zaleca odroczenie sprawy do czasu wybudowania kolei łączącej Brody z centrum monarchji. Linja ta, na której Brody byłyby wielką stacją wjazdową na granicy od Krakowa do Besarabji, jest po-

---

[3]) AP. jw. powołuje się na spr. Izby brodzkiej z 13 IV 1856.

[4]) AP. jw.

[5]) AP. Rft. prez. 373 11919/1853 z powołaniem się na spr. Kr. Dyr. Sk. 30414/1856 L. 1763/p; HM. Pr. 2627/1858.

trzebna tembardziej, że takiemi linjami łączy się obecnie Petersburg, Moskwę, Odessę, Warszawę, Kraków [6]).

Ministerstwo finansów w nocie z 16 II 1858 stwierdza, że wcielenie Brodów do obszaru celnego jest możliwe i że przez to zaoszczędzi się na kosztach strzeżenia kordonu, usunie się przemyt i demoralizację ludności. Zniesienie przywileju powinien poprzedzić okres przejściowy, trwający najwyżej rok. Natomiast odrzuca wniosek Izby lwowskiej o ograniczenie przywileju do samego miasta, ponieważ uważa, że to spowoduje wzrost przemytu do Austrji.

Głównie występuje Ministerstwo przeciw przywilejowi z powodu strat skarbu. Ogromne rozmiary przemytu wykazuje w obrocie cukrem, herbatą i towarami jedwabnemi. Gdy w r. 1855 kary za przestępstwa celne wynosiły w Galicji i Bukowinie 12023 fl., to na Dyrekcję skarbową w Brodach wypada 8773 fl., tj. 72%. Na 1000 mieszkańców wyłączenia brodzkiego wypada 351 fl. Rozmiary strat są tem większe, że kary wymierzane za uprawianie tego przestępstwa dotyczą zaledwie części tego procederu. Przemyt do Rosji ułatwiają tamtejsze wysokie cła, do Austrji zaś dłuższy kordon do strzeżenia i popyt na wyroby włókiennicze. Wysokich kosztów strzeżenia dowodzi fakt, że gdy na kordonie celnym w Galicji wypada na 1 milę 8—9 ludzi, to w rejonie brodzkim 213 ludzi, tj. 67 razy więcej. Skarb ponosi nadto straty z powodu ubytku dochodu z ceł przywozowych oraz podatku od wódki. Zgodnie ze stanowiskiem Dyrekcji Skarbu broni Ministerstwo zasady równości względem podatków, naruszonej przez stosowanie przywilejów podatkowych dla pewnych miast. Wbrew zdaniu Izby brodzkiej uważa Ministerstwo, że ruch między Petersburgiem i Moskwą a północnemi Niemcami jest znaczny oddawna i nigdy nie szedł na Brody. Natomiast położenie geograficzne Brodów, zła komunikacja w Rosji, jakoteż kolej Dębica - Kraków sprzyjają stosunkom Brodów z południowo-zachodniemi ziemiami Rosji i ułatwiają połączenie z Hamburgiem, Szczecinem, Hawrem i Triestem. Ministerstwo uważa, że przywilej był konieczny dla handlu monarchji w dobie systemu prohibicyjnego, obecnie zaś stał się zbędny, gdyż taryfy z r. 1851 i 1853 usunęły zakazy oraz obniżyły, a nawet zniosły cła na wiele surowców. Na cyfrach z r. 1854 wykazuje Ministerstwo, że dzięki taryfie z r. 1853 wzrósł obrót wełną, która z powodu uwolnienia od cła przywozowego i wywozowego jest deklarowana jako towar przy-

---

[6]) Znane z HM. Pr. 549/1858. Dodać musimy, że Ministerstwo finansów w nocie z 23 VI 1855, skierowanej do Gołuchowskiego, prosiło o jak najszybsze załatwienie sprawy; AP. Rft. prez. jw. 3586/1855.

wozowy, podczas gdy dawniej dla oszczędzenia cła przywozowego i wywozowego szła tranzytem. Dlatego Ministerstwo wlicza przywóz wełny do przewozu. Ministerstwo stwierdza, że jeśli monarchja udzieli handlowi brodzkiemu ulg celnych, to handel legalny z Rosją nie dozna takiego skurczenia obrotu, jakie nastąpiło w Wenecji z powodu konkurencji Triestu. Utrzyma się handel rosyjskiemi produktami, ludzie zajęci przy sortowaniu itp. nie stracą chleba. Handel kosami nie obniży się, ale nawet podniesie się, gdy kosy będą przychodzić do Brodów bez manipulacji celnej i bez zamknięcia powrotnej drogi do monarchji. Ministerstwo zwraca uwagę, że w przewozie wychodowym, w którym pierwsze miejsce zajmują wyroby włókiennicze, drugie towary kolonjalne i owoce południowe, tylko część towarów idzie w rzeczywistości do Rosji, gdyż część konsumuje się w Brodach, część zaś wraca do Austrji za cłem lub przemytem, albo też posyła się tranzytem do Turcji lub do granic Rosji, mniej lub więcej strzeżonych. Na podstawie tego powrotnego przewozu wchodowego wnosi, że wywóz utrzyma się. Nawiązując do wysuwanych dawniej obaw, że po zniesieniu przywileju handel Brodów przeniesie się do Krakowa, stwierdza Ministerstwo, że Kraków, który do r. 1847 znajdował się w ściśnięciu między kordonami, jak dotąd Brody, po wcieleniu do monarchji nietylko nie stracił, ale nawet zyskał. Tranzyt produktami rosyjskiemi może przenieść się na teren Kongresówki, jeśli, w co Ministerstwo wątpi, kolej Warszawa - Kijów zostanie zbudowana szybciej, niż Lwów-Brody. Jeśli zaś powstanie linja Lwów - Czerniowce, towary, zdążające do Mołdawji, zaczną omijać Brody. Natomiast wprowadzenie manipulacji celnej utrudni handel nielegalny, którego popierać nie można ze względów moralnych. Zresztą handel brodzki zyska w obrocie z monarchją to, co straci w obrocie z Rosją. Przemysł austrjacki skorzysta na tem, jeśli przedmiotem obrotów będą towary krajowe zamiast zagranicznych.

Odnośnie do stosunków z Rosją Ministerstwo finansów zauważa, że, chociaż Rosja od czasu rokowań wprowadziła pewne ustępstwa, należy działać tak, by Rosja nie zauważyła, że w grę wchodzą jej życzenia. Natomiast Ministerstwo zaleca zniesienie przywileju ze względu na trudności, jakie nastręcza on monarchji w rokowaniach z Niemieckim Związkiem Celnym [7]).

Ministerstwo handlu w nocie z 26 VII 1858 uważa, że wyjątki nie mogą się utrzymać wobec postępów taryf celnych i środków komunikacji, że wątpliwości kupiectwa i władz politycznych

---

[7]) HM. jw., nota FM. 6814/1858.

są nieuzasadnione. Uznając sprawozdanie Ministerstwa finansów za wyczerpujące, niema od siebie nic do dodania, zgadza się z niem ogólnie i w szczegółach, a w uregulowaniu sprawy wyłączenia widzi postęp w polityce celnej [8]).

Wreszcie Ministerstwo finansów w przedłożeniu z 13 IV 1859 wypowiada się ponownie za wcieleniem okręgu celnego z początkiem roku „słonecznego" (Solarjahr) 1860. W tym też duchu przedstawiono cesarzowi 17 IV 1859 sprawę do zatwierdzenia [9]). Tymczasem zachodzi niespodziewane wydarzenie, które nie doprowadza do tej decyzji, a Brody ratuje narazie od wcielenia do obszaru celnego. Oto, jak donosi przedłożenie ministra finansów Brucka z 12 V 1859, pożar w Brodach zniszczył 800 domów. Z tego powodu minister prosi cesarza o rychłą decyzję, gdyż od niej zależy odbudowa miasta [10]). Chociaż nadal jest zdania, że wspaniały rozwój Brodów da się osiągnąć tylko przez wcielenie do obszaru celnego, musi jednak przyznać, że w obecnych warunkach postanowienie cesarskie, orzekające zachowanie wyłączenia brodzkiego, wywarłoby pomyślne wrażenie na mieszkańcach brodzkich. Zgłoszono cesarzowi dwie alternatywy w sprawie postanowienia. Obie w zasadzie przewidują zniesienie przywileju, ale zalecają zachowanie całej ostrożności oraz możliwie największe oszczędzanie interesów ludności brodzkiej i proponują zbadanie, jakie przyznać miastu udogodnienia po wcieleniu. Różnią się zato alternatywy tem, że jedna zaleca przeprowadzenie wcielenia Brodów w ciągu pięciu lat, druga zaś nie mówi nic o terminie. Tymczasem cesarz Franciszek Józef decyzją daną w Laxenburgu 18 VII 1859 stwierdza, że sprawa ma zostać po dawnemu [11]).

Niebawem jednak z inicjatywy miejscowej ludności sprawa wypływa na nowo. Oto 26 X 1859 kilku brodzkich właścicieli ziemskich, a to: Stefan Młodecki [12]), Edward Radziejowski [13]) i Trzciń-

---

[8]) HM. jw.

[9]) L. 14211/1859 znane z MR. 1306/1859 i HM. Pr. 548/1858 oraz 1763/1866. W oryginale aktu MR. tekst projektu rezolucji jest przekreślony.

[10]) L. 23084/1859 znane z MR. 1734/1859.

[11]) MR. 1734/1859.

[12]) Właściciel wyłączonych wsi Bielawce, Klekotów, Koniuszków, Piaski i Sznyrów, i miasteczka Leszniowa, oraz leżących w obszarze celnym wsi Berlin, Bołdury, Stare Brody, Buczyna, Gaje Smoleńskie, Gaje Starobrodzkie, Łahodów, Smólno i Wołochy w pow. brodzkim, oraz Bordulaki Manasterek i Stanisławczyk w pow. łopatyńskim (Handbuch des Lemberger Statthalterei-Gebiets f. d. J. 1859).

[13]) Członek Stanów galicyjskich, członek Galic. Towarzystwa Gospodarskiego, właściciel wsi Dytkowce i Gaje Dytkowieckie w pow. brodzkim oraz Mianowce i Wojsławice w pow. sokalskim (Handbuch jw.).

ska[14]) wnoszą prośbę o zniesienie wyłączenia lub przynajmniej o udzielenie im ulg podatkowych i celnych. Proszą mianowicie o przełożenie podatku od wódki z wyszynku na wytwórczość i uwolnienie od cła przywozu własnych płodów ziemnych i wyrobów przemysłowych. Prócz tego 30 I 1860 cztery gminy wiejskie, a to Leszniów, Folwarki Wielkie, Sznyrów i Jazłowczyk, proszą o włączenie lub o zniżenie podatku gruntowego[15]).

Ponieważ wszystkie władze uznają, że uwzględnienie próśb o udzielenie ulg podatkowych jest niemożliwe, a w dodatku Ministerstwo finansów zgodnie z opinją Dyrekcji Skarbu z 9 IV 1860 zaznacza, że petenci nie wspominają o korzyściach płynących ze sprowadzania artykułów zagranicznych i wyrobów bez opłaty cła, przeto reskryptem Ministerstwa stanu z 28 VI 1862 te podania odrzucono[16]).

Natomiast, podobnie jak przed kilku laty, Urząd powiatowy brodzki i Urząd cyrkularny złoczowski popierają stanowczo prośbę o wcielenie do obszaru celnego[17]). Namiestnictwo zaś w sprawozdaniu z 27 X 1860 zaleca odroczenie sprawy ze względu na potrzebę wybudowania kolei i następstwa ukazu rosyjskiego z 19 VII 1860[18]). Ministerstwo stanu notą z 10 VI 1861 wyraża zdanie, że należy znieść lub ograniczyć przywilej, bo tego wymaga zasada jednolitej administracji, potrzeba uzgodnienia linji granicznej z linją celną i usunięcia stosunków wyjątkowych. Pozatem przywilej jest szkodliwy dla moralności i dobrobytu większości mieszkańców. Poleca jednak mieć wzgląd na niedawny pożar[19]).

Ministerstwo handlu notą z 13 VIII 1862 uważa, że samo ograniczenie wyłączenia raczej zaszkodzi niż pomoże, gdyż utrudni przemyt do Rosji, a ułatwi do Austrji. Zasadniczo wyraża zgodę na zniesienie przywileju i proponuje, by rząd postawił odpowiedni wniosek na Radzie państwa. Jednak liczy się z tem, że przywilej mimo szkodliwości dla stanu moralnego i dobra większości mieszkańców przyczynił się do wzrostu Brodów dzięki temu, że umożliwił im opanowanie handlu z Rosją, skupienie znacznych kapitałów i odegranie roli głównego składu handlowego na przestrzeni granicznej Kraków — Besarabja. Ponieważ zaś w razie nagłej zmiany może nastąpić przeniesienie się obrotu na inne punkty

[14]) Trzcińska, właścicielka wsi Grzymałówka w pow. brodzkim (Handbuch jw.).

[15]) Wzmianka w HM. 1041/1861 i AP. Rft. prez. 373 5636/1862.

[16]) HM. i AP. jw.

[17]) HM i AP. jw. HM. 1041/1861, zapewne przez pomyłkę podaje „Tarnower Kreisamt" zamiast „Złoczower".

[18]) L. 16543 znane z HM. i AP. jw.

[19]) HM. 1041/1861. Nota Ministerstwa stanu do Ministerstwa handlu.

zagraniczne, odpływ kapitału i upadek tak ważnego emporjum handlowego, opowiada się za tem, by zniesienie przywileju odroczyć do czasu wybudowania kolei prowadzącej do Brodów. Uważa, że urzeczywistnienie tej sprawy jest coraz bliższe ze względu na pomyślne położenie geograficzne Brodów i postępy w budowie kolei, która teraz zbliża się do Lwowa [20]).

Ministerstwo finansów notą z 23 III 1862 zauważa, że wzgląd na pożar Brodów z r. 1859 stracił znaczenie, bo miasto już się podniosło. Opowiada się ponownie za zniesieniem przywileju gdyż zachodzi potrzeba usunięcia przemytu, zwiększenia dochodów z ceł i zniesienia podatku od sprzedaży napojów alkoholowych. Należy także umożliwić miastu wolny handel z krajem i rozwój przemysłu oraz usunąć przyczynę naprężenia stosunków z Rosją. Godzi się na to, by decyzję w tej sprawie powzięła Rada Państwa. Choć uważa, że po zniesieniu przywileju utrzyma się legalny handel brodzki mimo braku kolei i uda się skłonić Rosję do wybudowania kolei prowadzącej do Brodów, godzi się na odroczenie sprawy, by uczynić z niej atut, mający spowodować ustępstwa Rosji [21]).

W ten sposób, jak Ministerstwo stanu donosi Namiestnictwu reskryptem z 28 VI 1862, Ministerstwa finansów, handlu i stanu doszły do porozumienia, że przywilej brodzki należy znieść celem zmniejszenia kosztów utrzymania personelu celnego, usunięcia przemytu, zniesienia podatku konsumcyjnego od napojów alkoholowych, podniesienia przemysłu w okręgu brodzkim i usunięcia przyczyny naprężenia stosunków z Rosją. Reskrypt zaznacza, że tego planu nie należy urzeczywistnić natychmiast, ale odwlec go do czasu, kiedy monarchja wybuduje kolej, prowadzącą do Brodów. Przez zachowanie wolnego miasta na pewien okres czasu monarchja zdoła skłonić Rosję, by takąż linję poprowadziła ze swej strony do Brodów. Ponadto Ministerstwo zawiadamia, że rząd zamierza złagodzić przejście od wolności handlowej do włączenia, by nie rujnować handlu miasta [22]). W ten sposób zapada w r. 1862 decyzja rządu, że wyłączenie brodzkie należy znieść.

B. Akcja czynników krajowych za zniesieniem przywileju w latach 1862—1872.

Debata parlamentarna nad wolnohandlowym przywilejem brodzkim, o której rząd myśli w r. 1862, wypłynie już w r. 1863

---

[20]) HM. jw. Nota do Ministerstwa finansów.

[21]) L. 43786 FM. znane z HM. Pr. 1763/1866 i AP. Rft 373 5636/1862. Nota do Ministerstwa handlu.

[22]) L. MI. 554/1867, FM. 36821/1862 znane z HM. Pr. jw. i AP. jw.

z inicjatywy związku przemysłowców austrjackich, zmierzających do zniesienia instytucji wyłączeń celnych. Wyrazem tych dążeń jest wniosek posła Alfreda Skenego z Moraw o wcielenie wszystkich wyłączeń celnych z wyjątkiem Dalmacji, zgłoszony na Radzie Państwa 17 IX 1863[23]). W czasie pierwszego czytania tego wniosku, odbytego 25 IX, Skene określa wyłączenie celne jako instytucję szkodliwą dla skarbu i sprzeczną z zasadą równości pod względem obowiązków wobec skarbu. Dlatego poddaje krytyce wyłączenie Triestu, Wenecji, Rjeki i Istrji, podczas gdy o wyłączeniu brodzkiem — rzecz dziwna — nie chce wspominać, gdyż uważa, że przynosi ono państwu więcej korzyści, niż strat. Na wniosek Skenego wybrany zostaje wydział dla sprawy wolnych portów, który ma obradować nad tą kwestją[24]). Mimo korzystnej oceny wyłączenia brodzkiego poseł Feliks Reysner wnosi do Rady państwa petycje w imieniu urzędu gminnego i rady gminnej miasta Brodów o uchylenie wniosku Skenego[25]), który zresztą mógł być groźny dla przywileju brodzkiego przez jego związek ze sprawą wolnych portów. Za zachowaniem przywileju opowiada się również Izba brodzka na posiedzeniach z 20 V 1865[26]) i 19 XI 1867[27]).

Głosy te, wypowiedziane w obronie przywileju brodzkiego, nie są jednak objawem woli całej ludności miejscowej, gdyż w r. 1866 sprawa wypływa znów skutkiem petycji szynkarzy brodzkich oraz Młodeckiego, właściciela ziemskiego. Starają się oni o zniesienie podatku od sprzedaży wódki i wprowadzenie w miejsce jego podatku od wytwórczości i przywozu wódki z Rosji[28]). Prośbę tę popiera Izba handlowa i przemysłowa w Brodach i takąż pe-

---

[23]) Sten. Prot. H. A., II Ses. t. I. 225, 269—277.

[24]) Sten. Prot. jw. t. II. s. 1342. Ministerstwo handlu dostarcza wówczas wspomnianemu wydziałowi materjałów do sprawy wolnych portów (wzmianka tamże s. 387); HM. 16717/1863. Ministerstwo handlu robi wówczas przygotowania do poparcia tego wniosku. W tymże roku centralny wydział związku przemysłowców austrjackich przysyła do prezydjum izby posłów Rady państwa pewną liczbę egzemplarzy druku pt. „Sind Freihäfen in Oesterreich noch zeitgemäss?“ (Sten. Prot. jw. t. I. s. 1094 pos. 1 XII 1863).

[25]) HM. 16717/1863.

[26]) Ber. 1863—1865, s. 10 nn.

[27]) AP. Rft. prez. 373 9547/1867. Posiedzenie to, jak stwierdza starosta brodzki Hut w sprawozdaniu z 30 XI 1867, uchwala rezolucję, że interesy większości mieszkańców, a zwłaszcza hurtowników, trudniących się handlem komisowym i spedycyjnym, są zagrożone. Pod ich wpływem uchwalono wysłać petycję do Wiednia z prośbą o zachowanie przywileju lub przynajmniej o odroczenie wcielenia o trzy lata, aż uwydatni się lepiej wpływ wybudowania kolei. Petycję w tym duchu składa w Radzie Państwa 2 IV 1868 pos. Hausner. Sten. Prot. V Ses. t. III. s. 2509.

[28]) HM. Pr. 1763/1868.

tycję składa z jej ramienia poseł Hausner w Radzie Państwa 9 VII 1867[29]). Natomiast Powiatowa Dyrekcja skarbu w Brodach oraz Krajowa Dyrekcja skarbu w sprawozdaniu z 14 V 1866 stwierdzają, że gorzelnicy brodzcy ponoszą straty z powodu wyłączenia celnego, które przynosi korzyść rosyjskim wytwórcom i kilku spekulantom brodzkim. Z tego powodu Dyrekcja stawia wniosek o zniesienie wyłączenia i zrównanie okręgu brodzkiego z obszarem celnym pod względem opodatkowania napojów alkoholowych[30]). Namiestnictwo zaś opowiada się jak poprzednio, by mimo strat skarbu i przemytu mieć wzgląd na handel Brodów i odroczyć sprawę do czasu wybudowania kolei, łączącej Brody z Austrją i Rosją, koniecznej również dla zbytu napojów alkoholowych[31]). Natomiast kierownik Ministerstwa finansów Lauter w nocie z 20 XI 1866 popiera stanowisko władz skarbowych i stwierdza, że bez zniesienia przywileju nie da się uskutecznić zmiany systemu podatkowego, polegającej na zniesieniu podatku konsumcyjnego od sprzedaży wódki i zwrotu podatku spożywczego od wywozu wódki i cukru, i wprowadzeniu podatku od wytwórczości tych artykułów, który od r. 1835 obowiązuje w krajach monarchji. Załatwienie sprawy, jakie poleca Izba, uważa Ministerstwo za połowiczne, niedokładne i kosztowne[32]). Natomiast po wcieleniu miasta spodziewa się tak znacznej sumy z podatku od wytwórczości i od przywozu wódki, że liczy na osiągnięcie kwoty, która przekroczy najwyższą sumę, jaką uzyskano w ciągu ostatnich 12 lat (zyska skarb 16000 fl.).

Do przeciwników przywileju brodzkiego przyłączają się też dwie Izby handlowe i przemysłowe nie galicyjskie, a mianowicie praska i czerniowiecka, które wnoszą do Ministerstwa handlu petycje o jego zniesienie. Izba handlowa i przemysłowa w Pradze pismem z 4 XII 1868 dowodzi, że obecne środki komunikacji i liberalne taryfy czynią wyłączenia zbędnemi, gdyż korzyści płynące z nich mogą zapewnić składy istniejące przy każdym głównym urzędzie celnym bez szkody dla krajowego przemysłu i popierania przemytu. Wyłączenia powodują ubytek dochodów skarbu skutkiem przyznanych im uwolnień od podatków bezpośrednich i pośrednich.

---

[29]) Sten. Prot. H. A. IV Ses. t. II pos. 13 II 1867 s. 1349.

[30]) HM. Pr. jw. Sprawę tę Krajowa Dyrekcja skarbu porusza już w 1863 r.

[31]) L. 16478/1866 przy HM. Pr. 1763/1866.

[32]) L. 48385/1866 FM przy HM. Pr. jw. Nota do Ministerstwa handlu. Ministerstwo finansów ze względu na pilność sprawy zaleca, by już teraz przystąpić do opisu urządzeń gorzelnianych, a kupcom brodzkim zostawić trzy miesiące czasu na zbyt nagromadzonych towarów zagranicą lub ich oclenie.

Izba praska przypomina, że przez pewien czas okręg Cheb cieszył się wolnością od podatków, lecz tę wolność odebrano mu. Wyłączenie brodzkie, leżące na granicy państwa, zacofanego na polu przemysłu, uważa za szkodliwe dla monarchji również dlatego, że ułatwia przemyt wyrobów angielskich i innych obcych, co znowu daje Rosji podstawę do skarg. Ponieważ interesy partykularne muszą ustąpić zbiorowym, Izba praska wnosi, by znieść przywilej brodzki za cenę koncesyj ze strony Rosji, jak zniżka ceł i ułatwienie ruchu granicznego, podobnych do tych, jakie mają miejsce w stosunkach między Austrją a Niemcami [33]).

Izba handlowa i przemysłowa w Czerniowcach w sprawozdaniach z 16 II i 5 III 1868 (podp. Mikulicz, sekretarz Izby) powiada, że wyłączenia celne były potrzebne dawniej, kiedy środki komunikacji były niewystarczające, a transporty trwały wiele tygodni i miesięcy. Tym czasom zawdzięcza swe powstanie szereg wyłączeń (miała je również Bukowina — miasto Suczawę). Obecnie zaś zachowały ten przywilej wyłączenia Triest, Rjeka, Bakar, Senj, Karłobag, Kraljevica, Brody i gmina Jungholz w Tyrolu, której przyznano to udogodnienie, by umożliwić jej sprowadzanie środków żywności z Bawarji bez opłaty cła. Wolne miasta handlowe miały być dla zagranicy składem (éntrepôt), mającym ułatwić kupcom krajowym szybkie sprowadzanie towarów zagranicznych i przewóz ich do dalszych krajów. Podczas gdy wyłączenia leżące nad morzem, jak Triest, Rjeka, posiadają wielkie znaczenie, to na lądzie stały się one zbędne, gdyż z powodu postępu komunikacji to, co jeszcze przed 40 laty szło tygodniami i miesiącami, teraz sprowadza się w ciągu kilku dni, a ponadto lepiej już sprowadzać i wywozić towary wprost, jak to czyni Rosja. Wyłączenie brodzkie korzystne jest tylko dla ludności miejscowej, szkodliwe dla przemysłu austrjackiego ze względu na przemyt wyrobów angielskich, francuskich, saskich, belgijskich i amerykańskich do Rosji i do Austrji. Wywóz monarchji, ograniczający się do znacznej ilości kos, sierpów i materyj, jakoteż handel przewozowy, może rozwijać się bez wyłączenia i odbywać się przez wszystkie punkty graniczne [34]). Ostatnie

---

[33]) HM. 4253/1869 5 D.

[34]) HM. 22386/1868 5 D. Izba czerniowiecka posiada informacje od fachowców, że przemyt jest formalnie zorganizowany, że niema prawie mieszkańca Brodów, nie wyłączając dzieci 6—7 letnich, któryby sobie nie uważał za obowiązek przejść granicę z przemyconym towarem do kraju. Rosyjskie władze celne nie mogą sobie dać rady z przemytem, bo Rosja otrzymuje z Brodów wyroby angielskie, francuskie i inne zagraniczne opatrzone stemplem rosyjskim. Skutkiem tego przemyt szkodzi dobrym stosunkom z Rosją i demoralizuje

zdanie nasuwa myśl, że konkurencja Brodów była niemiła dla handlu Bukowiny.

Izba czerniowiecka porusza tę sprawę powtórnie pismem z 15 I 1872 (podp. Alt), opierając się na referacie Steinera, dyrektora celnego w Brodach w latach 1860—4. Steiner na podstawie swych naocznych spostrzeżeń na zebraniu Izby z 9 I 1872 nazywa wolne miasto handlowe brodzkie instytucją zgniłą (verrottet) i porównuje je do klęski choroby raka. Odnośnie do przemytu powołuje się na swoją bezskuteczną czteroletnią walkę z tym procederem, którą to walkę nazywa torturą i zarzuca, że przemytnicy przekupują niższe organa skarbowe. Przywilej powoduje straty monarchji ze względu na znaczny przywóz do Brodów i znikome rozmiary wywozu nawet z wliczeniem tranzytu, ponadto na koszty strzeżenia kordonu, straty przemysłu, oraz represje Rosji, motywowane istnieniem wyłączenia. Ze względów oszczędnościowych uważa Steiner za konieczne nietylko zniesienie pomocniczych urzędów celnych, dwu komisarjatów straży celnej i 80 — 100 strażników z szarżami, ale nawet zaleca skasowanie Powiatowej Dyrekcji skarbu w Brodach i występuje przeciw urządzeniu wolnego składu, bo ten, jak powiada, stracił znaczenie dla handlu. Powiada, że tak było za jego czasów do r. 1864; jak jest obecnie, tego nie wie. Następnie na wniosek r. Amstera Izba czerniowiecka uchwala rezolucję, w której wypowiada się za zniesieniem wyłączenia brodzkiego i przeciw ustanowieniu wolnego składu w Brodach [35]). Dodać należy, że sprzeciw Czerniowiec dotyczący wolnego składu jest jedyny, nie podzielają go ani czynniki galicyjskie, ani też centralne.

Rzecz znamienna, że galicyjskie Izby handlowe i przemysłowe, w przeciwieństwie do Izb niegalicyjskich oraz władz skarbowych i politycznych, traktują oględnie sprawę przywileju brodzkiego.

---

ludność, nietylko zamieszkałą w wyłączeniu, ale nawet w okolicy 2—3 mil, tj. jakich 100.000 osób. Przewaga kosztów strzeżenia kordonu nad dochodami, spowodowanych utrzymywaniem trzech urzędów celnych w Grzymałówce, Berlinie i Dytkowcach, wynosi 25000 fl. Rozmiary wyłączenia podane przez Izbę brodzką są dalekie od rzeczywistości i tak długość kordonu wynosi aż 12 mil (tj. 90 km) a powierzchnia wyłączenia aż 7 mil kw. (366 km²), wyłączenie jest pokryte głównie lasem świerkowym. Ludności jest aż 40.000 a większych i mniejszych miejscowości aż 43. Ponieważ istniejące trzy duże gorzelnie, przerabiają dziennie po 130 wiader, razem 390 wiader brzeczki bez podatku, to też skarb traci na podatku od wytwarzania i spożycia napojów alkoholowych rocznie 30.000 fl.; prócz tego produkowany napój alkoholowy prawie na równi przemyca się do kraju i do Rosji. Szkody Austrji oblicza Mikulicz na około 325.000 fl., szkody Rosji na przeszło 270.000, Bukowiny na 5.000 fl.

[35]) HM. 1909/1872.

Wiemy, że Izba lwowska w r. 1856 opowiedziała się za zachowaniem przywileju i jego ograniczeniem do samego miasta Brodów [36]).

Izba handlowa i przemysłowa w Krakowie w sprawozdaniu z 29 IV 1867 oświadcza się za zachowaniem przywileju i uważa, że jego zniesienie nie przyniesie korzyści dla handlu i przemysłu monarchji. Zniszczy tylko miasto, które jest wygodnym pośrednikiem dla zbytu wyrobów wiedeńskich, styryjskich kos i importu towarów obcych, a które poniosło straty od czasu wybudowania kolei warszawsko-wiedeńskiej. Zdaniem Izby krakowskiej zniesienie, które było możliwe za czasów ceł ochronnych, nie jest do pomyślenia w czasach liberalnych traktatów handlowych z państwami przemysłowemi, a nieuzasadniona jest obawa, że wyłączenia staną się szkodliwe w erze wolności handlowej. W dodatku Rosja wyniesie Radziwiłłów i Nowosielicę na wolne miasta handlowe [37]). Argumenty te, które tchną dziwnym anachronizmem, dowodziłyby, że wyłączenie brodzkie mimo przemytu przynosi Krakowowi korzyści.

Izba brodzka w sprawozdaniu za lata 1865—1870, przesłanem 31 III 1871, mówi, że polska partja narodowa występuje przeciw wyłączeniu jako siedlisku niemczyzny [38]). Przemyt, jak dowodzi rejestr przedstawiony przez Dyrekcję skarbu, zmalał ostatnio z powodu obniżki ceł rosyjskich, powodującej spadek premji przemytniczej. Izba brodzka wykazuje, że szereg gatunków przędzy, wyrobów włókienniczych, żelaznych i szklanych, które dawniej sprowadzano z Niemiec, Belgji, Niderlandów i Anglji, teraz wywozi się z Wiednia, Brna, Moraw, Czech i Śląska [39]). Zniesienie przywileju narazi Brody na wielkie straty, spowoduje upadek wywozu i tranzytu oraz zwyżkę kosztów strzeżenia kordonu, a przyniesie korzyść Rosji, która nada przywilej wolnohandlowy Radziwiłłowowi. Izba przypomina, że Wrocław poniósł straty od czasu wcielenia Krakowa do obszaru celnego.

W r. 1871 walka o przywilej brodzki przenosi się z inicja-

---

[36]) Zob. s. 96.

[37]) Znane z Ber. 1871—75 s. 18—19. Warto zbadać, jakie były motywy tego dziwnego stanowiska.

[38]) Ber. 1866—70, s. 8—11. Warto zwrócić uwagę, że tygodnik „Austria" w ocenie sprawozdania Izby brodzkiej za lata 1860—1862 wyraża zdanie, że ruchliwi kupcy od dawna znanego miasta handlowego Brodów są żarliwymi pionierami niemieckiej kultury i niemieckiej nauki, i powołuje się na od dawna poruszaną misję Austrji szerzenia niemieckiej kultury na dalekim Wschodzie (Austria, Wochenschrift für Volkswirtschaft und Statistik, Wien 1864, Hauptblatt s. 140).

[39]) Wykazy statystyczne dowodzą nieścisłości tego twierdzenia. Stwierdzamy ze zdziwieniem, że w aktach Ministerstwa handlu nie znaleźliśmy śladu badania wykazów cyfrowych, przedstawionych przez Izbę brodzką.

tywy ludności miejscowej na teren Sejmu galicyjskiego. Rozprawę na tym terenie zapoczątkowuje petycja, którą 16 IX 1871 składa poseł Józef Breuer, prezes Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie, imieniem kilkudziesięciu mieszkańców wolnego okręgu celnego brodzkiego, upraszających, aby Sejm swym wpływem skłonił rząd do zniesienia przywileju. Przystąpienie do tej petycji wyraża komitet Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego w piśmie, złożonem na ręce Walerjana Podlewskiego, posła czortkowskiego. Jednak niektórzy mieszkańcy Brodów na podstawie uchwały rady gminnej z 21 IX wnoszą 23 XI za pośrednictwem urzędu gminnego na ręce Natana Kallira, posła brodzkiego, petycję, w której żądają, aby Sejm przeszedł do porządku nad petycją o zniesienie. Sejm przekazuje sprawę Wydziałowi Krajowemu, do którego już przedtem przeszło 200 mieszkańców Brodów wniosło protest przeciw uchwale rady gminnej.

Wydział Krajowy przedkłada 15 XII 1872 sprawozdanie Sejmowi, który odsyła sprawę wpierw do komisji prawniczej, potem zaś do komisji administracyjnej. Komisja administracyjna Sejmu pod przewodnictwem Piotra Grossa, potem zaś komisja prawnicza pod przewodnictwem Władysława Koziebrodzkiego stawiają następujący wniosek: „I. Sejm... wyraża zdanie, że istnienie wolnego okręgu celnego brodzkiego jest połączone ze szkodą kraju. II. Sejm wzywa Rząd, aby poczynił kroki celem zniesienia nadanego miastu Brodom z okręgiem mocą uniwersału z 2 sierpnia 1779 wyłączenia pod względem komercjalnym z Królestwa Galicji...". Wniosek umotywowano w następujący sposób: wyłączenie służy tylko garści kupców, wyrządza szkody przemysłowi galicyjskiemu, przyczynia się do rozwoju przemytu, nie przynosi nawet korzyści przemysłowi austrjackiemu, ale tylko popiera zbyt towarów zagranicznych. Niezmiernie rozwinięty przemyt stał się źródłem demoralizacji okolicznej ludności, gdyż ta zamiast wziąć się do uczciwej pracy, chwyta się tego łatwego sposobu zarobkowania. Podniesiono wreszcie to, że ekonomja społeczna już dawno potępiła przywileje, że w Europie zniesiono już wyłączenia celne, a istnienie wolnego miasta, możliwe w czasie ceł protekcyjnych, sprzeciwia się postępowej idei wolnohandlowej.

Jakie było wówczas naprężenie, dowodzi fakt, że 5 XII 1872 rozdano w Sejmie jakiś anonimowy druk prywatny, zawierający, jak mówi Grocholski, obelgi skierowane przeciw Wydziałowi i zarzucający mu, iż „zapomniał o zasadzie, że summum ius summa saepe iniuria i że stawia zasady, których mogłaby mu pozazdrościć komuna paryska". Dnia 19 XII 1873 miało się odbyć drugie czytanie, lecz z powodu nieobecności posła brodzkiego odroczono je

na dzień następny. Dnia 20 XII odczytano sprawozdanie i wnioski komisji, poczem Sejm, mimo telegramu posła Kallira o dalsze odroczenie sprawy, po przemówieniu Dunajewskiego i decyzji marszałka, postanawia odbyć rozprawę ogólną. W dyskusji zabiera głos tylko Dunajewski, który, stwierdzając nieżywotność istnienia wolnego okręgu celnego brodzkiego, podkreśla, że przemysł i rolnictwo okręgu ponoszą szkody, że moralność ludności miejscowej jest narażona na szwank. Dalej zaś stwierdza, że zniesienie przywileju nie ma na celu wprowadzenia ucisku miasta, ale tylko dąży do usunięcia szkód gwoli dobra ogólnego i usunięcia sprzeczności z zasadą równouprawnienia. Pozatem Dunajewski zwraca uwagę na fakt, że w okręgu brodzkim wytwarza się pojęcie niewoli, albowiem jedna część ludności trudni się handlem i dorabia się na nim, druga zaś dopomaga jej, marnując swój kapitał roboczy i moralny oraz ulegając przekupstwu. Wniosek zostaje przyjęty, a wtedy poseł Kallir na znak protestu składa mandat poselski. W ten sposób reprezentacja Galicji opowiada się przeciw istnieniu wyłączenia brodzkiego [40]).

Namiestnictwo pismem z 19 V 1874 przesyła uchwałę Sejmu Ministerstwu spraw wewnętrznych, określając przedstawienie Wydziału krajowego jako dokładne, wyczerpujące i wszechstronne i ośmielając się przypomnieć, że Rosja wybudowała już kolej, prowadzącą do Brodów (co nastąpiło w r. 1872) [41]). Na uchwałę Sejmu powołuje się grupa mieszczan brodzkich, obejmująca ludzi różnych zawodów, z Jerzym Kukuczem, właścicielem realności i Rudolfem Scholzem, administratorem dóbr na czele, która 8 XI 1874 wnosi podanie do premjera Auersperga z prośbą o wcielenie Brodów do obszaru celnego. Petenci skarżą się na to, że wyłączenie jest szkodliwe dla stanu moralnego ludności z powodu przemytu i uniemożliwia rozwój przemysłu i rzetelnego handlu, monarchji zaś czyni uszczerbek w dochodach skarbowych i utrudnia dojście do porozumienia z Rosją [42]).

C. Ostatni etap walk o przywilej i jego zniesienie (lata 1874—1879).

Po powstaniu rosyjskiej linji kolejowej, prowadzącej do Brodów, rząd austrjacki na życzenie kupców brodzkich czyni starania,

---

[40]) Stenograficzne sprawozdanie z Sejmu galicyjskiego, R. 1871 pos. IV. s. 2, pos. VIII. s. 2, R. 1872 al. XXIX i s. 84, s. 236, 384, 605; R. 1873 al. XI i s. 12, 151. al. XLII i s. 159—160, 236, 274, 384.

[41]) AP. Rft. prez. 373 1960/1873.

[42]) MR. HP. f. 111. Odpis podania przesłano 16 XI do ministra spraw zagranicznych Andrassy'ego. Podanie podpisało 108 osób. Ciekawe, że niema wśród

mające na celu skłonienie Rosji do zgody na utworzenie w Brodach kombinowanego urzędu celnego austrjacko-rosyjskiego. Atoli według doniesienia Westmana, posła austrjackiego w Petersburgu, z 14 III 1872, rząd rosyjski nie chce się na to zgodzić. Ponadto według wiadomości, przysłanej 3 IV z Petersburga przez posła Langenaua, osiągnięcie porozumienia w tej sprawie jest trudne bez zaofiarowania ze strony monarchji zniesienia wyłączenia brodzkiego[43]). Na to Ministerstwo spraw zagranicznych poleca 11 IV Langenauowi oświadczyć rządowi rosyjskiemu, że spełnienie tego życzenia jest niemożliwe bez koncesyj ze strony Rosji[44]). Ostatecznie jednak rząd monarchji decyduje się na to, by zaofiarować Rosji zniesienie przywileju, ponieważ, jak stwierdzają węgierski minister handlu Zichy notą z 7 II 1874[45]), austrjacko-węgierskie Ministerstwo finansów notą z 7 II 1874[46]) i takież Ministerstwo handlu

nich ani jednego z tych, którzy figurują na liście firm protokołowanych. Petenci, nawiązując do swego podania, wniesionego w r. 1872, podkreślają wpływ demoralizujący wyłączenia na lud wiejski, który dla łatwego zarobku przekłada przemyt nad pracę produktywną, zaniedbuje pewnej, ale uciążliwej uprawy roli i popada w przyzwyczajenie do nieróbstwa. Skarżą się na upadek przemysłu i solidnego handlu, który z powodu kordonów celnych i ceł przywozowych ma uniemożliwiony zbyt towarów i musi się ograniczać do zaspokajania potrzeb miejscowych, w czem znowu przeszkadza konkurencja obcych wyrobów, podczas gdy w obszarze celnym przemysł korzysta z ochrony celnej. Wytwarzanie piwa w wyłączeniu i obszarze celnym podlega równemu obowiązkowi podatkowemu, lecz w przywozie przychodzi jeszcze cło $1^1/_2$ fl. w srebrze od wiadra. Nawet dla pobieżnego widza miasto przedstawia obraz upadku, gdyż przemysłowcy ubożeją, tysiące rodzin cierpi biedę, a korzyści ciągną nieliczni bogacze handlujący z Rosją i bandy przemytników. Monarchja ponosi większe straty niż Rosja, która broni granic potrójnym kordonem celnym. Lepiej bowiem jest przemycać towary przez kordon austrjacki do Galicji, a stąd do Rosji, niż z Brodów wprost do Rosji. Z powodu przemytu do Rosji oczekuje Austrja daremnie ustępstw od Rosji (zdanie to podkreśla referent Ministerstwa).

[43]) HM. 8633/1872 5 E; Rosja wysuwa otwarcie żądanie zniesienia przywileju brodzkiego już w r. 1871, kiedy to Austrja wystąpiła z propozycją wyniesienia urzędu celnego kl. III w Isakowcach (w pow. kamienieckim, przy ujściu Zbrucza) do kl. I. (HM. 22636/1871 według doniesienia Ministerstwa spraw zagranicznych z 29 X 1871). Ministerstwo handlu uznało wówczas, że monarchja powinna za to otrzymać jeszcze inne ustępstwa (HM. jw.); 15 I 1872 Thörner pisze do posła austrjackiego Langenaua, że Rosja życzy sobie zniesienia wolnego okręgu celnego brodzkiego (MR. HP. f. 136/1872).

[44]) MR. HP. 1200/1872. Podobnie Ministerstwo handlu pismem z dnia 23 XII 1873 do Ministerstwa finansów za wcielenie Brodów żąda uwzględnienia dezyderatów monarchji przez Rosję. HM. 32991/1872.

[45]) L. 1984/1874 znane z MR. HP. fasc. 136.

[46]) MR. HP. jw. L. 665/HP. w odpowiedzi na notę Min. spraw zagr. z 31 I 1874 L. 259/HP/1874.

8 II [47]), postąpienie to będzie korzystne dla monarchji jako zgodne z jej polityką wobec wyłączeń celnych oraz będzie stanowić ważny środek negocjacyjny w rokowaniach handlowych z Rosją, która tego ustępstwa żąda od wielu lat i przykłada do niego wielką wagę.

To też po rozpoczęciu rokowań między Austro-Węgrami a Rosją przedstawiciel monarchji w Petersburgu na życzenie delegatów rosyjskich, przedstawione na posiedzeniu komisyjnem z 22 IV, składa oświadczenie, że jego rząd jest gotów rozpocząć akcję zniesienia wyłączenia brodzkiego, a uskutecznienie tegoż przeprowadzić w ciągu pięciu lat od przyjęcia umowy [48]). W czasie rokowań, toczących się we Wiedniu w maju 1875, już na pierwszem posiedzeniu z 7 V delegat rosyjski Thörner żąda określenia terminu, w którym rząd monarchji odda projekt ustawy o zniesieniu wyłączenia brodzkiego pod obrady Rady państwa. Wówczas delegat austrjacki Charwát oświadcza na posiedzeniu czwartem z 19 V, że rząd monarchji uczyni to w ciągu roku 1876. To też w protokole, podpisanym przez obie strony w Wiedniu 29 V 1875, zobowiązuje się Austrja art. 16, że w ciągu roku 1876 wniesie do Rady Państwa projekt ustawy o wcieleniu Brodów, a zniesienie wyłączenia przeprowadzi w ciągu pięciu lat (t.zn. do 10 VI 1880). Dodać należy, że w art. 2. tegoż protokołu Rosja obiecuje w myśl życzenia monarchji wynieść w ciągu pięciu lat komorę celną w Isakowcach na urząd celny kl. I., lecz wykonanie tego życzenia uzależnia od zniesienia wyłączenia brodzkiego [49]). Gdy minister spraw zagranicznych Andrassy 5 VIII przedkłada cesarzowi protokół ten do ratyfikacji, nazywając zniesienie przywileju brodzkiega głównym ekwiwalentem za liczne udogodnienia, przyznane przez Rosję [50]), cesarz postanowieniem danem w Laxenburgu 8 VIII przyjmuje protokół do wiadomości i upoważnia do ratyfikacji tegoż zapomocą deklaracji ministerjalnej [51]). W ten

---

[47]) MR. HP. jw. L. 240/HP/1874.

[48]) MR. HP. jw. 533/HP/1874.

[49]) MR. HP. f. 136. Protokoły rokowań.

[50]) Ekwiwalentem za udogodnienia rosyjskie nazywają wcielenie Brodów również szef sekcji Charwát i radca poselstwa Mayr w sprawozdaniu, przedkładającem oryginał protokołu ministrowi Andrassy'emu. MR. HP. fasc. 137 L. 2021/HP/1875.

[51]) MR. HP. fasc. 137 2771/HP/1875. Ratyfikacja odbywa się z pominięciem parlamentu. Toteż gdy rząd zgodnie z protokołem wiedeńskim zgłasza w Radzie Państwa projekt ustawy o zniesieniu wyłączenia brodzkiego na posiedzeniu z dnia 14 grudnia, posłowie Neuwirth, Peez i 82 tow. zgłaszają 18 XII interpelację w sprawie wyniku rokowań. Wówczas na interwencję ministra handlu Chlumecky'ego z 24 I 1877 L. 1801 minister spraw zagranicznych Andrassy przedstawia wyniki rokowań. MR. HP. jw. L. 347/HP/1876, AP. jw. 7169/1876.

sposób sprawa przywileju traci nawet to znaczenie polityczne, jakie przez pół wieku posiadała ze względu na stosunek do Rosji.

Mimo niepomyślnego obrotu sprawy, wywołanego uchwałą Sejmu z r. 1873 i traktatem z Rosją z r. 1875, Izba brodzka broni sprawy przywileju z całą wytrwałością. W sprawozdaniu za lata 1871—1875, przedłożonem 1 VI 1876, przypisuje akcję Sejmu nadziei spolszczenia Brodów i zarzuca jej motywy polityczne. Odnośnie do stosunków z Rosją zwraca uwagę na to, że wysokie cła, ustanowione przez to państwo, hamują wywóz monarchji i że ustępstwa, jakich ona udzieliła, są nieznaczne [52]).

W wykonaniu protokołu wiedeńskiego przystępuje Ministerstwo finansów do ustalenia terminu zniesienia przywileju i reskryptem z 11 V 1876 zarządza w tej sprawie debatę [53]). Izba brodzka, nie mogąc już wobec faktu dokonanego przemawiać za zachowaniem przywileju, czyni teraz starania o możliwie jak najdalsze odroczenie sprawy. Proponuje tedy, by ze zniesieniem przywileju poczekać do czasu, kiedy Austrja uzyska odpowiednie ustępstwa ze strony Rosji lub też zniesie wogóle wolne okręgi celne. Prócz tego Izba brodzka wysuwa prośbę o udzielenie miastu szeregu ulg, któreby wynagrodziły utratę przywileju. Izba lwowska, jakoteż Powiatowa Dyrekcja skarbu w Brodach i Krajowa Dyrekcja skarbu w sprawozdaniu z 13 VIII 1876 wysuwają termin 1 VII 1880, natomiast Namiestnictwo w sprawozdaniu z 26 VIII 1876 jest za terminem 1 VII 1882. Ministerstwo finansów notą z 26 IX 1876 opowiada się za terminem 1 VII 1880 [54]).

---

[52]) Ber. 1871—75, s. 8—21. Odnośnie do żądań Rosji Izba stwierdza, że są one atakiem, przeprowadzanym na drodze dyplomatycznej z powodu przemytu w rejonie radziwiłłowskim. Następnie stwierdza, że Rosja taryfą z 13 I 1871 udzieliła towarom pruskim i greckim zniżek celnych, nałożyła opłaty celne na niektóre towary austrjackie, wolne dotąd od cła, podwyższyła cło na wyroby płócienne, piwo, rum oraz nie odwzajemniła się monarchji za udzielanie jej kupcom swobód i wolności od podatków. Otwarcie nowych urzędów celnych przez Rosję niewiele pomogło monarchji. Prócz tego Izba stara się wykazać, że wywóz monarchji przez Brody podniósł się i że straty, wywołane przemytem są nieznaczne.

[53]) AP. Rft. prez. 373 7169/1876.

[54]) HM. 30462/1876. Izba brodzka prosi o następujące ulgi: o wybudowanie składu, o udzielenie kredytów celnych i ulg w handlu dla uszlachetnienia. Prócz tego prosi o ustanowienie kombinowanego urzędu celnego rosyjsko-austrjackiego w Brodach, o pozostawienie tamże Powiatowej Dyrekcji skarbu i o liberalne postępowanie wobec towarów sprowadzonych przed zniesieniem wyłączenia. Ministerstwo finansów zgodnie z Dyrekcją skarbu uważa za konieczne uzgodnienie tych postulatów z ustawami. a wprowadzenie urzędu kombinowanego uzależnia od zgody Rosji. Nie sprzeciwia się pozostawieniu w Brodach Powiatowej Dyrekcji skarbu.

Następnie minister finansów Pretis w przedłożeniu z 10 XII 1876 zwraca się do cesarza z prośbą o upoważnienie do wniesienia do Rady Państwa projektu ustawy o zniesieniu wyłączenia brodzkiego [55]). Stwierdza, że rokowania z r. 1874—75 dowiodły, iż nie dopisały nadzieje na odstąpienie Rosji ze swego systemu prohibicyjnego w stosunku do Europy i obniżenie przez to państwo stawek celnych oraz bezpodstawne są oczekiwania monarchji na ożywienie stosunków handlowych i uzyskanie dalszych połączeń handlowych wzamian za zniesienie przywileju brodzkiego. Rosja bowiem oświadczyła, że może odczekać wygodnie moment, kiedy Austrja zrobi sama koniec z wyłączeniem brodzkiem w interesie obu państw. Nawiązując do bezskutecznych starań Prus u rządu rosyjskiego o rewizję ceł i osiągnięcie potrzebnych połączeń, stwierdza minister, że nie pozostało nic innego, jak ograniczyć się do ustępstw uzyskanych w protokole wiedeńskim. Jako termin wcielenia Brodów proponuje minister Pretis dzień 1 VII 1880, uzgodniony w porozumieniu z ministrami handlu i spraw wewnętrznych oraz z Florjanem Ziemiałkowskim, ministrem dla Galicji, i przyjęty przez rząd węgierski, odrzucając termin 1 VII 1882, wysuwany przez Namiestnictwo, jako niezgodny z protokołem wiedeńskim. Minister sądzi, że do 1 VII 1880 wszystkie zainteresowane przedsiębiorstwa mogą zwinąć swoje interesy, a wcześniejsze zniesienie przywileju szybciej otworzy szerszy rynek. Stwierdza, że przywilej stracił swe właściwe znaczenie, skoro Rosja stoi otworem dla ruchu bezpośredniego z powodu licznych połączeń kolejowych. Wyłączenie stanowi jedynie emporjum dla przemytu, który zwraca się nietylko do Rosji, ale również i to w większym stopniu do kraju i daje możność bogacenia się kilku spekulantom ze szkodą dla przeważnej części ludności. Pretis powołuje się na uchwałę Sejmu galicyjskiego oraz stwierdza, że przez zniesienie przywileju skarb zyska na kosztach administracji celnej i straży skarbowej 25000 fl. i na zatrzymaniu odpływających sum 150000 fl. (w tem z ubytku ceł 63000, a ze zwrotów przeszło 70000). Cesarz postanowieniem danem w Gödöllö 12 XII 1876 upoważnia ministra do wszczęcia rozprawy parlamentarnej [56]).

Rząd przedkłada projekt ustawy o zniesieniu wolnego okręgu celnego brodzkiego na posiedzeniu Rady Państwa z 14 XII 1876. Projekt ten, zawierający 23 artykułów, przewiduje, że z dniem

---

[55]) L. 5056/1876 znane z MR. 4428/1876.

[56]) MR. 4428/1876. Dla nieprzerywania prac Rady państwa na prośbę ministra przesłano decyzję telegraficznie.

1 VII 1880 wolny okręg celny brodzki zostaje zniesiony i wcielony do ogólnego obszaru celnego oraz że w okręgu brodzkim wchodzi w życie ordynacja celna z 11 VIII 1835 i opodatkowanie napojów alkoholowych i cukru od wytwarzania. Ustać ma wolny wywóz wyrobów zagranicznych z Brodów i zaczyna się ruch z obszarem celnym bez opłaty cła, natomiast towary zagraniczne, znajdujące się w Brodach, mają być zgłoszone i po rewizji poddane ocleniu. Jedynie tylko dla cukru, piwa i napojów alkoholowych przewiduje się ustanowienie pewnej ilości zapasu, nie podlegającego deklaracji celnej. Ilość ta ma wynosić dla cukru 25 kg, dla piwa 50 l, dla napojów alkoholowych 25 l. Nie mogący uiścić cła i opłat za towary zagraniczne mają korzystać z półrocznego kredytu. Ma się zezwolić na przechowywanie towarów, podlegających ocleniu w składach urzędowych, a nawet prywatnych na przeciąg jednego roku z tem, że przez pół roku mają być wolne od opłat składowych [57]).

Dnia 17 XII Rada Państwa na wniosek posła brodzkiego Natana Kallira przekazuje projekt rządowy wydziałowi gospodarczemu. W ten sposób zgodnie z protokołem wiedeńskim zaczyna się w r. 1876 debata parlamentarna nad zniesieniem wolnego okręgu celnego brodzkiego.

W związku z tem rozwija w Brodach poseł Natan Kallir silną agitację za zachowaniem przywileju i z jego inicjatywy Izba brodzka, jakoteż zgromadzenie kupców, przemysłowców i właścicieli realności, odbyte 4 I 1877, uchwalają rezolucje w sprawie odroczenia terminu wcielenia miasta do czasu uzyskania lepszych ustępstw ze strony Rosji [58]).

Wydział gospodarczy przedkłada sprawozdanie na Radzie państwa 23 IV 1877, które referuje Józef Neuwirth, poseł Izby handlo-

---

[57]) HM. 30462/1876. Stenogr. Prot. H. A. VIII Ses. VII Bd. 599 Beil. Stanowisko swe uzasadnia rząd względem na umowę zawartą z Rosją, życzenia części ludności brodzkiej i Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarskiego, oraz uchwałę Sejmu galicyjskiego. Wyłączenie nie przynosi skarbowi żadnego bezpośredniego dochodu z wyjątkiem ryczałtu rocznego w kwocie 1500 fl.

[58]) AP. Rft. prez. 373 3463/1877 i 3638/1877. Zgromadzenie kupców i przemysłowców zwołała specjalna komisja utworzona z łona rady gminnej pod przewodnictwem Kallira. Na tem zgromadzeniu, odbytem pod przewodnictwem Kallira, w obecności komisarza Eugenjusza Krausa panuje nastrój ożywiony, wszyscy mowcy przemawiają za zachowaniem przywileju. Wspomniane rezolucje przyjęto jednogłośnie. W maju t. r. Izba i rada gminna wysyłają wspólną deputację do cesarza, która ma prosić o zachowanie przywileju. W skład deputacji wchodzą Natan Kallir, Alfred Hausner, Herzberg Fränkel z ramienia Izby, oraz Antoni Witosławski, Leon Kornfeld i Zygmunt Jakobson z ramienia gminy. Losów deputacji nie znamy.

wej i przemysłowej w Brnie. Stawia on wniosek, by nie zajmować się na razie sprawą przywileju brodzkiego, ponieważ projekt rządowy nie zmierza do gruntownego załatwienia sprawy wolnych portów i wyłączeń w jej całokształcie, ale zajmuje się tylko jej jednym szczegółowym wypadkiem. W zasadzie wydział gospodarczy występuje przeciw wyłączeniom jako przywilejom sprzecznym z zasadą równouprawnienia, oraz widzi potrzebę zniesienia przywileju brodzkiego ze względu na interes monarchji, stosunki z Rosją, demoralizację ludności i przemyt. Jednakowoż na obronę przywileju brodzkiego sprawozdawca podaje to, że w ostatnich latach zmalały straty skarbu, a wzrosły korzyści z wywozu monarchji. Wygląda to na manewr, mający na celu odroczenie sprawy i skłonienie rządu do przeprowadzenia zniesienia wszystkich wolnych portów [59]).To też nic dziwnego, że na wniosek Hermana Miesesa, posła miast Sambora, Stryja i Drohobycza, postanowiono zdjąć sprawę z porządku dziennego [60]).

Ten obrót sprawy nie ratuje jednak wolności handlowo-celnej Brodów, albowiem w r. 1878 zapada w Radzie państwa ważne

---

[59]) Sprawozdanie wydziału stwierdza, że Rosja nie wykonała jeszcze przyznanych koncesyj i te nieliczne ustępstwa, jakie przyznała, może w każdej chwili odwołać w drodze administracyjnej. Przemyt, który, jak donosi komisarjat policji w Brodach spr. z 3 I 1877, istnieje w rejonie brodzkim od wielu lat, w porównaniu z ostatniemi latami nie wykazuje pogorszenia. Według danych Powiatowej Dyrekcji skarbu w Brodach zakwestjonowano w r. 1873 w wypadkach 865 towarów o wadze 40 q, wartości 5622 guld., w r. 1874 w wypadkach 839, 39 q, 6577 guld., w r. 1875 w wypadkach 738, $39^1/_2$ q, 8804 guld., przeciętnie w wypadkach 814, $39^1/_2$ q, 7001 guld. Natomiast w r. 1875 było w Bohuminie 953, w Brixen 1163, Chebie 852, Trieście 3376 wypadków przemytu. Wywóz monarchji ostatnio wzrósł, przyczem towary wywożone odbiera częściowo ludność rosyjska, częściowo zaś przerabia się w Brodach. Zmalały straty skarbu spowodowane anomalją, jaką stanowią podatek spożywczy od napojów alkoholowych, zwrot tego podatku przy ich wywozie i zwrot cła od wywozu cukru. Ostatnia kwota obniżyła się i wyniosła w głównym urzędzie celnym brodzkim w r. 1874 już tylko 50288 guld. w. a., 1875 59235, 1876 46430. Rosja bowiem nałożyła na rafinadę cło w wysokości 4.30 rb. od puda (tj. 39.70 fl. od 1 q), tzn. trzy razy większe, niż zwrot podatku udzielany przez monarchję (w wysokości 11.28 fl. od 1 q), i to państwo stało się samo krajem wywożącym cukier. Wprawdzie za zniesieniem przywileju wpłynęły prośby dominjum i gmin Leszniów, Sznyrów, Jazłowczyk i Folwarki, lecz z drugiej strony, jak zaznacza sprawozdanie wydziału, za zachowaniem przywileju głosował na posiedzeniu Izby brodzkiej z 29 XII 1876 najznaczniejszy z właścicieli ziemskich, jako członek sekcji przemysłowej, oraz wpłynęło drugie podanie z czterech gmin wymienionych. Nasuwa się przypuszczenie, że właścicielem ziemskim głosującym za przywilejem był Stefan Młodecki (por. Ber. 1871—75, s. 328).

[60]) Sten. Prot. H. A. VIII Ses. t. VIII s. 8491—8492. i 642 Beil.

postanowienie, które przypieczętowuje projekt zniesienia przywileju. Uchwalono 27 VI 1878 ustawę o związku celno-handlowym między Austrją a Węgrami, która art. 27 postanawia zniesienie wolnych okręgów celnych wogóle, w tem również wyłączenia brodzkiego [61]).

Sprawa zniesienia przywileju tem szybciej zdąża do końca, że Rosja pilnuje jej uskutecznienia. Ambasada rosyjska w Wiedniu zapytuje o stan sprawy w maju 1877, na co odpowiedziano, że projekt oddano Izbie w terminie, która go jeszcze nie załatwiła [62]). Następnie 14 VII 1878 przypomina ambasador Nowinow art. 16 protokołu i pyta o stan sprawy, na co minister spraw zagranicznych w myśl wyjaśnień ministra finansów z 9 I 1879, przedstawiając stan prac w parlamencie 1876—1877 i układ austro-węgierski 1878, upewnia, że rząd monarchji trwa przy zasadzie ustawowego zniesienia przywileju brodzkiego i sprawy dalej odkładać nie będzie [63]). Gdy w r. 1879 rząd rosyjski wyraża już skargę, że Austrja opóźnia wykonanie art. 16 protokołu wiedeńskiego, poseł monarchji powtarza zapewnienia swego rządu [64]).

Rząd monarchji zmierza istotnie do załatwienia sprawy. 14 IX 1879 minister finansów Leopold Hofmann przedstawia cesarzowi protokoły I—IV konferencji celnej i handlowej, poświęconej wcieleniu do obszaru celnego Bośni i Hercegowiny, Dalmacji, Istrji, Brodów, Bakaru Kraljevicy, Karłobagu i Senja, oraz stworzeniu jednolitego obszaru celnego [65]). W październiku kierownik Ministerstwa finansów Emil Chertek zwraca się do cesarza z prośbą o upoważnienie do wszczęcia debaty parlamentarnej nad projektami ustawy o wprowadzeniu podatku spożywczego od wytwarzania piwa, wódki i cukru w wyłączeniach (m. i. w Brodach) [66]), oraz ustawy o wcieleniu Brodów do obszaru celnego [67]). Zaznacza, że projekt obecny jest prawie zgodny z projektem z r. 1876, z wyjątkiem pewnych drobnych zmian, ponieważ od r. 1876 stosunki wyłączenia brodzkiego nie doznały żadnej zmiany. Cesarz decyzją, daną w Wiedniu 21 X, udziela swej zgody na wszczęcie obrad parlamentarnych

---

[61]) Reichsgesetzblatt 1878, Nr. 68. Już 30 IX 1876 węgierskie Ministerstwa finansów i handlu wyrażają zgodę na zniesienie wolnego okręgu celnego brodzkiego. HM. 36999/1876, MR. HP. f. 137.

[62]) MR. HP. f. 137.

[63]) MR. HP. f. 204 III 4302/9/1879, oraz 166/9/1878.

[64]) Tamże 166/9/1879, oraz HM. 1186/1879.

[65]) L. 4523 znane z MR. 3753/1879. Cesarz przyjmuje do wiadomości 17 IX.

[66]) L. 5366 znane z MR. 4177/1879.

[67]) L. 5399 znane z MR. 4178/1879.

nad powyższemi projektami ustaw w Radzie państwa [68]), a dnia następnego tj. 22 X na wszczęcie debat w parlamencie węgierskim nad wcieleniem wyłączeń celnych oraz Bośni i Hercegowiny do obszaru celnego [69]).

Na podstawie upoważnienia cesarskiego Chertek zgłasza 23 X powyższe projekty ustaw w Radzie państwa. Projekt ten różni się od wniesionego w r. 1876 tem, że termin wcielenia okręgu brodzkiego oznacza na dzień 1 stycznia 1880 zamiast 1 lipca 1880 i zmienia niektóre stawki podatkowe. Pierwsze czytanie projektu ustawy odbywa się 29 X 1879. Wpływa wówczas wniosek Kazimierza Grocholskiego, posła gmin wiejskich pow. Tarnopol, Zbaraż, Skałat i in., właściciela dóbr, o przekazanie projektu wydziałowi, który rozpatrywał sprawę wcielenia Bośni i Hercegowiny. Natomiast Wiktor Wilhelm Russ, poseł miast Karlove Vary (Karlsbad), Jachimov (Joachimstal) i in., rentjer, stawia wniosek przeciwny, mianowicie, by ze względu na ważność oddać ją osobnemu wydziałowi gospodarczemu, wybranemu z grony Izby. Izba uchwala wniosek Russa [70]).

Z wznowieniem debat Rady Państwa nad przywilejem rozpoczynają brodzianie ponownie bardzo ożywioną akcję w obronie swej zagrożonej wolności handlowo-celnej, choć szanse jej są już beznadziejne. I tak 3 XI 1879 Izba prosi już tylko o odroczenie zniesienia wolnego okręgu celnego brodzkiego do czasu uzyskania koncesyj rosyjskich lub do czasu wcielenia wszystkich wyłączeń austrjackich [71]).

---

[68]) MR. 4177/1879 i 4178/1879.

[69]) MR. 4234/1879, na skutek audjencji węgierskiego ministra rolnictwa przemysłu i handlu Gabrjela Kemenyego odbytej u cesarza 20 X, oraz przedłożenia przedstawionego przez tegoż cesarzowi 21 XI.

[70]) Sten. Prot. H. A. IX Ses. t. I.

[71]) HM. 38512/1879 5 C. Izba brodzka stwierdza, że uchwała Sejmu galicyjskiego w sprawie zniesienia jest wynikiem podania dwu właścicieli ziemskich i kilku szynkarzy, i została powzięta bez znajomości stosunków miejscowych i bez wysłuchania przedstawiciela miasta. Przytacza argumenty, wymieniane w sprawozdaniu za lata 1871—75 i stwierdza, że po zniesieniu przywileju spadną dochody z podatków, wartość domów i magazynów, a miasto przeznaczone do misji światowej upadnie. Zaznaczamy tu dla ścisłości, że o zniesienie przywileju starało się nie dwu, ale czterech właścicieli ziemskich. Wysłuchanie przedstawiciela miasta nie doszło do skutku dlatego, że pos. Kallir absentował się na posiedzeniach Sejmu. Ponieważ Izba twierdzi, że przemyt niema miejsca, ale był znaczny dawniej, warto przypomnieć, że właśnie dawniej szereg obrońców przywileju dowodziło, że przemyt niema miejsca, względnie, że jest nieznaczny. Następnie zwracamy uwagę, że kilka zdań (cytowanych również w spr. za lata 1871—75) wzbudziło wątpliwości u referenta

Gorączkowa robota wre również wśród kupców i właścicieli realności. Wyrazem tej akcji są trzy ich zebrania, odbyte 28 X, 11 XI i 13 XI 1879. Zebranie pierwsze uchwala wniesienie protestu do Rady Państwa przeciw zniesieniu przywileju i o poczynienie starań o udzielenie miastu ulg w razie przeprowadzenia wcielenia Brodów. Wybrano również delegację, mającą udać się w tym celu do Wiednia [72]). Zebranie drugie poleca delegacji już tylko starać się o przedłużenie terminu zniesienia przywileju o dwa lata i wyjednanie kilku koncesyj. Zebranie to, jak donosi komisarz Wawrzyniec Artymowicz, dowodzi, że ludność Brodów poddaje się z rezygnacją uchwałom parlamentu i jest przygotowana na ewentualne zmiany [73]). Z ramienia Izby, rady gminnej i wielu mieszkańców dr. Edward Sochor, poseł miast Brodów, Złoczowa i in., oraz dyrektor kolei Karola Ludwika, zgłasza 11 XI w Radzie Państwa petycję o uchylenie projektu rządowego. Akcja ta nie jest wyrazem zapatrywań całej ludności, albowiem tego samego dnia dr. Ludwik Wolski, poseł miasta Lwowa i adwokat, zgłasza w Radzie Państwa petycję kilku mieszkańców o natychmiastowe zniesienie przywileju [74]). Trzecie zgromadzenie kupców i właścicieli realności wzywa delegację, by starała się o odroczenie terminu zniesienia przywileju pod tym warunkiem, że na tem nie ucierpią koncesje [75]).

---

ministerjalnego. I tak obok zdania o wzroście wywozu i eksporcie towarów takich, jakie sprowadzano dawniej z zagranicy, zamieszcza dopisek, iż fakt ten dowodzi zbędności sprowadzania wyrobów zagranicznych. Zdanie, że kupcy rosyjscy, którzy, przybywając po towar zagraniczny, zakupują przy tej sposobności towary austrjackie, po zniesieniu przywileju zaczną jeździć po wyroby do Lipska i Manchesteru, opatrzono znakiem pytania, a uwagę o przeznaczeniu miasta do misji światowej opatrzono wykrzyknikiem.

[72]) AP. Rft. prez. 373 8924/1879. Sprawozdanie komisarza Artymowicza z 29 X 1879.

[73]) AP. Rft. prez. 373 9239/1879. Sprawozdanie komisarza Artymowicza z 12 XI; HM. 36283/1879. Sprawozdanie Namiestnictwa z 13 XI 1879 do ministra spraw wewnętrznych Taaffego. Zebranie to zwołał Wilhelm Lublin na skutek telegraficznego zapytania kilku członków delegacji w sprawie podania koncesyj, o jakie ma się starać. Zebranie to ma przebieg spokojny. Uchwala wezwać telegraficznie delegację, by starała się o przedłużenie terminu zniesienia, oraz o następujące koncesje: uwolnienie od cła przywozowego towarów zagranicznych, znajdujących się w Brodach w momencie wcielenia, oraz udzielenie pożyczki na wybudowanie koszar, jako też, by w Brodach ustanowić sąd kolegjalny, pozostawić Powiatową Dyrekcję skarbu i założyć wyższą szkołę przemysłową.

[74]) Sten. Prot. H. A. IX Ses. t. I, s. 283,

[75]) AP. Rft. prez. 373. 9306/1879. Sprawozdanie komisarza Wawrzyńca Artymowicza z 14 XI 1879. Leon Herzberg Fränkel, członek delegacji brodzkiej, doniósł, że niema zgody między nim a Kallirem, ponieważ Kallir jest za

Wreszcie zgromadzenie ludności brodzkiej, odbyte 22 XI, uchwala rezolucję, w której w obliczu nieuniknionej klęski Brodów prosi już tylko o szereg ulg [76]).

Wydział gospodarczy Rady państwa popiera stanowisko rządu ze względu na fakt uprzywilejowania jednej grupy obywateli, spadek obrotów Brodów z Rosją południową, umowę z Rosją oraz interesy skarbu monarchji i ludności brodzkiej. W czasie drugiego czytania 11 XI referuje projekt rządowy Gustaw Pacher, poseł Izby handlowej i przemysłowej w Celowcu, dyrektor przędzalni bawełnianej „Schönauer i Sollenauer", który popiera w całości stanowisko rządu, chociaż, jak zaznacza, na wydziale gospodarczym przemawiał za okresem przejściowym i znalazł się w mniejszości [77]). W debacie ogólnej Wurmbrandt, poseł Izby handlowej i przemysłowej w Grazu, właściciel dóbr i namiestnik Styrji, oświadcza się w zasadzie za zniesieniem przywileju, ale zaleca odroczenie uskutecznienia tegoż, ponieważ w Brodach istnieje handel z Rosją oraz wyrób ubrań i bielizny. Otto Hausner, poseł miast Sambora, Stryja i Drohobycza, który urodził się w Brodach i tam się wychował, występuje gorąco w obronie miasta i również prosi o zwłokę półroczną. Mówi o rozwoju handlu miasta od czasów ces. Józefa II, o późniejszym jego upadku i rozwinięciu się w Brodach wyrobu ubrań oraz powołuje się na lojalność Brodów wobec monarchji [78]).

---

prolongatą terminu zniesienia, Fränkel zaś, bardziej realny, jest za pominięciem tego żądania, a za staraniem się o jak największe koncesje dla miasta. Na tem tle powstają w mieście dwa przeciwne ugrupowania. Dlatego w celu pogodzenia obu stron zwołano trzecie zgromadzenie kupców i właścicieli realności. Zebranie to, odbyte pod przewodnictwem W. Ch. Lublina ma przebieg tak burzliwy, że musi je uspokajać obecny komisarz groźbą rozwiązania.

[76]) HM. 38512/1879 4 C, sprawozdanie burmistrza Witosławskiego z 26 X do premjera Taaffego. Zebrani proszą mianowicie o uwolnienie od cła towarów, znajdujących się w Brodach z końcem grudnia, ze względu na brak pieniędzy u wielu kupców, zwłaszcza drobnych, o zbudowanie składu, stosowanie ulg odnośnie do handlu dla uszlachetnienia (Appreturverfahren), potrzebnych dla wielu brodzian, przerabiających towary zagraniczne, o kredyt celny, o pożyczkę 300000 guld. na budowę koszar, o filję banku Austro-Węgierskiego, pozostawienie Powiatowej Dyrekcji skarbowej, urządzenie fabryki cygar, zmniejszenie podatków w związku z grożącym spadkiem wartości realności. Z punktów tej prośby, ponawianej przez miasto w r. 1880, uwzględniono odrazu jedynie pozostawienie Dyrekcji skarbu. Poddano dalszym debatom sprawę budowy składu na koszt państwa i ustanowienia w Brodach stałego garnizonu wojskowego, sądu kolegjalnego i filji Banku Austro-Węgierskiego, inne zaś uznano za niemożliwe do urzeczywistnienia. (HM. 12589/1880).

[77]) Sten. Prot. H. A. IX Ses. t, I s. 766—776.

[78]) Hausner powołuje się na to, że miasto, skazane na zagładę, znajduje się w gorszych warunkach, niż Triest i Rjeka, które mają przed sobą otwarte

Teodor Haase, poseł miast Bielska, Strumienia (Schwarzwasser) i innych na Śląsku,superintendent śląsko-morawski wyznania augsburskiego, występuje przeciw przywilejowi brodzkiemu głównie ze względu na przemyt, straty skarbu i przemysłu monarchji, w szczególności zaś z powodu strat, jakie ponosi przemysł śląski, a zwłaszcza wytwórnie włókiennicze w Bielsku i Białej, oraz wytwórnie żelazne w Bielsku, Karlsdorfie, Janowicach. Ponieważ jednak widzi, że trzeba ułatwić ludności przejście od uprawiania przemytu do innego uczciwego zarobku, godzi się na zwłokę półroczną [79]). Dr. Edward Sochor z oburzeniem odrzuca zarzut, jakoby cała ludność brodzka uprawiała przemyt, oraz zapowiada wniesienie poprawki do projektu rządowego [80]). Referent Pacher stwierdza, że mowcy występują nie przeciw zniesieniu przywileju, ale przeciw zbyt wczesnemu terminowi uskutecznienia tegoż, oraz dodaje, że

---

morze i drogę na Suez. Mimo złych warunków wyrosły Brody z nędznej mieściny za ces. Józefa na piękne miasto, pośredniczące między Manchesterem a Kaukazem, Lipskiem a Syberją i miały największy rozkwit w dobie blokady kontynentalnej. Nastały potem czasy smutne z powodu częstych pożarów i odmowy pomocy ze strony wszystkich towarzystw asekuracyjnych po pożarze z r. 1867, a ruch ustawał wskutek systemu prohibicyjnego Rosji, konkurencji angielskich wyrobów żelaznych i kos, masowego napływu wełny australijskiej do Europy, zastąpienia wosku stearyną i naftą, skierowania się przewozu zboża na Podwołoczyska. Mimo to w ostatnim czasie rozwinęła się nowa gałąź handlu, a to towarami łokciowemi, które przerabia się na ubrania i wywozi tanio do Rosji. Hausner stwierdza, że miasto Brody było zawsze wierne monarchji, od r. 1861 Izba brodzka wybierała posłów wiernych rządowi. Dowodem tego jest wybór barona Beusta do Sejmu, w którym się mówi po polsku (!), za co zapadł wyrok Sejmu.

[79]) Haase stwierdza, że Brody nie osiągnęły tak wielkiego stopnia rozwoju, skoro liczyły mieszkańców w r. 1869 — 23000, a wedle ostatniego sprawozdania wydziału 35000, a po odliczeniu cudzoziemców nadal 23000, podczas gdy Triest posiada ludności 150000. Powodem tego jest zacofanie Galicji mimo jej bogactw naturalnych i brak czynników, mogących uskutecznić cele przywileju. Haase, który miał możność w czasie wycieczek po Galicji zwiedzić Brody i widzieć tamtejszy handel, zauważa, że jeśli w Brodach wykazano mniej wypadków przemytu niż w Bohuminie i Trieście, to prawdopodobnie dlatego, że ludność brodzka umie go lepiej uprawiać i prowadzi w sposób wyrafinowany i zuchwały. Przemyca się do kraju kawę, cukier, angielskie i belgijskie wyroby wełniane i bawełniane, angielskie wyroby żelazne i stalowe, igły, kosy, następnie w całej Galicji znane są konfekcyjne towary, wyrabiane w Brodach z materjału angielskiego i przemycane do kraju. Jeśli skarb traci skutkiem wyłączenia 175000 fl., to straty przemysłu śląskiego są znacznie większe.

[80]) Sochor twierdzi, że ruch kolejowy utrudnia rozwój przemytu, ułatwia go zaś nie wyłączenie, ale system rosyjski, dzięki któremu będzie się rozwijał nawet po zniesieniu przywileju.

stanowisko wydziału jest podyktowane analogicznem załatwieniem sprawy Istrji, Dalmacji itp. i porozumieniem z Węgrami.

W debacie szczegółowej, jaka odbywa się 12 XII, toczy się dyskusja tylko nad terminem zniesienia przywileju. Podczas gdy projekt rządu ustala ten termin na 1 I 1880, Sochor wnosi poprawkę, by termin ten przesunąć na 1 VII 1880. Poprawkę tę popiera Wurmbrandt ze względu na interesy kupców i przemysłowców brodzkich oraz ludności żyjącej z zarobku dziennego. Sochor zaś powołuje się na to, że Niemcy znosząc domy hazardowe dały im pół- a nawet jedno- i dwuletni okres przejściowy. Andrzej Baumgartner, szef sekcji Ministerstwa finansów, jako przedstawiciel rządu, występuje przeciw odroczeniu terminu z powodu wcielenia innych wyłączeń mającego nastąpić 1 I 1880, oraz ze względu na ulgi, jakie otrzyma handel brodzki za utratę przywileju. Stanowisko rządu popiera inż. Alfred Lenz, poseł III obwodu miasta Wiednia, który żąda stosowania zasady równych ciężarów dla wszystkich obywateli i uważa, że Brody będą się nadal rozwijać, podobnie jak miasteczko Simbach na granicy bawarskiej i Orsowa na granicy rumuńskiej, które podniosły się od czasu wybudowania linji kolejowej [81]).

Po przemówieniu sprawozdawcy Pachera Izba odrzuca poprawkę Sochora, a ogromną większością przyjmuje projekt rządowy o zniesieniu przywileju brodzkiego z dniem 1 I 1880. Dalsze paragrafy projektu rządowego przyjęto bez dyskusji oraz uchwalono go w całości w trzeciem czytaniu [82]). Tego samego dnia po przemówieniu Dr. Arnolda Rapaporta, posła Izby handlowej i przemysłowej w Krakowie, adwokata, jako sprawozdawcy projektu rządowego, uchwalono w drugiem i trzeciem czytaniu wprowadzenie podatku spożywczego od wytwarzania piwa, wódki i cukru w Dalmacji oraz w wyłączeniach Istrji i Brodach [83]). Podobna uchwała zapadła 18 XII w sejmie węgierskim w związku z przyjęciem ustawy o stworzeniu jednolitego obszaru celnego austro-wę-

---

[81]) Lenz stwierdza, że Brody mogą być dumne ze swych synów, broniących przywileju, popiera jednak projekt rządowy ze względu na ogólny interes monarchji. Uważa, że mimo utraty przywileju będzie rozwijał się w Brodach przemysł odzieżowy, zatrudniający kilkuset robotników, dzięki ulgom w handlu dla uszlachetnienia i utrzyma się obrót z Rosją. Następnie wymienia Kraków dla przykładu, że będzie kwitł handel zbożem rosyjskiem. Występuje przeciw przemytowi towarów kolonjalnych, który skierowuje się do monarchji tembardziej, że kupcowi lwowskiemu lepiej opłaci się sprowadzać kawę z Brodów, niż wprost z Bremy lub Hamburga.

[82]) Sten. Prot. H. A. IX Ses. I. Bd. s. 766—776.

[83]) Tamże s. 777—778.

gierskiego wraz z Bośnią i Hercegowiną i wcieleniu wyłączeń celnych, z tem jednak odchyleniem od projektu rządowego, że udogodnienia, przyznane Brodom, postanawia się zwiększyć dwukrotnie[84]). Dnia 20 XII 1879 Izba panów uchwala bez dyskusji na wniosek Wintersteina zniesienie wyłączenia brodzkiego, oraz na wniosek Plenera wprowadzenie podatku spożywczego od wytwarzania wódki i cukru w okręgu brodzkim[85]) i tegoż dnia cesarz udziela sankcji uchwałom Rady państwa[86]).

7. Rzut oka na stosunki społeczne i gospodarcze w Brodach.

A. Ludność miasta Brodów.

Omówiwszy w poprzednich dwu rozdziałach walki o przywilej wolnohandlowy Brodów, w czasie których wypowiedziano ponad 150 opinij, pragniemy przedstawić znaczenie, jakie posiada wyłączenie dla rozwoju gospodarczego miasta. Ponieważ celem pracy nie jest monografja miasta, tylko ruch towarowy, to też rozdział ten, oparty głównie na materjale drukowanym i uwzględniający dość dorywczo źródła archiwalne, nie ma pretensyj do wyczerpania zagadnienia. Uważamy, że historja miasta, historja żydów, dzieje ważniejszych domów handlowych zasługują na osobne opracowanie.

Dzięki znacznemu ożywieniu się ruchu handlowego i powstaniu możliwości łatwego zarobkowania powstaje w wyłączeniu brodzdziem duże skupienie ludności, które zajmuje w Galicji do połowy XIX wieku pod względem ilości mieszkańców drugie miejsce po Lwowie (Kraków do r. 1846 nie należy do Galicji). Wzrost ludności miasta Brodów przedstawia się w następujący sposób:

---

[84]) MR. 4938/1879. Przedłożenie prezydenta ministrów Tiszy z 18 XII 1879. Uchwalono mianowicie, by zwiększyć zapas cukru nie podlegający deklaracji celnej z 25 kg na 50 kg, piwa z 50 l na 1 hl, ewentualny czas zezwolony przy celnych i opłatowych świadczeniach z $^1/_2$ roku na cały rok, czas trwania wolnego składania towarów podlegających ocleniu z 1 roku na 2 lata, czas wolności od opłat składanych od towarów podlegających ocleniu z $^1/_2$ roku na 1 rok.

[85]) Sten. Prot. des Herrenhauses IX Ses. I. Bd. s. 67, 94, 100, 104.

[86]) MR. 4938/1879. Tekst ustawy o zniesieniu wolnego okręgu celnego brodzkiego znajduje się w Reichsgesetzblatt (Dziennik ustaw państwa) r. 1879, L. 138. Dziennik ustaw krajowych z r. 1879 zamieszcza ogłoszenie Dyrekcji skarbu, dotyczące przepisu o przeprowadzeniu niniejszej ustawy. Ustawę o wprowadzeniu podatku konsumpcyjnego od produkcji piwa, wódki i cukru w okręgu brodzkim i zniesieniu podatku konsumpcyjnego przy sprzedaży detalicznej napojów od 1 stycznia 1880 zamieszcza Dziennik ustaw państwa 1879, L. 139.

Rok	Ogólna liczba mieszkańców	Rok	Ogólna liczba mieszkańców
1778	10.887	1843	17.885
1783	13.609	1846	17.789
1799	16.378	1851	17.714
1806	16.359	1857	18.743
1820	18.471	1869	18.773
1821	18.399	1880	20.071
1830	19.478	1890	17.475
1831	18.152	1900	17.361
1833	16.112	1910	20.309
1834	16.623	1921	10.867
1837	16.681	1931	17.905
1840	18.419		

Podajemy tu tylko cyfry urzędowe, a mianowicie do pierwszej połowy wieku XIX dane według konskrypcyj wojskowych, a od r. 1857 wyniki powszechnych spisów ludności[1]). W wielu wypadkach władze w swych sprawozdaniach podają cyfry większe, niż te, które wymieniliśmy. I tak w r. 1832 wedle podania gminy brodzkiej jest 25000 mieszkańców, w r. 1840 według sprawozdania starosty Andrzejowskiego 18540, w r. 1852 według noty Ministerstwa handlu 20953, w r. 1855 według sprawozdania Izby brodzkiej 22768, w r. 1859 według sprawozdania tejże Izby i szematyzmu Namiestnictwa 20446[2]). Znacznie większe liczby ludności podaje

---

[1]) Dane za r. 1778 i 1783 podaje spr. starosty Bujakowskiego, za nim Grossman (por. s. 74)· za r. 1799: Sumarjusz miasta Brodów za r. 1799 (Teki Schneidra Ossol., Herby miast); za r. 1806: spr. starosty Schmida (AP. Com. gen. 7393/1807, por. s. 76); za r. 1820: Rkps. Bibl. Uniw. Lw. Nr. 124 s. nl. 32. Balaban s. 94); za r. 1821: Sumarjusz miasta Brodów za r. 1821 w AP. Rekt. gub. 21/II 62942/1822; za r. 1830, 1831, 1833, 1834, 1837, 1840: Tafeln; za r. 1834: Zawadzki, Galizien i d. J. 1834, (Mnemosyne Lwów 1835, s. 136); za r. 1843: Tafeln i Karpiniec; za r. 1846: Meynert (1851) s. 297, Březovsky (1852) s. 177; za r. 1851: Tafeln f. d. 1849—51, Schmitt (1854) s. 69, podając okrągło 18000, Ungewitter (1856) s. 177, Gazeta Brodzka 1895 nr. 4, Karpiniec; za r. 1857: Tafeln f. d. J. 1855—57, Schmitt (II wyd. 1860) s. 116, tenże (III wyd. 1860) s. 116, tenże (III wyd. 1862) s. 96, podając okrągło 18700; za r. 1869: Spezial Orts-Repertorium von Galizien, Wien 1874, tyleż podaje Statistisches Jahrbuch i Schmitt (V wyd. 1878) s. 60; za r. 1880: Ergebnisse der Volkszählung i Spezial-Ortsrepertorium, Wien 1886, tyleż podaje Ber. 1881—86 s. 11, Reclus s. 312, natomiast Statistisches Jahrbuch podaje więcej, bo 20387.

[2]) Za r. 1832: zob. AP. Com. I/a 50749/1839; za r. 1840: spr. Andrzejowskiego, por. s. 86; za r. 1852: HM. 4955/1852; za r. 1855: zob. Ber. 1854—57, s. 13; za r. 1859: Handbuch d. Lemb. Statth. Geb. f. d. J. 1859 oraz Ber. 1857—60, s. 79; za r. 1860: Galiz. Prov. Handb. 1860, s. 60, który prócz tego podaje 1101 obcych. Tyleż podaje to źródło za r. 1869

literatura. Cyfry, podane w szeregu dzieł drukowanych w tym samym czasie, są niejednokrotnie sprzeczne [3]). Odnośnie do tych dat stwierdza Buzek, a za nim Hoszowski, że na nich opierać się nie można, gdyż nie mają wartości [4]). Zdanie to jest w zasadzie słuszne, jednakowoż odnośnie do liczby mieszkańców miasta Brodów odnosimy wrażenie, że cyfry, podane przez autorów, odnoszą się nietylko do ludności osiadłej na stałe, ale obejmują również ludność osiadłą czasowo. Za taką należy pewnie uznać cyfrę 40000 żydów, jaką podaje Dziennik Handlowy z r. 1786. Do lat 1820 nn. cyfra ta wynosi ponad 20000, a w r. 1823 nawet 28000. W r. 1834 Zawadzki podkreśla wyraźnie różnicę między liczbą ludności konskrybowanej a liczbą obejmującą prócz niej również włóczęgów. Gdy w wypadku pierwszym wynosi ona 16600, w wypadku drugim 22500 [5]).

Przyrost roczny ludności brodzkiej przedstawia się następująco:

1778—1783	+5,20%	1806—1820	+0,88%
1783—1799	+1,28%	1820—1830	+0,55%
1799—1806	bez zmiany	1830—1840	—0,54%

s. 19; Tę samą cyfrę zamieszcza Schneider Antoni, Statystyka miast i miasteczek galicyjskich według nowej organizacji kraju, Haliczanin 1867, s. 33. Sprawozdanie wydziału gospodarczego Rady Państwa z r. 1877 (zob. s. 119), stwierdza, że w r. 1869 było ludności 23000, a w r. 1877 35000, a bez ludności obcej 23000. 35000 mieszkańców wymienia też Lipp (1870) s. 269 i Géographie universelle t. III, s. 112.

[3]) Podajemy w tem miejscu cyfry ludności brodzkiej, cytowane w szeregu dzieł geograficznych itp. (Zamieszczamy nazwiska autorów i rok wydania, tytuły zob. Bibljografja s. 24—32). Liechtenstern (1818), t. II, s. 1110, za nim Karpiniec s. 30, podaje 16511 mieszkańców; Allgemeine deutsche Realencyklopädie, Leipzig, V wyd. 1822, t. II, s. 50 21000; Jenny (1823), s. 590 28000; Allg. deutsche Encyklopädie der Wissenschaften, hrsg. v. Gruber, Lpz. 1824, T. XIII, s. 87, oraz Allg. dt. Realencyklopädie, VI wyd. 1824, t. II, s. 48 24000; Siarczyński († 1829), Rkps. Ossol. 1825/III, s. 52—53 i 1828/III, s. 53 21500; Allg. dt. Realencyklopädie VII wyd. 1830, 18300; Rozmaitości, Lwów 1834, s. 223 i Karpiniec jw. 20000; Tschischka (1834), s. 227, Schmidl (1836) i Blumenbach (1837), t. III, s. 158, 21669; Zimmermann (1836—1837), s. 608, 22000; Heufler (1837), t. I/IV, s. 164 17700; Przyjaciel Ludu (1840), s. 282, 22500 (tj. tyle co Zawadzki w r. 1834); Reden (1844), 23000; Stupnicki (1849), s. 81, 28000. Za r. 1870 podaje Orzechowski (1872), 19977, tyleż mieszkańców podaje Tatomir (II wyd. 1876) s. 40, 43 i Przewodnik z Krakowa... do Brodów... (1886), s. 41.

[4]) Buzek Józef, Wpływ polityki żydowskiej rządu austrjackiego w l. 1772—1778 na wzrost zaludnienia żydowskiego w Galicji. Czasopismo prawnicze i ekonomiczne 1903 s. 93—95; Hoszowski Stanisław, Ekonomiczny rozwój Lwowa, Lwów 1935 s. 34—35.

[5]) Por. dane za r. 1877 (ods. nr. 2).

1830—1833	—5,59%	1857—1869	bez zmiany
1833—1840	+2,05%	1869—1880	+0,65%
1840—1851	—3,47%	1881—1890	—1,29%
1851—1857	+0,97%		

Przyrost wykazuje ciekawe przemiany i pod tym względem można rozróżnić cztery okresy. 1) Ustanowienie przywileju wolnohandlowego i stąd wynikające znaczne ożywienie handlu powodują większy napływ ludności, który jest szczególnie silny w latach 1778—1783, a nieco mniejszy po wprowadzeniu systemu prohibicyjnego w Austrji i w czasie wojen z lat dziewięćdziesiątych. 2) W latach 1800—30 słabnie napływ ludności, do r. 1806 da się nawet stwierdzić zastój, w r. 1820 widać pewne ożywienie się przyrostu zapewne w związku z uspokojeniem się stosunków po wojnach napoleońskich, a w r. 1830 przyrost słabszy. 3) W latach 1830—51 zaznacza się spadek ludności miasta Brodów. Jest on szczególnie silny w latach 1830—33, być może z powodu klęski cholery z r. 1831. Na spadek ludności Brodów w latach 1831—1840 zwraca uwagę Krauss, który zaznacza, że w tym samym czasie wzrosła ilość mieszkańców Czerniowiec, Stanisławowa, Sambora, Tarnopola i Lwowa [6]). Jeszcze większy spadek ludności zaznacza się w latach 1840—1851, pewnie w związku z klęską głodu w latach 1846—47. Główną przyczyną spadku ludności w latach 1830—51 jest jednak polityka prohibicyjna Rosji, która działa hamująco na rozwój handlu. 4) Dopiero w latach 1850—1880 da się stwierdzić przyrost ludności, ale jest on słabszy, niż przed r. 1800. Wzrost ludności wykazuje pierwszy spis ludności z r. 1857, natomiast drugi spis z r. 1869 stwierdza zastój. Trzeci spis z r. 1880 dowodzi, że mimo niepomyślnych warunków, które stwarzają krach wiedeński i cholera w r. 1873 i klęska nieurodzaju w latach 1871—75, następuje wzrost ludności dzięki poprawie konjunktury od r. 1878. W drugiej połowie XIX w. skutkiem słabszego napływu ludności schodzą Brody w stosunku do innych miast Galicji na dalszy plan i ustępują w r. 1880 Tarnopolowi, Kołomyji, Tarnowowi i Przemyślowi. Spis z r. 1890 wykazuje spadek ludności, co dowodzi, że zniesienie przywileju ma dla miasta fatalne skutki. Wielu mieszkańców opuszcza Brody i przenosi się na Zachód, wielu emigruje do Ameryki [7]).

---

[6]) Stwierdza mianowicie, że Czerniowce miały w r. 1830 9167 mieszkańców, a w r. 1840 12.624, Stanisławów 9.906, 11.309, Sambor 10.356, 12.938, Tarnopol — 12.579, 14.227, Lwów — 55.629, 63.084. (Cyfry te zgodne są z „Tafeln") (Por. s. 92).

[7]) Ber. 1881—5, s. 7—8.

Pod względem wyznaniowym przez cały czas żydzi stanowią ponad 75% ogółu mieszkańców. Wzrost ludności żydowskiej przedstawia się w następujący sposób: w r. 1765 jest żydów 7198, tj. więcej, niż we Lwowie, który liczy ich 6159. Później następuje silny wzrost; w r. 1778 jest ich 8867, tj. 81% ogółu mieszkańców, w r. 1783 — 11137, tj. 82%, w r. 1799 — 14105 tj. 86%, a w r. 1820 — 16392 tj. 88%[8]). W drugiej połowie XIX w. liczba żydów maleje z powodu emigracji. Według sprawozdań Izby z lat 1854—7 żydzi stanowią osobną grupę narodowościową[9]), posługują się jednak językiem niemieckim i są lojalnie usposobieni wobec monarchji austrjacko-węgierskiej. Natomiast spis ludności z r. 1880

---

[8]) Daty za r. 1765 podaje Wurm (1935), s. 92, który odrzuca cyfrę 7.191, jaką zamieszcza Balaban (1916) s. 94. Ilość żydów wynosi według Hacqueta B., Reisen phys. pol. durch die Karpathen, Nürnberg 1794, s. 401 14—16000. W r. 1840 według Andrzejowskiego (por. ods. 2 przy tym rozdziale) wynosi 16159, co stanowi 87% ogółu mieszkańców; według noty Ministerstwa handlu w r. 1852 17627 tj. 84%; w r. 1855 według Ber. jw. 17627 tj. 77%; w r. 1859 według Ber. jw., Handbuch jw. i Schneidra jw. 15362 tj. 80%; za r. 1869: Handbuch jw. 15365 80%. Według literatury ilość żydów wynosi: Allg. dt. Realencyklopädie (1822, zob. ods. nr. 3 tego rozdziału) podaje 16000, co stanowi 76% ogółu mieszkańców; Jenny (1823) 20000, tj. 71%; Allg. dt. Realencyklopädie (1824) 16000, tj. 67%; Siarczyński († 1829) 16511, tj. 77%; Allg. dt. Realencyklopädie (1830) 16000, tj. 86%; Tschischka (1834) i Schmidl (1836) 18664, tj. 86% Zimmermann (1836—37) 19500, tj. 89%; Blumenbach (1837) 16159, tj. 87%; Heufler (1837) 16511, tj. 85%; Reden (1844) 19000, tj. 83%; Stupnicki (1849) 19060, tj. 77%; Orzechowski (1872) za r. 1870 16200, tj. 81%; Tatomir (1876) podaje to samo; Przewodnik z Krakowa... do Brodów... (1886) 14718, tj. 73%.

[9]) Według Ber. 1854—57 w r. 1855 jest Słowian 5092 tj. 23%, Żydów 17627 tj. 77%, Niemców 43, innych 7. Rubryka „inni" obejmuje — 3 Greków, 3 Francuzów, 1 Włocha. Słowian rzymsko-katolików (po odjęciu Niemców, Francuzów i Włochów od ogólnej sumy rzymsko-katolików), byłoby 2773 tj. 12%, Słowian greko-katolików (uznawszy, że prawosławni to wyłącznie Grecy) 2319 tj. 11%. W latach następnych stosunki wyznaniowe są następujące:

	r. 1880		r. 1890		r. 1900		r. 1921	
Rzymsko-katolicy . .	3128	16%	2989	17%	3317	19%	2340	22%
Grecko-katolicy . .	1453	7 „	1754	10 „	2092	12 „	1295	12 „
Żydzi	15316	76 „	12751	73 „	11912	69 „	7202	66 „
Inni	174	1 „	40	—	40	—	20	—
Skład narodowościowy ludności:								
Polacy	3183	16%	3752	21%	6412	37%	7047	65%
Rusini	951	5 „	1027	6 „	1721	10 „	727	7 „
Niemcy	15231	76 „	12108	70 „	8369	48 „	—	—
Żydzi	—	—	—	—	—	—	3082	28 „
Inni	706	3 „	588	4%	859	5%	11	—

dowodzi, że prawie wszyscy żydzi brodzcy przyznają się do języka niemieckiego, jako potocznego. Nie brak wśród żydów znikomego odsetka Polaków. Z ich grona wyszedł uczestnik powstania styczniowego Izydor Halpern. Wśród żydowstwa brodzkiego nurtują prądy postępowe, Brody są siedliskiem ruchu, zwanego „Haskala", tutaj działają ludzie tacy, jak Nachman Krochmal, Jakób Ber Lewinsohn, Izak Erter, do Rady państwa wchodzą jako posłowie z Brodów Mannheimer, Majer Kallir, poseł Izby handlowej i przemysłowej w Brodach. W Brodach wychodzą dwa żydowskie czasopisma, a to od roku 1866 „Ibrio Anochi" tygodnik dla spraw polityki, gospodarstwa, literatury, spraw miejscowych i żydowskich kulturalnych, wydawany w języku hebrajskim, pojawiający się dwa razy miesięcznie, a od r. 1870 „Haibri" tygodnik dla nauki, interesów handlowych i miejscowych, w języku niemieckim, drukowany czcionkami żydowskiemi, pojawiający się raz w tygodniu. Po wojnie światowej liczba żydów spada. Wedle spisu z r. 1921 jest ich 7202, co wynosi 66% ogółu mieszkańców, lecz narodowość żydowską podało wówczas 3082 mieszkańców, tj. 28%.

Chrześcijanie stanowią poniżej $^1/_4$ ogółu mieszkańców. W r. 1855 jest ich 23%, z tego na rzymsko-katolików wypada 13%, a na greko-katolików 10%. W r. 1880 jest rzymsko-katolików 16%, greko-katolików 6%. Spis z r. 1921 wykazuje wzrost elementu chrześcijańskiego, albowiem rzymsko-katolików jest 22%, greko-katolików 12%, razem 34%. Ilość protestantów jest znikoma. W wieku XIX nie spotyka się już wcale Ormian[10]). Pod względem narodowościowym Polacy zajmują drugie miejsce po żydach wśród ludności brodzkiej. Dopiero pod koniec XIX w. zacznie się utrwalać wpływ polskości w Brodach. Wtedy działają na tutejszym terenie: Towarzystwo gimnastyczne „Sokół" (założone w r. 1891), Towarzy-

---

[10]) Ilość chrześcijan wynosi w r. 1852 3316 (HM 4955/1852); w r. 1855 5141, w tem rzymsko-katolików 2789, greko-katolików 2319, protestantów 31, prawosławnych 2 (Ber. 1854—7 s. 23); w r. 1860 ogółem 3983, w tem rzym. kat. 2160, gr. kat. 1776, protest. 44, prawosł. 3. Ilość ewangelików, przynależnych do gminy brodzkiej, wynosiła dawniej więcej. W r. 1810 było 121 dusz. Z tego też powodu pozwolono im wówczas na odprawianie nabożeństw publicznych. Motywowano to zarządzenie względami religijnemi i tem, że gdzie istnieje tolerancja, tam rozwija się handel (np. w Trieście, Brnie) (St. R. 3479/1810). Ormianie, którzy odgrywali naczelną rolę w handlu Brodów w wieku XVII, musieli opuścić miasto po pożarze z r. 1742, w czasie którego spłonęły ich ogromne zapasy. Ich miejsce zajęli później żydzi. Liczba ormian była potem tak mała, że w r. 1779 arcybiskup ormiański Jakób Augustynowicz pozwolił J. Ziomkowskiemu, przeorowi Dominikanów brodzkich, zajmować się cura animarum Ormian brodzkich (Płoszczanskij, Barącz s. 119). Potem statystyka nie wymienia wcale Ormian.

stwo rękodzielnicze „Gwiazda“ (1892), Towarzystwo Szkoły Ludowej (1902), Towarzystwo „Młodzież Polska“ (1907) i jego sekcja „Drużyny Bartoszowe“ (1908). Rusini zajmują w Brodach dalsze miejsce. Element niemiecki jest tu nieliczny[11]). Z powodu lojalności żydów wobec monarchji i ich przywiązania do języka niemieckiego Brody stanowią ośrodek niemiecczyzny, zwalczany przez polskie czynniki narodowe.

Brody są po wcieleniu do monarchji stolicą Urzędu cyrkularnego, który jednak w r. 1787 zostaje przeniesiony do Złoczowa, liczącego mniej ludności i nie będącego miastem handlowem, jak Brody. Brody pozostają siedzibą dystryktu, a od r. 1866 Starostwa powiatowego i Rady powiatowej. W Brodach istnieje sąd merkantylno-wekslowy, ustanowiony w r. 1787, który zniesiono w r. 1854 w związku z wprowadzeniem nowej organizacji sądownictwa, a jego sprawy przekazano sądowi okręgowemu złoczowskiemu[12]). Pozostaje w Brodach sąd powiatowy. W r. 1811 ustanowiono w Brodach komisarjat policji. Brody są ważnym ośrodkiem władz skarbowych, są siedzibą Inspektoratu celnego, od r. 1830 obwodowej Administracji kameralnej, a od roku 1856 Powiatowej Dyrekcji skarbowej dla obwodu złoczowskiego[13]). O ustanowieniu głównego składu celnego w r. 1785 mówiliśmy. Gdy w r. 1850 wprowadzono w Galicji Izby handlowe i przemysłowe, instytucje samorządu gospodarczego, ustanowiono Izbę handlową i przemysłową w Brodach, a okręg jej obejmuje cyrkuły złoczowski, tarnopolski, czortkowski i brzeżański. Pierwszym prezydentem Izby jest Majer Kallir, jego następcą jest Natan Kallir. Już od początku istnienia czyniono próby zniesienia jej i wcielenia do okręgu Izby handlowej i przemysłowej we Lwowie. Przetrwała Izba brodzka do r.

---

[11]) W Brodach wychodzi w latach 1870—71 w języku niemieckim ilustrowany miesięcznik humorystyczno-ilustrowany „Grenzwächter“, a w języku ruskim „Hałyczanyn“, czasopismo poświęcone rozrywce, nauce i interesom miejscowym, pojawiające się trzy razy miesięcznie (Statistisches Jahrbuch).

[12]) Rozp. z 27 VIII 1787 (HKA. f. 983 9 Aug., 4 i 11 Sept. 1787). W r. 1819 wprowadzono w tym sądzie język niemiecki jako urzędowy w miejsce łaciny (St. R. 5579/1819). Po zniesieniu sądu merkantylno-wekslowego Izba brodzka czyni bezskuteczne starania o jego przywrócenie w podaniach z r. 1854 (HM. 18723/1854), 1863 (HM 12803/1863) i w drukowanych sprawozdaniach (Ber. 1854—7, 1871, 1871—5, 1876—80). O zachowanie sądu h. w. proszą też kupcy lipscy, berlińscy i wrocławscy. Sąd krajowy we Lwowie wyraża przypuszczenie, że kupcy brodzcy sami postarali się o ich interwencję, a prośbę opinjuje odmownie, to też Ministerstwo sprawiedliwości odrzuca je. (HM. 1810/1859).

[13]) Dziennik rządowy dla okręgu administracyjnego Namiestnictwa we Lwowie, 1856 I s. 85.

1929. Brody są siedzibą konsulatu rosyjskiego i pruskiego. Przez długi czas Brody są najbogatszem miastem w Galicji po Lwowie i Krakowie. Dopiero w latach sześćdziesiątych i siedmdziesiątych wyprzedzają je Stanisławów, Tarnopol, Stryj i Kołomyja[14]).

---

[14]) Wartość majątku miasta i jej wzrost przedstawiają się w następujący sposób:

1807		51319 fl.			1870	aktywa	554452 fl.	pasywa	144303 fl.
1855	aktywa	438023 „			1875	„	452905 „	„	124934 „
1860	„	438124 „	pasywa	13076 fl.	1880	„	454208 „	„	113383 „
1867	„	460000 „							

Na majątek miasta składają się w r. 1855: realności 42600 fl., pobory z jurysdykcji 221804, ruchomości i porządki 8498, zaległości aktywów 22393, stan kasy gotówką 4453.

Wzrost dochodów miasta przedstawia się w następujący sposób:

1806	18200	fl. m. k.	1860	42476	guld. w. a.
1810	50501	„	1866	92776	„
1820	67648	„	1870	42575	„
1839	107610	„	1875	57680	„
1855	33728	„	1880	85449	„

Szczegółowy obraz dochodów i rozchodów miasta Brodów jest następujący:

Dochody	1875	1880
suma ogólna	57680	85449
a) dochody realne	53582	72386
majątek prywatno-prawny	22922	38844
podatki gminne	29503	32022
inne	1157	1520
b) dochody przenośne	4098	13063
pożyczki otrzymane	2902	7740
zaliczki otrzymane	—	1496
inne	1154	1376
pozostałość kasowa z początkiem roku	42	2451

Rozchody	1875	1880
suma ogólna	57680	85449
a) rozchody realne	49642	60426
administracja ogólna	11383	17683
majątek prywatno-prawny	4309	7498
bezpieczeństwo publiczne	16482	14898
opieka nad ubogimi	768	696
oświata publiczna	10088	9542
roboty publiczne	3267	3032
inne	3344	7077
b) rozchody przenośne	8038	25023
pożyczki zwrócone	1000	9097
zaliczki zwrócone	777	13222
inne	689	1031
pozostałość kasowa z końcem roku	5572	1673

Wiadomość za r. 1806 i 1807 z spr. Schmida (AP. Com gen. 7393/1807); za r. 1839: Spr. Andrzejowskiego; za r. 1855: Dod. Gaz. Lw 1855 s. 99 (majątek) i Ber. 1854—7 (dochód); za r. 1860 Ber. i Handbuch des Statthaltereigebietes; dochód za 1866, 1870, 1875 i 1880 Statistisches Jahrbuch; majątek za r. 1867 Schneider, Statystyka miast, zgodnie z Ber. 1860—62. Według tych pasywa miasta skutkiem udzielenia pożyczki przez Bank Austro-Węgierski (zob. s. 129) wzrastają do 240327, aktywa zaś do 648510; majątek za r. 1870, 1875 i 1880: Szematyzm Król. Galicji.

Domy, budowane przeważnie z drzewa, padają często ofiarą pożarów. Klęska ta nawiedza miasto kilkakrotnie, wyrządzając bardzo duże straty. I tak 16 VI 1783 pożar niszczy 375 domów; z tego powodu uwalnia rząd pogorzelców do końca r. 1784 od podatku i pozwala na ulgowy przywóz materjałów budowlanych. Jeszcze większe szkody czyni pożar w r. 1801, który niszczy 650 domów i powoduje w mieście wielką drożyznę. Pożar, który wybucha w nocy 29—30 V 1817 niszczy tylko 18 domów. Dnia 29 IV 1835 pada ofiarą ognia 154 domów, należących głównie do ludzi zamożnych. Klęska ta dotyka 396 mieszkańców i nabawia ich straty na 385.750 fl. Wielki pożar nawiedza miasto w sierpniu 1849. Największy pożar nawiedza miasto 5 i 6 V 1859. Ofiarą jego pada 16 ludzi (10 chrześcijan, 6 żydów), 694 domów, 950 budynków, a straty miasta wynoszą aż 5,000.000 guld., z czego zaledwie suma 600.000 guld. była ubezpieczona. Dla ratowania miasta udziela Bank Austro-Węgierski Brodom pożyczki w wysokości 240.000 guld. w. a., przeznaczonej na odbudowę domów prywatnych. W czasie pożaru z 18 IX 1862 spłonęło 49 domów i skutkiem niego musiano rozebrać 66 domów. Duży pożar nawiedza zachodnią część miasta 2—3 V 1867, niszczy bowiem 800 domów, pochłania wiele ofiar w ludziach. Z tego powodu cesarz przyznaje miastu Brodom zasiłek w wysokości 3000 guld., a Rada Państwa uchwala zasiłek w wysokości 42000 guld., przeznaczony częściowo na umorzenie bezczynszowej zaliczki, udzielonej przez Ministerstwo finansów, oraz na spłacenie pożyczki hipotecznej, danej przez Bank Austro-Węgierski[15]).

Jednakowoż po tych klęskach miasto podnosi się zazwyczaj szybko i stawia nowe domy, lepsze od dawnych, oraz zdobywa

---

[15]) O pożarze z r. 1781 mówi Siarczyński jw. i St. R. 3351/1783; R. 1801: Barącz s. 132 i 139; z powodu drożyzny podwyższa rząd wynagrodzenie urzędników celnych (St. R. 1726/1802 i 4597/1802); R. 1817: Barącz s. 141; R. 1835: Przyjaciel ludu jw., Barącz s. 146; z powodu tego pożaru pisze w „Mnemosyne" 1835 s. 282 Lebrach artykuł, w którym wzywa do udzielenia pogorzelcom pomocy, ale opisując skutki pożaru, wyolbrzymia je tak dalece, że powiada, jakoby pożar zniszczył 1/3 miasta i dotknął 6000 ludzi; R. 1859: (Barącz s. 154). W tym roku nawiedzają Brody trzy pożary (Barącz jw.); ofiarą pożaru z 9 V pada również lokal Izby, skutkiem czego płoną zebrane daty statystyczne, uratowano tylko nieco z archiwum i bibljoteki (Ber. 1857—60, s. 5—8); z powodu zamieszania, wynikłego w archiwum, musi Izba sprowadzać z Ministerstwa handlu odpis rozporządzenia o ustanowieniu Izb handlowo-przemysłowych (HM. 4625/1860); Pożyczka, udzielona przez Bank Austro-Węgierski, ma być spłacana w 24 ratach i na zabezpieczenie jej gmina brodzka ma oddać w zastaw wszystkie swe realności i dochody (MR. 3966/1859); R. 1862: Czas 1862, Nr. 218, Barącz, s. 155; R. 1867: MR. 186/1868 (zob. też s. 119).

się na kilkupiątrowe kamienice i murowane budy kupieckie. Ilość domów wynosi w r. 1799 1146, w r. 1821 1514, w r. 1856 1124, w r. 1857 1561, w r. 1869 spada do 1076, w r. 1890 1429, w r. 1921 1210, w r. 1931 1423. Ilość partyj mieszkalnych wynosi w r. 1821 4551, w r. 1857 3952, a w r. 1890 3616[16]). Czynsz prawidłowo ustalony wynosi brutto w r. 1856 80943 guld., a w r. 1869 83727 guld.[17]).

Dzięki zamożności i ofiarności mieszkańców istnieje w Brodach szereg zakładów humanitarnych, których uposażenie przedstawia się pokaźnie. Do r. 1880 spotykamy ich 13. Najstarszym z nich jest szpital chrześcijański, założony w r. 1831, który reskryptem Namiestnictwa z 19 IV 1861 zostaje uznany jako szpital powszechny. Ma on za zadanie przyjmować, pielęgnować i leczyć chorych zarówno miejscowych, jak i obcych, i z tego tytułu przysługuje mu prawo do zwrotu kosztów z funduszu krajowego w wypadku, gdy chory nie może zapłacić. Szpital znajduje się pod zarządem urzędu miejskiego, posiada 67 łóżek. W r. 1832 staraniem Jüdla Natansona zostaje założony i urządzony szpital izraelicki; jest pod zarządem kahału i posiada 80 łóżek. W latach pięćdziesiątych spotykamy trzy nowe instytucje. Dom dla kalek, którego założyciel i rok założenia są nieznane, ma na celu żywienie i utrzymywanie ubogich kalek i znajduje się pod zarządem proboszcza rzymsko-katolickiego. Prócz tego Mayer Kallir zakłada w r. 1854 zakład dobroczynny, który ma na celu wspieranie ubogiej młodzieży izraelickiej, poświęcającej się nauce rzemiosła. Ustanawia on również fundusz na ubiór szkolny, przeznaczony dla ubogich dzieci i znajdujący się pod zarządem izraelickiej inspekcji szkolnej. W latach sześćdziesiątych powstają cztery nowe instytucje żydowskie: Mayer i Natan Kallirowie ustanawiają fundusz na książki, mający wspomagać niezamożne dzieci. W r. 1863 zostaje założony i zatwierdzony przez Namiestnictwo izraelicki zakład sierót, mający na celu kształcenie i wspieranie miejscowych sierót wyznania izraelickiego, w r. 1867 Adolf H. Byk, Mendel Streicher i Pinkas Guttman zakładają stowarzyszenie dobroczynne „Chesed Weemeth", które ma nieść pomoc chorym członkom, w r. 1868 zatwierdza Namiestnictwo

---

[16]) Sumarjusz m. Brodów z r. 1799; Glatter (1872); Barącz, s. 156. Wurm s. 97 podaje domów znacznie mniej (w r. 1788 1234, w r. 1820 1415). Według Inwentarza miasta Brodów na rok 1797 (AP. Akta obce 148) pobiera dominjum czynsz od 1199 domów, 144 sklepów, 67 kramic. Według Siarczyńskiego († 1829) ilość domów wynosi 2400; według Jenny'ego (1823) s. 590 i Allg. dt. Realencyklopädie (1822 i 1824) 2600.

[17]) Glatter jw.

dom dla chorych izraelitów, założony w r. 1845 przez rabina Józefa Natansohna, Bera Krochmala i dr. Schorsteina; dom ten ma na celu bezpłatne zaopatrywanie miejscowych chorych izraelitów. W latach siedmdziesiątych powstają 4 instytucje: w r. 1873 zostaje założone Towarzystwo Bursy, mające na celu udzielanie pomocy materjalnej dla ubogiej młodzieży chrześcijańskiej, uczęszczającej do szkół publicznych w Brodach; w r. 1878 stowarzyszenie „Jüdische Volksküche", założone przez Henryka Nirensteina, mające za zadanie karmienie ubogich, zaczyna też działać izraelickie stowarzyszenie pomocy rzemieślnikom, wreszcie miasto Brody ustanawia fundację posagową arc. Gizeli, zatwierdzoną przez Namiestnictwo w r. 1877; celem jej jest uposażenie co roku w dniu 20 kwietnia dwu dziewcząt pochodzących z Brodów, a to jednej chrześcijanki i jednej żydówki. Według sprawozdania Izby istnieje zatem w r. 1880 13 instytucyj dobroczynnych, a to: 9 żydowskich, 2 chrześcijańskie, 2 gminne. Z tych są 2 szpitale, w tem 1 powszechny i 1 miejscowy, 9 fundacyj i stowarzyszeń dobroczynnych, 2 fundacje szkolne. Pozatem istnieje dom biednych, utrzymujący się z kar policyjnych, drobnych datków itp. Instytucje te wykazują wzrost następujący:

Lata	Ilość instytucyj	Majątek	Dochód roczny
		wartość w guldenach	
1839	2	—	10.993
1856	4	144.803	12.494
1859	5	163.767	16.968
1862	3	163.336	16.804
1865	6	189.115	23.270
1870	8	203.346	28.173
1875	9	209.223	22.723
1880	13	263.882	51.084

Instytucje żydowskie posiadają $^3/_4$ ogólnego majątku i dochodu, na gminne i chrześcijańskie wypada $^1/_4$. Najbogatszą instytucją jest szpital żydowski [18]).

---

[18]) Stan materjalny zakładów dobroczynnych i fundacyj w Brodach przedstawia się w następujący sposób:

Zakłady humanitarne	Majątek wartość w guldenach			Dochód wartość w guldenach			
	1859	1870	1880	1839	1859	1870	1880
Szpital powszechny .	13408	21180	40901	2614	1954	6800	10526
Dom dla kalek . .	9392	8940	8940	—	761	471	447
Towarzystwo Bursy .	—	—	9040[a)]	—	—	—	2563
Szpital izraelicki . .	130200	145000	140900	8379	13558	15001	15791[b)]
Dom dla chorych izraelitów	—	1540	7023[c)]	—	—	2009	843

Już od początku wieku XIX mają Brody jedną szkołę średnią. W r. 1818 powstaje izraelicka szkoła realna, która istnieje do r. 1853, kiedy przekształcono ją na państwową szkołę realną niższą, mającą trzy klasy. Jest to pierwsza szkoła realna w Galicji. Utrzymywana jest częściowo z funduszu szkolnego, częściowo z pomocy komunalnej, a potem przechodzi na etat państwowy. Uczono w niej jako przedmiotów obowiązkowych arytmetyki, budownictwa, rysunków odręcznych i geometrycznych, chemji, języka niemieckiego, historji, geografji, historji naturalnej, religji, kaligrafji oraz wiadomości z dziedziny handlu i ceł, nadobowiązkowo zaś języka polskiego, francuskiego, włoskiego i śpiewu. Stan nauczania określa Izba brodzka w sprawozdaniu za 1857—60 jako zadawalający, tylko naukę języków, a zwłaszcza języka niemieckiego, uznaje za przedmioty pozostawiające wiele do życzenia. W r. 1865 przemieniono szkołę na niższe gimnazjum realne trzyklasowe, od r. 1868/9 — czteroklasowe, a w r. 1875 na wyższe gimnazjum realne, liczące ośm klas. W r. 1893 przeistoczono je na gimnazjum humanistyczne. Językiem wykładowym jest niemiecki i jako taki panuje do r. 1908. Język polski zrazu jest nadobowiązkowy, a obowiązkowy od r. 1893. Język ruski jest nadobowiązkowy. Wśród uczniów pod względem językowym przez cały czas wolnego miasta przewaga jest po stronie niemieckiej, drugie miejsce zajmuje narodowość polska, a trzecie ruska. Pod względem wyznaniowym przeważają izraelici, któ-

Zakłady humanitarne	Majątek wartość w guldenach			Dochód wartość w guldenach			
	1859	1870	1880	1839	1859	1870	1880
Zakład dobroczynny Majera Kallira . .	7130	11686	17220	—	357	552	8511
Fundusz M. Kallira na ubiór szkolny .	3637	6295	7100	—	338	578	366
Fundusz Majera i Natana Kallirów na książki szkolne . .	—	915	1400	—	—	49	81
Izr. Zakład sierót .	—	7790	12204	—	—	2713	3571
Stow. dobroczynne „Chesed Weemeth“	—	—	13800	—	—	—	2603
Stow. „Jüdische Volksschule“. . .	—	—	—	—	—	—	5402
Izr. stow. pomocy rzemieślnikom . .	—	—	2354	—	—	—	380
Fundusz posagowy arc. Gizeli	—	—	3000	—	—	—	—

a) Jestto suma w obligacjach, prócz tego Bursa ma realność. b) Największy dochód Szpitala izraelickiego jest w r. 1856, wynosi wtedy 17439 guld. c) do tego przychodzi realność. (Podajemy za r. 1839 według sprawozdania Andrzejowskiego, za lata następne według Ber.).

rych ilość prawie w całości pokrywa się z ilością Niemców, potem idą rzymsko-katolicy, trzecie miejsce zajmują greko-katolicy[19]).

Szkół powszechnych jest w Brodach trzy. Szkoła izraelicka, założona około r. 1820, z niemieckim językiem nauczania jest po szkole tarnopolskiej drugą najstarszą szkołą żydowską w Galicji. W r. 1853 przekształcono ją na izraelicko-niemiecką szkołę główną i żeńską. Ma ona cztery klasy, jest utrzymywana sumptem gminy izraelickiej i kształci większość dziatwy brodzkiej. Drugą jest chrześcijańska szkoła główna, założona w r. 1784, trzecią chrześcijańska szkoła żeńska, czteroklasowa, założona w r. 1786, utrzymywana częściowo z funduszu szkolnego, częściowo z funduszów gminnych. Wszystkie wymienione szkoły wykazują duży wzrost frekwencji dzieci[20]). Istnieje pozatem od dawnych czasów hebrajski zakład szkolny dla ubogich dzieci, dający naukę czytania i pisania, a częściowo też wolne utrzymanie, jest utrzymywany z skromnych dat-

---

[19]) Stosunki narodowościowe i wyznaniowe wśród uczniów przedstawiają się w następujący sposób:

Liczba uczniów	r. 1850	r. 1870	r. 1880
Ogółem			
w/g Ber.	—	187	306
w/g innych źródeł .	83	134	
Skład wyznaniowy			
Rzymsko-katolicy .	32	47	140
Greko-katolicy . .	1	16	
Protestanci . . .	—	1	3
Żydzi	50	70	163
Skład narodowościowy			
Polacy	22	47	93
Rusini	1	16	46
Niemcy	—	71	167
Żydzi	50	—	—

Artykuł o historji gimnazjum brodzkiego zamieszcza Juljan Kurtynowicz, Die Entstehungsgeschichte des k. k. Rudolfsgymnasiums in Brody (XXVI—XXVII Jahresbericht des k. k. Rudolfsgymnasiums in Brody, 1904—1905). Gimnazjum to od r. 1920 nosi nazwę Gimnazjum państwowego im. Józefa Korzeniowskiego. Przyjęto nazwę od znanego powieściopisarza, który w Brodach urodził się i wychował. Tutaj też na jego domu wmurowano w r. 1879 tablicę pamiątkową ku jego czci.

[20]) Frekwencja szkół powszechnych przedstawia się w następujący sposób:

Rok	Szkoła główna chrześcijańska	Szkoła główna izraelicka	Szkoła żeńska chrześcijańska
1860	258	571	104
1863—65	204	—	84
1870	273	912	107

Ilość dzieci w wieku szkolnym wynosi w r. 1860 1186, 1863—65 2100.

ków[21]). Pozatem Towarzystwo Muzyczne, założone w Brodach w r. 1855, prowadzi szkołę muzyczną[22]).

Istnieje w r. 1862 w Brodach towarzystwo sceniczne Łobojki, które jednak nie prosperuje, ponieważ zamożni mieszkańcy mało się niem interesują. Brody posiadają księgarnię, która odegrała niemałą rolę w polskim ruchu wydawniczym. Jan Rosenheim, posiadający księgarnię w Samborze od r. 1848, zakłada w r. 1862 księgarnię filjalną w Brodach. Sprzedawszy księgarnię samborską w r. 1864, przenosi do Brodów swój główny interes i podnosi swe przedsiębiorstwo przez połączenie z księgarnią drukarni w r. 1872. W r. 1863 zaczyna praktykę u niego jego przyszły zięć Feliks West, który w r. 1870 pracuje u Karola Wilda we Lwowie. Nabywa on potem w r. 1880 od swego teścia księgarnię, którą prowadzi od r. 1882 pod firmą Księgarnia Rosenheima (Feliks West), a od r. 1886 pod firmą Feliks West. Od r. 1888 jest również właścicielem drukarni. Ożywiony szlachetną ambicją podniesienia księgarstwa polskiego na prowincji, rozwija intenzywną działalność wydawniczą. „Arcydzieła polskich i obcych pisarzy", wydawane przez niego od r. 1902, przyczyniły się w dużym stopniu do rozpowszechnienia najcenniejszych utworów literatury polskiej i obcej w naszem społeczeństwie.

B. Interesy kupców brodzkich.

Głównem zajęciem zarobkowem ludności brodzkiej jest handel. W r. 1774 trudni się handlem w Brodach według Edera 11—12000 ludzi. Kupcy brodzcy posiadają bogate sklepy. Zaledwie kilku jest takich, którzy mają kramy wartości 200—300 fl., natomiast wielu posiada bogate magazyny, których wartość wynosi 40—50000 fl., a w niektórych wypadkach dochodzi nawet do 80000 fl. Pozatem istnieją wówczas dwa sklepy przednich futer i dwa sklepy sukna. Dla uregulowania pośrednictwa w handlu wydaje Gubernjum w r. 1775 ordynację dla meklerów brodzkich, która ogranicza ilość meklerów na 12. Z tych ma być 11 żydów i 1 ormianin, w braku którego może być zatrudniony chrześcijanin albo żyd.

W r. 1784 według Schönauera wynosi ilość kupców hurtowników 8—20, podczas gdy Bujakowski i Ugarte podają ich ilość na 60. Obrót roczny handlu podano na sumę 4,226.000 fl., z czego na żydów wypada 70%. Wedle sprawozdania Bujakowskiego z roku

---

[21]) Ber. 1857—60.

[22]) Szkoła Towarzystwa Muzycznego w Brodach ma w r. 1874 26 uczniów, 1879/80 29. (Statistisches Jahrbuch).

1784 najbogatszym jest Laskiewicz, który posiada kapitału 105.000 fl. i ma również kantor w Podgórzu. Po nim idą Boesner, mający 25.000 fl. i Rafał Jakubowicz, prowadzący też obrót w Turcji. Jednakowoż w r. 1792 według sprawozdania Schönauera na pierwszy plan wybija się Jakób Boesner, radca kameralny i bankier brodzki, który handluje woskiem, kosami, koralami i jest spekulantem pieniężnym, a za zasługi położone dla handlu austrjackiego na własną prośbę zostaje odznaczony nadaniem tytułu barona. Laskiewicz idzie już po nim; ten handluje tylko woskiem, kosami, koralami i zatrudnia wielu ludzi w brodzkim składzie celnym [23]). Według sprawozdania Bujakowskiego kupcy chrześcijańscy skupiają w swem ręku głównie obroty miodem, woskiem, saletrą, kawą, cukrem, jedwabiem, towarami żelaznemi, kosami, szkłem, towarami weneckiemi, koralami, oni to głównie prowadzą handel ze Styrją, Triestem, Włochami i Węgrami. W ręku nielicznych firm chrześcijańskich skupia się tylko handel hurtowny. Z kupców żydowskich posiada kapitału 60.000 fl. Berl, 50.000 Herz, 46.000 Berles, 35.000 Byk i Peresz, Haszkiel i Kallmann po 30.000, Byk i Zelnik po 25.000, a wielu ma 10—20.000. Kupcy żydowscy skupiają w swem ręku obrót towarami włókienniczemi, korzennemi, srebrnemi i złotemi, galanterją i perłami przychodzącemi z Frankfurtu, Lipska i Wrocławia, dostawy zboża oraz produktów, jak skórki zajęcze, łój, potasz, oraz futer, kitaju, skóry gotowej. Naogół każdy kupiec żydowski handluje różnemi towarami, jedni prowadzą handel hurtem i posyłają towary do Berdyczowa, gdzie mieniają je za produkty polskie, rosyjskie i tureckie, inni kupcy zaś prowadzą handel detaliczny.

W latach 1795—97 wzrasta ilość hurtowników z 31 na 79, a ilość kupców z 251 na 325 [24]). Coprawda skarży się gmina brodzka w r. 1796, że z handlu ciągnie korzyści garść ludzi, mianowicie kilku żydów i 3 chrześcijan (Boesner, Laskiewicz, Hausner), lecz starosta Schmid, zbijając to twierdzenie, zauważa w r. 1797, że z handlu żyje 5000 rodzin czyli 16000 ludzi.

W r. 1806 wzrasta ilość kupców do 525 (wedle Andrzejowskiego), z czego do gremjum należy 244, a kupców drobnych jest 281. Ostatni utrzymują żywy ruch towarowy i jeżdżą w dalekie strony, a mianowicie: na Wiedeń, Peszt, Preszburg i i. w Austrji pro-

---

[23]) HKA. 3838/1792. Nadanie to jest zastrzeżone warunkiem, iż Boesner nabędzie dobra dziedziczne, wolne od długów i przynoszące 3000 fl. rocznego dochodu. Schönauer twierdzi, że Boesner nie jest żadnym rzeczywistym kupcem. (St. R. 409/1783, 618/1784).

[24]) Allgem. Gewerbs- u. Handelskunde T. I/1, s. XXII—XXIV.

wadzi obroty 44 kupców detalistów, na Berdyczów 108, na Lipsk, Wrocław i Gdańsk 84, na Jassy 13, do Włoch 2, bez podania kierunku 30[25]). W r. 1820 podaje Stöger ilość kupców żydowskich na 1134 hurtowników i detalistów[26]). W latach następnych podają źródła już mniej kupców: i tak w r. 1828 należy do gremjum handlowego 175 kupców[27]), gdy w latach trzydziestych podaje się hurtowników 38, innych kupców 200[28]).

Natomiast Andrzejowski stwierdza na podstawie wykazu urzędowego, przedstawionego przez magistrat brodzki, że w r. 1840 kupców jest 635, a zatem więcej niż w r. 1806. Stwierdza nadto Andrzejowski, że kupcy brodzcy nagromadzili duże kapitały i mimo niepomyślnych warunków i zdarzających się podówczas bankructw osiągnęli dobrobyt, są zadowoleni, stoją na wysokim poziomie kulturalnym i są znani w świecie. Utrzymują oni, jak zauważa Krauss w r. 1842, stosunki przyjaźni i pokrewieństwa z żydami rosyjskimi, którzy skupiają w swych rękach prawie cały tamtejszy handel. Dzięki temu znają żydzi brodzcy doskonale Rosję i jej stosunki językowe, produkcyjne, konsumcyjne i kredytowe. Natomiast według zdania większości Kamery nadwornej z r. 1842 sprawa przedstawia się nie tak różowo. Liczba 73 domów handlowych, w tem 64 żydowskich, jest pozostałością dawnego licznego kupiectwa brodzkiego. Obecnie kupcy brodzcy nie prowadzą handlu światowego, jak ongiś, ale prowadzą nieznaczne i wątpliwe obroty w kraju, a ich wekturanci działają tylko na linji Lwów—Brody. Mimo upadku handlu stwierdzono jednak naogół, że Brody pozostały nadal ważnem skupieniem ludności handlowej. Kupcy brodzcy, jak twierdzi Andrzejowski, dzięki swej solidności i obrotności dorobili się miljonowych sum. Tymczasem po zsumowaniu dat, podanych przez kataster przemysłowy miasta Brodów za r. 1840, opierający się na zeznaniach kupców brodzkich, przekonywujemy się, że ogólna suma kapitału, jaki skupia się w ręku kupców brodzkich wynosi poniżej miljona fl.[29]). Z tej sumy wypada na kupców chrześcijańskich, stanowiących niespełna 2% ogółu kupców, 37% kapitału, a przeważająca reszta na kupców żydowskich. Kupiectwo jest bogate,

---

[25]) Sprawozdanie Andrzejowskiego, zał. 10.

[26]) Stöger Michael, Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft, Lemberg 1833, T. I. s. 223.

[27]) AP. Com. IV 69884/1828. Gremjum handlowe w Brodach istnieje od r. 1793.

[28]) Przyjaciel Ludu, Leszno 1840, s. 282; Jenny, s. 591; Realencyklopädie, Leipzig V. Aufl. 1822 II. 50, VI. Aufl. 1824 II. 48, VII. Aufl. 1830 II. 218; Tschischka (1834) podaje ponad 40 hurtowników.

[29]) W roku 1840 ilość kupców oraz zasób posiadanego przez nich ka-

bo przeciętnie na jednego idzie 1.600 fl., jednak podział kapitału układa się w ten sposób, że 93% kapitału skupia w swem ręku garść stanowiąca 11% ogółu kupców, a pozostała masa kupców posiada zaledwie 7%. Najbogatszą firmą jest dom handlowy Hausner i Violand, mający 250.000 fl. kapitału, potem idzie Franciszek Wolf (50.000 fl.); obie są chrześcijańskie. Z firm żydowskich najwybitniejsze są M. Nathanson (mająca 40.000 fl.), Halberstam i Nirenstein, S. Horowitz, Jüdlowa Nathansonowa i Poppers (po 30.000 fl.) oraz S. Münz (20.000 fl. kapitału). Wynika stąd, że z ruchu handlowego główne korzyści może ciągnąć mała część ludności, na nielicznych hurtowników, którzy opanowali obrót towarami wysokowartościowemi, jak towary kolonjalne, wyroby gotowe i surowce, spływa lwia część zysków z obrotów. Na kupców drobnych wypada część nieznaczna, ale wysokość jej jest niemała, to też nic dziwnego, że aczkolwiek w pierwszych latach wyłączenia występują oni przeciw

---

pitału, obliczony przez nas przez zsumowanie cyfr, podanych przy każdym kupcu, z osobna jest następujący:

Rodzaj kupców	Ilość	Posiadany kapitał (w floren.)			
		suma ogólna	maksimum	minimum	przeciętna
Kupcy żydowscy	564	589.920	40.000	5	1.048
a) członkowie gremjum . . .	50	489.000	40.000	1.000	9.979
b) detaliści	206	83.610	10.000	20	406
c) kramarze	21	6.875	1.200	20	327
d) straganiarze	211	5.305	150	5	25
e) wekslarze	32	3.895	500	20	97
f) domokrążcy	34	1.235	250	10	36
Kupcy chrześcijańscy . . .	9	351.000	250.000	500	39.000
Ogółem . . .	573	940.920	250.000	5	1.645

Suma powyższa nie obejmuje 8-miu konduktorów i 55 meklerów, gdyż kataster przemysłowy nie podaje kapitału przy ich nazwiskach. Z tymi ludźmi ilość kupców żydowskich wynosi 626, a wszystkich kupców 635. Kataster przemysłowy poza grupą kupców stawia wolne zawody, do których zalicza handlarzy produktami. Jest ich 63, posiadają oni 14.760 florenów, na jednego wypada 178 fl. najbogatszy ma 1.500, a najuboższy 10. (Sprawozdanie Andrzejowskiego, załącznik 2). Ilość meklerów dowodzi, że ordynacja z r. 1775 (zob. s. 134) nie ma już zastosowania.

Rozdział posiadanego kapitału w świetle powyższych cyfr jest następujący:

	Posiada powyżej 2000 fl.		Posiada poniżej 2000 fl.		% wedle wyznań	
	kupców	kapitału	kupców	kapitału	kupców	kapitału
Chrześcijan . . .	7	349.000	2	2.000	1,6	37,3
Żydów	56	521.000	508	68.920	98,4	62,7
Razem	63	870.000	510	70.920	—	—
% wedle posiadanego kapitału . .	11	92.5	89	7.5	—	—

przywilejowi, to potem idą solidarnie z hurtownikami w obronie wolności handlowej. Według Brozowsky'ego (1852) gremjum handlowe obejmuje już tylko 2 wekslarzy-hurtowników, 15 kupców, 56 różnych handlarzy i 9 spedycyjnych pośredników.

Kupcy brodzcy prowadzą wielkie obroty towarami, pośrednicząc w wymianie między Polską, Rosją i Turcją, a krajami austrjackiemi i niemieckiemi. Oni to mieniają produkty, przychodzące głównie z Rosji, za wyroby gotowe, przychodzące z krajów zachodnich i towary kolonjalne.

Brody stanowią ważny punkt postoju dla ruchu towarowego, w którym składa się, sortuje, i pakuje towary oraz nadaje się im formy, w jakich pójdą do dalszego handlu. Tutaj sortuje się skórki zajęcze, pakuje szarą bawełnę, włosie, wosk, w lecie wysypuje się z worków i suszy anyż itp. Przy tej robocie znajduje zatrudnienie wielu ludzi.

Że handel górował w życiu gospodarczem Brodów w latach siedmdziesiących, tego dowodzi:

Sumarjusz przemysłowy za lata 1875 i 1880[30]).

a) Dane dla poszczególnych grup przemysłowych.

Grupy przemysłowe	Miasto Brody				Okoliczne miejcowości wyłączone			
	Ilość podatników		Kwota podatku zarob.		Ilość podatników		Kwota podatku zarob.	
	1875	1880	1875	1880	1875	1880	1875	1880
I. Budownictwo	14	22	62	88	2	6	5	16
II. Wyrób narzędzi, maszyn i środków komunikacyjnych .	10	10	172	32	1	2	3	6
III. Przemysł metalowy	39	47	247	211	3	11	8	28
IV. Przemysł niemetalowy . . .	6	3	29	9	—	1	—	2
V. Przemysł chemiczny	10	20	26	89	1	1	4	5
VI. Przemysł spożywczy	191	325	1318	1636	51	49	178	173
VII. Przemysł włókienniczy . . .	92	122	631	673	6	9	18	27
VIII. Przemysł skórzany, drzewny i t. p.	98	155	437	639	3	3	14	19
IX. Zawody artystyczne, literackie, nauczanie, zdrowotność i pośrednictwo . . .	34	34	161	315	10	5	29	21
X. Przedsiębiorstwa transport.	21	21	108	100	2	—	6	—
XI. Handel i kredyt	85	202	2221	1349	2	2	5	5
XII. Dzierżawa, stempel, loterja, monopole, pocztmistrze itp.	—	—	—	—	—	—	—	—
XIII. Zajęcia rozrywkowe	1	1	3	3	—	—	—	—

[30]) Ber. 1871—75, s. 103—114 i 1876—80, s. 98—109.

b) Suma ogólna dla Brodów i okolicznych miejscowości wyłączonych.

Gminy	Ilość podatników		Kwota podatku zarob.	
	1875	1880	1875	1880
Ogółem	682	1051	5685	5446
Miasto Brody . .	601	962	5415	5144
Okoliczne miejscowości wyłączone	81	89	270	302
Bielawce	3	2	11	6
Folwarki Wielkie .	2	20	8	69
Grzymałówka . .	3	3	21	19
Jazłowczyk . . .	1	1	4	4
Klekotów	2	4	8	19
Koniuszków . . .	7	8	17	25
Korsów	8	12	31	44
Leszniów	45	34	142	102
Piaski	9	4	24	10
Sznyrów	1	1	4	4

Według tego sumarjusza ilość podatników w r. 1880 w porównaniu z r. 1875 wzrasta w Brodach o 60%, w okolicznych miejscowościach wyłączonych o 10%, a w całem wyłączeniu o 55%. Natomiast kwota podatku zarobkowego wykazuje spadek, który w całem wyłączeniu wynosi 4%, a w Brodach 5%, w okolicznych zaś miejscowościach wzrost o 12%. Grup przemysłowych zgodnie z systemem, stosowanym w austrjackiej statystyce administracyjnej, 13. Z tych płacą ponad 10% ogólnej kwoty, tj. ponad 550 guld. cztery grupy, a mianowicie przemysł spożywczy, handel i kredyt, przemysł włókienniczy oraz przemysł skórzany itp. Te cztery grupy dają w Brodach ogółem podatku w r. 1875 85%, a w r. 1880 88%, i stanowią w stosunku do ogółu podatników 75% i 84%. W grupie handlowo-kredytowej wybijają się na pierwszy plan 2 domy bankowe (Hausner i Violand, Natanson i Kallir), komisjonerzy i spedytorzy, hurtownicy, wekslarze, kramarze, kupcy, handlarze produktami, oraz agenci i faktorzy. Jest to więc grupa ściśle handlowa. Grupa przemysłu spożywczego wykazuje przewagę zawodów handlowych, jak oberżyści i szynkarze, handlarze zbożem, mąką, towarami korzennemi, wiktuałami nad zawodami przemysłowemi, jak rzeźnicy, piekarze. W przemyśle włókienniczym występują głównie handlarze towarami jedwabnemi, suknem, wełną, towarami łokciowemi, a potem idą krawcy. W grupie wyrobów skórzanych, drewnianych itp. — handlarze towarami galanteryjnemi, handlarze drzewem, potem szewcy i stolarze. Podobnież w grupach pozostałych pierwsze miejsce zajmują handlarze różnemi artykułami.

Wykaz firm protokołowanych, jaki Izba brodzka zamieszcza na podstawie rejestru sądu obwodowego w Złoczowie, obejmuje

prawie wyłącznie przedsiębiorstwa handlowe[31]). Dowodzą tego następujące cyfry:

Rok	Miasto Brody			Cała Izba ogólna ilość firm protok.	Stosunek % m. Brodów do całej Izby
	Ogólna ilość firm protokołowanych	Ilość firm handlowych	Ilość firm przemysłowych		
1859	78	78	—	138	57%
1862	80	80	—	142	57 „
1865	57	57	—	104	55 „
1870	45	44	1	100	46 „
1875	33	32	1	132	25 „
1880	28	28	—	236	12 „

Wykaz ten dowodzi, że ilość firm protokołowanych w Brodach stale się zmniejsza. W r. 1880 niema nawet połowy tych, jakie istniały w r. 1859. Przybyło w latach 1859—1880 45 firm, ubyło 95. Z firm, wymienionych w r. 1859, zaledwie 8 przetrwało do r. 1880. Upadek wielkiego handlu brodzkiego zaznacza się tem dobitniej, że w tym samym czasie rośnie ilość firm protokołowanych w całej Izbie prawie dwukrotnie. Że rola Brodów w życiu Izby maleje, dowodzi fakt, że jeśli jeszcze do r. 1865 skupia się tutaj ponad połowa firm, w r. 1875 jest ich tylko 1/4, a w r. 1880 zaledwie 1/8. Widać tu wpływ pogarszającej się konjunktury dla handlu Brodów, a zwłaszcza krachu wiedeńskiego z r. 1873 i zniesienia przywileju w r. 1879.

Prócz tego na wielką skalę prowadzą kupcy brodzcy obroty pieniężne, które wynoszą według sprawozdania Inspektoratu celnego z r. 1831 16,000.000 fl., a według danych Andrzejowskiego z r. 1841 dochodzą już tylko do kilku miljonów. Obroty te, jak mówi Krauss w r. 1841, odbywają się wekslami, wystawionemi w handlu produktami i fabrykatami, wekslami, ściąganemi z różnych krajów i polegają na pośrednictwie w obrocie.

Obrót kredytowy uprawiają w Brodach na szeroką skalę kupcy, a zwłaszcza domy handlowe. Natomiast ze zdziwieniem przyjdzie skonstatować, że nie ma w Brodach ani jednego banku, niema nawet kasy oszczędności. Izba stara się o ustanowienie w Brodach filji Banku Austrjacko-Węgierskiego, jaka istnieje we Lwowie, Krakowie i Stanisławowie. Rząd nie chce uwzględnić tych próśb[32]). Natomiast powiatowa kasa oszczędności powstaje w Bro-

---

[31]) Ber. 1857—80.

[32]) Prośby Izby brodzkiej z lat 1853, 1856 i 1859 odrzuca Ministerstwo handlu dlatego, że Bank udzielił w r. 1859 miastu, zniszczonemu pożarem,

dach dopiero w r. 1891 za poparciem brodzkiej Rady powiatowej. Rzec można, że formy obrotu kredytowego są prymitywne i dowódzą pewnego zacofania życia gospodarczego.

Stowarzyszenia zarobkowe i gospodarcze, których istnienie zaczyna się w Galicji w latach sześćdziesiątych, powstają na terenie brodzkim dopiero w latach siedmdziesiątych. W r. 1873 zostaje założone „Brodzkie Towarzystwo wzajemnej pomocy". W r. 1876 konstytuuje się ono jako „Towarzystwo zaliczkowe", stowarzyszenie zarejestrowane z ograniczoną poręką, jednak sąd obwodowy w Złoczowie odmawia mu rejestracji. Z tego powodu Towarzystwo nie może wejść w życie, ani też wstąpić do Związku Stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych w Galicji. W r. 1879 nie wykazuje żadnych obrotów, a w r. 1880 przestaje istnieć bez likwidacji. Rada zawiadowcza składała się z 9 członków, prezesem był burmistrz Antoni Witosławski. Dyrekcja składała się z 3 członków, stanowili ją K. Br. Witosławski, Jan Blonarowicz i Edmund Hauswald, a od r. 1879 w miejsce dwu ostatnich Szczęsny Niemczewski i Bronisław Garwoliński. Lepsze warunki ma drugie stowarzyszenie mianowicie „Credit-Verein", rej. spółka z ograniczoną odpowiedzialnością, założona w r. 1879. Prezesem Rady zawiadowczej, składającej się z 12 członków, jest Anselm Schapire, członkami Dyrekcji są Salomon J. Horowitz, Pinkas Guttman, Schalem Kelsen, i M. A. Landau. Stowarzyszenie to nie należy do Związku Stowarzyszeń zarobkowych i gospodarczych. Działalność rozwija już od pierwszego roku istnienia, posiada w r. 1880 372 członków, w tem 326 handlarzy i kupców, 20 rzemieślników [33]).

---

kredytu nadzwyczajnego (HM. 53067/1859, zob. s. 129). Bezskuteczne są prośby, ponawiane w r. 1872, 1874 i 1878 i w Ber. 1871—75, s. 22—3 Ministerstwo odrzuca je, gdyż uważa, że Brody nie nadają się na siedzibę Banku i że zalegają ze zwrotem pożyczki, udzielonej na cele pomocy dla pogorzelców (HM. 4120/1872, 36237/1874). Dopiero w r. 1878 popiera prośbę Izby Ministerstwo handlu, które uznaje potrzebę takiej instytucji kredytowej dla Brodów, ale jest zatem, by dać ją miastu w późniejszym czasie (HM. 32952/1878). Mimoto jeszcze w r. 1910 Izba musi prosić o ustanowienie filji Banku w Brodach (Kapelusz jw. s. 15).

[33]) Rocznik Związku Stowarzyszeń Zarobkowych i Gospodarczych w Galicji, Lwów, lata 1874—1880. Za r. 1880 uchwala „Credit-Verein" dywidendę w wysokości 12%. Stopa procentowa od pożyczek udzielonych członkom wynosi w r. 1880 $8^1/_2$—$9^1/_2$%, a od wkładek oszczędności 3—6%. Pasywa wynoszą 22653 fl, w tem udziały członków 10534, fundusz rezerwowy 1026, wkładki na Rk. bież. 9385, procenta przenośne 1162, czysty zysk 546. Aktywa zaś wynoszą 178684, w tem gotówka 3154, stan pożyczek udzielonych 167496, procenta przenośne 4258, koszta założenia i nieruchomości 260, inne 3516. Suma pożyczek udzielo-

Na wyłączeniu brodzkiem zyskują szynkarze, dzięki napływowi gości do miasta. Zamiast podatku od wytwarzania od wódki płacą oni podatek spożywczy według systemu wprowadzonego w r. 1829. Jednakowoż według skarg z r. 1866 ponoszą oni straty, a główne korzyści spływają na wytwórców rosyjskich, oraz kilku spekulantów brodzkich [34]).

Stosunki komunikacyjne handlu brodzkiego są następujące. Główną arterją, łączącą Brody z krajami zachodniemi, jest szosa komercjalna, która prowadzi na linji Lwów — Brody przez Złoczów, długości 14 mil tj. 105 km., idzie ona przez Suchodoły, Ponikwę, Dubie, Jasienów, Podhorce, Sassów; jest obłożona kamieniami i szutrowana [35]). Drogi krajowe są następujące. Pierwsza na linji Lwów - Brody przez Busk długości 13 1/2 milj. tj. 101 km., prowadzi przez Sokołówkę, Ponikowicę małą wśród bagien, Czechy, Olesko, Gliniany [36]). Jest to najdawniejszy szlak brodzki idący na Zachód. Tą drogą przybył do Brodów w r. 1780 cesarz Józef II [37]). Druga droga krajowa idzie na linji Brody — Tarnopol, prowadzącej przez Nakwaszę, Podkamień, Załośce do granic okręgu złoczowskiego, na przestrzeni 75 km. jest niwelowana i ma rowy boczne [38]). Droga krajowa Brody — granica, idąca do Radziwiłłowa, ważna ze względu na handel z Rosją, została wybudowana dopiero w latach sześćdziesiątych [39]). Trakt ten, jako dalszy ciąg głównego skarbowego traktu wiedeńskiego jest tembardziej potrzebny, że przykomórek graniczny jest odległy o 4 km. Ponieważ towary przychodzące z Ro-

---

nych wynosi 245427, maksimum ich 5000 guld. Ogólny ruch kasowy Credit-Vereinu osiąga sumę 1,018.355 guld.

[34]) Zob. s. 102.

[35]) Schmidl (1836), s. 262; Jenny, s. 591; Wachtel, Komunikacja, gościńce i drogi, Lwów 1858, s. 6—9; Ber. 1857—1860 s. 13 i 1881—1885 s. 49.

[36]) Jenny jw.; Schmidl jw.; Wachtel, jw.

[37]) Teki Kozłowskiego, Kaiser Josephs Reise (19 V 1780). Rizzi Zannoni, Carte de la Pologne (Londres) 1779 k. 19.

[38]) Ber. 1881—1885, s. 49.

[39]) Projekt starosty Schmida z r. 1807 (zob. s. 78) zostaje odrzucony, ponieważ rząd nie chce obciążać kosztami budowy skarbu ani funduszu drogowego (HKA. 16 Feb. 1811, f. 987). Roboty zaczęto w latach pięćdziesiątych, ale po przeprowadzeniu robót kopanych, musiano je przerwać, ponieważ w okolicy Brodów brak kamienia, a próba zastosowania klinkieru, używanego pod bruk i gościniec w Holandji i Belgji, nie powiodła się. Zamierzano więc próbę tę ponowić. (Wachtel, jw.). Ponadto na wniosek starosty złoczowskiego Konitza i Namiestnictwa odłożono tę sprawę na później ze względu na zmniejszenie się znaczenia miasta po pożarze z r. 1859 i dla nieobciążania skarbu monarchji (HM. 53067/1859).

sji stosownie do przepisów rosyjskich nie mogą być dowożone bezpośrednio do Brodów na tamtejszych wozach, to też kupiec brodzki musi przewozić je sam. Ta krótka przestrzeń drogi znajduje się zwykle w tak nędznym stanie, że przewożenie towarów do miasta jest niemożliwe; często musi się składać je w lichych budach, położonych na odległem uboczu i to za lichwiarską opłatę, niekiedy zaś zostawia się je nawet pod gołem niebem z najdotkliwszym uszczerbkiem dla handlu, gdyż zapasy są narażone na zepsucie i napady złodziejskie[40]). Jednakowoż od granicy austrjackiej do Radziwiłłowa jest piaszczysta droga polna, a za Radziwiłłowem w głąb Rosji prowadzi regularna droga, oznaczona słupami, zaopatrzona częściowo w rowy boczne, jednak nie szutrowana, stąd dostępna jest w lecie dla ciężkich pojazdów tylko przy pomyślnych warunkach atmosferycznych, w zimie dla sań w czasie mrozu[41]). Drogi zwyczajne prowadzą do Leszniowa, Klekotowa i Mytnicy. Ogólnie biorąc stosunki drogowe są niezadowalniające.

Ruch pocztowy na linji Lwów - Brody ustanowiono w r. 1809. Wprowadzono wówczas, na tej linji trzy ruty[42]), a ilość ich zwiększono do roku 1825 do pięciu w tygodniu[43]).

Stację telegraficzną założono w Brodach w r. 1856[44]). Ruch na stacji telegraficznej jest znaczny, w latach sześćdziesiątych Brody zajmują trzecie miejsce po Lwowie i Krakowie, lecz w dziesięcioleciu następnem dają się wyprzedzić Tarnowowi, Przemyślowi, Stanisławowi i Tarnopolowi[45]).

---

[40]) Wachtel, jw., s. 34.

[41]) Lipp, Der Kohlen - Export, 1874, s. 269.

[42]) Zob. s. 78.

[43]) St. R. 2808/1827. Starania o ustanowienie ruchu pocztowego na linji Lwów—Brody czynił kupiec brodzki Izrael Bernstein, który z tego powodu starał się o odznaczenie, lecz z powodu odrzucenia prośby przez Gubernjum otrzymał w r. 1815 tylko akt pochwalny. Po ustanowieniu piątej ruty pocztowej wznawia on swe starania, które Gubernjum popiera ze względu na „patriotische Gesinnungen" petenta, jakiemi zaznaczył się w r. 1809. Jednakowoż na wniosek Kamery nadwornej z 13 VIII 1828, która zwróciła uwagę na nieodpowiednią formę starań Bernsteina, arc. Ludwik w postanowieniu z 4 XII 1828, wydanem w zastępstwie cesarza, wyraża tylko słowa zadowolenia monarchy z działalności petenta. Jak stwierdza Kamera, ustanowienie piątej ruty przyczyniło się znacznie do wzrostu ruchu pocztowego i wzrostu dochodu z opłat pocztowych. Wynoszą one w r. 1823 155421 fl. i 23780 fl., w r.1824 151878 i 22993, w r. 1825 153290 i 22685, w r. 1826 150360 i 22695, w r. 1827 158196 i 23969, przeciętnie wynosi dochód z porta 23000 fl. W latach 1838—40, jak wynika z sprawozdania Andrzejowskiego, dochód wzrasta do 31018 fl. Daty ruchu pocztowego od r. 1854 podaje Ber.

[44]) Czoernig, Oesterreichs Neugestaltung, s. 453. Daty ruchu telegraficznego od r. 1856 podaje Ber., a od r. 1863 Statistisches Jahrbuch.

[45] Statistisches Jahrbuch 1863—80.

Na wybudowanie linji kolejowej, której potrzebę wysunięto w r. 1841, musiano długo czekać. Koncesję na wybudowanie kolei żelaznej rząd austrjacki wydaje w r. 1858, budowa ma być skończona do końca r. 1865[46]), ale otwarcie linji nastąpiło dopiero 12 VII 1869; jest to boczne odgałęzienie linji Lwów - Tarnopol, mające 94 km długości. Połączenie to posiada tę niedogodność, że w Krasnem musi się przesiadać. Dnia 27 VIII 1873 otwiera monarchja linję kolejową Brody — granica (Radziwiłłów), liczącą $7^1/_4$ km długości. W r. 1872 rząd rosyjski wybudował linję Zdołbunów - Radziwiłłów, będącą odgałęzieniem kolei kijowsko - brzeskiej, w r. 1873 zaś połączenie Brodów z Radziwiłłowem, które z powodu różnicy szerokości torów w kolei austrjackiej i rosyjskiej dochodzi do Brodów, gdzie następuje przesiadanie i przeładowywanie towarów do pociągów austrjackich. Izba handlowa i przemysłowa skarży się kilka razy, że droga taryfa przewozowa monarchji wpływa na omijanie kolei Karola Ludwika przez transporty towarów i że złe połączenie z Rosją, powoduje, że pasażerowie przy przesiadaniu muszą czekać w Brodach cały dzień[47]).

C. Interesy innych grup ludności brodzkiej.

Wolność handlowo - celna nie jest korzystna dla ogółu mieszkańców. Przemysł nie może się rozwinąć w Brodach, chociaż posiada ku temu dogodne warunki. Na wielkiej przestrzeni między Lwowem a Tarnopolem niema innego miejsca handlowego poza Brodami. Na miejscu jest wiele surowca rosyjskiego, który jest dobry pod względem jakości i tańszy niż w krajach zachodnich. Dzięki zapasom łoju i wosku, jak mówi Krauss, mógłby się rozwinąć wyrób świec i mydła, mogłoby istnieć garbarstwo, przędzalnictwo lniane, włókiennictwo. Wreszcie dogodnemi dla przemysłu uważa Krauss tanią robociznę i dużą liczbę mieszkańców. Jednakowoż wielką przeszkodą dla rozwoju przemysłu są mury celne, które rzemieślnikom brodzkim uniemożliwiają zbyt wyrobów poza grani-

---

[46]) Ber. 1860—2 wstęp; Barącz, s. 154; Austria 1865, s. 193.

[47]) Na wysoką taryfę kolejową skarży się w Ber. 20 IV 1865, Ber. 1871, s. 4—5; Ber. 1876—80, s. 4 i 5. Wysuwa mianowicie potrzebę wprowadzenia taryfy specjalnej na wzór pruskiej taryfy fenigowej. Obecna cena przewozu zboża na linji Lwów—Rzeszów (24 mile) wynosi 39 kr. sr., gdy na linji Katowice—Wrocław (25 mil) tylko 19 kr. sr., tj. o połowę mniej. Skutkiem wysokiej taryfy kolejowej towary, które dawniej przewożono przez Galicję do Rosji, teraz posyła się z Niemiec przez Rosję do Galicji. Z tego powodu też traci zbyt nafty, zboża i kos. Pociąg austrjacki przychodzi wówczas do Brodów raz dziennie rano, rosyjski zaś odchodzi wieczorem.

cami wyłączenia. Natomiast wewnątrz wolnego okręgu pobija ich konkurencja tańszych towarów zagranicznych, sprowadzanych bez opłaty cła. Już w r. 1780 donosi Eder, że z powodu wysokiego cła w przywozie do Galicji grozi upadek czerwonoskórnictwu i wyrobowi mydła [48]).

Były starania o założenie w Brodach większej wytwórni przemysłowej, jednakowoż nie dochodzi do powstania takowej z powodu oporu rządu austrjackiego, który nie udziela zezwolenia na jej tworzenie, gdyż obawia się, by pod pretekstem przywozu wyrobów, wytworzonych w wyłączeniu, nie przemycano do obszaru celnego wyrobów zagranicznych. Mamy na to dwa przykłady z czasów początków wolnego miąsta handlowego. Firma Izaak Henri Amiet i Abraham Ludwik Virchaud z Neufchatel w Szwajcarji stara się dwukrotnie, a mianowicie w r. 1782 przez posła austr. Thuguta w Warszawie i w r. 1784 w podaniu, wystosowanem z fabryki założonej w Niemirowie u Potockich, o zezwolenie na założenie w Brodach manufaktury bawełnianej i indyjskiej. Podanie ich odrzucono, gdyż obawiano się, że założenie przedsiębiorstwa w wyłączeniu celnem może być szkodliwe dla przemysłu krajowego i sprzyjać przywozowi białego sukna wschodnio-indyjskiego z innych krajów, których przywóz jest zakazany. Podobnież bezskuteczne są starania tej spółki o pozwolenie na założenie w Brodach fabryki jedwabiu, bo rząd monarchji obawia się przemytu obcego jedwabiu [49]).

Ordynacja ceł i monopolów z r. 1835 dopuszcza wywóz dla uszlachetnienia, ale to udogodnienie dotyczy tylko tych przedmiotów, które przy przeróbce nie zmieniają swej postaci, ani też właściwości. Jednakowoż w r. 1853 stwierdza Izba brodzka, że ten przepis szkodzi wyrobowi lamp z mosiądzu i pakfongu, oraz kapeluszy z skórek zajęczych, przychodzących z Wiednia, gdyż stwierdzenie tożsamości materjału jest tu niemożliwe. Podkreślono potrzebę zbytu wyrobów stolarskich, rymarskich, siodlarskich, powroźniczych, tapicerskich kapeluszy filcowych, ubrań gotowych, wyrobów tokarskich, ślusarskich, kowalskich, blacharskich, mosiężniczych na okolicznych jarmarkach, i w najbliższych miejscowościach, gdzie klientelę mogą stanowić drobna szlachta, urzędnicy państwowi i dominjalni, oficerowie, księża, lekarze, aptekarze itp. Kordon obecny nie dopuszcza wywozu roboty do wykonania i zamiast przychodzenia dostaw tejże, musi się sprowadzać majstrów z Brodów do miejscowości okolicznych, przyczem rzemieślnik brodzki musi rzucać warstat i wozić

---

[48]) Teki Schneidra Ak. Um., f. Handel 569/1780.

[49]) St. R. 1723/1784. HKA. 4 Jun. 1782, 1 Apr. 1784, 4 Mai1784, f. 980.

z sobą przybory i materjały. W r. 1853 prosi Izba brodzka o zezwolenie na przywóz do Galicji wyrobów przemysłowych, wykonanych przez brodzkich rzemieślników, bez opłaty cła za świadectwami pochodzenia [50]). Oczywista te starania są bezskuteczne. Ustawa z 4 XII 1865, która przyznaje towarom, pochodzącym z wyłączeń celnych i przywożonym do obszaru celnego, takie zniżki celne, z jakich korzystają towary państw obcych, będących w stosunku traktatowym z Austrją, nie ma praktycznego znaczenia, gdyż z tego udogodnienia brodzianie nie korzystają [51]).

Ilość rzemieślników w Brodach wynosi w r. 1806 646, w tem chrześcijan 228, żydów 418 [52]). W r. 1820 ilość rzemieślników żydów wynosi 393 [53]). W r. 1840 wzrasta ilość rzemieślników do 738, w tem chrześcijan jest 171 tj. 24%, a żydów 557 tj. 76% [54]). Za rzemiosła cechowe i opatrzone przywilejami handlowemi uważano od r. 1837 następujące: tokarzy, złotników, kuśnierzy, blacharzy, rymarzy, siodlarzy, kowali, powroźników, stelmachów i konwisarzy [55]). W r. 1860 jest zajętych w rzemiośle profesjonistów 479, zrzeszonych w 10 cechach, z czego cechów chrześcijańskich jest 2 z 121

---

[50]) Spr. z 30 VI 1853 L. 113 (Zbiór Czołowskiego). Postulaty Izby są daleko idące: proponuje, by pod kategorję surowców krajowych podciągano surowce uzyskane nietylko w obszarze celnym, ale i w wyłączeniu, następnie nie tylko produkowane w kraju, ale również sprowadzane z zagranicy i potem przywiezione legalnie, w końcu nietylko surowce w ścisłem słowa znaczeniu, ale i półwyroby. Na poparcie prośby podano m. i., że z Niemiec i z Anglji nie sprowadza się mebli, wyrobów powroźniczych i ślusarskich, rosyjski przemysł w swym kraju musi się bronić przed obcą konkurencją, a surowce są bądź to mało oclone i nie mogą stanowić groźnej konkurencji, bądź też można je kontrolować za pomocą polet. Załatwienia nie znamy, uderza w projekcie trudność jego wykonania.

[51]) W r. 1873 Ministerstwo finansów twierdzi, że udogodnienie to odnosi się tylko do tych towarów, które pochodzą z wolnego okręgu celnego brodzkiego. Tymczasem jak donosi Dyr. sk. w Brodach nawet nie starano się o to udogodnienie, i nie sprowadzano towarów wyrabianych faktycznie w wyłączeniu z wyjątkiem drzewa opałowego i wyrobowego. (HM 9874/1873, odpis wniosku MF. z 19 III 1873).

[52]) AP. Com. gen. 7392/1807. W r. 1806 na rzemieślników chrześcijańskich wypada 2 malarzy, 2 zegarmistrzów, 1 mydlarz, 116 szewców, 20 powroźników, 35 stolarzy, 4 garncarzy, 10 ślusarzy, 16 kowali, 11 cieśli, 4 kuśnierzy, 2 tkaczy 2 kapeluszników, 2 piekarzy, 1 blacharz. Na rzemieślników żydowskich wypada 2 malarzy, 5 zegarmistrzów, 9 stolarzy, 20 cieśli, 118 kuśnierzy, 4 blacharzy, 47 złotników, 110 krawców, 11 szklarzy, 4 tokarzy, 14 szmuklerów, 1 hafciarz złotem, 7 mosiężników, 13 rymarzy, 6 introligatorów, 4 farbiarzy, 4 kotlarzy, 2 konwisarzy, 3 haftkarzy, 30 rzeźników.

[53]) Stöger jw. s. 307.

[54]) Andrzejowski jw.

[55]) AP. Com. IV/3 39959/1839; Dod. Gaz. Lw. 1852 nr. 45; Barącz s. 157.

członkami, żydowskich 2 z 170, wyznaniowo mieszanych (zjednoczonych) 6 z 188[56]). Istnieją wówczas cechy następujące: izraelickich krawców, liczący członków 86, chrześcijańskich krawców i kuśnierzy 15, zjednoczony cech kowali i powroźników 14, chrześcijańskich szewców 106, murarzy 46, zjednoczonych woźniców 20, cieśli 64, złotników 10, izraelickich kuśnierzy 84, piekarzy 34[57]). Izba brodzka jest przeciwna istnieniu cechów i oświadcza się za wolnością przemysłową[58]).

Wspomniany sumarjusz z lat 1875 i 1880 dowodzi, że na plan pierwszy wybijają się krawcy i szewcy. Brody słyną z wyrobu żydowskich płaszczów modlitewnych, zwanych tałesami, które idą stąd na cały świat. W latach siedmdziesiątych rozwija się tu przemysł odzieżowy. Garbarstwo i tkactwo, o których wspomina Schmidl (1865) odgrywa rolę drugorzędną[59]). Tenże sumarjusz dowodzi, że w poszczególnych zawodach cechowych ilość rzemieślników w porównaniu z r. 1860 zmalała, coby było dowodem upadku rzemiosła.

Z zakładów przemysłowych istnieją w Brodach w r. 1875 3 browary należące do Salomona Kapelusza, K. St. Młodeckiego, Izraela Golda i 1 gorzelnia, należąca do wspomnianego Kapelusza. W r. 1880 utrzymują się tylko dwa pierwsze. Z firm protokołowanych istnieją przędzalnia lnu (założona w r. 1869) oraz fabryka spirytusu synów Marka Kapelusza (około r. 1880). Więcej fabryk istnieje w Starych Brodach, leżących w obszarze celnym. Z firm protokołowanych istnieje tu fabryka rumu, araku i likierów braci Kapelusz (założona w r. 1864) i młyn parowy. Prócz tego posiadają Stare Brody browar, wapiennik, fabrykę świec i fabrykę spodjum. Ostatnia, założona w latach siedmdziesiątych, zaczyna wywozić kości mielone do innych krajów monarchji[60]).

Towarzystw akcyjnych niema w Brodach do lat sześćdziesiątych. Dopiero w r. 1869 powstaje w Brodach pierwsze towarzystwo akcyjne, a to c. k. uprzywilejowana brodzka przędzalnia lnu z kapitałem akcyjnym 500.000 guld. Równocześnie powstaje w Starych Brodach młyn parowy, którego kapitał akcyjny wynosi wedle statutu 371.000 guld. Suma kapitału wpłaconego w obu spółkach w zupełności odpowiada statutowi. Trzeba jednak stwierdzić, że wedle dat z r. 1873 istnieją w Galicji cztery skupienia spółek akcyj-

---

[56]) Ber. 1857—60.

[57]) Ber. jw. Uwaga: Złotników było w r. 1787 34 (HKA 5 Oct. 1787 f. 983), a w r. 1807 47 (zob. ods. 52).

[58]) Ber. 1857—60 s. 81.

[59]) Schmidl A., Abriss der Handelskunde s. 288.

[60]) Ber. 1866—70.

nych, a to Lwów, Kraków, Drohobycz i Brody, przyczem Brody zajmują miejsca czwarte i ostatnię, i stanowią same 500.000 guld. (z Staremi Brodami 871.000), a w stosunku do całęgo kapitału akcyjnego statutowego Galicji 1.8% (3%), a do wpłaconego 5.5% (10%) [61]). Udziałowcami Przędzalni Spółkowej w Brodach w większej części są ziemianie galicyjscy. Badania Rutowskiego wykazały, że kapitał spółki pokrył tylko $^2/_3$ kosztów wystawienia budynków fabrycznych, zaś $^1/_3$ pokryto przez eskont weksli 18%. Wobec braku kapitału obrotowego, płacono za surowiec wekslami, które dostawcy eskontują według stopy około 30%. To wystarczy, by fabrykę doprowadzić do upadku. Zbankrutowała przędzalnia po pięciu latach istnienia [62]). Młyn parowy w Starych Brodach postanawia likwidację w r. 1879 [63]). Żywot towarzystw akcyjnych w Brodach jest więc krótkotrwały.

Po włączeniu Brodów do obszaru celnego rozwija się przemysł. Jak stwierdza referat Józefa Kapelusza z r. 1910, istnieje w tym czasie w Brodach 6 młynów jagieł i fabryk krup, 2 browary, fabryka słodu, rafinerja spirytusu, fabryka produktów chemicznych i farb, fabryka sztucznych korali, fabryka siatek drucianych, fabryka oleju rzepakowego i lnianego, zakład graficzno-artystyczny firmy Feliksa Westa; ponadto jest w Brodach drobny przemysł, który trudni się przeróbką produktów zwierzęcych, a to: pierza, włosia końskiego, krowiego, szczeciny, rogów itp. Z tego przemysłu powstają zakłady fabryczne i 3 większe warstaty, a z odpadków piór gęsich przemysł fabrykacji tutek do cygar, oraz wykłuwaczy do zębów. Przemysł ten tak się rozwinie, że może konkurować z zagranicą [64]).

Również ludność żyjąca z płacy, jak inteligencja i robotnicy dzienni, oraz masa konsumentów ma egzystencję utrudnioną w związku z tem, że istniejący kordon celny utrudnia dowóz środków żywności i powoduje ich drożyznę. Uzyskanie zezwoleń na ulgowy dowóz wiktuałów i artykułów pierwszej potrzeby jest łatwe, jak długo Brody są siedzibą cyrkułu. Kiedy jednak przeniesiono sie-

---

[61]) Statistisches Jahrbuch.

[62]) Rutowski Tadeusz. Kartki z dziejów przemysłu krajowego. Ekonomista polski T. I. s. 99. Zaleski Sarjusz Wojciech. Dzieje przemysłu w b. Galicji 1804—1929 ze szczególnem uwzględnieniem rozwoju S. A. L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper, Kraków 1930 s. 93—94.

[63]) Statistisches Jahrbuch.

[64]) Kapelusz Józef, Stosunki przemysłu w powiecie brodzkim według referatu wygłoszonego na walnem Zgromadzeniu Centralnego Związku galicyjskiego przemysłu fabrycznego dnia 20. listopada 1910 roku w Brodach. Brody 1910 s. 17 + 10 nlb.

dzibę cyrkułu w r. 1787 do Złoczowa, miasta oddalonego od Brodów o 28 km., uzyskanie takiego certyfikatu jest utrudnione.

To też w czasie debat parlamentarnych nad zniesieniem przywileju toczy się walka w Brodach. W latach sześćdziesiątych i siedmdziesiątych z jednej strony walczą w obronie wyłączenia sfery bogatsze, mające wpływ na życie gospodarcze. Wyrazem ich interesów jest akcja, jaką prowadzi Izba handlowo-przemysłowa i rada gminna, i starania posłów brodzkich na terenie parlamentarnym. Walczą o to na swych zebraniach kupcy, bogaci przemysłowcy, właściciele realności. Z drugiej strony za wcieleniem do obszaru celnego występują szersze masy ludności brodzkiej. Dowodem tego petycje, wniesione w r. 1796, 1872, 1874 i 1879.

D. Interesy okolicznych miejscowości wyłączonych.

Prócz miasta Brodów wyłączono z obszaru celnego miasteczko Leszniów i 9 wsi, a mianowicie Bielawce, Folwarki Wielkie, Grzymałówkę, Jazłowczyk, Klekotów Koniuszków, Korsów, Piaski i Sznyrów. Miejscowości te, wzięte razem, liczą w r. 1799 5000 mieszkańców, w r. 1880 10000, w r. 1931 11000[65]). Wykazują więc te miejscowości silniejszy przyrost ludności, niż miasto Brody.

---

[65]) Ludność miejscowości wyłączonych przedstawia się w następujący sposób:

I. Ogólna liczba ludności.

Rok	1799	1859	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1931
Bielawce	471	654	746	867	1049	1046	951	768	885
Folwarki Wielkie	1188	—	648	779	754	940	1175	727	1132
Grzymałówka	212	486	607	668	723	726	867	595	648
Jazłowczyk	—	473	505	540	572	599	686	549	642
Klekotów	306	394	477	572	657	740	736	843	807
Komarówka	—	—	—	247	269	297	386	586	420
Koniuszków	676	936	1021	1197	1323	1379	1348	1124	1324
Korsów	648	1112	1149	1297	1520	1664	1609	1623	2002
Leszniów	1289	1650	2948	2228	2178	2110	2129	1871	2018
Piaski	—	583	685	797	869	882	935	846	863
Sznyrów	304	482	526	642	725	736	745	670	673
Obszary dworskie „Spółki Brody"	—	—	—	—	—	—	—	993	—
Ogółem	5094	6770	9312	9834	10639	11119	11567	11195	11414

Rubryka „Obszary dworskie „Spółki Brody" obejmuje według Skorowidza miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1923, obszary dworskie wsi Bielawce, Folwarki Wielkie i Korsów, a prócz tego Berlin, Bołdury, Folwarki Małe i Smólno, które przed r. 1880 nie były wyłączone z obszaru celnego. Obszar dworski wsi Koniuszków, podany osobno, wliczamy do gminy tejże nazwy.

Źródła: do r. 1779 Sumarjusz m. Brodów (zob. ods. 1); do r. 1859 Handbuch d. Lemb. Statthaltereigebietes (zob. ods. 2); do r. 1869: Spezial Orts-Repertorium von Galizien, Wien 1874; za r. 1880 Spezial Orts-Repertorium von Galizien, Wien 1886. W r. 1870 ludność wsi wyłączonych wynosi według Orzechowskiego (1874) 9460.

Wieś wyłączona nie reaguje tak na wahania konjunktury handlowej, bo w handlu nie bierze udziału. W miejscowościach wyłączonych przeważają pod względem wyznaniowym greko-katolicy, a pod względem narodowościowym Rusini. Dopiero po nich ida Polacy. Żydzi zajmują dalsze miejsce, większe ich skupienie stanowi miasteczko Leszniów. Sąd powiatowy znajduje się w Leszniowie. Szkoły etatowe posiada w r. 1880 Sznyrów, Koniuszków, Korsów i Leszniów, a szkoły filjalne Jazłowczyk, Bielawce, Piaski i Grzymałówka.

Większą część dóbr leżących w wolnym okręgu celnym brodzkim, a mianowicie miasto Brody, miasteczko Leszniów, Piaski, wsie Bielawce, Folwarki wielkie, Klekotów, Koniuszków i Sznyrów, należy zrazu do rodziny Potockich. W r. 1770 dobra te, obejmujące również szereg wsi w obszarze celnym ma w posiadaniu Wincenty Potocki († 1825), wartość ich jest szanowana na 6,650.000 złp. Wincenty Potocki składa 24 X 1801 rządowi ofertę na zakupno Brodów samych lub z przyległemi miejscowościami, albo też całego dominjum, jednak rząd ofertę odrzuca [66]). W r. 1834 Jan Kazimierz Młodecki († 1854) kupuje od Franciszka Potockiego († 1853) za

II. Skład wyznaniowy ludności.

Rok	1880		1890		1900		1921	
Rzymsko-katolicy . .	1240	13%	1324	13%	1513	14%	2590	23%
Greko-katolicy . . .	7394	75 „	8186	77 „	8532	77 „	8062	72 „
Żydzi	1046	11 „	971	9 „	934	8 „	322	3 „
Inni	154	1 „	158	1 „	140	1 „	221	2 „

III. Skład narodowościowy ludności.

Polacy	698	7%	1864	18%	2478	22%	3067	27%
Rusini	7937	81 „	8443	79 „	8506	77 „	7795	70 „
Niemcy	1036	10½	283	3 „	104	1 „	—	—
Żydzi	—	—	—	—	—	—	190	2 „
Inni	163	1½	49	—	31	—	143	1 „

[66]) W wypadku pierwszym proponuje Potocki kupno samego miasta w obrębie wałów wraz z wsiami Stare Brody, Folwarki Wielkie, Folwarki Małe, Smólno, Gaje Smoleńskie, Łahodów, prócz tych zaś również kupno wsi Koniuszków, Bielawce, Berlin, Bołdury, Stanisławczyk, Ruda, miasteczka Leszniów, wsi Piaski, Klekotów i Sznyrów. Cena sprzedażna w wypadku pierwszym wynosi 1,946.510 złp., w wypadku drugim 3,330.573 złp., w wypadku trzecim zaś 5,510.312 złp., (dopisano na akcie ołówkiem pod wyp. 1. — 500/m, pod wyp. 2. — 800/m). Cyrkuł złoczowski donosi, że mieszkańcy brodzcy w razie jego uskutecznienia spodziewają się szeregu korzyści i udogodnień od rządu. Jednak gubernator Urmeny w spr. z 30 IV 1802, L. 12735 uważa, że o ile korzyści dla mieszkańców byłyby ważne, to cena kupna jest niedogodna, bo w wypadku drugim podana jest o 735.853 fl. wyżej, niż ocenia ją kataster (wedle katastru byłoby więc 2,404.720). Ponadto w tabuli dominjum jest obciążone wielkiemi długami, których spłata wymaga wielu lat. Mimo korzyści handlu Brodów oświadcza się dlatego za odrzuceniem oferty i oczekiwaniem

cenę 6,162.296 złp. dobra Brody, obejmujące miasto Brody z przyległościami Folwarki Wielkie, Folwarki Małe, Nowiczyznę, Stare Brody, miasteczka Leszniów i Stanisławczyk, wsie Koniuszków, Bielawce, Bołdury, Piaski, Sznyrów, Klekotów, Gaje starobrodzkie, Buczynę, Gaje smoleńskie, Smólno z ciegielniami, Łahodów, Berlin, Rudy, Manasterek, Bordulaki z przynależnościami i pałacem w Brodach i Koniuszkowie. Ale Młodeccy, zwłaszcza Kazimierz Stefan, też mają kłopoty z długami [67]). Pod koniec XIX w. dobra jego, leżące w dawnem wyłączeniu, przechodzą w posiadanie kupców żydowskich, a mianowicie Leszniów i Korolówkę nabywa Peer i Papers, a wszystkie inne Maurycy Lazarus i Spółka [68]). Dopiero w roku 1902 odkupuje je Wilhelm Schmidt, który dokonuje w kluczu brodzkim uprzemysłowienia na wielką skalę [69]). Z innych miejscowości wyłączonych Grzymałówka należy do Trzcińskich, a w roku 1890 jest już własnością Ch. Hornsteina. Korsów wraz z Komarówką i Mytnicą należą wpierw do Zarembów, potem przez małżeństwo Zuzanny Zarembianki († 1877) z Ignacym Komorowskim († 1876) przechodzi na Komorowskich, a w r. 1890 jest własnością Bogusława Hordyńskiego. Wieś Jazłowczyk należy do probostwa rzymsko-katolickiego w Brodach [70]).

Dominja nie są zadowolone z wyłączenia swych dóbr z obszaru celnego, aczkolwiek mają możność zaopatrywania się w artykuły zagraniczne bez opłaty cła. Dowodzą tego skargi, jakie wnoszą Potocki w roku 1796, a Młodecki, Radziejowski i Trzcińska w r. 1859. Jak wynika z skargi Potockiego, przywilej jest dotkliwy szczególnie dlatego, że kordon celny, przedzielając jego dobra na dwie części, utrudnia gospodarkę. Ponosi więc straty, aczkolwiek według ówczesnych danych Administracji skarbowej płaci tytułem podatków 24115 fl. Jest znamiennem, że Młodecki w r. 1876 na posiedzeniu Izby głosuje za zachowaniem przywileju.

---

lepszych okoliczności dla jej przyjęcia. Kancelarja nadworna 20 V 1802 plan odrzuca, podkreślając, że Brody nie są miastem cyrkularnem i że brak środków. (HKA 2 Jun. 1802 f. 985).

[67]) Akty do państwa Brodów, zeszyte razem, opatrzone pieczątką lakową z napisem: „Kancelarja podatkowa państwa Brodów" z herbem Półkozic (Młodeckich) (Zbiór Aleksandra Czołowskiego).

[68]) Pilat Tadeusz, Skorowidz dóbr tabularnych w Galicji i Wielkiem Ks. Krakowskiem, Lwów 1890. Pozatem posiada wówczas Maurycy Lazarus i S-ka Berlin, Bołdury, Gaje Smoleńskie, Łahodów, Smólno, Bordulaki, Stanisławczyk, Manasterek. Natomiast należą do Artura Schella Stare Brody i Nowiczyzna, a do Izraela Szapiry i Ski Buczyna i Gaje Starobrodzkie.

[69]) Kapelusz jw. s. 5.

[70]) Orzechowski Konrad, Przewodnik statystyczno-topograficzny, Kraków 1872; Pilat jw.

W akcji o zniesienie wolnego okręgu celnego uderza brak głosu Komorowskich.

W okolicznych miejscowościach wyłączonych głównem zajęciem ludności jest rolnictwo. Ludność włościańska, jak stwierdza Krauss w r. 1842, nie korzysta z możności sprowadzania towarów zagranicznych bez opłaty cła, gdyż ich nie konsumuje. Wobec braku gotówki te artykuły są dla niej luksusem. O ile zaś idzie o zbyt produktów rolniczych, możność sprzedawania ich w Brodach bez opłaty cła wywozowego mogła być wątpliwa wobec konkurencji zboża rosyjskiego, mającego ułatwiony dowóz. O ile idzie o stosunki przemysłowe, wedle sumarjusza z lat 1875 i 1880 większe znaczenie ma jedynie Leszniów, w którym wybija się na pierwszy plan grupa spożywcza, zwłaszcza szynkarze i propinacja.

W okolicznych miejscowościach wyłączonych istnieje w r. 1875 5 zakładów przemysłowych, a w r. 1880 6. Istnieją dwie gorzelnie, jedna w Koniuszkowie, druga w Grzymałówce, dwa młyny wodne w Leszniowie i Korsowie, smolarnia w Bielawcach, prócz tego spotykamy w r. 1880 ciegielnię w Klekotowie[71]). Pozatem wieś Korsów jest letniskiem, mającem źródła mineralne i ściągającem kuracjuszy[72]). W tych miejscowościach niema ani jednej firmy protokołowanej. Istnieje w Folwarkach wielkich kasa pożyczkowa, której niema w Brodach. Rzecz znamienna, że w miejscowościach wyłączonych brak młynów parowych, które istnieją za to w obszarze celnym, a mianowicie w Starych Brodach, o czem wspominaliśmy i w Smarzowie. W pobliskich miejscowościach włączonych istnieje szereg innych zakładów przemysłowych, co dowodzi, że lepiej im było funkcjonować pod ochroną celną.

Z miejscowości wyłączonych najwięcej skarży się na fatalne skutki przywileju Leszniów, który w latach 1796, 1841, 1860 prosi o wcielenie do obszaru celnego. Jest mu nawet ciężko z opłatą ryczałtu, który Kamera nakazuje ściągać oględnie. Jednakowoż,

---

[71]) Prócz tego według wiadomości z r. 1859 istnieje trzecia gorzelnia, w wyłączonej części wsi Bołdur. Dominjum stara się wówczas o wcielenie jej do obszaru celnego, a jego prośbę popierają Krajowa Dyrekcja skarbu, Ministerstwa stanu, finansów i handlu (HM 1413/1862). Właścicielami zakładów wymienionych w r. 1875 i 1880 są: gorzelnię w Koniuszkowie i młyn w Leszniowie posiada w roku 1875 Kazimierz Stefan Młodecki, a w r. 1880 M. Lazarus, który posiada również cegielnię w Klekotowie, smolarnię w Bielawcach — K. St. Młodecki, młyn w Korsowie — Komorowscy, gorzelnię w Grzymałówce — Chaim Hornstein. Jak widzimy, zakłady przemysłowe przechodzą z rąk szlachty w posiadanie kupców żydowskich.

[72]) Ungewitter s. 177; Statistisches Jahrbuch 1873. W Korsowie przebywa w r. 1871 91 letników.

jak stwierdza Andrzejowski w r. 1841, w żydowskiem miasteczku Leszniowie, liczącem 87 rodzin i 300 dusz, zniesienia przywileju pragnie tylko część ludności, podczas gdy tamtejsi kupcy pragną jego zachowania. Głosów ludności włościańskiej w sprawie przywileju prawie że niema, bo niewiele liczono się z jej wolą. Zresztą chłopi nie wykazują w tym kierunku inicjatywy. Jedynie w r. 1860 wnoszą gminy Folwarki Wielkie, Sznyrów i Jazłowczyk podanie o zniesienie przywileju. Jednakowoż zwolennicy przywileju potrafią w r. 1877 w tych miejscowościach, jakoteż i w Leszniowie postarać się o głosy za jego zachowaniem.

Wielką klęską demoralizującą ludność Brodów i okolicy jest przemyt rozwinięty na wielką skalę. Rozmiary jego możnaby poznać do pewnego stopnia z aktów sądowych procesów o kontrabandę, ale i w tym wypadku udałoby się poznać jego drobną część, gdyż wypadki przyłapania przymytników są stosunkowo rzadkie. Już w r. 1792 twierdzi Schönauer, że udogodnienia tranzytowe popierają przemyt przewozowy. Żydzi bowiem umieją doskonale zmieniać towary w pakunkach, a ormiańska kontrabanda wykazała, że że po drodze otwiera się pakunki i finguje kradzieże. Schönauer podaje dalej, że protokoły kontrabandy dowodzą, iż woźnice, a nawet c. k. radcy, przemycają towary w ubraniu, zaszyte w pościeli; kupcy lwowscy proszą o przeciwdziałanie przemytowi brodzkiemu, ale to jest trudne, bo kupcy brodzcy widzą w przemycie główne źródło dochodu [73]).

Przemycano rozmaite towary. Według noty Ministerstwa finansów z r. 1858 artykułami przemytu do Rosji są: herbata, cukier, jedwab [74]). O wielkości rozmiarów przemytu do Rosji dają wyobra-

---

[73]) HKA. 7 Dec. 1792 f. 983.

[74]) HM. Pr. 549/1858. Według noty Ministerstwa finansów (zob. s. 97) w latach 1852—55, na 11217 q brutto herbaty, sprowadzonej z Prus, duża część transportu, wynosząca 3320 q brutto czyli 2699 netto, nie wróciła legalną drogą do obszaru celnego. Legalny wywóz do Rosji jest niemożliwy, gdy Rosja wydała zakaz przywozu herbaty przez granice europejskie. Również nie spożyto tego zapasu w wyłączeniu brodzkiem, liczącem 25000 mieszkańców, ponieważ tak wielka ilość herbaty odpowiada konsumcji trzeciej części ludności całej monarchji, liczącej 36,000.000. Ponieważ przywóz rafinady cukrowej był w Rosji do r. 1854 zakazany, a od r. 1857 jest dozwolony za opłatą cła 4 rs. od puda (czyli 37 fl. 36 kr. od 1 q), to też wypada w wyłączeniu na 1 mieszkańca 8,68 kg, podczas gdy w obszarze celnym $^1/_2$ kg. Wyglądałoby, że mieszkaniec Brodów konsumuje sześć razy więcej niż mieszkaniec obszaru celnego, aczkolwiek, jak twierdzi Izba brodzka, część ludności brodzkiej znosi ubóstwo. Cło na towary jedwabne według taryfy rosyjskiej z r. 1850 wynosi od 2—$12^1/_2$ rs. od ros. funta (czyli 732 — 4700 fl. od 1 q), a na takież towary, przetykane złotem lub srebrem, trzy razy więcej od powyższej stawki.

żenie daty rosyjskie, dotyczące konfiskaty towarów na komorze radziwiłłowskiej. Ogólna wartość towarów skonfiskowanych wynosi w r. 1869 39000 rb. sr., w r. 1871 41000, a w r.1872 89000. Dochód, jaki skarb rosyjski uzyskał ze sprzedaży tych towarów, wynosi w r. 1869 21000, w r. 1871 32000, w r. 1872 41000 rb. sr. Towarami, dla których wartość konfiskaty przekracza 10000 rb. sr., są herbata i tkaniny bawełniane, 5000 — przędza bawełniana, materje wełniane, 1000 — konie, wódka, arak, rum, złoto, igły do szycia, jedwab, suknie, korale, tytoń, wozy [75]).

Kupcy brodzcy, jak stwierdza relacja Namiestnictwa z roku 1877, podejmują się przemytu dla własnego użytku rzadko i to w małych ilościach, głównie zaś trudni się niem najbiedniejsza ludność różnych wyznań na rzecz innych ludzi, którzy ciągną stąd duże korzyści, natomiast nazwiska inicjatorów są stale przemilczane. Dlatego to zaznacza wówczas Namiestnictwo, że raczej należałoby prowadzić wykaz sprawców [76]). Podobnież leszniowianie, zarówno chrześcijanie, jak i żydzi, stwierdzają, że podnieta do przemytu wychodzi od kupców brodzkich, a najemnicy narażają się za nich na kule, turmy i Sybir.

Przemyt uprawia nietylko ludność wolnego okręgu, lecz nawet ludność okolicznych miejscowości należących do obszaru celnego. W r. 1878 nadkomisarz Starościk, pełniący stanowisko od roku, ostro przeprowadza postępowanie celne. Z tego powodu 46 kupców z Starych Brodów wnosi 2 I 1878 skargę przeciw niemu, lecz Ministerstwo finansów 18 VI 1878 odrzuca ją jako nieuzasadnioną [77]).

Nie dziwi nas zdanie, jakie w 15 lat po zniesieniu przywileju wypowiada Gazeta Brodzka, organ Rady powiatowej brodzkiej, która stwierdza, że wolność handlowa nie przyczyniła się w żadnej mierze do podniesienia cywilizacji i oświaty ludności powiatu i miasta, ale przeciwnie stała się przyczyną największej demoralizacji i zdziczenia obyczajów tak ludności miejskiej, jak i warstwy handlującej. Wolność handlowa, jak mówi, „przemieniła się w potwór moralny, który miał na swe najniższe usługi" ludność chrześci-

---

[75] Obzor vněšnoj torgovli Rossii 1869, 1871, 1872. (Zob. Dodatek, Tabl. 3 E).

[76]) AP. Rft. 373 1815/1877. Gdy Izba brodzka zwróciła się do Namiestnictwa z prośbą o przedstawienie imiennego wykazu przemytników i ich zawodu, wówczas Namiestnicto pismem z 18 I 1877 odpowiada, że szczegółów tych podać nie może, gdyż ani starostwo, ani komisarjat policji nie są obowiązane prowadzić potrzebnej ewidencji w tym kierunku, i że sprawę przedstawia na podstawie danych Dyrekcji skarbu i sądu karnego.

[77]) HM. 17870/1878.

jańską, która wieczorami trudniła się przemytem i ruchem paczkarskim, a potem zarobiony grosz marnowała na pijaństwo i rozpustę [78]).

E. Interesy monarchji i Galicji.

Z punktu widzenia dochodów skarbu monarchji już niemal od samego początku istnienia przywileju podkreśla się straty, jakie monarchja ponosi z powodu ubytku wpływów z ceł, a nawet z podatków i z tego powodu władze skarbowe występują raz po raz z wnioskiem o wcielenie Brodów do obszaru celnego. Natomiast obrońcy przywileju starają się dowieść, że skarb monarchji ciągnie duże dochody z podatków i ceł. Dochód ten określa się w r. 1797 na 52000 fl., z czego na 1 mieszkańca Brodów wypada $3^1/_4$ fl. W r. 1840 wzrasta dochód na 209000, z czego na 1 mieszkańca wypada $11^1/_4$ fl. [79]). Wynika stąd, że w ciągu 40 lat powiększa się czterokrotnie zarówno dochód monarchji, jak i przeciętna suma podatku wypadająca na 1 mieszkańca.

Niepomyślnie dla skarbu układa się sprawa odrębnego sposobu pobierania podatku od napojów alkoholowych. Pierwotna norma jest tego rodzaju, że w całem państwie, a to tak w obszarze celnym, jak i w wyłączeniach pobierano podatek od sprzedaży detalicznej, ustanowiony w r. 1829 [80]). W r. 1835 wprowadzono nowy system polegający na tem, że w miejsce podatku od sprzedaży detalicznej wprowadzono podatek konsumcyjny od wyrobu napojów alkoholowych. Wyjątek zrobiono dla wyłączeń celnych pozostawiając w nich dawny system [81]). Dla Brodów zastosowano ten wyjątek dlatego, że zaleciły to w r. 1835 Administracja kameralna, Gubernjum i Kamera nadworna. Władze te są wówczas zdania, że oznaczenie tego podatku i jego pobór w wyłączeniu brodzkiem są połączone z wielkiemi trudnościami i pociągnęłyby za sobą konieczność utrzy-

---

[78]) Gazeta Brodzka 1895, Nr. 4, pt. „Nasze położenie".

[79]) Przeciętny stan dochodów skarbu w latach 1838—1840 jest następujący:

cło przywozowe . . .	38030 fl.	zysk z dochodu celnego i ryczałtu	21131 fl.
„ wywozowe	5081 „	podatek spożywczy, zarobkowy, żydowski i czynszowy	106937 „
„ przewozowe . . .	2416 „	podatek od tytoniu, opłaty, stemplowe, od soli i od loterji	81220 „
suma dochodu celnego .	45527 fl.		
ryczałt roczny	1500 „		
razem . . .	47027 fl.		
utrzymanie personelu .	25896 „		
nadwyżka wynosi . . .	21131 fl.	czysty zysk . . .	209288 fl

[80]) Prov. Ges. 1829, s. 197—229.

[81]) Prov. Ges. 1835, s. 599.

mywania wielkiego personelu kontrolnego, a zwalczanie nadużyć napotykałoby na ciężkie warunki[82]). Jednakowoż w latach sześćdziesiątych władze skarbowe stwierdzają, że dawny system podatku konsumcyjnego powoduje straty skarbu. Dalszą konsekwencją traktowania Brodów na równi z zagranicą jest stosowanie w stosunku do nich zwrotu podatku spożywczego, jaki wprowadzono dla wywozu napojów alkoholowych w r. 1835, piwa od lipca 1858 i zwrotu cła od wywozu cukru od stycznia 1860[83]). Straty wywołane stosowaniem tych zwrotów, obliczono w roku 1876 na 70000 guld. Dopiero w r. 1879 razem z przywilejem zniesiono podatek konsumcyjny od wytwarzania napojów alkoholowych, a z wcieleniem Brodów do obszaru celnego ustaje stosowanie wspomnianych zwrotów od podatków i ceł.

Dochód celny przedstawia się w następujący sposób[84]):

Lata	Przywóz	Wywóz	Przewóz wchodowy	Razem
1773	.....	.....	.....	11.146
1823—25	.....	.....	16.014	.....
1827—29	.....	.....	12.104	.....
1838—40	38.030	5.081	2.416	45.527
1841—45	95.215	5.710	3.174	104.099
1846—50	95.040	5.637	2.863	103.540
1851—55	114.696	3.168	4.556	122.420
1879	.....	....	.....	15.000

Dochód celny wzrasta w latach czterdziestych o 33%, a w latach 1851—55 o 17%. Jak widać, mimo znacznej obniżki stawek celnych zwiększają się korzyści skarbu. Udział poszczególnych kierunków w dochodach celnych, oraz obciążenie faktyczne są następujące:

Stosunek % dochodu celnego poszczególnych kierunków do dochodu celnego z całego handl.				Dochód celny przypadający na 10.000 fl. wartości poszczególnych kierunków.		
Lata	Przywóz	Wywóz	Przewóz wchodowy	Przywóz	Wywóz	Przewóz wchodowy
1838—40	84%	11%	5%	...	..	..
1841—45	91 „	6 „	3 „	979	39	14
1846—50	92 „	5 „	3 „	1002	40	11
1851—55	94 „	2½ „	3½ „	288	13	16

[82]) St. R. 6763/1835; Prov. Ges. 1835, s. 815.

[83]) Prov. Ges. 1835, s. 723 i 733; Reichgesetzblatt 1858, s. 429; Tamże 1860 s. 34.

[84]) Za 1773 r. daty z spr. Edera (zob. s. 58); za lata 1823—29 spr. Inspektoratu celnego (zob. s. 80), za lata 1838—40 spr. Andrzejowskiego (zob. s. 86), za lata 1841—55 przeciętne pięcioletnie, obliczone na podstawie „Ausweise", za r. 1879 HM. 38512/1879 f. 4/C.

Główna część dochodów, bo ponad $^{9}/_{10}$, płynie z przywozu, gdyż ten kierunek handlu jest najbardziej obciążony. Po zmianie taryfy z lat 1851 i 1853 zmniejsza się znacznie obciążenia, ale za to obrót towarowy wzmógł się tak silnie, że dzięki temu wróciło się nietylko to, co stracono na dochodzie celnym z 1 q, ale nawet przybyło jeszcze 17% zysku. Dowodzi to, że system prohibicyjny szkodził nietylko gospodarstwu krajowemu, ale nawet i skarbowi. Inne kierunki handlu, mianowicie wywóz i przewóz, odgrywają bardzo małą rolę w dochodach z ceł. W r. 1879 podaje Izba brodzka dochód celny na 15.000 guld., nie wiedząc o tem, że suma ta jest nikła w porównaniu z tem, co skarb zyskiwał przed laty. Odnośnie do kwoty dochodu celnego przeważa pogląd, że koszty strzeżenia kordonu są wysokie z powodu utrzymywania wielkiego oddziału straży celnej i że ubywa skarbowi duża suma dochodu celnego. Ubytek ten powoduje konsumcja towarów zagranicznych w Brodach bez opłaty cła i przemyt tych towarów do kraju. Straty, wynikające z tego powodu, obliczono w r. 1838 na 28000 fl. m. k., w r. 1856 150000 fl. guld. w. a., a w r. 1876 na 63000. Ogólna zaś suma strat skarbu wynosi w r. 1838 28000 fl. m. k., w r. 1856 200000 guld. w. a., a w r. 1876 150000. Prócz tego przywilej wolnohandlowy w drugiej połowie XIX w. jest traktowany jako wyłom od zasady równości obowiązku wobec skarbu państwa.

Na duże straty naraża skarb monarchji przemyt, kwitnący w rejonie brodzkim, z powodu ubytku dochodu celnego. Wyrządza też szkodę przemysłowi przez wzmożenie nielegalnej konsumcji towarów zagranicznych. Prócz tego, jak zauważa Krauss w r. 1842, proceder ten jest tem bardziej niebezpieczny, że stanowi przedszkole dla najgroźniejszych przestępstw. Obrońcy przywileju nie mogą zaprzeczyć, że przemyt istnieje w rejonie brodzkim, ale starają się dowieść, że jego rozmiary są nieznaczne. I tak n.p. Inspektorat celny zauważa w r. 1831, że przemyt w rejonie brodzkim jest mniejszy, niż na granicy mołdawskiej i czesko-węgierskiej. W latach siedmdziesiątych zwrócono uwagę, że przemyt w rejonie brodzkim jest mniejszy niż na granicy niemieckiej lub na pobrzeżu adrjatyckiem. Jednakowoż zachodzą liczne wypadki, w których przemytnicy wślizgują się na teren monarchji, by potem przejść nielegalnie na stronę rosyjską w punkcie granicznym mniej strzeżonym przez rosyjską straż celną. Stwierdza to już Krauss w r. 1842, który powiada, że przemytnicy jeżdżą furami wzdłuż granicy, póki nie znajdą dogodnego miejsca do jej przekroczenia [85]).

---

[85]) Spr. Inspektoratu celnego jw. określa dochód, jaki przemytnicy

Przemyt szkodzi monarchji tembardziej, że nie ogranicza się do przedmiotów gospodarczych, ale również dotyczy roboty politycznej, prowadzonej ze strony polskich elementów niepodległościowych. Wiemy np., że w r. 1815 ma miejsce przemyt listów w kordonie brodzkim pod Korsowem, gdzie właściciel wsi Zaremba przesyła je dalej [86]). W r. 1832 Dyrekcja Zakładu Narodowego im. Ossolińskich sprowadza z Paryża czcionki polskie, które, jak wiadomo, są wówczas towarem zakazanym. Przychodzą zapewne do Brodów drogą tranzyta, gdzie manipulacja celna jest dość liberalna, a stąd do Galicji muszą przyjść drogą kontrabandy. Koło kordonu brodzkiego uwijają się polscy emisarjusze, którzy jednak, jak pociesza Andrzejowski w r. 1841, nie mają powodzenia wśród ludności miejscowej. Listy Juljusza Słowackiego w l. 1832—48 do matki Salomei Becu w Krzemieńcu szły wszystkie przez Brody za pośrednictwem firmy Hausner drogą nielegalną [87]).

W związku z akcją przeciw wolnym portom występują przeciw wyłączeniu brodzkiemu również przedstawiciele przemysłu monarchji. Wyłączenie brodzkie ułatwia wprawdzie przemysłowi monarchji zbyt wyrobów dzięki temu, że będąc punktem, umożliwiającym opuszczenie obszaru celnego bez natychmiastowej opłaty rosyjskiego cła przywozowego, stanowi dogodne miejsce postoju, jednakowoż utrudnia mu konkurencję przez nagromadzenie wielkiej ilości towarów zagranicznych, które przychodzą bez opłaty cła. Towary zagraniczne są przedmiotem konsumcji miejscowej, lub wywozi się je do Rosji za cłem lub nielegalnie, lub też przemyca się do Galicji. Wśród głosów za zniesieniem przywileju brodzkiego szczególnie silnie zaznacza się akcja przedstawicieli przemysłu czeskiego (pos. Skene w r. 1863, Izba praska 1868, pos. Rupp 1878) i śląskiego (pos. Haase 1879), co dowodziłoby, że tamtejsze środowiska szczególnie reagowały na szkody, wywołane instytucją wyłączeń celnych.

Głównym celem wyłączenia jest poparcie handlu zagranicznego monarchji. Stwierdzono naogół, że skutkiem polityki prohibicyjnej Rosji handel Brodów stracił swe dawne rozmiary. Zaznaczono, że jedynie w czasie napoleońskiej blokady kontynentalnej, oraz wojny rosyjsko-tureckiej z r. 1829 mógł osiągnąć duże obroty. Korzyści handlu brodzkiego dla wywozu monarchji oceniono jako dodatnie. O ile w w. XVIII i z początkiem w. XIX przeważa zdanie obroń-

---

ogółem ciągną z swego procederu, na 1000 fl. Ta śmiesznie niska suma została z miejsca zakwestjonowana przez Administrację kameralną i Gubernjum.

[86]) Zbiór Czołowskiego. Z powodu wypadku przemytu tajnych listów, nakazano rozp. Administracji skarbowej z 26 IV 1815 L. 470 najostrzejszą kontrolę.

[87]) Wiadomość od błp. Henryka Biegeleisena.

ców przywileju, że wyłączenie jest konieczne dla eksportu monarchji, to od r. 1830 rząd zaczyna dochodzić do przekonania, że wywóz mógłby się utrzymać bez przywileju, gdyby miastu nadało się wolny skład celny, a przedewszystkiem gdyby udało się uzyskać ustępstwa handlowo-celne ze strony Rosji. W osiągnięciu porozumienia z tem państwem wolne miasto handlowe Brody jest czynnikiem utrudniającym, ponieważ sprzyja rozwinięciu się na wielką skalę przemytu do Rosji. Ponieważ Rosja wysuwa żądanie zniesienia przywileju, to też Austrja decyduje się na to ustępstwo dopiero po uzyskaniu pewnych ulg w zakresie manipulacji celnej w r. 1875. Uznano, że w Brodach rozwinął się na wielką skalę handel wyrobami z krajów zachodnich, które w wielkich ilościach przesyłano do Rosji. Przynosi to duże korzyści kupcom brodzkim i ułatwia nagromadzenie kapitału, ale z drugiej strony popiera raczej handel towarami zagranicznemi, niż krajowemi. Następnie zaznaczono, że w Brodach jest duży obrót produktami rosyjskiemi, ale przeciwnicy zwracają uwagę na to, że z powodu polityki rosyjskiej doznał on spadku. Zwolennicy przywileju tego zaprzeczyć nie mogą, ale ustawicznie wyrażają nadzieję, że stosunki poprawią się, a handel Brodów dźwignie się jeszcze na wysoki poziom. Te zapowiedzi nie znajdują jakoś urzeczywistnienia. Naogół jednak uznaje się, że handel ma duże znaczenie Brodów dla monarchji, i dlatego władze austrjackie zwlekają z zniesieniem przywileju, bo nie chcą narażać tak ważnego miejsca handlowego na upadek. Dopiero po wybudowaniu linji prowadzącej do Brodów przez Austrję i Rosję oraz po uzyskaniu ustępstw ze strony Rosji zdecyduje się monarchja na zniesienie przywileju.

Interesy Galicji w świetle opinji Gubernjum o tyle wiążą się z istnieniem wyłączenia, że kraj ciągnie korzyści z ruchu tranzytowego między krajami austrjackiemi i niemieckiemi a Rosją. Korzyści, płynące stąd dla woźniców krajowych, oblicza Inspektorat celny w r. 1831 na 400.000 fl. Natomiast nie spotykaliśmy się z objawami troskliwości władz austrjackich o handel przedmiotami wytwórczości i dobro przemysłu Galicji, dla którego okolicznością niekorzystną jest ułatwiony dowóz wyrobów obcych, odbywający się drogą legalną i nielegalną. Przeciw przywilejowi występują kupcy krajowi, zwłaszcza lwowscy. Niekorzystnie też ocenia działanie przywileju w roku 1842 Galicyjski Sejm Stanowy. Po roku 1848 Namiestnictwo, którego kierownictwo piastuje Agenor Gołuchowski, wyraża zdanie, że przywilej jest szkodliwy dla Galicji i jest za jego zniesieniem, ze względu na interesy kupców brodzkich, ale jego przeprowadzenie zaleca dopiero po wybudowaniu linji kolejowej.

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych bronią przywileju Izba handlowa i przemysłowa we Lwowie i Krakowie, lecz w latach siedmdziesiątych Towarzystwo Gospodarskie i Izba lwowska popierają akcję ludności miejscowej o zniesienie przywileju. Wreszcie w r. 1873 przedstawicielstwo ludności Galicji na terenie Sejmu daje wyraz przekonaniu, że instytucja wolnego okręgu celnego jest szkodliwa dla przemysłu krajowego i stanu moralnego ludności miejscowej, a Sejm uchwala rezolucję za zniesieniem przywileju.

Głównym powodem ustanowienia i zachowania brodzkiego przywileju wolnohandlowego jest więc wzgląd na interesy handlu zagranicznego monarchji, a zwłaszcza potrzeba popierania wywozu wyrobów austrjackich do Rosji. O ile przywilej spełnił swoje zadanie pod tym względem, jakie rozmiary osiągnął handel Brodów, jak przedstawia się ruch towarowy i korzyści dla monarchji i Galicji, dowiemy się z zestawień statystycznych i opisu ruchu towarorowego, których przedstawieniu poświęcona jest druga część pracy.

CZĘŚĆ II.

HANDEL TOWAROWY PRZEZ GŁÓWNY URZĄD CELNY W BRODACH 1773—1880.

1. Metoda pracy.

Część druga pracy, poświęcona przedstawieniu ruchu towarowego, opiera się na wykazach statystycznych, które w pierwszym rzędzie mają na celu zobrazowanie handlu monarchji przez główny urząd celny w Brodach. Zastosowanie metody statystycznej nie jest tu jednolite, ale zależy od materjału źródłowego, jakim dysponujemy, a to inaczej opracowujemy lata 1773—1840, inaczej lata 1841—1855, inaczej znów lata 1856—1880.

Do r. 1840 źródeł mamy mało, są one pozatem fragmentaryczne, dlatego też handel Brodów do r. 1840 można przedstawić w zarysie. Jedynie lata blokady kontynentalnej ze względu na ogromną rolę, jaką podówczas Brody odegrały, wykazują szczególne zainteresowanie rządu austrjackiego, to też dokładnie można je uwzględnić. Wartość handlu brodzkiego znamy tylko za rok 1787, dzięki zachowanemu wykazowi, a od r. 1819 można podać coroczne cyfry ogólne, dotyczące wartości przywozu i wywozu, dzięki danym z „Tafeln".

Systematyczne wykazy handlu monarchji przez główny urząd celny w Brodach możemy podać dopiero od r. 1840, a to dokładnie w odniesieniu do lat 1840—1855, mniej zaś dokładnie do lat 1856—1880. Dane do lat 1840—1855 opierają się na cennem wydawnictwie, jakiem są „Ausweise über den Handel von Oesterreich" (zob. s. 11—15), dane zaś do lat 1856—1880 na sprawozdaniach Izby brodzkiej, której wyniki musimy uzupełniać (zob. s. 15—16).

Przedstawiamy więc kierunki handlu własnego, tj. przywozu i wywozu, oraz handlu przewozowego, tj. przewozu wchodowego i wychodowego, uwzględniając kierunki handlu własnego od r. 1840, a kie-

runki przewozu od r. 1842. Pomijamy zaś handel czasowy i do uszlachetnienia, gdyż rozmiary tychże są małe. O ile możemy przedstawić szczegółowo oba kierunki handlu własnego na całej przestrzeni czasu od r. 1840—1880, to dla handlu przewozowego można to uczynić tylko do r. 1855, gdyż do lat 1856—1880 posiadamy dane ogólne, które nie rozróżniają przewozu wchodowego i wychodowego, ale te oba kierunki obejmują sumarycznie. Dla wspomnianych czterech kierunków handlu brodzkiego podajemy dane z poszczególnych lat, oraz obliczamy przeciętne pięcioletnie. W związku z tem zaznaczamy, iż ponieważ do r. 1853 podstawą obliczeń był t. zw. rok słoneczny (Solarjahr), zaczynający się 1 listopada przed początkiem roku oznaczonego, a kończący się 31 października roku oznaczonego, natomiast zaś od r. 1854 obowiązuje tzw. rok administracyjny, pokrywający się z rokiem kalendarzowym, wobec tego r. 1853 obejmuje 12+2, razem 14 miesięcy, a pięciolecie 1851—1855 62 miesięcy — z tego też powodu przeciętną dla tego pięciolecia obliczamy w ten sposób, że przyjmujemy za nią dwunastokrotność przeciętnej miesięcznej. Za r. 1856 sprawozdania Izby podają tylko dane dla przywozu i wywozu, nie uwzględniają zaś zupełnie przewozu. Za r. 1857 sprawozdania Izby nie podają zupełnie wykazów statystycznych (z wyjątkiem kilku cyfr wymienionych w opisie handlu). Wobec tego dla lat 1856—60 podajemy dla przywozu i wywozu przeciętną czteroletnią (z lat 1856 i 1858—1860), a dla przewozu przeciętną trzyletnią (z lat 1858—1860).

Staramy się podać przedewszystkiem sumy dla wymienionych kierunków handlu, a po ich zsumowaniu otrzymujemy rozmiary całego handlu brodzkiego. Przechodzimy potem do analizy poszczególnych kierunków handlu, co uskuteczniamy w ten sposób, że w obrębie kierunków uwzględniamy klasy towarów, w obrębie klas grupy, w obrębie zaś grup pozycje celne. Przy podawaniu klas i grup zachodzi ta niedogodność, że mamy do czynienia z trzema różnemi taryfami celnemi, wydanemi w r. 1838 dla obu kierunków handlu własnego, a w r. 1829 dla handlu przewozowego, następnie z taryfami z l. 1851 i 1853, wydanemi dla wszystkich wspomnianych kierunków handlu. Musimy te taryfy sprowadzić do wspólnego mianownika, co wobec kilkakrotnej zmiany i przebudowy taryf celnych pociąga za sobą konieczność dokonania licznych zestawień, ażeby choć w przybliżeniu otrzymać tę samą całość grupy i klasy. W tym celu zestawiamy poszczególne pozycje celne, wchodzące w skład poszczególnych grup. Za podstawę zestawień przyjmujemy taryfę najprostszą, najbardziej skoncentrowaną i najnowszą, jaką jest taryfa z r. 1853, która obowiązuje przez ćwierć

wieku[1]). Według tej taryfy układamy pozycje taryfy z r. 1851, których zaledwie mała ilość wykazuje różnice w porównaniu z taryfą późniejszą. Natomiast taryfa z r. 1838, wykazująca wręcz odmienną budowę, mająca układ alfabetyczny i wiele pozycyj występujących osobno, które potem skupiono razem, a naodwrót wiele takich pozycyj, które potem rozbito, zmusza do poczynienia zestawień licznych pozycyj. W tej trudnej pracy znaczne ułatwienie znaleźliśmy w wykazach z r. 1851, które układają stare pozycje według nowej taryfy. Na podstawie uzyskanych w ten sposób grup dochodzimy do budowy klas towarowych według systemu z r. 1853[2]).

Podajemy dla klas towarowych dane w całości i wyczerpująco, natomiast wśród niższych szczebli taryfy, jakiemi są grupy i pozycje celne, musimy przeprowadzić selekcję. Za nieuwzględnianiem wszystkich grup i pozycyj przemawiają: konieczność zestawienia licznych pozycyj, trudności w obliczaniu wartości, oraz ta okoliczność, że lwia część obrotu skupia się na nieznacznej ilości grup i pozycyj, wobec czego uwzględnianie ich wszystkich jest nawet nieracjonalne. Wybrane grupy towarowe przyjmujemy za podstawę porównawczą dla badania obrotu towarami ważniejszemi[3]). Podstawą wyboru grup i pozycyj celnych jest pewna minimalna suma wartości, a mianowicie za towary ważniejsze przyjmujemy te grupy i pozycje, których przeciętna wartość w jednym z pięcioleci wynosi conajmniej 50.000 florenów monety konwencyjnej. Według waluty wiedeńskiej, wprowadzonej w r. 1858, minimum to wynosi 52.500 guldenów, jeśli weźmiemy pod uwagę wartości oficjalne z lat 1858—1878. Natomiast, jeśli oprzemy się na wartości handlowej, wprowadzonej w r. 1874, to przy uwzględnieniu relacji sum własnego handlu monarchji z Rosją, obliczonej według nowej i dawnej wartości za lata 1873—78, trzeba to minimum podnieść do 55000 guldenów w. a.

---

[1]) Wspomniane zalety posiada również taryfa z r. 1878 (zob. s. 17—18), której jednak nie uwzględniamy ze względu na to, że sprawozdania Izby z lat 1876—80 opierają się jeszcze głównie na taryfie z r. 1853.

[2]) Przebudowę klas stosujemy w latach 1842—1853 nietylko dla przywozu i wywozu, ale nawet dla przewozu, aczkolwiek dla tych lat posiadamy gotowe wyniki obliczone jednak według systemów dawniejszych, które w myśl jednolitości wykazów statystycznych musimy pominąć.

[3]) Nie przyjmujemy za podstawę porównawczą pozycji celnej, która nadawałaby się tu lepiej, jako najniższy szczebel taryfy, dlatego, że trudno jest je zestawić z powodu zmian, jakie przechodzą w latach 1840—1880, oraz z tego powodu, że w wykazach dla przewozu od r. 1854 przestano uwzględniać pozycje celne, a ograniczono się tylko do uwzględnienia danych sumarycznych dla całych grup.

Rozmiary handlu przedstawiamy za pomocą ilości i wartości. Ponieważ ilość podana jest zrazu w miarach i wagach wiedeńskich (z wyjątkiem towarów, podlegających cłu wartościowemu, dla których „Ausweise" zamieszczają wartość zamiast ilości), od r. 1852 w cetnarach cłowych i stopach sześciennych, a od r. 1876 w miarach i wagach metrycznych, przeto różne miary i wagi sprowadzamy do jednego systemu, przeliczając wszystkie cyfry ilości z lat 1840—1875 na miary i wagi metryczne.

Rzecz znamienna, że tak „Ausweise" w latach 1840—1855, jak i sprawozdania Izby za lata 1856—1880 nie obliczają ilości ani dla sum ogólnych, ani dla klas towarowych, ani dla grup. Lepiej pod tym względem potraktowano przewóz, dla którego możemy czerpać gotowe wyniki dla ogólnych sum kierunków w latach 1842—1855, oraz dla klas w latach 1854—1855 i dla grup 1854—1880 (po przeliczeniu cyfr z lat 1842—1875 na miary i wagi metryczne) [4]). Brakujące dane ilości w odniesieniu do ogólnych rozmiarów, klas i grup, musimy sami obliczyć, uzupełniając w ten sposób lukę, jaka istnieje w austrjackiej statystyce handlu zagranicznego. Dane dotyczące ilości obrotów podajemy dla poszczególnych lat.

Wartość podajemy zapomocą cen szacunkowych, stosowanych przez austrjacką statystykę administracyjną do r. 1878. Ceny te, jak wspomnieliśmy (zob. s. 13—14), budzą szereg zastrzeżeń, jednakowoż ze względu na to, że stanowią one podstawę oznaczenia wartości handlu zagranicznego monarchji, musimy na nich oprzeć się i niemi się posługiwać [5]). Dopiero od r. 1874 austrjacka statystyka handlu zagranicznego stosuje ceny handlowe, obliczone dla każdego roku. Obowiązują one do r. 1878 równolegle z cenami oficjalnemi, a od r. 1879 są wyłącznym środkiem oznaczania wartości handlu zagranicznego monarchji (zob. s. 18—19). Dla zachowania jednolitości w obrębie pięcioleci stosujemy do roku 1875 ceny oficjalne, a w latach 1875—1880 ceny oficjalne i ceny handlowe. Szczegółowe stosowanie cen szacunkowych przedstawia się następująco: do lat 1840—1855 trzymamy się ściśle „Ausweise",

---

[4]) Badania nad historją cen są dopiero w stadjum początkowem. W odniesieniu do badanych lat 1840—1880 opracowano dotychczas tylko jedno miejsce handlowe, tj. Lwów (Hoszowski, Ceny we Lwowie 1701—1914, Lwów 1934). Zresztą obecne badania nad historją cen zdołają uwzględnić prawie wyłącznie surowce, a ze względu na brak materjałów w stopniu minimalnym mogą objąć wyroby gotowe, których rola w handlu zagranicznym jest bardzo ważna, a w handlu Brodów dominująca.

[5]) Odnośnie do danych dla poszczególnych klas w przewozie zob. ods. 2.

stosując ceny z roku 1840 (z uwzględnieniem zmian późniejszych) dla lat 1840—1850, ceny z roku 1851 dla roku 1851, ceny z r. 1852 dla lat 1852—1853 (z uwzględnieniem zmian z r. 1853), a ceny z r. 1854 dla lat 1854 nn. Dla lat 1856—1880 obliczenie wartości przeprowadzamy w następujący sposób: dla pięciolecia 1856—1860 podają „Ausweise" wartość handlu aż do r. 1857 według monety konwencyjnej, od r. 1858 zaś według waluty wiedeńskiej. My zaś obliczamy wartość według nowej waluty już od r. 1856 ze względu na to, że „Ausweise" przeliczyły według niej w r. 1858 ceny szacunkowe z r. 1854, a w latach późniejszych wyniki handlu dla lat 1856—1857. Natomiast dla czasów do r. 1855 pozostajemy przy wartości według monety konwencyjnej dlatego, że według niej posiadamy ustalone gotowe wyniki dla całego handlu brodzkiego. Zatem podstawą obliczenia wartości dla pięciolecia 1856—1860 są ceny z r. 1854, przeliczone na walutę wiedeńską, natomiast dla lat 1861—1875 stosujemy wartości oficjalne, ustalone w r 1862 [6]). Dla lat 1876—1880 obliczamy wartości przywozu i wywozu według dwu systemów dlatego, że przy stosowaniu wartości handlowych zaszła pewna trudność. Mianowicie szereg pozycyj handlowych, uwzględnionych bardzo licznie w „Ausweise", skoncentrowano w sprawozdaniach Izby w zbiorowe pozycje, a nawet grupy. Wobec tego dla wielkiej liczby towarów nie możemy posługiwać się cenami handlowemi, ale musimy się uciec do cen zastępczych, ustalonych przez nas [7]). Powyższy wzgląd skłania nas do przyjęcia w pięcioleciu 1876—1880 drugiego systemu, jaki stanowią ceny oficjalne z r. 1862. Według powyższych cen oficjalnych obliczamy również wartości przewozu, dla którego statystyka austrjacka od r. 1879 nie uwzględnia wcale wartości.

Gotowe wyniki dla wartości handlu czerpiemy z „Ausweise"

---

[6]) Dla lat 1866 nn. nie możemy stosować cen podanych przez „Ausweise" dla szeregu nowowprowadzonych pozycyj, ponieważ sprawozdania Izby nie uwzględniają tych zmian i podają odnośne grupy i pozycje nadal sumarycznie.

[7]) Stosujemy mianowicie dla tych towarów obliczoną przez nas przeciętną wartość 1 q w danej grupie w ogólnym handlu przywozowym, względnie wywozowym austrjacko-rosyjskim. Sposób ostatni musimy stosować przeważnie dla wyrobów, gdy sposobem pierwszym posiłkujemy się głównie przy surowcach. Zdarzają się jednak wypadki, na szczęście nieliczne i to głównie dla towarów mniej wartościowych, że nie da się zastosować ani jednego, ani drugiego sposobu. W takim wypadku przyjmujemy wartość oficjalną z r. 1862, uwzględniając przytem stosunek procentowy, jaki zachodzi między wartością oficjalną a wartością handlową w klasie towarowej, do której dany towar należy.

w odniesieniu do ogólnych sum kierunków handlu dla poszczególnych lat 1840—1855. Prócz tego posługujemy się z tego źródła wynikami dla klas z lat 1854—1855 [8]), natomiast musimy wykonać przeliczenia dla klas z lat 1840—1853 i grup z lat 1840—1855. Dla lat 1856—1860 sprawozdania Izby nie podają zupełnie wartości, wobec czego musimy sami poczynić obliczenia sum szczegółowych i ogólnych, przyczem opieramy się na cenach szacunkowych, podanych przez „Ausweise". Podajemy dla całych kierunków handlu sumy ogólne w poszczególnych latach 1840—1855 oraz ich przeciętne pięcioletnie, a dla lat 1856—1880 ze względu na wielkie trudności, połączone z obliczeniem wartości dla poszczególnych lat, ograniczamy się do obliczenia przeciętnych pięcioletnich. Dla klas towarowych oraz dla ważniejszych towarów podajemy wyłącznie przeciętne dla pięcioleci. Wartość podajemy w tysiącach florenów mon. konw., względnie guldenów wal. austr.

Doszedłszy do rozmiarów cyfrowych handlu w dziedzinie poszczególnych kierunków obrotu zajmujemy się dalszemi zagadnieniami statystyki handlu zagranicznego, jak podanie kraju pochodzenia i przeznaczenia towaru, wyszczególnienie krajów obszaru celnego przywożących i wywożących, oznaczenie drogi ruchu towarowego. Przedstawienie tej sprawy da się uskutecznić z pewną dokładnością tylko w handlu przewozowym przez podanie granic wejścia i wyjścia w latach 1842—1855, z których wybieramy ważniejsze i podajemy dla nich sumy ogólnego obrotu i towarów ważniejszych [9]). Dla innych lat i kierunków handlu musimy się ograniczyć do wzmianek, wziętych z licznych opisów handlu brodzkiego.

W ten sposób opracowujemy statystykę handlu zagranicznego przez główny urząd celny w Brodach. Obejmuje ona wykazy z lat 1840—1880, ale do tablic wykonywanych włączamy również dane z lat 1787 i 1806—1812, zużytkowane według wyżej podanych sposobów. Prócz handlu przez główny urząd celny w Brodach uwzględniamy również ruch towarowy między Brodami a Rosją; podajemy mianowicie ilość dla klas i ważniejszych grup, układając poszczególne pozycje według taryfy z r. 1853. Wkońcu na podstawie źródeł wymienionych (zob. s. 20—22) podajemy niektóre dane dotyczące handlu Rosji przez Radziwiłłów, w czem ograniczamy się do podania gotowych wyników, dotyczących wartości i ilości dla sum ogólnych i towarów ważniejszych, przyczem miary

---

[8]) Zob. ods. 2 i 4.

[9]) W oznaczeniu granic ważniejszych kierujemy się tą samą metodą, co przy oznaczaniu towarów ważniejszych.

i wagi rosyjskie zamieniamy na metryczne. Za podstawę konstrukcji pracy służą tablice handlu monarchji przez główny urząd celny w Brodach, natomiast tablice ruchu towarowego między Brodami a Rosją, jakoteż daty handlu przez Radziwiłłów posiadają znaczenie pomocnicze, służąc do wyjaśnienia pewnych momentów.

Na podstawie tablic wykonanych opracowujemy rozwój handlu Brodów, staramy się ustalić poszczególne etapy jego wzrostu i upadku. Omawiamy ogólny przebieg obrotu w poszczególnych kierunkach handlu własnego, jak przywóz i wywóz, oraz w obu kierunkach przewozu. W obrębie każdego z tych kierunków staramy się podkreślić rolę towarów ważniejszych. Następnie przedstawiamy zasięg terytorjalny handlu Brodów oraz podajemy miejsca handlowe, z któremi miasto utrzymuje stosunki wymienne. Ponadto z opisów handlu i literatury, w oparciu się o materjał statystyczny, omawiamy przyczyny, które wywołują zmiany ruchu towarowego. Wkońcu niezależnie od opinij, wypowiedzianych w debatach nad przywilejem, próbujemy dać własny pogląd na rozwój handlu brodzkiego i określić jego znaczenie dla interesów Galicji, monarchji i jego rolę w międzynarodowym ruchu tranzytowym.

2. Ogólne rozmiary handlu Brodów.

A. Handel w okresie rozbiorów Polski. 1772—1795.

Brody były ważnym punktem handlowym jeszcze za czasów przynależności do Polski i właśnie na krótko przed wcieleniem do Austrji prowadziły wielkie obroty towarowe i pieniężne z ziemiami polskiemi i krajami sąsiedniemi. Sprawozdanie inspektora celnego Mayerhoffera z r. 1784 stwierdza, że, według wiadomości, zasięgniętych od najstarszych kupców brodzkich, za czasów polskich ruch był wielki, a zwłaszcza w latach 1760—70, kiedyto masę towarów posłano do Lipska, Frankfurtu n. O., Wrocławia, Gdańska, Rosji, Krymu, Ukrainy i z powrotem [1]). Z miast polskich utrzymywały Brody stosunki z Berdyczowem, które zyskały na znaczeniu od r. 1765. Miasto to zwano filją Brodów [2]). Prócz tego według

---

[1]) HKA f. 983, 5 Mai 1784. W tem miejscu musimy sprostować błędne twierdzenie Wurma (Z dziejów żydostwa brodzkiego, s. 25), który snuje hipotezy o upadku handlu i o kryzysie na tej tylko podstawie, że w latach sześćdziesiątych mało kupców brodzkich jeździ do Lipska. Ilość kupców nie decyduje o obrocie, ale ruch towarowy i stosunki z innemi miejscami handlowemi. Bliższem prawdy jest twierdzenie Wischnitzera o wzroście obrotów w tym czasie.

[2]) Wischnitzer, Die Stellung der Brodyer Juden im internationalen Handel in der zweiten Hälfte des XVIII Jahrhunderts, Berlin 1930.

danych z r. 1770 prowadzono handel z Wenecją. Z tego miasta dostawali kupcy greccy towary dwoma drogami, mianowicie: przez Austrję na Triest oraz przez Węgry na Tokaj, potem szli przez Polskę na Brałów (?), Jarosław, Lwów, Brody, następnie zaś przez polską komorę w Trylisach (pow. wasylkowski) opuszczali ziemie Polski i przez komorę w Wasylkowie (na zachód od Kijowa) wkraczali do Rosji. Druga droga prowadziła w r. 1770 przez Zemuń (w Slawonji), skąd kupcy greccy przesyłali jedwab, materje bawełniane, szczecinę na Peszt, Koszyce, Bardjów do Polski, następnie zaś na Łańcut, Lwów, Brody i Trylisy do Rosji. Ostatnią drogę wybrali kupcy greccy, pomijając szlak prowadzący przez ziemie tureckie, którym odbywali zwykle podróż, gdy nie było dżumy [3]).

Głównie jednak były Brody ważnym punktem handlowym na szlaku prowadzącym do Wrocławia, przyczem wymieniały produkty Podola i Wołynia za towary lipskie, wrocławskie i gdańskie, oraz posyłały te produkty dalej na Śląsk, do Węgier i Saksonji [4]). Stosunki z Wrocławiem były tak ożywione, że kiedy w czasie dokonywania się pierwszego rozbioru Polski Austrja zamyślała zająć miasto Brody, król pruski Fryderyk Wielki sprzeciwił się obsadzeniu Brodów przez Austrję i dopiero za poparciem Rosji i na życzenie szlachty okolicznej zdołała monarchja zająć tak bogate miejsce handlowe [5]).

Przejście pod panowanie Austrji, powodując przecięcie szlaku handlowego przez kordon celny, było dla handlu brodzkiego okolicznością niebezpieczną. Handel byłby upadł, gdyby w r. 1773 Pergen nie wydał rozporządzenia, które wprowadza ulgi celne, pozwalające na wolny obrót z Polską i poddaje ruch w innych kierunkach niskiemu cłu. Dzięki temu zarządzeniu udaje się miastu zachować swe znaczenie w ruchu tranzytowym. Według sprawozdania Edera z r. 1774 obrót przedstawia się następująco. W ruchu towarowym szczególne miejsce zajmują skóry i futra, oraz wosk. Z skór i futer sprowadza się wilki, lisy białe, szare i rude, białe niedźwiedzie, sobole, gronostaje, młode czarne zające i szare futerka zajęcze, sprowadzane z Krymu. Towarów tych nie nabywa

---

[3]) Tyščenko Mykoła, Forposty, mytnyci ta karantyny i zovnišna torhovla Ukrajiny v XVIII v. Istoryčno Heohrafičnyj Zbirnyk, Kyjiv, Vseukr. Akad. Nauk. t. IV, 1931, s. 100. Autor wymienia Berdajew, twierdząc, że nazwy prawdziwej nie zna i nie może dlatego takowego miasta odszukać. Naszem zdaniem jest to Bardjów w północnych Węgrzech.

[4]) Fechner, Die handelspolitischen Beziehungen Preussens zu Oesterreich während der prowinziellen Selbstständigkeit Schlesiens 1741—1806. Berlin 1886; Grossmann, s. 80—81.

[5]) Beer, Teilung Polens, t. III, s. 259—261, t. II, s. 243.

się wprost w miejscu wytwórczości, tylko w Szkłowie na Białej Rusi [6]). Z tego powodu rynek brodzki ustępuje Lipskowi, który sprowadza skóry i futra tańszą drogą, prowadzącą Dnieprem [7]) i Dźwiną na Rygę, a nawet przywozi je z Szwecji i Ameryki przez Hamburg. Znaczne ilości wosku przychodzą do Brodów z Wołynia, Podola i Ukrainy. Handel nim, jak mówi Eder, prowadziła pruska spółka dla handlu morskiego, potem jednak Austrja nałożyła wysokie opłaty tranzytowe, czem zmusiła Prusaków do zwinięcia interesu, a ruch skierowała na Triest i Lipsk. Przesyłki te skupił w r. 1774 w swem ręku prawie wyłącznie Laskiewicz, kupiec osiadły w Krakowie, przebywający jednak przeważnie w Brodach; wysyła on rocznie 1.700 q wosku. Zbywano również w wielkich ilościach cienkie sukno. Pozatem dwa razy do roku odbywają się bardzo znaczne jarmarki na konie, na które Polacy, Grecy, Turcy i Wołosi dostawiają najprzedniejsze konie, sprzedając je szlachcie polskiej, lub też wojskowości saskiej i pruskiej. Ilość koni jest często tak wielka, że postajenne na jednego konia kosztuje dukata. By tej niedogodności zapobiec, wybudowano 150 stajen, lecz i tu nawet zaledwie połowa koni podczas jarmarku mogła się pomieścić [8]).

Obok rozporządzenia Pergena okolicznością pomyślną jest to, że w r. 1774 kupcy sprowadzający skórę i futra z Rosji otrzymują półroczny kredyt celny [9]). W r. 1776 handel Brodów jest tak znaczny, że przewyższa obrót reszty Galicji [10]).

Jednakowoż nadanie udogodnień w latach 1770 nn. nie zdoła uchronić handlu brodzkiego od skurczenia obrotów. I tak, jak mówi inspektor celny Mayerhoffer w r. 1784, ciosem dla tranzytu jest polityka Prus, które jeszcze w r. 1770 nałożyły cło tranzytowe wynoszące 12%. Skutkiem tego handel Brodów z krajami zachodniemi przestaje odbywać się na Wrocław i skierowuje się na Czechy,

---

[6]) Szkłów, miasto na prawym brzegu Dniepru, w pow. mohylewskim, na drodze do Orszy. W r. 1772 przeszedł pod panowanie Rosji. Słown. geogr. t. XI, s. 922; sprawozd. Edera w rkps. Biblj. Akad. Um. Nr. 811 (zob. s. 57).

[7]) W sprawozd. Edera podano „Dnister" zapewne błędnie, za nim powtarza to Płoszczanskij.

[8]) Kratter, Briefe t. II, s. 103—107, za nim Barącz, s. 121.

[9]) Udogodnienia te wprowadzono na wniosek Edera. Proponował on celem podniesienia obrotu futrami, by kupcom sprowadzającym ten towar z Archangielska udzielić półrocznej zwłoki w opłacie cła, a prócz tego zalecał, by kupców puszczać wolno od cła, a cło pobierać od tych, którzy kupili towary w Brodach. Pozatem wysunął myśl, żeby futra sprowadzać wprost, a nie kupować towarów lipskich, zamiast ostendskich. Wniosek ten został przyjęty tylko w odniesieniu do kredytu celnego. Grossman,s. 85—88. (por. s. 60).

[10]) Eder, Grossman, Wischnitzer jw.

Morawy, Śląsk Cieszyński i Galicję[11]). Następnie zaczyna upadać tranzyt na linji Brody - Zamość, która za czasów polskich stanowiła odcinek wielkiego szlaku handlowego Brody - Wrocław. Linja ta na terytorjum galicyjskiem idzie tuż pod granicą polską i prowadzi przez 8 miast, mianowicie przez Leszniów, Szczurowice, Stojanów, Tartaków, Sokal, Wąręż, Tyszowce i Komarów. Po wcieleniu do Austrji obrót na tej linji jest najznaczniejszy w latach 1775 i 1776, w r. 1776 zaczyna upadać, a w r. 1778 ustaje. Powodem upadku tranzytu Brody - Zamość jest to, że obroty przenoszą się zwolna na terytorjum polskie, na drogę idącą na Beresteczko, Uściług, Uchanie, Wojsławice i Chełm, niedaleko od granicy galicyjskiej, choć droga dawna jest krótsza o trzy mile. Omijanie Brodów powodują przeszkody, napotykane przy przekraczaniu kordonu polskiego, oraz kontrakty na dogodnych warunkach, jakiemi właściciele ziemscy zachęcają kupców do osiedlania w Radziwiłłowie[11]). Rok 1778 jest jednakowoż niepomyślny nietylko z powodu upadku handlu Brody - Zamość. Jak wiadomo, taryfą z 2 I 1778 zniesiono udogodnienia, przyznane przez Pergena i poddano handel brodzki taryfie ogólnej. Skutkiem ustanowienia cła przywozowego, wynoszącego 10%, podupada handel z Polską, Rosją i Turcją i przenosi się na terytorjum polskie, gdzie poczyniono odpowiednie przygotowania dla rozwoju handlu. Dlatego nie wprowadzono w życie tej taryfy w stosunku do Brodów. Upadek handlu jest jednym z czynników powodujących wydanie przywileju w r. 1779[12]). Nadanie przywileju w r. 1779 wpływa na podniesienie handlu i wzrost ruchu towarowego; przybywa wiele ludności do miasta, napływają kapitały pieniężne, jednakowoż handel nie wraca do tego stanu,

---

[11]) HKA f. 983 5 Mai 1784: Teki Schneidra Ak. Um. f. Handel spr. Gubernjum 7287/1784. Według Mayerhofera droga Brody - Zamość prowadzi przez następujące miejscowości: Koniuszków, Leszniów, Szczurowice, Zawidcze (Sawice), Batyjów (Patjów) (pow. brodzki), Sabinówka, Pieratyn (Projatyn), Tetewczyce, Stojanów, Suszno (pow. kamionecki), Byszów (Bischof), Perespa, Tartaków, Horbków, Sokal, Opólsko, Bojanicze (Pojanice), Waręż (pow. sokalski), Nietrzeba, Subiebieck (?), Tyszowce, Perespa, Komarów (pow. tomaszowski), Barchaczów (Parchizow), Zaltetyn (?). W wymienionych miejscowościach, nie licząc miast Leszniów, Tartaków, Sokal, Waręż, Tyszowce, Komarów, było dawniej 16 gospód. W Koniuszkowie arenda roczna dawała dawniej 2.800 złp., obecnie $^1/_6$ część tej sumy mimo otwarcia ruchu na Leszniów i Beresteczko, Gdańsk. Kamienne gospody są w Leszniowie, Tartakowie, Sokalu. Dawniej jarmark w Tartakowie ściągał kupców moskiewskich z futrami, kupców brodzkich z towarami lipskiemi, frankfurckiemi, wrocławskiemi. Ponieważ ostatnio Łęczna (miasto nad Wieprzem, pow. lubartowski) ściągnęła kupców z Warszawy, Lublina i Wielkopolski, to też po okupacji spadły obroty i korzyści gospody tartakowskiej. Tak samo straciły gospoda sokalska i leszniowska.

[12]) St. R. 2053/1786.

jaki był za czasów polskich. Pozatem wysunięto zarzut, że handel brodzki przynosi korzyści raczej handlowi towarami obcemi, niż krajowemi [13]).

Wydanie taryfy prohibicyjnej w r. 1784 wywołuje panikę w Brodach. Według ówczesnych wiadomości z Wrocławia wielu kupców przenosi się do Niemirowa, własności Potockich. Natomiast według informacyj z Lipska, które Wischnitzer ocenia jako lepsze, kupcy brodzcy grożą tylko przeniesieniem się do Radziwiłłowa [14]). Ostatecznie, jak wiemy (zob. s. 63), przy nowym systemie celnym utrzymuje się przywilej brodzki. Jednakowoż nowowprowadzone zakazy, ograniczenia, uciążliwe rewizje celne i oclenie towarów leżących na składzie wywołują obniżenie się handlu, skutkiem czego zmniejsza się kredyt kupców brodzkich w Frankfurcie, Lipsku i innych miastach, oraz przybywa mniej cudzoziemców [15]). Zarządzono w tym czasie ankietę nad przyczynami upadku tranzytu Brody-Zamość, która stwierdza, że nie mogła wywołać go austrjacka polityka celna, a najmniej wpłynęła na to taryfa z r. 1784. Poprostu przeszkodą jest fakt, że tranzyt, który do r. 1772 szedł na tej linji bez opłaty cła, podlega obecnie trzem cłom, a to polskiemu wywozowemu, austrjackiemu przewozowemu i polskiemu przewozowemu, zaczem wedle władz austrjackich, przyczyną upadku są cła polskie [16]). Upadek handlu Brody-Zamość to objaw wychodzenia Brodów poza nawias tranzytu idącego przez ziemię niepodległej Polski i ograniczenia się handlu brodzkiego wyłącznie do ruchu idącego przez Galicję. W związku z tą debatą przedstawiono handel Brodów w następujący sposób: z Lipska i Frankfurtu przychodzą towary łokciowe, galanteryjne, jedwabne, bawełniane, z Gdańska towary korzenne, wódka, oleje, urzet, angielskie piwo, śledzie, ryby morskie. Z polskich miast — Leszna, Rawicza, Bojanowa (Pajnow, pow. krobski), Czernikowa, Zaborowa (Szabarowa, pow. wschowski) przychodzą sukna. Z Rosji: futra, kitaj, racze

---

[13]) Bilet odręczny ces. Józefa (zob. s. 61); Schweighofer, Abhandlung von dem Commerz, Wien 1785; Tokarz, Galicja, s. 336.

[14]) Wischnitzer, jw.

[15]) Kratter, Briefe t. II, s. 102—107, za nim Barącz, s. 120. Pepłowski s. 31.

[16]) HKA f. 983 5 Mai 1784 i 1 März 1785; Teki Schneidra Ak. Um. f. Handel, L. 7287/1784. W wyniku ankiety przyjęto pogląd Gubernjum, wypowiedziany w sprawozdaniach Kuczery z 8 IV 1784 i Ugartego z 9 IV 1785, według których nie opłaci się popierać tranzyta na linji Brody-Zamość, ani też wchodzić w tej sprawie w porozumienie z rządem polskim, ponieważ obrót na tej linji jest nieznaczny i jest niebezpieczny ze względu na popieranie przemytu.

oczy, karuk, herbata. Do Gdańska idą polskie produkty, jak wosk, saletra, łój, potasz, zboże, ukrainne i podolskie bydło rogate i nierogacizna[17]). Rzecz znamienna, że podobnie przedstawia zasięg handlu brodzkiego Kratter w r. 1786, z czego wynika, że mimo obniżenia się obrotu Brody zachowują nadal swe znaczenie w handlu tranzytowym, sprowadzając z Polski i Rosji produkty i posyłając je do Wrocławia, Lipska i Turcji, a przewożąc w zamian za te towary na wschód: korzenie, bawełnę, jedwab, przędzę, kosy i towary galanteryjne, które sprowadzano z krajów niemieckich i zbywano na ziemiach Polski, Turcji i Rosji. Kratter podaje również cyfry dotyczące obrotu ważniejszemi towarami, wykazujące pewne różnice w porównaniu z wykazem statystycznym, przedstawionym przez Administrację celną za r. 1786. I tak odchodzi w r. 1786 rocznie wosku 6.700 q, miodu 2.800 q, łoju 2.200 q, saletry 2.800 q, kawy, cukru i pieprzu 2.200 q, skórek zajęczych 300.000 sztuk, kos, korali i farbowanego jedwabiu za 200.000 talarów, a szarych baranków za 100.000 talarów. Jak można wnosić z lokaty kapitałów w handlu, podanej w wykazie Bujakowskiego z r. 1784, w obrocie brodzkim przeważają z jednej strony dostawy idące z Lipska, Frankfurtu, Wrocławia, Gdańska, a nawet Włoch i Triestu, z drugiej zaś produkty podążające tamże, czyli że przewóz wychodowy góruje nad wywozem, a przewóz wchodowy nad przywozem. Z tego wynika, iż jeśli administrator Schönauer stawia zarzut, że handel brodzki wychodzi głównie na korzyść fabrykantów pruskich i saskich, to ma rację, a Bujakowski tego zarzutu zbić nie potrafi[18]). Upadł handel bydłem. Znaczne są transporty tegoż do r. 1776, potem zanikają z powodu ostrej manipulacji celnej, stosowanej przez monarchję[19]).

Jarmarki na konie, mimo udogodnień celnych stosowanych przez monarchję, upadają i przenoszą się do Zelw (pow. wołkowyski), Łęczny (pow. lubartowski) i na Ukrainę, do Berdyczowa. Przy-

---

[17]) HKA 5 Mai 1784, f. 983.

[18]) Jest to sprawozdanie starosty brodzkiego Bujakowskiego z 13 VIII 1784, które tenże wygotował w związku z debatą nad przywilejem brodzkim w odpowiedzi na sprawozdanie Schönauera. Załączono do tegoż sprawozdania wykaz kupców chrześcijańskich i żydowskich przyczem przy każdym kupcu podano towary, któremi handluje i sumę kapitału. Wadą tego wykazu jest to, że, jak sam sprawozdawca mówi, zrobiono go w ciągu 20 godzin, nie podano sumy ogólnej, oraz nieraz w jednej pozycji pod jedną sumą zamieszczono kilku kupców i niedokładność ta występuje zwłaszcza w wykazie kupców żydowskich, stąd niepodobna ująć tego wykazu w ogólne cyfry. Mimo to wzięliśmy z niego szereg ciekawych szczegółów.

[19]) HKA 9 Dec. 1792, f. 988, spr. starosty złoczowskiego Podolego.

czyną upadku tych jarmarków jest to, że wymiana, która rozwijała się swobodnie za czasów polskich, po rozbiorze doznaje ze strony nowo ustanowionego kordonu celnego wielkich ograniczeń, dalej, że Prusacy i Sasi przestają zaopatrywać się w konie w Brodach, ograniczając się do zakupu na ziemiach polskich [20]).

W r. 1787 wedle dat Administracji celnej przedstawia się obrót następująco: wartość przywozu wynosi 222 tys. fl., wywozu 261, a całego handlu własnego 483 tys. fl., z czego wynika, że bilans jest czynny i wykazuje nadwyżkę w wysokości 39 tys. fl. Przewóz wchodowy wynosi 619 tys. fl., przewóz wychodowy zaś 109 tys. fl. [21]). Cyfra ostatnia, jak wykazaliśmy na s. 11, jest stanowczo za mała. Jednakowoż w r. 1788 skarżą się kupcy brodzcy, że od czasu wyłączenia kilku przednich kupców brodzkich zaczyna handlować na terytorjum polskiem [22]). W miarę upadku handlu Brodów przenosi się wymiana do Berdyczowa, oddalonego od granicy galicyjskiej o 36 mil.[23]). Ponadto według danych z r. 1787 zachodzi ta niepomyślna zmiana, że towary lipskie, które dotychczas szły przez Czechy, Morawy, Śląsk austrjacki do Galicji i Brodów, obecnie skierowują się na terytorjum pruskie, dzięki przyznanym tamże udogodnieniom i krótszej drodze [24]), czyli, że tranzyt przez Śląsk zyskuje z powrotem na znaczeniu. W r. 1792 skarżą się kupcy brodzcy, że wobec uciążliwej manipulacji celnej towary przychodzące z Lipska i Frankfurtu n. O. do Polski omijają Brody i obierają drogę na Prusy. To też kiedy tegoż roku była aktualna zmiana taryfy celnej, zapewne w związku z reformistycznemi zapędami ces. Leopolda, kupcy żydowscy na wezwanie Gubernjum wysuwają następujące postulaty: proszą o zniżenie cła tranzytowego dla towarów przychodzących z Lipska i Frankfurtu

---

[20]) Kratter, Briefe t. II, s. 102—107, za nim Barącz s. 120 i Pepłowski s. 31. Wiadomości te znajdują potwierdzenie w St. R. 2161/1787 i 2861/1787. Łęczna miasto nad Wieprzem, przy ujściu Jagielnicy, w powiecie lubartowskim. Od czasu nadania przywileju przez króla Stanisława Augusta w r. 1766 rozwinęły się tu jarmarki na konie i bydło, i doszły do tak wielkiego znaczenia, że przysyłano tu tysiące sztuk i przybywało wielu kupców ze wschodu. Słow. geogr. t. V, s. 648; Zelwa, miasteczko na lewym brzegu Zelwianki, między Słonimem a Wołkowyskiem. Jarmarki odbywające się tu doszły do takich rozmiarów, że wedle relacji z r. 1786 miały iść na drugiem miejscu po jarmarku lipskim. Koni przychodziło tu do kilku tysięcy, Słown. geogr., t. XIV, s. 567. Zob. s. 71, 77.

[21]) HKA M 3, f. 2982. Grossman podaje sumę dla wywozu 302.958, a przewagę wywozu nad przywozem określa na 81.376 fl. m. k., czego w źródle niema.

[22]) HKA f. 983 1 Aug. 1788, w podaniu z lipca t. r.

[23]) St. R. 8/1789.

[24]) HKA 5 Dec. 1787, f. 983, według spr. inspektora celnego brodzkiego.

n. O. do 1% lub 1 dukata od 1 konia (podobnie, jak było to za czasów polskich), obniżenie tranzyta do Turcji i Wołoszczyzny, o ulgi dla przywozu produktów polskich, zwłaszcza dla skórek i futer, o złagodzenie manipulacji celnej, zmniejszenie ilości rewizyj. Postulaty te jednak spotykają się z ujemną oceną [25]).

W późniejszych latach stosunki są niepomyślne z powodu wojen. W r. 1794 ziemie polskie są objęte powstaniem Kościuszkowskiem, pozatem Rosja wydaje zakaz wywozu żyta, jęczmienia, owsa i bydła z prowincji nowo-rosyjskiej i zamyka ostro granice od 14 kwietnia [26]). Prócz tego Austrja zakazuje w lipcu wywozu kos i sierpów, działając w ten sposób przeciw powstańcom polskim [27]), a patentem z września zakaz handlu z Francją rozszerza na Holandję, zajętą przez wojska francuskie [28]). Z tego powodu handel obniża się.

B. Pierwsze skutki sąsiedztwa z Rosją. 1796—1801.

Po upadku powstania, mimo nastania stosunków pokojowych, nowy cios spotyka Brody. Oto skutkiem trzeciego rozbioru Polski ziemie, leżące na wschód od Brodów, przechodzą pod panowanie Rosji, która prowadzi politykę, zmierzającą w kierunku prohibicjonizmu. Ukaz rosyjski z r. 1796 nakłada wielkie cła na produkty i wyroby, jak wino, miedź i kosy. W tymże roku zamyka Rosja granice dla handlu lądowego. Prócz tego władze rosyjskie zaczynają stosować postępowanie tak ostre, że ze strony austrjackiej nazywano je samowolnem. Do pogorszenia sytuacji przyczynia się wygaśnięcie traktatu rosyjsko-austrjackiego w r. 1797. Z powodu zakazów rosyjskich ruch handlowy zostaje ograniczony do Brodów, a w tutejszym głównym urzędzie celnym dochodzi do nagromadzenia się wielu spraw czekających na załatwienie. Spodziewają się władze austrjackie, że zamknięcie granicy jest chwilowe, że wkrótce nastąpi ponowne jej otwarcie, a transporty idące obecnie ma-

---

[25]) HKA 7 Dec. 1792, f. 983. Podanie kupców żydowskich z 10 IX 1792 w odp. na pismo Gubernjum z 10 VIII, L. 23202. Starosta złoczowski Podoli spr. z 25 IX L. 4074 popiera to podanie. Stwierdza, że częsta manipulacja i kontrola celna jest zbędna, i że w tranzycie korzyści idą nie przez cła, ale z przejazdu drogami, postoju w gospodach itp. Należy ograniczyć się do systemu fakturowego i nakładania plomby w komorze wjazdowej. Wskazuje na to, że w Prusach istnieje system faktur i niskie cło tranzytowe, są za to dobre drogi, dobra obsługa w gospodach, co sprzyja tranzytowi przez Prusy do Polski. Jednakowoż Administracja celna i Gubernjum sprzeciwiają się udzieleniu tych ulg; zob. s. 69.

[26]) HKA 6 Jan. i 3 Mai 1794, f. 984.

[27]) Tamże 2 Jul. 1794; zakaz wywozu kos zniesiono dopiero 20 grudnia 1794, tj. po upadku powstania. (Tamże 3 Dec. 1794).

[28]) Tamże 2 Nov. 1794.

sowo na Brody skierują się ponownie na inne komory. Nadzieje te okazują się jednak złudne [29]). Protokół komisji z r. 1798, w skład której wchodzą administrator celny Schönauer, starosta obwodowy złoczowski, oraz przedstawiciele kupców chrześcijańskich i żydowskich, stwierdza, że handel Brodów obniżył się. Sprawozdanie Gubernjum z 1797 informuje, że handel Brodów od czasu nastania sąsiedztwa Rosji jest zupełnie zamknięty i czeka go ruina, jeśli stosunki się nie poprawią. Jednakowoż referent Kamery Mailath oświadcza, że handel Brodów nie przedstawia się tak źle, albowiem wymiana z Rosją istnieje nadal, kupcy brodzcy sprowadzają wiele towarów francuskich i zbywają je na targach rosyjskich, gdzie dopuszcza się je w przekonaniu, że są to wyroby austrjackie, podczas gdy w Austrji wyroby francuskie są zakazane [30]). Że sprawa nie przedstawia się tak tragicznie, dowodzi tego fakt, iż w latach 1797—1801 wzrastają dochody z podatków i są wyższe w porównaniu z latami 1792—1796, z czego wysnuto wniosek, że handel brodzki od roku 1797 ożywił się [31]). Widocznie ograniczenia rosyjskie nie były tak dotkliwe, jak działania wojenne.

Ponadto kupcy brodzcy występują w r. 1801 z skargą, że nie można jechać do Rosji bez paszportu wystawionego przez poselstwo rosyjskie i że rząd rosyjski unieważnił udzielone paszporty [32]).

C. Handel w dobie blokady kontynentalnej. 1806—1812.

Wielkie rozmiary osiąga handel Brodów w czasie blokady kontynentalnej. Wtedyto dekretem cesarza Napoleona wydanym w Berlinie 21 listopada 1806 porty europejskie od cieśnin duńskich do tureckich objęte zostały zakazem sprowadzania towarów angielskich, a to zarówno angielskich wyrobów, jakoteż sprowadzonych na angielskich okrętach towarów kolonjalnych, które dla Europejczyka od wieków są niezbędnemi artykułami spożywczemi i su-

---

[29]) St. R. 1726/1802.

[30]) HKA 2 Feb. 1798, f. 984. Gubernjum w spr. z 9 II 1797, poświęconem sprawie uwolnienia żydów brodzkich od zarządzonego w r. 1789 osiedlenia na roli. Referent Kamery Mailath dodaje, że w Rosji nikt nie wie, ani nie chce wiedzieć, że Brody są wyłączeniem celnem i że sprawa wyrobów francuskich staje się przedmiotem szczególnej wagi; Teki Schneidra. Ak. Um., sprawozdanie Gubernjum 7603/1798.

[31]) St. R. 1726/1802. Wzrost wpływów z podatków wynosi 185.489 fl.

[32]) HKA 4 März 1811 f. 985. Podanie kupców brodzkich Mojżesza Toprowera, Salomona Harbera, Elesera Strizowera, Abrahama Lasera. Jednakowoż Kancelarja nadworna w sprawie zakazu gubernatora podolskiego zawiadamia Gubernjum 4 IX, że rząd monarchji nie jest w możności pomóc w obecnej chwili i odrzucając podanie, poleca oświadczyć kupcom brodzkim, iż muszą sami myśleć o drogach wyjścia.

rowcami wytwórczości. Życie gospodarcze Europy nie może zastosować się do rozkazu imperatora i wobec unieruchomienia handlu morskiego import towarów zamorskich potrafi znaleźć inne drogi wejścia na ląd przez kraje skandynawskie i porty bałtyckie, porty egejskie i czarnomorskie, a nawet przez leżący na dalekiej północy Archangielsk, stąd zaś drogą kołową karawany podążają do środka Europy. W tym ogromnym tranzycie lądowym jednem z najważniejszych miejsc pośrednich staje się wolne miasto handlowe Brody.

Jak wskazują dane z wykazów Harwika, erą działania blokady i nadzwyczajnego wzrostu ruchu towarowego są lata 1807—1812. Czas ten da się podzielić na cztery okresy: pierwszy to rok 1807 i pierwsze półrocze 1808 od edyktu berlińskiego do zawarcia zawieszenia broni między Rosją a Turcją. Wówczas z powodu wojny rosyjsko-francuskiej, rosyjsko-szweckiej i rosyjsko-tureckiej handel morski jest zahamowany i dostawy rosyjskich produktów idące na zachód przerzucają się na szlak lądowy, ponadto zaczyna się tranzyt towarów kolonjalnych, które z powodu zamknięcia portów adrjatyckich, zaczynają przychodzić z Azji na Konstantynopol i Odessę, a potem drogą kołową na Radziwiłłów i Brody. Przesyłki te ożywiają się dzięki zawarciu zawieszenia broni między Rosją a Turcją, zwłaszcza zaczęto sprowadzać duże ilości bawełny. Drugi okres to druga połowa 1808 i rok 1809, wówczas przesyłki produktów rosyjskich, które w r. 1808 osiągnęły punkt kulminacyjny, zaczynają spadać, natomiast wzrastają transporty towarów zamorskich pochodzenia lewanckiego, przychodzące z Odessy. Rok 1808 był rzeczywiście widownią największego tranzyta Odessa-Brody, był to „la brillante année", jak mówi Sicard. Tranzyt na linji Odessa-Brody wynosi w r. 1808 10.787 tys. rb. sr. czyli 20 milj. rb. asygn.[33]). Dostawy produktów rosyjskich i towarów zamorskich obniżają się w r. 1809, bo toczy się wtedy wojna między Austrją a Francją i Księstwem Warszawskiem, a Galicja jest terenem działań wojennych. Brody przez krótki czas są zajęte przez wojska polskie, potem wkraczają tu Rosjanie, wkońcu wracają Austrjacy. Trzeci okres zaczyna się od traktatu szenbruńskiego, który dla handlu Brodów ma doniosłe znaczenie z dwu względów: po pierwsze do Księstwa Warszawskiego zostaje przyłączona tzw. Galicja Zachod-

---

[33]) Sicard K., Lettres sur Odessa, Petersburg 1812; Hegemeister J., Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, Odessa-Symphéropol 1835; Dede J., Der Handel des russischen Reiches, Leipzig 1844; Reden F. W., Das Kaiserthum Russland, Berlin, Posen, Bromberg 1843; Tenże, Allgemeine vergleichende Handelsgeographie, Berlin 1844; Ohłoblin O., Tranzytnyj torh Ukrajiny za peršoji połovyny XIX storiččia. Zapysky ist. fił. vidd. UAN., Kyjiv 1927, kn. XII i XV.

nia, na obszarze której rząd Księstwa dla poparcia własnego tranzytu ustanawia dwa wolne miasta handlowe, mianowicie na półn. wschodzie Terespol, a na południ. zachodzie Kraków, co budzi obawę, czy nowe wolne miasta nie zaszkodzą handlowi brodzkiemu. Jeszcze ważniejszem wydarzeniem jest to, że na mocy traktatu szenbruńskiego monarchja traci pobrzeże adrjatyckie na rzecz Francji, skutkiem czego Austrja musi skierować swój handel zagraniczny na szlak lądowy, w czem niepoślednią rolę odegrać mają Brody. Okres ten obejmuje rok 1810, w którym wzrastają nieco dostawy produktów rosyjskich, natomiast obniżają się dostawy towarów kolonjalnych przychodzących z Odessy, za to zaś zaczynają napływać ogromne masy tych towarów, zwłaszcza kawy i cukru, z Archangielska, leżącego na dalekiej północy. W ten sposób handel brodzki czyni potężny wyłom w francuskim systemie blokady kontynentalnej, a Brody są głównym punktem handlu angielskiego i zajmują miejsce, jakie dawniej zajmował Amsterdam [34]). Okres czwarty zaczyna się od czasu, kiedy Rosja taryfą z 31 grudnia 1810, tzw. statutem dla handlu neutralnego, pozwala na import towarów kolonjalnych, który, jak słusznie mówi Ohłoblin, stanowi legalizację przemytu angielskiego. Wtedy wzmaga się jeszcze bardziej przewóz towarów kolonjalnych i wyrobów angielskich z Archangielska i portów bałtyckich, natomiast z Odessy w r. 1811 sprowadzono towaru za 2,050 tys. rb. tj. pięć razy mniej, niż w r. 1808 [35]), straciły też na obrocie produkty rosyjskie. Największe obroty są w r. 1812, albowiem kupcy brodzcy, przewidując bliski wybuch wojny między Francją a Rosją, na gwałt wykorzystują konjunkturę. Z Odessy przewieziono w r. 1812 towarów za 2,437 tys. rb., podczas gdy z Finlandji samego cukru przywieziono za 718 tys. rb.[36]). Pierwsze półrocze 1812 jest widownią niebywałego napływu kawy, cukru, rodzynków itp.; w półroczu drugiem, gdy już toczy się wielka wojna, obroty spadają. Wojna ta jest punktem zwrotnym, albowiem po załamaniu się potęgi francuskiej kończy się działanie blokady, handel światowy wraca na dawne tory, a handel Brodów podupada. Towary rosyjskie, które przychodzą w ogromnych ilościach, dzielą się na dwie kategorje, na produkty rosyjskie, sprowadzane stale do krajów zachodnich, oraz na towary kolonjalne, które swój ogromny zbyt zawdzięczają konjunkturze. W latach 1806—08 osiągają naj-

---

[34]) Sbornik imp. russk istor. obščestva t. XXI, s. 128. Relacja płk. Aleksandra Czernyszewa do ces. Aleksandra. Paryż, lipiec 1811. Podkreśla on wyraźnie, że Francja jest niezadowolona z tej roli Brodów. Zwrócił na to uwagę Ohłoblin jw.

[35 - 36]) Ohłoblin jw.

wyższe rozmiary w badanem stuleciu następujące towary: skóry, futra, miód, którego idzie 5.500 q, potasz 2.600 q, a w r. 1810 osiąga maximum wosk 8.000 q i juchty 11.000 q. Posłano bawełny ogromne ilości, zwłaszcza w latach 1808—1809, wynoszące 9.000 q, potem zaś dostawy bawełny lewanckiego pochodzenia maleją, przychodzą zaś transporty, co prawda mniejsze, bawełny zachodnio-indyjskiej z portów północnej Rosji. W latach 1810—1812 idą ogromne transporty innych towarów; zwłaszcza w r. 1812 poszło dużo kawy, bo 29.000 q, cukru 3.000 q, pieprzu, farbierskich drzew 400 q, towarów materjalnych [37]) 1.500 q, itp. Towary te podążają do krajów austrjackich, głównie do Wiednia, pozatem do Niemiec, Włoch, a nawet Francji. Dostawy towarów kolonjalnych ze wschodu są zjawiskiem, które w takich rozmiarach nie miało miejsca ani przedtem, ani też nie zdarzy się potem.

Nie tak pomyślnie układa się handel towarami krajów zachodnich, to jest wywóz i przewóz wychodowy. Coprawda idą coraz większe ilości wyrobów gotowych z Austrji, Saksonji, Prus, Francji i Włoch, idzie tranzyt na Odessę dzięki zamknięciu drogi na Konstantynopol, ale obrót jest znacznie niższy, niż w dostawach rosyjskich. Działają tu utrudnienia celne i paszportowe stosowane przez Rosję, głównie zaś działania wojenne, a mianowicie obniża się obrót w r. 1807 i 1809. Dopiero z ustaniem wojen w r. 1810 zaczyna podnosić się wywóz i przewóz wychodowy, lecz nową przeszkodę wprowadza Rosja, która taryfą z r. 1810 zakazuje przywozu szeregu artykułów. Mimoto w r. 1811 obrót jest dość dobry, choć niedorównuje poziomowi z r. 1806. W czasie wielkiej wojny 1812—1813 obroty silnie spadają. Wywozi się głównie towary włókiennicze, zwłaszcza sukna, oraz kosy. W przewozie wychodowym idą główne wyroby gotowe, podczas gdy dostawy towarów kolonjalnych idące dawniej z Niemiec zamierają z powodu blokady [38]). Kupcy brodzcy w dobie blokady kontynentalnej ciągną ogromne korzyści z handlu, np. dom handlowy Hausnera na samym galasie (garbniku) zarabia w r. 1811 11 tysięcy [39]). Obroty z Rosją

---

[37]) Harwik nie podaje bliżej, co oznacza kategorja towarów materjalnych. Dochodzimy jednak na podstawie taryfy przewozowej z r. 1788 i rkps. Ossol. Nr. 1023/I pt. „Osterreichische Zolltarif", że na towary materjalne składają się różne gumy, materjały lekarskie, barwniki (np. indygo, koszenika), garbniki (np. galas), produkty chemiczne (np. terpentyna, witrjol, winnik, cynober), cynamon, towary perfumerskie itp. Towary te występują w taryfie przewozowej skoncentrowane sumarycznie, podczas gdy w taryfie przywozowej i wywozowej wymieniono je szczegółowo.

[38]) Ohłoblin jw.

[39]) Niemcewicz, Podróże historyczne, Paryż 1858, Petersburg 1859.

na dużą skalę prowadzi kupiec Boesner, który w r. 1802 założył w Odessie kantor dla handlu z krajami bałkańskiemi i azjatyckiemi; prowadzi on również żywy handel z kupcami moskiewskimi oraz jest głównym importerem miedzi [40]). Kupcy żydowscy dzięki swej obrotności nagromadzili wielkie kapitały. Galicja też korzysta z ogromnego ruchu towarowego; idą niezliczone ilości furmanek, zwłaszcza do Triestu [41]).

D. Wpływ rosyjskiego systemu prohibicyjnego na obniżenie się obrotów. 1813—1850.

W r. 1814 spada tranzyt na Odessę do 1,5 milj. rb., a w r. 1815 zanika, osiągając zaledwie 121 tys. rb. sr. Pewną nadzieję na podniesienie się handlu z Odessą łączono z konwencją wiedeńską z 3 V 1815 [42]). Te przewidywania okazują się płonne, albowiem Rosja taryfą z 31 III 1816 obostrza swój system zakazów i podnosi cło na szereg towarów. Kupcy brodzcy zawiedzeni w rachubach, że niekorzystne działanie taryfy z roku 1810 będzie chwilowe, skarżą się u władz austrjackich, że handel towarami kolonjalnemi, towarami lipskiemi, austrjackiemi i czeskiemi ominie Brody i skieruje się na drogi morskie. Upadek handlu daje się zaznaczyć w r. 1816 i 1817, obrót jest niższy, niż w latach 1806—1808 [43]). Maleje przewóz wchodowy; wedle Harwika, przyczyną upadku przewozu w 1816 są wysokie koszta przewozu do Saksonji i Prus, nowootwarta żegluga do Prus, zakazy rosyjskie oraz to, że Rosja zezwala na prowadzenie obrotów jedynie w większych miastach handlowych [43]).

W r. 1817 zaś zmniejszenie się przesyłek do Niemiec i Włoch powodują zakazy rosyjskie, wielkie upadłości, jakie miały miejsce w największych miejscach handlowych, brak pieniędzy, nadzwyczajna drożyzna środków żywności. Również wywóz monarchji doznaje zahamowania [44]). Rząd monarchji liczy się z upadkiem handlu

---

[40]) Ohłoblin jw.

[41]) Jest to streszczenie artykułu o handlu Brodów w dobie blokady kontynentalnej, który będzie drukowany osobno. Referat na ten temat był wygłoszony na posiedzeniu oddziału lwowskiego Polskiego Towarzystwa Historycznego z dnia 19 V 1933.

[42]) Spr. Harwika i Gubernjum.

[43]) Kupcy brodzcy skarżą się, że wywóz wyrobów monarchji został zahamowany, i że nawet korale toskańskie, zbywane w Rosji, Persji i innych krajach, mogą teraz iść morzem, a nie lądem.

[44]) HKA 28 Jan. 1817 f. 1173. Sprawozdanie Inspektoratu celnego, L. 50 i 51/1817 za III kw. 1816. HKA 15 Aug. 1817 L. 2110/17. Gubernjum 54860/1817. Spr. Harwika za I. półrocze 1817 z 7 VI. Gubernjum w spr.

Brodów tak dalece, że z powodu obniżenia się obrotu i zmniejszenia się konsumcji podwyższa podatek od napojów alkoholowych, aby dochód miasta utrzymać na dawnym poziomie[45]). Pewne ożywienie się handlu Brodów powoduje wyniesienie Odessy na wolny port na lat 30, które następuje nominalnie 16 VIII 1817, faktycznie 15 VIII 1819[46]). Dogodne warunki dla tranzyta między Brodami a Odessą ustala konwencja z r. 1818. W następstwie tych wydarzeń ożywia się handel na Odessę, ale nie wraca do stanu z czasów blokady. Istotnie w r. 1818, jak stwierdza Administracja celna, następuje poprawa, a mianowicie wywóz w porównaniu z latami 1806—8 wykazuje wzrost obrotu wyrobami żelaznemi, suknem i płótnem, a nawet podnosi się tranzyt[47]). Lepsze widoki na wzrost handlu budzi taryfa rosyjska z października 1818, ważna od 1 I 1819, która wprowadza przepisy dość liberalne. W ten sposób, jak twierdzi Gubernjum, mimo zakazów z r. 1816, które doznały złagodzenia, handel monarchji znalazł drogę wyjścia i w porównaniu z latami 1806—8 przedstawia się nieźle. Jednakowoż Administracja celna stwierdza, że w Rosji daje się odczuć samowola kozaków i urzędników i dopóki nie zawrze się traktatu handlowego z Rosją, nie będzie pomyślnych warunków[48]).

Z drugiej strony dla tranzyta wychodowego daje się odczuć konkurencja Kongresówki. W r. 1818 otwarto w Brześciu nad Bugiem stację wychodową i przeniesiono tam komorę z Uściługa. W ten sposób Rosja pragnie skierować przewóz z Saksonji i Prus do Odessy na własne terytorjum. Z tego powodu kupiectwo brodzkie, Inspektorat celny brodzki i Administracja kameralna wyrażają wówczas obawę, iż tranzyt Galicji poniesie wielkie straty, zwłaszcza że Rosja wprowadza w Kongresówce ulepszenia celne i drogowe. W związku z tem kupiectwo brodzkie prosi o obniżenie taryfy celnej przewozowej z r. 1788, by w ten sposób ożywić

---

4 VIII L. 35198/1817, wyraża zdanie, że przesyłki pruskie ożywią się po wejściu w życie konwencji wiedeńskiej.

[45]) St. R. 1549/1818. Na wniosek Gubernjum podwyższono podatek od beczki piwa z 15 kr. na 45, od garnca wódki zwykłej z 4 na 24, rozolisu, okowity, araku, rumu, owocówki na 3 kr., miodu i wiśniaku na 8 kr. Podwyżkę tę wprowadzono na trzy lata.

[46]) Hegemeister, s. 164; HKA 143 Jun. 1817 f. 1154. Spr. konzula gen. austr. w Odessie Thoma z 20 V 1817, wyraża nadzieję, że fakt ten wpłynie na wzrost przywozu towarów wschodnich.

[47]) HKA 5 Nov. 1818, f. 1155; spr. Harwika za II. półrocze 1818 i spr. gub z 27 IV 1819.

[48]) HKA 57 Oct. 1818, f. 1115, spr. gub. z 21 X 1818; Tamże 20 Apr. 1824, spr. Adm. kam. z 2 I 1819. L. 60, spr. gub. z 18 I. L. 7865/1818.

tranzyt między Prusami a Rosją przez Galicję[49]). Sprawa przedstawia się poważnie, albowiem już w r. 1819, jak donosi Harwik, do Warszawy udają się po wyroby kupcy rosyjscy, którzy korzystają z tego, że na granicy rosyjsko-polskiej nie mają trudności paszportowych i że za towar i cło płacą rublami[50]).

Taryfa rosyjska z r. 1819 sprawia, iż pomimo dającego się odczuć braku gotówki ożywiają się obroty, wzrasta handel Austrji z Rosją[51]). Podnosi się tranzyt na Odessę, a z krajów monarchji i zachodnich zwiększają się przesyłki różnych materyj, herbaty, rafinady cukrowej, głównie zaś wyrobów żelaznych i towarów modnych[52]).

Jeszcze bardziej ożywia się handel Brodów w r. 1820, kiedy we Włoszech panują niepokoje. Napływają wtedy z Odessy wielkie ilości towarów kolonjalnych, które idą do Austrji i krajów zachodniej Europy. Sprowadzono mianowicie dużo bawełny, rodzynek, win cypryjskich i z archipelagu, które spodziewano się zbyć w Niemczech z niezmierną łatwością i za mierną cenę. Do Odessy zaś wywieziono dużo kos, które mieniano za wosk, głównie zaś zbywano za gotówkę[53]). Przesyłki wosku dochodzą do wartości 4 milj. fl.; przychodzą one z Kijowszczyzny, Besarabji, Podola i Wołynia[54]), i podążają do Wiednia, Triestu, Włoch i Hiszpanji. Pozatem wysłano wielkie ilości juchtów i skórek zajęczych, które w przeważnej części idą przez Wiedeń do Włoch, a w mniejszych ilościach przez Lipsk do Niemiec, Francji i Holandji[55]). Gdy się zważy, że w r. 1820 obrót samego tylko wosku i kos wynosi 5 milj. fl. i że nie wliczono tu wysoko wartościowych dostaw wyrobów włókienniczych i towarów kolonjalnych, dojdziemy do przekonania, że rozmiary handlu Brodów są w tym czasie bardzo znaczne. Naogół

---

[49]) HKA 4 Sept. 1818, f. 1155, sprawozdanie Administracji kameralnej.

[50]) HKA 69 Jul. 1822 f. 1183. Harwik podaje wniosek, by kupcom z Ukrainy zezwolić na przychodzenie za paszportami wystawionemi przez ich zwierzchności i dopuszczać ich z rublami. Kamera orzekła, że przeszkody dla ruchu pieniężnego zostały usunięte, skoro rozporządzeniem z 18 X 1820 pozwolono wszystkim podróżnym przybywającym z zagranicy przywozić monety złote i srebrne bez opłaty cła.

[51]) Spr. Harwika za II półrocze 1819.

[52]) Hegemeister, s. 164; Ohłoblin jw.

[53]) Rozmaitości, Lwów, 1820, s. 505 za Powszechną Gazetą Stanu Pruską, która podała wiadomości według listu ze Lwowa z 2 X t. r. Jest to ciekawe, że wiadomość lwowska dochodzi do prasy lwowskiej dopiero za pośrednictwem pruskiego dziennika.

[54]) Rozmaitości jw., Marczyński t. II, s. 153.

[55]) Rozmaitości jw.

więc pięciolecie 1816—20 wykazuje wzrost obrotu: po niepowodzeniach z lat 1813—17 następuje poprawa od r. 1818.

W r. 1821 wzrasta jeszcze bardziej obrót ogólny, handel austrjacko-rosyjski i tranzyt na Odessę. Dowodem niepewnej sytuacji politycznej jest fakt, że w tymże roku saletra, której handel się odbywa pod kontrolą, od pewnego czasu idzie w niestosunkowo dużej ilości z Brodów do Krakowa i Wrocławia, i prawdopodobnie jest przeznaczona do wysyłki przez Hamburg do Portugalji, Hiszpanji i Włoch [56]). Wzrost dostaw rosyjskich zaznacza się dzięki ukazowi z 28 X 1821, który łączy Kaukaz z Europą przez Ukrainę, Odessę i port gruziński Redut Kale [57]). Dla rozwoju obu kierunków przewozu stwarza pomyślne warunki również austrjacka taryfa dla handlu tranzytowego, wydana w r. 1822. Mimo wzrostu obrotu nieszczególnie ocenia ówczesny handel Harwik, który stwierdza, że handel brodzki w porównaniu z latami 1806—8 wykazuje upadek. Powodem tego jest brak gotówki, oraz to, że produkty rosyjskie zamiast przez Austrję podążają teraz do Prus, Saksonji i południowych Niemiec, morzem lub przez Kongresówkę, przez którą także wielu kupców rosyjskich sprowadza wyroby z Lipska [58]). Nie dziwi nas ta ujemna ocena inspektora celnego, który był świadkiem i pamięta olbrzymie obroty z czasów blokady kontynentalnej.

Po pomyślnych latach 1818—21 nastaje czas niepowodzeń, które zapoczątkowuje ukaz z r. 1822, wprowadzający w Rosji ostry kurs prohibicyjny. Maleje handel we wszystkich kierunkach, zmniejsza się zarówno wywóz monarchji i przewóz wychodowy, jakoteż zmniejszają się dostawy towarów rosyjskich. Rosja sprowadza większą część manufaktur średniej dobroci morzem z fabryk angielskich, zamiast z wytwórni wiedeńskich i niemieckich [59]). Handel rosyjski przez Radziwiłłów wynosi w r. 1825 13 milj. rb. asygn., przeważa wywóz rosyjski, który wynosi $8^1/_2$ milj. Handel własny monarchji przez Brody wynosi w l. 1821—25 3,2 milj. fl. mk., z czego na wywóz wypada 1,7, a bilans handlowy jest czynny. Również maleje handel z Odessą, a mianowicie zanikają dostawy z Odessy, podczas gdy transporty idące na Odessę do Gruzji mimo osłabienia są jeszcze znaczne. Zyskuje bowiem na znaczeniu pośrednictwo

---

[56]) HKA 73 Mai 1821, f. 1182. Spr. Gubernjum. Fakt ten zwrócił uwagę rządu monarchji, który poleca swemu rezydentowi w Hamburgu uważać, co będą tamże robić z przesyłkami saletry.

[57]) Ohłoblin jw., s. 187.

[58]) Spr. Harwika za I. półrocze 1821.

[59]) Ohłoblin jw., s. 188 za Kom. Gaz. 1831. N. 40. Russk. Ek. Ob. 1899 X, Müller Lejpcigskaja jarmarka. Arch. Voroncova XXXIX 35.

kupców brodzkich w handlu między Lipskiem a Gruzją. Obrót ten ożywia się od r. 1823, kiedy kilku kupców ormiańskich zakłada magazyny w Redut Kale. W r. 1824 Ormianie z Tyflisu czynią zakupy w Odessie i przysyłają swe towary na Lipsk przez Brody[60]). Ogólnie zaś handel brodzki w latach 1821—25 obniża się.

W latach 1826—30 handel maleje jeszcze bardziej. Handel własny monarchji, tj. przywóz i wywóz, spada w tem pięcioleciu do 2,8 milj. fl., lecz spadek zaznacza się w przywozie do 1,2 milj., podczas gdy w wywozie następuje wzrost 1,7 milj., a bilans jest nadal czynny. Do większego rozkwitu dochodzi handel Brodów jedynie w czasie wojny rosyjsko-tureckiej z r. 1829, kiedyto handel czarnomorski jest nieczynny. Posłano dużo towarów do Odessy w latach 1828—29; nie są to obroty, przypominające czasy blokady, z któremi zestawia je Andrzejowski[61]), ale w każdym razie dorównują obrotom z lat 1820—21.

Interesom kupców brodzkich w tranzycie z Lipska na Odessę do Gruzji zadaje poważny cios ukaz z 30 XII 1829. Zaostrza on konieczność poręki ze strony znaczniejszych kupców rosyjskich, która już dotąd była dokuczliwą dla kupców brodzkich. A mianowicie podczas gdy dotychczas kupcy zagraniczni mogli w Rosji prowadzić handel za poręką kupców rosyjskich I gildji, uskutecznioną w srebrze lub biletach bankowych, obecnie nakazano ubezpieczać kaucyjne fundusze w gubernjalnych, nadmorskich lub innych większych miastach na dobrach rosyjskich albo też w kapitałach. Skutkiem tego koszty transportu przez Radziwiłłów do Odessy podnoszą się z 14% na 20%[62]). Ponadto gdy dawniej wystarczyło mieć dokument poręczający na sumę 500 rb. asygn., a kupcy mogli się łączyć dla wspólnej poręki, to ukaz z 13 III 1830 wprowadza nietylko obowiązek wykazywania się kaucją w gotówce lub hipoteką na dobrym budynku asekurowanym lub na majątku ziemskim, ale ponadto zawiera również przepis, że tranzytowe towary mają być ubezpieczone za 10-krotną wartością[63]). Te utrudnienia zniechęcają kupców obcych do prowadzenia handlu na tym szlaku, a ruch na linji Lipsk-Redut Kale omija Brody i skierowuje się na Triest. Skutkiem tego tranzyt na Odessę, który w r. 1828 wynosił 5,740.882 rb., spada w r. 1830 do 1,900.000 rb., tj. do $^1/_3$, a w r. 1831 do 960.000 rb.[64]). Ogólny upadek handlu brodzkiego

---

[60]) Hegemeister, s. 177, 179; por. s. 49.

[61]) Sprawozdanie Andrzejowskiego (zob. s. 86—89).

[62]) Hemegeister jw., s. 175.

[63]) AFM. Hkm. Com. 48 Oct. 1832.

[64]) Hegemeister jw., s. 177, 179; Reden, Handelsgeographie s. 890; Tenże, Russland, s. 431.

stwierdza w r. 1830 Inspektorat celny, który podaje obrót towarowy kupców brodzkich na 9,6 milj. fl., ilość na 73,000 q, a spadek spowodowany rosyjskim prohibicjonizmem określa na 3 milj. fl.[65]). Z tego wynika wniosek, że z dawnej sumy, która wynosiła 12 milj. fl., spadły obroty o $^1/_4$.

W czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1830—31 oba państwa stosują ograniczenia w handlu, pozatem z powodu cholery, wybuchłej w Rosji, Austrja wprowadza kordon sanitarny; te utrudnienia łamano drogą przemytu. Niemało strat ponoszą Brody skutkiem pożaru, jaki nawiedza je w r. 1835.

W latach trzydziestych polityka rosyjska daje się odczuć kupcom brodzkim szczególnie dotkliwie. Dowodzi tego szereg skarg, jakie kupcy brodzcy wnoszą w latach 1830—39: występują oni przeciw podwyżce ceł na towary włókiennicze w Rosji, zwracają uwagę na to, że towary austrjackie nie posiadają w Rosji zapewnionego bezpieczeństwa, ale są posyłane na oślep i sprowadzane tylko przez kupców pierwszej i drugiej gildji. Nie dopuszcza się kupców na jarmarki nawet wtedy, jeśli posiadają legitymacje i potrzebne paszporty. Kupcy rosyjscy zaś korzystają w Brodach z specjalnych udogodnień, jakie nie są zastrzeżone przez przywilej, a utrzymują się tylko dzięki zwyczajowi. Posiadają też kupcy rosyjscy lepsze warunki konkurencji, niż kupcy krajowi, dzięki temu, że nie płacą podatków, podczas gdy kupcy austrjaccy w Rosji, jak np. w Odessie, podlegają tym samym podatkom, co kupcy rosyjscy, tzn. kupcy I klasy płacą 380 rb. asygn., II-ej 180. Prócz tego kupcy austrjaccy w Rosji bywają pociągani do nadzwyczajnych ciężarów, i tak w r. 1828 musieli przyczynić się do pieczenia chleba dla ubogich[66]). Dlatego w Rosji niewielu kupców brodzkich może prowadzić obroty samodzielnie, jako kupcy I gildji[67]). Z powodu utrudnień doznawanych ze strony Rosji kupcy brodzcy wysuwają w r. 1809 i 1824 myśl, by kupcom rosyjskim ograniczyć swobodę prowadzenia handlu, na co urząd monarchji nie godzi się[68]). Prócz tego w r. 1830 wysuwają projekt opodatkowania kupców rosyjskich przebywających w Brodach na równi

---

[65]) AFM. Hkm. Com. 48 Oct. 1831.

[66]) AFM jw.

[67]) Jak dowodzą regestry rosyjskie, prowadzą obroty z Odessą w latach 1820-tych i 1830 Natansohn, 1831 Parazzli, 1838 i 1844 Kleberg; Ohloblin, s. 189 i 191 za Gos. Vněšn. Torg.

[68]) W r. 1824 kupcy brodzcy występują czynnie przeciw zaczęciu obrotów manufakturą przez dwu kupców lipskich C. F. Haenela i Samuela Needhama. Haenel spotyka się z knowaniami i drwinami ze strony brodzkich kup-

z kupcami krajowymi, a kupców tych według ich podania jest pięciu. Rząd monarchji odrzuca i tę myśl z obawy, aby nowe obciążenia nie skłoniły obcych kupców do opuszczenia wolnego miasta[69]).

Skutkiem tych niepowodzeń zmniejsza się liczba ludności miasta Brodów, maleje ilość ludzi zatrudnionych w handlu. Wielu kupców składa licencje i emigruje, wielu zaś z braku legalnych dróg zaczyna uprawiać przemyt i przez to naraża się na cierpienia w więzieniach rosyjskich[70]).

Z tego powodu ruch towarowy jest niższy w latach 1831—35, niż dawniej. Maleje udział kupców brodzkich w obrotach, ale handel jest jeszcze w stanie dość kwitnącym. Handel rosyjski przez Radziwiłłów wynosi w latach 1832—34 15 milj. rb. asygn. Maleją dostawy rosyjskie, podczas gdy dostawy z krajów zachodnich wzrastają do 9 milj. rb. asygn. Handel własny monarchji spada w latach 1831—35 do 2,5 milj. fl., spada mianowicie wywóz do 1,3 milj. fl., podczas gdy przywóz utrzymuje się na tym samym poziomie. Wynika stąd, że wzrost w przesyłkach do Rosji zaznacza się w przewozie wychodowym, natomiast spadek dostaw z Rosji odbija się na przewo-

---

ców żydów, którzy rzucają na niego klątwę i zaczepiają na ulicach. Magistrat brodzki stawia nawet wniosek, by jego towary zapakować w skrzynie i złożyć w magazynach kupców brodzkich. Jednakowoż na skutek odmownego stanowiska Gubernjum i Kamery, musiano firmę pozostawić w spokoju. W toku rozpraw brodzcy kupcy i przemysłowcy zgłaszają prośbę, by kupcom obcym wolno było jedynie sprzedawać towary hurtem, a obrotu detalicznego im zakazać. Prośbę tę popierają brodzki magistrat, cyrkuł złoczowski i inspektor celny brodzki. Na wniosek Gubernjum, Administracji kameralnej, Kamery nadwornej decyzją najwyższą, wydaną z rozkazu cesarza przez arc. Ferdynanda w Baden 28 VI 1833, przyznano obcym kupcom zupełną wolność prowadzenia handlu hurtownego według praw obowiązujących w pozostałych częściach monarchji. (St. R. 4447/1824).

[69]) St. R. 1287/1830, 6277/1833 i 6398/1831; rezol. arc. Ludwika z 7 I 1833. AP. Com. VI 401/1830. Nawet przychylny dla Brodów Urząd cyrkularny złoczowski, uważa, że przez wprowadzenie tej nowości państwo zyska niewiele, a rząd rosyjski sprowokuje się do nowych szykan. Gubernjum stwierdza, że uskutecznienie tego żądania godzi w intencję przywileju i interes państwa, który wymaga tego, by handel rozwijał się jak najlepiej i podniósł się z upadku, do którego doszedł po zniesieniu systemu kontynentalnego. Kamera nadworna popiera stanowisko Gubernjum.

[70]) AP. Com. VI fasc. I a 77908/1839 (w sprawie utrudnień stosowanych w Rosji i ustanowienia konsulatów), 50749/1838 (w sprawie podwyżki ceł w Rosji), 13352/1839 (podanie Lei Pollak o wstawienie się za mężem odsiadującym w więzieniu berdyczowskiem karę za przemytnictwo), 6551/1840 (skarga na utrudnianie dostępu na jarmarki rosyjskie). W podaniach tych proponują kupcy żydowscy, by w Radziwiłłowie, Żytomierzu, Kijowie i Połtawie utworzyć konsulaty austrjackie.

zie wchodowym. Tranzyt na Odessę wykazuje spadek od r. 1829, ale w jego wysokości zaznacza się stabilizacja [71]). Tranzyt na Odessę jest wolny dla wszystkich towarów z wyjątkiem wyrobów żelaznych, dla których Rosja stosuje pewne ograniczenia [72]). W tym czasie, mianowicie w r. 1834, jeden kupiec brodzki prowadzi nawet handel na Odessę z Turcją [73]).

W latach 1838—40 handel brodzki jest na tym samym poziomie: wynosi 15 milj. rb. asygn., z czego na przywóz do Rosji wypada 8 milj., na wywóz z Rosji zaś 7 milj. Jak widzimy, handel brodzki rozwija się w latach trzydziestych głównie dzięki dostawom z krajów zachodnich, rozwiniętych wysoko pod względem wytwórczości fabrycznej, szczególnie wiele tych towarów przybywa po wydaniu w Austrji taryfy tranzytowej w r. 1822 i 1829, aczkolwiek wiele towarów podąża do Rosji Dunajem [74]). Dostawy rosyjskie wykazują wzrost. Wprawdzie w porównaniu z latami dawniejszemi dowozi się mniej skór surowych, łoju, wosku, potaszu, futer, miodu, za to zaś dobrym zbytem cieszą się wełna i juchty. Mniejszy jest przywóz do Rosji, głównie z powodu mniejszego dowozu wyrobów włókienniczych. Dobrze za to idzie handel kosami, których w r. 1838 zbywano za 3 milj. rb. asygn. Obrót innemi materjałami przemysłowemi, jak stwierdza Paweł Endriss, wykazuje bardzo silny wzrost w porównaniu z latami dwudziestemi [75]). Ruch na Odessę podnosi się nieco stosunkowo, jednak nie dorównuje obrotowi z lat dwudziestych; byłby on wyższy, gdyby tranzyt Redut Kale-Tyflis był wolny [76]).

Ciekawie przedstawia Endriss stosunki handlu Brodów w r. 1841, dlatego przytoczymy je szczegółowo. Kupiec żydowski z Brodów, pragnący wpisać się w Rosji do pierwszej gildji i prowadzić tam handel przywozowy i wywozowy, spotyka się z tak wielkiemi utrudnieniami, że uzyskanie tych uprawnień jest prawie niemożliwe. Natomiast kupcy chrześcijańscy podobno nie doznają tych ograniczeń. Skutkiem wykluczenia żydów austrjackich z targów rosyjskich kupcy brodzcy przy zakupach muszą posługiwać się zastępstwami kupców rosyjskich, oczywista za opłatą prowizji. Ponieważ również zabronione im jest prowadzenie obrotów pieniężnych na targach

---

[71]) Ohłoblin jw., s. 193.

[72]) Schmidl s. 263 (1836 r.).

[73]) Dede, s. 166.

[74]) PGH za 1838 (zob. s. 21).

[75]) Daty Endrissa w sprawozdaniu Andrzejowskiego (zob. s. 86—89).

[76]) PGH za 1838 i 1840. Tranzyt na Odessę wynosi w r. 1838 2,500.000 rb. as. i 1600 q, 1840 540.000 rb. sr. i 1400 q.

rosyjskich z wyjątkiem Petersburga, Moskwy i Odessy, muszą też powierzać kupcom rosyjskim wypłaty gotówkowe. Żydzi brodzcy obchodzą trudności, związane z uzyskaniem wizy w konsulacie rosyjskim w Brodach, w ten sposób, że starają się o paszporty nie w Brodach, ale w miejscowościach wewnątrz kraju, gdzie wystawia się im certyfikaty przynależności. Oczywista dla kupców znanych takie obejście ograniczeń jest niemożliwe [77]). W r. 1838 i 1839 mimo ograniczeń rosyjskich znacznie więcej kupców jedzie przez Brody do Rosji, niż z Rosji do Austrji i większa jest ruchliwość obrotów w Austrji, niż w Rosji. Jednakowoż kupcy hurtownicy nie prowadzą tych obrotów osobiście, ale po największej części uprawiają je korespondencyjnie i spedycyjnię, i rzadko kiedy znaczniejszy kupiec brodzki jedzie do Rosji. Inni kupcy austrjaccy odbywają podróże do Rosji przez Triest i Odessę, lub też przez Czerniowce. Natomiast w Brodach zjawiają się kupcy rosyjscy, przybywający z Rylska (w gub. kurskiej) [78]). Endriss podaje następujący opis przywozu: w Radziwiłłowie dostawia się towary do granicy, tutaj woźnica rosyjski odprzęga konie, które z powrotem odprowadza się do Rosji, natomiast towary rosyjskie, o ile nie złożono ich w gospodzie, leżącej tuż obok granicy, zostają na tych samych furach, poczem otrzymawszy zaprzęg austrjacki udają się do Brodów, stąd zaś wracają do Rosji z odwrotną przesyłką. Wozy te prowadzą żydzi; ci którzy przywożą do Rosji towar zwani są „otdawczyki", a którzy wywożą do Rosji „prekazczyki", (tj. ci którzy „prekazajut'" tj. deklarują towar w Radziwiłłowie). Woźnicy rosyjscy (tzw. „kaca-

---

[77]) Sprawozdanie Pawła Endrissa (Zbiór Czołowskiego. Zob. s. 9—10). Stwierdza to na podstawie wiadomości prywatnych, za które, jak mówi, ręczyć nie może. Stwierdza, że według zapewnień kupca Serachiota, stosowanie represyj wobec kupców rosyjskich nie opłaca się, gdyż handel brodzki jest korzystny dla monarchji. Represje mogą skłonić Rosję do unicestwienia tranzyta na Brody i skierowania go na Kraków, a można ją skłonić do złagodzenia kursu w drodze dyplomatycznej. Wspomniany kupiec Serachioti jest jedynym kupcem brodzkim, który robi osobiście zakupy w Rosji, gdzie bez przeszkód zaopatruje się w towary mosiężne i skórzane, w Brodach prowadzi obrót detaliczny temi artykułami. Z kupców rosyjskich przybywają corocznie z Rylska: Tomasz Protassow, Arkadij Kuzyczkin, Jan Zyczyn, Jan Filomonow i Paweł Sawicz w sprawie handlu z kosami. Obaj pierwsi jeżdżą tylko do Brodów, ostatni odwiedzają fabryki kos w Styrji.

[78]) Sprawozdanie Endrissa jw. Według tego protokołu paszportów, wizowanych przez komisarjat policji w Brodach, było w r. 1838 numerów 5.448, w r. 1839 5.865. Wziąwszy jednak osoby, jadące kilkakrotnie za tym samym paszportem, pod jeden numer, stwierdzono, że w r. 1838 jechało do Rosji osób 709, do Austrji 509, w r. 1839 do Rosji 1.017, do Austrji 911. Tak samo przez Stojanów szło więcej osób do Rosji niż do Austrji.

by") przybywali dawniej liczniej do krajów monarchji, teraz rzadko można ich spotkać, gdyż obecnie przesyłki wchodzące do Austrji są obsługiwane przez woźniców krajowych [79]).

Dla woźniców rosyjskich interesy w r. 1839 są korzystne. Wtedyto obroty mają lepsze, niż w trzech latach poprzednich. Przyczynia się do tego najwięcej spekulacja kupców brodzkich na futra, zwłaszcza skórki zajęcze, prócz tego zyskowny jest transport wełny. Woźnicy rosyjscy wywożą z Brodów jako ładunek powrotny najwięcej kosy, zakupione przez kupców rosyjskich, inne zaś wywożą do Radziwiłłowa woźnicy miejscowi. W r. 1840 najwięcej transportów rosyjskich przychodzi z Moskwy, bo 61, potem z Berdyczowa — 41, Rylska (gub. kurska) — 22, Romny — 7, Niżnego Nowogrodu — 4, Rżewa — 3, Ostaszkowa (gub. twerska) — 1, Nieżyna (gub. czernichowska) — 1, Kremienczuga (gub. połtawska) — 1, Odessy — 1, Kiszyniewa — 2, z innych miejscowości Wołynia i Podola — 50, razem więc ponad 190 transportów. W r. 1841 liczba transportów z tych miejscowości wzrasta do 203. W r. 1842 zmniejsza się ilość transportów, w związku z osłabieniem się obrotu towarami rosyjskiemi, przejawiającem się w spadku zakupów skórek zajęczych w Moskwie i Irbicie i bezpośrednich posyłek futer z Petersburga do Lipska [80]).

W r. 1841 następuje osłabienie obrotu brodzkiego. Przyczyną jest kryzys pieniężny, który dotyka niemile kupców brodzkich [81]). Kryzys został wywołany w następstwie upadku Geymüllera i innych domów wiedeńskich w drugiej połowie r. 1841, co znowu pociąga za sobą liczniejsze bankructwa w Brodach i wytwarza pewien brak zaufania między kupcami miejscowymi a zagranicznymi [82]). Z tego

[79]) Spr. Endrissa jw.

[80]) PGH. za 1839 i 1841; Dede, s. 129. W r. 1837 wywożą furmanki rosyjskie przez Radziwiłłów 2.373 q futer, w r. 1838 kupcy rosyjscy wywożą wogóle 3943 q (wedle Redena 2.759 q), skórek zajęczych 2.379 q, przywożą zaś kos 11.200 q. W r. 1839 na 3.319 wozach przewieziono ogółem transportów 14.817 q za 6,686.694 rb. asygn. (wedle Redena za 1,191.000 rb. sr.), w tem wywieziono wogóle 3.563 q., skórek zajęczych 3.345 q, zakupiono kos 8.200 q, W r. 1841 w 203 transportach na 2.854 wozach przewieziono 13.059) wedle Redena 12.278 q), wartości 1,570.600 r. (wedle Redena j. w. 1,319.123), w tem wywieziono skórek zajęczych półobrobionych 1.670 (Reden jw.), zakupiono kos 2.748 q. W r. 1842 przewieziono ogółem 10.283 q za 1,019.069 (Reden jw.), w tem wywieziono skórek nieobrobionych 629 q, zakupiono kos 1.727 q (jw.). W r. 1844 na 17.815 wozach przybywa 3.577 q, a wypuszczono 14.238, koni przybywa 6.223, wypuszczono 28.505, razem 34.728; wołów wypuszczono 1.067. W r. 1859 ogółem wozów 11.944, przybywa 5.530, wypuszczono 6.414, koni ogółem 26.464, przybywa 10.800, wypuszczono 15.664.

[81]) Reden jw., wspomina o tem również Andrzejowski.

[82]) PGH za 1840.

powodu maleje podówczas obrót do 14 milj. rb. asygn., co równa się 5 milj. rubli srebrnych, spadek dotyka dostawy z Rosji do $2^1/_2$, podczas gdy dostawy z zachodu wzrastają do $2^1/_2$ milj. rs. W latach następnych obrót jest niższy, aczkolwiek daje się zauważyć powolny wzrost w latach 1842—1844. Ożywieniu ruchu sprzyja to, że Rosja w r. 1842 wyniosła Radziwiłłów na urząd celny kl. I. stopnia 2. W handlu Brodów robi stosunkowo najlepsze postępy przewóz wychodowy, potem przywóz i wywóz. Dostawy, przychodzące z Rosji idą jednak w mniejszym stopniu na użytek wytwórni austrjackich, głównie bowiem podążają przewozem wchodowym do krajów zachodnich. Od czasu zawarcia traktatu handlowego między Rosją a Prusami w r. 1842 przesyłki lądowe odbywają swą drogę z ominięciem Brodów. Jednakowoż w r. 1845 zaczyna się krótki okres upadku obrotów, w tymże roku słabnie wymiana rosyjsko-austrjacka, natomiast przewóz nie doznaje uszczerbku. Według danych austrjackich obrót przez urząd celny brodzki w latach 1842—1845 wynosi 9,8 milj. fl., m. k., z czego wypada na handel własny 2,6 tj. 25%, a na handel przewozowy 7,6 tj. 75% (w tem przewóz wchodowy 2,5, wychodowy 5,1). Dostawy z zachodu, obejmujące przewóz wychodowy i wywóz, wynoszą 6,5 milj. fl. m. k. tj. 64%, a dostawy rosyjskie, tj. przewóz wchodowy i przywóz 3,7 milj. tj. 36%. W tranzycie na Odessę zaznacza się szybki upadek [83]).

Jeszcze bardziej zmniejsza się handel brodzki w r. 1846. W tym czasie zaprowadzono żeglugę parową na linji Gałacz-Odessa, skutkiem czego towary przychodzące z jarmarków lipskich, zamiast iść przez Brody, zaczynają podążać do Rosji Dunajem i przez Odessę [84]). Ponadto obniża się wywóz monarchji, gdyż kraje jej nawiedził nieurodzaj. W r. 1847 jest w Austrji jeszcze większy nieurodzaj i głód, skutkiem czego wywóz maleje jeszcze bardziej, zato zaś podnosi się import, gdyż w Rosji zakupiono wielkie ilości zboża. Gdy w r. 1848 Austrja i kraje zachodnie były widownią wielkich wrzeń rewolucyjnych i walk o niepodległość i demokrację, w Brodach poza drobnem zajściem [85]) rok ten upływa spokojnie. Spadek handlu jest wówczas jeszcze silniejszy, obniżka następuje

---

[83]) Dede, s. 128 (r. 1844).

[84]) Gaz. Lw. 1847, s. 80.

[85]) 12 VI 1848 skutkiem awantury wywołanej przez podpitego żołnierza przychodzi do zajść, w czasie których wojsko austrjackie na rozkaz por. Grünzweiga urządza masakrę oraz zabija kilku ludzi. Poświadczają Leo Zuker, Józef Rieger, oficerowie oraz towarzysze Gwardji Narodowej. Rada Narodowa, Lwów 1848, s. 164.

we wszystkich kierunkach handlu, a w szczególności w dostawach rosyjskich, które wysyłano niechętnie do krajów objętych walką.

Od r. 1849 następuje poprawa sytuacji. Pewne korzyści przynosi traktat handlowy, zawarty między Austrją a Rosją 1847, walki wewnętrzne w monarchji biorą obrót pomyślny dla rządu reakcyjnego, w kraju panują rządy wojskowe, co kupcom brodzkim daje sposobność do robienia wielkich interesów na dostawach krajowych, a deprecjacja pieniądza i wzrost ażja na monetę kruszcową ułatwiają wywóz towarów krajowych, pozatem zniesienie pańszczyzny zwiększa zdolność konsumcyjną u ludności chłopskiej i skłania ją do czynienia większych zakupów. Dlatego już w r. 1849 ożywiają się wszystkie kierunki handlu, mimo, że w tym roku był wielki pożar. Przeciętnie w latach 1846—50 wynosi handel 9 milj., wzrasta w tym czasie przywóz i przewóz wychodowy, maleje przewóz wchodowy i wywóz.

E. Obroty po przejściu do systemu protekcyjnego. 1851—1870.

W latach 1851—55 warunki handlu towarowego przez Brody są jeszcze pomyślniejsze. W r. 1850 zrywa Rosja z systemem prohibicyjnym, w r. 1851 czyni to również Austrja i oba państwa przechodzą do systemu protekcyjnego. Dzięki temu handel nabiera rozmachu, wymiana bezpośrednia między Austrją a Rosją jest jeszcze żywsza, wywóz wzmaga się jeszcze bardziej i to silniej, niż przewóz wychodowy. Natomiast w rosyjskich dostawach zaznacza się duże przeobrażenie. Przewóz wchodowy doznaje obniżenia wartości tak silnego i w tak szybkiem tempie, że jest on niższy niż przywóz. Produkty rosyjskie przychodzące do Brodów tracą na znaczeniu międzynarodowem i służą odtąd raczej potrzebom przemysłu austrjackiego.

Handel podnosi się jeszcze bardziej po zawarciu traktatu z Niemieckim Związkiem Celnym i wydaniu nowej taryfy celnej, która wprowadza wiele zniżek i zwolnień od cła. Dochodzi on do rozmiarów niewidzianych od czasów blokady kontynentalnej w czasie wojny krymskiej, którą Rosja prowadzi od października 1853 z Turcją, od początku lutego 1854 z Francją, a od 2 kwietnia 1854 z Anglją. Wówczas ceny towarów idą w górę, pieniądz traci na wartości, przyczem dewaluacja dotyka szczególnie rosyjski rubel[86]). Wielki wpływ na podniesienie się handlu wywiera wojna przez to, że pociąga za sobą blokadę portów rosyjskich, oraz zamknięcie księstw

---

[86]) Ber. 1854—7, s. 4.

naddunajskich dla handlu rosyjskiego. Wojna ta zmusza handel Rosji do porzucenia dróg wodnych i skierowuje go na drogę lądową, na czem Brody odnoszą duże korzyści, Jednakowoż zachodzi duża różnica między handlem Brodów w czasie wojny krymskiej i w czasie blokady kontynentalnej. Gdy w latach 1806 nn. główną wartość handlu stanowiły przesyłki rosyjskie, to w latach 1854—55 wielki rozmiar osiągają przesyłki z zachodu. Największą wartość osiąga tranzyt wychodowy, gdyż z powodu zamknięcia drogi morskiej przesyłki obierają drogę lądową przez obszar celny monarchji i Brody, i tędy podążają wyroby gotowe oraz towary kolonjalne. Jeśli idzie o zbyt towarów krajowych, to tu nawet następuje załamanie się, albowiem w kraju dotkniętym wojną popyt na wyroby austrjackie spada do połowy, a bilans handlu brodzkiego jest nawet bierny. Nie tak silnie wzrastają dostawy rosyjskie, które jednak w przewozie wchodowym ożywiają się słabo, gdyż podążają do krajów zachodnich wprost i omijają Brody, głównie zaś skierowują się produkty rosyjskie do krajów monarchji. W czasie wojny krymskiej, jak widać, rozkwit handlu wzbogaca czynniki miejscowe i obce, natomiast wywóz monarchji nie tylko nie zyskuje, ale nawet doznaje zmniejszenia zbytu. Handel Brodów podnosi się w latach 1851—55 do 15,000.000 fl. Natomiast wedle danych rosyjskich jest wręcz przeciwnie: obrót spada do 2,100.000 rs., a nawet przywóz z Austrji jest niższy od wywozu rosyjskiego. Czyżby tak ogromny był przemyt do Rosji?

Błysk potęgi handlowej Brodów trwa i tym razem krótko, albowiem po ukończeniu działań wojennych i zawarciu pokoju w Paryżu 30 marca 1856 handel wraca na drogę morską. W r. 1856 ceny towarów spadają, a kupcy z trudnością sprzedają towary, które nagromadzili przedtem. W r. 1857 daje się odczuć w handlu brodzkim ogólny kryzys, który zimą 1857/58 przyszedł z Ameryki do Anglji, a potem do Hamburga i Austrji. Dlatego w latach 1856—57 obrót jest mały. Interesy, jak mówi Izba brodzka, po pokoju paryskim zostają dotknięte ciosem śmiertelnym, kredyt maleje, obrót przestaje naraz pulsować. Domy handlowe w Hamburgu, Manchester, Bradford, Liverpool i Glasgow zawodzą. Rosyjscy kupcy ustępują z powodu braku kredytu, kupcom brodzkim uciekają zapasy pieniędzy, na które liczyli. Nadto daje się odczuć zła obrona cudzoziemców i ograniczenia w Rosji, oraz bezsilność zagranicznych wierzycieli wobec rosyjskich dłużników. Następnie skarży się Izba brodzka, że wojna austrjacko-włoska z r. 1859 wywołała panikę, ceny spadły poniżej wartości, wycofywano kapitały, skutkiem czego następuje stagnacja. Równocześnie pożar nawie-

dza miasto w 1859 r.[87]). Transporty do Odessy, które ożywiły się w czasie wojny krymskiej, zanikają zupełnie, co zbiega się ze zniesieniem strefy wolnocłowej w Odessie w r. 1857[88]). Natomiast mniej ucierpiał handel produktami. Skupiony w nielicznych rękach, mniej zależny od kredytu, zwykle prowadzony za gotówkę, doznaje pewnej stagnacji, ale nie doznaje żadnego wstrząśnienia w obu kryzysach, bo handlarze produktami nie zbywają towaru za wszelką cenę, jak w obrocie manufakturą, lecz chowają go na lepsze czasy. Wojna powoduje pewne ożywienie obrotu; wielu fabrykantów w kraju i zagranicą w oczekiwaniu wojny morskiej sprowadza część zapotrzebowania tędy, zamiast morzem[89]). Pozatem w r. 1860 skarży się Izba brodzka, że nowe przepisy paszportowe rosyjskie są dotkliwe dla brodzkich woźniców[90]).

Jednakowoż w świetle danych statystycznych obrót towarowy w latach 1856—60 nie przedstawia się tak źle, wykazuje nawet ożywienie we wszystkich kierunkach, z wyjątkiem przewozu wchodowego, który wykazuje zanik. Wojna z r. 1859 jest coprawda czynnikiem hamującym, ale jest połączona z blokadą portów austrjackich, która paraliżuje handel morski monarchji. Również wedle danych rosyjskich w latach 1859—60 jest żywy obrót przez Radziwiłłów, ale, jak dowodzą dane z r. 1859, handel ten jest skupiony w $^3/_4$ w rękach rosyjskich kupców pierwszorzędnych i I gildji, w $^1/_5$ w rękach kupców II gildji, a na różne osoby przypada reszta[91]). Ponieważ dostęp do gildyj dla kupców brodzkich jest prawie że uniemożliwiony, to też jest jasnem, że wzrost obrotów towarowych odbywa się z ominięciem pośrednictwa kupców brodzkich. W latach 1856—60 handel brodzki jest więc wyższy, niż w latach 1851—1855, wynosi bowiem 17,2 milj. guld. w. a.[92]). Bilans handlu mo-

---

[87]) Ber. 1857—1860, s. 81—2.

[88]) Ohłoblin, jw. s. 195 za Müllerem.

[89]) Ber. 1857—60, s. 83.

[90]) HM. 27161, 31953, 37978 z r. 1860. Izba prosi spr. z 13 V 1860 l. 213 o interwencję, by woźnicy przychodzący tylko do granicy rosyjskiej podlegali jednorazowej odprawie paszportowej.

[91]) W r. 1859 obroty kupców przez Radziwiłłów są następujące:

	Przywieźli	Wywieźli
Kupcy pierwszorzędni i I gildji . .	2.028 tys. rb. sr.	1.260 tys. rb. sr.
kupcy II gildji	556 „	122 „
goście zagraniczni	— „	— „
osoby różne	69 „	106 „
Razem . .	2.653 tys. rb. sr.	1.488 tys. rb. sr.

(Vidy vněšnoj torgovli Rossii, R. 1859).

[92]) Obliczono te cyfry według sposobu podanego na s. 165. Pełna wartość handlu wynosi jednak 17.156 tys. guld., w czem wypada na przywóz 4.067,

narchji jest jednak bierny. Stwierdzają to również dane rosyjskie, wedle których handel Radziwiłłowa wynosi podówczas 3,8 milj. rb. sr., w tem do Rosji 1,1, z Rosji 2,7 milj.

Obroty podnoszą się nadal naogół w latach 1860—2; wzrastają mianowicie dostawy z Austrji i krajów zachodnich, maleją zaś z Rosji. Mimo spadku waluty austrjackiej wywieziono więcej wyrobów gotowych, ale w wyrobach włókienniczych daje się stwierdzić upadek[93]). Przyczyną upadku jest wybuch wojny secesyjnej w Ameryce oraz brak i drożyzna bawełny. W r. 1863 z powodu powstania styczniowego pod zaborem rosyjskim i zamknięcia granicy spada silnie handel, a spadek zaznacza się głównie w dostawach rosyjskich, podczas gdy w wywozie i przewozie wychodowym ubytek jest nieznaczny i zaznacza się głównie w handlu kosami. Jak widać, powstanie styczniowe zadaje wywozowi rosyjskich produktów poważny cios. Po powstaniu styczniowem obrót nietylko wraca do dawnego stanu, ale nawet podnosi się pomimo to, że handel wyrobami bawełnianemi jest nadal słabszy. Wywóz monarchji ma warunki niepomyślne z powodu nieurodzaju 1863—65, podrożenia pieniądza i wybuchu wojny z Prusami i Włochami, ale Izba uważa, że po zakończeniu wojny i pójściu papierów giełdowych w górę stosunki poprawiają się[94]). Jednakowoż należy stwierdzić, że mimo tych złych warunków wywóz przedstawia się nieźle, albowiem skutkiem wojny morskiej transporty skierowano na drogę lądową.

Naogół więc według danych austrjackich handel obniża się w latach 1861—65 do 14,4 milj. guld. w. a., mianowicie spada wywóz do 2,8, przewóz do 7,3, podczas gdy przywóz wzrasta do 3,9 milj. guld.

---

wywóz 4.129, przewóz 10,513. Od tych cyfr odliczamy zarówno w latach 1856—60, jakoteż w latach 1861—1880 obrót drzewem, ponieważ sprawozdania Izby podają dla niego tak ogromne rozmiary, że wypadają one jako znacznie większe, niż obrót drzewem w odniesieniu do całego handlu Austrji z Rosją. W tym wypadku nie mamy żadnych podstaw do przyjęcia, jakoby dane podane przez „Ausweise“ były tendencyjne. Być może, że powodem tej rażącej sprzeczności jest to, że znaczna część drzewa, wywiezionego do Brodów, wraca do monarchji reimportem, a prócz tego w imporcie występują dostawy, które pochodzą nie z Rosji, ale z wyłączenia brodzkiego. Z tego powodu odliczamy od pełnej wartości dla całego handlu brodzkiego 1,513 tys., w tem od przywozu 146, od wywozu 1.367.

[93]) Ber. 1860—62, s. 84. Wedle sprawozdania Izby w r. 1860 idzie wyrobów włókienniczych za 1,680 tys. guld. (w tem wyrobów bawełnianych 500, wełnianych 1.000, płóciennych 50, jedwabnych 110; dywanów 20); w r. 1861 idzie już 1,205 (mianowicie 360, 700, 30, 85 i 30); a w r. 1862 1,045 tys. guld. w. a.

[94]) Ber. 1863—65, s. 125—127.

w. a., z czego wynika, że bilans handlu monarchji jest nadal bierny. Przewóz wchodowy traci prawie zupełnie na znaczeniu [95]). Prócz wyrobów włókienniczych spadek obrotu wykazują również kramarszczyzna i maszyny, podczas gdy w przywozie zaznacza się głównie wzrost obrotu wełną. Natomiast w świetle danych rosyjskich w latach 1861—65 następuje nie upadek, ale wzrost obrotu do 4,0 milj. rs., do Rosji 2,6 milj., z Rosji 1,4 milj. rs. Tendencja jest rosnąca we wszystkich latach z wyjątkiem r. 1863. Dla usprawiedliwienia tej sprzeczności zwracamy uwagę na to, że od r. 1862 „Ausweise" wprowadzają nowe ceny oficjalne, które są naogół niższe od dawniejszych.

Lepsze warunki nastają od r. 1867 po zakończeniu wojny secesyjnej w Ameryce, wojny austrjacko-pruskiej i powrocie do normalnych stosunków, a zwłaszcza dzięki wybudowaniu kolei żelaznej, łączącej Brody z centrum monarchji. Ożywiają się przesyłki wyrobów gotowych na wschód, podnosi się nawet zbyt wyrobów bawełnianych. Na wielką skalę rozwija się handel drzewem, które z Brodów w wielkich ilościach posyła się na Zachód. Z Rosji ożywia się transport zboża, wzrasta handel bydłem, natomiast inne artykuły nie mają takiego wzrostu, upada nawet handel wełną, łojem, skórami bydlęcemi, towarami korzennemi, kosami, nasionami buraków cukrowych i anyżem, wyrobami jedwabnemi. Niepomyślną okolicznością jest wybudowanie kolei Kijów-Podwołoczyska [96]). Przyczynia się to tembardziej do omijania Brodów, że od strony austrjackiej wybudowano linję kolejową, prowadzącą do Podwołoczysk, na którą skierowuje się część wymiany austrjacko-rosyjskiej [97]). Prócz tego nawiedza miasto w r. 1867 klęska pożaru. Mimo powrotu do normalnych stosunków daje się stwierdzić w latach 1866—1870 dalszy spadek obrotu, który wynosi teraz 12,9 milj. guld. w. a. Zaznacza się obniżka przywozu do 2,2 guld. w. a., a przewozu do 6,7 milj. guld. w. a. [98]). Natomiast ożywia się wywóz dzięki zwiększonemu zbytowi wyrobów austrjackich do 3,9 milj. guld. w. a., a bilans handlu monarchji po dwu pięcioleciach bierności

---

[95]) W latach 1861—65 pełna wartość handlu wynosi 18,634, w tem wypada na przywóz 5,873, wywóz 5,456, przewóz 7,305 tys. guld. w. a. Na handel drzewem (zob. ods. 92) wypada ogółem 4,193, w przywozie 1,638, w wywozzie 2,555 tys. guld. w. a.

[96]) Ber. 1866—70.

[97]) HM. 36237/1874.

[98]) W latach 1866—70 pełna wartość handlu wynosi 45,423, w tem wypada na przywóz 5,873, wywóz 25,456, przewóz 7,305 tys. guld. w a. Na handel drzewem wypada ogółem 32,514, w przywozie 7,710, w wywozie 24,803, w przewozie 1 tys. guld. w a.

odzyskuje swą aktywność. Natomiast wedle dat rosyjskich następuje dalszy wzrost handlu, wynosi w r. 1866 — 4,200, 1867 — 5.100, 1869 — 4.900, 1870 — 7.100 tys. rb. sr. Wzrasta mianowicie zarówno wywóz, jak i przywóz rosyjski. W świetle cyfr austrjackich wzrost wywozu rosyjskiego tłumaczy to, że przewóz wchodowy ożywia się nieco dzięki transportom zboża na Zachód, podczas gdy przywóz do monarchji obniża się silnie z powodu upadku handlu wełną. Dostawy do Rosji doznają wzrostu głównie w wywozie z monarchji, podczas gdy przewóz wychodowy maleje.

F. Wpływ linji kolejowej na handel Brodów. 1871—1880.

W latach 1871—75 sytuacja gospodarcza jest naogół niepomyślna, są to lata nieurodzajów w Austrji i na Zachodzie, następnie daje się odczuć krach, jaki nastąpił na giełdzie wiedeńskiej w r. 1873, a ta katastrofa wywiera swój wpływ na kilka lat. Jeśli handel ożywia się w porównaniu z poprzedniem pięcioleciem, dzieje się to dzięki temu, że dobry skutek wywiera wybudowanie w r. 1872 kolei rosyjskiej prowadzącej do Radziwiłłowa i połączenie Radziwiłłowa z Brodami linją kolejową, dzięki czemu handel zbożem podnieść się może jeszcze bardziej, a dostawy zboża, poszukiwanego podówczas na zachodzie, są olbrzymie. Skutkiem tego, jak mówi Lipp, targ na zboże zdobył sobie znaczenie dominujące, a zbywa się też wyroby włókiennicze, żelazne, szklane, kramarszczyznę, kosy; następnie trzymano na składzie i sprzedawano kawę, cukier, herbatę, towary kolonjalne, wino, rum, napoje alkoholowe, pióra, włosień koński itp., pozatem znaczny jest handel bydłem i końmi. Jednakowoż prócz zboża i cukru inne artykuły poruszają się w granicach ciaśniejszych[99]). W latach 1871—75 handel Brodów mimo niepomyślnych warunków wzrasta do 21,8 milj. guld. w. a. Wzrasta głównie przewóz, osiągając 13,3, oraz ożywia się silnie przywóz, dochodząc do 4,2 milj. guld. w. a.[100]). Wywóz pomimo kryzysu wzrasta do 4,3 milj., zaznacza się jednak słabszy zbyt kos. Wzrost handlu brodzkiego stwierdzają również dane rosyjskie, według których handel osiąga 7,4 milj. rb. sr., a mianowicie obrót obniża się w latach 1871—1872, zato zaś w latach 1873—75 wzrasta do $9^1/_2$. Dane rosyjskie stwierdzają, że od r. r. 1870 zaczyna się przewaga wywozu rosyjskiego nad dostawami z zachodu i z wyjątkiem r. 1872 trwa do r. 1876. Jednakowoż

---

[99]) Lipp, Der Kohlenexport, s. 270; Reclus, s. 406—407.

[100]) W latach 1871—75 pełna wartość handlu wynosi 41,222, w tem wypada na przywóz 14,164, wywóz 13,729, przewóz 13,329 tys. guld. w. a. Na handel drzewem wypada ogółem 19,376, w przywozie 9,933, wywozie 9,435, przewozie 8 tys. guld. w. a.

według naszych obliczeń ruch przez główny urząd celny w Brodach przedstawia się wręcz przeciwnie, albowiem przywóz i przewóz wchodowy są znacznie niższe, niż wywóz i przewóz wychodowy. Towary rosyjskie idą głównie do krajów monarchji, a są też duże przesyłki do krajów zachodnich dzięki zapotrzebowaniu na zboże i wzrostowi handlu piórami. Jednakowoż korzyści z tego znacznego ożywienia ruchu towarowego udzielają się kupcom brodzkim w małym stopniu, Rosja bowiem wzmaga swe szykany w stosunku do kupców żydowskich (zob. s. 55—56) i zaczyna wydalać ich zagranicę. I tak wydalono w grudniu roku 1873 wielu kupców wyznania mojżeszowego z Kurska, gdzie czynili zakupy na zboże[101]). Rugi te nie są jednak wynikiem samowoli rosyjskiej policji, ale odbywają się na podstawie art. 16 i 17 ukazu z dnia 31 XII 1867, który zakazuje żydom stałego zamieszkania w Rosji Zachodniej, Małorosji i Besarabji, a mianowicie w zachodnich gubernjach pogranicznych na przestrzeni 50 wiorst od granicy oraz ogranicza im pobyt w gubernji kijowskiej z wyjątkiem Kijowa. Wyjątek uczyniono tylko dla tych żydów, których stanowisko społeczne i znaczne operacje handlowe i finansowe są uznane za korzystne dla Rosji i tym właśnie kupcom pozwolono osiedlać się za opłatą patentu I gildji[102]). Izba brodzka stwierdza, że handel galicyjski, który spoczywa wyłącznie w rękach żydowskich, jast zagrożony, oraz że żaden kupiec żyd nie odważy się jechać do Kijowa, Kurska, Konotopu, Rylska, Orła, ani dawać zaliczki i jest w wiecznym strachu przed policją. Skutkiem tego upadły wypłaty i wkradła się niepunktualność. Izba brodzka podaje fakt, w który trudno uwierzyć, a mianowicie donosi, że w Rosji każdy osobnik o nazwisku niemieckiem jest uważany za żyda i że musi wykazywać się metryką chrztu na dowód, że jest chrześcijaninem[103]). Następnie w r.

---

[101]) HM. 44232/1873. Telegram H.M. Kallira z 25 XII 1873, który stwierdza, że te rugi grożą niebezpieczeństwem dla handlu zbożem,

[102]) HM. 13222/1874, według Mayera, posła austrjackiego w Petersburgu z 15 III 1874. Mayer uważa, że nie można liczyć na skuteczność interwencji rządu monarchji, ponieważ według układu rosyjsko-austrjackiego z 2/14 IX 1860, art. XIII, ograniczenia, zastosowane do żydów w krajach jednej strony, odnoszą się też do poddanych drugiej strony.

[103]) HM. 23816/1874. Sprawozdanie Izby brodzkiej z 20 V 1874. Uważa Izba, że system rosyjski jest przeciwieństwem swobód, jakich poddani rosyjscy zażywają w Austrji i jest sprzeczny z duchem liberalizmu stulecia, postępem komunikacji i dążnością do usunięcia barjer celnych. Pisze o tem Gazeta Narodowa Lwów, 24 VI 1874, nr. 142, s. 1. i powiada, że „Żydzi podnieśli krzyk i lament do nieopisania wskutek wypędzenia z Kurska...“ i powołuje się na bliższe szczegóły, jakie podają wiedeńskie dzienniki i Gazeta Lwowska. Gazeta Narodowa uważa ten ustęp za najbardziej zabawny. Według niego cały

1876 kupcy austrjaccy - żydzi w Radziwiłłowie otrzymują zakaz przebywania tamże i dostają tylko pozwolenie na pobyt w przeciągu 25 godzin. W r. 1879 w okręgu krzemienieckim wydalono kupców żydów mających paszporty, co według posła austrjackiego ma na celu wyłapanie tych, co dostali się do Rosji drogą przemytu [104]). W r. 1880 skarży się Izba brodzka, że kupcy muszą przekraczać granicę, by uniknąć przepakowywania; pocztą bowiem idzie towar 2—3 dni, a oclenie odbywa się brevi manu. Z tego powodu wielu kupców zostało schwytanych na kontrabandzie. Kupcy są poddawani rewizji osobistej i bywają całkowicie rozbierani, ludzie mający dobre paszporty często bywają odpędzani, a w razie puszczenia za paszportem każe się im składać różne opłaty [105]). To też nic dziwnego, że lata siedmdziesięte wykazują znaczny spadek liczby firm protokołowanych w Brodach (zob. s. 140).

W latach 1876—80 następuje obniżka obrotu, w latach 1876—7 spadek jest jeszcze nieznaczny, interesy są jeszcze pomyślne dzięki skutkom wybudowania kolei i żywemu jeszcze handlowi zbożem. Potem nastają lata niepomyślne. Bardzo hamująco na obroty wpływa taryfa rosyjska z r. 1877, która wprowadza cła w złocie, co równa się znacznej podwyżce cła. Pozatem niekorzystnie działają złe żniwa w Austrji, oraz wojna rosyjsko-turecka 1877—79, która swem działaniem obejmuje morze Czarne. Obrót obniża się,

---

handel austrjacki jest zagrożony ruiną skutkiem wspomnianego ukazu. Musimy tu zaznaczyć, że Izba brodzka mówi o ruinie grożącej handlowi, Galicji, a nie handlowi całej monarchji. Mimo tego sprostowania ustęp brzmi dość przesadnie.

[104]) HM. 21409/1876, telegram Izby brodzkiej z 11 XII 1876; HM. 30696/1879, Sprawozdanie Izby z 20 IX 1876. Izba prosi, by rząd monarchji przeciwdziałał rosyjskim zarządzeniom, dotyczącym zakazu pobytu żydów narodowości austrjackiej (!) w Radziwiłłowie i Odessie; HM. 32199/1879, sprawozdanie Namiestnictwa z 26 IX 1879 (podp. Zaleski). Powołuje się na telegram Izby, która uważa wspomniane zarządzenie rosyjskie za sprzeczne z traktatem z 24 XII 1860 (RGB 272), natomiast według relacji Langenaua, posła austrjackiego w Petersburgu generał - gubernator wołyński powołuje się na ukaz z r. 1867.

[105]) HM. 34503 i 40011/1880. Sprawozdanie Izby z 29 X 1880. Opłaty rosyjskie są następujące: do kwoty 20 kop. przychodzi stempel 60 kop., na komerčestvo 1 rub., deklarację (jrłyk) 60 kop., markę 20 kop., razem zaś zamiast 2 rb. 60 kop). Austrja interwenjuje u rządu rosyjskiego (HM. 34503/1834) lecz interwencja jest bezskuteczna (HM. 26337); por. HM. 1738/1874 i 40063/1876. Gazeta Narodowa (j. w.) mówi, że na staranie poselstwa austrjackiego wstrzymano, a raczej odroczono wypędzenie żydów z Rosji. Na to brak potwierdzenia w aktach. Rząd interwenjuje też w r. 1880. (HM. 34503/1880, MR/HP f. 204 l. III 5563/9 i 6351/9; HM. 40011/1880).

ale obniżka tym razem jest silniejsza po stronie eksportu rosyjskiego, który według danych rosyjskich traci swą poprzednią przewagę nad dostawami z zachodu [106]). Spadek obrotu w latach 1876—1880 dotyka wszystkie kierunki. Cały obrót wynosi wówczas 19,9, w tem przywóz 4,2, wywóz 3,8, przewóz 11,8 milj. guld. Bilans handlu monarchji jest bierny [107]). Trzeba jednak stwierdzić, że w tych latach, jak zresztą w całem ósmem dziesięcioleciu, handel jest wyższy, niż w latach sześćdziesiątych. Oczywista jest to wynik uzyskania połączeń kolejowych, na które kupcy brodzcy tak długo czekali. O ile jednak kolej ożywia ruch towarowy, o tyle znów zmniejsza rolę pośrednictwa kupca brodzkiego i zbliża zainteresowane sfery austrjacko-rosyjskie, umożliwiając im wymianę bezpośrednią. Zresztą handel na Radziwiłłów wykazuje zastój w porównaniu z rosyjskim handlem morskim i lądowym z Niemcami, który w latach 1851—81 podniósł się znacznie, a nawet okazuje tempo słabsze, niż handel rosyjsko-austrjacki. Widoczna tu konkurencja Podwołoczysk.

Ciosem dla handlu Brodów jest odebranie przywileju, zniesienie wolnego okręgu celnego i wcielenie do austrjackiego obszaru celnego. Nagłe zniesienie wyłączenia bez okresu przejściowego i bez koncesyj sprawia, że dla kupców, wracających z zagranicy i mających zapasy towarów angielskich, francuskich i niemieckich, a liczących na ulgi, niemożliwym jest szybki wywóz do Rosji z powodu tamtejszych ceł w złocie, niepomyślnej konjunktury oraz obowiązku poddania ocleniu towarów. Jest to katastrofa dla importu towarów zagranicznych, tem większa, że nie było czasu na znalezienie nowych źródeł utrzymania. Dlatego kupcy ponoszą ogromne straty, Brody upadają, a położenie na krańcu państwa utrudnia miastu udział w handlu krajowym i uniemożliwia współzawodnictwo z miejscami przemysłowemi, leżącemi bliżej środka monarchji; ponadto zaś wyroby austrjackie nie mogą wytrzymać konkurencji z wyrobami angielskiemi w Rosji. Handel w latach 1881—5, jak mówi Izba, wygląda jak pobojowisko [108]); handel podupadł we wszystkich kierunkach, lecz mimoto jeszcze kwitną obroty produktami rosyjskiemi i towarami przeznaczonemi dla Rosji, zaczęto skupywać jaja na eksport. Wogóle po odebraniu przywileju miasto

[106]) Ber. 1876—80, s. 3; Matthaei, s. 286.

[107]) W latach 1876—1880 pełna wartość obrotu wynosi 19,864, w tem wypada na przywóz 4,230, na wywóz 3,816, przewóz 11,818 tys. guld. w. a. Na handel drzewem wypada ogółem 419, w przywozie 132, wywozie 275, przewozie 12 tys. guld. w. a.

[108]) Ber. 1881—85, s. 3.

musi przejść kryzys 20-letni i potem własnemi siłami, zdolnościami handlowemi zdoła przystosować się do zmienionych warunków bytu i istnieje na podstawie swego przemysłu i handlu międzynarodowego, prowadzonego między Rosją a zachodnią Europą. Do dawnej świetności miasto nie wróci. Wybudowanie linji kolejowej Lwów - Stojanów odciąga okolice Radziwiłłowa od sfery wpływów Brodów i przenosi ich grawitację do Lwowa [109]).

W rozwoju handlu Brodów dominującą rolę odgrywa przewóz, a zwłaszcza przewóz wychodowy, który wciąż przybiera na sile. Natomiast przewóz wchodowy stoi o wiele niżej, ma tendencję malejącą, a w drugiej połowie XIX wieku traci na znaczeniu i choć ożywia się nieco po wybudowaniu kolei, nie wraca do dawnych rozmiarów. Handel własny monarchji posiada znaczenie drugorzędne, choć rośnie silniej, niż handel przewozowy; tak przywóz, jak i wywóz idą w górę. Najwięcej idzie towarów po wybudowaniu linij kolejowych łączących Brody z centrum Austrji i Rosji. Przewaga przewozu wychodowego nad wywozem to fakt, który potwierdza zarzuty przeciwników przywileju, że korzyści z handlu Brodów spływają na rzecz obrotu towarami obcemi, ale trzeba przyznać, że zbyt towarów krajowych jest znaczny i że bilans handlu zagranicznego monarchji na odcinku brodzkim w przeważnej ilości lat jest czynny. Dlatego w wyniku ostatecznym trzeba stwierdzić, że korzyści rynku brodzkiego dla zbytu wyrobów gotowych monarchji są znaczne.

3. Przywóz.

A. Ogólny przebieg obrotu.

Przywóz z Rosji, jak stwierdziliśmy na s. 55, ma dla monarchji drugorzędne znaczenie, albowiem sprowadza ona z Rosji niewiele, a produkty potrzebne dla własnego przemysłu sprowadza raczej z krajów niemieckich, bałkańskich i przez porty adrjatyckie. Mimoto rynek brodzki posiada niemałe znaczenie, ponieważ stanowi punkt koncentracyjny dla dostaw rosyjskich i przez długie lata jest stacją graniczną, przez którą większa część importu z Rosji skierowuje się do monarchji.

Po wcieleniu Brodów do Austrji przywóz rozwija się nadal i obejmuje pewne dostawy polskich produktów i towarów tureckich, które zbywa się w Galicji. W r. 1787 wartość przywozu wynosi 222 tys. fl., w tem pierwsze miejsce zajmują skóry i skórki, po-

---

[109]) Kapelusz Józef, Stosunki przemysłu w powiecie brodzkim, s. 12—13.

tem napoje alkoholowe, jak wódka i piwo, dalej zaś idą konie, wyroby kuśnierskie i wosk[1]).

Przywóz maleje od czasu, jak w sąsiedztwo krajów austrjackich wchodzi Rosja, która od r. 1796 daje odczuć ostrze swej polityki, dążącej do popierania własnego handlu morskiego kosztem handlu lądowego. Dopiero w czasie blokady kontynentalnej, kiedy handel morski jest unieruchomiony, a monarchja jest pozbawiona portów adrjatyckich, nastaje konjunktura nadzwyczaj pomyślna, a przywóz przybiera olbrzymie rozmiary. Od r. 1807 następuje silny wzrost importu produktów rosyjskich i osiąga punkt kulminacyjny w r. 1810. Posłano wówczas ogromne ilości anyżu, miodu, skórek baranich i zajęczych, włosienia końskiego, potaszu, juchtów, mydeł, konopi i miedzi. Pozatem od roku 1808 jest ogromny import towarów zamorskich, zwłaszcza kolonjalnych i obejmuje ogromne ilości bawełny, a potem również kawy, cukru, pieprzu itp. Po r. 1810 dostawy produktów rosyjskich maleją, lecz są jeszcze wyższe, niż w r. 1806, natomiast import towarów kolonjalnych wzrasta dalej i osiąga punkt kulminacyjny w r. 1812 w przededniu wybuchu wojny francusko-rosyjskiej.

Po upadku blokady kontynentalnej wywóz rosyjski wraca na normalne tory, a przywóz lądowy do monarchji maleje. Dostawy produktów rosyjskich są znacznie niższe, niż w latach 1806—1808. Spadek ten tłumaczono w r. 1818 chwianiem się kursu pieniądza papierowego, co kupca rosyjskiego ma odstręczać od dostawiania towarów w większej ilości[2]). Kiedy Rosja wydaje w r. 1819 dość łagodną taryfę, import wzrasta i osiąga w r. 1820 1,7, a w r. 1821 nawet 3,2 milj. fl. Ówczesny obrót, niższy w porównaniu z latami 1806—8, tłumaczy Harwik w ten sposób, że za przyczynę upadku podaje wysokie ceny produktów w Rosji, podczas, gdy na Węgrzech są one niskie[3]). Jednakowoż od roku 1822,

[1]) HKA f. 2982 M 2. W r. 1787 przywieziono skór krowich i cielęcych za 20.263 fl., wołowych za 13.416, zajęczych za 17.835, jagnięcych białych i czarnych za 8.806 fl., wódki 12.647, piwa 13.274, wyrobów kuśnierskich i wosku poniżej 10 tys.

[2]) Według spr. Harwika za I półrocze 1818 spada przywóz anyżu, lnu, futer, konopi, miodu, łoju, wełny owczej, wzrastają zaś dostawy drzewa farbierskiego, smaru wozowego i cukru. W II półroczu 1818 według spr. Harwika silnie wzrosły dostawy anyżu, miodu, łoju, smaru do wozów, natomiast silnie spadł dowóz futer, włosienia, konopi, drzewa farbierskiego, rozynek i mydeł. Sprawozdanie za I półrocze 1819 mówi, że w por. z latami 1806—1808 spadły dostawy anyżu, futer, konopi, miodu, łoju.

[3]) Według spr. Harwika za I półrocze 1821 niższy jest przywóz anyżu, lnu, konopi, miodu, łoju, smaru wozowego i wełny owczej.

kiedy prohibicjonizm rosyjski doprowadzono do najwyższego stopnia, zaznacza się silny spadek przywozu którego wartość przeciętna wynosi w latach 1821—1825 1,7 milj. fl. Harwik stwierdza wyraźnie w r. 1822, że na spadek obrotu wpłynął zakaz przywozu wyrobów obcych do Rosji, skutkiem czego kupiec rosyjski nie chce przysyłać swych towarów do Brodów, gdyż nie ma ich za co mieniać[4]). W r. 1824 obrót jest niższy już nie tylko w porównaniu z latami 1806—1808, ale nawet z l. 1821—23. Spadek przywozu produktów wyjaśnia Harwik tem, że łatwiej jest sprowadzać je z Węgier, gdzie są takiej samej jakości, co rosyjskie, a koszta transportu są mniejsze[5]). A zatem tłumaczono niskie obroty przyczyną konjunkturalną, jaką są niepomyślne ceny, a mało zdawano sobie sprawy z tego, że odpływ przesyłek produktów rosyjskich i kierowanie ich na porty morskie stanie się tendencją stałą. W latach następnych obrót spada jeszcze bardziej i wynosi w latach 1826—30 i 1831—35 1,2 milj. fl. Najniższy poziom jest w r. 1827, potem obrót ożywia się. W tradycji kupców brodzkich żyje wspomnienie, iż handel był szczególnie żywy w czasie wojny rosyjsko-tureckiej w r. 1829. Istotnie obrót podniósł się wtedy do 1,4 milj. fl., ale suma ta nie jest tak pokaźna, gdy się zważy, że jest ona niższa niż w latach 1819—1824. W latach 1830—33 przywóz nieco rośnie, potem zaś wciąż spada, a w latach 1836—1840 obniża się do 900 tys. fl. W latach czterdziestych następuje nieznaczne ożywienie, w latach 1841—45 wynosi przywóz 1,1 milj. fl.; coprawda w r. 1840 zaznacza się jeszcze spadek dostaw produktów rosyjskich[6]), lecz od roku 1842 transporty zwolna wzrastają. Przywieziono podówczas duże ilości juchtów, wełny, wosku i dość dużo włosienia końskiego. Ożywia się dalej przywóz w latach 1846—50 do 1,2 milj. fl. dzięki temu, że głód i nieurodzaj 1846—47 sprzyjają zwiększonemu importowi zboża. Coprawda w r. 1848 z powodu wojny domowej w Austrji spada import do niskiego poziomu, lecz od roku 1849 podnosi się jeszcze bardziej dzięki zawarciu traktatu handlowego z Rosją w r. 1847, oraz dźwignięciu się przemysłu austrjackiego, skutkiem czego wzrasta zapotrzebowanie na produkty rosyjskie, głównie na wełnę, a także na łój.

Ogromnie podnosi się przywóz po r. 1850 i wynosi w latach 1851—55 4 milj. fl. m. k. dzięki temu, że taryfy austrjackie z l. 1851

---

[4]) Spr. Harwika za II półrocze 1822.

[5]) Według spr. Harwika za I półrocze 1824 spada przywóz anyżu, futer, konopi, miodu, łoju, a wzrasta przywóz wosku i juchtów.

[6]) PGH za 1841 (zob. s. 21).

i 1853 zniżają cło na wiele towarów, oraz znoszą całkowicie cło na niektóre produkty. Najwięcej zaś zyskuje przywóz w czasie wojny krymskiej i blokady portów rosyjskich w l. 1854—1855. Osiąga wówczas rozmiary, jakich nie widziano od czasów blokady kontynentalnej. W latach 1851—55 następuje ogromny wzrost dostaw wełny, bardzo wielki kamieni szlachetnych, duży wzrost przesyłek łoju, zboża, szczeciny, ponadto zaczyna się żywy obrót towarami kolonjalnemi, zwłaszcza herbatą, upada zaś handel woskiem. W latach 1856—1860 warunki nie są pomyślne. Po ukończeniu działań wojennych handel rosyjski wraca na dawne tory, następnie daje się odczuć kryzys w r. 1857. Mimoto obrót spada nieznacznie i wynosi 3,9 milj. guld. w. a. czyli 3,4 milj. m. k.[7]). Coprawda spada znacznie przywóz kamieni szlachetnych, zboża, upada handel juchtami, za to zaś wzmaga się jeszcze bardziej obrót wełną, która podówczas jest najważniejszym artykułem. W latach 1861—65 przywóz wynosi nadal 3,9 milj. guld. w. a.[8]). Naogół warunki są dobre. Chwilowe zaburzenie wywołuje powstanie styczniowe z l. 1863—4, które daje się odczuć kupcom brodzkim dotkliwie, zwłaszcza dlatego, że Rosja zakazuje wywozu szeregu towarów[9]). Wełna stanowi nadal najważniejszy objekt obrotu[10]). Ożywia się znacznie import korali, zaczyna się też większy obrót lnem i bydłem. Pomijamy ogromne transporty drzewa, mające miejsce w tem pięcioleciu i następnych, ponieważ, jak wspomnieliśmy (s. 192 ods. 92), stanowi on reimport drzewa wywiezionego z Galicji do Brodów. W latach 1866—1870 następuje znaczne osłabienie obrotu, wynosi on 2,2 milj. guld.[11]). Przywóz szeregu towarów maleje, spadają dostawy wełny, drogich kamieni, herbaty i lnu. Ożywia się za to w tem pięcioleciu przywóz zboża, bydła, szczeciny, piór i wyrobów włókienniczych.

Bardzo znaczny wzrost obrotu zaznacza się w latach 1870—75, wynosi wówczas 4,2 milj. guld. w. a.[12]). Dopiero bowiem od r.

---

[7]) Zob. s. 192, ods. 92.

[8]) Zob. s. 194 ods. 95.

[9]) HM 1076/1864. Spr. Izby brodzkiej z 17 I 1864. Zakaz ten obejmuje zboże, mąkę, bydło, skóry i skórki, futra, włosień koński. Izba żali się, że to nowe utrudnienie rosyjskie wywołuje upadek dobrobytu i zubożenie niższej klasy ludności, i dotyka nie polskich powstańców, ale galicyjskie kupiectwo. Dlatego prosi Izba rząd o interwencję w Petersburgu w sprawie zniesienia zakazów. Załatwienia prośby nie znamy.

[10]) Uderza, że w porównaniu z latami 1856—1860 obrót wełny wzrasta wartościowo, gdy maleje ilościowo. Powodem tej różnicy jest przyjęcie wyższej ceny szacunkowej od r. 1862, 130 zamiast 94, skutkiem czego wartość obrotu wełną wynosi 2,5 milj. guld. w. a. zamiast 1,9.

[11]) Zob. s. 194, ods. 95.

[12]) Zob. s. 195, ods. 100.

1870, jak twierdzi Matthaei, ożywia się wywóz rosyjski do Austrji. Wzrost ten tłumaczy Bloch wpływem wybudowania linij kolejowych w Rosji. Działa tu jednak i chwilowa konjunktura: jest nią nieurodzaj, panujący w krajach monarchji w tem pięcioleciu, zwłaszcza w r. 1874. Skutkiem tego następuje ogromny przywóz zboża. Również wielki przyrost zaznacza się w obrocie bydłem, ponadto zaczyna się znaczny import tytoniu. Następuje zaś bardzo duży upadek w obrocie wełny, oraz produktów zwierzęcych z powodu konkurencji towarów zamorskich. Chociaż po r. 1875 minęła konjunktura nieurodzajów, import w latach 1876—80 pozostaje na tym samym poziomie i wynosi nadal 4,2 milj. guld. w. a.[13]). Aczkolwiek wówczas zaznacza się spadek obrotu odnośnie szeregu towarów, zwłaszcza zboża i tytoniu, to wzrastają bardzo transporty bydła, włosia, szczeciny, piór, oraz zaczyna się większy import ryb i przędzy wełnianej. Naogół zatem dzięki wybudowaniu z jednej strony linji kolejowej Lwów-Brody w r. 1869, z drugiej zaś Zdołbunów - Radziwiłłów w r. 1872, obroty z lat siedmdziesiątych są większe, niż w latach sześćdziesiątych. Jednakowoż wzrost importu nie idzie w parze z wzrostem całego importu rosyjskiego do Austrji. Zaczyna się przewaga Podwołoczysk, pozatem zaś maleje rola kupców brodzkich w wymianie austrjacko-rosyjskiej. I w tem tkwi upadek przywozu przez Brody, choć w cyfrach bezwzględnych obrót i jego rozwój przedstawia się nieźle. Chociaż upadł zupełnie handel jednemi produktami, jak wosk i juchty, utrzymał się handel skórami i skórkami, szczeciną i rozwinął się handel zbożem i bydłem.

B. Obrót surowcami.

Z Rosji przywożono głównie surowce, wśród tych przeważają materjały do fabrykacji, a mniejsza część wartości przypada na środki spożywcze. Pośród materjałów do fabrykacji pierwsze miejsce zajmują materjały włókiennicze, przedewszystkiem zaś wełna. W w. XVIII import wełny jest jeszcze nikły; w r. 1787 idzie jej zaledwie 81 q. Obrót tym towarem zyskuje na znaczeniu dopiero w wieku XIX, gdy w krajach zachodnich wzrosło zapotrzebowanie na ten towar z powodu rozwoju sukiennictwa. W Austrji ten towar jest również pożądany, gdyż produkcja krajowa wełny nie jest dostateczna. Austrja obciąża przywóz wełny cłem bardzo niskiem, a taryfa z r. 1853 uwalnia ten towar całkiem

---

[13]) Zob. s. 198 ods. 107. Jest to wartość według cen oficjalnych z roku 1862. Według cen handlowych (zob. s. 165) wartość wynosi 4.700 guld. w. a.

od opłaty cła. Wełna przychodzi z południowych gubernij Rosji, występuje w Brodach w gatunku przednim i poślednim, a do Austrji sprowadza się ją w latach 1840 nn. raczej w gatunku gorszym, który posiada tę złą stronę, że przychodzi w stanie surowym i niemytym. Dopiero w II połowie XIX w., jak np. w latach siedmdziesiątych, idzie wełna do Austrji już w stanie mytym [14]). Wśród gatunków wełny wybija się towar strzyżony z merynosów, którego dostawcami są właściciele dóbr na Ukrainie, posiadający owczarnie, i tak w r. 1838 przysyłają ją ks. Wittgenstein, hr. Alfred Potocki, ks. Lubomirski. W Galicji wełna rosyjska nie cieszy się szczególniejszym popytem. Nowoustanowiony targ na wełnę we Lwowie wykazuje w r. 1837 i 1838 mały obrót. W r. 1839 idzie nieco pomyślniej, ale wciąż jeszcze nie odpowiada celowi, do którego został powołany i nie wywiera wpływu na handel wełną rosyjską w Brodach. Na targu lwowskim pojawia się prawie wyłącznie wełna galicyjska, obca zaś występuje w ilości znikomej. W następnych latach obroty na jarmarku lwowskim są nadal słabe, w r. 1840 dowieziono wełny rosyjskiej mało, a w r. 1841 nie przyszło jej prawie nic. Wełna, przeważnie w gatunku zwyczajnym, idzie głównie do Brna do wyrobu sukna dla armji austrjackiej [15]). Przesyłki wełny podążają pozatem do Bielska, Białej i Wiednia [16]). Wytwórcy austrjaccy sprowadzają początkowo niewiele wełny, lecz w miarę postępu wytwórczości transporty zwiększają się coraz bardziej. Obrót wełną jest znaczny od r. 1842 i wynosi ponad 2.000 q. Wówczas przywieziono dużo merynosów, skutkiem czego kupcy są zdania, że zapotrzebowanie fabryk na wełnę nie zmniejszy się [17]). Zdanie kupców okazuje się trafne, bo istotnie dostawy rosną z roku na rok. I tak wiele towaru (5.000 q) sprowadzono w r. 1844, kiedy to wiele wełny wymieniono za pszenicę. Przywóz wełny wynosi przeciętnie w latach 1841—1845 3.000 q, a w latach 1846—1850 wzrasta do 4.000 q. Obrót wełną ożywia się szczególnie po r. 1848. W latach 1851—1855 przywieziono przeciętnie 19.000 q. Ogromne rozmiary osiąga import wełny w czasie wojny krymskiej, wynosi ponad 35.000 q, i jest najwyższy w badanem stuleciu [18]).

---

[14]) Matthaei, Exporthandel, s. 102.

[15]) P G H za 1838, 1840, 1841 (zob. s. 21). Wełny galicyjskiej na jarmarku lwowskim jest w r. 1839 960 q, niegalicyjskiej 21 q.

[16]) Ber. 1854—57, s. 23.

[17]) P G H za 1842.

[18]) Przeciętny import roczny wynosi wówczas wedle Ber. 1854—57, s. 38, 30—35.000 q, a w r. 1854 — 46.500 q, wedle Ausweise zaś 36.784 q.

Dla poparcia handlu wełną Izba brodzka czyni starania o ustanowienie jarmarku na wełnę w Brodach. W podaniu z r. 1851 powołuje się na to, że dostawy wełny zagranicznej są dla monarchji niewystarczające, dlatego też należy poprzeć import z Rosji, która jest najważniejszym producentem wełny. Pozatem Rosja dostarcza nadmiar swej produkcji fabrykantom niemieckim, francuskim i belgijskim. Naturalna droga dla tych transportów prowadzi przez Austrję i Prusy, a szczególnie do tej roli nadaje się Austrja, która sprowadza z Rosji prawie połowę całego importu wełny. Jeszcze więcej idzie jednak wełny do Prus, które sprowadzają ją nietylko z Rosji i Królestwa wprost, ale nawet przez Austrję idzie z Rosji tamże prawie tyle, co Austrja dla siebie sprowadza z Rosji w całości. Izba uważa, że przyczyną tego ruchu jest siła przyciągająca jarmarków wrocławskich. Podkreśla Izba, że w Rosji zachodniej najważniejszemi miejscowościami, w których się odbywają jarmarki, są Warszawa, Charków i Romne (gub. połtawska), a na Zachodzie niema innego miejsca jarmarku, jak Wrocław. Przypomina też Izba brodzka, że przed kilku laty próbowała monarchja ustanowić jarmark na wełnę we Lwowie, lecz wynik był niezbyt szczęśliwy. Stwierdza, że Brody nadają się lepiej na jarmarki, gdyż są bardziej znane Rosjanom, oraz, korzystając z przywileju wolnohandlowego, mogą sprowadzać z Rosji wełnę bez opłaty cła przywozowego, a zbywać do Wrocławia bez opłaty cła wywozowego. Namiestnictwo uważa, że takowe jarmarki nie utrudnią strzeżenia kordonu, z drugiej zaś strony liczy się z tem, że wobec zamierzonego wcielenia Brodów do obszaru celnego należy spodziewać się upadku handlu brodzkiego. Dlatego też opowiada się za ustanowieniem w Brodach jarmarków na wełnę na próbę. Ministerstwo handlu postanawia wprowadzić jarmark na wełnę w Brodach w miesiącu sierpniu na przeciąg trzech lat, wolny od opłaty taks [19]). W rzeczywistości jednak trwają one znacznie dłużej, istnieją nawet w latach 1870-ych i trwają

---

[19]) HM 8514/1853, spr. Izby z 21 V 1851 L. 90 (podp. Meyer Kallir). Zauważyć należy, że na szlaku Rosja—Brody—Austrja—Prusy opłaca się: 1. rosyjskie cło wywozowe, 2. austrjackie cło tranzytowe, 3. niemieckie cło przywozowe, podczas gdy w bezpośredniej wymianie Rosja—Prusy odpada austrjackie cło przewozowe (zob. s. 97 i 98). To też nic dziwnego, że obroty bezpośrednie opłacają się lepiej, zwłaszcza po zniesieniu kordonu celnego między dzy Królestwem a cesarstwem rosyjskiem. Namiestnictwo spr. z 16 X 1852 L. 15038 popiera stanowisko magistratu brodzkiego. Ministerstwo handlu notą z 14 IX proponuje z początku dwutygodniowy czas trwania jarmarków. Po trzech latach miano wygotować o tych jarmarkach sprawozdanie; zob. HM. 8778/1852.

8 dni[20]). Do rozwoju jarmarków przyczynia się udzielanie paszportów osobom udającym się na nie od 1856 przez Rosję[21]).

W r. 1856 import wełny obniża się, zresztą w związku z ogólnym spadkiem importu monarchji[22]). Obniża się też w latach 1857 i 1858 w związku z kryzysem, lecz w r. 1859 wraca do poprzednich rozmiarów. Mimo obniżenia się obrotu po wojnie krymskiej rozmiar jego jest nadal bardzo znaczny i wynosi w latach 1858—1860 23.000 q. Wełna idzie po największej części nie na obrót miejscowy, ale na oddalone miejsca handlowe, mianowicie $^4/_5$ do Prus, a tylko $^1/_5$ do Wiednia, Białej i Brna[23]). Z sprowadzonej wełny, $^9/_{10}$ przypada na przednią i średnią, $^1/_{10}$ na zwyczajną sortę. W latach 1861—65 następuje dalsza obniżka importu, lecz obrót nadal jest jeszcze znaczny i wynosi przeciętnie 20.000 q. Mianowicie w r. 1861 wynosi nadal 23.000 q, a w r. 1862 wzrasta nawet do 26.000, z powodu pomyślnej konjunktury wywołanej drożyzną wełny, którą powoduje drożyzna bawełny w Ameryce[24]), natomiast w latach 1863—5 spada przywóz do połowy, jak mówi sprawozdanie Izby z powodu złej komunikacji i wahań waluty austrjackiej[25]). W latach 1866—1870 następuje dalsze osłabienie importu, obniżka obrotu jest znaczna, przywieziono bowiem 5.000 q. W latach 1871—75 obrót wełną spada do 1.300 q., i jest niższy niż w latach czterdziestych. Spadek ten tłumaczy Izba brodzka tem, że Rosja największą część swej produkcji wełny konsumuje sama z powodu wzrastającej wytwórczości własnych fabryk sukna i wysokiego cła dla ochrony swego przemysłu[26]). Wspomnieć pozatem należy, że spadek przywozu wełny stoi w pewnym związku z upadkiem hodowli owiec, jaki się zaznacza po zniesieniu pańszczyzny w Rosji. Głównym jednak czynnikiem, wpływa-

---

[20]) Ber. 1857—60 s. 21; według informacji Lemberger Allgemeiner Anzeiger 1857, Nr. 75, Brody uzyskały pozwolenie na r. 1857, jarmark zaś ma trwać od 26 sierpnia do 4 września; wspomina też o tym jarmarku Lipp, Kohlenexport, Wien 1874, s. 271.

[21]) H M. 18625/1856. Nota Ministerstwa spraw zagranicznych z 22 XII 1856 L. 32.059 w myśl spraw. posła austrjackiego w Petersburgu z 26 XII 23 XI 1856.

[22]) Ausweise.

[23]) Wedle Ber. 1857—60, s. 83 idzie 25—30.000 q, z tego do Austrji 5—6.000 q. Cena wynosi 200—240 fl. za 1 q., a wartość ogólna przywozu i przewozu 5—6 milj. guld. w. a.

[24]) Ber. 1860—62, s. 85.

[25]) Ber. 1863—65, s. 125.

[26]) Ber. 1871, s. 5—6.

jącym na spadek obrotu wełną jest konkurencja wełny australijskiej i argentyńskiej, albowiem podczas gdy jeszcze w latach sześćdziesiątych monarchja sprowadza wełnę głównie z Rosji i Turcji, to w latach siedmdziesiątych z krajów zamorskich przez Niemcy[27]). W latach 1876—1880 spada obrót do 400 q, przytem w latach 1879 do 1880 nie idzie już nawet nic. A zatem prawie przez całe czterdziestolecie obrót wełną jest znaczny, ogromny jest w latach 1854—1865, największy zaś w czasie wojny krymskiej.

Przywóz lnu i konopi długi czas jest nieznaczny. W dobie blokady kontynentalnej idzie tego towaru dużo, bo 1200 q. Po latach blokady następuje upadek obrotu. W r. 1818 sprowadzono lnu mało, co Harwik tłumaczy tylko tem, że w r. 1817 zasiano go w Rosji niewiele. Natomiast co do konopi stwierdza, że towaru tego, który sprowadza się z rosyjskiego Podola i Ukrainy, dostawiono mniej dlatego, że przesyłki biorą teraz kierunek na Odessę i Rygę z powodu niższych kosztów przewozu[28]). Obrót lnem i konopiami wzrasta dopiero w drugiej połowie XIX w., i zaczyna się na większą skalę w latach 1858—1860 (2.000 q), w latach 1861—65 wynosi 6.000 q, w r. 1865 osiąga maksimum — 12.000 q[29]). Potem następuje spadek w l. 1866—70 do 4.000 q, 1871—75 1.400 q, a w latach 1876—80 obrót wynosi tylko 1.200 q. Powodem pewnie jest to, że len, produkowany głównie przez gubernje nadbałtyckie, według Ausweise z r. 1880 przychodzi do Austrji z Rosji przez Królewiec, a zatem skierowuje się na drogę morską. W konopiach zaś dostawy rosyjskie ustępują wówczas włoskim. W latach 1856—1865 przeważają konopie, w następujących latach len. Dużo lnu i konopi przesłano w r. 1869 do Brna i Białej. Warto przytem wspomnieć, że len i konopie przerabia również przędzalnia lnu w Brodach, istniejąca w latach 1869—1879 (zob. s. 147—148), która w r. 1871 przesyła wytworzoną przędzę do kraju i prowincyj zachodnich[30]).

Drugie miejsce wśród materjałów do fabrykacji zajmują produkty zwierzęce, których Austrja również nie wytwarza w dostatecznej ilości, gdyż hodowla bydła stoi nisko, to też musiano je sprowadzać celem przeróbki na wyroby gotowe. Cła na te

---

[27]) Stwierdzają to Schmitt (wyd. 1854, 1860, 1867, 1878) oraz Ausweise za r. 1880.

[28]) Według sprawozdań inspektora Harwika za I półrocze 1818 i I półrocze 1819.

[29]) Wzrost obrotu potwierdza Ber. 1863—65, s. 127.

[30]) Ber. 1871 s. 6. Wysłano do kraju przędzy 900 q, a do zachodnich prowincyj 1.100 q.

towary są niskie, a w r. 1853 zniesiono je nawet całkowicie prócz cła na skóry i skórki. Z produktów zwierzęcych najpomyślniej zbywano zrazu skóry i skórki, których wiele sprowadza się na potrzeby garbarń krajowych, gdyż produkcja krajowa tego surowca nie wystarcza. Obrót skórami i skórkami jest znaczny w r. 1787, idzie wówczas skór krowich i cielęcych 8.100 sztuk, wołowych 2.200, białych zajęczych 4.500, jagnięcych białych i czarnych 49.000, pozatem idzie masa innych gatunków. Towar ten, przychodzący z Wołynia i Podola, jest lepszy od galicyjskiego [31]). Skarżą się w r. 1792 kupcy brodzcy, że skutkiem utrudnień celnych szwankuje przywóz skórek zajęczych z Rosji, następnie wilczurów i futer. Utrudnienia te polegają na tem, że cło od skór zajęczych, wilczurów itp. pobierano od wartości, a nie od sztuki, a kupcom handlującym futrami wolno odwiedzać jarmarki galicyjskie za legitymacjami [32]). W latach 1806—1808 przesłano znaczną ilość tego towaru, mianowicie 461000 sztuk.

Po upadku blokady kontynentalnej handel futrami obniża się. Ciekawe, że w r. 1818 Harwik jako przyczynę tego obniżenia się handlu podaje nie zmianę dróg handlowych, ale niepomyślną konjunkturę [33]). W handlu futrami kupcy brodzcy korzystają z początku z pewnych udogodnień celnych, które polegają na tem, że towary idące do Tarnopola, Czerniowiec i Uniowa (w pow. przemyślańskim) mają przyznane ulgi w handlu na niepewną sprzedaż. Jednakowoż w r. 1833 mimo tych udogodnień przesyłki futer do Tarnopola i Czerniowiec znajdują się już w stanie upadku, a powodzeniem cieszą się tylko jarmarki w Uniowie. Z tego powodu zdecydowano się wówczas znieść wspomniane udogodnienia dla obrotu z dwoma pierwszemi miejscowościami jako bezużyteczne, a pozostawić je tylko dla handlu z Uniowem [34]). Austrjackie cło przywozowe

---

[31]) Bericht von dem Landtage, Lemberg 1842, s. 6. (Druk, w Tekach Schneidra f. Handel).

[32]) HKA 938 7 Dec. 1792. Podanie kupców żyd. z 10 IX 1792. (Zob. s. 69 i 174). Schönauer uważa, że skórki zajęcze sprowadzane z Rosji muszą być opatrywane legitymacjami, bo na mocy traktatu z Rosją korzystają z cła ulgowego, a towar ten przychodzi również z Litwy. Według Schönauera wilczury muszą być oclone wedle wartości, a nie wedle sztuk, bo kupcy brodzcy mogą małe skóry zszywać w większe i tak zmniejszać sztucznie ilość sztuk i dochód celny.

[33]) Spr. Harwika za I i II półr. 1818. Przypisuje spadek obrotu nieznacznemu popytowi, spowodowanemu zubożeniem średniej i biedniejszej klasy ludności.

[34]) A P. Norm. L. 43817/1833, dat. Wiedeń 9 VII 1833; A P. Com. VII L. 21000/1834 spr. cyrkułu złoczowskiego z 2 IV tr.; Uniów ma jeden targ

od skór i skórek wynosi w r. 1838 $^3/_4$ — 180 fl. od 1 q., w r. 1847 zniżono je na $^3/_4$ — 45, w r. 1851 jeszcze bardziej, a w r. 1853 gatunki pośledniejsze uwolniono całkiem od cła, na lepsze zaś ustanowiono stawkę wynoszącą zaledwie 5 fl. Mimo zniżek celnych przywóz skór i skórek podupada, ale za to zyskuje na jakości. Znaczne ilości tego towaru przychodzą w czasie zarazy na bydło, jak np. w r. 1838. Żywy też jest popyt na rosyjskie skóry surowe w r. 1839, gdy Austrja zakazała wpędu bydła przez Podwołoczyska. Dość dużo idzie skórek zajęczych, których jeszcze w r. 1829 przychodziło mało. Ten towar zagraniczny jest bardzo poszukiwany dla wyrobu kapeluszy. Tak samo podnosi się w r. 1839 przywóz futer, których obrót w r. 1824 jest jeszcze nieznaczny. Obrót ten rozwija się od czasu, gdy kupcy brodzcy zaczynają odwiedzać jarmarki w Niżnym Nowogrodzie i tam zakupywać ten towar. W r. 1841 i 1842 maleją dostawy rosyjskich skór i skórek, których część w r. 1842 idzie do Brna, reszta do Ułaszkowiec w Galicji na potrzeby garbarń [35]). Obniża się również zbyt skórek zajęczych i futer z powodu rosnącego wywozu rosyjskiego tych towarów na Odessę [36]).

Przywóz skór i skórek w latach 1841—45 wynosi 900 q, 1846—50 800 q. W drugiej połowie XIX w. handel skórami i skórkami obniża się jeszcze bardziej, a wartość obrotu waha się. Ilość przywozu wynosi w l. 1851—1860 500 q, 1861—65 600 q, 1866—70 700 q, 1871—75 400 q, 1876—80 650 q. W r. 1862 przywóz maleje z powodu zarazy na bydło, co powoduje trudności dla obrotu, które trwają 6—7 miesięcy (dowóz wzbroniony, kordon sanitarny), ceny są wysokie [37]). W latach 1863—65 odsyłano nawet ten towar do Rosji, ponieważ ceny były tam lepsze, niż w Galicji [38]). W r. 1864 Rosja zakazuje wywozu skór i futer [39]). Jedynie w r. 1869 posłano

---

w roku, który zaczyna się 27 sierpnia i trwa sześć dni (Ber. 1857—60, s. 21). Pozatem w r. 1859 Izba prosi, by futra mogły korzystać z takichże udogodnień niepewnej sprzedaży w drodze do Ułaszkowiec. Ministerstwo handlu uznaje, że Brody z jednej strony pragną być wyłączeniem celnem, z drugiej zaś chcą zbywać towary w monarchji bez opłaty cła. Stwierdza, że przyznanie tego udogodnienia wzmocni stanowisko przeciwników wyłączenia pośród przemysłowców, a jeszcze bardziej u części ludności brodzkiej. Zapowiada więc Izbie załatwienie prośby (HM. 53067/1859).

[35]) P G H za 1838, 1839, 1842 (w PGH zamiast „Ułaszkowce" podano Laszkowce"), Ceny w r. 1839 są wysokie, przyczem skórki lepsze dochodzą wówczas do 9 rb. sr., za pud (55 fl. za q).

[37]) Ber. 1860—63, s. 86.

[38]) Ber. 1863—65, s. 127.

[38]) Ber. 1863—65.

[39]) HM. 1076/1864 (zob. ods. 9).

dużo skór i skórek, które częściowo idą do garbarń galicyjskich, częściowo zaś w stanie surowym do Wiednia. Wówczas jeszcze przesyłki idące przez Brody górują znacznie, bo 10 razy, nad transportami idącemi przez Husiatyn i Podwołoczyska[40]). Natomiast w r. 1870 przez Brody nie idzie nic[41]). Na osłabienie przywozu skór wpływa i to, że wówczas już daje odczuć się dla zbytu rosyjskich skór konkurencja Ameryki i innych krajów zamorskich. Prócz tego Rosja przerabia je u siebie, Austrja zaś sprowadza ten towar z krajów zamorskich, które dostarczają artykułów jakościowo lepszych niż rosyjskie.

Wręcz przeciwnie rozwija się obrót włosiem, szczeciną i piórami. W w. XVIII obrót szczeciną nie ma miejsca, a włosiem jest minimalny. Handel temi towarami rozwija się dopiero w XIX w. Jest on prawie cały czas znaczny i wykazuje naogół tendencję rosnącą. Zaczynając od 1.300 q. w latach 1841—45, wśród silnych wahań osiąga w latach 1876—1880 3.500 q, a poziom najwyższy w r. 1880, t. j. 6.600 q. Szczecinę, włosie i pióra sprowadzano z dalekich gubernij[42]), szczególnie zbywano szczecinę, włosień koński oraz włosy zajęcze i królicze. Obrót włosiem i szczeciną jest znaczny już w pierwszej połowie XIX stulecia: wynosi w latach 1841—45 1.100 q, a najwyższą ilość osiąga w r. 1879, tj. 2.600 q. W tych przesyłkach przeważa wartościowo w latach 1840—1851 włosień koński, szczeciny zaś idzie jeszcze mało, a włosy zajęcze i królicze wywieziono tylko i to w dużej ilości w r. 1844[43]). Znaczniejsze przesyłki szczeciny zaczną się dopiero w drugiej połowie stulecia i naogół wartościowo są mniejsze, niż przesyłki włosia. Obrót szczeciną wzrasta dzięki temu, że w Rosji wzmaga się wywóz w związku z zwiększeniem się i uszlachetnieniem hodowli trzody chlewnej. Jeszcze później rozwija się obrót piórami. Idą zwłaszcza pierze do pościeli, a także pióra do kapeluszy. Zaczyna się przywóz piór od r. 1869[44]).

---

[40]) Ber. 1866—70 (ściśle tylko 100 q).

[41]) Ber. 1866—70, s. 177. W r. 1869 idzie przez Brody skór cielęcych 54.500 szt., końskich 1.400, bydlęcych 10.000, jelenich 800, zajęczych do Lipska 1.500, (razem więc 69.200), na Husiatyn zaś 6.200, Podwołoczyska 1.000 szt. surowej skóry. (Są to cyfry handlu między Rosją a Brodami, zob. s. 16 i 166).

[42]) Dziś jeszcze opowiadają w Brodach o Żydzie, który jeździł po szczecinę na Sybir.

[43]) Dla lat późniejszych włosy uwzględniano sumarycznie, co do włosienia końskiego można stwierdzić, że w r. 1864 wywóz tego artykułu z Rosji jest zakazany (HM 1076/1864). W r. 1869 zaznacza się wzrost cen, natomiast import pozostaje bez zmiany (Ber. 1869).

[44]) Ber. 1869.

Obrót wynosi w latach 1866—70 200 q, a w latach 1876—80 1.300 q, najwięcej zaś w r. 1880 (3.200 q). Obrót pierzem, włosieniem końskim, włosiem krowiem i szczeciną prosperuje po zniesieniu przywileju. Jak dowiadujemy się z referatu Józefa Kapelusza z r. 1910, dowieziono wówczas do Brodów włosienia 4.000 q, szczeciny 3.000 q, pierza i piór 6.000—7.000 q. Na podstawie nabytych w ciągu dziesięciolecia wiadomości handlowych i nawiązanych przez kupców brodzkich stosunków handlowych między miejscami produkcji w Rosji, a rynkami zbytu na zachodzie powstaje w Brodach przemysł, który trudni się przeróbką tych produktów [45]).

Trzecią znaczniejszą grupą wśród produktów zwierzęcych, przywożonych przez Brody, są wosk, miód i ser. Wosku za czasów Polski szło dużo do Brodów. W r. 1787 przywieziono wosku zaledwie 127 q. W r. 1789 dostawy wosku, które dawniej w znacznych ilościach przychodziły wprost do Brodów, idą już do Berdyczowa, dopiero stamtąd muszą sprowadzać je kupcy brodzcy [46]). Zrazu wpływa na to polityka celna monarchji. Cło na wosk jest wysokie. Kiedy w pierwszych latach panowania austrjackiego w Galicji pobierano od niego 2%, to w r. 1840 stawka celna wynosiła 6—7% ceny szacunkowej. Ogromne ilości wosku przywozi się w dobie blokady kontynentalnej (w r. 1810 6.000 q). Po upadku blokady maleją dostawy wosku. Wosk rosyjski, przychodzący do Bro-

---

[45]) Kapelusz Józef, Stosunki przemysłu w powiecie brodzkim, s. 7—8. Z tego domowego i drobnego przemysłu powstają w Brodach zakłady fabryczne i większe warsztaty, jak Morera, Balbana i Sudarskiego. Przeróbka włosienia końskiego polega na składaniu, sortowaniu według barwy, jakości i długości, oraz czyszczeniu mechanicznem. Pozatem z początkiem XX w. odbywa się też pranie i splatanie włosienia. W fabryce Morera odbywa się przędzenie włosienia końskiego. Z tych półfabrykatów wyrabiano na zachodnio-europejskich i zachodnio-austrjackich rynkach zbytu materace, sita, materje na meble, czapki wojskowe i myśliwe, szczotki i miotełki, a nawet kapelusze damskie. Przeróbka szczeciny polega na sortowaniu według barwy i jakości, na czesaniu i wiązaniu wiązek od pół do jednego kilograma. Z tego materjału wyrabiano w fabrykach pozakrajowych szczotki, importowane napowrót do Galicji. Przeróbka pierza polega na sortowaniu, czyszczeniu i praniu tych materjałów. W Brodach odbywa się grubsza apretura tych surowców, poza granicą zaś kraju wyrabiano z tych półfabrykatów pierze do pościeli, boa (naszyjniki) i inne wyroby, a w szczególności pióra do kapeluszy damskich. Z odpadków piór gęsich rozwija się w Brodach przemysł fabrykacji tutek do cygar, a z początkiem XX w. wykłuwaczy do zębów, który w kilkunastu fabrykach brodzkich osiąga znaczne rozmiary. Przemysł ten konkuruje podówczas z powodzeniem z fabrykami francuskiemi i niemieckiemi na rynku światowym.

[46]) St. R. 8/1789.

dów, mieniano za kosy austrjackie[47]). Wosk ukraiński z Kijowszczyzny jest lepszy od smyrneńskiego i archipelagskiego (greckiego). Jak ważnym jest wywóz wosku z Rosji na Brody, dowodzi zdanie Hegemeistra, który uważa, że gdyby nie dostawy na Brody, to eksport na Odessę był większy[48]). Jednakowoż w r. 1839 sprowadzają Brody mało wosku, ponieważ w krajach zachodnich świece woskowe są wypierane przez świece stearynowe i oświetlenie lampowe. Nieco więcej idzie wosku w r. 1840, wówczas kupcy brodzcy czynią znaczniejsze zakupy w Berdyczowie i Rosji południowej, wykorzystując spadek cen i spodziewając się ożywienia obrotu na rynkach zagranicznych. Popyt Wiednia jest jeszcze silny z początkiem roku 1841, natomiast w r. 1842 dostawy maleją z powodu małych zbiorów i wysokich cen[49]). Przywóz wosku jeszcze utrzymuje się jako tako w latach czterdziestych, jest znaczny w l. 1841—45 i wynosi 700 q, w latach 1846—50 spada do 400 q, sprowadzono bowiem bez opłaty cła sporą ilość tego towaru na użytek austrjackiego dworu cesarskiego[50]). W przywozie występuje więcej wosku żółtego niż bielonego. Mimo wielkich udogodnień, jakich udzielono przywozowi wosku w taryfach z lat 1851 i 1853, obrót podupada. Jak wspomniano, główną przyczyną upadku handlu woskiem są postępy w dziedzinie oświetlenia na zachodzie, produkcja stearyny, oraz to, że Rosja od lat trzydziestych zaczyna więcej konsumować wosku i przerabiać go u siebie. W latach 1860—5 przywóz jest znikomy, a nawet kupcy zakupują małe ilości wosku dla Rosji w Niemczech[51]), pozatem w latach 1866—1870 a zwłaszcza w roku 1869 Rosja sprowadza nawet wosk z Austrji dla swych prowincyj o niskiej kulturze. Wogóle handel woskiem jest wtedy bez znaczenią, bo produkcja wosku w Galicji stoi marnie[52]).

---

[47]) Sprawozdanie Harwika za II półrocze 1818. Jedynie w I półroczu 1824, jak stwierdza Harwik, przywóz wosku jest większy, niż w latach 1806—1808 i 1821—3, a przyczyną wzrostu jest tylko zwiększony wywóz kos, za które mieniano wosk.

[48]) Hegemeister, s. 112, 113 (rok 1830).

[49]) PGH za 1838—1842. Cena wosku wynosi w r. 1838 15 rb. sr. za pud ($93^3/_4$ za 1 q); potem cena spada; z początkiem r. 1841 cena wosku ukraińskiego wzrasta do $14^1/_2$ (91); w r. 1842 pud lepszego wosku (t. zw. podtop) dochodzi do 15 (94).

[50]) W latach 1840—1851 przywożono wosku bez opłaty cła przeciętnie 3.640 q rocznie.

[51]) Ber. 1857—60 mówi, że dawniej szło 17.500—20.000 q. Według Ber. 1860—62 zaś szło dawniej wosku za 3—4 milj. guld. wartości.

52) Ber. 1869.

Miodu sprowadzano dużo w latach blokady, mianowicie w latach 1806—8 4.000 q, a w roku 1810 nawet 8.000 q. Jednak import podupada po wojnach napoleońskich[53]). W roku 1839 z początkiem jesieni szły przesyłki miodu do Brna. W latach 1839—42 daje odczuć się w Austrji konkurencja miodu węgierskiego, wiedeńskiego, a po części galicyjskiego[54]). Główną przeszkodą dla przywozu miodu jest jednak rozwój krajowej produkcji miodu, oraz rozwój cukrownictwa, który dokonuje się głównie w Czechach, na Morawach, a nawet w Galicji. To też nic dziwnego, że na całej przestrzeni lat 1840—1880 obrót miodem jest nieznaczny.

Obrót tłuszczami w latach czterdziestych jest zrazu mały, rozmiary znaczniejsze zaczynają się od r. 1848, pomyślnie rozwija się obrót w latach pięćdziesiątych, szczególnie w czasie wojny krymskiej, lecz poziom najwyższy osiąga w r. 1856. Potem obrót obniża się, wśród licznych wahań utrzymują się jednak rozmiary dość znaczne. Z tłuszczów idzie głównie łój, bardzo dużo w latach 1806—8, mianowicie 8.000 q. Po roku 1815 przywóz podupada i w porównaniu z latami 1806—1808 jest mały. W roku 1818 jako przyczynę małego obrotu podaje Harwik to, że ceny w Rosji poszły w górę, oraz, że łój posyła się wodą do północnych Niemiec. W r. 1821 wiele fabryk austrjackich ogranicza swą produkcję z powodu zmniejszonego zbytu swych wyrobów i dlatego maleje zapotrzebowanie na łój[55]). Łój rosyjski, głównie bydlęcy i owczy, konsumowany częściowo w Galicji, częściowo zaś przewożony do Brna, Krakowa i Białej, posiada wyższość nad produktem galicyjskim jako dobrze świecący się i należycie opakowany, jednak konkurencję stwarza mu użycie oświetlenia naftowego oraz świec stearynowych i parafinowych, które stają się coraz powszechniejsze. W r. 1840 łój, mający w Brodach dawniej znaczne obroty, kieruje się głównie do portów rosyjskich, a mianowicie do Petersburga, podążając przez Szczecin do Niemiec, oraz przez Odessę do Triestu[56]). W latach czterdziestych obrót łojem jest mały.

---

[53]) Sprawozdanie Harwika za III kw. 1816 mówi, że import wzrósł w por. z III. kw. 1815 z powodu niepogody w lecie i wysokich cen na ten towar w krajach dziedzicznych. W I półr. 1818 sprowadzono go mniej, gdyż w Rosji zebrano go bardzo mało w r. 1817, ceny zaś poszły w górę. W spr. za I półr. 1819 stwierdza Harwik, że obrót miodem w porównaniu z latami 1806—1808 wykazuje znaczny spadek.

[54]) PGH za 1838—41. W r. 1839 ceny są dość pomyślne, płacono za pud 2,80 (1 q $17^1/_2$ fl.); o konkurencji miodu węgierskiego i mołdawskiego mówi też Bericht von dem Landtage s. 6.

[55]) Sprawozdania Harwika za I i II półrocze 1818, i II półrocze 1821.

[56]) PGH za 1841. Kupowano łój tylko z końcem r. 1840, bo cena w Ro-

Podnosi się obrót łojem od r. 1848, zwłaszcza po obniżce cła przywozowego w r. 1851 i zniesieniu takowego w r. 1853, następnie w czasie wojny krymskiej skutkiem nieczynności portów rosyjskich [57]) i dzięki niskiej cenie łoju rosyjskiego. Największy obrót jest w roku 1856. Natomiast w roku 1857 spadają dostawy łoju, gdyż wielkie zapasy nagromadzono w Brodach [58]). Jednakowoż w latach 1858—60 wzmaga się import. Łój, który szedł dawniej do Wiednia przez Triest z Odessy lub przez Szczecin z Petersburga, idzie teraz przez Brody. Sprzyja obrotowi zwyżka cen na ten towar [59]). W latach sześćdziesiątych obrót łojem obniża się, choć jest jeszcze dość duży. Od r. 1869—1870 zaznacza się upadek [60]) w związku z równoczesnym upadkiem wywozu łoju rosyjskiego, wywołanym konkurencją Ameryki, wyrobem mydeł na stearynie i ubojem bydła raczej dla mięsa. To też w latach siedmdziesiątych (z wyjątkiem lat 1877—78) handel łojem jest nieznaczny.

Tranu idzie niewiele, a kiedy w r. 1851 podniesiono stawkę celną na ten towar, dostawy jego zmniejszają się jeszcze bardziej [61]).

Olejów sprowadzano przez Brody mało. W dodatku w latach 1857—60 cierpi zbyt olejów z powodu używania innych materjałów palnych i ponieważ Lwów w ostatnich latach wprowadza na ulicach oświetlenie gazowe [62]). W latach 1866—70 oleje palne znikają zupełnie w handlu brodzkim [63]).

Handel drzewem osiąga większe rozmiary w drugiej połowie wieku XIX, mianowicie od r. 1858. W latach 1856—1860 obrót wynosi 26.000 m^3, a od roku 1863 staje się bardzo znaczny, a nawet ogromny. Przywieziono go w latach 1861—65 124.000, 1866—1870 900.000, 1871—5 1,900.000, a w r. 1873 nawet 2,400.000 m^3, natomiast w latach 1876—80 następuje spadek obrotu do 24.000 m^3. Idzie głównie drzewo materjałowe, którego przywóz największy

---

sji spadła o 15%, co wykorzystali brodzcy spekulanci. (Gazeta Lwowska 1841, s. 20).

[57]) Ber. 1854—57, s. 23.

[58]) Ausweise.

[59]) Ber. 1857—60, s. 84.

[60]) Ber. 1869.

[61]) Zwyżka cła na tran wynosi z 36 kr. na 1½ fl. od 1 q. Zniżkę importu zapowiada Izba brodzka, nie można jednak powiedzieć dokładnie, jak przedstawia się ten upadek, gdyż taryfa z r. 1851 nie wyszczególnia oddzielnie tranu (Ber. 1851, s. 15).

[62]) Ber. 1857—60, s. 84.

[63]) Ber. 1866—70, s. 178.

jest w r. 1868 i wynosi 1 miljon m³, mniejszą zaś wartość mają dostawy drzewa opałowego (maksimum w r. 1871 1,800.000 m³). Jak dowodzą z jednej strony wykazy handlu między Brodami a Rosją, z drugiej zaś daty statystyki rosyjskiej, dowóz z Rosji nie odbywał się prawie wcale, wobec czego import z Brodów obejmuje niewątpliwie dostawy z lasów wyłączenia, głównie zaś jest to reimport drzewa wywiezionego z bliskich okolic obszaru celnego i posłanego kolejami na zachód. O tem jednak bliższe dane podamy w omówieniu wywozu drzewa.

Innych produktów idzie mało. Potasz, który dawniej był bardzo poszukiwany, idzie jeszcze z początkiem w. XIX, jednakowoż już w latach trzydziestych obrót tym towarem jest bardzo mały. Powody upadku są następujące. Od r. 1832 przestaje ten towar iść na Radziwiłłów i zaczyna iść do Uściługa, a dalszą drogę odbywa Bugiem. Według wiadomości z r. 1841 towaru tego nie sprowadza się już od kilku lat, a zastępuje się go produktem krajowym [64]). Wreszcie wypiera go soda.

Wśród środków spożywczych pierwsze miejsce zajmują płody polne i ogrodowe. W tej klasie towarowej przychodzą głównie zboże, mąka i rośliny. Importowi zboża sprzyja to, że Brody leżą blisko Wołynia, Podola i Kijowszczyzny, gdzie produkowano go w coraz większych ilościach. To też niejednokrotnie mogą Brody przewieść wielkie masy tego towaru. Ponieważ w Radziwiłłowie brakuje magazynów, skutkiem tego musiano nieraz wielką część zboża składać pod gołem niebem, gdzie towar był narażony na zniszczenie, potem zaś trzeba go było znów ładować na fury i wieść do Brodów. Dopiero w latach pięćdziesiątych wybudowano w Radziwiłłowie magazyn drewniany dla przechowywania zboża [65]). Niedogodnem jednak dla kupców brodzkich jest to, że przesyłki zboża w Radziwiłłowie musi się przeładowywać z furmanek rosyjskich na austrjackie. To też w r. 1869 stara się Izba brodzka o to, by woźnicy mogli dostawiać towary do Brodów na podstawie listów przewozowych. Podobnie w r. 1871 kupcy brodzcy starają

---

[64]) PGH za 1838, 1841.

[65]) AP. Com. VI/A 50460/1852, 50460/1854, 25424/1859. Namiestnictwo stara się o usunięcie tej przeszkody i na wniosek Izby brodzkiej zwraca się w l. 1852 i 1854 do gubernatora wołyńskiego z zapytaniem, czyby nie zgodził się na to, by w Radziwiłłowie nie przeładowywano zboża, ale by za certyfikatami, wystawionemi przez rosyjskie dominja, wieziono je wprost do Brodów. Gubernator wołyński tę myśl odrzuca i w odpowiedzi z r. 1859, (podp. ks. Druckij-Sokolnickij) ogranicza się do zawiadomienia, że w Radziwiłłowie wybudowano magazyn drewniany i że przywóz zboża na jarmarki brodzkie, odbywające się w jesieni, może odbywać za certyfikatami policyjnemi.

się o to, by rząd rosyjski na czas konjunktury zbożowej zezwolił woźnicom rosyjskim dostawiać przesyłki wprost do Brodów na dworzec. Rząd austrjacki czyni starania u rządu rosyjskiego o uzyskanie tych udogodnień, ale bezskutecznie [66]). Dopiero wybudowanie linji kolejowej ze strony Rosji ułatwia obrót.

Obrót zbożem nie wykazuje tendencyj stałych, ale podlega zwyżkom i spadkom zależnie od tego, jaki wynik mają żniwa w Galicji i krajach monarchji. Najznaczniejsze kwoty osiąga w czasie nieurodzajów tamże panujących, przyczem niekiedy korzysta z ulg celnych, specjalnie dla niego wydanych. W r. 1830 klęska nieurodzaju jest tak wielka, że przywóz zboża uwolniono zupełnie od opłaty cła [67]). Równocześnie jednak w grudniu r. 1830 Rosja zakazuje wywozu wszystkich gatunków zboża z wyjątkiem pszenicy. W latach 1838—1839 przywóz zboża jest ożywiony. W r. 1838 zbiory w Austrji nie dopisują znów i Brody sprowadzają wiele towaru, którym zaspokajają nietylko własne potrzeby, ale nawet posyłają wiele towaru na Zachód. W r. 1839 idzie też dużo zboża; największa część zboża i mąki idzie na konsumcję miejscową, reszta idzie do Lwowa, gdyż we wschodniej Galicji zniwa wypadły słabo, a zboże rosyjskie mimo opłaty cła ma zbyt lepszy, niż zboże krajowe. Ponieważ jednak pograniczne gubernje nie mają bogatszych żniw, to też przywóz zboża w r. 1839 do Brodów jest taki sam, jak w r. 1838.

Natomiast w latach następnych, a mianowicie 1840—5 położenie w Galicji poprawia się i dostawy zmniejszają się. W r. 1840 przychodzi mało zboża z Rosji, drożyzna panuje nietylko zagranicą, ale nawet i w rosyjskich gubernjach pogranicznych, a co z Rosji sprowadzono, nie idzie dalej, ale konsumuje się w Brodach. Taksamo w r. 1841 przywóz jest mały, gdyż wynik żniw w gubernjach zachodnich jest niezadawalający i zboże, sprowadzone do Brodów, jest przeznaczone najwięcej na konsumcję miasta i okolic; podobnie i w r. 1842, bo ceny w Galicji nie są pomyślne [68]).

Dopiero od roku 1845 zaczyna się dość duży przywóz zboża i roślin strączkowych, sprowadzono wtedy 12.000 q. Jeszcze w lutym r. 1846 dostawy sprowadzone z Rosji zaledwie w małej czę-

---

[66]) HM 4757/1870 i 5896/1871.

[67]) AP. Com. VI. L. 11997/1831 i 15521/1831.

[68]) PGH za 1838—1839 i 1841. Ceny w r. 1838 i 1839 wzrosły; żyto za četvert' płacono 4 rb. sr., pszenicę 5,60. W r. 1841 są ceny cały rok wysokie, dochodzą do $4^1/_2$ rs. za četvert' żyta i 5,80 od pszenicy.

[69]) Neue oekonomische Zeitung, Wien I Jg. 1846, s. 264, Brody 25 Febr. (według Oest. Ll.). Ceny w Brodach są wysokie i wykazują tendencję do dalszego wzrostu. Z Rosji przychodzi wówczas prawie 30.000 korcy zboża.

ści idą do Tarnowa i Krakowa, albowiem większa część pozostaje dla spożycia w okolicy Brodów [69]). Przywóz zboża jest wielki dopiero w półroczu drugiem z powodu nieurodzaju w Galicji; ogółem wynosi 8.000 q. Jeszcze większy jest przywóz w r. 1847, kiedy to nawiedził kraje austrjackie wielki nieurodzaj i głód; z tego powodu wielu spekulantów brodzkich sprowadza wówczas tak wielkie ilości zboża, że wedle zapewnień współczesnych ma go wystarczyć na dłuższy okres czasu [70]). Obrót w r. 1847 wynosi 75.000 q. W latach następnych położenie w Galicji jest nadal niepomyślne. Wypadki wojenne nie sprzyjają dobrym żniwom, prócz tego uwłaszczenie włościan powoduje początkowo obniżenie się produkcji rolniczej. Mimo to zbiory osiągnięto niezłe i import zmniejsza się dwudziestokrotnie [71]). Obrót w latach 1848—51 wykazuje wahania (1848 14.000 q., 1849 1.000 q, 1850 15.000 q, 1851 4.000 q.).

Dopiero w r. 1852 przywieziono znów wielkie ilości zboża rosyjskiego, a to 39.000 q, gdyż w tym czasie żniwa w Galicji i innych prowincjach mają zły obrót, zbiór w Galicji jest gorszy, niż średni. Zboża ozime niszczą wielkie śniegi, spadłe w kwietniu i maju, a ceny idą w kraju w górę, podczas gdy w Rosji są niskie. Sprowadzono dlatego w zimie dużo zboża, w które wschodnia Galicja zaopatruje się głównie przez Brody, a właściwie przez urząd celny w Dytkowcach pod Brodami, potem zaś przez Podwołoczyska i Husiatyn. W r. 1853 import jest też duży (28.000 q.), bo gradobicia i powodzie wyrządziły szkody we wschodniej Galicji [72]), a w r. 1854 wzrasta nawet znacznie (do 39.000 q.).

Natomiast w czasie wojny krymskiej import upada, bo Rosja wydaje zakaz wywozu zboża i wiktuałów [73]). Izba brodzka występuje wówczas za wprowadzeniem udogodnień, mających na celu utrzymanie przywozu i proponuje zniesienie cła od zboża na całej przestrzeni granicy rosyjskiej. Rząd austrjacki odrzuca tę myśl, gdyż w jej urzeczywistnieniu widzi szkodę dla interesów politycz-

---

Spodziewano się gorszych żniw w Rosji, pozatem cenę podnoszą zakupy, czynione w pobliżu Brodów dla Litwy i pogranicznych prowincyj pruskich.

[70]) Gazeta Lwowska 1847, s. 80.

[71]) AP. Com. VI. L. 50973/1854. Sprawozdanie stwierdza, że wedle „Ausweise" przywieziono w latach 1845—1847 38.000 q. żyta, a w latach 1849—1851 tylko 2.000.

[72]) Rozprawy Tow. Gosp. Gal. t. XX. 1856, s. 148, według raportu Izby lwowskiej za 1852/3.

[73]) AP. Com. VI/A L. 27679/1854. O zakazie wywozu zboża z Rosji donosi Izba brodzka 26 XII 1854. (podp. Kallir), opierając się na informacjach prywatnych. Sprawozdanie to opatrzył Monoch dopiskiem, że fakt ten został już dawno stwierdzony.

nych, finansowych, weterynaryjnych i policyjnych państwa [74]) zresztą wówczas urodzaj w Galicji jest dobry. W r. 1855 przywieziono zaledwie 1.400 q, mały jest także obrót w l. 1856 (4.700 q.) i 1857 (ilość nieznana) skutkiem urodzajów w kraju [75]). Ożywia się nieznacznie obrót w latach 1858—1860, (15.000 q, 16.000 q, 12.000 q). Skutkiem miernego wyniku żniw w kraju sprowadzono znaczne ilości zboża i mąki z Rosji [76]). W latach 1861—1864 zaś przywóz jest mały, bo żniwa są dobre, a nadto Rosja w r. 1864 zakazuje wywozu zboża [77]). Przewidywania, że handel zbożem ożywi się po wybudowaniu kolei, łączącej Brody z centrum monarchji, sprawdzają się, ale nie odrazu. Obrót zbożem i roślinami strączkowemi jest dość duży w r. 1865 (11.000 q), duży w r. 1866 (49.000 q), jednakowoż w latach 1867—1869 przywóz jest nieznaczny, zapewne w związku z tem, że żniwa w monarchji podówczas, a zwłaszcza w 1867 są dobre [78]). W r. 1869 zaś Rosja zboża nie wywozi, ale nawet sprowadza [79]).

Nowa fala dużych importów zaczyna się w r. 1870 i odtąd trwa kilka lat. W r. 1870 sprowadzono 29.000 q, głównie owsa; w tym roku zbiór zboża w okręgu Izby brodzkiej jest jednak dobry. W roku 1871 zbiory w okręgu są mierne, a miejscami złe, szczególnie dla żyta, pozatem jest niebogaty zbiór w Rosji, prócz tego Austrja podnosi cło przywozowe na zboże. Izba brodzka przyznaje, że ta podwyżka jest usprawiedliwiona, ponieważ konkurencja rosyjska jest szkodliwa dla wytwórczości krajowej, zwłaszcza, że w Rosji stosunki rolnicze po zniesieniu pańszczyzny są normalne i siła robocza jest tania. Jednakowoż zauważa Izba, że cło służy jednej klasie ludności, a szkodzi masom, ponieważ wywołuje drożyznę środków żywności [80]). Według sprawozdania

---

[74]) AP. Com. VI. L. 11585/1855. Izba brodzka w spr. z 11 XII 1854 (podp. Kallir) motywuje swój projekt tem, że zakaz wywołał głód i że należy ułatwić przywóz z Rosji. Sprzeciwia się temu jednak Dyrekcja finansów w piśmie z 28 III 1855 (podp. Monoch) i stwierdza, że wprowadzenie wolnego importu przez każdy punkt graniczny wywoła konflikt z rządem rosyjskim. Ministerstwo finansów w porozumieniu z Ministerstwem stanu i główną komendą wojskową zajmuje również stanowisko odmowne, o czem Namiestnictwo zawiadamia 6 IV 1855 Izbę brodzką.

[75]) Ausweise.

[76]) Ber. 1857—60, s. 84—85.

[77]) HM 1076/1864.

[78]) Ausweise.

[79]) Ber. 1869. Przywóz ziarna przez granicę brodzką wynosi w roku 1867 10.000 q, 1868 7.000 q, 1869 2.000 q.

[80]) Ber. 1871, s. 6.

Izby za l. 1871—75 cła zbożowe nie przynoszą korzyści skarbowi natomiast powodują skierowanie się przesyłek rosyjskiego zboża na Prusy, a nawet przez Besarabję, Rumunję na Węgry, na czem traci handel galicyjski, kolej i siła podatkowa ludności[81]). Widzimy, że w interesie kupców brodzkich leży wolny import zboża z Rosji, którego Galicja naogół nie potrzebuje. Stwierdza Izba w sprawozdaniu z r. 1871, że obciążenie cłowe było dotkliwe w zeszłym roku, gdy sprowadzano zboże dla okolic karpackich i Galicji zachodniej. Niepomyślnie też działa taryfa kolejowa. Wynik żniw galicyjskich zrazu przeceniano, lecz potem musi kupować Galicja zboże rosyjskie i sprowadzać je w ogromnej ilości[82]), najwięcej zaś przywozi żyta. Przywóz zboża i roślin strączkowych wynosi w r. 1871 26.000 q, samego żyta 14.000 q.

Sprowadzono w zimie 1871/72 dużo zboża, szczególnie w lutym ożywia się obrót na granicy, jednak najmniej przychodzi przez Brody. Ceny na targach zagranicznych idą w górę, gdyż drożyznę wywołuje popsucie komunikacji skutkiem ulew w kilku krajach Europy. Ponieważ zaś wynik zbiorów w kraju jest mierny, to też zboże rosyjskie zakupują galicyjskie młyny parowe[83]). W r. 1872 przywóz zboża wynosi 110.000 q. Spodziewano się w tym roku zrazu dobrych zbiorów, lecz dopiero później przekonano się, że trzeba będzie zboże sprowadzać i to wtedy, kiedy Prusacy zaopatrzyli się w Rosji w tani towar. To też, kiedy na rynkach rosyjskich pojawiają się kupcy galicyjscy, następuje tamże wzrost cen, dotkliwy dla konsumenta, przyczem wzrost cen jest ustawiczny i trwa do końca żniw, do jesieni 1872, poczem zaś ceny spadają na kilka miesięcy, by w kwietniu 1873 dojść do znacznej wysokości[84]).

---

[81]) Ber. 1871—75, s. 22. Według tegoż sprawozdania za obniżką cła na zboże opowiedzieć się miały w Galicji Izby handlowe i przemysłowe oraz zrzeszenia gospodarcze.

[82]) Ber. 1871, s. 4—5 i 22. Sprowadzono 550.000 q. pszenicy, żyta, hreczki i płodów strączkowych przez Brody, Tarnopol, Podwołoczyska i Husiatyn; ceny wzrosły przeszło o 30%, najwięcej idzie żyta, potem kartofli i grochu. Przez Brody, jak widać z tabel, poszło jednak 26.000 q., tj. zaledwie 5%.

[83]) Spr. tygodniowe Gazety Lwowskiej z 17 II 1872 (wycinek w Tekach Schneidra).

[84]) Ber. 1871—75, s. 4—5. Za korzec żyta płacono na granicy rosyjskiej w Brodach i Podwołoczyskach z początkiem kampanji r. 1871 2 rb. 90, a w zimie 1871/2 rb. 3,80, gdy w środkowej Galicji wzrost cen na żyto wynosi z 4,50 fl. na 7.00. W kwietniu 1873 płacono za pszenicę aż 13 fl., za jęczmień $6^1/_2$, za owies 4.20 za korzec. Natomiast z wiosną 1874 ceny są

W r. 1873 dostawy zboża są jeszcze silniejsze, obrót jest ogromny i wynosi 390.000 q. Z początku żywiono nadzieję na dobry wynik zbiorów, skutkiem czego nastąpił spadek cen, jednak oczekiwania zawodzą, w zachodnich prowincjach Austrji panuje nieurodzaj, w r. 1873/4 zniesiono cło przywozowe i z końcem żniw r. 1873 zaczyna się znów powolny i nieprzerwany wzrost cen, które z wiosną roku 1874 osiągają największą wysokość[85]).

W r. 1874 import zboża jest najsilniejszy w badanym przez nas czasie i wynosi ponad 1,500.000 q[86]). Ceny, które osiągają z wiosną bardzo wysoki poziom, w czerwcu zaczynają wykazywać szybki i stały spadek we wszystkich gatunkach zboża, a zapasy spadają do połowy wartości. Zboża nowego sprowadzono mało, w handlu zbożem panuje zastój.

Obrót z lat 1872—1874 jest największy w czterdziestoleciu 1841—1880. Lipp stwierdza, że obrót w ostatnich latach (tj. siedmdziesiątych) podniósł się i że ten gatunek towaru zdobył dominujące znaczenie w handlu brodzkim[87]). Zgodzimy się z tem, o ile pominiemy obrót drzewem, które podówczas ma większą wartość od zboża i roślin strączkowych. Bloch wykazuje, że w latach 1865—1876 wywóz zboża z Rosji przez Radziwiłłów do Austrji wzmógł się dzięki rozbudowie sieci kolejowej w Rosji[88]), że ruch na Ra-

---

jeszcze wyższe i wynoszą: pszenica 13.20 fl., żyto 9, jęczm,ień 7, owies 4.60 od korca. Ceny w Brodach (według Ber. 1871—5, tab. I), w latach 1871—5 są następujące od 1 mierzycy:

Rok:	Pszenica:	Żyto:	Jęczmień:	Owies:
1871	4,47	2,58	2,00	1,68
1872	4,96	3,68	2,87	1,78
1873	5,69	3,77	2,87	1,88
1874	5,17	3,47	2,97	2,18
1875	4,19	2,97	2,47	2,08

[85]) Ber. 1871—75, s. 5, 24—25. W związku z wzrostem obrotu zbożem Izba w r. 1873 czyni starania w Dyrekcji linji Karola Ludwika o wybudowanie doków zbożowych na dworcu w Brodach, których części mogliby kupcy wynajmować.

[86]) Samego żyta sprowadzono 1,220.000 q. Według Blocha, Wpływ dróg żelaznych, T. II, s. 107, ładunek kolei kijowsko-brzeskiej w r. 1874, idący od Zdołbunowa do Radziwiłłowa, wynosi 1,219.000 q., a z wzrastającemi po drodze transportami dochodzi do 1,311.000 q. Wyniki Izby są mniej więcej zgodne z rosyjskiemi. Pszenicy zaś idzie wedle Ber. 100.000 q., a wedle Blocha T. II, s. 82, na kolei kijowsko-brzeskiej od Zdołbunowa do Radziwiłłowa 59.000 q., jęczmienia (od Żmerynki) podają Ber. 52.000 q., Bloch jw. 24.000 q., tzn. znacznie mniej.

[87]) Lipp, Der Kohlen-Export 1874, s. 270. Dodać należy, że również Bloch, jw. s. 91 stwierdza, że w latach ostatnich (tj. 1870 nn.) wzrósł wywóz pszenicy, a zwłaszcza żyta do Austrji z powodu drożyzny zagranicą.

[88]) Bloch, jw. s. 59, 82, 102, 132.

dziwiłłów i Brody posiada szczególne znaczenie dla eksportu żyta rosyjskiego, oraz że we wspomnianem dwunastoleciu zaznaczyła się przewaga w ruchu Radziwiłłowa nad Wołoczyskami w dziewięciu latach[89]). Zdanie Blocha jest trafne częściowo, my zaś uważamy, że tu działa jednak głównie dobra konjunktura, związana z zapotrzebowaniem zboża w monarchji.

W latach następnych import zboża znacznie słabnie, lecz w latach 1875—78 jest jeszcze duży. W r. 1875 wynosi 20.000 q. Cena zboża spada do końca roku, a gra na zwyżkę ponosi dotkliwe straty[90]). W latach 1876—1877 import podnosi się nieco (1876 38.000 q, 1877 40.000 q), aczkolwiek są to lata pomyślnych żniw w okręgu Izby[91]).

W r. 1878 toczy się wojna rosyjsko-turecka, mimo to przywóz zboża jest duży i wzrasta do 52.000 q z powodu nieurodzajów w krajach zachodnich i w monarchji[92]). Pozatem sprowadzono 5.000 q mąki i mlewa. Zboże to jednak, które kupcy austrjaccy zakupują w Rosji, leży na wolnem powietrzu z powodu braku wagonów, używanych dla celów wojny, a po zakończeniu wojny zboże, anyż, nasiona oleiste są już częściowo w stanie zaniedbanym, a częściowo zostały rozkradzione. Kiedy zaś porty czarnomorskie otwierają swe śpichrze i zaczynają przewozić swe zapasy morzem do krajów zachodnich, nie dało się powetować tych strat.

W latach 1879—1880 sprowadzono mało zboża, idzie zato dużo mlewa (1879 35.000 q, 1880 aż 130.000 q), aczkolwiek w roku ostatnim panuje w Rosji nieurodzaj[93]). Po r. 1880 import zboża upada, ale wywozi się go rocznie ponad 50.000 q; sprzyja temu zamarzanie mórz rosyjskich w zimie[94]).

Wśród gatunków zboża przeważa żyto, innych gatunków zboża

---

[89]) A mianowicie w latach 1865—71, 1874, 1876; Ber. 1871—5, s. 6, podaje ogólne cyfry importu zboża przez Brody i Podwołoczyska, które potwierdzają twierdzenie Blocha odnośnie do stosunku obu stacyj. W obrocie żytem i jęczmieniem posiada Radziwiłłów przewagę nad Wołoczyskami w dziewięciu latach, a to 1865—67, 1869—71, 1874—76. Dla owsa przewaga Radziwiłłowa zaznacza się tylko w czterech latach 1865—7, 1876.

[90]) Ber. 1870—75, s. 5—6.

[91]) Ber. 1876—80, s. 3.

[92]) Ber. 1876—1880, s. 4. Matthaei, Exporthandel, s. 87.

[93]) Matthaei, Warenhandel, s. 305; Ber. określa żniwa rosyjskie jako niedość dobre. Rzecz znamienna, że wynik zniw w monarchji jest dobry właśnie w latach 1871, 1872 i 1874, a w 1879 na Węgrzech mało pomyślny (Ausweise), z czego wniosek, że przywóz rosyjski dotyczy tylko jednego regjonu monarchji.

[94]) Réclus, Nouvelle géographie, t. III, s. 406.

oraz roślin strączkowych idzie mało, a jedynie w latach 1872—1874 sprowadzono znaczne ilości pszenicy, potem zaś jęczmienia, owsa, hreczki, bobu i grochu. Rzecz znamienna, że wedle wykazów Rosja-Brody jest obraz cokolwiek inny niż wedle dat przywozu. Wedle nich dostawy pszenicy są duże i przeważają nad dostawami żyta bardzo często w latach 1854—80, a mianowicie w przeciągu tych 27 lat w latach 14 (mianowicie 1854—8, 1862—4, 1866—8, 1875—7). Z tego możnaby wnosić, że dostawiano jej mało do Galicji i prowincyj zachodnich, ale konsumowano ją na miejscu, co świadczyłoby o pewnej wyższej stopie życiowej ludności brodzkiej.

Mąki i mlewa idzie do Austrji przez Brody bardzo mało, bo Austrja sama produkuje dobrą mąkę, zwłaszcza na Węgrzech mąkę pszenną, mającą dobrą markę na rynkach europejskich. Austrja sprowadza mąkę z Rosji tylko w wyjątkowych okolicznościach. Takim wyjątkowym czasem dla handlu brodzkiego jest r. 1874. Dopiero od r. 1878 zaczyna się znaczny obrót mlewem i przewaga tego artykułu nad zbożem w ziarnie.

Z innych roślin najwięcej idzie anyżu, który jest sprowadzany w znacznych ilościach przez gorzelnie galicyjskie. Dowóz anyżu jest znaczny w latach blokady kontynentalnej. Po wojnach napoleońskich przywóz obniża się, ale jest dość znaczny[95]). W r. 1839 niema żadnego popytu na anyż i dopiero zaczyna się on z końcem tego roku, w r. 1840 trwa nadal, w r. 1841—42 wynosi ponad 2.000 q. W r. 1842 anyż przychodzi głównie z Rylska i mienia się go za kosy[96]). Naogół jednak w latach czterdziestych i pięćdziesiątych obrót anyżem jest mały. W latach sześćdziesiątych dostawy są dość znaczne, a to w l. 1861—65 1.700 q, 1866—70 2.000 q, a w r. 1870 nawet 2.400 q. Chociaż obroty są wyższe niż w latach czterdziestych, sprawozdania Izby piszą o nich pesymistycznie. W latach 1857—1860 narzekano, że obrót cierpi z tego powodu, iż odbiorcami są tylko destylatorzy lwowscy[97]). W r. 1860 stwierdzono zaś, że zbiór jest pomyślny, nastąpił spadek ceny, towar zalał rynek i dużo posłano go do Lwo-

---

[95]) Spr. Harwika za I i II półrocze 1818, I półrocze 1819. W r. 1817 dowóz jest silny, ale nie dorównuje dawnym dostawom. W I półroczu 1818 następuje obniżka obrotu, spowodowana urodzajem w krajach dziedzicznych i spadkiem cen. W II półroczu 1818 zaznacza się słabe ożywienie obrotu, spowodowane mniejszemi dostawami w ubiegłem półroczu, wysprzedaniem dawnych zapasów, bogatym zbiorem w Rosji i spadkiem cen.

[96]) PGH za 1839—1842; z końcem r. 1840 płacono 2 rb. sr. za pud ($12^1/_2$ za 1 q). Według PGH w r. 1842 obrót ma spaść, podczas gdy według Ausweise następuje mały przyrost.

[97]) Ber. 1857—60, s. 84.

wa[98]). W r. 1861 skonstatowano zbiór pomyślny i dowóz mniejszy, oraz wzrost cen. W latach siedmdziesiątych dostawy maleją, w latach 1876—80 wynoszą tylko 1.000 q.

W gatunku roślin wymienimy jeszcze nasiona oleiste. Obrót niemi jest naogół mały, a dość znaczną wartość osiąga jedynie w latach 1861—5, kiedy przywieziono ich ponad 2.000 q, a w r. 1865 nawet 7.000. Hodowla lnu i konopi do wyrobu olejów kwitnie w Rosji południowej, gdzie włókno otrzymywano w gatunku pośrednim z powodu panującej suszy. W latach późniejszych dowóz jest mały. Tłumaczono nieznaczne obroty tem, że w roku 1869 były małe żniwa, w kraju są wysokie ceny. Następnie w r. 1871 stwierdzono, że produkt rosyjski jest gorszy, niż galicyjski, że Rosja uprawia mało rzepaku zimowego i dostarcza towaru drobno-ziarnistego, źle czyszczonego [99]).

Towarów kolonjalnych idzie sporo dopiero w drugiej połowie wieku XIX. Import tych towarów kształtuje się zależnie od stopy życiowej społeczeństwa. W pierwszej połowie w. XIX drobna część ludności może pozwolić sobie na nabycie tych artykułów, pozatem na przeszkodzie stoją wysokie stawki celne, które wymierzano w takich wymiarach dlatego, że towary te są traktowane jako artykuły sprowadzane wyłącznie w celach konsumcyjnych i drogą znacznego ich oclenia starano się powiększyć dochód skarbu państwa. Skutkiem tych trudności import towarów kolonjalnych jest mały, a w latach czterdziestych, w czasie nieurodzajów i wojen domowych, zmniejsza się jeszcze bardziej. Dopiero po r. 1848, kiedy następuje poprawa położenia mas ludowych i podnosi się ich stopa życiowa, towary kolonjalne znajdują większy zbyt i większe ich zapasy zaczynają napływać do kraju [100]). Po obniżeniu stawek celnych import osiąga znaczniejsze rozmiary, a do wielkiej wysokości dochodzi w czasie wojny krymskiej i blokady portów rosyjskich.

Z towarów kolonjalnych idzie przedewszystkiem herbata. O pewnych dostawach herbaty przychodzącej z Rosji słyszymy już od Krattera. W latach trzydziestych jest ona sprowadzana z Rosji i zbywana we Lwowie i Tarnopolu. Stawka celna wynosi w roku 1838 162 fl. i dochodzi do połowy ówczesnej ceny szacunkowej, a jest sześć razy wyższa niż w Niemczech. To też obrót w latach

---

[98]) Ber. 1860—62 dowóz do Lwowa wynosi 2.000 q., płacono za pud 2,60 rb. sr. ($16^1/_4$ za q.).

[99]) Ber. 1871, s. 5. Natomiast okręg Izby wywozi wówczas 30.000 q., z czego $^1/_4$ idzie zagranicę, $^3/_4$ do fabryk czeskich i dolnoaustrjackich.

[100]) Stwierdza to Ber. 1854—57, s. 22.

czterdziestych jest mały i wynosi w l. 1841—45 40 q, 1846—50 60 q. W latach pięćdziesiątych, po obniżeniu stawki celnej do 30 fl. tj. poniżej 10% ceny szacunkowej, obrót ożywia się[101]), i osiąga w l. 1851—55 1.100 q, a w czasie wojny krymskiej, w r. 1855, nawet 2.500 q i osiąga punkt najwyższy w badanem stuleciu. Po wojnie krymskiej zmiejszają się dostawy (1856—60 900 q, 1861—65 400 q), a potem są jeszcze mniejsze i dopiero w r. 1880 przywieziono dużą ilość herbaty. Import herbaty z Chin drogą lądową przez Kjachtę jest jeszcze mały, a w latach 1852—55 tranzyt ten jest nawet zahamowany, ponieważ w tym czasie wybuchło w Chinach powstanie, prócz tego zaś stosunki tego państwa z Rosją są naprężone i dopiero w r. 1855 dochodzi do porozumienia[102]). Głównie jednak sprowadza się herbatę na Hamburg, a z Prus przychodzi ona tranzytem do Brodów, a stąd przywozem do Galicji. Wiele towarów kolonjalnych, zwłaszcza herbatę, przemyca się do Galicji (zob. s. 119, 120, 153).

Przywóz cukru jest bardzo mały. Wyjątkowo wiele cukru przywieziono przez Brody w okresie blokady kontynentalnej. Po wojnach napoleońskich przywóz cukru upada. Potem cukier nie przychodzi z Rosji, a jeśli przychodzi z Brodów, to są to części dostaw, które przyszły do Brodów z krajów niemieckich za cłem tranzytowem lub też z krajów monarchji za cłem wywozowem (np. w r. 1818 jest reimport cukru)[103]).

Przywóz tytoniu przez Brody zaczyna się dopiero w latach siedmdziesiątych, a wykazuje znaczny obrót dopiero od roku 1874 (w r. 1871—75 11.000 q, 1876—80 3.900 q, najwięcej w roku 1875 47.000 q). Przychodzi on głównie z Ukrainy, głównie jednak tytoń rosyjski przychodzi do Austrji drogą przemytu. Cło na tytoń od r. 1854 nn. jest bez zmiany. Utrudnieniem przywozu jest to, że tytoń jako monopol państwowy w przywozie dla osób prywatnych wymaga zezwolenia.

Przywóz bydła jest niski długi czas[104]) a ożywia się dopiero w drugiej połowie w. XIX. W latach pięćdziesiątych jest jeszcze dość mały. Klęski zaraz w Rosji, jakie np. mają miejsce w 1851 r. (w Besarabji, skutkiem czego Austrja zamknęła granicę),

---

[101]) Obniżeniu cła przypisują przyczynę ożywienia się przywozu herbaty, Ber. 1851, s. 17 i Ausweise 1852.

[102]) Andreé, t. I, s. 115.

[103]) Spr. Harwika za I półrocze 1818. Wówczas wywieziono do Brodów wiele cukru w nadziei znalezienia dobrego zbytu w Rosji. Kiedy jednak przewidywania zawodzą i następuje spadek cen, odwieziono wiele towaru do Galicji po zniżonej cenie.

[104]) Zob. s. 169, 172, 173. W r. 1787 przypędzono koni 528 sztuk.

oraz w r. 1857 są zjawiskiem konjunkturalnem. Główną przyczyną zastoju są niezawodnie trudności komunikacyjne, oraz wzrost handlu produktami zwierzęcemi. Rozwija się handel bydłem dopiero od wybudowania linji kolejowej. Już w r. 1869 donosi Izba o znacznych transportach, jakie przychodzą z Rosji. Skarży się Izba, że drogi koszt utrzymania bydła, wynoszący 10 guld. od sztuki, działa hamująco, jak zaraza. Wówczas też Izba stwierdza, że przywóz przez Brody jest słabszy, niż przez Husiatyn [105]). Przez cały czas Brody skupiają małą część obrotu bydłem w handlu austrjacko-rosyjskim. Idzie głównie bydło rzeźne, przeznaczone na konsumcję mięsa. Dogodnością dla handlu bydłem jest ustanowienie w Brodach zakładu kontymacyjnego na bydło, którego urządzenie na konferencji międzynarodowej z r. 1875 uznano za odpowiednie i celowe [106]). Najznaczniejsze są transporty wołów, dość mierne w latach 1871—75 1.000 sztuk, duże 1876—80 2.800 sztuk, największe w r. 1878 6.500 sztuk. Pozatem zaczęto od r. 1869 przypędzać konie, w l. 1866—70 700 sztuk, 1871—5 300 sztuk, 1876—80 600 sztuk, najwięcej w r. 1878 1.000 sztuk. Również dość znaczny jest handel nierogacizną. Dowiadujemy się, że obrót ten wzmaga się od czasu doprowadzenia kolei do Lwowa. I tak np. w r. 1865 pędzono ich 11.000 sztuk, gdzie pławiono je pod dozorem urzędowym z ostrożnościami przeciw zarazie, która wówczas panuje po stronie rosyjskiej. Ma to być jedyny handel, jaki znajduje się w rękach chrześcijan, szczeciną zaś po największej części handlują żydzi [107]). Przepędzono świń w latach 1861—65 3.200 sztuk, 1866—70 900, 1871—1875 6.500, najwięcej 1874 14.000.

Handel rybami osiąga znaczne rozmiary dopiero w latach 1876—1880, kiedy wynosi 5.600 q, największy jest w r. 1880 10.000 q. Idą różne gatunki ryb przyrządzonych, najwięcej zaś śledzi. Natomiast wyłączenie brodzkie, jak dowodzą wykazy Rosja—Brody, konsumuje głównie ryby świeże.

C. Przywóz wyrobów gotowych.

Przywóz fabrykatów przedstawia się bardzo skromnie, rozmiary jego są małe, nie tyle z powodu ograniczeń stosowanych ze strony Austrji, wprzód przez politykę prohibicyjną a potem

---

105) Ber. 1869. Przepędzono przez Brody w roku 1869 2.700 sztuk, gdy przez Husiatyn 31.000, a przez Podwołoczyska 1.500.

106) Lipp, Kohlenexport, s. 270.

107) Teki Schneidra Ak. Um., wycinek z druku. W r. 1865 pędzono przez lato po 300—400 sztuk trzody chlewnej.

przez cła protekcyjne, ale głównie dlatego, że przemysł rosyjski stoi na zbyt niskim stopniu rozwoju, by mógł zdobyć się na dostarczenie znaczniejszego zasobu wyrobów gotowych. Lecz nawet ta niska suma, jaką podaje cyfra statystyczna (w latach 1841—1855), jest jeszcze zbyt wysoka i w rzeczywistości jest ona znacznie mniejsza. Główną część przesyłek stanowi w tym dziale skóra gotowa, która wedle nowoczesnej klasyfikacji towarowej zalicza się do półfabrykatów, a jeśli idzie o wyroby włókiennicze, to te w przeważnej części nie przychodzą z Rosji, ale są sprowadzane tranzytem z krajów zachodnich do Brodów, a stąd dopiero idą do Galicji, bądźto drogą legalną, bądź też drogą przemytu[108]).

Skóry gotowe prawie wyłącznie składają się z juchtów, wyrabianych w głębi Rosji, które dzięki swej dobroci są poszukiwane w krajach zachodnich. W Austrji są juchty również pożądane zwłaszcza na wyrób butów dla wojska. Jednakowoż dla ochrony przemysłu krajowego taryfą z r. 1784 ustanowiono na skórę cło wartościowe 20%, oraz zaliczono ją do kategorji tych towarów, których clenie ma się odbywać w stolicy kraju tj. we Lwowie, a nie w Brodach. Kupcy brodzcy proszą o usunięcie tego ograniczenia, jednakowoż prośbę ich załatwiono odmownie w imię zmniejszenia dowozu skóry zagranicznej i przeciwdziałania przemytowi[109]). Dopiero zawarcie traktatu handlowego między Austrją a Rosją w roku 1786 stwarza lepsze warunki dla handlu juchtami. Na mocy tego traktatu taryfą z r. 1788 ustalono cło, wynoszące 12 fl. 34 kr. od 1 q na juchty pochodzenia rosyjskiego, a 16 fl. 07 kr. na inne juchty. Juchtów przywieziono w r. 1787 zaledwie 9 q. Chociaż traktat handlowy wygasa w r. 1797, udogodnienia na juchty istnieją jednak nadal. Obrót juchtami jest wielki w czasie blokady kontynentalnej; w r. 1810 przywieziono ich 9000 q.

Chociaż taryfą z 1 III 1814 podwyższono cło na juchty na 28.6 fl., import jest niemały i wynosi 409 q, bo potrzebuje ich wojsko austrjackie. Wzrostowi w latach 1814—1815 sprzyjają zbrojenia, drożyzna i zła jakość skóry krajowej. Przeciw zarządzeniu podwyżki cła wnoszą skargę kupcy brodzcy, stwierdzając, że w Brodach nie wyrabia się juchtów, a miejscowe zużycie juchtów jest nieznaczne, gdyż brodzcy szewcy i siodlarze przerabiają ich mało. Administracja kameralna i Gubernjum powołują się na to, że przemyt juchtów niema miejsca, produkcja krajowa jest niedostateczna i należy zniżyć cło do dawnej wyso-

---

108) Zob. s. 154 i 158.
109) St. R. 676/1785.

kości. Referent Kamery dodaje, że w monarchji wytwarza się juchty tylko w kilku miastach galicyjskich, a juchty sprowadzane z Rosji wymienia się za austrjackie sukna i inne wyroby, przemyca się je, że juchty posyła się do Wiednia i Brna, stąd zaś idą do innych miast monarchji [110]).

W r. 1822 Austrja uznaje, mimo braku traktatu z Rosją, że juchty rosyjskie są dobre i że należy je popierać, ale za to przywóz ich poddano obowiązkowi wykazywania się świadectwem pochodzenia rosyjskiego, ponieważ zachodziła możliwość fałszowania tego artykułu. Cło na juchty rosyjskie ustanowiono 14 fl. 28 kr. od 1 q, tj. zniżono do połowy [111]), podczas gdy na inne skóry wynosi nadal 28,6. Obowiązek legitymacyjny jest jednak dla kupców brodzkich uciążliwy, to też proszą rząd o zniesienie tego przepisu, powołując się na to, że nie sprowadzają innych juchtów jak rosyjskie. Udaje się im uzyskać złagodzenie wspomnianego przepisu, polegające na tem, że dowodów tożsamości miano żądać tylko w wątpliwych wypadkach [112]). Później jednak nie stosuje się już specjalnych udogodnień wobec juchtów rosyjskich, albowiem Austrja stara się o własny wyrób skóry. Taryfa z r. 1838 ocliła wszystkie juchty bez wyjątku stawką 18 fl., a w r. 1847 zniżono cło do 15 fl. od 1 q.

Przywóz juchtów jest szczególnie silny w latach dwudziestych i wtedy też, jak np. w r. 1824, jest większy nietylko w porównaniu z latami 1821—23, ale nawet przewyższa rozmiary z czasów blokady kontynentalnej. Wzrostowi sprzyja w r. 1824 zwiększony wywóz kos, za które wymieniano juchty [113]). Wyrabia je Rosja w gatunku dobrym, a dostarcza ich Rosja północna [114]). Produkcja juchtu jest specjalnością przemysłu rosyjskiego, a warunkiem po-

---

[110]) HKA 6 Aug. 1822.

[111]) Tamże, wyciąg protokołu z 5 VIII 1822.

[112]) AP. Com. gen. L. 24292/1822 i 441/1823. Kupcy brodzcy wnieśli podanie 23 XII 1822 (podp. Hausner i Violand i 10 innych). Na poparcie prośby powołują się na to, że Brody, jak długo są wolnem miastem, nie sprowadzały żadnych innych juchtów, jak rosyjskie. Prócz tego w okolicy miasta niema ani jednej garbarni wytwarzającej juchty, a główny urząd celny w Brodach nie notował innych juchtów niż rosyjskie. Główny urząd celny w Brodach spr. z 25 VII 1822 (podp. Frank), inspektorat celny 28 VII 1822 (podp. Harwik), oraz Administracja kameralna 12 X (pod. nieczyt.) popierają to podanie, zwracając uwagę na to, że wykonanie tego przepisu jest połączone z trudnościami. Skutkiem tego dekretem z 20 I wprowadzono wspomniane udogodnienia.

[113]) Spr. Harwika I półrocze 1824.

[114]) Hegemeister, s. 142.

wodzenia jest obfitość brzozy, dostarczającej kory do wyrobu dziegciu, koniecznego przy wyrobie juchtu. Wzrasta też przywóz juchtów w latach trzydziestych[115]. W latach czterdziestych obrót jest znaczny, wynosi w r. 1841—45 1.900 q, 1846—50 spada do 1.100 q.

W drugiej połowie XIX wieku przywóz juchtów podupada. Wprawdzie taryfa z r. 1851 znosi specjalne udogodnienia dla juchtów i obciąża je cłem na równi z innemi gatunkami skóry zwyczajnej, jednakowoż nowe cło jest niższe od dotychczasowego, w r .1853 zaś znosi Austrja zupełnie cło przywozowe od skóry. Mimo tych udogodnień wielką przeszkodą jest to, że w Austrji jucht rosyjski napotyka już na konkurencję skóry wytwarzanej głównie w Czechach i Austrji górnej. Wyrób monarchji nie jest wprawdzie zbyt dobry, ale wypiera towar rosyjski. Zresztą w Rosji zaczyna się upadek wyrobu juchtów z powodu braku tanich garbników, to też import obniża się; w latach 1851—55 jest jeszcze dość znaczny, skór zwyczajnych przychodzi 400 q, lecz potem obrót jest nikły (100 q i mniej), a wkońcu upada zupełnie[116]. Przyczyną jest to, że pod koniec stulecia import skór gotowych traci znaczenie, gdyż został całkowicie wyparty przez przywóz skór z Indyj, Niemiec, krajów bałkańskich, a nawet wytwarza się taka sytuacja, że w niektórych wypadkach Rosja jest odbiorczynią skóry austrjackiej.

Jeśli idzie o wyroby włókiennicze, to w pierwszych latach istnienia wolnego okręgu celnego, a mianowicie w r. 1787, starała się firma brodzka Jan Hermson i Ska o pozwolenie na przywóz kitaju, który taryfą z r. 1784 był towarem zakazanym. Aczkolwiek firma ta obiecywała, że w zamian za przywożone katuny i sukna wschodnio-indyjskie do apretury będzie wywozić sukna austrjackie do Rosji, prośbę tę załatwiono negatywnie, jako sprzeczną z systemem prohibicyjnym[117]. Zakazy monarchji, a przedewszystkiem niska wytwórczość rosyjska, sprawiają, iż wyrobów włókienniczych dużo nie sprowadzano; najwięcej jeszcze przychodziło wyrobów wełnianych, zwłaszcza tałesy, tj. żydowskie płaszcze modlitewne. Przywóz wyrobów włókienniczych zyskuje na zna-

---

[115]) PGH za 1839—1841. Cena doszła do $112^1/_2$ za q. W r. 1841 szło mniej, niż w r. 1840; Ausweise.

[116]) Stwierdza to Ber. 1866—70, s. 178, potwierdza Obzor vněšnoj torgovli Rossii.

[117]) St. R. 1879/1786. Odrzucono prośbę na wniosek Kancelarji nadwornej. Wyrażono bowiem obawę, iż austrjackie wyroby bawełniane nie będą miały zbytu w Rosji, gdyż tam prosperuje uprawa lnu. Uznano, że Galicja może zaopatrywać się w artykuły podobne do katunu w krajach monarchji.

czeniu dopiero w latach 1866—80 (zob. s. 147). Przędzy wełnianej przywieziono w dużej ilości dopiero w r. 1880.

Dużą pozycję w wartości przywozu stanowią drogie kamienie, zaliczane do wyrobów kamiennych. W latach czterdziestych wartość ich dostaw jest mała, choć trzeba tu zaznaczyć, że na tak niski wynik wpływa po części oclenie ich według wartości, podczas gdy w latach pięćdziesiątych poddano je manipulacji celnej według ilości, a wartość szacunkową ustalono dla nich, zwłaszcza w r. 1854 nn., wysoko. Bardzo dużo idzie ich w latach 1851—55 (10 q), zwłaszcza największy jest obrót w czasie wojny krymskiej, w r. 1855 (26 q). Być może, że tak silnemu wzmocnieniu się przywozu sprzyja zła sytuacja finansowa i spadek wartości pieniądza w Rosji, które wpływają na odpływ bogactwa zagranicę. Po wojnie krymskiej przywóz drogich kamieni upada, w r. 1856 niema go zupełnie, a w r. 1857 jest minimalny z powodu kryzysu [118]). Jednakowoż potem obrót ożywia się, choć wartość przywozu nie dorównuje obrotom z czasów wojny krymskiej. Jest uderzającem, że wzrost według ilości jest silniejszy, niż według wartości. Przyczyną tej dysproporcji jest to, że po r. 1855 „Ausweise" rozbijają pozycję drogich kamieni na kilka pozycyj, m. i. kamienie szlachetne, które są oszacowane niżej i dlatego stanowią odtąd pozycję mało wartościową. Do r. 1865 idzie ich przeciętnie kilka kilogramów, potem zaś wcale nie występują.

Główną część tak ilościowo, jak i wartościowo stanowią korale, które przywożono w stanie obrobionym. Z początkiem systemu prohibicyjnego, mianowicie taryfą z roku 1784, umieszczono korale na liście towarów zakazanych. Jednakowoż już dekretem z 21 X 1787 uchylono ten zakaz w odniesieniu do korali wyrabianych w Liworno w sznurach i pozwolono brodzkim kupcom żydowskim przywozić je do Galicji za opieczętowaniem końców sznurów i za cłem 27 kr. od 1 kg. Uczyniono ten wyłom w interesie bogatego kupiectwa żydowskiego, umożliwiając w ten sposób kobietom żydowskim zaopatrywanie się w ten zbytkowny artykuł [119]). Obowiązek pieczętowania każdego sznura korali liworneńskich wydaje się przykrym brodzkim kupcom żydowskim, którzy starają się o zniesienie tego przepisu, przyczem twierdzą, że postępowanie to naraża ich na długie czekanie, oraz zapewniają, iż szachrajstw

---

[118]) Ber. 1854—7, oraz Ausweise.

[119]) St. R. 2307/1787, 3899/1787; HKA 4 Mai, 6 Jul., 13 Aug., 20 Oct. 1787. O udogodnienie starają się 7 V 1787 kupcy brodzcy, handlujący koralami Marcin Rapport, Abraham Morwitz, Jakób Ignacy Polaki (!).

niema. Prośby tej nie uwzględniono[120]). Nie mamy danych do handlu koralami aż do r. 1840, jednak z danych za lata czterdzieste można wnosić, że obrót jest słaby. Po r. 1855 obrót jest znaczny, największy wartościowo w latach 1861—65, ilościowo zaś w latach 1876—80 29 q, zwłaszcza w r. 1880, bo 80 q. Obrót perłami prawdziwemi jest znaczny, szczególnie w l. 1861—65, kiedy wynosi 17 kg, a największy w roku 1864, bo 25 kg. Rosja wywozi perły w stanie nieobrobionym. Kramarszczyzny przedniej dowieziono w dużych ilościach w r. 1864, zresztą przywozi się jej mało. Zbywano również w latach trzydziestych nieco innych wyrobów rosyjskich. Zbyt ich datuje się od r. 1833, kiedyto w Brodach założono sklep (a raczej budę) na towary rosyjskie, należącą do Serachiota (zob. s. 187), gdzie sprzedawano miedziane tabakierki tulskie, proste kobierce, szlafroki bucharskie, materace, skóry, uprzęże, świece woskowe, herbatę, kawior, buljon itp. Już w kilka dni po otwarciu sklepu sprzedano znaczną ilość towarów, a szczególnie zbywano sprzęty miedziane[121]). W r. 1838 obrót wyrobów rosyjskich, wystawianych w budzie Serachiota jest pomyślny; sprzedawano je nietylko w Brodach, ale nawet we Lwowie i w całej Galicji. Jeszcze w r. 1841 i 1842 idzie dobrze przedsiębiorstwo, które zbywa szczególnie dobrze samowary tulskie[122]). Towary te jednak nie odgrywają znaczniejszej roli w handlu brodzkim.

4. Wywóz.

A. Ogólny przebieg obrotu.

Wywóz towarów rozwija się dzięki temu, że monarchja wytwarza znaczne ilości wyrobów gotowych, przeznaczone na zbyt w krajach wschodnich, oraz ustanawia niskie cła wywozowe, które w dobie prohibicjonizmu w rzadkich wypadkach przekraczają 1% ceny szacunkowej. Według sprawozdania starosty Bujakowskiego z r. 1784 wywóz obejmuje głównie towary żelazne, które przychodzą z Styrji i podążają najwięcej do Berdyczowa, potem idzie miedź z Węgier i szkło z Czech do Polski, perły z Wiednia na Litwę, oraz wyroby wełniane z Śląska. Według sprawozdania Administracji celnej wartość wywozu wynosi w r. 1787 300 tys. fl., a głównemi arty-

---

[120]) HKA 7 Dec. 1792 f. 938. Zob. s. 174, ods. 25. Według Schönauera pieczętowanie jest konieczne ze względu na wyjątkowe traktowanie korali liworneńskich.

[121]) Gazeta Lwowska 1834, s. 17.

[122]) PGH za 1838—1842. W r. 1841 idzie tych towarów mniej niż w latach poprzednich, ale sprzedano je wszystkie. W r. 1842 zbyto ich 32 q za 4.000 rb. sr.

kułami zbytu są płótna, kosy i noże do sieczki, woły, konie oraz sukna, przychodzące z austrjackich Niderlandów i Limburga[1]).

Od początku nastania sasiedztwa z Rosją dają się odczuć ograniczenia, jakie to państwo stosuje dla przywozu obcych wyrobów. W roku 1796 ukaz rosyjski nakłada wielkie cła na produkty i fabrykaty, jak wino, miedź i kosy, a władze rosyjskie zaczynają stosować ostre i samowolne postępowanie. Do tego przyłącza się wygaśnięcie traktatu z Rosją w r. 1797. Skutkiem tych stosunków obrót obniża się[2]).

W czasie blokady kontynentalnej wywóz monarchji przez Brody podupada jeszcze bardziej. We wszystkich latach obroty są niższe niż w roku 1806, poprzedzającym okres blokady. Obrót spada przedewszystkiem skutkiem wojen, jakie Austrja prowadzi z Francją, a potem również z Księstwem Warszawskiem w latach 1807 i 1809. Po pokoju szenbruńskim z r. 1809 obrót podnosi się, mimo że Rosja taryfą z r. 1810 zakazuje importu przedmiotów zbytku, nakłada wysokie cła na inne wyroby i stosuje ograniczenia paszportowe wobec kupców austrjackich. Wywóz postępuje do r. 1811, lecz w r. 1812 zaznacza się silny spadek. W tym roku bowiem odbywa się zrazu ożywiona wymiana, a w drugiem półroczu daje się odczuć wojna francusko-rosyjska oraz zamknięcie granicy przez Rosję, skutkiem czego maleje znacznie wywóz wyrobów z wyjątkiem towarów włókienniczych. W pierwszem półroczu r. 1813 następuje w wywozie zastój z powodu wojny i zarazy, i dopiero w drugiej połowie 1813 r. następuje pewna poprawa. W latach blokady największą przeszkodą dla wywozu są działania wojenne i zastój w produkcji, dopiero potem zakazy i wysokie cła rosyjskie.

Po nastaniu lat pokoju wywóz monarchji podnosi się niewiele, z powodu nowych zakazów i ograniczeń rosyjskich. Według sprawozdania Gubernjum z r. 1815 czynny handel monarchji ogranicza się do przemytu wyrobów austrjackich do Rosji[3]). W roku 1816 jest jeszcze gorzej, przeszkody są te same, prócz tego zaś zbytowi sukna i innych wyrobów krajowych szkodzi konkurencja wyrobów obcych, idących z Lipska, oraz niższe ceny. W latach następnych następuje pewna poprawa, lecz mimo łagodnej taryfy rosyjskiej wzrost obrotu jest nieznaczny, ponieważ kupcy rosyjscy z Petersburga i Odessy sprowadzają towary, dostarczone przez kupców

---

[1]) HKA f. 2982 M 3 (zob. s. 11 i 173). Wartość wywozu wynosi wtedy 300 tys. fl. m. k., płótna 46, kos i nożów do sieczki 28, koni 12, wołów 11, sukna 10 tys. fl. m. k.

[2]) Spr. Gubernjum L. 7603/1798 (zob. s. 175, ods. 30).

[3]) HKA 41 Dez. 1815.

angielskich lub dostawione z Warszawy[4]). Korzyści kupców brodzkich z obrotu wyrobami austrjackiemi i winami maleją, ponieważ prowadzą je kupcy rosyjscy nie należący do I gildji, przychodzący za paszportem do Brodów, gdzie od pewnego czasu ceny są niższe, niż w Rosji. Poważny cios zadaje wywozowi monarchji taryfa rosyjska z r. 1822[5]). Według sprawozdania Harwika z r. 1824 wywóz wyrobów monarchji wykazuje spadek nietylko w porównaniu z latami 1806—1808, ale nawet 1821—23. Wówczas maleje obrót wyrobami bawełnianemi, płóciennemi i jedwabnemi z powodu ostrości przepisów rosyjskich. Większy zbyt wykazują jedynie kosy, perły szklane i sukna, których przywóz do Rosji jest dozwolony.

Skutkiem tego wartość wywozu, która w r. 1820 wynosi 2,1 milj. fl. m. k., spada w latach 1821—5 do 1,5 milj. Dopiero w czasie wojny rosyjsko-tureckiej z r. 1829 obrót dochodzi do większych rozmiarów i osiąga 2,0 milj., skutkiem czego przeciętna z lat 1826—1830 podnosi się do 1,7 milj. fl. mk. W latach następnych obrót spada zwłaszcza w czasie powstania listopadowego, a przeciętna w l. 1831—5 wynosi 1,3 milj. fl. W latach 1836—40 obrót podnosi się do 1,4 milj. fl. i pozostaje na tym poziomie w l. 1841—45. Obrót rośnie w latach 1841—44, maleje w r. 1845. W latach 1846—1848 obrót spada dalej z powodu głodu i nieurodzaju z l. 1846 i 1847, kryzysu z r. 1847, rewolucji z r. 1848. Spadek obrotu jest tak znaczny, że wywóz monarchji, który na brodzkim odcinku jest zazwyczaj czynny, w 1847 r. jest niższy od przywozu. Dopiero po roku 1848 i w czasie inflacji eksport ożywia się wydatniej i w żywem tempie postępuje naprzód.

Prawdziwie pomyślny zbyt zapewnia wyrobom austrjackim dopiero zawarcie traktatu z Rosją, wprowadzenie taryfy protekcyjnej w Austrji oraz zniesienie wielu zakazów i obniżenie wielu stawek celnych w Rosji. Wzrost eksportu postępuje jeszcze bardziej, a jego wartość dochodzi w r. 1853 do 3 milj. fl. W czasie wojny krymskiej wywóz załamuje się, ale mimo niepomyślnej sytuacji, panującej w Rosji, poziom jego jest jednak wyższy, niż przed rokiem 1848. Przeciętna dla lat 1851—55 wynosi 2,4 milj. fl. W latach 1856—1860 wywóz wzrasta do 2,8 milj. guld. w. a. czyli 2,7 milj. guld. m. k.[6]). Obrót poprawia się już w r. 1856 dzięki ukończeniu

---

[4]) HKA f. 1183 67 Jul. 1822. Sprawozdanie Harwika za II półrocze 1819 (zob. s. 181, ods. 50 i 61).

[5]) Spr. Harwika za II półrocze 1822.

[6]) Zob. s. 192, ods. 52; s. 194 ods. 95 i 98; s. 195 ods. 100; s. 198 ods. 107. Wartość handlowa (zob. s. 165) wynosi w latach 1876—80 3,452 tys. guld. w. a., a bez drzewa 3,325.

wojny krymskiej i ułatwieniu ruchu granicznego [7]). Handel wyrobami monarchji prosperuje mimo niepomyślnych warunków, jakie stwarzają kryzys handlowy z r. 1857, wojna austrjacko-włoska z r. 1859 i ogólny spadek wywozu monarchji w roku 1860, ale bilans handlu monarchji przez Brody jest bierny. Wzrasta wywóz w wielkiej części wspomnianych wyrobów, zaczyna się znaczny obrót wyrobów drewnianych i maszyn żelaznych. Pomijamy tu handel drzewem. W latach 1861—1865 wywóz spada do 2,8 milj. guld. w. a.; gdy jeszcze rośnie w latach 1861—2, spada w latach 1863—1865. Przyczyną spadku obrotu są nieurodzaje i niepomyślne warunki polityczne. Obniża się zbyt towarów żelaznych, zwłaszcza kos, podczas gdy inne wyroby wykazują zbyt pomyślny. Zaczyna się większy wywóz rafinady cukrowej. W latach 1866—1870 powrót do normalnych stosunków oraz wybudowanie w r. 1869 linji kolejowej, łączącej miasto z centrum monarchji, powodują wzrost wywozu do 3,9 milj. Podnosi się obrót wielu wyrobów gotowych, pozatem zaczyna się większy wywóz napojów alkoholowych. W latach 1871—75, mimo krachu wiedeńskiego z r. 1873, wywóz postępuje nadal i osiąga sumę 4,2 milj. guld. w. a. Jest to największa suma wywozu w badanem stuleciu. Spada tylko wywóz wyrobów płóciennych, kos, kramarszczyzny, mąki. Zaczyna się większy wywóz towarów jedwabnych i produktów chemicznych.

W latach 1876—1880 następuje spadek wywozu spowodowany wprowadzeniem ceł w złocie w Rosji w 1877 r. i wojną rosyjsko-turecką. Obrót wynosi wówczas 3,8 milj. fl. Spadek wartości wykazują prawie wszystkie towary, a zwyżkę wykazują tylko maszyny, bydło, napoje alkoholowe i mąka. Wywóz przez Brody ma naogół tendencję rosnącą, ale nie idzie w parze z postępem wywozu całej monarchji. Bilans handlu monarchji przez Brody jest bierny w pięcioleciach 1821—25, 1856—60, 1861—65 i 1876—80, a w pozostałych ośmiu pięcioleciach jest czynny.

B. Obrót wyrobami gotowemi.

Większą część wartości ogółu towarów stanowią fabrykaty, najbardziej popierane przez politykę austrjacką i najwięcej narażone na ostrze rosyjskiego prohibicjonizmu i protekcjonizmu, one to po zmianie systemu doznają najsilniejszego wzrostu. Zwrócić należy uwagę na to, że w handlu zagranicznym całej monarchji

---

[7]) Ausweise.

fabrykaty stanowią nie wiele co ponad jedną trzecią ogółu wartości.

Z wyrobów gotowych w wywozie przez Brody pierwsze miejsce zajmują wyroby włókiennicze. Po r. 1815 obrót niemi wzrasta głównie dzięki silnym transportom na Odessę [8]). Wśród wyrobów wywożonych z Austrji przez Brody do Rosji zajmują pierwsze miejsce wyroby płócienne, które przychodzą głównie z Czech, gdzie przędzalnictwo stoi na wysokim poziomie i wyprzedza kraje niemieckie, ustępuje zaś tylko Anglji i Francji. Czeskie płótno, wytwarzane tak ręcznie, jak i mechanicznie, celuje w dobroci i niejednokrotnie góruje nad wyrobem angielskim. Wyroby płócienne są w Rosji zakazane (1816), potem jednak udzielono im zezwolenia na przywóz za opłatą cła, które trwa przez cały okres Kankrina. Z powodu otwarcia dostępu do Rosji wywóz płótna wzmaga się już od r. 1818, wzrasta podówczas eksport sorty grubszej, z powodu wielkich zakupów dla wojska rosyjskiego [9]). Jednakowoż od roku 1831 wywóz płótna austrjackiego napotyka na inne przeszkody, gdyż płótno wypierają towary bawełniane, a od r. 1842 daje się odczuć na rynkach zagranicznych konkurencja płótna irlandzkiego. Mimo to wywóz towaru płóciennego podnosi się. W latach 1841—5 wywożono 100 q. Silne ożywienie obrotu następuje w latach pięćdziesiątych dzięki obniżeniu ceł w Rosji, a w latach 1866—70 dochodzi wywóz do 1.100 q. Jednakowoż w 1873 r. Rosja nakłada na wyroby płócienne cło od wartości, wynoszące 35%. Skutkiem tego obrót maleje i w latach 1876—1880 wynosi zaledwie 200 q. Pod względem wartości górują wyroby płócienne przednie, potem idą średnie i zwyczajne. W obrocie wyrobami płóciennemi wywóz monarchji góruje przez długi czas nad przewozem wychodowym [10]), lecz w l. 1876—80 ustępuje miejsca dostawom, przychodzącym z państw zachodnich.

Dobrze idzie wywóz wyrobów wełnianych, zwłaszcza sukna, które sprowadzono z krajów czeskich i Śląska, przedewszystkiem zaś z Brna, pozatem z Bielska. W tych krajach wytwarzanie stoi wysoko dzięki rozszerzeniu się popytu na materjały modne, ciągłym ulepszeniom technicznym i wyrabianiu przędzy dorównującej angielskiej pod względem dobroci. W czasie blokady kontynentalnej eksport

---

[8]) Spr. Harwika za I półrocze 1822 stwierdza, że wywóz wyrobów bawełnianych, wełnianych i sukna jest wyższy, niż w latach 1806—1808.

[9]) Spr. Harwika za I półrocze 1818.

[10]) Ber. 1871—75, s. 15 i 20 stwierdza, że Rosja sprowadza wyroby płócienne prawie wyłącznie z Austrji i że dostawy austrjackie górują nad angielskiemi. Według Ber. jw., dawniej płótna szły z Anglji, a obecnie z Śląska austrjackiego i Moraw. Tymczasem według Ausweise przywaga wywozu nad przewozem wychodowym istnieje od r. 1842.

słabnie z powodu wojen, lecz po pokoju szenbruńskim ożywia się znów i prosperuje do r. 1812. W r. 1813 maleje wywóz sukna zwyczajnego, z powodu zakazu eksportu tego towaru, wydanego przez Austrję; zakaz ten jest krótkotrwały, ale dźwignięciu się obrotu przeszkadzają ograniczenia rosyjskie i konkurencja towarów przychodzących z Lipska [11]). Według sprawozdania Harwika z r. 1819 Rosja zakazuje przywozu sukna zielonego, białego i czarnego, a na inne sorty nakłada bardzo wysokie cło [12]). W roku 1841 zniesiono zakaz, ale wszystkie towary obciążono cłem jeszcze wyższem, to też w latach czterdziestych obrót jest mały. Od r. 1851 cło rosyjskie jest niższe, jednakowoż kupcy brodzcy uważają, że te stawki są za wysokie i utrudniają zbyt [13]). Mimo to wywóz podnosi się znacznie i osiąga duże rozmiary od lat sześćdziesiątych, wynosząc w l. 1861—5 200 q, 1866—75 300 q, 1876—80 200 q, a punkt najwyższy pod względem ilości osiąga w r. 1868, pod względem wartości zaś w r. 1871. Wywóz towarów wełnianych w walce z konkurencją zagraniczną nie rozwija się tak pomyślnie, jak wywóz towarów płóciennych i ustępuje cały czas dostawom zagranicznym [14]). Wśród wyrobów wełnianych przeważa gatunek średni.

Pozatem od lat sześćdziesiątych zaczyna się dość znaczny wywóz ubrań i strojów. Kupcy rosyjscy, przybywający do Brodów na zakup towarów kolonjalnych i manufaktury, nabywają ubrania i bieliznę z wytwórni śląskich i morawskich [15]). Wywóz ich wynosi w latach 1861—70 100 q, 1871—75 130 q.

Wywóz wyrobów bawełnianych i jedwabnych jest niski przez długi czas [16]). Rosja sprowadza towar tańszy i lepszy z krajów zachodnich [17]). Zresztą Rosja zaczyna tworzyć u siebie przemysł bawełniany w okolicy Moskwy i wyrabiać gatunki pospolite. Większy obrót

---

[11]) Spr. Harwika.

[12]) Spr. Harwika za I półrocze 1819.

[13]) Ber. 1854—7 s. 17, cło wynosi 1—1,40 rb. sr. od polskiego funta.

[14]) Według Ber. 1871—1875 s. 20, sukno, które dawniej przychodziło z Belgji i Niderlandów, sprowadza się teraz z Brna. Zdanie to jest nieścisłe, gdyż wywóz w tym towarze jest niższy od przewozu wychodowego.

[15]) Ber. 1871—75, jw.

[16]) Według sprawozdania Izby za lata 1871—75 wstążki jedwabne, które dawniej szły z Szwajcarji i wstążki bawełniane, które dawniej szły z Nadrenji, teraz sprowadza się z Wiednia (Ber. 1871—75, s. 20). Naogół jednak, według danych statystycznych Ber., w obrocie towarami bawełnianemi i wełnianemi wywóz jest niższy od przewozu przez cały czas.

[17]) St. R. 1879/1786. Austrja w początkach swego panowania w Galicji nie wierzy w pomyślność zbytu swych wyrobów bawełnianych w Rosji, (Zob. s. 228, ods. 117).

wyrobami bawełnianemi zaczyna się w latach sześćdziesiątych, a wyrobami jedwabnemi w latach siedmdziesiątych. Podczas gdy w wieku XIX bawełnictwo ruguje sukno i płótno, w wywozie monarchji przez Brody widzimy rozkwit płóciennictwa, a mniejszy obrót bawełnictwa.

Ogromne znaczenie posiadają Brody dla zbytu wyrobów żelaznych, gdyż zbywają niemałą część ogółu tych wyrobów, które Austrja wywozi zagranicę. Fabrykacja tych towarów jest rozwinięta na szerszą skalę, ponieważ monarchja posiada bogate złoża węgla i produkuje słynne z dobroci żelazo i wyborną stal w Styrji i Karyntji, gdzie w dobrze urządzonych zakładach przetapiano je i wytwarzano z nich różne wyroby sposobem rzemieślniczym, lub też przewożono surowiec Anizą do Austrji Górnej, tam zaś przerabiano go sposobem fabrycznym w Steyer, Waidhofen a. d. Ybbs i i. Wytwórczość austrjacka stosuje jednak starsze metody i z tego powodu stoi niżej niż w krajach zachodnich, towarów przednich idzie zagranicę mało, ale zato do wielkiego rozkwitu dochodzi wywóz towaru zwyczajnego, który słynie z wysokiego stopnia doskonałości. Towary żelazne mają duży zbyt od dawnych czasów; już od trzeciego dziesięciolecia XVIII w. firma Laskiewicz sprowadza austrjackie wyroby żelazne i przesyła je dalej [18]). Zbyt wyrobów żelaznych kwitnie przez całe stulecie, Największym zbytem cieszą się kosy, które są tak dobre, że zwyciężają konkurencję towaru angielskiego, a wytwórnie pruskie, belgijskie i wirtemberskie naśladują wyrób austrjacki i podrabiają jego markę. Jednakowoż próby sprowadzania do Rosji kos północno-niemieckich na Szczecin i Odessę dają wynik ujemny [19]).

Obrót maleje w dobie blokady kontynentalnej, lata wojenne stwarzają konjunkturę niepomyślną, jeszcze bardziej spada wywóz skutkiem taryfy rosyjskiej z roku 1811 i zakazu wywozu do Rosji. Kosy, przychodzące ze Styrji, stanowią wraz z nożami do sieczki i piłami $^{9}/_{10}$ transportów wyrobów żelaznych, wywożonych przez Brody. Po nastaniu pokoju wywóz kos podnosi się. Wywóz wykazuje tendencję rosnącą dzięki temu, że, jak mówi Harwik w r. 1821, na pustych miejscach Rosji następuje wzrost osadnictwa i kolonizacji [20]). Pozatem w latach 1818—1821 sprzyja wywozowi ta okoliczność, że podczas gdy dawniej żegluga na Dunaju była znaczna

---

[18]) St. R. 409/1783 (Zob. s. 135).

[19]) Ber. 1854—7, s. 19.

[20]) Sprawozdanie Harwika za I półrocze 1821 r. Mówi, że podówczas wywóz kos był większy, niż w latach 1806—1808. To samo stwierdził już w r. 1818.

i kosy szły nią do Rosji, to w latach wspomnianych podupada obrót na tej drodze, a kosy posyła się lądem przez Brody [21]).

W roku 1820 idzie do Brodów 1.500 beczek kos à 800—1.000 sztuk (tzn. około 4.900 q); towar ten posyłano do Odessy. Jenakowoż oprócz tego idzie wówczas do Rosji dużo kos nadal Dunajem, a nawet przez Kraków i Rygę. W latach 1823—1825 postępuje wywóz na 8.090 q, a w latach 1827—1829 na 10.408 q [22]). W czasach powstania listopadowego w Królestwie Polskiem Kongresowem wywóz kos jest zakazany. Potem jednak znowu podnosi się i osiąga w r. 1838 13.354 q, a w roku 1839—1840 już tylko ponad 8.000 q. W następnych latach wywóz kos postępuje dalej [23]).

W latach 1841—1845 obrót jest bardzo wielki. Towarów zwyczajnych, w skład których wchodzą kosy prawie wyłącznie, idzie przeciętnie 13.000 q, a w roku 1845 nawet 16.000. W niespokojnych latach 1846—1850 spada obrót do 11.000 q, a w latach 1851—1855 po krótkotrwałem ożywieniu z początku doznaje osłabienia w czasie wojny krymskiej i następuje dalszy spadek do 10.000 q, chociaż wówczas tym obrotem zajmuje się wielu kupców i pieniądz stoi nisko. Przeszkodą jest dla niego konkurencja zagraniczna i wzrost kosztów produkcji w Austrji. Dlatego też dla poparcia handlu kosami Izba brodzka proponuje w r. 1855, żeby przywóz z Brodów do Galicji odbywał się bez opłaty cła [24]). Jednakowoż te starania o wolny reimport kos są daremne, albowiem Ministerstwo handlu odrzuca tę prośbę i poleca, by towary wracające z Brodów były nadal traktowane na równi z zagranicznemi, gdyż kosy krajowe wywiezione do Brodów tracą charakter towaru krajowego. Zezwolenie na wolny przywóz powrotny zaszkodziłoby przemysłowi krajowemu, ponieważ marka austrjacka jest zagranicą podrabiana, więc i obce towary podrabiane, odbywszy drogę do Brodów tranzytem, mogłyby wchodzić do monarchji bez opłaty cła [25]).

W latach 1856—1860 wywóz zwyczajnych wyrobów żelaznych

---

[21]) Spr. Harwika za I półrocze 1818 i I półrocze 1821. Harwik w spr. za rok 1818 stwierdza, że żegluga na Dunaju powinna podupaść, natomiast referent Kamery 15 IV zauważa, że wywóz kos Dunajem już podupadł.

[22]) AFM. Hkm. Com. 48 Oct. 1832. Sprawozdanie Administracji Kameralnej (zob. s. 80—81).

[23]) PGH za 1839, 1840, 1841, 1842. Według PGH. sprowadzonoby więcej kos w r. 1839, gdyby ich cena nie poszła w górę i Rosja nie miała pozostałości z dawniejszego przywozu. Większy odbiór kos jest w r. 1841, bo dawne zapasy były już wykupione.

[24]) Ber. 1854—57 s. 19.

[25]) HM 53067/1859.

podnosi się i osiąga w l. 1859—60 15.000, z czego na same kosy wypada w r. 1860 14.000 q. Pod względem wartości w latach 1856—60 wywóz kos osiąga wysokość najwyższą. To też nie dziwi nas zdanie Izby brodzkiej, iż handel kosami nigdy nie był znaczniejszy, niż wówczas. W latach 1857—60, mimo niepomyślnych warunków, wywołanych różnicami kursu waluty bankowej, fabryki kos w Górnej i Dolnej Austrji, w Styrji i Salzkammergut, a nawet w Czechach i Karyntji mają dobry zbyt po wysokich cenach, ponieważ kryzys w 1857/58 przypada dopiero po zimowych zakupach [26]).

Jednakowoż w l. 1860—1865 wywóz zwyczajnych wyrobów żelaznych podupada (9.000 q), ponieważ kupcy rosyjscy sprowadzają towar inną drogą, mianowicie morzem Czarnem na Odessę [27]), lub też przez Warszawę [28]). Skutkiem szkodliwego działania konkurencji obcej, braku ochrony marki przemysłowej i naśladownictwa wyrobu austrjackiego przez wytwórnie zagraniczne, handel kosami, który dawniej był zyskowny, teraz obniża się. Pozatem niski kurs banknotów austrjackich powoduje nadmiar towaru na rynku rosyjskim [29]). Widzimy więc, że o ile w latach 1856—1858 Izba brodzka stwierdza, że przy spadku waluty wywóz wzmaga się i odbywa się przy korzystnie wysokich cenach dla kupców, o tyle znów w latach 1860—2 uznaje, że spowodowany dewaluacją nadmierny wywóz powoduje zastój w handlu kosami.

W czasie powstania styczniowego w 1863/4 wywóz kos jest zahamowany, ponieważ z jednej strony Rosja zakazuje ich przywozu, z drugiej strony zaś Austrja nie pozwala na ich wywóz. Powodem zakazów jest to, że kosa jest bronią powstańczą. Zakazy te okazują się dotkliwe dla austrjackich wytwórni kos, zwłaszcza, że wypadają na moment nagromadzenia wielkiej ilości kos w Brodach i Wiedniu. Z tego powodu wchodzi rząd monarchji z władzami rosyjskiemi w porozumienie, na mocy którego Rosja pozwala na przywóz kos sprowadzonych przed wydaniem wspom-

---

[26]) Ber. 1857—60, s. 86. Powiada, że rocznie przez Brody drogą wymiany i kredytu idzie 4.000 beczek, a mianowicie w roku 1857 11.000, 1858 13.000, 1859 15.000 q. Wynika stąd, że przeciętna roczna wynosi 13.000 q, wobec czego na 1 beczkę wypadło $3^1/_4$ q. Ponieważ, jak wspomnieliśmy na s. 237, na beczkę wypadło 800—1.000, a przeciętnie 900 sztuk, wobec tego na 1 q wypadnie około 280 szt., a 1 kg. około trzy kosy.

[27]) Ber. 1860—63, s. 83.

[28]) Ber. 1863—65, s. 125—126.

[29]) Ber. 1860—63, jw. Nadmiar ten wywołany jest pewnie pozostałościami z lat ubiegłych. Ber. mówi, że z końcem roku 1862 zostało w Brodach $^3/_4$ miljona sztuk (tzn. około 2.700 q), wywieziono zaś 3 miljony (tj. około 11.000 q). Wynika stąd, że na 1 kg wypada 3 kosy, a 1 kosa waży 0·36 kg. (por. ods. 26).

nianego zakazu, o ile ten towar przejdzie legalnie główny urząd celny w Radziwiłłowie i o ile w Brodach z braku dobrych magazynów będzie w przechowaniu tamtejszych akredytowanych domów handlowych, które znów za zachowaniem ostrożności i glejtem rosyjskim będą go posyłać znanym firmom rosyjskim. Z drugiej strony rząd monarchji wydaje przepis, na mocy którego kosy mają być wydawane za rewersami, że za poręką kupców towar ten pójdzie wytkniętą drogą i dojdzie na miejsce przeznaczenia. Jednakowoż z powodu działań powstańczych Rosja ustawicznie cofa zezwolenie na przywóz kos i na usilne starania rządu monarchji udziela ich w wypadkach bardzo nielicznych[30]). Z powodu tych

---

[30]) Ponieważ zakaz wywozu kos, wydany przez rząd monarchji 11 II 1863, okazuje się bardzo dotkliwy dla austrjackich wytwórców, więc Izba handlowa i przemysłowa dolnoaustrjacka (27 II 1863), związek wytwórni kos w Kirchendorfie, Milchdorfie i innych 42 w Austrji Górnej (26 II, podp. przewodniczący Zeitlinger), oraz wytwórnie styryjskie w Kindbergu (28 II), Judenburgu (27 II) i Adolfa Weinmeistera w Wasserleit (24 II) wnoszą do ministra handlu Konstantego Wickenburga prośbę o zniesienie tego zakazu (HM 3347/1863). Według porozumienia, zawartego z konsulem rosyjskim w Brodach, uznano za znane firmy brodzkie, uprawnione do wywozu kos do Rosji, tylko dwa domy, a to Hausner i Violand, i Antoni Wolf (oba domy są chrześcijańskie, zob. s. 137), a za dobrze znane firmy rosyjskie dwie w Rylsku, a to Falimanow i Łagutin, oraz dwie w Berdyczowie, a to Silberstein i Kahane (HM. jw., nota Ministerstwa spraw zagranicznych z 28 II, podp. podsekretarz Weysenburg, telegram Ministerstwa finansów do głównego urzędu celnego w Brodach z 3 III, l. FM. 10979/1863). Wspomniane zezwolenie, wydane przez konsulat rosyjski 10 III (HM jw.), zostaje unieważnione z powodu wydania bezwzględnego zakazu przywozu kos przez rząd rosyjski (Czas z 17 VI 1863, Teki Schneidra Ak. Um.). Dopiero kiedy okazało się, że chłopi dadzą się użyć przeciw powstańcom (pewnie po Sołowijówce), Rosja cofa ten zakaz. Pomimoto zdążająca do Berdyczowa pierwsza wysyłka kos, których brak daje odczuć się w rolnictwie, zostaje zatrzymana przez główny urząd celny w Radziwiłłowie (Czas jw.). Starania Izby brodzkiej o dopuszczenie kos na jarmark koreński w Kursku zostają nieuwzględnione przez generał-gubernatora kijowskiego Annenkowa, gdyż zachodzi obawa, by towar nie wpadł w ręce powstańców. Dopiero generał-major Kreuter wydaje zezwolenie na przywóz kos w razie zgłoszenia zapotrzebowania władzy gubernjalnej i to w wypadku, jeśli droga nie będzie w rękach powstańców (HM. 254/1864, spr. Izby brodzkiej z 3 VI 1863). I tym razem starania kupców wiedeńskich, poczynione w Żytomierzu, Mińsku, Kijowie i Kursku, są bezskuteczne, ponieważ znaczna część pogranicznych ziem jest objęta powstaniem (Czas jw.). Dopiero w styczniu 1864 za staraniem Guidona Thuna, austrjackiego posła w Petersburgu, udaje się uzyskać zezwolenie rządu rosyjskiego na przywóz kos w miesiącu czerwcu t. r. ze względów gospodarskich, lecz po ukończeniu robót polnych zakaz ma trwać dalej ze względu na istniejące warunki. O zniesienie tego zakazu starają się 6 III 1864 Izba handlowo-przemysłowa w Krakowie, a 10 III takież Izby górno- i dolnoaustrjacka (HM. jw.).

zakazów zostaje zahamowany zbyt kos przez cały r. 1863, następuje spadek wytwórczości kos w Styrji, Austrji Górnej i Dolnej, a otwiera się pole dla konkurencji pruskiej i wirtemberskiej. Bezrobocie jest tem groźniejsze, że przyczynia się do tego kryzys w przemyśle bawełnianym. Z powodu tych zakazów wywóz kos przez Brody spada w r. 1863 do 100 q, a w r. 1864 podnosi się tylko do 8000 q.

W latach 1865—1870, mimo pewnego ożywienia, obrót nie wraca do rozmiarów dawniejszych i wynosi nadal 9.000 q [31]). Dalszą zmianę na niekorzyść Brodów stanowi skierowanie transportów kos na Podwołoczyska i Kijów w głąb Rosji. Pozatem od czasu otwarcia nowych kolei rosyjskich transporty kos coraz bardziej idą przez Warszawę wgłąb Rosji. [32]). To też w latach 1871—1875 wywóz kos wynosi tylko 6.000 q. W latach 1876—1880 wywóz spada do 5.000 q. Handel kosami, jak twierdzi Izba, upadł, ponieważ przewóz z Wiednia do miejsc położonych daleko w Rosji jest tańszy, niż do Brodów [33]), chociaż w rzeczywistości nie można mówić o zaniku obrotu. Po roku 1880 obroty kupców brodzkich w handlu kosami ustają, a korzyści zaczynają ciągnąć kupcy w Radziwiłłowie [34]).

Kosy przychodzą najwięcej z Styrji, potem z Austrji Górnej[35]). Kosy austrjackie zbywano na Wschodzie z powodzeniem, wiele

---

[31]) Denk (1868), s. 68. Stwierdza, że Brody samych kos wywożą 20 tys. cetnarów czyli 6,000.000 sztuk (na 1 cetnar cłowy wypada 300 szt., t. zn. dwa razy mniej, niż wedle ods. 25 i 29).

[32]) Gazeta Lwowska, Nr. 40 z r. 1872 z dnia 19 III (wycinek w Tekach Schneidra, Ak. Um. f. Handel).

[33]) Ber. 1876—80, s. 6, podaje, że wyroby żelazne, stalowe, kosy, sierpy, noże do sieczki opłacają za przewóz z Wiednia do granicy rosyjskiej 213.44 guld. od 1 q, w wypadku popierania ruchu do oznaczonych stacyj kolei półzach., a bez tego 447 guld., gdy na odcinku do Kijowa kosztuje transport 93 rb. tj. 112 guld., t. zn. o 120 guld. taniej. Jak donosi zaś spr. Ber. 1881—85, s. 5, przesyłka adresowana do Brodów kosztuje o 53 fl. drożej, niż takowa idąca do Radziwiłłowa.

[34]) Ber. 1881—85, s. 5.

[35]) Mówią o tem wzmianki w wielu opisach handlu. W latach 1820 jeżdżą kupcy brodzcy po kosy na jarmarki w Linz. (Kees Stephan, Darstellung des Fabriks- u. Gewerbswesens im österreichischen Kaiserstaate. Vorzüglich in technischer Beziehung, Wien 1823, Th. 2. Bd. 2., s. 558). W latach 1854—6 dużo kos sprowadzono z wytwórni w Milchendorfie i Kirchendorfie, z któremi kupcy brodzcy utrzymują bezpośredni kontakt. W latach 1854—9 następujące marki kos mają zbyt: z Austrji Górnej pierwsze miejsce zajmuje „Kelch“ (kielich), potem „Wildschwein“ (dzik), „Komet“, „Hammer“, „2 Strohmesser“, „Fischgrät“, „Kaiser von Oesterreich“, „Lilie“, „Waage“, „Traube“ itp.,

ich szło do Berdyczowa. Od roku 1838 na znaczniejszą skalę sprowadzają kosy kupcy żydowscy z Białorusi i Litwy, którzy przestają sprowadzać towar z Berdyczowa i zaczynają go brać w Brodach z pierwszej ręki. Handlem tym zajmują się głównie kupcy z Rylska (gub. kurska), a kilku z nich bierze w swe ręce monopol tym handlem. Ponieważ próba wypada korzystnie, to też w latach następnych kupcy litewscy i białoruscy nadal odbierają kosy wprost z Brodów z ominięciem Berdyczowa [36]). Już w r. 1834 kilku kupców rosyjskich zaczyna sprowadzać kosy na Triest i Odessę, co wpływa na zmniejszenie obrotów brodzkich [37]). Niemało kos idzie też z Brodów na Litwę i wgłąb Rosji. Dostawy sięgają nawet na Kamczatkę i do preryj Ameryki [38]).

Inne towary żelazne zwyczajne nie posiadają już takiego powodzenia. Nożów do sieczki sprzedaje się niewiele, gdyż w Rosji używa się ich tylko w wadze $^5/_4$ funta, a cięższemi nie posługują się z powodu braku maszyn. Sierpy nie cieszą się też popytem, gdyż zamiast nich używa się zużytych kos, a nożyce do wełny i szerokie topory, sprowadzane niegdyś z Waidhofen i Ybbsitz, zostały wyparte przez towar angielski [39]). Igły do szycia, które dawniej sprowadzano z Iserlohn, w latach 1871—5 przychodzą z Wiednia [40]). Igły są przedmiotem przemytu do Rosji [41]).

Wielkim zbytem cieszy się kramarszczyzna, tj. grupa towarów, obejmująca towary galanteryjne, złote, jubilerskie itp. Według sprawozdania Izby za l. 1871—75 wiele tych towarów, które dawniej sprowadzano z Lipska i Berlina, teraz przychodzi głównie z Wiednia [42]). Kramarszczyzna wykazuje dość duży wywóz od r.

---

w Styrji zaś na pierwszem miejscu „Rechen", fabryki Uebelbachskie, „Frauenbild", „2 Degen", „3 Kreutz", „Griech. Kreutz", „Tannenbaum", „3 Weinnmesser", „3 krumme Säbel", w Salzburgu „Rad u. Schlange", itp. (Ber. 1854—7, s. 19, 1857—60, s. 87). Mamy dwie wzmianki, mówiące o porach roku najbardziej dogodnych dla handlu kosami. I tak w roku 1839 sprzedawano je kupcom rosyjskim zimą i wiosną (PGH za 1839). W latach 1857—9 kupcy rosyjscy z Rosji Północnej przychodzą jak zwykle późną jesienią na zakupy i zawarcie kontraktu, natomiast ci, którzy zakupują kosy dla Noworosji, Rosji Południowej, Besarabji i Litwy, przybywają zwykle po Wielkiej Nocy.

[36]) PGH za 1838—1842. Jednakowoż w 1842 r. kupcy rylscy zakupują mało kos, a kupcy brodzcy dostawiają ten towar na własny rachunek do Berdyczowa i innych miast.

[37]) PGH. jw.

[38]) Ber. 1851, s. 18, oraz 1854—7, s. 19.

[39]) Ber. 1854—7 s. 21.

[40]) Ber. 1871—5, s. 20.

[41]) Zob. s. 154.

[42]) Ber. 1871—75 s. 20.

1854 i ogromne sumy wartości dzięki wysokiemu oszacowaniu towarów. Kiedy w l. 1851—55 idzie 33 q, w l. 1856—60 obrót jest już znaczny (170 q), potem następuje wzrost dalszy i wypada na lata 1866—75 500 q, a w l. 1876—80 spada do 300 q. Punkt najwyższy obrotu zaznacza się w latach 1866—70. W tej grupie do roku 1865 przeważają towary przednie, potem zaś zwyczajne.

Dobrym zbytem cieszą się i pomyślnie konkurują z zagranicą instrumenty muzyczne, wyrabiane w Wiedniu, które słyną z dokładności i solidności, a szczególnie dobry popyt w rozmaitych krajach posiadają fortepiany, które odznaczają się prostą mechaniką, tonem pełnym dźwięku i piękną formą. Zbyt instrumentów muzycznych rośnie od roku 1824[43]). Podczas gdy do roku 1850 wartość przesyłek jest jeszcze mała z powodu cła wywozowego od wartości, dużo wywozi się tego towaru w latach 1851—55, bo 300 q (zwł. w r. 1853). Potem wywóz tego towaru podupada. Następnie w latach siedmdziesiątych nie spotyka się już fortepianów, popyt na nie jest ograniczony[44]). Na upadek eksportu instrumentów muzycznych, głównie zaś fortepianów, wpływa zwłaszcza podwyżka ceł w Rosji w roku 1877; ponadto wówczas wywóz monarchji ustępuje już przewozowi wychodowemu.

Wywóz maszyn wykazuje większe rozmiary od r. 1856, największy jest w latach 1876—80. Przeważają maszyny żelazne.

Wywozi się również wyroby szklane, których wyrób jest w Austrji rozwinięty szeroko i pod względem ilości hut ustępuje tylko Niemcom i Anglji. W Rosji szkło i wyroby szklane są towarem zakazanym aż do roku 1841, to też wywóz jest jeszcze nieduży. Szkła taflowego w r. 1816 wywożono mało dlatego, że towar ten nie nadaje się do przemytu[45]). W r. 1841 zniesiono w Rosji zakaz przywozu, a towar poddano opłacie cła. To też wywóz wyrobów szklanych wzmaga się i dość duże obroty wykazuje w l. 1846—1850, bo 400 q. Jeszcze bardziej wzrasta od r. 1852 w związku z wzrostem zapotrzebowania w Rosji[46]). Rośnie stale wywóz szklanych pereł z Czech, podczas gdy zbyt innych wyrobów szklanych wykazuje słabszy postęp, a na naczynie farbowane jest ustanowione wysokie cło[47]). Pod względem ilościowym obrót w latach 1856—65 wynosi 1.600 q, potem maleje do 900 q, następnie zaś podnosi się znów i osiąga poziom najwyższy w l. 1871—75 (1900 q),

---

[43]) PGH za 1838.
[44]) Lipp, Kohlen-Eksport. s. 270.
[45]) HKA, Sprawozdanie Harwika za I półrocze 1818.
[46]) Ber. 1857—60, s. 87, oraz 1860—63, s. 84.
[47]) Ber. 1860—63, jw.

zwłaszcza w r. 1874 (dla średnich 1874, dla przednich 1875). Największą wartość osiągają przesyłki towarów szklanych w r. 1858, potem zaś wartość ich maleje, ponieważ przewaga wyrobów przednich kończy się, a zamiast nich wybija się wyrób średni. Przedni fabrykat czeski stanowi już w latach siedmdziesiątych mniejszą część, większość bowiem przypada na zwyczajne naczynia szklane[48]). W obrocie wyrobami szklanemi wywóz monarchji góruje cały czas nad dostawami zagranicznemi, zbyt ich jest pomyślny, aczkolwiek Rosja podówczas sprowadza te wyroby głównie z Niemiec i Belgji.

Najwięcej wyrobów szklanych przychodzi z Czech, gdzie jest wiele kwarcu i paliwa, a wytwórczość dochodzi do tak wielkiej doskonałości, że szkło czeskie dzięki czystości masy i elegancji szlifu może konkurować z towarem angielskim i niemieckim, i cieszy się światową sławą. Jeśli konkurencja daje się zaznaczyć w obrocie szkłem zwyczajnem i to ze strony wyrobu belgijskiego, o tyle w szkłach przednich długi czas wyrób austrjacki zwycięsko wychodzi w konkurencji z wyrobem angielskim, belgijskim i francuskim. Szkła taflowego i dętego idzie niewiele do Rosji. Wywozi się głównie perły szklane, których zbyt w latach prohibicyjnych jest mały, a od roku 1851 dochodzi do znaczniejszych rozmiarów. Perły szklane przychodzą głównie z Czech. Obrót tym towarem wzmaga się wprawdzie od czasu przyłączenia Wenecji do monarchji[49]), jednak niebawem ruch upada, ponieważ wyrób włoski idzie z Wenecji do Rosji morzem, a przez Brody wywozi się potem tylko perły szklane, pochodzące z Czech[50]).

Wyroby drewniane zyskują na znaczeniu od lat pięćdziesiątych, a najwięcej wywozi się ich w latach 1871—80. Głównym artykułem zbytu są tu meble. Do r. 1870 w zbycie tego towaru widać przewagę monarchji nad zagranicą.

O ile idzie o skóry i wyroby skórzane, to skór gotowych nie wywozi się z powodu braku garbników, odpowiednich pracowników w tej dziedzinie i niedostatku skór surowych przeznaczonych do przeróbki. Zbywa się pomyślnie wyroby rękawicznicze, które sprowadza się wyłącznie z Wiednia, gdzie wyrabia się je wedle starych metod rzemieślniczych, ale za to jakość towaru jest dobra[51]). Wartościowo najwięcej idzie wyrobów skórzanych

---

[48]) Ber. 1871 s. 7.

[49]) HKA, Spr. Harwika za I półrocze 1821.

[50]) PGH za 1838.

[51]) Stwierdza to Ber. 1854—7 s. 22 i ocenia wartość przesyłek na 40—50 tys. guld.

w latach 1851—1855, ilościowo wynosi wtedy wywóz 40 q. Potem jednak wywóz maleje, zresztą na rynku rosyjskim ma przewagę wyrób pruski. To też w latach 1856—1870 jest mały obrót; ożywia się dla wyrobów skórzanych dopiero w l. 1871—5 (zwł. 1875) i wynosi 120 q. Skór i wyrobów skórzanych sprowadza się najwięcej z Wiednia i Brna, skąd zaś podążają one koleją do Brodów [52]).

W latach siedmdziesiątych zaczyna się znaczniejszy wywóz innych wyrobów, jak produkty i przetwory chemiczne, towary zapalne, wyroby papierowe, wyroby kamienne, przedmioty literatury i sztuki (głównie książki), oraz przędza lniana (w latach 1876—75) i wełniana (1876—80 200 q) [53]).

Do wyrobów zaliczają również „Ausweise" od 1862 r. cukier rafinadę. Wywóz cukru zaczyna się rozwijać dopiero w latach sześćdziesiątych, dość dużo idzie go w l. 1861—65, bo 1.600 q, obrót postępuje w l. 1864—1868, a zwłaszcza w l. 1871—1875 7.200 q, uzyskując poziom najwyższy w roku 1875. Według sprawozdania Izby brodzkiej z r. 1864, dopiero od czasu taryfy z r. 1860 może cukrownia w Tłumaczu wywozić cukier do Brodów i wytrzymać konkurencję niemiecką. Cukrownia ta może wywozić dużo swego wyrobu dzięki niskiej walucie austrjackiej, ulgom podatkowym, oraz dlatego, że transport z Tłumacza do Brodów kosztuje trzy razy mniej, niż z Berlina do Brodów [54]). Jednakowoż fabryki cukru rozwijają się w wielkiej liczbie w gubernji kijowskiej, a cukier tamtejszy jest lepszy od austrjackiego [55]). Wzmagają się w latach sześćdziesiątych dostawy cukru surowego dla rafineryj rosyjskich. Pomyślny zbyt jest w r. 1875 z powodu niepomyślnego zbioru buraków w Rosji, skutkiem czego musiano cukier sprowadzać z Moraw [56]). Sprowadzano też niemało cukru dla spożycia miejscowego w Brodach, które wzrasta wśród ludności miejskiej [57]). Warto zaznaczyć, że w latach siedmdziesiątych wywóz monarchji w obrocie cukrem przeważa już nad przewozem wychodowym.

C. Obrót surowcami.

W dziale surowców wywóz materjałów pomocniczych do fabrykacji posiada znaczenie drugorzędne, przeważa tu obrót środkami

---

[52]) Ber. 1871 s. 7.

[53]) Według Ber. 1871—75, s. 20, przędza barwiona szła dawniej z Saksonji, obecnie zaś przychodzi z Wiednia.

[54]) Spr. Izby z 10 II 1864, L. 125 przy HM/Pr. 374/1864.

[55]) Gazeta Lwowska 1872, jw.

[56]) Ber. 1871—75 s. 8.

[57]) Ber. 1871 s. 6.

spożywczemi. Wśród tych najważniejsza jest klasa płodów polnych i ogrodowych, składająca się ze zboża i roślin strączkowych oraz mąki. Wywóz zboża nie jest stały i dochodzi do dość dużego znaczenia tylko wówczas, kiedy żniwa w Rosji są złe. Dzieje się to w latach 1841—1844, kiedy nieurodzaj nawiedza gubernje centralne i północno-zachodnie (wywieziono w roku 1841 16000 q, 1842 17000 q, 1843 20000 q, 1844 14000 q). W 1844 r. wywieziono dużo zboża dlatego, że w r. 1843 panowały w Rosji wielkie nieurodzaje; zwłaszcza Południowa Rosja dotknięta tą klęską sprowadza wiele tego towaru, a w szczególności duże zapasy pszenicy. W latach następnych mija pomyślna konjunktura. Dopiero w latach 1849—1850 podnosi się nieco wywóz, ale przewaga jest nadal po stronie importu. Większą ilość zboża zdołano też wywieźć w czasie wojny krymskiej [58]). Następnie pomyślne dla zbytu ziarna są lata 1860—1863, dużo wywieziono go w latach 1866—1871, a zwłaszcza w r. 1869, potem zaś z wyjątkiem r. 1875 wywóz jest niski. Należy tu dodać, iż, według danych ruchu między Brodami a Rosją, w latach 1854—1880 prawie nic zboża nie idzie do Rosji, a zatem to, co wywozi się do Brodów, konsumuje się na miejscu.

Podczas gdy wywóz zboża w ziarnie posiada pewne znaczenie tylko w niektórych latach, rozwija się na dobre i osiąga wysokie obroty wywóz mąki. Obrót tym artykułem począwszy od r. 1857 jest duży, a w latach 1866—1870 osiąga poziom najwyższy (19000 q). Wzrostowi wywozu mąki sprzyja założenie młyna parowego w Starych Brodach w r. 1869 [59]). Ale podobnie jak zboże w ziarnie, mąka idzie również wyłącznie na konsumcję miejscową. Wywóz płodów polnych i ogrodowych, przeznaczonych na zaspokojenie potrzeb brodzian, odbywa się od r. 1787 bez opłaty cła za certyfikatem cyrkularnym, jednak z powodu znacznej odległości siedziby starostwa obwodowego mało kto korzysta z tej ulgi. To też w latach 1840—1851 wywozi się zaledwie 40% zboża bez opłaty cła [60]), a w latach 1852 nn. wywóz bez opłaty nie odbywa się już wcale, choć wspomniane udogodnienie istnieje nadal [61]).

Handel bydłem jest znaczny pod względem ilościowym w latach 1841—1850, wynosi w l. 1841—45 5000, a w l. 1845—1846 6000 sztuk. W drugiej połowie XIX w. obrót jest mniejszy. Nato-

---

[58]) Wywieziono wówczas 13.000 q za 65 tys. fl. m. k.

[59]) Ber. 1866—70, s. 178—179.

[60]) W latach 1840—51 wywieziono 7.400 q za 41 tys., z tego za opłatą cła 5.000 q za 22 tys. fl., a bez opłaty cła 2.400 q za 19 tys. fl.

[61]) W „Ausweise" za lata 1852 nn. istnieje nadal rubryka wolnego wywozu zboża i mąki do wyłączeń celnych.

miast pod względem wartościowym wywóz największy jest w latach 1876—1880, co jest wynikiem przyjęcia wysokiej wartości handlowej przez „Ausweise". Z bydła głównie wywozi się woły i krowy, których najwięcej zbyto w l. 1845—1846. Z początku, mianowicie w l. 1841—1870 najwięcej idą woły, w l. 1871—1875 woły i krowy na równi, lecz w l. 1876—1880 przeważają już krowy. Wywóz bydła idzie na potrzeby miejscowe, na konsumcję mięsa. Koni nie wywozi się wcale lub też idzie ich bardzo mało. Dawne jarmarki na konie, słynne za czasów Polski, upadły. Nie pomogły ulgi przyznane cyrkularzem z r. 1787, ponieważ przeszkodą jest linja celna, a niekiedy hamują zupełnie obrót zakazy wywozu (np. wydany w czasie powstania 1831 roku).

Od lat sześćdziesiątych daje się zauważyć większy wywóz napojów alkoholowych, który wynosi w l. 1866—70 1700 q, poczem spada do 1000 q, wreszcie osiąga poziom najwyższy w latach 1876—80 2400 q, a zwłaszcza w l. 1876—1878. Wartościowo przeważają przesyłki araku, likieru i rumu, podczas gdy wódki zwyczajnej idzie dość mało. Zbytowi wódki przeszkadza ta okoliczność, że przywóz do Rosji jest od r. 1822 zakazany. Mimo zakazu, jakoteż z powodu wyższej ceny i akcyzy w Rosji, wódka idzie w znacznej mierze drogą przemytu [62]). Nie przyczynia się do znacznego wzmożenia się wywozu wprowadzenie zwrotu podatku spożywczego od napojów alkoholowych w r. 1835 i piwa w r. 1858. Handel winem jest mały. Według danych z roku 1818, prócz ówczesnych wysokich cen, wywołanych kilkuletnim nieurodzajem, za główną przyczynę złego zbytu win węgierkich podaje się to, że Rosja sprowadza przez Odessę po cenie niższej wina francuskie, greckie i hiszpańskie [63]). Zresztą wino austrjackie wywozi się głównie przez Isakowce. Według danych z roku 1838 na przeszkodzie stoi to, że w tym czasie wzmaga się uprawa wina w południowej Rosji i że sprowadza się wiele win z innych krajów drogą morską przez Rygę [64]). W II połowie w. XIX wywóz win jest bardzo mały z powodu wysokich ceł rosyjskich [65]).

---

[62]) Zob. s. 154.

[63]) Spr. Harwika za I p. 1818, oraz za I p. 1821.

[64]) PGH za 1838. Wspomina na pierwszem miejscu przyczynę inną (będącą jednak konjunkturalną, a nie stałą), a mianowicie to, że wina węgierskie doznają spadku od roku 1836, ponieważ wówczas, jakoteż w latach następnych był nieurodzaj i towar podrożał.

[65]) Ber. 1857—60, s. 87, skarży się, że Rosja ustanowiła wysokie cło na wina, wynoszące 2 rb. sr. 10 kop. od puda ($13^1/_8$ od 1 q), gdy dawniej wynosiło ono 90 kop. ($5.62^1/_2$ rs. od 1 q); Ber. 1871—5 skarży się, że podczas gdy dawniej cło na wino wynosiło 1 rb. od puda, tj. $6^1/_4$ rb. od 1 q, to ostat-

Wśród materjałów pomocniczych do fabrykacji głównym artykułem jest w pierwszej połowie XIX w. jedwab. Dostarczają go kraje włoskie, należące do monarchji, jak Lombardja, Wenecja, południowy Tyrol oraz Gorycja, gdzie dogodny klimat sprzyja hodowli jedwabnika i gdzie sprzedaży sprzyjają jarmarki w Brescia i Bergamo. Za czasów Krattera (1786) przesłano dużo farbowanego jedwabiu. W XIX wieku idzie jedwab zagranicę głównie w stanie surowym, jednak jego wywóz jest utrudniony, gdyż cło wywozowe na ten towar jest wysokie. Głównie zaś na przeszkodzie stoi to, że towar idący z Wiednia przez Brody jest zwolna wypierany przez jedwab sprowadzany z Włoch przez Odessę i z Lubeki przez Petersburg (w latach 1839—1841). Tranzyt w tym kierunku trwa krócej o miesiąc, niż na drodze prowadzącej na Wiedeń. W latach następnych (1839—1841) przesyłki te idą nadal wspomnianemi drogami, omijając Brody, a nawet przez Warszawę (1840—1842) i Lipsk (1842); z drugiej strony zaś Rosja zaczyna produkować jedwab na Kaukazie [66]). Z tego też powodu już od r. 1832 wywóz tego towaru znajduje się w stanie upadku, a w latach 1840 nn. zanika. Jedynie w r. 1848 przesłano wielką ilość (238 q), jedwabiu surowego (nitkowanego lub kręconego). Zresztą w r. 1859 od Austrji odpada Lombardja.

Bawełny wywozi się bardzo mało. Austrja sama musi sprowadzać ten towar dla własnej przeróbki z Liverpool, największego targu bawełnianego Europy, Rosja zaś importuje go drogą morską. Bawełna przychodzi naprzód z Anglji i jest pochodzenia północno-amerykańskiego; sprowadzają ją czasem bezpośrednio kupcy brodzcy z Hamburga i Londynu, częściowo z Wrocławia [67]). Jedynie w czasie wojny krymskiej, kiedy porty rosyjskie są zamknięte dla handlu morskiego, wywieziono znaczniejszą ilość surowca, mianowicie w r. 1854 2.000 q, w roku 1855 1.600 q. Potem idzie dużo tego towaru dopiero w latach 1864—1868 (zwłaszcza w 1865 1.100 q), w związku z drożyzną bawełny, wywołaną skutkiem wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych.

Z innych towarów wywieziono w latach 1861—65 pewne ilości wosku, 1871—75 wełny, 1876—80 włosia.

Handel drzewem, przeznaczony na reimport lub konsumcję miejscową, przechodzi mało wahań i odbywa się mniej więcej na poziomie stałym. Niemałą sumę drzewa opałowego i wyrobowego

---

nio podniesiono je na $2^1/_2$ rb. sr. od puda ($15{,}62^1/_2$ od 1 q), przez co wywóz win austrjackich i węgierskich spadł do minimum.

[66]) PGH za 1838—1842.

[67]) Ber. 1857—60 s. 85—6.

wywozi się w latach 1841—50. Po obniżeniu cła wywozowego idzie towaru 100 m³, mianowicie postępuje wywóz w latach 1852—3, obniża się w latach 1854—5. W latach następnych osiąga rozmiary ogromne, a mianowicie w latach 1856—60 100.000 m³, 1861—65 270.000, a do poziomu najwyższego dochodzi w latach 1866—75, bo 2,200.000 m³, poczem w l. 1871—75 obniża się do 800.000, 1876—80 spada do 20.000. Idzie raczej drzewo wyrobowe, niż opałowe, na pierwsze wypada w l. 1866—70 1,600.000, na drugie 600.000 m³. Handel drzewem podtrzymują w żywym stanie wielkie lasy, leżące w bezpośredniej bliskości Brodów [68]). Powiat brodzki pod względem ilości lasów wybija się nie tylko w całej równinie między Brodami a Żółkwią [69]), lecz nawet zajmuje pierwsze miejsce w całym okręgu Izby brodzkiej [70]). Najwięcej jest lasów szpilkowych (60%), znanych z ogromnych sosen [71]). Jednakowoż lasy te zostały wyniszczone przez właściciela dóbr Kazimierza Młodeckiego [72]). Drzewo idzie głównie na konsumcję miejscową, do Rosji zaś nie posyła się go. Jednakowoż w latach 1865—1875 tak ogromne ilości szły do Brodów, że na 1 mieszkańca wyłączenia wypada rocznie 21 m³ drzewa opałowego i 61 m³ drzewa wyrobowego. Trudno przyjąć, że to wszystko konsumowano na miejscu, a gdy, wedle danych handlu między Brodami a Rosją, do Rosji nie idzie nic, to wypada przyjąć, że towar ten przywozi się z powrotem do Galicji i posyła na zachód. Istotnie wywóz drzewa z Brodów na zachód rozwija się dobrze i tak np. w roku 1874 materjał tarty i drzewo opałowe podąża do załadowania do Lwowa i Tarnopola [73]). W latach 1886—1890 posyła się drzewo opałowe do Lwowa, drzewo budulcowe i materjały stolarskie do Galicji Zachodniej i na Śląsk pruski, dęby nawet do Francji [74]). Z zamieszczonego u Lippa wykazu zużycia węgla i drzewa okazuje się po zliczeniu zamieszczonych tamże danych, że władze administracyjne, wojskowe, miejskie, zakłady użyteczności publicznej, oraz zakłady handlowe i przemysłowe sprowadzają na opał wyłącznie drzewo opałowe, którego przychodzi 59.900 m³ [75]), tj. użytkują zaledwie 22% ilości sprowadzonej

---

[68]) Lipp, Der Kohlen-Export, s. 270.

[69]) Tatomir, Geografja Galicji, wyd. II, s. 83.

[70]) Ber. 1886—90 s. 17.

[71]) Lipp i Ber. 1886—90 jw.

[72]) Przewodnik z Krakowa s. 42 twierdzi, że Młodecki wyniszczył je w zupełności. Tatomir jw. mówi, że bory brodzkie i łopatyńskie są dziś znacznie przetrzebione.

[73]) Lipp, s. 270—271.

[74]) Ber. 1886—90, s. 17.

[75]) Lipp, s. 271—274.

z kraju do Brodów i wynoszącej 270.000 m³; reszta idzie pewnie na konsumcję ludności lub też jest odwożona na zachód.

Jest rzeczą zrozumiałą, że w obrocie drzewem wywóz góruje przez cały czas nad przywozem pod względem wartości. Przewaga ta zaznacza się szczególnie w odniesieniu do drzewa wyrobowego. Natomiast, rzecz zadziwiająca, jeśli idzie o drzewo opałowe, to w latach siedmdziesiątych przywóz góruje nad wywozem. Wynikałoby stąd, że w tym czasie na przywóz drzewa wyrobowego składa się prawie wyłącznie reimport drzewa, pochodzącego z obszaru celnego, natomiast w przywozie drzewa opałowego wchodzą w grę głównie dostawy z szpilkowych lasów, leżących w wyłączeniu.

O ile idzie o zużycie węgla kamiennego i drzewnego, to stwierdzić można, że ten artykuł przez cały czas nie jest objektem większego obrotu. Według Lippa, węgiel kamienny i drzewny sprowadzają tylko przędzalnia lnu, założona w r. 1869 (zob. s. 147), oraz trzej kowale i ślusarze w Brodach [76]). A zatem powszechnym środkiem opałowym jest podówczas drzewo. Izba żywi nadzieję, że wywóz węgla kamiennego ze Śląska na użytek fabryk w gubernji kijowskiej zacznie podnosić się po wybudowaniu kolei Kijów-Radziwiłłów [77]). Jednakowoż w latach siedmdziesiątych nadzieja niebardzo dopisuje. Wprawdzie według sprawozdania Izby wywóz węgla zaczyna się dopiero od r. 1875 [78]), lecz wartość obrotu przez Brody jest jeszcze nieznaczna, bo węgiel idzie do Rosji głównie przez Podwołoczyska. Zresztą eksport węgla jest utrudniony z powodu drogiej stawki przewozowej na kolei austrjackiej.

5. Przewóz wchodowy.

A. Ogólny przebieg obrotu.

Polityka handlowa monarchji w stosunku do handlu przewozowego jest dość liberalna; stawki celne są niskie, w latach czterdziestych stanowią one naogół mniej niż 1% ceny szacunkowej towarów i tylko w bardzo nielicznych wypadkach przekraczają 1%. Po r. 1851 w niektórych wypadkach stawki nieco podniesiono, lecz

---

[76]) Lipp jw. Przędzalnia lnu sprowadza 10.000 q węgla kamiennego z Jaworzna, a w roku 1873 800 m³ opałowego z Rosji koleją kijowsko-brzeską. Kowale i ślusarze sprowadzają z kraju 388 q węgla drzewnego.

[77]) Gazeta Lwowska 1872, jw.

[78]) Ber. 1871—5, s. 6, podaje, że wywieziono wówczas przez Brody 14.900 q, gdy według tablic tylko 2.800 q. Przez Podwołoczyska wywieziono w r. 1875 26.500 q.

zmiana jest tak nieznaczna, że nie może zaszkodzić rozwojowi tranzytu. Decydujący wpływ na rozwój przewozu wywierają inne czynniki, a to: stan gospodarczy krajów pochodzenia i przeznaczenia towaru, a zatem rozwój przemysłu i komunikacji lądowej, wzrost zapotrzebowania i konsumcji, oraz wzmożenie się handlu morskiego i wpływ rosyjskiej polityki celnej. Ewolucja obu kierunków przewozu w przeciwieństwie do handlu własnego odznacza się tem, że wykazuje dość znaczne zmiany, podczas gdy wymiana, odbywająca się bezpośrednio między Austrją a Rosją, przechodzi zmiany łagodniejsze i nosi znamiona obrotu uregulowanego, więcej przystosowanego do potrzeb miejscowych. Przewóz obejmuje towary więcej wartościowe, albowiem nie opłaci się dostawiać artykułów tańszych z powodu wysokich kosztów transportu i mało rozwiniętej sieci komunikacyjnej.

Za dawnej Polski Brody odgrywają wielką rolę w tranzycie i przesyłają wielkie ilości produktów do krajów zachodnich. Po przecięciu ruchu handlowego kordonem granicznym i celnym dostawy te zaczynają zmniejszać się. I tak według sprawozdania Gubernjum z r. 1782 upadł przewóz towarów rosyjskich do Prus, gdyż w tem państwie obniżono cła przewozowe i wybudowano lepsze drogi [1]).

Wedle wykazu Bujakowskiego z r. 1784 przewóz wchodowy odbywa się głównie produktami polskiemi, potem zaś rosyjskiemi i tureckiemi. Polska posyła najwięcej produktów z ziem ukraińskich; stąd idą skórki zajęcze, wosk, łój, pozatem z ziem polskich idzie zboże, miód, potasz, saletra, z Litwy futra, skóra gotowa, nieco lnu. Z produktów rosyjskich wymieniano głównie kitaj rosyjski, futra, które sprowadzano najwięcej z Berdyczowa. Z Wołoszczyzny przychodzą skórki zajęcze, wosk, futra. Rzecz znamienna, że w dużej mierze idą produkty do Krakowa, Elbląga i Gdańska, a mianowicie zboże, skórki zajęcze, miód, wosk, potasz, saletra, przyczem jednak te dostawy ustępują innym kierunkom. Duża część skórek zajęczych idzie do Lipska, nieco też do Wrocławia, wosk w pierwszym rzędzie do Włoch i Triestu, pozatem do Niemiec. Łój podąża głównie do Wrocławia, futra przedewszystkiem na Śląsk, do Wrocławia, pozatem do Polski i Turcji.

W r. 1787 wartość przewozu wchodowego przez Brody wynosi 619 tys. fl. Pierwsze miejsce zajmują dostawy, idące do krajów niemieckich, a mianowicie do Prus idzie 75 tys. fl., tj. 12% całego przewozu wchodowego, do Saksonji 79 tys. fl., tj. 13%, do in-

---

[1]) HKA 5 Oct. 1782.

nych krajów Rzeszy, tj. do Niemiec południowych 182 tys. fl., tj. 29%, razem więc do Niemiec 336 tys. fl., tj. 54%. Drugie miejsce zajmują transporty idące do krajów południowych, a to do Triestu 180 tys. fl., tj. 29%, do Włoch 48 tys., tj. 8%, razem 228 tys., tj. 37%. Trzecie miejsce zajmują inne kraje, a to Polska 48 tys., tj. 8%. Węgry 4 tys., tj. ½%, Turcja 3 tys., tj. ½%, razem 55 tys., tj. 9%. Najważniejszym artykułem jest wosk, potem idą łój, skóry i skórki, miód, futra, wełna [2]).

Przewóz wchodowy jest największy w latach blokady kontynentalnej; szczególnie ogromne rozmiary osiąga po pokoju szenbruńskim z 1809 r., a punkt kulminacyjny w r. 1812, przed wybuchem wojny francusko-rosyjskiej. W latach 1806—12 przewóz wchodowy jest dominującym kierunkiem handlu brodzkiego. Przesłano wówczas ogromne ilości bawełny, kawy, cukru, pieprzu oraz produktów rosyjskich do Niemiec i Włoch.

Po r. 1812 zanikają transporty towarów kolonjalnych skutkiem powrotu handlu na dawne drogi, ponadto maleją dostawy produktów rosyjskich. Trafnie zauważa Harwik w sprawozdaniu za I półrocze 1818, że zmiany obrotu leżą częściowo w naturze handlu, częściowo w stosunkach, częściowo działa zmiana kierunku handlu, częściowo zaś wpływają klęski elementarne, te zaś wywołują zmniejszenie się tylko czasowe. Harwik twierdzi, że trudno spodziewać się, by rosyjskie produkty, wywożone morzem, wystąpić mogły w tranzycie lądowym, tylko w czasie długiej wojny morskiej mogą wziąć kierunek na kraje monarchji, te zaś artykuły, które nie mają powodzenia z powodu nieurodzaju lub wzrostu cen, zyskają w przywozie i przewozie na obrocie, skoro tylko nastanie lepsza konjunktura [3]). Lecz Harwik nie wiedział, że jest to dopiero początek spadku obrotu. Już w sprawozdaniu za II półrocze 1818 donosi on, że szereg produktów rosyjskich wykazuje znaczny spadek transportów i tym razem za jedyną przyczynę upadku podaje to, że towary te idą na Odessę, Rygę, Petersburg i tędy

---

[2]) HKA f. 2982 M 3 (zob. s. 173, ods. 21). Wosku idzie za 227 tys. fl., łoju za 76, skór i skórek za 41, miodu za 31, futer za 9, wełny za 8 tys. fl.

[3]) Według spr. Harwika za I. półrocze 1818 wzrósł znacznie obrót włosiem wielbłądziem, miodem, towarami materjalnemi, jedwabiem, wyrobami wełnianemi i cukrem. Zmalał zaś obrót kawą i cukrem, który skierował się do Turcji, następnie towarami żelaznemi, skórkami zajęczemi, konopiami, łojem, skórą, oliwą, mydłem i woskiem; zob. s. 179—180.

[4]) Spr. Harwika za I półrocze 1819 stwierdza znaczny spadek (w porównaniu z latami 1806—8) dostaw rosyjskich produktów, jak anyż, potasz, wyroby wełniane, futra, konopie, miód, łój, skóra, oleje, mydła, wosk i wełna, tylko towary bawełniane, kramarszczyzna, sukna i cukier, pozatem szczecina, kawa, ro-

odbywają drogę do Włoch i Niemiec Północnych[4]). Tylko w obrocie anyżem, futrami, konopiami, miodem i łojem stwierdzono ruch znaczniejszy w r. 1819, niż w latach 1806—08[5]). Przewóz wchodowy ożywia się w r. 1820 w związku z niepokojami we Włoszech.

W latach 1821—25 następuje dalszy spadek przewozu wchodowego. Z powodu zakazu przywozu wyrobów obcych do Rosji, kupiec rosyjski nie chce przysyłać swych towarów do Brodów. W r. 1824, według Harwika, obrót jest niższy nietylko w porównaniu z latami 1806—1808, ale nawet 1821—23, albowiem od czasu, jak Rosja wprowadziła ostre przepisy przeciw przemytowi wyrobów obcych, idzie bez porównania mniej towarów do Saksonji i Prus i nie może odbywać się żadna wymiana[6]). Z lat 1826—1835 nie mamy wzmianek o przewozie wchodowym. Jak twierdzi Andrzejowski, ożywia się on w czasie wojny rosyjsko-tureckiej w r. 1829; zresztą jest on niższy, niż w latach poprzednich (zob. s. 185).

W latach czterdziestych proces upadku postępuje dalej, albowiem towary rosyjskie podążają do krajów zachodnich głównie przez porty bałtyckie i czarnomorskie. Jeśli zaś idą lądem, to skierowują się raczej do Niemiec, niż do Austrji, czemu zwłaszcza sprzyja zawarcie traktatu handlowego między Rosją a Prusami w r. 1842. W latach 1842—45 przewieziono towarów za 2,3 milj. fl.; pierwsze miejsce zajmuje wełna, która idzie w ogromnych ilościach, potem idą znaczne przesyłki juchtów, skór i skórek surowych, oraz wosku, a również wyrobów włókienniczych, zwłaszcza bawełnianych. Większość dostaw idzie do krajów niemieckich, zwłaszcza do Prus, podczas gdy dostawy idące do granicy saskiej są już małe. Potem idą towary na porty adrjatyckie, podczas gdy tranzyt do Włoch niema już znaczenia. Sporo też idzie towarów do Turcji, Królestwa Polskiego i Krakowa. W l. 1846—50 ruch ożywia się nieznacznie, osiągając 2,5 milj. fl.; zwyżka ta dotyczy głównie herbaty, wyrobów włókienniczych, a nawet zaznacza się już znaczny obrót szczeciną, natomiast maleje obrót wełną, skórami i skórkami, juchtami i woskiem. W zasięgu terytorjalnym następuje skurczenie. Wzra-

---

dzynki, miedź i saletra okazują nieco nadwyżki. Skutkiem przywrócenia pokoju wiele produktów rosyjskich, jak potasz, towary żelazne, konopie, łój, skóra, oleje, mydła i wosk poszły morzem do Płn. Niemiec i Włoch. Silniejszy przewóz kilku wspomnianych artykułów jest spowodowany częściowo szczególnemi stosunkami handlowemi, częściowo wzmożonym popytem. Spr. Harwika za II półrocze 1818 stwierdza, że zmalał znacznie obrót rosyjskiemi produktami, a wzrost wykazuje tylko kawa, skórki zajęcze, futra, towary kramarskie, wełniane i cukier.

[5]) Spr. Harwika za II półrocze 1819. W innych artykułach stwierdza zastój.

[6]) Spr. Harwika za 1 półrocze 1822 i I półrocze 1824.

stają silnie przesyłki do Prus, dość znacznie do Turcji, ale maleją do wybrzeża illiryjskiego, Królestwa Polskiego i Niemiec Południowych, a ponadto odpada tranzyt na Kraków, który od 29 I 1847 zostaje wcielony do obszaru celnego monarchji [7]).

W latach 1851—55 ten kierunek handlu obniża się znowu. Dopiero w czasie wojny krymskiej podnosi się nieco, ponieważ porty czarnomorskie są nieczynne i wywóz rosyjski musi zwrócić się na drogi lądowe. Jednakowoż transporty rosyjskie w dużym stopniu idą do Niemiec wprost, omijając Brody i kierując się na Królestwo Polskie. Naogół w tem pięcioleciu spada wartość dostaw do 2,1 milj.; prawie wszystkie artykuły rosyjskie doznają zmniejszenia obrotu, spadają silnie dostawy wełny, zanikają dostawy wosku. Obrót zacieśnia się jeszcze bardziej do przesyłek na granicę pruską. Po wojnie krymskiej daje się stwierdzić prawie całkowity upadek przewozu wchodowego, zanikają już nawet dostawy wełny, juchtów i skór surowych. Dostawy z Rosji do Niemiec idą bezpośrednio lądem lub morzem. Wybudowanie linij kolejowych, łączących Brody z centrami handlowemi wschodniemi i zachodniemi, nie przywraca dawnych obrotów. Ożywiają się tylko w latach siedemdziesiątych dostawy piór, a bardzo znaczne rozmiary w l. 1866—75 osiąga przewóz zboża do krajów zachodnich, w związku z nieurodzajami, jakie wówczas mają miejsce, prócz tego w l. 1871—80 dostawiono tamże wielkie ilości bydła [8]).

B. Obrót surowcami.

Pierwsze miejsce wśród surowców zajmuje wełna. W Niemczech popyt na wełnę jest wielki, gdyż potrzebuje jej tamtejszy przemysł włókienniczy, a produkcja krajowej wełny nie tylko nie zaspokaja potrzeb miejscowych, ale nawet maleje z roku na rok z powodu upadku hodowli owiec. Niemcy zaspokajają część swego zapotrzebowania na wełnę w Rosji i przywożą jej coraz więcej z roku na rok, jednakowoż te dostawy odbywają się coraz bardziej z ominięciem Brodów. W r. 1787 idzie wełny zaledwie 168 q, z tego do Prus 49 q. W latach 1806—1808 przewieziono

---

[7]) Provinzial-Gesetzsammlung 1847, s. 108—123. Obwieszczenie komisarza nadwornego w Krakowie z dnia 18 I 1847 (por. s. 97).

[8]) Trudno dojść nawet w przybliżeniu wartości dostaw herbaty, oraz wyrobów bawełnianych, z tego powodu, że oba kierunki przewozu traktowano sumarycznie. Jedynie tylko możemy pokusić się o oszacowanie obrotu tych towarów, które bezwątpienia występują tylko w jednym kierunku przewozu. I tak wartość produktów rosyjskich przesłanych na Brody w latach 1856—60 wynosi zaledwie 100 tys., 1861—65 jeszcze mniej, 1866—70 500 tys., w l. 1871—75 1,500, 1876—80 700 tys. guld. w. a.

423 q wełny. Po upadku blokady następuje spadek obrotu, albowiem wełna idzie do Prus przez Królestwo Polskie[9]). W latach trzydziestych transporty wełny, podążające na zachód, są znaczne. W r. 1839 posłano sporo tego towaru do Wrocławia i innych miejscowości na Śląsku. Największy jest popyt na wełnę zwyczajną, średni na merynosy. Obrót jest znaczny w r. 1839, maleje w r. 1840, lecz w r. 1841 jest znowu silny ze względu na duży popyt na wełnę przednią i zwyczajną dla fabryk zagranicznych[10]). W latach czterdziestych obrót wełną jest znaczny, wynosi w latach 1841—45 przeciętnie 11.000 q, a w r. 1843 jest największy i osiąga 14.000 q.

Jednakowoż w latach 1846—50 obrót obniża się, ale jest nadal poważny i wynosi 9.000 q. Dostawy idą głównie do Prus, ale dość dużo idzie też w latach 1842—7 do Krakowa. W latach 1842—50 przewóz wchodowy góruje nad przywozem monarchji, potem jednak przewaga przechyla się na stronę importu. W latach 1851—55 dostawy wełny spadają do 6.000 q. Obrót w tem pięcioleciu ma następujący przebieg; w r. 1852 dostawy do Prus nie są pomyślne z powodu wysokich cen na towar rosyjski, za to zaś w r. 1853 poprawiają się, albowiem strzyże były lepsze[11]). Przesyłki wełny, idące do Prus, wystawiano na jarmarkach w Wrocławiu i Berlinie. Natomiast w czasie wojny krymskiej przewóz wełny jest mały, albowiem ceny poszły w górę, osłabł popyt, wielu kupców biedniejszych wycofało się z handlu wełną, a zajęła się nim mała garść kupców i zmonopolizowała go w swem ręku. Izba brodzka uważa, że jedynym środkiem podniesienia obrotu może być wybudowanie linji kolejowej[12]). Działają tu również czynniki ważniejsze: w latach czterdziestych wełna rosyjska idzie głównie do Anglji, skutkiem czego podąża morzem. Następnie dostawca rosyjski prowadzi coraz bardziej bezpośrednią wymianę z fabrykantem pruskim, belgijskim i holenderskim[13]). Zaczyna też działać konkurencja wełny przychodzącej z Argentyny, lecz w latach pięćdziesiątych nie jest ona jeszcze tak silna, gdyż daje się wówczas odczuć tylko na rynku angielskim. Jesteśmy skłonni uznać, że zbyt wełny rosyjskiej jeszcze jest dobry, ale główną przeszkodą jest to, że wymiana rosyjsko-niemiecka omija Brody.

---

[9]) Spr. Harwika za I. półrocze 1818.

[10]) PGH za 1839—1841. Ceny wełny w latach poprzednich były niskie, na merynosy doszły do 14 rb. sr., na zwyczajne do $4^1/_2$ rb. sr. za pud ($87^1/_2$ i $28^1/_2$ za q). W r. 1839 był obrót dwa razy większy, niż w r. 1838.

[11]) Ausweise.

[12]) Ber. 1854—7 s. 23.

[13]) Ber. 1854—57 jw.

Po r. 1855, według wykazów oficjalnych, przewóz wełny jest minimalny[14]). W rzeczywistości jednak w roku 1857 zdążają jeszcze do Prus wielkie transporty tego surowca, który jest wówczas deklarowany jako artykuł przywozowy (zob. s. 97, 98 i 206). Natomiast w roku 1858 następuje zupełny zanik transportu. Kiedy Ministerstwo finansów za pośrednictwem brodzkiej Dyrekcji powiatowej skarbu zwraca się do Izby brodzkiej z wezwaniem do podania przyczyn tego faktu, wtedy Izba stwierdza, że wielu kupców brodzkich nie sprzedało zapasów na jarmarkach niemieckich z powodu ostatniego kryzysu, co ich zniechęca do dalszych dostaw. Następnie dzięki przywilejom handlowym, jakie Rosja zdobyła w Chinach, rosyjscy fabrykanci zaczynają masowo przerabiać wełnę w kraju. Wkońcu wielu pruskich handlarzy wełną, sprowadzających towar dotąd przez Brody, przywozi go przez Warszawę. W r. 1859 wracają normalne stosunki i dzięki zniesieniu ceł przywozowych, wywozowych i przewozowych na wełnę oraz przybliżeniu kolei Karola Ludwika przychodzi przez Brody część wełny przeznaczonej dla zagranicy. Izba uważa, że po ukończeniu kolei do Brodów obrót ożywi się, a miasto będzie mogło wytrzymać konkurencję z Odessą[15]). Te przewidywania jednak sprawdzają się tylko częściowo, gdyż w l. 1860—2 przewóz wzrasta z powodu drożyzny bawełny i zwiększenia się popytu na wełnę w Berlinie i Wrocławiu, ale w świetle cyfr nie przedstawia już wielkiego znaczenia. Przewóz wełny do Prus zanika całkowicie w latach siedmdziesiątych mimo wybudowania linij kolejowych. A zatem upadek przewozu wełny zaczyna się przed rokiem 1860, przed zniesieniem pańszczyzny w Rosji. Wzrost dostaw południowo-amerykańskich i australijskich na rynek europejski zadaje cios ostateczny przewozowi wełny dopiero w latach sześćdziesiątych i siedmdziesiątych.

Drugie miejsce wśród surowców zajmują produkty zwierzęce, a wśród tych najpomyślniejszym zbytem cieszą się tylko szczecina, włosie i pióra. W r. 1787 nie przesyłano jeszcze szczeciny, a piór i włosienia końskiego szło niewiele (11 q i 35 q). Dopiero w dobie blokady kontynentalnej idzie dużo szczeciny (300 q). Po wojnach napoleońskich obrót jest nadal duży, a w r. 1819 jest nawet nieco większy, niż w latach 1806—1808[16]). W latach trzydziestych zbyt jest jeszcze lepszy. Wielki pokup jest w Rosji w l. 1839—1842 tak

---

[14]) Zadziwiający zanik tranzytu wchodowego wełny rosyjskiej po r. 1855 ma potwierdzenie nawet w wykazach „Ausweise".

[15]) Ber. 1857—60, s. 85. Stwierdza, że dawniej przesyłano 20—25000 q.

[16]) Spr. Harwika za I. półrocze 1819.

na szczecinę, jak na włosień koński; posłano dużo tych towarów do Lipska i dobrze zbywano je zarówno na jarmarku wielkanocnym, jak i na jarmarku św. Michała. Jedynie w r. 1841 idzie mniej tych towarów, albowiem Lipsk i inne targi sprowadzają je z Mołdawji, Wołoszczyzny, Węgier i Galicji[17]).

W latach czterdziestych obrót szczeciną jest duży i stale rośnie, w latach 1842—5 idzie jej 760 q, 1846—50 860 q, podczas gdy włosia (jak włosień koński, włosie zajęcze i królicze) przychodzi mało, a pierze zbywa się minimalnie. Obrót szczeciną, włosiem i pierzem, który w latach czterdziestych wynosi 1.100 q, w l. 1851—55 wzrasta do 1.400 q, a w r. 1855 osiąga poziom najwyższy, bo 2.800 q. Dostawy tych towarów idą teraz głównie do Prus[18]), gdzie mają dobry zbyt na jarmarkach wrocławskich. Po r. 1855 obrót upada i dopiero w latach siedmdziesiątych wykazuje duże rozmiary, lecz do dawnych cyfr nie powraca (1871—5 730 q, 1876—80 660 q). W latach siedmdziesiątych rozwija się handel pierzem, w którym Brody skupiają większą część dostaw rosyjskich, idących do krajów zachodnich[19]). Po r. 1880 pióra idą do Francji do wyrobu damskich kapeluszy. W r. 1910 posyła się pierze i pióra przerobione zgrubsza do Niemiec, Anglji, Szwajcarji, Włoch i Francji, a nawet do Ameryki, gdzie są dalej przerabiane, poczem wracają do kraju jako gotowe wyroby[20]).

Skór i futer surowych w r. 1787 szło zaledwie 804 q i 536 sztuk, w czasie blokady kontynentalnej obrót dochodzi do 1500 q, potem zaś następuje znaczny spadek przewozu[21]). Jedynie w r. 1839 dostawy do Lipska są wielkie, zwłaszcza jest duży popyt na skórki zajęcze na jarmarku św. Michała. Zresztą inne skóry surowe w latach 1838—1842 mają w Lipsku mały popyt, a towar pozostawia się z jednego jarmarku na drugi ze skutkiem niepomyślnym[22]). W tych latach nie dopisuje również

---

[17]) PGH za 1839—1841. W r. 1839 jest znaczny spadek ceny szczeciny i włosienia końskiego w Brodach; z początkiem września pud okatki płacono 20.30 rb. sr.(126 5/8 za q.), potem 15 (93 3/4). Cena włosienia końskiego spada z $4^1/_2$ rb. sr. za pud ($28^1/_2$ za q.) na 4 (25).

[18]) Zob. s. 269, ods. 49.

[19]) Ber. 1871, s. 6.

[20]) Kapelusz J., Stosunki przemysłu w powiecie brodzkim, s. 8.

[21]) Według spr. Harwika za I półrocze 1818 przyczyną upadku przewozu jest zakaz wywozu, wydany przez Rosję. Jednak w II półroczu 1818 stwierdza Harwik wzrost obrotu.

[22]) PGH za 1839, 1841. Cena w Brodach za 100 ukraińskich skórek zajęczych która na jarmarku św. Michała dochodzi zaledwie do $9^1/_2$ rb. sr., wzrasta w lutym 1839 do 16 rb. sr., a na Wielkanoc do $21^1/_2$ rb. sr. Natomiast nie dopisują na ówcze-

obrót futrami, które sprowadza się z Moskwy i Niżnego Nowogrodu i ponieważ ceny są niepomyślne, popyt w Ameryce, Anglji, Francji i innych krajach jest mały, a prócz tego daje się odczuć konkurencja transportów, które idą do Lipska przez Petersburg i Lubekę [23]). Pomimo to dostawy skór i skórek są w latach czterdziestych jeszcze duże i wynoszą około 2.200 q, z czego na skóry i skórki surowe wypada 2.000 q. W latach 1851—55 przesyłki wzrastają ilościowo do 2.600 q, ale ich wartość jest mała. Skóry i skórki idą wówczas głównie do Prus. W latach 1842—55 obrót skórami i skórkami jest większy w przewozie wchodowym niż w imporcie do monarchji. Jednakowoż w latach 1855—80 transporty skór i skórek tracą na znaczeniu.

Wosk sprowadza początkowo pruska spółka dla handlu morskiego, założona w r. 1772, mająca m. i. wyłączny przywilej na sprowadzanie wosku z Polski. Jednakowoż austrjackie cła przewozowe niszczą ten tranzyt. Wosk podąża do Triestu, dokąd przesyłają go kupcy Boesner i Laszkiewicz, przyczem ostatni w r. 1776 skierowuje go tamże z Krakowa przez Wrocław i Wiedeń [24]). W r. 1787 idzie 5.610 q wosku; towar idzie głównie do krajów Rzeszy, dopiero potem do Triestu. W czasie blokady kontynentalnej idzie przez Brody 3.200 q wosku. Jednakowoż po wojnach napoleońskich przewóz znacznie maleje, gdyż transporty biorą kierunek na Odessę i Rygę z powodu niższych kosztów transportu [25]). W latach czterdziestych handel woskiem żyje już szczątkami

---

snym jarmarku św. Michała nadzieje na zbyt skórek wiewiórczych i sobolich z powodu niekorzystnych wstrząsów, jakie zaznaczyły się w krajach północno-amerykańskich i wywarły wpływ na Anglję; z tego powodu pozostawiono dużo tego towaru do jarmarku noworocznego. Tymczasem zima była łagodna, skutkiem czego sprzedano mało tego towaru i musiano pozostawić do jarmarku wielkanocnego ogromne zapasy wiewiórek, o wartości 2 milj. rb. cr. Po r. 1840 przewóz surowych skórek niebarwionych maleje.

[23]) PGH za 1839—1842. W r. 1839 kupiec moskiewski Pawłow, prowadzący handel futrami, przesyła towar bądź to na Brody, bądź na Petersburg i Lubekę. W r. 1840 w obrocie futrami przesyłki z Rosji południowej są wyższe niż z Moskwy i Niżnego Nowogrodu i zajmują pierwsze miejsce wśród produktów rosyjskich. Niekorzystnym dla obrotu jest spadek cen na jarmarku lipskim. W r. 1841 sprowadzono tylko 490 q futer, ponieważ Lipsk był dobrze zaopatrzony w towar z różnych stron; dlatego została część popielic. Prócz tego komisjonerzy rosyjscy przesyłają kosztowne futra, zakupione dla żydów brodzkich w Moskwie i Niżnym Nowogrodzie, przez Petersburg i Lubekę wprost do Lipska. W r. 1842 zaś sprowadzono tylko 380 q.

[24]) St. R. 409/1783.

[25]) Sprawozdania Harwika za I półrocze 1818 i za I półrocze 1819 stwierdzają spadek obrotu.

dawnej świetności, ale jest jeszcze wcale znaczny; w latach 1842—5 idzie 2.000 q. Wosk podąża głównie w kierunku wybrzeża illiryjskiego, a przedewszystkiem na Triest, stąd zaś zmierza do Włoch [26]). Dzięki temu za pośrednictwem Brodów, jak szumnie stwierdza poseł Otto Hausner w r. 1879, wosk pszczół rosyjskich składano na ołtarzach rzymskich kościołów [27]). Dość dużo wosku idzie też do Niemiec południowych. W latach 1846—50 przewóz spada do 1.600 q, przyczem wybrzeże illiryjskie zachowuje nadal pierwszeństwo, tranzyt do Niemiec Południowych podupada, za to zaś przesłano pewną ilość do Turcji. Pod względem gatunku jest to prawie wyłącznie wosk żółty. Na zachód idzie wosku znacznie więcej niż do krajów monarchji. W II połowie XIX wieku następuje całkowity zanik handlu woskiem, spowodowany postępami techniki, jakie w krajach zachodnich dokonały się w dziedzinie oświetlenia.

Obrót miodem jest mały. W r. 1787 przesłano go 2617 q, głównie do Polski. W dobie blokady kontynentalnej (w l. 1806—08) przesłano 1.300 q tego artykułu, który wedle danych insp. Harwika z lat 1810—12 podąża głównie do Księstwa Warszawskiego. W r. 1818 obrót jest znaczniejszy z powodu nadzwyczaj wysokich cen w Prusach i Królestwie Polskiem, lecz w r. 1819 już spada [28]). W latach 1839—1842 dostawy miodu nie są duże, sprowadza go głównie Kraków, nieco zaś Wrocław i Lipsk. Powodem małego obrotu jest konkurencja dostaw, przychodzących z Mołdawji, Wołoszczyzny, Węgier i Galicji [29]). W latach 1842—47 obrót jest nadal mały i wynosi 3.400 q, dostawy idą do Krakowa. Po wcieleniu Krakowa do obszaru celnego monarchji przewóz miodu zanika zupełnie [30]). Ciekawe zjawisko skierowywania się przewozu miodu wyłącznie do Krakowa zasługuje na dokładne wyświetlenie.

Przewóz łoju wynosi w r. 1787 3179 q, ten towar idzie głównie do Saksonji i Prus W l. 1806—08 przesłano 6.100 q, potem obrót upada, ponieważ bierze kierunek na Odessę i Rygę, ze względu na niższe koszty transportu morskiego [31]).

---

[26]) PGH za 1841—1842. Popyt na Triest jest silny z początkiem roku 1841; Ausweise 1842—1855.

[27]) Sten. Prot. HA IX. Sess. I. Bd. s. 756 (zob. s. 118).

[28]) Spr. Harwika za II półrocze 1818 i I półrocze 1819.

[29]) PGH za 1839—1840. W r. 1839 z początkiem jesieni idzie trochę miodu do Krakowa i Wrocławia. W r. 1840 ceny nie są wysokie, towar idzie tylko na Kraków. W r. 1841 i 1842 idzie mniej miodu, sprowadzają go tylko kupcy krakowscy, w Rosji zaś miód jest drogi, ponieważ hodowla pszczół dała mały zbiór.

[30]) Ber. 1851, s. 17.

[31]) Spr. Harwika za I. p. 1818 i za I. p. 1819 znów stwierdzają spadek obrotu.

Ogólnie biorąc handel wspomnianemi produktami rosyjskiemi w latach 1840—80 znajduje się w stanie upadku. Obrót jest jeszcze znaczny w latach czterdziestych, zanika zaś w latach siedmdziesiątych. Wybudowanie linji kolejowej nie zdołało ożywić handlu temi towarami, jedynie podnoszą się nieco dostawy włosia, szczeciny i piór.

Przewóz wchodowy towarów kolonjalnych ma duże znaczenie w dobie blokady kontynentalnej; obejmuje wówczas ogromne dostawy kawy i cukru (zob. s. 178), herbaty zaś idzie niewiele. Potem te transporty podupadają i są długi czas nieznaczne. Obrót towarami kolonjalnemi ożywia się dopiero w połowie XIX wieku.

Wśród towarów kolonjalnych najważniejszym artykułem jest herbata. Obrót nią, o którym mamy parę wzmianek, jest nieznaczny do lat czterdziestych. W latach 1842—45 idzie zaledwie 50 q, a w l. 1846—50 transporty podnoszą się do 160 q, w l. 1851—55 zaś do 340 q, w r. 1854 nawet do 550 q, potem zaś obrót podupada całkowicie [32]). Jest to bowiem herbata, która, jak wyżej stwierdziliśmy (zob. s. 224), nie przychodzi z Rosji, ale z Hamburga. Herbatę przesyła się do Turcji, zwłaszcza do Mołdawji. Transporty te stanowią odgałęzienie przewozu wychodowego, któremu znów lepiej iść do Turcji wprost przez Galicję, niż przez Brody. Idą przeważnie pospolite sorty herbaty, jak Kongo i Peko [33]).

Transporty zboża zyskują na znaczeniu dopiero od czasu wybudowania linij kolejowych w Galicji, mianowicie już w latach sześćdziesiątych podążają transporty do krajów zachodnich (w r. 1866 46.000 q, 1867 76.000 q, 1868 21.000 q), dzięki niepomyślnym żniwom panującym w Francji i Anglji [34]). W r. 1869 obrót zbożem maleje do 15.000 q, ponieważ zapotrzebowanie zagranicy jest małe [35]). Jedynie w lutym nadeszło do Brodów kilka zamówień próbnych, chciano się bowiem przekonać zagranicą, jaką mąkę daje zboże rosyjskie [36]). Próba wypadła pomyślnie, skoro w r. 1870 sprowadzono duże ilości zboża rosyjskiego, bo 170.000 q.

W latach siedmdziesiątych transporty zboża są jeszcze większe. I tak w r. 1871 wzrosły do 280.000 q, ale w r. 1872 dostawy obniżają się, jednak wynoszą jeszcze 40.000 q, gdyż Prusy zaopatrują się w zboże w Rosji, gdzie podówczas ceny są niskie. W r. 1873

---

[32]) Wnosimy tak z obrotu w przewozie z Rosji do Turcji wedle Ausweise.

[33]) Ber. 1851, s. 17.

[34]) Schmitt (wyd. 1867) s. 201.

[35]) Ber. 1869.

[36]) Gazeta Lwowska z 27 II 1869. Wycinek w Tekach Schneidra.

sprowadzono już tylko 15.000 q, a w r. 1874 35.000 q, ponieważ nieurodzaj nawiedził tylko część Niemiec[37]). Wogóle w l. 1872—74 kolejami austrjackiemi dowieziono dużo rosyjskiego zboża na targi szwajcarskie, bawarskie i pruskie (na Śląsk)[38]). Zboże przychodzi głównie z Ukrainy, a to z gubernji kurskiej i kijowskiej. Największe ilości zboża posłano na Zachód w r. 1875 t. j. 370.000 q, ponieważ wówczas panuje ogólny nieurodzaj, który nawiedza głównie Niemcy i Francję. Zapasy nagromadzone w Rosji w roku zeszłym i ubiegłym idą jednak wyłącznie do Niemiec, ponieważ w Europie Zachodniej spotykają się z konkurencją zboża amerykańskiego i węgierskiego[39]).

W latach 1876—80 tranzyt zbożem podupada, ponieważ Niemcy nałożyły wysokie cło[40]), a wojna rosyjsko-turecka nie przyczyniła się do ożywienia przewozu lądowego, mimo zahamowania rosyjskiego handlu morskiego. Po ukończeniu wojny porty rosyjskie, jak Odessa, Mikołajów, Taganrog, otwierają swe śpichlerze i zaczynają przewozić swe zapasy morzem do Anglji, Francji, Holandji, mimo, że żniwa w Zachodniej Europie są dość dobre, a w Rosji nie dość pomyślne. Przewóz wchodowy zboża w l. 1866—80 podąża głównie do Prus, dostawy są przeznaczone do konsumcji w krajach niemieckich lub też podążają dalej do krajów zachodnich. W latach 1876—80 posłano także nieco innych roślin do krajów zachodnich.

Bydło nie posiada znaczenia w przewozie wchodowym przez długi czas. W roku 1869 zaczyna prowadzić obrót pewna wrocławska spółka handlu trzodą, której uczestnicy bądź osobiście, bądź też za pośrednictwem komisjonerów zakupują trzodę w Rosji i odstawiają do dworca kolejowego w Brodach[41]). W latach siedmdziesiątych transporty bydła do Prus osiągają poważne rozmiary (w l. 1871—75 17.000, w l. 1876—80 22.000 szt.).

C. Obrót wyrobami.

Fabrykaty podobnie, jak w przywozie, są słabo reprezentowane. Składają się z juchtów, pozatem z wyrobów włókienniczych i kramarszczyzny, które nie są pochodzenia rosyjskiego, ale

---

[37]) Ber. 1871—75, s. 4.

[38]) Bloch, Wpływ dróg żelaznych, t. II, s. 22, 56.

[39]) Ber. 1871—75, s. 6.

[40]) Ber. 1876—80, s. 4. Według „Ausweise" z l. 1856—80, przewóz zboża z Rosji szedł głównie do Prus. (Zob. s. 262, ods. 49).

[41]) Gazeta Lwowska 1869. jw. Według „Ausweise" po 1855 przewóz bydła z Rosji idzie głównie do Prus. Jak donosi Gaz. Lw. jw. liczono się wówczas z tem, że obecna konjunktura nie potrwa długo i że stosunki zmienią się na niekorzyść handlu Brodów, skoro tylko Rosja ukończy budowę

przychodzą z krajów zachodnich i stanowią jakgdyby odgałęzienie przewozu wchodowego i wywozu. Dużo juchtów rosyjskich idzie przez Brody do krajów zachodnich i włoskich w czasie blokady kontynentalnej (w l. 1806—08 2.800 q). Po wojnach napoleońskich, jak stwierdza protokół z r. 1817, obrót jest niemały[42]), a towar idzie głównie zagranicę. Jednakowoż w l. 1818—19 dostawy są niższe, niż w latach 1806—1808, ponieważ Rosja wywozi juchty na Odessę i Rygę z powodu niższych kosztów transportu[43]). Mimoto w latach trzydziestych posyła się przez Brody dużo tego towaru do Triestu[44]), a nawet od czasu do czasu jest on poszukiwany we Francji i Włoszech[45]). W latach czterdziestych idą juchty już prawie wyłącznie w stronę wybrzeża illiryjskiego, lecz tendencja obrotu jest malejąca: w latach 1842—45 idzie ich 2.200 q, 1846—50 1.000 q. W latach pięćdziesiątych przewóz juchtów podupada zupełnie. Powodem upadku handlu jest to, że od lat czterdziestych maleje wywóz juchtów z Rosji w związku z rozwojem wyrobu skóry w Europie i wzrostem drożyzny juchtów[46]). W czasie wojny krymskiej podnoszą się nieco dostawy juchtów rosyjskich (500 q), ale do dawnych rozmiarów już nie wracają.

Przewóz wchodowy wyrobów włókienniczych i kramarszczyzny jest wynikiem rosyjskiej polityki celnej, która wywołuje znamienną zmianę drogi handlowej. Oto według danych z r. 1819 wyroby bawełniane i kramarskie, które w Rosji należą do towarów zakazanych, lub też dozwolonych za opłatą nadzwyczaj wysokiego cła, zaczynają omijać Radziwiłłów, gdzie manipulacja celna jest bardzo ostra i szukają przejścia w innych miejscach granicznych, jak Stojanów, Podwołoczyska, Husiatyn, Okopy, a głównie przez Bojan (na Bukowinie) i tędy odbywają dalszą drogę do Rosji. Skutkiem otwarcia się drogi na Besarabję i skierowania dostaw na Bojan i Dubosary wzrasta od r. 1818 nietylko przewóz wchodowy wyrobów bawełnianych i towarów kramarskich, ale również wyrobów wełnianych i towarów materjalnych. Jednakowoż

---

kolei, prowadzącej do Podwołoczysk. Tymczasem obrót w latach 1871—80 rozwinął się dobrze.

[42]) HKA 6 Aug. 1822.

[43]) Spr. Harwika za I. półrocze 1818 i 1819.

[44]) Hegemeister, s. 142; PGH za 1839.

[45]) PGH za 1839—1841. Sporo juchtów idzie do Francji i Włoch w r. 1840, ponieważ wówczas ceny są tam pomyślne. W r. 1841 dostawy do Włoch są mniejsze.

[46]) Bloch jw. t. IV, s. 110. Upadek handlu juchtami stwierdzają po r. 1855 Ausweise w przewozie wchodowym z Rosji.

rząd austrjacki w r. 1819 odbiera pomniejszym miejscowościom granicznym udogodnienia tranzytowe, co u Harwika budzi obawę, że te transporty zmaleją, a tranzyt z Prus zamiast przez Galicję jeszcze będzie iść przez Królestwo Polskie [47]).

W l. 1842—55 przewóz wyrobów bawełnianych jest jeszcze duży i rośnie co do wartości, lecz maleje ilościowo (1842—5 310 q, 1846—50 270 q, 1851—5 260 q). W latach 1842—5 te dostawy kierują się głównie do Królestwa Polskiego, potem jednak upadają, za to w latach 1851—5 dość dużo towaru idzie do Turcji [48]). Prócz tego występują w dość dużych ilościach wyroby wełniane, które idą głównie do Turcji, a także ubrania i stroje oraz kramarszczyzna. Wyroby włókiennicze zbywa się głównie w gatunku przednim.

D. Granice wyjścia z obszaru celnego monarchji.

Większa część przewozu wchodowego skierowuje się do krajów niemieckich [49]), wśród tych zaś przez długi czas zajmuje pierwsze miejsce Saksonja, która odbiera większą część dostaw rosyjskich dzięki przyciągającej sile jarmarków lipskich. Kupcy brodzcy odwiedzają bardzo licznie jarmarki lipskie, gdzie mieniają rosyjskie produkty za wyroby gotowe. Według Hassego i Wischnitzera żydzi brodzcy, leszneńscy i inni sprzedają tu w roku 1781 dużo towarów (około 4.000 cetnarów), a w r. 1782 czynią tu bogate zakupy. W r. 1787 przewóz do Saksonji obejmuje głównie przesyłki łoju i wosku [50]).

Trudno stwierdzić, jak przedstawia się przewóz do Saksonji z początkiem XIX w., ale można przypuszczać, że spada w związku z zmniejszeniem się dostaw rosyjskich. W r. 1819 idą do Saksonji wielkie dostawy szczeciny i innych towarów z powodu silnego popytu [51]). Zbyt jest pomyślny również w r. 1822, lecz w r. 1824 Sa-

---

[47]) Spr. Harwika za I i II półrocze 1818 oraz I półrocze 1819.

[48]) Natomiast według „Ausweise" po 1855 r. przesyłki towarów włókienniczych i kramarszczyzny idą z Rosji przez Galicję głównie do Rosji, do Turcji zaś w mniejszym stopniu.

[49]) Przy ustalaniu granic wyjścia z obszaru celnego monarchji dla lat 1842—1855 opieramy się na danych handlu przez Brody, zamieszczanych w „Ausweise", natomiast dla lat 1856—80 snujemy wnioski z ogólnego przewozu wchodowego z Rosji przez Austrję.

[50]) Przewóz ogólny do Saksonji wynosi w 1787 r. 79 tys. (zob. s. 250), w tem idzie łoju 1535 q za 37 tys., wosku 68 q za 5 tys. fl.

[51]) Spr. Harwika za I półrocze 1819. Pozatem posłano dużo miedzi, rodzynków i saletry.

ksonja sprowadza produktów o wiele mniej nie tylko w porównaniu z latami 1806—8, ale nawet z l. 1821—3 [52]). W r. 1825 obroty w Lipsku są dobre, towary rosyjskie mają duży popyt na jarmarku wielkanocnym, na którym zbyto ich za 2,3 milj. talarów [53]), a na jarmarku św. Michała następuje nieoczekiwany wzrost obrotu, który osiąga tak dużą wysokość, że dorównuje rozmiarowi z przed trzech lat [54]). Jednakowoż w r. 1826 następuje tak wielkie pogorszenie sytuacji, że handel towarami północnemi nie ma w Lipsku prawie żadnych obrotów [55]). Na jarmarku noworocznym z r. 1828 przysłano do Brodów zaledwie 127 q wartości 37.000 fl. [56]), co stanowi drobny ułamek w porównaniu z obrotem z r. 1825. W latach 1825—1828 głównym artykułem zbytu są skóry surowe.

Kupcy brodzcy biorą żywy udział w jarmarku św. Michała w r. 1838 [57]) oraz w r. 1840 [58]), dokąd posyłają futra, szczecinę, włosień koński i nieco juchtów [59]). W l. 1841 i 1842 obrót jest mniej pomyślny z powodu konkurencji dostaw mołdawskich i węgierskich [60]). Obecnie jednak dostawy rosyjskie, które dotąd szły przez

---

[52]) Spr. Harwika za II półrocze 1824. Wielu kupców brodzkich nie obsyła wówczas jarmarku noworocznego w Lipsku, ponieważ w Brodach została wówczas duża część towaru zakupionego na jarmarku św. Michała.

[53]) HKA f. 1049 185 Jun. 1826. Sprawozdanie Adama Müllera, konsula generalnego monarchji w Lipsku, z 28 VI 1825. Głównym artykułem są wówczas skórki sarnie, zwłaszcza czarne, potem zaś białe, następnie lżejsze skórki bydlęce. Popyt na wosk jest w małym stopniu zaspokojony. Müller uważa, że handel między Lipskiem a Brodami podniósłby się, gdyby rząd rosyjski założył w Lipsku skład na towary rosyjskie.

[54]) HKA jw. 109 Dez. 1825. Sprawozdanie Müllera. Zbyt szczeciny wynosi 340—560 q, wosku 45 q, skórek zajęczych 600 bali, skórek sarnich 600.000 sztuk. Müller uważa, że gdyby Rosja wprowadziła w swym systemie celnym choć bardzo małe udogodnienia, to Brody mogłyby znów wziąć handel w swe ręce, jak dawniej.

[55]) HKA jw. 12 Jul. 1826. Sprawozdanie Müllera z 5 III 1826.

[56]) HKA jw. 13 Sept. 1828. Sprawozdanie Wanga, konsula generalnego monarchji w Lipsku, z 21 V 1828. Posłano wówczas: skórek sarnich 11 q za 5 tys. fl. m. k., skórek zajęczych 22 q za 8 tys. fl., skórek świstaczych 9 q za 1 tys. fl., sarnich grzbietów 2 q za 1 tys. fl., wyrobów kuśnierskich 4 q za 2 tys. fl., złota w łomie $2^1/_2$ kg za 2 tys. fl., włosienia końskiego 59 q za 2 tys. fl., włosia z wschodnich kóz 6 q za 2 tys. fl., srebra w łomie 1 q za 7 tys. fl.

[57]) AFM Hkm. Com. f. 115, 69 Apr. 1840. Sprawozdanie konsula generalnego monarchji o tamtejszym jarmarku z r. 1838. Obrót futrami i surowemi produktami jest duży, chociaż na przeszkodzie stoją mu rosyjskie przepisy celne, równające się zakazom i przestrzegane bezwzględnie.

[58]) PGH za 1840.

[59]) AFM i PGH jw.

[60]) PGH za 1842.

Lwów, Ołomuniec i Pragę do Niemiec środkowych i południowych, omijają Brody, albowiem idą przez Lublin, Kraków, Korzenice do Lipska, lub też przez Warszawę i Wrocław. Pierwsza droga ma 163 mil długości, druga zaś 167[61]).

W latach czterdziestych wartość przewozu do Saksonji jest nieznaczna. Ponieważ jednak wówczas jakoteż w latach późniejszych mamy nadal wiadomości o udziale kupców na jarmarkach lipskich, to też odnosimy wrażenie, że spadek przewozu wchodowego jest wynikiem zmiany drogi handlowej, która może polegać na tem, że dostawy do Lipska, zamiast przez Czechy, odbywają drogę przez Śląsk pruski i że skutkiem tego dla znacznej części transportu granicą wyjścia są już Prusy, a nie Saksonja.

Dzięki tej zmianie drogi Prusy zajmują w latach czterdziestych pierwsze miejsce w przewozie wchodowym. W r. 1787 przewóz do Prus obejmuje pewne dostawy łoju i wosku[62]). Z początkiem XIX w., mianowicie w l. 1819[63]) i 1824 obrót przechodzi podobne zmiany, jak przewóz do Saksonji. W r. 1824 wyjątkiem od ogólnego spadku są dostawy potaszu, jakie kupcy brodzcy przesyłają dla nowo założonych fabryk szkła w Prusach[64]). W l. 1840—42 przesyłki produktów rosyjskich na jarmarki wrocławskie są duże, głównie zaś idą skóry surowe[65]). W latach 1842—55 Prusy sprowadzają przeważną część produktów rosyjskich, a nawet są wyłącznymi odbiorcami niektórych z nich, jak wełna, szczecina oraz skóry i skórki surowe. Towary te zbywa się na jarmarkach wrocławskich, lub posyła się je na jarmarki lipskie.

Przewóz do Niemiec Południowych, objętych wówczas terminem Rzesza (Reich), zajmuje w r. 1787 pierwsze miejsce w dostawach idących do krajów niemieckich[66]). W w. XIX obrót ten jest już na dalszym planie. Idzie tam prawie wyłącznie wosk, którego przewóz wynosi w r. 1787 2.432 q. W latach 1842—45 dostawy wosku wynoszą tylko 680 q, w l. 1846—50 330 q, a w drugiej połowie wieku XIX zanikają całkowicie.

---

[61]) PGH za 1840 i 1842.

[62]) Przewóz ogólny do Prus wynosi w 1787 r. 75 tys. fl., w tem idzie łoju 1481 q za 35 tys. fl., wosku 54 q za 4 tys. fl.

[63]) Spr. Harwika za I. półrocze 1819. Pozatem posłano wówczas dużo miedzi i saletry z powodu silnego popytu.

[64]) Sprawozdanie Harwika za II półrocze 1824.

[65]) PGH za 1840—42.

[66]) Przewóz do Niemiec Południowych wynosi w r. 1787 182 tys. fl., w tem wypada na wosk 181 tys. fl.

Po krajach niemieckich drugie miejsce zajmuje wybrzeże illiryjskie, a zwłaszcza Triest. Już od początku panowania austrjackiego idą tam duże transporty wosku[67]). W r. 1787 wynoszą te dostawy 2.406 q[68]). W latach 1842—45 przesyłki te wynoszą już tylko 1.200 q, 1846—50 800 q, a w drugiej połowie w. XIX zanikają. Potem idą w tym kierunku juchty, których w r. 1787 jeszcze nie przesyłano, a w dużych ilościach odstawiono w pierwszej połowie wieku XIX. Juchty i wosk przesyłano z Triestu do Włoch i Hiszpanji. Handel z portami adrjatyckiemi w drugiej połowie w. XIX traci swe znaczenie.

Z Brodów do Włoch szło dość dużo towarów w wieku XVIII[69]), a potem w czasach blokady kontynentalnej, później jednak przewóz do Włoch upada, gdyż Rosja posyła swe produkty morzem. Głównym artykułem jest wosk (w r. 1787 650 q).

Handel z Turcją wynosi w r. 1787 3 tys. fl. i stanowi drobną część przewozu wchodowego. Obrót w r. 1788 jest prawdopodobnie lepszy, lecz w r. 1789 obniża się z powodu wojny austrjacko-tureckiej. Skutkiem tego kupcy brodzcy przesyłają towary do Mołdawji przez ziemie polskie mimo panujących tam niepokojów i w ciągu 5 miesięcy zdołali tam odstawić towarów za 25.000 dukatów. Ponieważ zachodzi obawa, aby tranzyt przez Polskę nie rozwijał się po zawarciu pokoju z Turcją, dlatego postanowiono cło tranzytowe[70]), które od czasu traktatu pożarowickiego z r. 1718 wynosiło w handlu z Turcją 5%[71]), obniżyć na szlaku Brody—Mołdawja do 2% na czas nieograniczony[72]). Mimo tego udogodnienia kupcy brodzcy skarżą się nadal na uciążliwą odprawę i w r. 1792 proszą o dalsze ulgi, powołując się na to, że w Polsce obniżono cło tranzytowe na drodze do Mołdawji[73]).

Ta prośba zostaje odrzucona. Kupcy brodzcy ponawiają swe starania w roku 1798, proponując ustalenie stawki na 1%. Tym razem wskazują na to, że z powodu ograniczenia przez Rosję

---

[67]) Lutman, Handel Triestu w 1775 r., s. 10.

[68]) Przewóz na wybrzeże illiryjskie wynosi 179 tys. fl., w tem na wosk wypada 179 tys. fl.

[69]) Przewóz do Włoch wynosi w 1787 r. 48 tys. fl., w tem na wosk wypada 48 tys. fl.

[70]) St. R. 1602/1789; AP Normalia (zob. s. 70).

[71]) HKA f. 983 7 Dez. 1792. Sprawozdanie administratora Schönauera (zob. s. 69, ods. 8 i s. 174, ods. 25); por. Lutman, Handel Triestu s. 13.

[72]) Jak ods. 70.

[73]) HKA f. 983. 7 Dez. 1792. Podanie z 27 siepnia 1792, podp. Boesner & Co, Laskiewicz Franciszek, Baer Emanuel w imieniu kupców chrześcijańskich.

przywozu lądowego przez Galicję i skierowania go przez porty Rygę, Petersburg i Odessę, kupcy lipscy, wrocławscy i frankfurccy muszą posyłać towary przez prowincje pruskie, a nawet z początkiem r. 1798 odważyli się na skierowanie swych transportów przez turecką Mołdawję do Odessy, zamiast posyłać je wprost z Austrji do Rosji. Korzystają oni z tego, że cło tranzytowe w Turcji jest niskie i że potem na mocy traktatu istniejącego między Rosją a Turcją można przesyłać wszystkie towary z Mołdawji za ulgowym firmanem przez Akerman do Rosji[74]). Jednakowoż cło 2% na linji Brody—Mołdawja istnieje nadal; zniesiono je dopiero w r. 1809, poddawszy ten ruch ogólnej taryfie tranzytowej.

W r. 1814 skarżą się kupcy brodzcy, że handel na linji Brody—Turcja maleje z powodu upadku handlu piastrami tureckiemi, przesyłanemi zagranicę. Gdy w r. 1811 handel tą monetą był bardzo znaczny i przywieziono jej za 2,864.894 fl., to w następnym roku

---

Podanie z 10 września 1792, podp. W. Berenstein, M. Rapaport, I. Segalla, Jonas Byk, Mendel Byk, E. Trachtenberg, Oser Byk, Markus Francozs, Izak Besslöwy, Salomon Margoszes imieniem kupców żydowskich. Kupcy ci wyrażają obawę, że z powodu obniżki ceł w Polsce ruch towarowy, idący na Wołoszczyznę, skieruje się na terytorjum polskie ze stratą dla Galicji i Bukowiny. Sprzeciwił się jednak temu administrator Schönauer, który, opierając się na opinji kupców lwowskich, brodzkich i podgórskich, odrzuca nietylko wspomnianą prośbę, ale nawet występuje przeciw ulgowemu cłu 2 % i opowiada się za przywróceniem stawki 5 %. Twierdzi on, że ulgowe cło będzie popierać przemyt do monarchji i krzywdzi kupców galicyjskich i austrjackich, dla których lepiej handlować z Turcją wprost, niż dłuższą drogą na Brody.

[74]) HKA Litorale 11 Jan 1799. Podanie z 13 VIII 1798 l. 2340 (podp. Trachtenberg Ezechiel i 22 kupców żydowskich). W podaniu tem powiedziano wyraźnie, że wspomniana zmiana drogi handlowej nastąpiła przed kilku miesiącami. Towary jedwabne płacą w Austrji cło przewozowe 10 fl. 43 kr od 1 q, a w Turcji 57 kr, tj. 11 razy niższe. Za ożywieniem ruchu na Mołdawję przemawiają Herbert Rathead, poseł austrjacki w Stambule i Schilling, przedstawiciel monarchji w Jassach. Mówi Herbert, że kupcy muszą zatrzymywać się w Jassach, gdzie w konsulacie rosyjskim zaopatrują się w certyfikat na przyjazd do Rosji, potem z Sallach idą do Akermanu. Podanie kupców brodzkich przesyła Pallucci do Gubernjum z uwagą, że ponieważ Rosja zezwala tylko na przywóz przez własne porty, to też Odessa jest ważną dla Austrji ze względu na handel Dniestrem. Powiada, że Dniestr jest żeglowny od Sambora, a następnie można wybudować kanał, prowadzący od Chyrowa do Przemyśla i w ten sposób Dniestr połączyć z Sanem. Potem zaś można Pełtew wpadającą do Dniestru (sic!) za pomocą kanału idącego od Lwowa do Jaryczowa połączyć z Bugiem i Wisłą, a Czarne Morze z Bałtykiem. Gubernator przychyla się do prośby o zniżenie cła przewozowego celem poparcia ruchu na Mołdawję i Akerman. To też stawia wniosek, by interwenjować w Petersburgu w sprawie ułatwień dla ruchu na Radziwiłłów, zawrzeć traktat handlowy z Rosją, uskutecznić połączenie rzek galicyjskich i ustanowić konsulat austrjacki w Odessie.

upada z powodu wojny między Rosją a Francją. Potem zaś handel piastrami, który kupcom brodzkim przynosił zaledwie 1 lub najwyżej $1^1/_2$% zysku i opłacał się tylko w obrotach znacznemi partjami, skazany był na zagładę, ponieważ Austrja nałożyła na nie cło przewozowe 1% wraz z dodatkiem $^3/_5$%, razem 1 i $^3/_5$% [75]).

W r. 1822 stwierdzono dalszy upadek handlu Brodów z Turcją; zaznacza się mianowicie zmniejszenie się dostaw wyrobów wełnianych i sukna, które kupcy tureccy sprowadzają przez Kraków i Warszawę [76]). W latach czterdziestych, mimo obniżenia się, obrót do Turcji jest jeszcze niemały, obejmuje w pierwszym rzędzie wyroby włókiennicze, wełniane, jak i bawełniane, następnie herbatę i wosk. W drugiej połowie stulecia obrót ten upada całkowicie.

Rzeczpospolita Krakowska prowadzi w latach 1842—47 dość znaczny obrót wełną, która pewnie idzie do Prus, prócz tego odbiera pewną ilość miodu. Dość żywe stosunki utrzymywano z Królestwem Polskiem, dokąd idą dość duże ilości wyrobów bawełnianych w latach 1842—1845, lecz potem przesyłki te tracą na znaczeniu, zapewne w związku z powstaniem kolei warszawsko-wiedeńskiej, oraz rozwinięciem się tamtejszego przemysłu bawełnianego.

6. Przewóz wychodowy.

A. Ogólny przebieg obrotu.

Za czasów polskich kupcy brodzcy sprowadzali wiele towarów z Lipska, Frankfurtu nad Odrą, Wrocławia i Gdańska, a potem posyłali je do krajów wschodnich. Po wcieleniu miasta do Galicji oraz przecięciu szlaku handlowego kordonem celnym obrót nieco podupada, ponieważ Rosja zaczyna sprowadzać te towary bezpośrednio z Niemiec. Pomimo to tranzyt przez Galicję i Brody

---

[75]) HKA f. 1048 5 Jul. 1814. Kupcy brodzcy proszą o niestosowanie tego rozporządzenia, ponieważ handel piastrami może przejść w ręce rosyjskie. Administracja kameralna popiera prośbę, natomiast Kamera zarządza debatę na temat, czy przewóz piastrów przez Księstwo Warszawskie nie daje większych korzyści.

[76]) HKA f. 1183 1 Apr. 1822. Według Administracji kameralnej przyczyną spadku jest zniesienie 2% cła tranzytowego na szlaku Brody — Mołdawja, nowy sposób szacowania wyrobów wełnianych oraz to, że wiele monet rosyjskich i tureckich przychodzi jako pagament (a nie jako pieniądze) (por. s. 181 i 266). Następnie dają się odczuć dotkliwie udogodnienia, wydane przez Rosję dla kupców wszelkiej narodowości w tranzycie przez Królestwo Polskie, niepokoje w krajach tureckich i szykany stosowane przez polską i rosyjską administrację celną. Według dolnoaustrjackiej Administracji

jest bardzo znaczny dzięki dość dogodnym cłom tranzytowym oraz dobrym drogom.

Przewóz wychodowy jest dominującym kierunkiem handlu brodzkiego już w drugiej połowie w. XVIII. I tak w r. 1784, według Bujakowskiego [1]), najwięcej kapitału pochłaniają dostawy z Lipska i Frankfurtu n. O., potem z Wrocławia. Stamtąd przychodzą wyroby bawełniane, jedwabne, płócienne, wełniane, sukna, towary korzenne, herbata, pieprz, futra, złote i srebrne galony, towary galanteryjne, perły. Z Niemiec przychodzą też towary norymberskie. Również odbywają się przesyłki z Gdańska, który dostarcza towarów wełnianych, towarów materjalnych, złotych i srebrnych galonów. Prócz tego mają miejsce obroty z Włochami, których przedmiotem jest jedwab sprowadzany głównie z Werony, nieco zaś z Roveredo, następnie korale i tzw. towary weneckie. Z Triestu towary materjalne. Z Paryża przychodzą towary jedwabne, perły, z Londynu perły, z Holandji kawa i cukier. Odbiorcami tych towarów są kupcy polscy i rosyjscy, którzy przesyłają te towary do krajów polskich, rosyjskich i tureckich. Najwięcej idzie towaru na Ukrainę, zwłaszcza do Berdyczowa. Raz tylko wspomniane jest Dubno, a to w odniesieniu do dostaw towarów korzennych. Na Litwę idą wyroby bawełniane, niciane, jedwabne i wełniane. Do Rosji idą wyroby bawełniane i jedwabne. Na Wołoszczyznę towary korzenne, kramarszczyzna. Do Stambułu sukna i futra. Pierwsze miejsce wśród towarów zajmują wyroby włókiennicze, drugie towary kolonjalne, dalej zaś idzie tzw. kramarszczyzna.

Poważną przeszkodą dla swobodnego rozwoju przesyłek z krajów zachodnich jest polityka prohibicyjna Rosji, pozatem czynnikami hamującemi ich rozwój są postępy wymiany bezpośredniej między Prusami a Rosją, oraz kurczenie się dostaw z jarmarków lipskich, spowodowane rozwojem żeglugi parowej na Dunaju, za pomocą której uzyskano w roku 1835 połączenie z Gałaczem, a w roku

---

kameralnej i głównego urzędu celnego w Wiedniu działają tu jeszcze niepomyślnie niepiśmienność urzędników tureckich, wysokie cła wywozowe austrjackie, dające się odczuć zwłaszcza w handlu z Rosją, oraz postępy na zachodzie w dziedzinie wytwarzania coraz lepszych gatunków wyrobów wełnianych i sukna, które zwabiają coraz bardziej kupców rosyjskich i tureckich. Dlatego oświadczano się za zniżką stawek celnych. Galicyjska Administracja kameralna proponuje powrót 2% cła tranzytowego na linji Brody - Mołdawja, dolno - austrjacka Administracja kameralna i główny urząd celny w Wiedniu opowiadają się za zmianą szacunku 5% na 2 floreny od funta, obniżeniem cła wywozowego na wyroby wełniane z 50 kr. na 20 kr. od ct. w. Natomiast Kamera jest za zniżeniem cła na towary wełniane na 3 fl. od funta.

[1]) Zob. s. 74, ods. 1.

1846 na linji Gałacz—Odessa. Mimo tych przeszkód przewóz wychodowy w latach dwudziestych i trzydziestych rośnie z roku na rok dzięki ciągłemu wzrostowi dostaw wyrobów gotowych i materjałów przemysłowych [2]). W latach 1841—45 wynosi 3,600.000 fl. i 18.000 q. Podnosi się po zawarciu traktatu między Austrja a Rosją w r. 1847, dzięki któremu w l. 1846—50 osiąga 5,100.000 fl. i 22.000 q. Jeszcze bardziej wzrasta obrót po zniesieniu systemu prohibicyjnego w Rosji, a zwłaszcza w czasie wojny krymskiej. W l. 1851—55 wartość jego wynosi 7,600.000 fl., a ilość 26.000 q. W l. 1858—60 obrót postępuje dalej [3]), mimo kryzysu zbywano wtedy dużo towarów z powodu nadmiaru podaży. Jednakowoż w latach sześćdziesiątych widać zmniejszenie się wartości dostaw, głównie z powodu spadku transportu wyrobów włókienniczych, w czem niemało daje się odczuć wpływ braku bawełny, spowodowanego wojną domową w Ameryce. Maleją też dostawy towarów kolonjalnych, ponieważ Rosja sprowadza je przez porty.

W latach siedmdziesiątych zaznacza się dodatni wpływ nowych linij kolejowych, skutkiem czego przewóz wychodowy wzrasta silnie i mimo pewnego osłabienia w latach 1876—80 z powodu wprowadzenia w Rosji ceł w złocie w r. 1877 i poniekąd też wojny rosyjsko-tureckiej w r. 1878 wartość obrotu osiąga w latach siedmdziesiątych najwyższy poziom w badanym okresie. Niestety rozwój ten nie idzie w parze z postępem ogólnego handlu Austrji i Rosji, a rola kupców brodzkich w wymianie jest coraz mniejsza. Z jednej strony Rosja sprowadza towary z krajów zachodnich bezpośrednio czy to morzem, czy to lądem przez Niemcy, z drugiej zaś strony przewóz wychodowy monarchji skierowuje się głównie na Bałkany, zostawiając Rosję na uboczu. Po r. 1880 przewóz wychodowy obniża się, a dowożone dawniej w znacznych ilościach

---

[2]) Sprawozdanie Andrzejowskiego (s. 86—89), oparte na ustnych informacjach Pawła Endrissa, radcy kameralnego w Brodach (por. s. 10), podaje następujące dane, dotyczące wychodu (tj. austrjackiego przewozu wychodowego i wywozu) przez radziwiłłowski odcinek graniczny: bawełna surowa 56743 q (tj. sześć razy więcej niż w r. 1821), drzewo farbierskie 47794 q, koszenila 689 q (4 razy więcej niż w r. 1832), indygo 6410 (6 razy więcej niż w r. 1832), krap 25091 q (4 razy więcej niż w r. 1832), przędza bawełniana 1413 q, jedwab przędzony 2545 q, wełna surowa 1413 q, olej drzewny 502 q, cukier surowy 261585 q, instrumenty i maszyny 439.873 rb. sr. Naszem zdaniem cyfry te są zbyt wysokie i przesadzone, nie znajdują bowiem potwierdzenia ani w statystyce austrjackiej, ani też w rosyjskiej. Trudno też uwierzyć, by wspomniane towary po r. 1840 wykazywały ogromny spadek w porównaniu z r. 1838.

[3]) W latach 1858—60 wartość towarów ważniejszych w przewozie wychodowym (zob. s. 253, ods. 9) wynosi 10,3 milj. guld. w. a., 1861—65 7,1 milj., 1866—70 6,2 milj., 1871—75 11,7 milj., 1876—80 10,8 milj. guld. w. a.

wyroby francuskie i angielskie nie stanowią już znaczniejszego przedmiotu handlu.

B. Obrót wyrobami.

Wśród wyrobów gotowych $^3/_4$ dostaw stanowią wyroby włókiennicze. Według Dedego szczególny ich wzrost zaczyna się od r. 1834. Pomyślny zbyt mają w r. 1837 na jarmarkach w Kijowie i Charkowie, jednakowoż w r. 1838 sprzedano ich w Brodach mało z powodu drożyzny, wywołanej ruchem cen na jarmarku lipskim w r. 1837 oraz we Włoszech i Francji w r. 1838. W r. 1839 przywóz wyrobów włókienniczych do Rosji wzrasta znowu i jest dwa razy wyższy niż w r. 1836, dzięki korzystnej zmianie taryfy rosyjskiej z lat 1837 i 1838. Wówczas sprowadzono z Lipska wiele tego towaru, który zakupują częściowo kupcy brodzcy, częściowo zaś kupcy rosyjscy z Berdyczowa i Odessy, ci zaś zbywają go korzystnie na jarmarkach w Rosji zachodniej i Małorosji (na Ukrainie). Do Odessy przesłano samych materyj prawie za 1 milj. rb. sr.[4]). W l. 1841—45 przewóz wychodowy wyrobów włókienniczych wynosi 5.400 q o wartości 2,900 tys. fl., a w l. 1846—50 4.200 q za 2,400 tys. fl.

Obrót wzrasta silnie po taryfie rosyjskiej z r. 1850, a do wielkiej wysokości dochodzi w czasie wojny krymskiej, skutkiem czego w l. 1851—55 wynosi 4,500 q za 4,100 tys. fl. m. k., a w l. 1858—60 6,600 q za 5,600 tys. guld. w. a. Jednakowoż ten wzrost obrotu w l. 1858—60 nie przynosi kupcom brodzkim wielkich korzyści. Dowodzi tego sprawozdanie Izby, które nie brzmi nutą zadowolenia, ale stwierdza, że kupcom brodzkim daje się odczuć skurczenie się kredytów dla kupców rosyjskich, spadek papierów na Lipsk i Anglję, wynoszący prawie 10% i mały napływ pieniędzy z Rosji. Te niepomyślne wydarzenia powodują, że wiele domów manufakturowych zgłosiło niewypłacalność, a ruch towarowy i frekwencja kupców brodzkich na tamtejszych jarmarkach spadły do minimum. Z biedą zbywano towary łokciowe, przyczem musiano się decydować na większy ich wywóz, żeby móc wydołać zobowiązaniom[5]). W l. 1861—5 obrót zmniejsza się do 4.800 q i 4,400 tys. guld. w. a. z powodu wojny secesyjnej w Stanach Zjednoczonych, która przecięła dostawy bawełny dla fabryk angielskich, wywołała w angielskim przemyśle bawełnianym ciężką niedolę, głośną pod nazwą głodu bawełnianego. Następstwem tego jest brak wyrobów bawełnianych i drożyzna w Lipsku i Manchesterze. Natomiast silne jest zapotrzebowanie na dywany. Odnośnie do innych wyrobów

[4]) PGH za 1838—1840.

[5]) Ber. 1857—60, s. 83.

daje się odczuć spadek obrotu spowodowany konkurencją Warszawy[6]) i drożyzną panującą w latach 1863—1865[7]). W latach 1866—70 następuje ożywienie obrotu wyrobami włókienniczemi; wzrasta on do 5.500 q za 4,200 tys. guld. Stoi to w związku z ożywieniem się obrotu w Anglji i nawrotem do stosunków normalnych w przemyśle bawełnianym. Handel wzrasta we wszystkich grupach wyrobów włókienniczych z wyjątkiem wyrobów jedwabnych oraz ubrań i strojów[8]). W latach 1871—75 obrót dochodzi do 9.800 q za 8,300 tys. guld. i osiąga największe rozmiary w badanym okresie; w latach 1876—1880, skutkiem taryfy rosyjskiej z r. 1877, obniża się do 7.500 q za 6.400 tys. guld., ale jest wyższy niż przed r. 1871.

Słowem obrót wyrobami włókienniczemi jest w stanie kwitnącym mimo wielkich ograniczeń, stosowanych przez Rosję, wzrasta bowiem w parze z rozwojem przywozu tychże towarów do Rosji, gdzie rośnie zapotrzebowanie na te artykuły. W latach 1842—55 występują wyroby włókiennicze głównie w gatunkach średnim i przednim. Przychodzą one najwięcej od granicy niemieckiej, niemało też przesyła ich Kraków. Jednakowoż, według danych z r. 1855, te przesyłki są w małej części pochodzenia niemieckiego. Po największej części dostarcza ich Anglja. Dostawy angielskie stanowią wówczas $97^1/_2$% ogółu wyrobów bawełnianych, a 75% ogółu wyrobów wełnianych, jedwabnych i płóciennych. W obrocie wyrobami bawełnianemi dostawy niemieckie, przychodzące z wytwórni pruskich i saskich, stanowią część minimalną, a wyroby wełniane, przychodzące z Śląska i Nadrenji, wyroby płócienne, wytwarzane na Śląsku i w Westfalji, wyłącznie z surowca niemieckiego, oraz wyroby jedwabne stanowią tylko $^1/_4$ ogółu obrotu[9]). Towary włókiennicze sprowadzano wprost z Anglji dzięki pomyślnym warunkom kredytowym lub też zakupywano je na jarmarkach lipskich.

---

[6]) Ber. 1860—63, s. 84 (zob. s. 193, ods. 93).

[7]) Ber. 1863—65, s. 126.

[8]) Według Ber. 1869, nastąpił w 1869 r. spadek obrotu, który dotknął wszystkie wyroby włókiennicze z wyjątkiem wyrobów wełnianych.

[9]) Dowodzą tego cyfry z lat 1850—1855, a mianowicie:

Rok	Towary	Z Wielkiej Brytanji	Z Związku celnego	Stosunek procentowy towarów niemieckich
		(Wartość w tys. flor.)		
1850	bawełniane i wełniane . .	—	120	—
1851	bawełniane	1.200	90	4
	wełniane	1.000		
1855	bawełniane	950	24	$2^1/_2$
	wełniane	342	86	25
	jedwabne	138	35	26
	lniane	84	21	25
	razem	1514	166	11

Pierwsze miejsce wśród wyrobów włókienniczych zajmują wyroby bawełniane. W Rosji opłacają one zrazu cło od wartości (1816 25%), potem (1819) niskie cło od ilości, za Kankrina (1822) zostały częściowo objęte zakazem przywozu, częściowo zaś obciążone wyższem cłem. Niebawem jednak (1826) zniesiono zakazy na wszystkie wyroby bawełniane z wyjątkiem gatunków lepszych, a cło obniżono. Aczkolwiek Rosja stosuje ograniczenia, nakłada wysokie cła i popiera własny przemysł bawełniany, obrót wyrobami bawełnianemi ma tendencję rosnącą i w drugiej połowie XIX w. osiąga ogromne rozmiary, a w l. 1871—75 dochodzi do 4.400 q. W r. 1855, jak wyżej wspomniano, dostawy wyrobów bawełnianych są prawie wyłącznie pochodzenia angielskiego, a dostawy niemieckie są minimalne. O ile idzie o lata wcześniejsze, można przypuszczać, że udział przemysłu niemieckiego był jeszcze słabszy, skoro, jak twierdzi Rau, niemiecki wywóz w wyrobach bawełnianych ma zrazu tendencję malejącą i dopiero od roku 1848 zaczyna się rozwijać[10]). Jak sprawa przedstawia się w latach 1856—1880, nie wiemy z powodu braku cyfr, ale można wywnioskować, że przewaga angielska istnieje nadal na podstawie wiadomości z r. 1871, według której dostawy angielskich wyrobów bawełnianych zajmują wówczas pierwsze miejsce wśród wyrobów włókienniczych, idących na Brody i Podwołoczyska[11]). Anglja zachowuje przewagę dlatego, że włada najlepszemi środkami technicznemi, potężną flotą handlową, ogromnemi kapitałami, posiada monopol w przewozie bawełny z Ameryki do Europy, przerabia znaczną część bawełny wyprodukowanej na kuli ziemskiej i swym wyrobem zalewą wiele krajów.

Wyróby wełniane wykazują również pomyślny zbyt i ogromne rozmiary, a w l. 1871—75 osiągają poziom najwyższy, dochodząc do 3.800 q. Natomiast wyroby jedwabne wykazują tendencję malejącą, albowiem w latach czterdziestych przesłano ich średnio około 400 q, w pięćdziesiątych 350 q, a w siedmdziesiątych zaledwie 80 q.

Przewóz wchodowy w obrocie wyrobami bawełnianemi, wełnianemi i jedwabnemi góruje nad wywozem, jedynie tylko w handlu wyrobami płóciennemi ustępuje długi czas zwycięskiej konkurencji przemysłu monarchji. W przewozie wychodowym wyroby płócienne mają mniejsze znaczenie niż bawełniane. Zbyt ich stale wzrasta, w latach 1841—50 idzie ich zaledwie 70 q, dopiero w latach siedmdziesiątych obrót ich jest znaczny i wynosi w l. 1871—5 800, a w latach

---

[10]) Rau, s. 76.
[11]) Ber. 1871, s. 6—7.

1876—80 dochodzi nawet do 2.100 q i przewyższa już wywóz monarchji.

Przewóz ubrań i strojów przewyższa wywóz monarchji. W latach 1854—57 dostarczają ich kraje niemieckie, głównie Berlin, które przesyłają przedmioty konfekcji damskiej, mianowicie suknie i płaszcze. Te towary konkurują skutecznie z wyrobami paryskiemi i wiedeńskiemi. Dywany zaś sprowadzano wpierw z Berlina, lecz w r. 1855 zakupiono ich wiele w Anglji [12]). W latach 1860—62 obrót dywanami maleje. [13]).

Drugie miejsce po wyrobach włókienniczych zajmują kramarszczyzna, maszyny i instrumenty. Obrót kramarszczyzną jest znaczny przez cały czas. W l. 1842—45 idzie jej 110 q za 165 tys. fl., w l. 1851—55 260 q za 888 tys. fl., ale ta suma wartości jest zanadto wygórowana [14]). W l. 1858—60 obrót dochodzi do 720 q za 2,684 tys. guld. w. a., osiągając pod względem wartości punkt najwyższy. W l. 1861—65 obrót spada w wartości, gdyż Ausweise od r. 1862 przyjmują niższą cenę szacunkową, ilościowo zaś wzrasta do 750 q. Według sprawozdania Izby żywy był obrót w r. 1861, potem zaś maleją dostawy różnych artykułów z wyjątkiem zegarów kieszonkowych i ściennych, które idą bez zmian [15]). W latach 1866—75 dostawy maleją i dopiero w latach 1876—80 wracają do ogromnych rozmiarów, dochodząc do 870 q, i osiągając punkt kulminacyjny pod względem ilości. Przewóz kramarszczyzny góruje nad wywozem monarchji cały czas z wyjątkiem pięciolecia 1866—70. Kramarszczyzna przychodzi do Brodów głównie z Niemiec, w pierwszym rzędzie od granicy pruskiej [16]), skąd przychodzą przednie towary galanteryjne, przednia biżuterja i towary perfumerskie. Sporo tego towaru idzie też z Niemiec południowych, skąd przychodzą wyroby złote. Wedle danych z r. 1871 do kraju szło ich z Brodów mało, lecz głównie szły do Rosji [17]).

---

[12]) Ber. 1854—57. s. 17. Zakupiono wówczas dywanów za 500 tys. fl. Towar ten przychodzi w stanie nie całkiem gotowym, ale w zwojach, dopiero potem sprzedaje się go detajlicznie.

[13]) Zob. s. 271, ods. 6 i s. 193, ods. 93.

[14]) W przewozie całej monarchji cena szasunkowa kramarszczyzny jest w latach 1854 nn. ustalona przez „Ausweise" na 2000 fl., podczas gdy n. p. w przywozie z Niemiec do Austrji wynosi ona 324—800 fl., a w wywozie z Austrji do Rosji 450—750 fl. Z tego powodu należy w przewozie obniżyć cenę szacunkową 3—4 razy.

[15]) Ber. 1869.

[16]) Według Ber. 1871—75, s. 20 przewaga przewozu jest już wówczas nieznaczna. W świetle cyfr przedstawia się ona jednak dość pokaźnie.

[17]) Ber. 1871, s. 6—7, do kraju przyszło 1.100 q.

Obrót maszynami jest w l. 1842—45 mały, w latach 1846—1850 zaś jest znaczny (2.900 q), potem znowu maleje (w. l. 1851—60 ponad 2.000, a w l. 1861—70 1.400 q). W latach siedmdziesiątych następuje silny wzrost i ilość dochodzi w l. 1876—80 do 8.700 q, osiągając punkt najwyższy. Według sprawozdania Izby wzrost przywozu maszyn do Rosji zaczyna się od r. 1869. To zdanie znajduje potwierdzenie w pracy Blocha, który stwierdza, że przywóz maszyn do Rosji wzrasta od czasu, kiedy to państwo taryfą z r. 1869 uwolniło od cła maszyny do obrabiania materyj włókienniczych[18]). Rosja sprowadza maszyny głównie z Anglji i Niemiec. Do Brodów przychodzą maszyny głównie przez Prusy[19]), a wśród nich w latach 1842—53 przeważają maszyny żelazne. W obrocie maszynami przewóz wychodowy góruje cały czas nad wywozem monarchji. Instrumenty muzyczne zaczęto zbywać w drugiej połowie XIX wieku.

Od r. 1862 zalicza się do działu wyrobów również materjały lekarskie i perfumerskie, przędzę i cukier. Materjały lekarskie i perfumerskie mają duży zbyt w latach czterdziestych, osiągając w l. 1842—45 470 q i maksimum wartości, a w l. 1846—50 500 q i maksimum ilości. Potem dostawy maleją (w l. 1851—60 około 450 q, w l. 1861—70 250 q), a w latach siedmdziesiątych już zanikają (w l. 1876—80 tylko 40 q). W latach 1842—55 przeważają tu oleje szlachetne, następnie idą przednie materjały lekarskie, jak korzenie szlachetne, kamfora. Te towary sprowadza się głównie z Prus, a od r. 1858 przywozi się pewne ich ilości również na Triest.

Zbyt przędzy bawełnianej ma początkowo tendencję rosnącą, choć musi walczyć z cłem protekcyjnem w Rosji, która zakłada własne przędzalnie bawełny. Dostawy przędzy bawełnianej są duże już w latach czterdziestych (w l. 1842—45 320 q, w l. 1846—50 760 q) i osiągają wówczas najwyższy poziom pod względem wartości. W latach pięćdziesiątych wartość obrotu maleje z powodu niższej ceny szacunkowej, ale jego ilość wzrasta (900 q), a dzięki obniżce cła rosyjskiego w r. 1858 dochodzi w l. 1858—60 do 930 q i osiąga poziom najwyższy. W latach 1842—55 przychodzi przędza przez Prusy, ale podówczas zaledwie w małej części jest wytworem niemieckim, gdyż same Niemcy sprowadzają ją z Anglji w wielkiej ilości. Głównym przedmiotem obrotu są nici, i to głównie barwione, potem zaś białe. W latach 1861—65 obrót przędzą bawełnianą spada do 470 q z powodu wojny secesyj-

---

[18]) Bloch, Wpływ dróg żelaznych, t. IV, s. 165—167.

[19]) Zob. s. 285, ods. 59.

nej, a w latach następnych traci znaczenie mimo nawrotu do normalnych stosunków (1876—80 tylko 300 q). Za to zaś w latach 1866—1880 ma miejsce duży obrót przędzą wełnianą (zob. niżej).

Handel cukrem rafinadą zawdzięcza powstanie blokadzie kontynentalnej, kiedyto z powodu braku cukru trzcinowego, sprowadzanego dawniej z Ameryki, zaczęto w Europie środkowej produkować cukier z buraków. Produkcja cukru rafinady rozwija się dobrze w krajach niemieckich i austrjackich, a jego konsumcja osiąga tak wielkie rozmiary, że wypiera konsumcję cukru trzcinowego, pochodzącego z Kuby i Brazylji. Jednakowoż w latach czterdziestych mimo tych trudności obrót wykazuje wzrost i poziom dość znaczny (w l. 1842—45 2200 q, 1846—50 2700 q). Przewóz niemieckiego cukru przez Brody do Rosji idzie dobrze, aczkolwiek Rosja nakłada wysokie cła, celem poparcia własnej wytwórczości, rozwijającej się na Ukrainie i w Besarabji. Ponieważ jednak Rosja może zaspokoić zapotrzebowanie ludności tylko w drobnej części, to też musi sprowadzać cukier z zagranicy. Z tego powodu przewóz cukru okazuje wzrost. O ile w r. 1838 występuje w handlu cukier w stanie surowym [20]), to w latach czterdziestych idzie wyłącznie cukier rafinada, a syropu i mączki cukrowej nie przewożono mimo niskiej stawki w taryfie rosyjskiej. Według danych z r. 1851 cukier jest przedmiotem wielkiego przemytu do Rosji [21]). Wielkie rozmiary osiąga przewóz cukru w l. 1851—55 (3200 q), a w l. 1858—60 osiąga poziom najwyższy (3500 q). W latach sześćdziesiątych następuje spadek obrotu, który jest teraz niższy, niż w latach czterdziestych (1861—65 2000 q, 1866—70 1800 q), ale przedstawia się jeszcze nieźle. W latach siedmdziesiątych przewóz upada (1871—75 400 q, 1876—80 200 q), ponieważ Rosja nałożyła w r. 1869 wysokie cło przywozowe, wynoszące 4 rb. od puda czyli $128^3/_4$ guld. w. a. od 1 q [22]). Prócz tego wytwórczość cukrowni na Ukrainie podnosi się do tego stopnia, że zaczyna się wywóz cukru z Rosji, którego zbyt ma powodzenie w krajach zachodnich, zwłaszcza w czasach nieurodzaju. Cukier przychodzi głównie z Prus, gdzie wytwórczość przekracza znacznie potrzeby krajowe. Jednakowoż Prusy nie są wyłącznym dostawcą tego artykułu, albowiem jeszcze w latach pięćdziesiątych sprowadza się cukier nietylko z Wrocławia, ale również z Hamburga i Londynu [23]). Z powodu utrudnionego zbytu w Rosji sprowadzano cukier wyłącznie dla spożycia miejscowego,

---

[20]) Sprawozdanie Endrissa (zob. s. 269, ods. 2).
[21]) Zob. s. 95.
[22]) Ber. 1869.
[23]) Ber. 1857—60, s. 85—86.

co w r. 1869 miało miejsce w niemałym stopniu z powodu niższych cen na Śląsku pruskim [24]).

W drugiej połowie XIX w. powiększa się ilość ważniejszych grup towarów, występujących w przewozie wychodowym przez Brody. Od lat pięćdziesiątych wykazują większy obrót wyroby żelazne [25]), instrumenty muzyczne, wyroby skórzane i szklane [26]) (w l. 1858—60 pierwsze 500 q [27]), drugie 170 q, trzecie 161 q, czwarte 400 q). W latach sześćdziesiątych wyroby żelazne wykazują dalszy wzrost, wyroby szklane pozostają bez zmiany, a w obrocie instrumentami muzycznemi i wyrobami skórzanemi zaznacza się spadek (100 i 75 q). W latach siedmdziesiątych obrót wzrasta we wszystkich czterech grupach i osiąga maksimum w latach 1876—80 (2800, 470, 400, 890 q). Od lat sześćdziesiątych zaczyna się większy obrót przędzą wełnianą (1866—70 150 q, 1876—80 300 q) oraz przedmiotami literatury i sztuki (w. l. 1871—75 170 q).

Od lat siedmdziesiątych posiadają lepszy zbyt wyroby drewniane [28]), pomocnicze środki i przetwory chemiczne oraz wyroby metalowe (bez żelaznych), z których pierwsze zbywa się więcej w l. 1871—75 (1000 q), a pozostałe trzy w l. 1876—80 (1750, 380, 250 q). Tych dziesięć grup towarów wykazuje wzrost obrotu i wszystkie osiągają najwyższy punkt w latach siedmdziesiątych. Te towary przychodzą głównie z Prus [29]), i obrót niemi ma przewagę nad ich

---

[24]) Ber. 1869. Według szacunku dochodu z podatku przywóz krajowy wynosił w r. 1868 1965 q, a w 1869 tylko 488 q; podczas gdy przywóz zagraniczny wzrósł z 745 na 2.765 q, to jest o 2.020 q.

[25]) W dobie blokady kontynentalnej zbywano nieco wyrobów żelaznych, wtedy bowiem przywóz tych towarów do Rosji był jeszcze dozwolony. Natomiast według danych z 1818 r. następuje spadek obrotu z powodu zakazu, wydanego przez Rosję (Sprawozdanie Harwika za I półrocze 1818).

[26]) W latach 1851—55 dużą wartość posiada według „Ausweise" przewóz wyrobów kamiennych, sprowadzonych z Włoch. Odnosi się to zwłaszcza do lat 1854—55. Naszem zdaniem duża wartość obrotu wypada tylko dlatego, że od r. 1854 przyjęto dla wszystkich wyrobów kamiennych cenę szacunkową, wynoszącą aż 5000 fl. od 1 q, ponieważ wliczono tu również kamienie szlachetne, których z Włoch nie sprowadzano. Natomiast w wywozie, po odrzuceniu kamieni szlachetnych, cena szacunkowa dla samych wyrobów kamiennych przednich wynosi tylko 90 fl., a w przywozie 100 fl. m. k., z czego wynika, że w przewozie cena szacunkowa jest wygórowana aż 50-krotnie. W latach następnych zaś wartość wyrobów kamiennych wypada w przewozie wychodowym minimalnie, ponieważ od r. 1858 wydzielono z tej grupy kamienie szlachetne i przenieniesiono je do grupy towarów nieoznaczonych, dla których nie obliczano wartości.

[27]) Wyroby żelazne i skórzane wykazują duży obrót już w latach 1851—55 (180 i 140 q).

[28]) Według Ber. 1866—70, s. 178, obrót wyrobami drewnianemi zaczyna się już w l. 1866—70, według naszych obliczeń jest on wówczas jeszcze mały.

[29]) Zob. s. 285, ods. 59.

wywozem w 8 grupach, podczas gdy w dwu grupach, mianowicie w wyrobach żelaznych i szklanych, wywóz monarchji konkuruje zwycięsko z zagranicą. Odnośnie do wyrobów żelaznych wywóz przeważa głównie w obrocie wyrobami zwyczajnemi, jak kosy, a ustępuje przewozowi w dostawach wyrobów przednich, jak wyroby ślusarskie, nożyce, broń itp.

Prawie wszystkie wymienione wyroby wykazują przewagę wyrobu zagranicznego nad austrjackim, jedynie tylko płótna (do roku 1875), wyroby szklane i żelazne są artykułami, w których przemysł monarchji może zdobyć się na pomyślną konkurencję. Prócz tego wywóz góruje w obrocie pięciu artykułami przez 1—3 pięcioleci [30]). To też możemy powiedzieć jeszcze raz, że słuszny był zarzut stawiany wyłączeniu, iż popiera raczej przedmioty wytwórczości obcej, niż krajowej. Prawie wszystkie wyroby wykazują żywszy obrót w latach pięćdziesiątych w porównaniu z latami czterdziestemi, osłabienie dostaw w latach sześćdziesiątych, oraz ożywienie i poziom najwyższy w latach siedmdziesiątych, oczywista głównie dzięki połączeniom kolejowym, łączącym Brody z handlowemi ośrodkami obu państw. Taryfa rosyjska z r. 1877 nie zdołała zabić obrotów.

C. Obrót surowcami.

W dziale surowców przeważają środki spożywcze, a wśród tych na pierwszy plan wybijają się towary kolonjalne [31]), które są przedmiotem zyskownych interesów. Według danych z r. 1832 kupcy brodzcy sprowadzają towary kolonjalne, jak cukier i kawę, z Hamburga. Dostawy te przychodzą Odrą prawie do granicy galicyjskiej, potem idą lądem, a ich rozwojowi sprzyjają dogodne ceny zakupu, niskie koszty transportu wodnego, niskie cła przewozowe w Austrji, oraz cła przywozowe w Rosji i Mołdawji, które tamże są niższe, niż w Austrji [32]).

---

[30]) Wywóz góruje nad przewozem wychodowym w obrocie instrumentami (w 1851—55), wyrobami drewnianemi (w 1856—70), kramarszczyzną (w 1866—70), cukrem rafinadą (w 1871—80) i przetworami chemicznemi (w 1871—75).

[31]) W zaliczeniu artykułów do klasy towarów kolonjalnych trzymamy się taryfy celnej z 1853 r. Według niej należą tu tylko kakao, kawa, korzenie, sago, herbata i cukier (ostatni artykuł, jako należący do fabrykatów, omówiliśmy na s. 275). Nie uwzględniamy zaś tu oznaczenia, jakiego używa sprawozdanie Izby brodzkiej, które obejmuje znaczniejszą ilość towarów, a mianowicie wogóle te artykuły, które przychodzą z krajów kolonjalnych. I tak wedle Ber. 1854—7, s. 22 oprócz sześciu wymienionych artykułów zaliczono tu również bawełnę, gumę, porter, wyroby tytoniowe i drzewa farbierskie. Prócz tego zaliczono tu wedle Ber. 1857—60, s. 86 również oleje i towary apteczne.

[32]) Sprawozdanie Kamery nadwornej z 1831 r. (zob. s. 82—83).

W latach czterdziestych przewóz towarów kolonjalnych jest wielki. W l. 1842—50 obrót ich wraz z cukrem wynosi 4400 q za 300 tys. fl., 1846—50 5500 q za 500 tys. fl. Towary kolonjalne cieszą się jeszcze większym zbytem w drugiej połowie wieku XIX, gdyż popyt na nie wzmaga się dzięki podniesieniu się stopy życiowej i zdolności konsumcyjnej ludności. Obrót towarami kolonjalnemi jest największy w latach pięćdziesiątych, wynosi bowiem w l. 1851—55 9100 q za 600 tys. fl. m. k., 1858—60 7300 q za 900 tys. guld. w. a., głównie zaś podczas wojny krymskiej. Według danych z lat 1857—60 zakupione zapasy towarów kolonjalnych idą przeważnie na zbyt do Rosji, częściowo zaś zostają w Brodach na spożycie miejscowe lub też są przywożone do obszaru celnego monarchji [33]). Natomiast potem obrót wciąż maleje (w l.1861—65 6300 q za 800 tys. guld., w 1866—70 5000 q za 600 tys. guld.[34]), a w latach siedmdziesiątych jest już nawet niższy niż w latach czterdziestych (w l. 1871—75 3500 q za 400 tys. guld., 1876—80 2500 q za 460 tys. guld.)

Wśród towarów kolonjalnych większą część wartości stanowi herbata. Jak wiadomo, odgałęzieniem tych dostaw jest import herbaty z Brodów do obszaru celnego monarchji (zob. s. 224), albowiem, jak dowodzą wykazy handlu brodzko-rosyjskiego oraz dane rosyjskie, herbaty z Rosji nie przychodziło prawie nic. Wobec tego stwierdzamy, że do r. 1880 w handlu brodzkim dostawy herbaty rosyjskiej są małe, a obrót nią rozwinął się dopiero później. Przyczyną tego była ta okoliczność, że, jak mówi Brozowsky, transporty lądem na Kjachtę kosztowały trzy razy drożej niż morzem i że Anglja sprowadzała tego artykułu z Chin dziesięć razy więcej, niż Rosja. Z Anglji idzie ten towar do Hamburga, gdzie kupcy żydowscy zakupują go w wielkich ilościach i posyłają do krajów wschodnich. Do Brodów przychodzi herbata prawie wyłącznie od granicy pruskiej. Przywóz herbaty do Rosji przez granicę europejską był zakazany taryfą z r. 1822 i dopiero ukazem z 15 IV 1862 został dozwolony [35]). Bloch twierdzi, że skutkiem wspomnia-

---

[33]) Ber. 1857—60, s. 86. Według tychże danych idzie ogółem 7.000 q, z tego do Rosji 4.000 q. Suma ta obejmuje kawę, cukier, bawełnę gumę, porter, rum, korzenie, oleje, towary apteczne, wyroby tytoniowe. Gumę i wyroby tytoniowe, porter i rum sprowadzano częściowo z Hamburga i Londynu, częściowo zaś z Wrocławia.

[34]) Według Ber. 1860—62, s. 84 oraz 1863—65, s. 126 obrót był niezmieniony, a zmniejszenie obrotu nastąpiło dopiero w l. 1865—70, zwłaszcza w r. 1869, co prostujemy.

[35]) Ber. 1860—62. Dozwolono na import za cłem, wynoszącem 60 kop. od puda „Blumenthee", a 30 kop. od zwykłej herbaty wraz z 10% dopłatą na komunikację.

nego zakazu przywóz herbaty przez granicę europejską nie miał wcale miejsca do r. 1862[36]). Temu twierdzeniu, opartemu na danych rosyjskich, przeczą nasze obliczenia, oparte na cyfrach austrjackich, w świetle których dostawy herbaty są dość znaczne już w latach czterdziestych i pięćdziesiątych i mają wówczas tendencję rosnącą (1842—45 300 q, 1846—50 800 q), przyczem w latach 1851—55 obrót jest jeszcze większy (2500 q) w związku z naprężeniem stosunków, jakie istnieją między Rosją a Chinami, które nawet doprowadzają do chwilowego przerwania dostaw lądowych na Kjachtę (zob. s. 224). W latach 1856—60, po powrocie stosunków normalnych, dostawy maleją pod względem ilości (2000 q), natomiast wartość ich wzrasta i osiąga poziom najwyższy. Dowodzi to, że przewóz herbaty jest znaczny już przed r. 1862 i że towar ten nawet po odcięciu konsumcji miejscowej i przywozu do monarchji idzie w przeważnej części do Rosji, dokąd, jak słusznie zaznacza sprawozdanie Izby za l. 1860—62, wkracza drogą przemytu[37]). Po r. 1862 ożywia się legalny import herbaty do Rosji przez Radziwiłłów, skutkiem czego przewóz w l. 1861—65 wzrasta dalej i osiąga najwyższy poziom pod względem ilości (2600 q), natomiast wartość obrotu maleje z powodu przyjęcia niższej ceny szacunkowej przez „Ausweise". Jednakowoż w l. 1866—80 następuje spadek dostaw (w l. 1866—70 1300[38]), 1871—75 1200 q, 1876—80 1100 q), ponieważ Rosja sprowadza herbatę wprost z Anglji i Niemiec z ominięciem Brodów. Mimoto obrót herbatą jest jeszcze dosyć znaczny, chociaż według danych rosyjskich i wykazów handlu Brody - Rosja wypada on znacznie niżej, niż według danych austrjackich. To dowodzi, że mimo zniesienia zakazu przywozu przemyt herbaty do Rosji kwitnie nadal, co zresztą znajduje potwierdzenie także w statystyce rosyjskiej (zob. s. 154).

Handel kawą miał ogromne rozmiary w dobie blokady kontynentalnej, lecz nie był to wówczas przewóz wychodowy, tylko wchodowy, obejmujący dostawy idące z portów rosyjskich przez Brody na Zachód. Po upadku blokady obrót ten zanika; wraca na dawne tory i przerzuca się na przewóz wychodowy. Jednakowoż dostawy z krajów zachodnich mają małe rozmiary z powodu skierowania się importu rosyjskiego na drogi morskie oraz kilkakrotnej podwyżki stawki celnej, stosowanej za rządów Kankrina. Z tego powodu spekulacja kawą skierowuje się w r. 1818 do Turcji,

---

[36]) Bloch, Wpływ dróg żelaznych, t. IV s. 50.

[37]) Ber. 1860—63, s. 84—5; prócz tego zob. s. 224.

[38]) Według Ber. 1869 obrót jest taki sam, jak w ubiegłych latach, według nas zaś następuje spadek obrotu.

tj. do Mołdawji i Wołoszczyzny[39]), lecz obrót w tym kierunku nie posiada wielkiego znaczenia, a w połowie XIX w. jest minimalny. W latach czterdziestych obrót kawą był dość znaczny (średnio 1500 q), potem zaś ożywia się i osiąga najwyższy poziom w latach 1851—55 (2400 q), zwłaszcza zaś w czasie wojny krymskiej (w r. 1855 6000 q).

Kawa jest pochodzenia amerykańskiego (z Brazylji, Haiti, Kuby) i przychodzi do Europy przez Londyn i Liverpool, a stąd na Hamburg rzeką Elbą i kolejami przez Prusy do Austrji i Rosji[40]). W latach 1842—55 występuje prawie wyłącznie kawa surowa i przychodzi całkowicie od granicy pruskiej. W latach 1858—60 kupcy brodzcy sprowadzają kawę i jej surogaty częściowo z Hamburga i Londynu, częściowo zaś z Wrocławia[41]). W następnych pięcioleciach obrót maleje (1858—60 1200 q, 1861—65 1300 q, 1866—75 1400 q), a w latach 1876—1880 upada (zaledwie 800 q), podczas gdy w tym samym czasie import kawy do Rosji wzrasta i odbywa się wprost z Anglji i Niemiec z ominięciem Brodów.

Przewóz korzeni jest dość duży w latach czterdziestych (400 q), w latach pięćdziesiątych podnosi się (700 q), a największy jest w czasie wojny krymskiej (1855 1200 q). W l. 1842—53 połowę wartości tej grupy stanowi pieprz, przychodzący z Indyj Wschodnich. W latach 1857—60 sprowadzano korzenie częściowo z Hamburga i Londynu, częściowo zaś z Wrocławia[42]). Korzenie przychodzą więc przez Prusy[43]). W latach sześćdziesiątych i siedmdziesiątych dostawy są już małe co do wartości, choć ilościowo są wyższe niż w latach czterdziestych (ponad 400 q). Przyczyną obniżenia się obrotu jest zmiana drogi handlowej, mianowicie dostawy idą z Anglji na Ukrainę.

Towary kolonjalne przychodzą więc przez Prusy, jednakowoż dużą ich część sprowadza się przez Hamburg z Anglji. W latach 1856—60 trochę towarów kolonjalnych przychodzi również z Triestu. Naogół w latach siedmdziesiątych wykazuje obrót spadek, którego przyczyną są nie cła rosyjskie, ale zmiana dróg handlowych. Rosja sprowadza coraz więcej tych towarów w związku z podnie-

---

[39]) Spr. Harwika za I półrocze 1818. W II półroczu stwierdza Harwik pewien wzrost. W I. półroczu 1819 podaje znów pewną nadwyżkę dostaw do Mołdawji z powodu wzrostu cen.

[40]) Rau, s. 134; Brozowsky s. 12; Schmitt (wyd. 1860), s. 266.

[41]) Ber. 1857—60, s. 85—86.

[42]) Ber. jw.

[43]) Zob. s. 285, ods. 59.

sieniem się stopy życiowej ludności, ale dostawy omijają Brody, bo podążają z Anglji morzem do Odessy.

Handel rybami nie ma stałej tendencji; naogół stoi dość nisko i wykazuje pewne obroty tylko w latach 1846—50 (1500 q), 1866—75 (1900 q), największe zaś w l. 1876—80 (3100 q). Ryby sprowadzano z Prus. Przedmiotem handlu są ryby solone, głównie śledzie, które w l. 1857—60 sprowadza się prawie wyłącznie z Wrocławia [44]). Według sprawozdania Izby powodem nieszczególnego obrotu rybami jest to, że część sprowadzonego towaru przywieziono do kraju (tj. do Galicji), oraz, że sąsiednie gubernje Rosji sprowadzają śledzie przez Królewiec z powodu tańszego transportu [45]). Prócz tego w l. 1876—80 dostawy pruskie są wypierane przez większe transporty ryb przywożonych z Rosji.

Z innych artykułów poświęcimy tylko wzmiankę napojom alkoholowym i olejom. Z napojów alkoholowych zbywa się wódki, arak i rum przychodzące z Prus, oraz wina francuskie i reńskie, ale obrót niemi jest nieznaczny, ponieważ Rosja przywozi te towary morzem. Wprawdzie po zmianie polityki rosyjskiej z r. 1850 podnoszą się nieco przesyłki rumu, jednakowoż do krajów wschodnich idą głównie sorty przednie, podczas gdy sorty zwyczajne spożywa się w Brodach [46]). Taryfa rosyjska z r. 1873 nakłada na rum i piwo tak wysokie cło, że według sprawozdania Izby równa się ono pełnej wartości towaru [47]). W obrocie temi towarami, zwłaszcza arakiem, likierem i rumem, dostawy zagraniczne ustępują wywozowi monarchji [48]). Oleje przychodzą głównie z Triestu. Dużo ich idzie w czasie wojny krymskiej (w r. 1855 3000 q); przeważa wśród nich oliwa.

Z materjałów pomocniczych do fabrykacji wybijają się barwniki oraz skóry i skórki, lecz obrót niemi jest malejący. Wartość obrotu dla obu grup jest największa w latach czterdziestych (dla pierwszych w l. 1842—45, dla drugich 1846—50). Natomiast ilościowo obrót barwników jest z początku rosnący (1842—45 460 q, 1846—50 580 q), największy w latach 1851—55 (590 q), zwłaszcza w czasie wojny krymskiej (1855 690 q). Potem wartość obrotu jest

---

[44]) Ber. 1857—60, s. 66; zob. s. 285, ods. 59.

[45]) Ber. 1871—75, s. 7.

[46]) Ber. 1851, s. 17. Za przednie sorty rumu płacono wówczas od 1.5—1.75 rb. za garniec. Ponieważ w Wrocławiu ceny ich poszły w górę, to też tego towaru sprowadzono mało.

[47]) Ber. 1871—75, s. 15. Taryfa ta ważna od 13 I 1873 oclila piwo stawką 1 rb. od puda (tj. $6^1/_4$ od 1 q), rum zaś 4 (25).

[48]) Według Ber. 1871—75, s. 20, rum i likier mają w przewozie taki sam zbyt jak w wywozie, co prostujemy.

mała, ilość obniża się również, lecz wykazuje dość znaczne wahania (1858—60 470 q, 1861—65 260 q, 1866—70 540 q, 1871—75 560 q) i spada do najniższego poziomu w latach 1876—80 (290 q). Barwniki przychodzą z Prus, ale są głównie pochodzenia zamorskiego. W latach 1842—45 największy obrót ma indygo, sprowadzane z Indyj Wschodnich i Ameryki[49]). Pozatem zbywa się dość dużo koszenili, przychodzącej głównie z Ameryki. Drzew farbierskich idzie już niewiele. Towary te przychodzą na Londyn i Amsterdam, stąd zaś przez Hamburg, Prusy i Austrję podążają do Rosji. Natomiast barwników europejskich, jak urzet i krap sprzedaje się już mało, gdyż hodowla ich podupadła. Obrót barwikami upada dlatego, że od połowy XIX w. Rosja sprowadza je wprost z Hamburga przez Niemcy.

Przewóz wychodowy skór i skórek jest najwyższy w latach czterdziestych (1842—50 490 q, 1846—50 550 q), w l. 1851—55 obniża się (400 q), potem zaś podupada. W latach 1842—55 przeważają w tej grupie skóry i skórki surowe, które przychodzą głównie z Prus. Stamtąd idą też futra, będące przeważnie pochodzenia amerykańskiego i zakupywane w Hamburgu. Przyczyną upadku obrotu skórami i skórkami jest to, że rosnący wciąż przywóz tego artykułu do Rosji odbywa się z ominięciem Brodów. Przez cały czas obrót skórami i skórkami jest niższy, niż w przywozie i przewozie wchodowym, ale góruje nad artykułem rosyjskim pod względem ceny i jakości.

D. Ważniejsze granice wejścia do obszaru celnego monarchji.

W XVIII w. utrzymują kupcy brodzcy najżywsze stosunki handlowe z Saksonją, zwłaszcza z Lipskiem. Hasse powiada, iż nie jest wiadomem od kiedy kupcy brodzcy zaczęli prowadzić wymianę z tem wielkiem miastem handlowem. Freudenthal wspomina o tych obrotach w roku 1728. W 1747 roku skarżą się kupcy lipscy, że frekwencja kupców polskich na tutejszych jarmarkach jest słabsza, ponieważ w Lipsku kupcy żydowscy opłacają cło osobiste (Leibzoll), podczas gdy w Frankfurcie i Wrocławiu są traktowani na równi z kupcami chrześcijańskimi. Niewiadomo, czy wówczas obniżono powyższą opłatę, w każdym razie według Markgrafa kupcy żydowscy spotykają się w Lipsku z należytem traktowaniem dopiero po roku 1820. Pomimo tych ograniczeń siła przyciągająca jarmarków lipskich jest wielka, a od

---

[49]) Bloch, Wpływ dróg żelaznych, t. IV, s. 203; Brozowsky, s. 181 nn.; Hock, s. 33.

drugiej połowy XVIII w. można mówić o wpływie kupców brodzkich na tok jarmarków lipskich. W r. 1777 na jarmarku św. Michała zakupują 4000 cetnarów towarów brodzianie czyli Małopolanie (die Brodner oder die Kleinpolen), z czego można wnosić, że kupcy brodzcy odgrywają wówczas rolę pierwszorzędną wśród kupców małopolskich i prowadzą tę wymianę niemal wyłącznie. W 1779 na jarmarku św. Michała jeden żyd brodzki zakupuje towaru za 30000 fl.Prócz tego w l. 1779 nn. kupcy brodzcy sprowadzają przedniejsze wyroby bawełniane i wełniane, sukna, płótna, futra i wyroby kuśnierskie. Wyłączenie Brodów w r. 1779 witają z zadowoleniem kupcy lipscy [50]). Wogóle w latach siedmdziesiątych, jak dowodzą głosy w debatach nad przywilejem, obrót między Brodami a Saksonją ożywia się znacznie, lecz jest niższy niż przed rozbiorem Polski [51]). W 1784 r. obroty na jarmarkach lipskich są słabe, ponieważ zakazy przywozu, wprowadzane wówczas przez monarchję, dają się odczuć dotkliwie kupcom brodzkim, czeskim, galicyjskim i austrjackim, i powodują zanik zakupów we Lwowie i ograniczenie się dostaw do najkonieczniejszych potrzeb handlu z Rosją [52]). Natomiast według sprawozdania Mayerhofera, inspektora celnego, przyczyną spadku obrotu jest to, że towary lipskie, idące dotąd przez Czechy i Morawy, skierowują się na terytorjum pruskie dzięki ulgom tranzytowym, przyznanym przez rząd pruski i naturalnej krótszej drodze [53]).

W latach blokady kontynentalnej dostawy, przychodzące z Lipska, są małe. W latach dwudziestych, mimo rosyjskich ograniczeń, obroty z Lipskiem są żywe, dowodzą tego sprawozdania Adama Müllera, konsula generalnego monarchji w Lipsku, z l. 1822 i 1825 [54]). W r. 1828 według relacji konsula Wanga sprowadzono z Lipska do Brodów towarów za 130 tys. fl., a posłano przez Brody do Gruzji za 495 tys. fl. [55]). Obrót ten ocenia jednak dość niekorzystnie Saharek, inspektor celny w Brodach, który stwierdza, że zaledwie $^1/_4$ część tych dostaw idzie do Brodów, podczas gdy $^3/_4$ podąża do Gruzji za pośrednictwem kupców rosyjskich, z czego

---

[50]) Wischnitzer, Die Stellung der Brodyer Juden, s. 120, na podstawie prac Hassego, Freudenthala i Grossmana.

[51]) Zob. s. 62.

[52]) Hasse, s. 132, według opinji lipskiej deputacji handlowej; Wischnitzer jw. s. 121.

[53]) HKA f. 983, 5 Maj 1784 5 Dez. 1787.

[54]) HKA f. 1049 185 Jun. 1826, sprawozdanie Adama Müllera, konsula generalnego monarchji w Lipsku, z 28 VI 1825; HKA 109 Dez. 1825, sprawozdanie tegoż konsula o jarmarku św. Michała z 1825 r.

[55]) HKA 13 Sept. I 1828. Sprawozdanie konsula generalnego w Lipsku

część zabierają kupcy żydowscy z Berdyczowa, część zaś posyłają kupcy brodzcy do Odessy. Saharek uważa, że handel manufakturą jest dla kupców brodzkich stracony. Nawet Harwik, znany z swego życzliwego stanowiska dla kupiectwa brodzkiego, zauważa, że handel Brodów na Lipsk podupada[56]). W latach trzydziestych dostawy lipskie znów maleją, przedewszystkiem zanika tranzyt towarów do Gruzji (por. s. 49, 182—3), a lipskie idą już teraz głównie na jarmarki zachodnie i małorosyjskie (ukraiński)[57]). Jednakowoż od r. 1834 obrót wzrasta dzięki ożywionym dostawom wyrobów włókienniczych[58]). W l. 1842—43 transporty, przychodzące od granicy saskiej, stanowią w przewozie wychodowym przeważającą część wartości, zajmują nadal pierwsze miejsce i obejmują głównie wyroby bawełniane, wełniane i jedwabne. W r. 1844 dostawy towarów maleją tak silnie, że pierwszeństwo Saksonji kończy się. W latach następnych tranzyt na tej linji podupada, co zbiega się z zaprowadzeniem żeglugi parowej na linji Gałacz-Odessa i skierowaniem się towarów lipskich na linję Dunaju. Pewne, nieznaczne ożywienie się tranzytu z Saksonji daje się jeszcze zauważyć w r. 1853, lecz w czasie wojny krymskiej obrót załamuje się. Według sprawozdań Izby, z lat późniejszych spotykamy jeszcze wiadomości o zakupach czynionych na jarmarkach lipskich (zwłaszcza wyrobów włókienniczych), podczas gdy według „Ausweise" przewóz z Saksonji ma małe rozmiary. Przypuszczamy, że część dostaw, podobnie

---

Wanga z 21 V 1828. Obrót towarami był następujący:

	Do Brodów		Przez Brody do Gruzji	
Ogółem	393 q	130 tys. fl.	1825 q	495 tys. fl.
Wyroby bawełniane	239 „	64 „ „	1338 „	353 „ „
Wyroby żelazne przednie, (t.j. stalowe oraz gwoździarskie i nożownicze)	12 „	2 „ „	7 „	1 „ „
Skóry i skórki	14 „	5 „ „	— „	— „ „
Towary galanteryjne	2 „	1 „ „	2 „	1 „ „
Galony złote i srebrne	1 „	4 „ „	— „	— „ „
Wyroby płócienne	12 „	3 „ „	8 „	2 „ „
Towary perfumerskie	1 „	— „ „	5 „	1 „ „
Wyroby wełniane	78 „	21 „ „	402 „	108 „ „
„ jedwabne	26 „	28 „ „	16 „	17 „ „
Herbata	— „	— „ „	47 „	6 „ „

[56]) HKA jw. 20 VII 1828. Sprawozdanie inspektora Harwika z 26 VI 1828 L. 58 P., Administracji celnej z 21 VIII L. 1000 81/2.

[57]) Reden, s. 421. Potwierdza to Dede (1844), s. 128.

[58]) PGH za 1841 stwierdza również, że od pewnego czasu handel wyrobami lipskiemi wzrasta z roku na rok. Ogółem przychodzi z Lipska w r. 1839 2870 q, w r. 1840 2478 q. Dostawy wyrobów włókienniczych wynoszą

jak w przewozie wchodowym do Saksonji (zob. s. 264), zmieniła kierunek i podąża odtąd przez Śląsk pruski, skąd przychodzi do Galicji i do Brodów. Wymownym dowodem silnych związków handlowych, jakie jeszcze w latach pięćdziesiątych łączą Brody z Lipskiem jest fakt, że w r. 1858 kupcy lipscy starają się o przywrócenie sądu handlowo-wekslowego w Brodach, a nawet wysuwają potrzebę ustanowienia w Brodach konsulatu saskiego [59]).

Od lat czterdziestych wybijają się w przewozie wychodowym na pierwszy plan przesyłki z Prus. Stosunki handlowe kupców brodzkich z Wrocławiem i Frankfurtem nad Odrą [60]) datują się od XVIII w. Tamtejsze jarmarki, według danych z 1787 r., przyciągają kupców brodzkich dlatego, że kupcy żydowscy są tutaj traktowani lepiej, niż w Lipsku. Po rozbiorze Polski obrót z Prusami obniża się (zob. s. 169). W latach ośmdziesiątych dostawy z Prus podnoszą się kosztem stosunków z Lipskiem. Kupcy brodzcy uzyskują bowiem od króla pruskiego Fryderyka Wilhelma pozwolenie na odwiedzanie jarmarków w Frankfurcie. n. O. i zapewnienie, że władze pruskie nie będą im czyniły trudności w tranzycie, a w miarę możności udzielą im nowych udogodnień [61]). Stoi to zresztą w związku z tem, że Prusy przyznają t. r. wszystkim kupcom zwiedzającym jarmarki frankfurckie ulgi polegające na tem, że opłatę cła ustalono na 8%. Zdaniem Degelmanna, referenta Kamery, dwukrotna opłata cła na linji Frankfurt- oraz Lipsk-Brody jest uciążliwa, ale przyszłość tego tranzyta jest dobra, ponieważ austrjackie cło tranzytowe

---

w r. 1834 — 260 q, 1835 — 308 q, 1836 — 259 q, 1837 — 444 q, 1838 — 490 q, 1839 — 536 q, 1840 — 667 q.

[59]) HM 1810/1859 i 7658/1858. Dnia 28 I 1858 kupcy lipscy wnoszą w tej sprawie prośbę do swego przewodniczącego Gustawa Maurycego Claussa. Ten zaś 4 II zwraca się do Grüna, konsula generalnego monarchji, powołując się na wielkie znaczenie Brodów dla jarmarków niemieckich, a zwłaszcza dla Lipska i jego obrotów z Rosją. Oświadcza on, że zniesienie wspomnianego sądu i jego przeniesienie do Złoczowa, odległego o 4 mile, jest niedogodne dla kupców lipskich. Odtąd w Brodach mogą być zaskarżalne tylko sumy do 300 fl., co daje się odczuć dotkliwie szczególnie teraz w związku z obecnym kryzysem handlowym i osłabieniem kredytu. 6 II konsul przesyła prośbę do ministra handlu Toggenburga. (Zob. s. 127 ods. 13).

[60]) W przywozie wychodowym ustalamy granice wejścia w ten sam sposób, jak granice wyjścia w przewozie wchodowym (zob. s. 262, ods. 49). Stwierdzamy mianowicie, że w latach 1858—80 istnieje nadal przewaga Prus, jaka istniała w latach 1842—55 dla szeregu artykułów, jak kawa, korzenie, herbata, ryby, skóry i skórki, barwiki, przędza, wyroby żelazne, drewniane, szklane, skórzane, instrumenty, maszyny, kramarszczyzna, przedmioty literatury i sztuki.

[61]) HHKA f. 983 4 Apr. 1787.

jest niższe nietylko od polskiego, ale i od pruskiego, a drogi galicyjskie są dobre, zwłaszcza droga Oświęcim-Brody [62]).

W latach blokady kontynentalnej obroty są małe. Spodziewano się, że tranzyt z Prus ożywi się po zawarciu konwencji wiedeńskiej z 3 V 1815 i wyniesieniu Odessy na wolny port [63]). Tymczasem nadzieje zawiodły, ponieważ ta konwencja nie weszła w życie, a rosyjski system prohibicyjny postępuje coraz bardziej.

W latach trzydziestych tranzyt z Prus podnosi się w związku z ogólnem wzmożeniem się dostaw niemieckich na Brody [64]). W latach czterdziestych obrót wzrasta dalej. Gdy jeszcze w l. 1842—43 dostawy pruskie są przeszło dwukrotnie niższe od saskich, od roku 1844 wybijają się na pierwszy plan w całym przewozie wychodowym i wśród wahań wzrastają z roku na rok. W latach 1842—45 wynoszą 2300 tys., w l. 1846—50 4300 tys., a w l. 1851—55 6600 tys. fl. W stosunku do całego przewozu wychodowego stanowią w l. 1842—45 64%, w l. 1846—50 84%, a w l. 1851—55 87%. Przez Prusy sprowadzają kupcy brodzcy większą część wyrobów bawełnianych, wełnianych, jedwabnych i kramarszczyzny, prawie wszystkie dostawy innych wyrobów (z wyjątkiem wyrobów kamiennych) oraz prawie cały zapas towarów kolonjalnych i ważniejszych materjałów przemysłowych. W latach następnych dostawy z Prus są jeszcze większe i dominują w przewozie wychodowym. Dowodem żywych stosunków handlowych między Brodami a Prusami jest istnienie konsulatu pruskiego w Brodach [65]) oraz starania, jakie w 1858 r. kupcy berlińscy i wrocławscy czynią równocześnie z kup-

---

[62]) Tamże 5 Dez. 1787. Administracja celna zauważa, że, jak sami kupcy brodzcy przyznają, cła austrjackie nie są zbyt wysokie. Ponieważ myta prywatne są uciążliwe, to też zaleca ich ograniczenie. Przyznaje, że znakowanie towarów jest dokuczliwe, uważa jednak, że stosowanie tego przepisu jest konieczne. Proponuje, by władze celne pouczały woźniców, i żeby wobec nich i kramarzy stosowały łagodne postępowanie oraz przemawia za zmianą taryfy celnej. Referent Kamery Degelmann popiera te wnioski, sam zaś zaleca obniżenie stawek celnych oraz zezwolenie Rosjanom na odwrotne przesyłki wyrobów żelaznych i płóciennych.

[63]) Spr. Gubernjum z 1817 r.

[64]) Reden, Das Kaisertum Russland, s. 431, oraz Allgemeine Handelsgeographie s. 890 mówi, że tranzyt z wymienionych krajów od długiego czasu bierze kierunek na Brody.

[65]) W tajnem archiwum państwowem w Berlinie znajdują się 4 numery raportów konsulatu pruskiego w Brodach z lat 1815—26 (Müller Ernst i Posner Ernst, Übersicht über die Bestände des Geheimen Staatsarchivs in Berlin-Dahlem, I Hauptabteilung, Leipzig 1934, s. 82, Rep. 81). Z powodu nieuregulowanych stosunków archiwalnych między Polską a Niemcami nie udało się nam sprowadzić tych aktów.

cami lipskimi u rządu austrjackiego w sprawie przywrócenia sądu merkantylno-wekslowego w Brodach [66]).

Stosunki z Niemcami Południowemi utrzymują Brody już w w. XVIII, dowodem tego jest zbyt towarów norymberskich. W XIX w. przewóz z Niemiec Południowych jest mniejszy niż z Prus i Saksonji, ale jego rozmiary są jeszcze dość znaczne. To też nie dziwią nas próby ustanowienia konsulatu bawarskiego w Brodach, jakie w r. 1831 czyni poselstwo bawarskie, starając się o egzekwatur dla swego kandydata, którym jest znany kupiec brodzki Karol Hausner. Jednakowoż sprawy tej nie załatwiono z powodu sprzeciwu Lobkowitza, namiestnika Galicji, który wprawdzie nie ma zastrzeżeń odnośnie do osoby kandydata i jest za wejściem Brodów w żywe stosunki z Bawarją, ale uważa mnożenie liczby konsulatów za zbędne. To też cesarz postanawia odłożyć sprawę i czekać na wznowienie kroków przez Bawarję [67]); do tego jednak już nie doszło.

Przewóz z Niemiec Południowych, który w latach czterdziestych przedstawia się dość skromnie i składa się głównie z wyrobów jedwabnych i kramarszczyzny (zwłaszcza z wyrobów złotych), nie przechodzi takiego wstrząsu, jaki stwierdziliśmy w tranzycie z Saksonji po 1843 r., gdyż ówczesny spadek, jakiego doznaje, jest nieznaczny, w latach późniejszych obrót utrzymuje się na poziomie mniej więcej stałym. W r. 1855 zyskuje nawet na sile tak dalece, że przewyższa rozmiary z r. 1842. Do lat późniejszych nie mamy danych, ale możemy przypuszczać, że obrót podupadł, skoro sprawozdania Izby brodzkiej nie poświęcają mu żadnej wzmianki.

Gdy mowa o handlu z krajami niemieckiemi, należy się wzmianka Gdańskowi, należącemu podówczas do Rzeszy. Za czasów niepodległej Polski przywożono z Gdańska wyroby włókiennicze i towary kolonjalne. Po trzecim rozbiorze handel podupadł. Jeszcze w r. 1838 referent gubernjalny wspomina, że przez Gdańsk sprowadza się porter i angielskie piwa [68]).

W dostawach przychodzących z krajów niemieckich dużą część stanowią dostawy angielskie, które składają się z ogromnych zapasów wyrobów włókienniczych, głównie wyrobów bawełnianych i przędzy bawełnianej, następnie z towarów kolonjalnych, barwników itp. Towary pierwsze są wytworem fabryk angielskich, po-

---

[66]) HM 7658/1858 i 1810/1859. Poselstwo pruskie w Wiedniu wręcza Ministerstwu spraw zagranicznych prośbę kupiectwa berlińskiego i Izby handlowo-przemysłowej w Wrocławiu, w której podkreślają znaczenie handlu Brodów (Zob. s. 127 ods. 13 i s. 285 ods. 58).

[67]) St. R. 3532/1831, 6127/1832.

[68]) AFM Hkm 14717/1838 f. 15.

zostałe zaś pochodzą z krajów zamorskich, skąd na okrętach brytyjskich przybywają do Londynu a następnie podążają przez Hamburg, Prusy, Austrję do Brodów [69]). Rzec można, że np. w latach pięćdziesiątych dostawy angielskie stanowią większą część transportów w przewozie wychodowym z krajów niemieckich. Wynika stąd, że stan obrotów brodzkich zależy w dużym stopniu od sytuacji gospodarczej w Anglji. Nic zatem dziwnego, że handel Brodów ponosi wielkie straty z powodu rozwoju handlu morskiego. Taksamo jest zrozumiałym wpływ kryzysów handlowych na obroty brodzkie. W latach siedmdziesiątych poprawia się sytuacja na korzyść eksportu niemieckiego z powodu rozwoju tamtejszego przemysłu i skierowania się dostaw brytyjskich na porty rosyjskie. Kraje niemieckie dostarczają już wówczas przeważną część wszystkich artykułów z wyjątkiem wyrobów bawełnianych i towarów kolonjalnych.

Kiedy rząd monarchji w 1862 r. zarządza ankietę w sprawie zawarcia unji celnej z Niemcami, wówczas Izba brodzka podnosi, że zniesienie ceł może być bodźcem postępu przemysłu, jak np. w Anglji, ale dla przemysłu austrjackiego, znajdującego się w stadjum nie pozwalającem mu na konkurencję z zagranicą, cła ochronne są jeszcze potrzebne i dlatego opowiada się za tem, by do zbliżenia z Niemcami dążyć drogą stopniowego obniżania ceł [70]). Tegoż roku Ministerstwo finansów wyraża opinję, iż instytucja wyłączenia brodzkiego stanowi przeszkodę dla zawarcia układu celnego z Niemieckim Związkiem Celnym (zob. s. 98).

Przewóz z innych krajów ma mniejsze znaczenie. Handel z Rzecząpospolitą Krakowską w latach 1842—1847 jest znaczniejszy, niż z południowemi krajami niemieckiemi i polega głównie na sprowadzaniu wyrobów jedwabnych, które zapewne przychodzą z Prus. Kraków, jak widać, był do pewnego stopnia pośrednikiem w handlu między Brodami i Galicją a Prusami.

Przesyłki z Turcji mają pewne znaczenie jeszcze w drugiej połowie XVIII w., kiedy kupcy brodzcy odwiedzają jarmarki w Stambule. Obrót jest w pierwszej połowie w. XIX w stanie upadku,

---

[69]) Ber. 1854—57, s. 15.

[70]) HM/Pr. 374/1864. Sprawozdanie Izby brodzkiej z 10 II 1864 L. 125 i 130. Według tegoż sprawozdania ochrony celnej potrzebują austrjackie cukrownie, wytwórnie wyrobów żelaznych, włókienniczych, ubrań i strojów, towarów perfumerskich. Zaznacza, że cukrownia w Tłumaczu zaczyna wywozić cukier dopiero od czasu ustanowienia restytucji cła wywozowego w r. 1860 i wprowadzenia 4% ażjo (zob. s. 244). Prócz tego obecny stan waluty i kryzys bawełniany przemawiają za tem, by dążenie do zbliżenia z Niemcami odbywało się drogą stopniowego obniżania ceł. Gdyby zaś wyższe względy polityczne miały zadecydować o zawarciu unji celnej, należy przeprowadzić szereg zmian taryfy celnej.

w latach czterdziestych jest słaby, a w latach pięćdziesiątych zanika już prawie zupełnie. W latach pięćdziesiątych przewóz wychodowy z Turcji do Brodów stanowi drugi szlak, którym napływają towary angielskie, na okrętach na linji Liverpool-Stambuł-Gałacz, potem zaś podążają drogą kołową przez Mołdawję do Brodów. Kupcy brodzcy przypisują niski stan obrotu na tej linji złemu stanowi środków komunikacyjnych [71]).

Od portów adrjatyckich przychodzi bardzo mało towarów; w latach pięćdziesiątych sprowadzono z Triestu nieco owoców południowych, oliwy i towarów aptekarskich [72]). Handel z krajami włoskiemi był dawniej znaczny. Jednakowoż w latach trzydziestych dostawy te są już w stanie upadku, gdyż transporty z Włoch podążają do Rosji na Lubekę, Odessę, a nawet Londyn na Warszawę [73]). W latach późniejszych przesyłki idące z Włoch są już nieznaczne i obejmują tylko pewne dostawy wyrobów kamiennych [74]).

7. Korzyści monarchji i Galicji z handlu Brodów.

Przywilej wolnohandlowy, wytworzywszy pewnego rodzaju monopol handlu zagranicznego, umożliwił kupcom brodzkim skoncentrowanie w swych rękach większej części wymiany towarowej między Austrją a Polską i Rosją. Chociaż wyłączenie miasta z obszaru celnego monarchji nie zdołało zrównoważyć dawnej swobody, z jaką ruch towarowy odbywał się na szlaku handlowym, nie przeciętym kordonem celnym, ani też nie przyczyniło się do przywrócenia obrotów, kwitnących za czasów niepodległej Polski, umożliwiło przecież Brodom odegranie roli ważnego punktu wymiany na pograniczu dwu kultur gospodarczych. Przez szereg dziesięcioleci prowadzą kupcy brodzcy wielkie obroty wyrobami krajów zachodnich i produktami rosyjskiemi, przezwyciężając długi czas niekorzystne warunki, jakie stwarzają wejście Austrji i Rosji na tory polityki prohibicyjnej, ograniczenia i rugi stosowane przez Rosję wobec kupców żydowskich oraz skierowanie się handlu zagranicznego tego państwa na drogi morskie. W czasie wojen powodujących chwilowe zahamowanie handlu morskiego i wzmożenie się handlu lądowego stają się Brody pierwszorzędnem emporjum handlowem

---

[71]) Ber. 1854—57, s. 15. Dlatego proponują kupcy brodzcy wybudowanie linji kolejowej, prowadzącej do granicy tureckiej.

[72]) Ber. 1857—60, s. 86.

[73]) Reden, Das Kaisertum Russland, s. 421.

[74]) Zob. s. 276, ods. 26.

Europy (szczególnie w dobie blokady kontynentalnej i w czasie wojny krymskiej). Po nastaniu pokoju i powrocie światowego ruchu towarowego na dawne tory obrót maleje w latach dwudziestych i trzydziestych, i chociaż wzrasta powoli od lat czterdziestych, zaczyna się już nieuchronny upadek miasta. W II połowie XIX wieku następuje silny wzrost ruchu towarowego przez Brody dzięki wprowadzeniu systemu protekcyjnego w Austrji i Rosji, zwłaszcza zaś skutkiem wybudowania linij kolejowych, łączących Brody z centrum monarchji i Rosji. Jednakowoż kupcy brodzcy ciągną już z tego coraz mniej korzyści, gdyż nie mogą uchronić się od wielkich strat, jakie powodują rosyjskie ograniczenia, wzmożenie się bezpośredniej wymiany między zainteresowanemi sferami gospodarczemi obu państw oraz podnoszenie się Podwołoczysk jako stacji granicznej. Pomimoto kupcy brodzcy bronią do końca przywileju, któremu zawdzięczają nagromadzenie wielkich kapitałów, a którego zniesienie ma stać się dla nich i dla miasta źródłem katastrofy. Przywilej wolnohandlowy nie potrafił zapewnić Brodom takiego rozkwitu, jakiego doznał Triest, który miał lepsze warunki rozwoju, ponieważ korzystał z swobodnej wymiany z krajami zamorskiemi, ciągłej rozbudowy floty handlowej i ustawicznych ulepszeń portowych.

Dominujące znaczenie w handlu Brodów posiada przez cały czas tranzyt, którego wielkie rozmiary datują się jeszcze od czasów przynależności miasta do Polski, kiedyto kupcy brodzcy utrzymywali żywe stosunki z ważnemi miejscami handlowemi Niemiec, Francji, Austrji, Włoch, Turcji, Rosji i dalszych krajów wschodnich. Po wcieleniu miasta do monarchji zasięg terytorjalny tranzytu zacieśnia się, ale wartościowo postępuje dzięki wciąż żywym stosunkom z krajami niemieckiemi. Głównym kierunkiem utrzymującym obrót na wysokim poziomie jest przewóz wychodowy, który wykazuje ciągłe postępy z powodu wielkich dostaw fabrykatów, zwłaszcza wyrobów włókienniczych, oraz towarów kolonjalnych. Transporty te przychodzą prawie wyłącznie z krajów niemieckich, ale w rzeczywistości poważne miejsce wśród nich zajmują dostawy angielskie. Natomiast przewóz wchodowy, obejmujący przesyłki rosyjskich produktów, wciąż maleje i zanika w II połowie XIX w. z powodu rozwoju handlu morskiego Rosji, konkurencji surowców zamorskich i postępów techniki wprowadzającej użycie lepszych materjałów do fabrykacji. Dostawy rosyjskie, które w XVIII w. zmierzały w znacznym stopniu do szeregu krajów niemieckich i włoskich, w XIX w. ograniczają się już tylko do obrotu z Prusami.

Handel własny monarchji posiada znaczenie drugorzędne i po-

nosi straty dlatego, że wyłączenie brodzkie sprzyja zbytowi wyrobów zagranicznych, a nawet ułatwia im przemyt do kraju. Wywóz monarchji korzysta jednak na tem, że wyłączenie stanowi ważny punkt handlowy, przyciągający dostawy towarów austrjackich i ułatwiający zbyt wyrobów wytwarzanych przez prowincje zachodnie, głównie niemieckie i czeskie (n. p. kosy przychodzą głównie z Styrji i Austrji Górnej, wyroby płócienne i szklane z Czech, wełniane z Moraw, kramarszczyzna, wyroby bawełniane, jedwabne, drewniane z Wiednia). Niektóre towary, jak kosy, wyroby płócienne i szklane, potrafią nawet zdobyć się na pomyślną konkurencję z wyrobami zagranicznemi. Przywóz rosyjskich surowców zaspokaja potrzeby wytwórni zachodniej Austrji (wełna i łój idą głównie do Brna, produkty zwierzęce do różnych krajów zachodnich). Z punktu widzenia ogólnego handlu zagranicznego monarchji handel Brodów, podobnie jak cały handel z Rosją, posiada znaczenie drugorzędne, ponieważ głównemi terenami austrjackiej ekspansji gospodarczej są kraje bałkańskie, zamorskie i niemieckie. Jednakowoż dla monarchji ważną jest ta okoliczność, że bilans jej handlu przez Brody jest naogół czynny.

Dla Galicji korzyści z handlu Brodów są bardzo małe. Po wcieleniu kraju do obszaru celnego monarchji produkty galicyjskie omijają stopniowo Brody i coraz bardziej skierowują się do krajów dziedzicznych monarchji i Prus, a nawet w pewnej mierze podążają do księstw naddunajskich. Z tego powodu wywóz galicyjski do Brodów w XIX w. jest nieznaczny[1]) i obejmuje pewne ilości zboża, mąki, drzewa i bydła, przeznaczone głównie na zaspokojenie potrzeb ludności miejscowej. Natomiast wyrobów gotowych (z wyjątkiem cukru w latach siedmdziesiątych) Galicja nie dostarcza prawie nic z powodu niskiego stanu przemysłu. Wolne miasto handlowe, ułatwiając zbyt wyrobów obcych, utrudnia konkurencję i rozwój przemysłu galicyjskiego i dlatego stanowi czynnik szkodliwy dla postępu gospodarczego kraju. Podobnież nie ciągnie Galicja korzyści z przywozu surowców, ponieważ sama produkuje ich wbród i nie jest w możności przerobić ich u siebie. W przywozie, wywozie i przewozie ogranicza się Galicja do roli kraju tranzytowego, przyczem w pośrednictwie między rosyjskim dostawcą surowca a niemieckim i czeskim fabrykantem nie może uczestniczyć w należytej mierze, ponieważ jej handel jest słabo rozwinięty. Jest zatem rzeczą zrozumiałą, dlaczego przedstawiciele Galicji żądali zniesienia przywileju wolnohandlowego Brodów.

---

[1]) W pierwszej połowie XIX w. pewne ilości towarów idą do Odessy, lecz tranzyt ten nie opłaca się Galicji (Mysłowski Antoni, Uwagi nad handlem zbożowym, s. 19—20).

TABLICE STATYSTYCZNE

Handel zagraniczny monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Ogólny przegląd handlu zagranicznego monarchji austr.-węgier. przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość w ogólności i dla kierunków handlu							
	Ogólna suma — *Gesamtsumme*				Przywóz — *Einfuhr*			
	q	s	m³	1000 fl.	q	s	m³	1000 fl.
1806	36.906d)	153.200	—	47	11.285	153.200	—	—
1807	35.988d)	408.800	—	55	9.987	408.800	—	—
1808	62.324d)	792.100	—	71	14.083	792.100	—	—
1810 a)	. . .	. . .	—	. . .	36.621	—	—	—
1811	. . .	. . .	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1812	. . .	. . .	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1840	. . .	. . .	—	. . .	12.507	3.480	—	50
1841	. . .	. . .	—	. . .	10.394	2.421	—	41
1842	136.350	493.752	—	217	12.717	3.912	—	92
1843	162.646	372.643	—	250	13.230	2.943	—	103
1844	137.074	461.991	—	190	17.021	10.563	—	73
1845	120.095	499.097	—	191	26.092	3.278	—	69
1846	106.979	423.365	—	189	20.571	3.929	—	65
1847	179.476	428.086	—	214	88.522	5.600	—	89
1848	97.574	237.991	—	162	29.348	4.530	—	73
1849	105.490	416.497	—	255	19.946	22.705	—	48
1850	132.863	757.513	—	243	32.912	2.928	—	88
1851	105.884	386.546	—	80	36.614	5.307	—	18
1852	126.493	46.949	238	15	65.461	426	4	5
1853	112.617	3.887	339	—	49.109	188	—	—
1853 XI-XIIb)	18,359	593	4	—	6.047	42	3	—
1854	143.027	482	4	—	94.292	87	4	—
1855	180.990	21.025	56	—	80.228	274	13	—
1856 c)	. . .	. . .	. . .	—	30.055	43	173	—
1858	108.897	941	110.869f)	—	51.367	247	34.149f)	—
1859	124.817	1.133	388.505	—	60.455	248	69.195	—
1860	123.205	33.063	7.332	—	46.654	354	1.322	—
1861	118.034	22.525	4.026	—	38.880	866	3.745	—
1862	114.644	23.187	13.555	—	39.513	1.044	2.282	—
1863	108.777	1.388	312.300	—	39.795	415	259.690	—
1864	102.868	4.710	119.680	—	43.188	3.529	119.680	—
1865	102.450	1.380	1,506.850	—	52.467	1.012	236.570	—
1866	201.705	4.085	4,000.121	—	74.511	1.932	573.190	—
1867	192.861	4.833	2,833.019	—	25.689	1.428	311.460	—
1868	133.031	4.931	2,617.899	—	31.699	3.719	808.430	—
1869	142.072	2.889	3,428.927	—	24.447	2.181	1,371.968	—
1870	304.464	5.613	2,998.829	—	45.611	4.839	1,560.346	—
1871	402.371	34.759e)	2,545.150	—	41.273	5.616g)	1,995.350	—
1872	149.596	26.093e)	3,310.240	—	127.054	7.606g)	2,230.140	—
1873	492.740	37.814e)	3,972.300	—	402.372	9.197g)	2,350.700	—
1874	1,705.753	40.837e)	2,512.960	—	1,547.901	14.676g)	2,155.060	—
1875	610.185	19.882	1,480.055	—	79.858	3.879	979.600	—
1876	190.756	40.722	27.858	—	56.161	3.133	17.492	—
1877	170.980	33.321	31.102	—	67.943	5.052	16.339	—
1878	267.724	39.834	13.799	—	95.571	9.012	9.322	—
1879	201.240	23.920	62.521	—	51.486	3.697	26.755	—
1880	232.737	21.409	103.567	—	157.521	2.502	51.128	—

a) w r. 1810 podajemy tylko dane do II—IV kwartałów (luty—październik), gdyż cyfr do I kwartału nie znamy. b) zob. s. 12 c) Ber. 1854—7 stwierdza, że nie zdołano obliczyć obrotu dla szeregu towarów. Dlatego obrót musiał być znacznie większy, niż podają niniejsze wykazy. d) prócz tego w r. 1806 5.021 hl, w 1807 1.747 hl, w 1808 5.916 hl. Sumy za lata 1806—12 nie obejmują przewozu wychodowego. e) prócz tego w r. 1871 14.470 w 1872 19.400,

Der auswärtige Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

TABLICA 1

Allg. Übersicht des auswärtigen Handels der öster.-ungar. Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Menge im Allgemeinen und nach den Handelsrichtungen								
	Wywóz — *Ausfuhr*				Przewóz wchodowy *Eintritts-Durchfuhr*		Przewóz wychodowy *Austritts-Durchfuhr*		
	q	s	m³	1000fl.	q	s	q	s	m³
1806	7.835h)	—	—	47	17.786j)	—	. . .	. . .	—
1807	6.262h)	—	—	55	19.739j)	—	. . .	. . .	—
1808	7.057h)	—	—	71	41.184j)	—	. . .	. . .	—
1810 a)	. . .	. . .	—	. . .	29.514j)	—	. . .	. . .	—
1811	7.925h)	—	—	38	. . .	—	. . .	. . .	—
1812	4.077h)	—	—	46	57.721	—	. . .	. . .	—
1840	33.992	834.449	—	72	. . .	. . .	. . .	. . .	—
1841	59.154	436.058	—	137	. . .	. . .	. . .	. . .	—
1842	86.722	489.829	—	125	21.678	—	15.233	11	—
1843	108.350	369.279	—	147	23.582	366	17.484	55	—
1844	82.347	451.218	—	117	18.408	127	19.298	83	—
1845	50.905	495.730	—	122	23.223	5	19.875	84	—
1846	45.182	418.936	—	124	22.449	4	18.777	496	—
1847	39.103	422.253	—	125	27.110	70	24.741	163	—
1848	36.003	233.378	—	89	12.561	5	19.662	78	—
1849	45.684	393.791	—	207	14.885	—	24.975	1	—
1850	56.119	754.533	—	155	19.813	—	24.019	52	—
1851	31.612	381.072	—	62	14.978	7	22.680	160	—
1852	27.992	46.458	234	10	13.021	1	20.019	64	—
1853	25.825	3.552	339	—	17.986	—	19.697	147	—
1853 XI-XIIb)	5.232	531	1	—	3.102	20	3.978	—	—
1854	14.014	395	—	—	11.203	—	23.518	—	—
1855	44.634	16.761	—	—	11.263	3.390	44.865	—	43
1856 c)	11.612	166	. . .	—	. . .			. . .	. . .
1858	29.315	640	76.720f)	—	27.215			54	—
1859	42.090	881	319.310	—	22.882			4	—
1860	53.199	32.706	1.570	—	23.352			3	4.440
1861	56.520	21.652	281	—	22.634			7	—
1862	48.004	22.123	11.273	—	27.127			20	—
1863	43.960	973	52.610	—	25.022			—	—
1864	42.424	1.181	—	—	17.256			—	—
1865	30.186	368	1,270.280	—	19.797			—	—
1866	68.437	2.153	3,426.331	—	58.757			—	—
1867	67.245	3.405	2,521.559	—	99.927			—	—
1868	57.324	1.212	1,809.469	—	44.008			—	—
1869	78.989	708	2,055.959	—	38.636			—	—
1870	55.931	774	1.438.483	—	202.922			12	—
1871	55.270	746	549.800	—	305.828			28.397	—
1872	43.761	3.837	1,080.100	—	77.781			14.650	—
1873	43.373	8.470i)	1,621.600	—	46,995			20.147	—
1874	80.791	8.210i)	357.900	—	77.061			17.951	—
1875	109.215	8.135	495.800	—	421.112			7.868	7.655
1876	71.619	10.773	10.341	—	62.976			26.816	25
1877	63.956	5.871	14.763	—	39.081			22.308	—
1878	113.577	961	4.477	—	58.576			29.861	—
1879	72.550	1.070	25.766	—	77.204			19.153	10.000
1880	47.807	93	52.439	—	33.409			18.814	—

w 1873 26.870, w 1874 45.240 kóp. f) w latach 1856—1880 należy odliczyć drzewo (s. 193) g) prócz tego w r. 1871 14.470 kóp, w 1872 19.400, w 1873 21.880, w 1874 37.575 kóp. h) prócz tego w r. 1806 2.740 hl, w 1807 1681 hl, w 1808 3.867 hl, w 1811 2.720 hl, w 1812 3000 hl. i) prócz tego w r. 1873 4.990 kop., w 1874 7.665 kóp. j) prócz tego w r. 1806 2.281 hl, w 1807 66 hl w 1808 2.049 hl. w 1810 510 hl.

Ogólny przegląd handlu zagranicznego monarchji austr.-węgier. przez Brody.

Rok *Jahr*	Wartość i dochód celny w ogólności i dla kierunków handlu *Wert und Zollertrag im Allgemeinen und nach den Handelsrichtungen*								
	Wartość — *Wert*					Dochód celny — *Zollertrag*			
	Suma ogólna *Gesamtsumme*	Przywóz *Einfuhr*	Wywóz *Ausfuhr*	Przewóz wchodowy *Eintritts-Durchfuhr*	Przewóz wychodowy *Austritts-Durchfuhr*	Suma ogólna *Gesamtsumme*	Przywóz *Einfuhr*	Wywóz *Ausfuhr*	Przewóz wchodowy *Eintritts-Durchfuhr*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden* a)								
1787	1.202e)	222	261	619	109e)	. . .	. . .	. . .	. . .
1819	. . .	1.218	1.497	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1820	. . .	1.749	2.108	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1821	. . .	3.184	1.950	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1822	. . .	1.745	1.410	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1823	. . .	1.274	1.480	. . .	. . .	. . . f)	. . .	. . .	. . .
1824	. . .	1.255	1.770	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1825	. . .	1.049	1.063	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1826	. . .	1.064	1.545	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1827	. . .	905	1.845	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1828	. . .	1.026	1.592	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1829	. . .	1.385	2.035	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1830	. . .	1.435	1.548	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1831	. . .	942	1.200	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1832	. . .	1.355	1.523	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1833	. . .	1.516	1.186	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1834	. . .	1.354	1.189	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1835	. . .	991	1.347	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1836	. . .	879	1.679	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1837d)	. . .	974	1.540	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1838d)	. . .	771	1.281	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1839d)	. . .	673	1.486	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1840	. . .	912	945	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1841	. . .	878	1.138	. . .	. . .	. . .	90	5	. . .
1842	9.340	1.102	1.414	2.829	3.995	105	96	6	3
1843	9.957	1.126	1.459	3.093	4.276	99	90	5	4
1844	10.517	1.427	1.552	2.614	4.924	119	110	6	3
1845	10 350	1.058	1.521	2.861	4.910	101	91	7	3
1846	9.132	1.018	1.307	2.834	4.023	100	92	5	3
1847	10.332	1.266	1.265	2.868	4.933	129	121	4	4
1848	8.995	875	1.576	1.768	4.476	89	78	9	2
1849	10.868	1.283	1.607	2.748	5.700	98	89	6	3
1850	11.120	1.422	1.364	2.826	5.508	103	96	4	3
1851	13.116	1.508	2.041	2.418	7.149	83	76	5	2
1852	11.928	2.028	2.021	1.958	5.620	107	98	4	5
1853	12.842	1.878	2.959	2.123	5.792	120	110	4	6
1853 XI—XII	2.950	324	748	368	1.810	26	23	2	1
1854	17.125	6.189	1.896	1.907	7.143	. . .	114	1	—
1855	24.841	8.669	2.389	2.014	11.769	. . .	202	1	—
1856-1860	17.196c)	3.921	2.762	10.513		. . .	. . .	. . .	. . .
1861-1865	14.141	3.935	2.901	7.305		. . .	. . .	. . .	. . .
1866-1870	12.909	2.204	3.934	6.771		. . .	. . .	. . .	. . .
1871-1875	21.846	4.231	4.291	13.321		. . .	. . .	. . .	. . .
1876-1880 a)	19.445	4.098	3.541	11.806		. . .	. . .	. . .	. . .
b)	. . .	4.420	3.325	. . .		. . .	. . .	. . .	. . .

a) do r. 1855 wartość jest obliczona w monecie konwencyjnej, dla lat późniejszych w walucie wiedeńskiej. b) a = wartość oficjalna (Offizieller Wert), b = wartość handlowa (Handelswert). c) zob. s 193 ods. 92. d) Według obliczeń Endrissa (zob. s.10) wartość przywozu wynosi w r. 1837 341, w 1838 323, w 1839 456 tys. fl. m. k., wartość wywozu w 1837 941, w 1838 940, w 1839 935 tys. fl. m. k. e) zob s. 11. f) Przeciętne za lata 1823—25, 1827—29 i 1838—40 zob. s. 153.

TABLICA 3

Allg. Übersicht des auswärtigen Handels der öster.-ungar. Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Niemcy Południowe *Süddeutschland*	Saksonja *Sachsen*	Prusy *Preussen*	Kraków *Krakau*	Królestwo Polskie *Polen*	Brody *Brody*	Rosja (inne granice) *Russland (übrige Grenzen)*	Turcja *Türkei*	Wybrzeże węgierskie *Ungarische Küste*	Wybrzeże illiryjskie *Illyrische Küste*	Wybrzeże weneckie *Venezianische Küste*	Obce kraje włoskie *Fremde italienische Staaten*	Szwajcarja *Schweiz*
	Przewóz według granic wyjścia i wejścia. *Durchfuhr nach den Austritts- u. Eintritts-Grenzen* — Wartość w tysiącach guldenów — *Wert in Tausenden von Gulden*												
	Przewóz wchodowy według granic wyjścia — *Eintritts-Durchfuhr nach den Austrittsgrenzen*												
1787	181	79	75	. . .a)	47a)	. . .a)	. . .a)	4	—b)	179c)	—	48	—
1842	162	8	1.596	140	105	2	100	68	—	648	—	—	—
1843	95	7	1.754	206	159	32	38	96	—	705	—	1	—
1844	133	11	1.329	28	211	12	67	96	—	727	—	—	—
1845	173	4	1.872	65	154	—	57	82	—	455	—	—	—
1846	103	15	1.539	267	62	1	47	141	—	659	—	—	—
1847	129	6	1.810	10c)	59	2	56	281	—	514	—	1	—
1848	89	1	1.129	—	79	—	34	232	—	204	—	—	—
1849	3	9	1.371	—	110	2	75	487	—	222	—	—	—
1850	17	11	2.011	—	86	—	261	298	—	142	—	—	—
1851	2	9	1.594	—	102	—	158	285	—	269	—	—	—
1852	60	45	1.251	—	47	2	155	398	—	—	—	—	—
1853	1	26	1.528	—	—	1	182	379	—	4	—	1	1
1853 XI—XII	—	—	237	—	—	—	25	78	—	28	—	—	—
1854	1	9	812	—	—	—	207	583	—	296	—	—	—
1855	6	18	728	—	—	—	195	710	—	358	—	—	—
	Przewóz wychodowy według granic wejścia — *Austritts-Durchfuhr nach den Eintrittsgrenzen*												
1787d)	—	—	2	. . .a)	36a)	. . .a)	. . .a)	67	—b)	2a)	—	—	—
1842	520	2.000	1.020	94	1	2	135	31	—	103	—	84	5
1843	780	2.228	1.061	46	—	32	122	—	—	7	—	—	—
1844	439	399	3.336	520	1	12	4	129	—	88	—	5	1
1845	346	22	3.826	401	2	—	22	108	—	75	—	108	—
1846	314	22	2.857	539	7	1	22	98	—	75	—	88	—
1847	265	46	4.984	177e)	6	2	1	66	—	169	—	46	2
1848	331	28	3.893	—	13	—	3	44	—	133	—	30	1
1849	305	7	5.015	—	3	2	7	159	—	150	—	48	4
1850	216	5	4.974	—	2	1	5	105	2	122	—	66	10
1851	261	22	6.549	—	7	—	5	101	—	86	—	91	27
1852	360	18	5.033	—	5	2	9	52	—	110	—	27	4
1853	299	660	4.558	—	4	1	26	48	—	98	6	70	22
1853 XI—XII	23	—	1.778	—	1	—	—	—	—	8	—	—	—
1854	116	—	6.475	—	—	—	—	57	—	238	—	245	12
1855	1·331	52	9.705	—	3	—	1	20	—	339	—	305	13

a) Polska, do której należą wówczas Kraków, Królestwo Polskie i inne pograniczne kraje Rosji (z wyjątkiem Besarabji). b) Triest. c) prócz tego wymieniono również Węgry (przewóz wchodowy wynosi 4, a wychodowy 2 tys. fl.) c) Triest. d) zob. s. 11. e) Ta cyfra odnosi się tylko do I kwartału 1847 (tj. listopad 1846 — styczeń 1847) (zob. s. 253).

Przywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
	I	II	III	IV		V		VI	VII	
	Towary kolonjalne i owoce połudn. *Kolonialwaren u. Südfrüchte*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabakfabrikate*	Płody polne i ogrodowe *Garten- u. Feldfrüchte*	Zwierzęta *Tiere*		Produkty zwierzęce *Tierische Produkte*		Tłuszcze i oleje tłuste *Fette u. fette Oele*	Napoje i wiktuały *Getränke u. Esswaren*	
	q	q	q	q	s	q	s	q	q	s
1806	64	—	705	. . .	—	4.662	153.200	—	—	—
1807	31	—	2.814	. . .	—	4.152	408.800	—	—	—
1808	814	—	4.697	. . .	—	5.044	792.100	—	—	—
1810	7.415	—	—	. . .	—	8.065	—	—	—	—
1840	418	—	4.451	68	850	1.464	—	238	552	2.624
1841	403	—	2.594	241	391	2.532	—	261	553	1.981
1842	245	—	2.645	171	422	2.746	—	310	452	2.340
1843	370	1	2.607	164	182	2.957	1.151	276	399	1.554
1844	515	1	2.592	250	801	3.631	7.000	701	73	2.330
1845	498	1	14.375	404	507	3.399	—	753	669	1.628
1846	496	1	10.865	187	960	2.473	—	640	618	1.835
1847	395	1	79.891	603	1.290	2.493	5	381	632	1.954
1848	385	1	19.784	371	329	1.654	5	2.274	394	1.640
1849	614	2	3.603	248	20.351	1.996	—	2.261	430	1.736
1850	902	—	11.385	413	1.579	3.875	30	2.011	315	1.072
1851	523	—	6.590	264	1.357	3.481	3.000	1.964	348	852
1852	943	—	44.028	325	219	2.946	—	1.809	434	186
1853	1.312	1	32.454	260	187	2.875	—	1.337	341	—
1853 XI-XII	390	—	1.842	108	42	1.654	—	266	98	—
1854	1.426	1	41.849	267	86	1.764	—	9.060	419	—
1855	2.810	1	3.330	355	274	4.297	—	16.486	672	—
1856	256	—	10.502	53	43	4	—	18.800	10	—
1858	1.301	—	17.879	323	247	2.302	—	7.426	261	—
1859	1.435	—	17.828	288	428	1.904	—	5.625	172	—
1860	1.214	—	13.403	283	354	2.051	—	2.777	127	—
1861	879	—	7.821	281	866	2.458	—	1.268	78	—
1862	671	—	4.261	519	1.044	2.391	—	3.556	81	—
1863	401	—	6.753	558	415	1.950	—	4.041	732	—
1864	350	—	2.939	420	3.529	1.696	—	6.158	127	—
1865	366	188	19.348	460	11.012	1.989	—	4.222	70	—
1866	284	—	52.163	333	1.932	2.544	—	3.648	84	—
1867	281	—	5.505	823	1.428	3.032	—	2.835	84	—
1868	400	—	10.792	210	3.719	3.647	—	2.353	119	—
1869	206	—	5.230	280	2.181	3.758	—	1.230	209	—
1870	456	—	32.867	476	4.836	1.956	—	1.165	213	—
1871	275	1	30.958	1.153	5.616	1.831	14.470 a)	12	3	—
1872	291	151	115.906	1.494	7.606	2.225	19.400 a)	314	110	—
1873	665	1	390.731	435	9.197	2.756	21.880 a)	614	181	—
1874	641	8.133	1,529.332	1.731	14.675	2.059	37.575 a)	502	157	—
1875	694	46.524	23.958	1.442	3.878	2.723	—	271	114	—
1876	814	2.502	41.477	3.465	3.133	2.968	—	522	55	—
1877	658	4.161	44.438	3.292	5.052	4.358	—	3.692	56	—
1878	2.823	12.734	62.021	7.615	9.012	3.215	—	2.518	49	—
1879	285	—	37.043	4.409	3.697	6.645	—	284	40	—
1880	2.347	—	134.074	9.581	2.502	8.380	—	672	133	—

a) ilość w kopach.

TABLICA 4

Einfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
	VIII				IX		X		XI	XII
	Materjały palne i budowlane *Brenn-, Bau- u. Werkstoffe*				Leki, pachnidła, barwniki, garbniki i pomocnicze środki chemiczne *Arznei-, Parfümerie-, Farb-, Gärbe-, u. chemische Hilfstoffe*		Metale *Metalle*		Materjały włókiennicze *Webe- u. Wirkstoffe*	Przędza *Garne*
	q	s	m³	1000 fl.	q	s	q	1000 fl.	q	q
1806	—	—	—	—	3	—	—	—	2.086	—
1807	—	—	—	—	—	—	—	—	1.425	—
1808	—	—	—	—	208	—	—	—	1.674	—
1810	—	—	—	—	2.344	—	80	—	8.367	130
1840	10	6	—	5	628	—	947	—	31	3
1841	228	1	—	2	532	48	323	—	328	4
1842	566	18	—	3	545	132	91	26	2.143	158
1843	347	2	—	—	560	54	89	31	2.825	11
1844	612	5	—	3	553	63	16	14	5.195	17
1845	279	6	—	1	344	108	19	4	3.276	29
1846	245	5	—	—	422	120	28	—	1.898	32
1847	199	1.001	—	—	401	113	30	31	1.308	36
1848	543	6	—	35	592	78	13	—	1.850	38
1849	179	—	—	—	1.160	50	40	—	6.967	54
1850	453	3	—	—	3.788	129	18	19	7.889	49
1851	127	—	—	1	3.855	—	22	—	8.787	48
1852	98	—	4	—	4.328	—	29	—	9.054	70
1853	36	—	—	—	4.092	—	50	—	5.160	90
1853 XI-XII	—	—	3	—	877	—	4	—	626	17
1854	65	—	4	—	64	—	68	—	38.449	86
1855	—	—	13	—	5.265	—	185	—	41.624	153
1856	—	—	173	—	235	—	56	—	1	73
1858	1	—	34.149	—	59	—	83	—	20.027	63
1859	—	—	69.195	—	50	—	126	—	31.915	76
1860	—	—	1.322	—	60	—	106	—	25.518	75
1861	—	—	3.745	—	209	—	52	—	24.900	81
1862	—	—	2.282	—	131	—	56	—	27.167	64
1863	—	—	259.690	—	138	—	58	—	24.135	54
1864	—	—	119.680	—	137	—	59	—	30.119	1
1865	—	—	236.570	—	479	—	39	—	24.227	48
1866	9	—	573.190	—	580	—	92	—	13.766	29
1867	—	—	311.460	—	510	—	77	—	11.313	41
1868	573	—	808.430	—	524	—	75	—	12.351	37
1869	805	—	1,372.968	—	533	—	100	—	7.648	45
1870	—	—	1,560.346	—	723	—	109	—	3.552	50
1871	190	—	1,995.350	—	225	—	54	—	4.037	46
1872	344	—	2,230.140	—	802	—	31	—	2.728	93
1873	888	—	2,350.700	—	426	—	175	—	2.628	36
1874	390	—	2,155.060	—	733	—	40	—	2.605	37
1875	795	—	979.600	—	463	—	40	—	1.163	33
1876	621	—	17.492	—	777	—	67	—	1.229	32
1877	1.702	—	16.339	—	1.154	—	54	—	2.752	31
1878	1.142	—	9.322	—	368	—	99	—	2.250	34
1879	9	—	26.755	—	836	—	112	—	1.268	17
1880	4	—	51.128	—	3.997	—	312	—	2.250	14.157

Przywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
	XIII		XIV		XV		XVI			XVII
	Wyroby włókiennicze *Webe- u. Wirkwaren*		Wyroby z szczeciny itp. papier, wyroby papierowe *Waren aus Borsten etc., Papier u. Papierwaren*		Skóra, wyroby skórzane, kuśnierskie itp. *Leder, Leder-, Kürschnerwaren etc.*		Wyroby kościane, drewniane, szklane, kamienne, gliniane *Bein-, Holz-, Glas-, Stein- u. Tonwaren*			Wyroby metalowe *Metallwaren*
	q	1000 fl.	q	s	q	1000 fl.	q	1000 s	1000 fl.	q
1806	—	—	—	—	45	—	. .	. .	. .	. .
1807	—	—	—	—	214	—	. .	. .	. .	. .
1808	—	—	—	—	14	—	. .	. .	. .	. .
1810	—	—	—	—	9.216	—	. .	. .	. .	. .
1840	9	11	4	—	3.009	2	139	—	32	3
1841	3	—	4	—	1.960	3	27	—	25	5
1842	7	16	1	—	2.322	3	55	1	32	2
1843	3	15	1	—	2.022	4	50	—	41	18
1844	19	21	1	300	2.136	2	40	—	31	32
1845	30	13	7	900	1.217	4	69	—	38	25
1846	12	9	5	900	1.847	—	222	—	38	124
1847	161	9	—	1.100	1.355	—	47	2	46	158
1848	11	6	—	400	990	—	66	2	16	9
1849	9	5	2	500	1.227	—	73	—	22	8
1850	16	7	1	—	728	—	69	—	32	6
1851	17	—	9	—	697	—	219	—	17	7
1852	86	—	1	—	500	—	285	—	4	18
1853	151	—	7	—	274	—	154	—	—	29
1853 XI-XII	28	—	—	—	50	—	70	—	—	4
1854	66	—	12	—	150	—	218	—	—	12
1855	300	—	18	—	519	—	2.728	—	—	34
1856	16	—	2	—	18	—	20	—	—	—
1858	183	—	23	—	340	—	150	—	—	16
1859	68	—	9	—	99	—	123	—	—	13
1860	53	—	11	—	50	—	306	—	—	8
1861	29	—	9	—	100	—	51	—	—	6
1862	40	—	11	—	68	—	56	—	—	5
1863	43	—	6	—	50	—	72	—	—	8
1864	39	—	5	—	26	—	45	—	—	6
1865	40	—	10	—	35	—	47	—	—	21
1866	283	—	7	—	16	—	26	—	—	17
1867	64	—	7	—	18	—	54	—	—	14
1868	112	—	7	—	30	—	67	—	—	23
1869	223	—	9	—	95	—	59	—	—	55
1870	263	—	12	—	35	—	82	—	—	52
1871	225	—	12	—	9	—	56	—	—	45
1872	277	—	13	—	5	—	122	—	—	95
1873	231	—	13	—	9	—	190	—	—	72
1874	290	—	12	—	10	—	62	—	—	55
1875	411	—	22	—	12	—	93	—	—	29
1876	311	—	18	—	15	—	68	—	—	13
1877	303	—	25	—	21	—	61	—	—	25
1878	299	—	28	—	13	—	55	—	—	35
1879	126	—	15	—	52	—	40	—	—	40
1880	743	—	13	—	30	—	238	—	—	53

Einfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*							
	XVIII	XIX		XX	XXI		XXII	—
	Środki komunikacji *Land- u. Wasserfahrzeuge*	Instrumenty, maszyny, kramarszczyzna *Instrumente, Maschinen, Kurzwaren*		Przetwory chemiczne, towary farbierskie tłuste i zapalne *Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*	Przedmioty literatury i sztuki *Literarische u. Kunstgegenstände*		Odpadki *Abfälle*	Towary nieznaczone *Waren ohne nähere Bezeichnung der Gattung*
	s	q	s	q	q	1000 fl.	q	q
1806	—	. .	. .	3.720	. .	. .	. .	—
1807	—	. .	. .	1.351	. .	. .	. .	—
1808	—	. .	. .	1.632	. .	. .	. .	—
1810	—	. .	. .	1.004	. .	. .	. .	—
1840	—	1	—	53	7	—	472	—
1841	—	24	—	7	—	11	365	—
1842	—	4	—	18	—	12	136	—
1843	—	2	—	4	—	12	524	—
1844	—	29	64	15	—	2	593	—
1845	40	35	89	27	—	9	636	—
1846	30	43	79a)	11	1	17	401	—
1847	30	26	107	5	1	3	394	—
1848	—	1	72	17	1	16	349	—
1849	—	1	68	137	1	21	544	—
1850	—	1	115	28	1	27	964	—
1851	—	8	98	10	14	—	624	—
1852	—	16	21	20	17	—	454	—
1853	1	12	—	48	4	—	422	—
1853 XI-XII	—	5	—	6	—	—	2	—
1854	1	9	—	18	5	—	284	—
1855	—	4	—	63	888	—	496	—
1856	—	—	—	2	7	—	—	—
1858	—	13	—	99	—	—	575	163
1859	—	3	—	12	2	—	636	62
1860	—	4	—	8	—	—	546	54
1861	—	2	—	8	—	—	591	57
1862	—	2	—	11	—	—	387	36
1863	—	2	—	27	10	—	757	—
1864	—	2	—	35	3	—	921	—
1865	—	61	—	62	2	—	753	—
1866	—	4	—	28	14	—	584	—
1867	—	41	—	53	5	—	932	—
1868	—	8	—	41	11	—	229	—
1869	—	354	—	39	10	—	3.559	—
1870	3	61	—	22	18	—	3.499	—
1871	—	76	—	2	7	—	2.056	—
1872	—	205	—	15	10	—	1.823	—
1873	—	174	—	29	14	—	2.104	—
1874	1	41	—	39	57	—	975	—
1875	2	13	—	22	102	—	934	—
1876	1	16	—	22	47	—	1.112	—
1877	—	4	—	34	16	—	1.106	—
1878	—	31	—	30	21	—	191	—
1879	—	53	—	82	20	—	110	—
1880	—	142	—	173	8	—	114	—

a) oraz 1000 fl.

Przywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*								
	I	II	III	III	III	III	III	III	III
	Herbata — *Tee*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabakfabrikate*	Zboże i rośliny strączkowe *Getreide- u. Hülsenfrüchte*	Pszenica *Weizen*	Żyto *Roggen*	Jęczmień *Gerste*	Owies *Hafer*	Mąka i mlewo *Mehl u. Mahlprodukte*	Mlewo *Mahlprodukte*
	q	q	q	q	q	q	q	q	q
1787	1	—	5.722a)	418a)	2.450a)	1.466a)	154a)	—	—
1806	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1807	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1808	—	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1810	74	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1840	38	—	2.053	144	852	. . .	. . .	219	47
1841	35	—	47	—	1	. . .	. . .	79	15
1842	39	—	8	—	2	4	1	16	12
1843	36	1	13	1	2	3	3	29	16
1844	47	1	8	—	1	1	4	56	32
1845	50	1	11.771	532	2.904	5.272	2.098	530	318
1846	49	1	8.246	31	7.154	945	45	197	82
1847	56	1	72.109	6.779	54.386	7.357	2.758	3.511	2.765
1848	54	1	11.439	3.227	7.335	1.593	129	5.292	1.471
1849	71	2	1.033	179	275	1	—	719	236
1850	56	—	8.149	20	1.123	6.467	133	707	173
1851	73	—	3.893	400	2.275	989	17	381	193
1852	495	—	38.566	1.067	31.580	5.920		1.949	. . .
1853	919	1	27.334	6.948	15.942	4.444		2.121	. . .
1853 XI-XII	322	—	1.119	413	180	527		356	. . .
1854	1.224	1	38.870	12.012	15.100	11.758		2.687	. . .
1855	2.474	1	1.423	155	338	932		31	. . .
1856	14	—	4.710	3.434	1.323	5.334	—	1	. . .
1858	1.184	—	14.362	1.173	5.802	5.090	1.556	787	—
1859	1.212	—	15.513	1.658	5.320	3.978	1.938	192	—
1860	1.078	—	11.641	40	8.017	2.939	381	119	33
1861	774	—	5.544	328	4.004	956	164	253	3
1862	508	—	140	59	4	13	36	195	1
1863	220	—	3.803	3.312	149	1	284	30	5
1864	164	—	514	—	142	1	45	34	6
1865	366	188	10.376	868	3.584	1.371	1.035	225	193
1866	161	—	49.355	3.344	18.942	2.059	4.016	226	193
1867	207	—	2.262	264	59	212	592	55	13
1868	183	—	8.212	240	289	3.211	727	62	30
1869	106	—	1.554	177	304	164	816	19	5
1870	102	—	28.562	3.048	3.821	2.569	17.770	231	221
1871	84	1	25.608	888	14.433	2.126	5.034	194	192
1872	114	151	112.460	7.404	84.519	5.556	4.124	640	640
1873	106	—	386.782	37.279	308.338	3.885	3.211	2.304	2.282
1874	90	8.133	1,516.437	100.082	1,220.611	51.969	5.228	4.092	3.719
1875	88	46.524	19.850	5.777	6.532	3.807	2.317	112	89
1876	120	2.502	37.783	7.965	20.020	4.749	3.436	320	315
1877	122	4.161	39.677	3.740	20.067	2.516	3.460	311	306
1878	630	12.734	51.832	8.383	32.807	5.264	2.477	5.269	5.251
1879	65	—	2.118	186	1.635	122	38	34.670	34.142
1880	456	—	4.298	326	2.762	401	234	129.587	123.645

a) ilość w hl.

TABLICA 5

Einfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*								
	III	III	IV	IV	IV	IV	IV	IV	V
	Rośliny i ich części *Pflanzen u. Pflanzenteile*	Anyż *Anis*	Ryby *Fische*	Śledzie *Heringe*	Bydło rzeźne i pociągowe *Schlacht u. Zug-vieh*	Woły *Ochsen*	Konie *Pferde*	Świnie *Schweine*	Skóry i skórki *Felle u. Häute*
	q	q	q	q	s	s	s	s	q
1787	39a)	23	. .	. .	703	. .	528	—	12.000b)
1806	. .	705	. .	. .	. .	. .	. .	. . .	153.200b)
1807	. .	2.814	. .	. .	. .	. .	. .	. . .	408.800b)
1808	. .	4.697	. .	. .	. .	. .	. .	. . .	792.100b)
1810	. .	159	. .	. .	. .	. .	. .	. . .	. . . .
1840	2.099	1.870	68	—	724	179	60	161	316
1841	2.393	2.242	241	—	339	238	37	37	978
1842	2.558	2.275	171	—	379	289	46	1	758
1843	2.511	1.941	164	—	151	66	38	2	1.342
1844	2.460	1.719	250	. .	688	583	70	5	833
1845	1.989	1.364	403	. .	270	1	234	24	799
1846	1.892	1.252	187	. .	629	1	33	74	510
1847	1.976	939	371	. .	145	11	56	17	1.034
1848	2.337	632	8	. .	171	3	53	71	532
1849	1.831	1.171	248	. .	1.070	33	13	3	950
1850	2.373	1.348	392	. .	113	—	18	4	963
1851	2.180	1.419	187	. .	130	1	62	38	1.123
1852	2.713	2.153	324	174	171	9	31	113	637
1853	832	814	260	180	166	1	101	26	532
1853 XI-XII	284	284	108	68	38	—	1	—	68
1854	1.473	1.124	267	238	85	—	64	4	93
1855	1.814	1.490	355	321	261	28	124	5	441
1856	275	245	53	46	43	.	.	.	.
1858	2.255	2.156	323	242	244	26	146	3	592
1859	2.013	1.936	288	220	424	13	134	82	522
1860	1.644	1.580	283	211	338	4	49	239	759
1861	2.017	1.953	281	203	862	7	108	715	980
1862	3.912	2.057	518	440	911	43	190	673	598
1863	2.909	1.676	558	494	412	—	146	240	495
1864	2.382	1.370	419	331	3.528	—	25	3.495	655
1865	8.738	1.639	460	315	11.010	31	78	10.862	302
1866	2.556	1.638	333	160	1.832	2	261	1.263	328
1867	2.269	1.800	222	121	1.428	520	45	570	612
1868	2.359	1.864	209	115	3.719	762	616	1.800	994
1869	3.614	2.174	280	150	2.181	92	1.055	207	1.346
1870	3.969	2.394	476	145	4.836	2.485	1.597	589	102
1871	2.074	1.853	1.153	985	5.526	1.572	295	2.560	296
1872	1.280	1.129	494	104	7.594	1.950	395	5.160	51
1873	1.131	815	435	108	9.170	670	250	8.193	659
1874	3.648	1.405	1.731	1.223	14.625	612	200	13.560	529
1875	3.438	1.720	442	96	3.780	159	329	2.792	496
1876	2.217	1.543	3.465	2.540	3.109	898	738	737	506
1877	3.179	1.461	3.292	929	4.671	3.711	187	671	1.162
1878	2.644	1.718	7.615	5.179	7.866	6.537	385	649	568
1879	62	16	4.409	3.182	3.697	2.163	1.046	216	841
1880	142	20	9.581	8.199	2.495	653	400	1.371	173

a) oraz 7 hl. — b) ilość w s, prócz tego w r. 1806 46 q, 1807 65 q, 1808 62 q.

Przywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	V	V	V	V	V	V	VI	VI	VIII		XI	XI
	Włosie, szczecina, pierze — *Haare, Borsten u. Federn*	Włosie *Haare*	Szczecina *Borsten*	Pierze *Federn*	Miód, wosk i ser *Honig, Wachs u. Käse*	Wosk *Wachs*	Tłuszcze — *Fette*	Łój *Unschlitt*	Drzewo *Holz*		Len i konopie *Flachs u. Hanf*	Wełna *Schafwolle*
	q	q	q	q	q	q	q	q	1000 fl.	m³	q	q
1787	4	4	—	1.000a)	15	—	67	67	—	—	—	81
1806	197	167	30	—	4.419	24	6.399	6.225	—	—	1.640	446
1807	78	57	21	—	4.009	136	11.733	11.555	—	—	813	612
1808	290	236	54	—	4.692	6	7.150	6.962	—	—	1.193	481
1810	40	—	40	—	7.985	6.006	5.463	. .	—	—	—	53
1840	684	587	97	—	464	461	230	7	5	—	1	18
1841	890	792	98	—	662	654	258	3	2	—	4	317
1842	1.248	1.017	231	—	627	623	306	3	3	—	2	2.114
1843	848	650	190	1.000a)	609	604	256	2	—	—	—	2.825
1844	1.950	1.733	117	7.000a)	844	793	680	403	3	—	8	5.164
1845	1.586	1.351	235	—	991	714	716	404	1	—	1	3.257
1846	1.263	1.070	193	—	683	628	624	437	—	—	1	1.878
1847	818	640	178	—	536	530	616	364	—	—	—	1.238
1848	795	539	256	—	321	237	2.257	1.917	—	—	4	1.835
1849	865	443	422	—	178	177	2.239	1.907	—	—	4	6.919
1850	1.345	799	546	—	242	239	1.992	1.583	3	—	48	7.759
1851	2.324	1.968	356	—	6	—	1.956	1.585	1	—	1	8.751
1852	2.266	2.266		3.000a)	34	20	1.905	1.901	—	4	3	9.028
1853	2.030	2.025		5	309	—	1.329	1.326	—	—	3	5.132
1853 XI-XII	210	209		1	36	—	264	262	—	3	6	610
1854	1.634	1.596		38	26	—	8.871	8.496	—	4	1.522	36.784
1855	1.732	1.721		11	2.143	88	12.432	11.780	—	13	4.057	37.382
1856	. .	. .	. .	. .	3	—	18.798	18.610	—	173	—	. . .
1858	1.532	1.073	451	8	127	66	7.034	6.427	—	32.800	1.634	18.348
1859	1.275	892	375	8	24	7	5.353	5.110	—	68.200	3.723	28.183
1860	1.242	768	465	9	5	—	2.712	2.306	—	1.322	2.400	23.102
1861	1.407	1.080	313	14	22	—	1.244	914	—	3.745	2.101	22.776
1862	1.590	1.114	463	13	136	1	3.302	2.929	—	2.282	1.502	25.661
1863	1.418	1.022	383	13	21	1	3.980	3.777	—	259.690	5.043	19.088
1864	1.001	704	256	41	12	4	5.959	5.583	—	119.680	7.116	22.697
1865	1.645	890	704	51	11	3	3.815	3.568	—	236.570	12.121	11.970
1866	2.184	1.252	899	33	15	—	2.183	1.960	—	573.190	4.797	8.815
1867	2.392	1.345	985	62	17	—	2.655	2.525	—	311.460	5.313	5.701
1868	2.631	1.394	1.173	64	15	—	2.315	2.185	—	808.430	5.422	6.852
1869	2.361	1.460	715	186	14	—	1.188	1.051	—	1,372.820	5.320	2.303
1870	1.712	783	344	585	14	—	1.069	845	—	1,560.270	1.609	1.922
1871	1.343	716	332	295	13	2	6	—	—	1,995.350	1.989	2.033
1872	1.923	1.148	419	356	8	2	226	—	—	2,230.140	1.106	1.604
1873	1.948	940	300	708	12	—	551	209	—	2,350.700	1.622	992
1874	1.339	1.002	248	89	15	—	418	250	—	2,155.060	1.460	1.120
1875	2.004	1.396	—	608	10	1	271	—	—	979.600	600	533
1876	2.236	1.533		703	15	10	522	130	—	17.492	545	666
1877	2.459	1.773		686	84	69	3.692	3.265	—	16.339	774	1.966
1878	1.879	1.514		365	50	46	2.518	2.258	—	9.322	1.069	1.165
1879	4.061	2.645		1.416	51	48	284	136	—	26.755	1.264	—
1880	6.650	3.445		3.205	2	—	672	29	—	51.128	2.249	—

a) ilość w s.

Einfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	XII	XV	XV	XVI		XVI		XVI	XVI	XIX		
	Przędza wełniana *Wollengarne*	Skóra, wyroby skórzane itp. *Leder-, Lederwaren etc.*	Skóra zwyczajna *Leder, gemeines*	Wyroby kamienne *Steinwaren*		Kamienie szlachetne *Steine, echte*		Korale *Korallen*	Perły prawdziwe *Perlen, echte*	Kramarszczyzna *Kurzwaren*		
	q	q	q	q	1000 fl.	q	1000 fl.	q	q	q	s	1000 fl.
1787	—	20	20	10	17	—	17	—	—	—	—	—
1806	—	45	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1807	—	214	214	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1808	—	14	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1810	—	9.216	9.216	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1840	—	2.009	2.099	1	32	—	25	7	—	1	—	—
1841	—	1.960	1.956	—	25	—	16	9	—	2	—	—
1842	—	2.322	2.321	—	32	—	26	6	—	2	—	—
1843	1	2.022	2.019	—	41	—	31	10	—	2	5	—
1844	—	2.130	2.129	—	31	—	15	16	—	2	61	—
1845	—	1.217	1.212	—	38	—	28	10	—	2	80	—
1846	1	1.844	1.728	—	38	—	24	14	—	2	77	1
1847	—	1.354	1.198	—	46	—	31	15	—	5	99	—
1848	1	989	935	1	16	—	8	8	—	2	70	—
1849	7	1.227	1.214	14	22	—	10	12	—	2	66	—
1850	—	729	728	7	32	—	19	13	—	5	107	—
1851	2	696	695	—	17	—	17	—	—	1	21	—
1852	—	477	477	4	4	4·50	4	—	—	11	15	—
1853	3	257	256	6	—	6·00	—	—	—	15	—	—
1853 XI-XII	1	47	43	2	—	1·50	—	—	—	1	—	—
1854	—	135	134	13	—	12·75	—	—	—	2	—	—
1855	2	485	478	26	—	26·14	—	—	—	4	—	—
1856	4	18	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1858	—	317	316	15	—	0·05	—	14·04	0·25	4	—	—
1859	1	90	90	19	—	0·02	—	18·50	0·12	2	—	—
1860	—	42	42	16	—	0·20	—	15·48	0·22	2	—	—
1861	—	90	90	21	—	0·05	—	20·53	0·15	2	—	—
1862	—	58	58	25	—	0·07	—	23·86	0·16	2	—	—
1863	—	40	40	12	—	0·03	—	12·08	0·16	1	—	—
1864	—	18	18	19	—	0·01	—	19·06	0·25	2	—	—
1865	—	27	27	9	—	0·02	—	8·68	0·15	57	—	—
1866	—	12	12	4	—	—	—	3·65	—	—	—	—
1867	—	4	4	10	—	—	—	10·00	—	—	—	—
1868	1	25	25	14	—	—	—	12·57	0·03	—	—	—
1869	1	92	88	17	—	—	—	17·39	0·03	—	—	—
1870	—	31	28	16	—	—	—	15·42	0·10	1	—	—
1871	1	6	5	18	—	—	—	17·20	0·48	—	—	—
1872	1	5	3	22	—	—	—	21·60	0·05	—	—	—
1873	4	6	3	15	—	—	—	15·38	0·02	1	—	—
1874	1	9	7	18	—	—	—	17·80	0·05	1	—	—
1875	1	7	2	17	—	—	—	16·57	0·02	—	—	—
1876	2	10	8	10	—	—	—	10·33	0·04	1	—	—
1877	1	17	13	9	—	—	—	8·41	0·01	—	—	—
1878	1	8	7	24	—	—	—	24·13	—	1	—	—
1879	1	5	3	23	—	—	—	22·59	—	—	—	—
1880	13.998	14	10	80	—	—	—	79·51	0·01	1	—	—

Wywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
	I	II	III		IV		V			VI
	Towary kolonjalne i owoce południ. *Kolonialwaren u. Südfrüchte*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabakfabrikate*	Płody polne i ogrodowe *Garten- u. Feldfrüchte*		Zwierzęta *Tiere*		Produkty zwierzęce *Tierische Produkte*			Tłuszcze i oleje tłuste *Fette u. fette Oele*
	q	q	q	1000 fl.	q	s	q	s	1000 fl.	q
1806	—	—	. .	—	. .	. .	.	.	.	—
1807	—	—	. .	—	. .	. .	.	.	.	—
1808	—	—	. .	—	. .	. .	.	.	.	—
1811	207	—	. .	—	. .	. .	.	.	.	—
1812	95	—	. .	—	. .	. .	.	—	.	—
1840	302	1	19.206	11	787	28.853	214	—	7	406
1841	253	—	35.590	7	3.983	4.365	568	10.003	20	323
1842	121	1	50.584	—	657	26.788	969	3.000	7	263
1843	17	1	74.265	—	348	47.735	965	2.000	10	471
1844	38	—	58.727	—	653	36.365	297	3.000	9	556
1845	34	—	28.960	—	614	36.899	293	6.008	7	428
1846	95	—	24.289	—	627	27.728	384	2.000	8	384
1847	25	—	15.317	—	523	27.309	393	10	6	517
1848	547	—	18.568	—	488	26.695	342	—	5	204
1849	25	—	26.883	—	677	25.529	589	1.008	5	127
1850	8	—	32.829	—	426	26.836	529	—	8	115
1851	85	—	23.564	—	710	28.395	870	—	—	247
1852	44	—	5.295	—	83	29.351	404	—	—	244
1853	12	—	534	—	—	3.441	290	—	—	170
1853 XI-XII	—	44	185	—	—	517	30	—	—	42
1854	369	132	2.707	—	5	379	1.088	—	—	18
1855	520	338	27.124	—	—	16.761	124	—	—	34
1856	8	—	358	—	—	161	—	—	—	—
1858	49	—	8.944	—	—	490	120	—	—	81
1859	44	—	15.252	—	—	694	567	—	—	54
1860	943	—	23.933	—	—	32.487	777	—	—	86
1861	9	—	27.970	—	—	21.466	688	—	—	189
1862	5	—	24.008	—	—	21.936	461	—	—	115
1863	7	—	34.149	—	31	973	627	—	—	75
1864	1.431	—	23.305	—	19	1.181	448	—	—	78
1865	2.597	—	7.846	—	22	368	616	—	—	171
1866	2.488	—	46.498	—	23	2.151	813	—	—	96
1867	3.393	—	27.054	—	2	3.377	1.070	—	—	203
1868	1.969	—	26.009	—	7	1.155	831	—	—	224
1869	513	—	48.879	—	19	664	685	—	—	264
1870	718	—	23.364	—	11	692	682	—	—	134
1871	2.079	—	17.535	—	2	671	762	—	—	437
1872	2.823	—	17.699	—	4	3.827	527	kóp	—	381
1873	3.842	—	11.532	—	23	8.450	1.461	4.990	—	240
1874	5.064	—	27.114	—	26	8.160	407	7.665	—	169
1875	22.272	—	30.610	—	35	8.107	489	—	—	257
1876	4.384	—	14.913	—	53	10.730	747	—	—	190
1877	2.157	—	17.492	—	31	5.779	546	—	—	92
1878	3.294	—	66.606	—	41	956	1.470	—	—	62
1879	4.213	—	25.844	—	78	997	1.001	—	—	108
1880	8	—	3.602	—	6	7	3.307	—	—	352

TABLICA 6

Ausfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*										
	VII	VIII				IX		X		XI	XII
	Napoje i potrawy *Getränke u. Esswaren*	Materjały palne i budowlane *Brenn-, Bau- u. Werkstoffe*				Leki, pachnidła, barwniki, garbniki i pomocnicze środki chemiczne *Arznei-Parfümerie-, Farb-, Gärbe- u. chemische Hilfsstoffe*		Metale *Metalle*		Materjały włókiennicze *Webe- u. Wirkstoffe*	Przędza *Garne*
	q	s	q	m³	1000 fl.	q	s	q	1000 fl.	q	q
1806	2.740a)	—	. . .	—	.	.	. .	507	—	.	—
1807	1.681a)	—	. . .	—	.	.	. .	110	—	.	—
1808	3.867a)	—	. . .	—	.	.	. .	3.064	—	.	—
1811	2.720a)	—	. . .	—	.	1.101	. .	197	—	.	2
1812	3.000a)	—	. . .	—	.	178	. .	225	—	6	1
1840	6.601	—	167	—	.	771	—	1.598	—	95	30
1841	4.483	18.645	9	—	53	533	10.381	172	—	57	45
1842	5.681	12.326	8	—	51	905	13.027	12.417	18	737	876
1843	3.120	13.704	343	—	72	731	11.161	12.657	15	216	58
1844	2.700	14.357	645	—	62	1.092	16.374	259	2	86	63
1845	1.921	16.956	13	—	70	489	12.562	99	3	271	34
1846	4.978	12.437	222	—	57	385	10.883	54	2	70	16
1847	2.034	13.196	1	—	50	741	17.129	8.952	10	134	22
1848	417	1.292	7	—	36	544	15.520	565	—	159	47
1849	1.408	8.873	703	—	56	564	1.682	685	—	64	97
1850	9.113	4.954	415	—	87	748	7.844	710	—	63	42
1851	1.529	6.274	10	—	57	678	2.693	261	—	47	68
1852	723	—	2.898	234	9	594	—	186	—	164	30
1853	1.172	—	4.728	339	—	552	—	260	—	66	20
1853 XI-XII	109	—	964	1	—	58	—	27	—	130	8
1854	598	—	84	—	—	844	—	456	—	2.089	28
1855	480	—	204	—	—	2.482	—	290	—	1.620	36
1856	138	—	—	. . . .	—	212	—	—	—	—	—
1858	868	—	224	76.720	—	1.088	—	109	—	269	43
1859	1.168	—	173	319.310	—	1.248	—	1.192	—	342	83
1860	1.979	—	377	1.570	—	1.361	—	350	—	337	137
1861	1.233	—	421	281	—	1.728	—	232	—	353	111
1862	1.832	—	320	11.273	—	2.995	—	212	—	299	105
1863	1.555	—	—	52.610	—	2.591	—	97	—	225	57
1864	1.651	—	—	—	—	2,833	—	150	—	360	129
1865	1.121	—	—	1,270.280	—	2.788	—	169	—	1.350	140
1866	1.142	—	766	3,426.931	—	3.230	—	136	—	587	117
1867	3.538	—	1.576	2,521.559	—	6.681	—	3.082	—	600	147
1868	3.905	—	1.736	1,809.469	—	7.025	—	380	—	903	131
1869	3.846	—	2.002	2,055.959	—	6.133	—	105	—	1.387	140
1870	2.702	—	673	1,438.483	—	12.111	—	81	—	567	181
1871	2.332	—	1.545	549.800	—	12.277	—	45	—	738	511
1872	1.723	—	2.064	1,080.100	—	8.729	—	56	—	1.336	1·011
1373	2.551	—	4.667	1,621.600	—	7.069	—	30	—	706	1·991
1874	3.222	—	5.064	357.900	—	18.594	—	68	—	404	1·831
1875	2.954	—	8.273	495.800	—	10.280	—	21	—	240	162
1876	4.109	—	11.467	10.341	—	12.363	—	6	—	40	124
1877	3.963	—	9.792	14.763	—	10.824	—	101	—	20	131
1878	4.078	—	11.087	4.477	—	13.086	—	100	—	16	260
1879	3.120	—	825	25.766	—	8.300	—	7.621	—	27	202
1880	471	—	3.148	52.439	—	4.523	—	9.019	—	2	465

a) w latach 1808—1812 ilość w hl.

Wywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*										
	XIII			XIV			XV		XVI		
	Wyroby włókiennicze *Webe- u. Wirkwaren*			Wyroby z szczeciny itp., papier, wyroby papierowe *Waren aus Borsten etc., Papier und Papierwaren*			Skóra, wyroby skórzane, kuśnierskie itp. *Leder, Leder-, Kürschnerwaren etc.*		Wyroby kościane, drewniane, szklane, kamienne, gliniane *Bein-, Holz-, Glas-, Stein- u. Tonwaren*		
	q	s	1000 fl.	q	s	1000 fl.	q	1000 fl.	q	1000 s.	1000 fl.
1806	609	—	—	286	—	—	.	—	267	—	17
1807	381	—	—	169	—	—	.	—	146	—	20
1808	561	—	—	261	—	—		—	193	—	37
1811	794	—	—	—	—	—	.	—	358	—	16
1812	677	—	—	—	—	—	.		61	—	22
1840	313	8	2	106	588	—	4	2	428	805	16
1841	282	6	4	76	660	—	67	2	297	392	21
1842	192	4	3	100	684	—	67	1	339	434	18
1843	200	7	3	98	672	—	235	1	329	294	4
1844	229	2	2	96	120	—	58	—	474	390	5
1845	251	274	4	123	24	—	61	5	439	423	3
1845	232	648	6	79	240	—	102	—	395	365	3
1847	622	915	9	143	636	—	77	2	760	363	3
1848	164	1.235	9	212	636	—	66	—	1.464	188	4
1849	306	1.243	6	105	416	1	32	—	463	355	109
1850	295	1.059	3	126	700	—	96	—	766	713	9
1851	626	1.441	5	175	160	—	89	—	978	342	2
1852	327	54	1	137	—	—	203	—	2.159	17	—
1853	567	—	—	160	—	—	116	—	3.105	—	—
1853 XI-XII	168	—	—	22	—	—	36	—	540		—
18›4	499	—	—	77	—	—	68	—	732	—	—
1855	788	—	—	77	—	—	30	—	798	—	—
1856	—	—	—	—	—	—	—	—	30	5a)	—
1858	1.072	—	—	157	—	—	62	—	2.841	—	—
1859	1.014	—	—	179	—	—	76	—	3.561	—	—
1860	1.085	—	—	152	—	—	125	—	2.885	—	—
1861	1.123	—	—	458	—	—	105	—	2.696	—	—
1862	817	—	—	228	—	—	110	—	2.812	—	—
1863	1.208	—	—	224	—	—	149	—	1.775	—	—
1864	1.317	—	—	182	—	—	135	—	1.279	—	—
1865	1.218	—	—	224	—	—	263	—	1.394	—	—
1866	834	—	—	131		—	56	—	705	—	—
1867	1.671	—	—	65	—	—	81	—	1.313	—	—
1868	2.142	—	—	203		—	154	—	1.819	—	—
1869	1.259	—	—	416	—	—	157	—	1.490	—	—
1870	1.991	—	—	311	—	—	253	—	2.289	—	—
1871	2.170	—	—	749	—	—	260	—	2.215	—	—
1872	1.295	—	—	375	—	—	198	—	1.218	—	—
1873	1.211	—	—	700	—	—	129	—	2.298	—	—
1874	2.297	—	—	908	—	—	270	—	4.966	—	—
1875	1.325	—	—	693	—	—	233	—	4.358	—	—
1876	1.027	—	—	666	—	—	92	—	2.736	—	—
1877	545	—	—	296	—	—	67	—	1.654	—	—
1878	531	—	—	384	—	—	123	—	2.181	—	—
1879	268	—	—	510	—	—	77	—	2.804	—	—
1880	306	—	—	131	—	—	60	—	3.755	—	—

a) ilość w s.

Ausfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
	XVII		XVIII	XIX			XX		XXI	XXII
	Wyroby metalowe *Metallwaren*		Środki komunikacji *Land- u. Wasserfahrzeuge*	Instrumenty, maszyny, kramarszczyzna *Instrumente, Maschinen, Kurzwaren*			Przetwory chem. towary farbierskie tłuste i zapałne *Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*		Przedmioty literatury i sztuki *Literarische u. Kunstgegenstände*	Odpadki *Abfälle*
	q	1000 fl.	1000 fl.	q	s	1000 fl.	q	q	1000 fl.	q
1806	6.010	—	—	1	—	30	98	57	—	—
1807	5.394	—	2	—	—	33	27	35	—	—
1808	2.565	—	1	1	—	33	380	32	—	—
1811	5.091	—	—	2	—	22	101	72	—	—
1812	2.765	—	14	—	—	10	28	41	—	—
1840	2.111	—	15	47	—	18	260	20	1	525
1841	11.510	—	12	7	—	18	192	24	—	678
1842	11.793	—	14	283	—	13	676	32	—	21
1843	12.490	—	16	2	—	26	364	22	—	1.418
1844	14.678	2	21	1	—	14	396	35	—	1.264
1845	16.192	1	13	1	7	16	381	38	—	263
1846	12.399	1	24	—	—	23	168	25	—	278
1847	8.391	1	30	1	58	13	345	33	1	72
1848	11.585	—	18	1	—	15	185	33	2	405
1849	12.045	—	17	1	49	15	290	11	—	609
1850	9.404	1	19	—	140	28	214	53	—	167
1851	1.228	—	—	—	109	—	292	23	—	132
1852	13.584	—	52[a)]	606	1	—	214	30	—	67
1853	13.243	—	111	554	—	—	172	34	—	70
1853 XI—XII	2.702	—	14	85	—	—	60	4	—	8
1854	3.513	—	16	505	—	—	170	26	—	6
1855	9.067	—	—	329	—	—	280	12	—	1
1856	7.900	—	—	2.966	—	—	—	—	—	—
1858	12.823	—	150	284	—	—	223	33	—	25
1859	15.652	—	187	1.096	—	—	361	24	—	4
1860	15.913	—	219	2.537	—	—	222	—	—	—
1861	14.948	—	186	4.031	—	—	225	—	—	—
1862	11.579	—	187	1.355	—	—	723	28	—	—
1863	342	—	—	278	—	—	530	36	—	4
1864	8.227	—	—	473	—	—	357	48	—	2
1865	9.123	—	—	828	—	—	274	40	—	2
1866	9.123	—	2	1.218	—	—	464	8	—	2
1867	14.240	—	28	1.819	—	—	678	12	—	20
1868	7.597	—	57	1.726	—	—	536	27	—	—
1869	8.742	—	44	1.762	—	—	1.152	35	—	3
1870	5.433	—	82	1.186	—	—	1.882	89	—	1.273
1871	6.810	—	75	1.137	—	—	1.664	77	—	1.925
1872	2.441	—	10	433	—	—	937	11	—	510
1873	2.373	—	20	850	—	—	1.192	29	—	479
1874	7.548	—	50	201	—	—	1.110	106	—	1.422
1875	8.855	—	28	10.477	—	—	3.487	54	—	4.140
1876	6.480	—	43	4.442	—	—	2.395	46	—	5.339
1877	3.067	—	92	3.998	—	—	1.368	66	—	7.746
1878	3.720	—	5	772	—	—	1.016	35	—	4.715
1879	6.551	—	73	5.199	—	—	3.234	30	—	2.538
1880	2.934	—	86	15.237	—	—	312	169	—	—

a) od r. 1852 według s.

Wywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	I	III	III	III	III	IV	V	VI	VII	VIII		
	Cukier, rafinada *Zucker, rafiniert*	Zboże i rośliny strączkowe — *Getreide u. Hülsenfrüchte*	Mąka i mlewo *Mehl u. Mahlprodukte*	Mąka *Mehl*	Rośliny i ich części *Pflanzen u. Pflanzenteile*	Bydło rzeźne i pociągowe - *Schlacht u. Zugvieh*	Wosk, miód, ser *Honig, Wachs u. Käse*	Napoje alkoholowe *Gebrannte geistige Flüssigkeiten*	Arak, likier, rum *Arrak, Liqueurs, Rhum*	Drzewo *Holz*		
	q	q	q	q	q	s	q	q	q	q	m³	1000fl.
1787	—	22.042b)	—	—	10	1.700	127	—	—	—	—	9
1806	—	. . .	. . .	. . .	—	. .	—	. .	—	—	—	.
1807	—	. . .	. . .	. . .	—	. .	—	. .	—	—	—	.
1808	—	. . .	. . .	. . .	—	. .	—	. .	—	—	—	.
1811	—	. . .	. . .	. . .	—	. .	—	. .	—	—	—	.
1812	—	. . .	. . .	. . .	—	. .	—	. .	—	—	—	.
1840	8a)	2.866	6.679	1.679	7.906	4.064	93	2.325	—	19	—	45
1841	1a)	4.525	12.488	1.833	7.749	4.359	468	1.732	1	7	—	53
1842	—	15.886	12.622	1.292	5.850	3.356	820	2.401	17	—	—	51
1843	—	18.462	16.850	1.404	10.700	4.470	771	1.668	11	7	—	72
1844	—	13.328	18.295	600	9.882	6.683	180	446	18	9	—	62
1845	1	3.426	5.335	857	8.622	8.550	62	59	4	24	—	70
1846	1a)	2.654	4.355	2.000	6.416	9.727	218	29	2	1	—	57
1847	—	1.193	535	367	6.232	4.615	320	7	1	3	—	50
1848	—	4.634	3.836	3.798	6.368	7.279	282	50	3	7	—	35
1849	—	9.073	3.457	912	8.019	5.256	491	156	2	—	—	56
1850	—	8.177	600	53	11.025	3.910	385	8	2	—	—	87
1851	—	5.033	1.363	. . .	9.568	4.148	603	26	2	6	—	57
1852	—	1.132	449	. . .	3.587	4.050	308	16	—	36	234	9
1853	3a)	—	318	. . .	30	3.440	172	5	—	—	339	—
1853 XI-XII	—	14	120	. . .	12	491	26	—	—	4	1	—
1854	—	2.480	100	. . .	996	266	81	4	—	—	—	—
1855	—	12.932	14.152	. . .	28	123	14	80	10	—	—	—
1856	—	352	. . .	. . .	6	161	—	1	. .	—	. . .	—
1858	—	1.361	7.069	5.043	132	375	71	186	179	—	76.720	—
1859	—	3.972	7.248	7.227	162	440	422	207	201	—	319.310	—
1860	933	9.186	12.718	11.654	381	2.377	536	261	161	—	1.570	—
1861	—	9.167	14.806	14.780	574	1.016	439	174	131	—	281	—
1862	—	10.653	11.831	11.763	272	361	203	144	143	—	11.273	—
1863	—	12.902	17.986	17.947	430	653	399	613	279	—	52.610	—
1864	1.426	9.797	12.584	12.556	870	1.181	260	457	222	—	—	—
1865	2.585	1.964	4.307	4.218	996	368	397	361	331	—	1,270.280	—
1866	2.482	9.394	4.605	4.577	288	2.151	622	697	375	—	3,415.530	—
1867	3.393	17.079	8.360	8.250	339	3.377	952	1.431	379	—	2,521.150	—
1868	1.964	9 008	13.755	13.632	530	1.155	628	2.282	365	—	1,788.390	—
1869	487	29.694	16.882	16.759	258	664	314	2.715	421	—	2,054.740	—
1870	700	14.336	8.464	8.318	394	682	352	1.537	427	—	1,438.450	—
1871	2.061	9.057	7.975	7.908	284	671	456	1.069	374	—	549.800	—
1872	2.809	8.054	6.132	6.048	821	692	238	252	98	—	1,080.100	—
1873	3.815	2.952	4.161	4.011	2.126	1.075	370	391	63	—	1,621.600	—
1874	4.995	2.804	19.080	19.001	2.999	1.070	274	1.777	185	—	357.900	—
1875	22.214	8.708	13.643	13.626	3.032	1.661	282	1.414	1.414	—	495.800	—
1876	4.305	3.242	4.920	4.897	357	3.591	196	3.055	3.055	—	10.341	—
1877	2.128	1.607	9.479	9.479	269	998	148	3.319	3.319	—	14.763	—
1878	3.253	1.410	12.084	12.057	47.967	956	1.044	3.275	555	—	4.477	—
1879	4.179	55	25.658	25.652	1	997	255	2.425	353	—	25.766	—
1880	—	143	3.058	2.703	364	7	12	38	1	—	52.439	—

a) wyłącznie cukier syrop, rafinady nic — b) ilość w hl., prócz tego 13 q.

TABLICA 7

Ausfuhr des österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*									
	IX		XI	XII	XII	XIII	XIII		XIII	XIII
	Pomocnicze środki chemiczne - *Chemische Hilfsstoffe*		Bawełna *Baumwolle*	Przędza wełniana *Wollengarne*	Przędza lniana *Leinengarne*	Wyroby bawełniane *Baumwollwaren*	Wyroby płócienne *Leinenwaren*		Wyroby wełniane *Wollenwaren*	Wyroby jedwabne *Seidenwaren*
	q	s	q	q	q	q	q	1000 fl.	q	q
1787	—	—	—	—	—	—	380	—	19b)	1
1806	—	—	—	—	—	80	425	—	51	57
1807	—	—	—	—	—	62	203	—	88	22
1808	—	—	—	—	—	67	291	—	167	36
1811	335	—	—	—	—	82	469	—	236	1
1812	87	—	—	—	—	83	286	—	304	4
1840	571	—	—	1	21	32	165	—	90	26
1841	426	10.381	5	1	14	20	165	—	69	20
1842	792	13.027	2	3	15	14	117	—	43	14
1843	579	11.161	2	—	20	23	118	—	44	13
1844	1.006	16.349	1	—	11	17	142	—	54	13
1845	345	12.562	17	1	5	30	156	—	53	12
1846	274	10.883	3	1	2	16	145	—	59	11
1847	574	17.129	13	3	12	35	507	1	67	18
1848	467	15.520	7	1	11	44	57	1	44	15
1849	459	1.682	2	5	3	44	132	1	102	12
1850	645	7.884	6	1	8	79	150	2	49	13
1851	605	2.693	7	12	11	49	524	—	39	14
1852	512	—	2	1	3	16	250	—	44	10
1853	595	—	10	2	6	44	450	—	50	17
1853 XI-XII	38	—	10	—	3	7	129	—	19	5
1854	756	—	1.998	4	4	18	369	—	76	15
1855	1.077	—	1.604	—	—	—	290	—	262	1
1856	196	—	. .	—	—	—	. .	—	. .	—
1858	1.024	—	187	—	30	46	919a)	—	56	8
1859	1.118	—	94	1	68	27	794	—	124	9
1860	1.232	—	102	2	104	35	864	—	117	3
1861	1.591	—	96	15	17	54	747	—	194	4
1862	2.682	—	190	14	2	98	547	—	174	—
1863	2.162	—	182	—	1	29	910	—	190	5
1864	2.380	—	294	—	2	49	948	—	230	4
1865	2.184	—	1.148	—	2	47	744	—	249	2
1866	2.416	—	522	54	64	24	611	—	137	6
1867	3.718	—	534	85	62	35	1.096	—	384	1
1868	4.008	—	894	52	62	58	1.379	—	518	11
1869	3.920	—	410	69	56	72	832	—	229	4
1870	4.361	—	431	103	52	200	1.408	—	317	7
1871	2.066	—	325	114	375	295	1.410	—	374	11
1872	643	—	238	113	886	203	837	—	173	13
1873	1.937	—	249	33	1.922	192	716	—	143	12
1874	4.938	—	230	41	1.773	374	1.335	—	401	17
1875	3.806	—	198	74	82	163	521	—	419	32
1876	5.094	—	19	104	8	146	405	—	441	6
1877	6.204	—	8	109	10	119	191	—	204	3
1878	3.947	—	6	222	12	155	203	—	118	10
1879	3.192	—	13	158	13	62	90	—	91	—
1880	4.333	—	1	331	2	35	25	—	45	—

a) w r. 1857 wywieziono 550 q — b) oraz 739 s.

Wywóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	XIII			XIV		XV		XVI	XVI		XVI	
	Ubrania i stroje *Kleidungen u. Putzwaren*			Papier i wyroby papierowe *Papier u. Papierwaren*		Skóra, wyroby skórzane itp. *Leder, Lederwaren etc.*		Wyroby drewniane *Holzwaren*	Szkło i wyroby szklane — *Glas u. Glaswaren*		Wyroby kamienne *Steinwaren*	
	q	s	1000 fl.	q	s	q	1000 fl.	q	q	1000 fl.	q	1000 fl.
1787	—	216	.	—	—	72a)	—	—	100	4	—	—
1806	—	. .	.	286	—	. .	—	—	267	17	—	—
1807	—	. .	.	169	—	. .	—	—	146	20	—	—
1808	—	. .	.	261	—	. .	—	—	193	37	—	—
1811	—	. .	.	—	—	. .	—	4b)	358	12	—	—
1812	—	. .	.	—	—	. .	—	4b)	61	18	—	—
1840	—	8	2	93	588	4	—	147	154	6	—	9
1841	—	6	4	76	660	3	1	161	162	—	—	12
1842	—	4	3	100	396	2	—	148	184	—	—	19
1843	—	7	3	96	672	3	1	164	152	—	—	16
1844	—	2	2	96	120	2	—	213	257	—	—	2
1845	—	274	2	110	24	2	1	162	264	—	—	3
1846	—	648	5	79	240	5	—	132	266	—	—	4
1847	—	915	7	124	636	10	—	108	511	—	—	10
1848	—	1.235	9	97	216	3	—	76	404	—	—	2
1849	—	1.243	5	105	300	13	—	105c)	377	—	—	107
1850	—	1.059	3	126	60	14	—	345	420	—	—	6
1851	—	1.441	5	145	—	30	—	239	705	—	—	7
1852	14	54	1	134	—	26	—	284	560	—	150	—
1853	24	—	—	14	—	51	—	305	236	—	24	—
1853 XI-XII	—	—	—	22	—	22	—	34	95	—	—	—
1854	19	—	—	77	—	47	—	70	388	—	—	—
1855	18	—	—	76	—	27	—	104	626	—	—	—
1856	—	—	—	—	—	—	—	10	20d)	—	—	—
1858	42	—	—	156	—	1	—	404	2.379	—	18	—
1859	59	—	—	179	—	—	—	1.449	2.052	—	8	—
1860	47	—	—	151	—	—	—	880	1.855	—	31	—
1861	80	—	—	457	—	45	—	551	2.063	—	—	—
1862	67	—	—	226	—	57	—	504	2.269	—	—	—
1863	74	—	—	223	—	—	—	340	1.383	—	28	—
1864	106	—	—	181	—	18	—	252	1.084	—	—	—
1865	176	—	—	223	—	35	—	228	962	—	4	—
1866	51	—	—	136	—	6	—	170	462	—	8	—
1367	121	—	—	66	—	16	—	525	748	—	—	—
1868	178	—	—	202	—	22	—	604	1.096	—	8	—
1869	121	—	—	414	—	37	—	640	936	—	10	—
1870	60	—	—	290	—	76	—	696	1.403	—	15	—
1871	88	—	—	749	—	110	—	712	1.237	—	38	—
1872	62	—	—	374	—	62	—	274	772	—	—	—
1873	159	—	—	686	—	65	—	802	1.271	—	22	—
1874	156	—	—	896	—	147	—	1.173	3.409	—	4	—
1875	187	—	—	681	—	153	—	1.136	3.043	—	10	—
1876	19	—	—	650	—	63	—	833	1.638	—	264	—
1877	28	—	—	278	—	32	—	649	932	—	63	—
1878	46	—	—	367	—	53	—	911	1.030	—	199	—
1879	25	—	—	362	—	32	—	296	1.614	—	857	—
1880	200	—	—	131	—	50	—	751	2.733	—	271	—

a) ilość w s. b) wartość w 1000 fl. c) prócz tego w 1849 200 s, 1850 100 s. d) oraz 5 s.

Ausfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*												
	XVII		XVII	XIX		XIX		XIX		XX	XX	XXI	
	Wyroby żelazne *Eisenwaren*		Wyroby żelazne zwyczajne *Eisenwaren, gemeine*	Instrumenty *Instrumente*		Maszyny *Maschinen*		Kramarszczyzna *Kurzwaren*		Przetwory chemiczne i towary farbiarskie *Chemische Produkte und Farbwaren*	Towary zapalne *Zündwaren*	Książki, obrazy, muzykalja *Bücher, Bilder, Musikalien*	
	q	1000fl	q	q	1000fl.	q	1000fl.	q	1000fl.	q	q	q	1000fl.
1787	915	—	914	—	—	—	—	2	3	678a)	—	57	—
1806	6.010	—	6.010	—	11	—	—	1	19	98	—	25	—
1807	5.394	—	5.394	—	12	—	—	—	21	27	—	35	—
1808	2.565	—	2.565	—	2	—	—	1	11	380	—	32	—
1811	5.051	—	5.036	—	14	—	—	2	8	201	—	72	—
1812	2.668	—	2.634	—	—	—	—	1	10	28	—	41	—
1840	2.088	—	2.083	—	4	—	1	2	4	296	1	20	—
1841	10.963	—	10.960	—	7	—	1	1	7	283	1	24	—
1842	11.735	—	11.731	—	8	1	—	—	5	255	1	32	—
1843	12.477	—	12.475	—	10	1	5	1	7	239	1	22	—
1844	14.358	2	14.348	—	6	—	2	1	3	335	1	34	—
1845	15.783	1	15.780	—	5	—	4	—	3	252	1	38	—
1846	12.382	1	12.382	—	11	—	4	—	5	225	1	33	—
1847	8.373	1	8.366	—	13	—	2	1	3	318	1	33	1
1848	11.352	1	11.349	—	8	—	2	1	4	283	—	33	2
1849	12.003	1	11.978	—	17	—	—	—	5	395	—	73	2
1850	9.221	1	9.205	—	8	—	1	—	5	257	—	53	—
1851	12.264	1	12.257	—	17	—	—	—	5	164	39	23	1
1852	13.573	—	8.119	462	6	106	1	2	1	105	36	29	1
1853	13.227	—	13.081	386	—	98	—	6	—	88	1	34	1
1853 XI—XII	12	—	—	70	—	—	—	2	—	12	10	4	—
1854	3.506	—	3.456	309	—	130	—	66	—	114	28	26	1
1855	9.067	—	9.007	196	—	38	—	94	—	216	1	12	4
1856	7.900	—	. . .	66	—	2.900	—	1	—	—	—	—	—
1858	12.812	—	12.433	6	—	164	—	113	—	129	46	33	—
1859	15.639	—	14.951	353	—	494	—	249	—	168	48	24	—
1860	15.387	—	15.029b)	245	—	1.990	—	302	—	161	—	—	—
1861	14.916	—	14.749b)	244	—	3.412	—	376	—	167	—	—	—
1862	11.553	—	11.239b)	216	—	795	—	345	—	143	454	27	—
1863	330	—	109	28	—	4	—	245	—	100	333	36	—
1864	8.206	—	7.957	13	—	—	—	460	—	54	186	48	—
1865	9.110	—	8.833	8	—	487	—	333	—	38	108	41	—
1866	8.990	—	8.729	44	—	1.004	—	171	—	72	118	8	—
1867	14.197	—	13.860b)	158	—	1.272	—	389	—	130	96	12	—
1868	7.535	—	7.093	168	—	794	—	765	—	156	105	27	—
1869	8.614	—	8.255	161	—	1.055	—	545	—	309	140	35	—
1870	5.285	—	4.708b)	166	—	443	—	577	—	568	174	89	—
1871	6.733	—	6.175	143	—	493	—	500	—	414	204	77	—
1872	2.404	—	1.845	27	—	219	—	186	—	338	288	11	—
1873	2.300	—	1.928	97	—	509	—	244	—	295	496	29	—
1874	7.420	—	6.648	109	—	1.511	—	387	—	261	487	107	—
1875	8.729	—	8.177	163	—	9.929	—	381	—	1.429	568	54	—
1876	6.310	—	. . .	137	—	4.085	—	220	—	507	619	46	—
1877	3.045	—	. . .	34	—	3.799	—	166	—	230	468	66	—
1878	3.646	—	. . .	112	—	272	—	389	—	191	550	35	—
1879	6.476	—	. . .	96	—	4.734	—	369	—	106	2.650	30	—
1880	2.859	—	. . .	—	—	14.712	—	525	—	1	306	169	—

a) wyłącznie smar wozowy b) w tem kosy w 1860 — 14.386 q, w 1861 — 14.176, w 1862 11.124, w 1867 — 13.500, w 1870 — 4.250 q.

Przewóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*[a]											
	I		II		III		IV				V	
	Towary kolonjalne i owoce połudn. *Kolonialwaren u. Südfrüchte*		Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak und Tabakfabrikate*		Płody polne i ogrodowe *Garten- u. Feldfrüchte*		Zwierzęta *Tiere*				Produkty zwierzęce *Tierische Produkte*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		s		q	
1806	1.571	. . .	—		175	. . .	—	. .	—	. .	4.576	. .
1807	285	. . .	—	.	104	. . .	—	. .	—	. .	5.432	. .
1808	2.608	. . .	—	.	239	. . .	—	. .	—	. .	10.251	. .
1810	6.304	. . .	—	.	45	. . .	68	. .	—	. .	4.488	. .
1812	41.820	. . .	—	.	80	. . .	—	. .	—	. .	2.635	. .
1842	741	4.627	—	—	330	303	34	718	7	11	4.528	791
1843	653	5.109	—	—	256	937	65	676	366	55	3.924	492
1844	341	4.354	—	1	113	679	27	995	127	81	6.593	1.140
1845	256	4.320	1	2	1.907	591	40	1.576	5	83	7.951	1.282
1846	240	4.386	—	6	1.801	321	34	2.067	2	496	7.454	1.025
1847	226	4.271	1	6	6.249	991	25	1.822	69	161	6.238	1.016
1848	558	5.048	1	4	92	560	55	1.295	5	77	3.207	913
1849	1.520	7.898	—	10	339	1.009	100	1.842	—	1	4.218	1.640
1850	746	6.410	—	6	129	321	170	1.677	—	52	4.288	1.417
1851	774	7.521	—	17	65	847	186	1.666	—	160	4.041	1.901
1852	548	7.131	—	8	97	608	106	970	7	64	3.574	942
1853	502	6.997	—	10	70	446	28	1.158	—	147	3.572	848
1853 XI-XII	212	1.044	—	1	29	92	44	486	20	—	122	138
1854	2.512	9.590	6	31	571	301	68	389	—	—	6.064	948
1855	361	17.026	2	124	48	770	67	855	3.390	—	5.642	1.061
1858	6.828		19		245		1.004		52		590	
1859	5.972		21		224		1.245		—		576	
1860	5.183		26		200		1.334		3		661	
1861	6.278		23		131		895		4		715	
1862	9.842		28		214		3.627		18		482	
1863	9.103		16		253		3.750		—		686	
1864	5.282		12		3.758		1.918		—		457	
1865	5.031		19		350		1.762		—		360	
1866	3.802		7		46.252		1.293		—		376	
1867	4.632		15		76.257		2.929		—		627	
1868	5.255		9		20.965		1.960		—		515	
1869	7.160		27		14.855		2.044		—		334	
1870	5.807		11		172.440		6.147		4		375	
1871	4.927		14		282.566		3.732		24.127		309	
1872	6.362		1		47.854		3.980		14.645		1.606	
1873	4.127		7		18.570		3.036		20.242		1.635	
1874	4.019		33		39.505		2.098		17.936		1.153	
1875	4.025		14		372.141		1.899		7.831		880	
1876	4.166		4		10.340		932		26.816		854	
1877	3.582		5		952		236		22.308		1.021	
1878	5.019		—		1.075		164		29.861		1.336	
1879	11.593		7		1.762		3.248		19.153		1.041	
1880	168		5		1.352		—		18.814		23	

a) do r. 1855 włącznie podajemy dane dla przewozu wchodowego (A) i przewozu wychodowego (B), a dla lat 1856—80 uwzględniamy oba kierunki przewozu sumarycznie (zob. s. 162).

TABLICA 8

Durchfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*											
	VI		VII		VIII		IX		X		XI	
	Tłuszcze i oleje tłuste *Fette u. fette Oele*		Napoje i potrawy *Getränke u. Esswaren*		Materjały palne i budowlane *Brenn- Bau- u. Werk- Stoffe*		Leki, pachnidła, barwniki, garbniki i pomocnicze środki chemiczne *Arznei-, Parfümerie-, Farb-, Gerbe- u. chemische Hilfsstoffe*		Metale *Metalle*		Materjały włókiennicze *Webe- u. Wirkstoffe*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q		q	
1806	5.097	. . .	2.281a)	. .	—	. .	1.225	. .	12	. .	1.090	. .
1807	6.652	. . .	66a)	. .	—	. .	2.552	. .	—	. .	548	. .
1808	7.812	. . .	2.049a)	. .	—	. .	4.197	. .	1.047	. .	1.448	. .
1810	4.299	. . .	510a)	. .	—	. .	2.568	. .	3.644	. .	2.447	. .
1812	5.167	. . .	—	. .	—	. .	1.397	. .	2.627	. .	696	. .
1842	847	297	162	1.596	22	85	156	893	8	428	11.739	198
1843	444	820	91	1.193	15	82	131	1.173	6	321	13.615	237
1844	892	467	104	1.558	1	187	191	1.493	19	540	6.979	111
1845	39	152	437	2.317	3	226	191	1.381	11	212	11.112	169
1846	102	546	16	1.720	2	326	120	2.114	22	583	10.738	217
1847	164	243	55	1.661	2	192	8	1.882	3	277	12.271	111
1848	472	175	30	2.351	1	133	124	1.072	15	412	6.791	63
1849	255	303	2	2.336	5	164	199	1.975	96	209	5.491	130
1850	3	154	37	2.796	8	209	107	1.358	52	610	12.960	103
1851	52	180	110	2.068	2	56	54	1.193	3	147	8.625	105
1852	37	272	115	1.504	—	10	133	940	3	442	7.344	194
1853	54	271	191	1.558	—	8	138	1.002	8	77	12.766	62
1853 XI-XII	28	30	22	260	—	4	32	164	—	6	2.475	88
1854	50	624	236	1.320	—	6	384	880	13	122	246	56
1855	2.206	3.668	1.294	4.959	—	13b)	171	2.054	4	460	41	35
1858	766		846		2		947		429		5	
1859	672		925		9		1.217		870		5	
1860	1.004		507		6		1.405		302		2	
1861	637		464		5		1.066		550		8	
1862	632		758		7		977		225		1	
1863	1.022		666		—		340		319		6	
1864	1.131		730		—		1.009		596		—	
1865	922		638		—		309		653		6	
1866	242		493		3		903		215		—	
1867	645		594		11		967		1.798		114	
1868	1.115		649		8		985		1.872		103	
1869	856		574		45		822		1.354		124	
1870	1.227		444		83		1.219		1.033		160	
1871	1.016		647		948		1.374		760		214	
1872	827		1.019		85		1.232		1.139		481	
1873	1.090		1.704		76		1.487		1.804		919	
1874	782		1.128		190		1.701		779		378	
1875	1.325		1.120		271b)		1.964		1.443		235	
1876	993		888		1.274b)		4.765		3.210		294	
1877	549		349		2.092b)		1.265		5.384		152	
1878	—		331		—		10.120		8.582		157	
1879	1.464		421		3.755b)		2.412		8.640		81	
1880	48		116		1.021		753		16.021		—	

a) ilość w hl. b) prócz tego w r. 1855 34 m³, 1875 7.983 m³, 1876 2.528, 1877 25, 1879 10.000 m³.

Przewóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*											
	XII		XIII		XIV		XV		XVI		XVII	
	Przędza *Garne*		Wyroby włókiennicze *Webe- u. Wirkwaren*		Wyroby z szczeciny itp., papier i wyroby papierowe *Waren aus Borsten etc., Papier u. Papierwaren*		Skóra, wyroby skórzane, kuśnierskie itp. *Leder, Leder-, Kürschnerwaren etc.*		Wyroby kościane, drewniane, szklane, kamienne i gliniane *Bein-, Holz-, Glas-, Stein- u. Tonwaren*		Wyroby metalowe *Metallwaren*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q		q	
1806	—	...	1.840	...	—	...	797	...	—	...	108	...
1807	—	...	1.463	...	—	...	974	...	—	...	15	...
1808	—	...	1.926	...	—	...	6.775	...	—	...	895	...
1810	—	...	1.107	...	—	...	1.936	...	—	...	66	...
1812	—	...	749	...	—	...	324	...	—	...	—	...
1842	4	174	490	4.335	2	31	2.425	32	8	107	22	178
1843	2	388	458	5.167	3	44	2.766	25	11	83	221	168
1844	40	445	584	5.925	3	43	2.566	33	28	158	68	362
1845	5	527	424	6.187	1	27	1.120	49	21	185	68	291
1846	52	673	368	3.351	—	41	1.533	40	3	152	28	163
1847	50	936	435	4.397	2	23	1.343	38	3	258	6	218
1848	31	837	367	3.711	8	37	485	24	4	253	36	160
1849	77	1.057	831	4.955	656	19	945	45	15	101	99	96
1850	50	776	404	4.486	3	31	643	20	4	199	105	217
1851	6	922	298	3.829	1	33	1.316	54	18	447	80	225
1852	81	797	534	3.295	2	55	34	104	15	318	32	233
1853	138	1.254	386	3.468	2	68	47	118	18	530	18	196
1853 XI-XII	14	213	62	927	—	18	51	38	1	150	2	82
1854	68	528	454	4.536	2	51	404	188	12	572	60	153
1855	22	1.512	630	7.040	2	230	508	287	14	673	182	248
1858	941		7.486		49		165		650		855	
1859	893		6.329		62		183		917		551	
1860	1.182		6.512		65		166		1.144		428	
1861	777		4.825		78		99		1.158		651	
1862	513		6.069		45		81		587		575	
1863	511		5.055		72		124		781		566	
1864	377		4.160		63		123		373		467	
1865	357		4.834		54		69		740		854	
1866	300		2.491		31		21		330		444	
1867	562		6.303		13		42		943		873	
1868	465		6.316		184		44		909		833	
1869	480		5.750		36		70		681		1.220	
1870	831		7.155		63		123		637		1.939	
1871	669		8.332		75		218		3.696		1.741	
1872	623		9.028		62		227		704		991	
1873	509		8.150		60		222		991		980	
1874	681		11.579		210		325		1.639		3.218	
1875	752		12.310		223		409		1.957		754	
1876	539		7 628		162		1.093		1.489		2.815	
1877	471		9.582		57		229		475		2.199	
1878	1.123		11.740		129		289		2.490		2.790	
1879	798		8.163		173		470		4.376		3.161	
1880	190		954		540		134		1.076		5.583	

Durchfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen*											
	XVIII		XIX		XX		XXI		XXII		—	
	Środki komunikacji lądowej i wodnej *Land- u. Wasser-Fahrzeuge*		Instrumenty, maszyny, kramarszczyzna *Instrumente, Maschinen, Kurzwaren*		Przetwory chemiczne towary farbierskie, tłuste i zapalne *Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*		Przedmioty literatury i sztuki *Literarische u. Kunstgegenstände*		Odpadki *Abfälle*		Towary nieoznaczone *Waren ohne nähere Bestimmung der Gattung*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	s		q		q		q		q		q	
1806	—	. . .	169	. . .	1.126	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1807	—	. . .	109	. . .	1.605	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1808	—	. . .	97	. . .	3.889	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1810	—	. . .	54	. . .	2.488	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1812	—	. . .	—	. . .	2.226	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1842	—	—	98	168	44	213	8	59	—	—	—	—
1843	—	—	5	225	32	274	12	79	—	—	—	—
1844	—	2	24	584	12	135	7	50	—	—	—	—
1845	—	1	8	232	31	99	35	50	—	—	—	—
1846	—	—	6	1.191	3	52	29	69	—	—	—	—
1847	1	2	8	7,217	8	123	17	66	—	—	—	—
1848	1	1	4	2.513	11	508	17	51	—	—	—	—
1849	—	—	6	1.881	4	42	8	57	—	—	—	—
1850	—	—	124	2.886	10	47	17	78	—	—	—	—
1851	—	—	67	2.046	62	40	6	39	—	—	—	—
1852	1	—	332	1.925	40	236	6	36	—	—	—	—
1853	—	—	13	1.318	28	266	7	42	—	—	—	—
1853 XI-XII	—	—	4	132	2	91	2	14	—	—	—	—
1854	—	—	26	2.964	16	179	10	78	—	—	—	2
1855	—	—	47	3.302	15	413	6	59	—	—	1	76
1858	2		4.890		243		93		—		163	
1859	4		1 803		266		75		—		63	
1860	—		2.847a)		272		52		4.440b)		54	
1861	3		4.087		50		86		—		57	
1862	2		1.949		296		189		—		36	
1863	—		1.462		114		176		—		—	
1864	—		1.484		105		149		—		—	
1865	—		2.208		460		171		—		—	
1866	—		1.263		171		120		—		—	
1867	—		2.162		300		150		—		—	
1868	—		1.357		369		95		—		—	
1869	—		1.607		413		147		—		—	
1870	8		2.507		430		148		—		143	
1871	4.270		2.480		257		166		—		—	
1872	5		734		786		30		4		6	
1873	10		1.000		556		22		50		—	
1874	15		5.903		1.077		358		305		—	
1875	37		18.064		899		276		151		—	
1876	9		18.955		888		485		2		—	
1877	19		9.881		455		51		94		—	
1878	128		10.974		1.762		97		498		—	
1879	—		5.371		3.597		141		618		—	
1880	—		4.858		448		19		100		—	

a) W latach 1860—62 Ber. zapewne przez pomyłkę podały dla maszyn i instrumentów na oznaczenie ilości miarę w sztukach zamiast, jak zwykle, w funtach cłowych. b) ilość w m^3.

Przewóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	I		I		I		I		III		IV	
	Kawa *Kaffee*		Korzenie *Gewürze*		Herbata *Tee*		Cukier *Zucker*		Zboże i rośliny strączkowe *Getreide u. Hülsenfrüchte*		Ryby *Fische*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q		q	
1787	—	—	1	65	—	. . .	—	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1806	491	. . .	143	. . .	—	. . .	937	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1807	47	. . .	67	. . .	—	. . .	171	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1808	32	. . .	2.290	. . .	—	. . .	286	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1810	1.044	. . .	4.086	. . .	—	. . .	1.174	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1812	28.567	. . .	9.876	. . .	—	. . .	3.240	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1842	110	1.415	15	374	65	244	549	1.953	5	160	34	718
1843	69	1.417	8	342	44	246	531	2.624	3	179	38	676
1844	50	1.460	1	393	54	380	224	1.890	—	1	27	995
1845	58	1.567	6	320	35	318	141	1.930	1.549	—	53	1.275
1846	63	1.540	4	370	42	475	130	1.805	1.408	—	74	997
1847	32	1.494	2	361	50	438	137	1.706	6.022	—	25	1.737
1848	35	1.401	13	483	80	641	391	2.499	—	—	55	1.244
1849	26	1.749	59	534	290	1.267	1.142	4.260	25	—	100	1.842
1850	145	1.490	16	296	353	1.131	224	3.395	—	—	170	1.677
1851	107	1.884	10	471	544	1.510	103	3.017	—	—	4	1.666
1852	38	1.466	17	528	326	1.444	164	3.048	—	—	106	970
1853	42	1.142	27	665	173	1.881	258	2.822	3	2	28	1.158
1853 XI-XII	34	170	9	90	84	406	84	300	24	—	44	486
1854	89	1.542	20	814	546	2.861	1.849	3.726	423	4	68	389
1855	46	6.037	4	1.156	99	4.626	196	3.599	1	—	67	855
1858	1.179		561		2.130		2.414		—		1.004	
1859	1.215		712		1.936		2.067		14		1.245	
1860	1.081		680		1.919		839		—		1.331	
1861	1.110		439		1.794		2 183		—		895	
1862	1.243		425		4.509		2.772		1		3.627	
1863	1.341		415		2.386		4.053		2		3.750	
1864	1.206		332		2.050		902		3.590		1.918	
1865	1.453		632		2.062		36		—		1.762	
1866	1.208		322		1.461		101		46.009		1.293	
1867	1.646		550		1.370		171		76.040		2.929	
1868	1.414		542		1.322		743		20.641		1.960	
1869	1.363		561		1.358		763		14.505		2.044	
1870	1.304		480		1.085		1.846		172.075		6.147	
1871	1.276		537		1.014		884		281.451		3.732	
1872	1.683		466		1.454		1.004		40.278		3.980	
1873	1.293		380		1.335		168		15.171		3.036	
1874	1.418		394		1.201		71		35.259		3.098	
1875	1.393		444		1.216		48		369.502		1.899	
1876	1.435		407		1.036		143		705		923	
1877	1.140		182		1.249		99		463		236	
1878	1.174		182		1.567		329		364		164	
1879	17		1.465		1.568		334		462		223	
1880	26		63		53		1		4		—	

TABLICA 9

Durchfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	IV		V		V		V		IX		IX	
	Bydło rzeźne i pociągowe *Schlacht u. Zugvieh*		Skóry i skórki *Felle u. Häute*		Włosie, szczecina, pierze *Haare, Borsten u. Federn*		Miód, wosk i ser *Honig, Wachs u. Käse*		Materjały lekarskie i perfumer. *Arznei- u. Parfümerie-Stoffe*		Barwniki i garbniki *Farb- u. Gärbestoffe*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	s		q		q		q		q		q	
1787	. . .	. . .	804a)	—	49	—	8.229	279	. . .	—	2	3b)
1806	. . .	. . .	906	. . .	34	. . .	3.636	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1807	. . .	. . .	573	. . .	3	. . .	4.856	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1808	. . .	. . .	2.711	. . .	950	. . .	6.590	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
1810	. . .	. . .	1.803	. . .	110	. . .	2.575	. . .	. . .	. . .	413	. . .
1812	. . .	. . .	725	. . .	248	. . .	1.663	. . .	. . .	. . .	426	. . .
1842	7	11	1.490	582	765	48	2.065	161	9	331	12	455
1843	85	45	2.001	460	870	234	1.627	197	13	408	7	313
1844	127	81	2.458	512	884	162	2.419	398	11	497	12	563
1845	5	83	2.933	403	1.720	349	2.830	484	27	636	8	519
1846	2	469	1.357	396	2.523	306	3.557	320	6	584	7	641
1847	69	161	929	614	1.758	138	2.620	190	4	435	4	665
1848	3	77	643	440	1.305	101	1.541	315	9	345	4	448
1849	—	—	1.604	774	3.046	463	472	336	12	542	22	575
1850	—	52	1.219	522	2.550	463	444	346	21	605	20	563
1851	7	160	2.276	516	949	459	118	351	43	459	6	510
1852	—	64	2.564	466	908	378	126	323	112	378	8	450
1853	—	147	2.570	360	928	444	119	338	108	444	18	447
1853 XI-XII	20	—	24	85	52	48	68	52	30	48	2	105
1854	—	—	4.137	475	1.484	256	443	282	374	256	8	504
1855	—	—	1.808	185	2.759	840	1.075	765	141	840	13	695
1858	52		278		114		196		485		357	
1859	—		340		121		114		400		593	
1860	3		404		65		191		444		471	
1861	4		473		70		171		351		—	
1862	18		166		94		221		233		558	
1863	—		231		89		366		251		—	
1864	—		211		65		171		261		748	
1865	—		143		66		151		309		—	
1866	—		214		44		88		194		545	
1867	—		341		11		275		347		657	
1868	—		161		20		334		261		545	
1869	—		113		65		115		246		394	
1870	—		163		128		84		157		540	
1871	24.127		179		92		38		165		654	
1872	14.645		556		977		72		179		489	
1873	20.242		399		1.139		97		135		441	
1874	17.936		234		806		112		52		595	
1875	7.831		155		646		77		96		601	
1876	26.807		142		505		202		75		532	
1877	22.299		62		897		61		21		279	
1878	29.633		184		889		34		72		654	
1879	19.153		22		985		34		27		—	
1880	18.814		—		3		20		—		—	

a) oraz 536 s. b) oraz 174 hl.

Przewóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	IX		X		XI		XII		XII		XIII	
	Pomocnicze środki chemiczne *Chemische Hilfstoffe*		Żelazo *Eisen*		Wełna *Schafwolle*		Przędza bawełniana *Baumwollgarn*		Przędza wełniana *Wollengarn*		Wyroby bawełniane *Baumwollwaren*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q		q	
1787	1	3	—	—	169	—	1	3	—	1	13	18
1806	. . .	. . .	—	. . .	629	. . .	—	. . .	—	. . .	979	. . .
1807	. . .	. . .	—	. . .	196	. . .	—	. . .	—	. . .	924	. . .
1808	. . .	. . .	—	. . .	468	. . .	—	. . .	—	. . .	805	. . .
1810	. . .	. . .	129	. . .	1.120	. . .	—	. . .	—	. . .	452	. . .
1812	. . .	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .	562	. . .
1842	134	82	1	4	11.664	128	4	135	—	15	323	2.585
1843	10	402	2	27	13.595	186	2	339	—	—	312	2.815
1844	67	370	2	40	6.959	59	40	351	—	51	366	3.322
1845	55	204	—	29	11.076	156	4	450	—	43	245	3.417
1846	6	358	2	20	10.653	206	52	551	2	82	167	1.774
1847	—	193	—	24	12.257	30	47	792	3	98	245	2.357
1848	3	114	—	65	6.404	—	29	774	3	13	180	1.992
1849	153	74	—	—	5.490	100	74	990	1	10	490	2.787
1850	65	143	—	—	12.960	90	2	693	1	15	255	2.731
1851	2	134	—	—	7.713	44	54	833	—	10	187	2.423
1852	12	89	—	2	7.315	104	76	691	2	22	296	2.106
1853	40	106	—	28	12.756	—	60	1.135	8	48	206	2.449
1853 XI-XII	—	10	—	2	2.475	—	18	164	1	16	42	514
1854	1	100	—	26	244	—	56	468	8	22	204	2.970
1855	8	387	—	86	38	1	18	1.352	2	82	382	4.625
1858	62		161		—		922		—		5.021	
1859	160		261		—		815		58		4.035	
1860	420		52		—		1.069		80		4.183	
1861	684		253		—		707		15		2.501	
1862	134		38		—		422		14		2.980	
1863	9		107		—		499		—		2.302	
1864	—		302		—		372		—		1.531	
1865	—		235		—		351		—		2.165	
1866	164		53		—		222		73		1.332	
1867	224		1.516		3		414		131		3.480	
1868	167		1.517		—		345		107		3.604	
1869	148		1.060		—		322		152		3.071	
1870	440		707		—		541		283		3.300	
1871	450		758		—		484		167		3.580	
1872	564		1.087		151		389		221		4.425	
1873	672		1.703		—		308		192		4.248	
1874	845		779		—		378		274		4.764	
1875	856		1.418		4		450		279		5.051	
1876	2.910		3.205		45		261		249		3.082	
1877	210		5.326		32		414		49		1.955	
1878	4.697		8.334		60		486		593		4.623	
1879	603		8.639		—		271		509		3.127	
1880	—		16.021		—		62		120		209	

Durchfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*											
	XIII		XIII		XIII		XIII		XV		XVI	
	Wyroby płócienne *Leinenwaren*		Wyroby wełniane *Wollenwaren*		Wyroby jedwabne *Seidenwaren*		Ubrania i stroje *Kleidungen u. Putzwaren*		Skóra i wyroby skórzane *Leder u. Lederwaren*		Wyroby drewniane *Holzwaren*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q		q	
1787	2	4	7	15	2	12	1	—	76	110	—	4
1806	263	. . .	422	. . .	176	. . .	—	. . .	797	. . .	—	. . .
1807	123	. . .	174	. . .	242	. . .	—	. . .	974	. . .	—	. . .
1808	519	. . .	427	. . .	119	. . .	—	. . .	6.775	. . .	—	. . .
1810	182	. . .	342	. . .	130	. . .	—	. . .	1.936	. . .	—	. . .
1812	—	. . .	169	. . .	19	. . .	—	. . .	324	. . .	—	. . .
1842	1	18	139	1.221	7	451	20	60	2.426	32	3	81
1843	2	95	122	1.856	7	367	15	34	2.739	25	7	87
1844	1	110	181	2.073	9	366	27	54	2.523	32	3	74
1845	2	87	156	2.218	9	405	12	60	1.071	44	1	153
1846	1	63	106	1.086	6	353	88	75	1.485	35	—	53
1847	1	62	193	1.529	8	377	18	72	1.329	36	1	59
1848	4	62	160	1.284	8	302	15	71	474	19	2	77
1849	4	66	307	1.603	13	430	17	69	944	43	—	67
1850	4	51	119	1.233	13	412	13	59	645	18	—	88
1851	1	135	84	872	13	305	13	94	1.271	54	2	110
1852	6	126	162	757	18	278	52	56	21	96	2	104
1853	8	121	140	600	3	236	24	62	43	106	1	76
1853 XI-XII	12	60	3	214	—	96	5	43	48	36	—	8
1854	12	178	105	839	11	402	112	147	400	172	1	252
1855	10	146	158	1.545	12	492	68	252	502	276	2	255
1858	151		1.480		371		309		155		199	
1859	174		1.205		318		437		173		50	
1860	141		1.478		359		250		156		353	
1861	130		1.320		302		326		85		271	
1862	127		2.028		260		372		68		140	
1863	143		1.849		240		363		110		52	
1864	143		1.797		223		323		107		55	
1865	168		1.739		191		320		61		126	
1866	98		779		110		112		19		87	
1867	123		2.231		164		132		39		114	
1868	136		2.102		164		182		41		121	
1869	107		2.218		116		118		68		157	
1870	813		2.720		139		54		118		179	
1871	1.442		2.920		214		79		216		3.120	
1872	951		3.190		194		175		226		191	
1873	217		3.102		226		227		222		315	
1874	842		4.788		242		799		325		652	
1875	621		5.112		214		1.213		393		812	
1876	426		3.008		143		850		1.075		576	
1877	5.956		1.489		62		79		228		222	
1878	3.895		3.085		88		—		285		784	
1879	141		3.227		103		1.529		323		2.312	
1880	294		190		—		236		108		560	

Przewóz monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*									
	XVI		XVI		XVII		XVII		XVIII	
	Szkło i wyroby szklane *Glas u. Glaswaren*		Wyroby kamienne *Steinwaren*		Wyroby żelazne *Eisenwaren*		Wyroby metalowe (z wyj. żelaznych) *Metallwaren (ohne Eisenwaren)*		Powozy osobowe i sanie *Personenwagen u. Schlitten*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		s	
1787	—	—	1a)	—	1	216	—	—	—	—
1806	—	. . .	—	. . .	108	. . .	—	. . .	—	. . .
1807	—	. . .	—	. . .	15	. . .	—	. . .	—	. . .
1808	—	. . .	—	. . .	895	. . .	—	. . .	—	. . .
1810	—	. . .	—	. . .	66	. . .	—	. . .	—	. . .
1812	—	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .	—	. . .
1842	3	24	—	1	21	164	1	14	—	—
1843	1	30	—	1	21	143	1	20	—	—
1844	9	38	—	1	67	346	1	18	—	2
1845	20	58	—	—	66	273	1	18	—	1
1846	1	2	—	1	27	146	1	17	—	—
1847	—	2	—	1	5	210	1	8	1	2
1848	—	—	—	—	32	223	3	19	1	1
1849	1	3	—	—	98	156	1	4	—	—
1850	2	26	—	—	79	308	26	37	—	—
1851	3	36	—	—	79	213	1	12	—	—
1852	6	88	1	7	30	207	2	26	1	—
1853	—	280	—	5	10	136	4	36	—	—
1853 XI-XII	—	72	—	1	1	50	1	22	—	—
1854	4	208	3	26	30	118	30	33	—	—
1855	6	128	3	60	96	210	85	38	—	—
1858	189		55		671		184		2	
1859	495		65		486		65		4	
1860	513		54		402		26		—	
1861	600		66		620		30		3	
1862	261		57		500		72		2	
1863	308		—		509		57		—	
1864	213		—		404		63		—	
1865	489		—		822		32		—	
1866	186		23		394		50		—	
1867	715		42		794		79		—	
1868	655		—		793		40		—	
1869	398		44		1.194		26		—	
1870	319		71		1.861		78		8	
1871	444		66		1.654		87		4.270	
1872	380		58		932		59		5	
1873	462		39		902		78		10	
1874	861		113		3.007		211		15	
1875	849		160		542		211		37	
1876	666		164		2.655		160		9	
1877	94		9		2.127		72		19	
1878	1.467		99		2.630		160		128	
1879	1.723		243		3.072		89		—	
1880	496		—		3.576		2.007		—	

a) wartość w tys. fl.

Durchfuhr der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.

Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*									
	XIX		XIX		XIX		XX		XXI	
	Instrumenty *Instrumente*		Maszyny *Maschinen*		Kramarszczyna *Kurzwaren*		Przetwory chemiczne *Chemische Produkte*		Książki, obrazy i muzykalja *Bücher, Bilder u. Musikalien*	
	A	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*	*A*	*B*
	q		q		q		q		q	
1787	—	—	—	—	15	43	79	120	—	—
1806	—	. . .	—	. . .	169	. . .	766	. . .	—	. . .
1807	—	. . .	—	. . .	109	. . .	142	. . .	—	. . .
1808	—	. . .	—	. . .	97	. . .	1.962	. . .	—	. . .
1810	—	. . .	—	. . .	54	. . .	1.382	. . .	—	. . .
1812	—	. . .	—	. . .	—	. . .	1.477	. . .	—	. . .
1842	1	53	89	28	8	87	31	193	8	59
1843	1	29	—	91	4	105	20	267	12	79
1844	1	22	17	329	6	133	5	118	7	50
1845	1	19	—	6	7	116	12	97	35	50
1846	2	43	—	1.010	6	148	1	49	29	69
1847	—	27	—	7.012	4	178	2	114	17	66
1848	—	28	—	2.258	6	227	1	44	17	51
1849	—	30	10	1.663	8	188	3	40	8	57
1850	1	24	13	2.606	110	256	10	45	17	78
1851	1	67	38	1.891	28	88	4	55	6	39
1852	12	44	314	1.792	6	89	30	122	6	36
1853	4	12	—	1.146	9	160	8	102	7	42
1853 XI-XII	1	2	—	72	3	58	1	30	2	14
1854	—	18	—	2.726	26	220	6	112	10	78
1855	5	134	—	2.774	42	394	2	268	6	59
1858	287		3.916		687		168		93	
1859	111		1.020		672		195		75	
1860	107		1.902		789		190		52	
1861	167		2.818		1.102		—		86	
1862	89		1.128		732		232		189	
1863	54		874		534		—		176	
1864	74		717		693		—		199	
1865	78		1.427		703		298		171	
1866	48		913		302		133		120	
1867	108		1.518		536		251		150	
1868	77		891		389		319		95	
1869	83		1.266		258		372		147	
1870	110		2.186		211		378		148	
1871	196		2.176		107		131		166	
1872	36		502		190		548		30	
1873	121		432		447		356		22	
1874	481		4.144		1.278		908		358	
1875	669		16.239		1.156		692		276	
1876	508		17.472		974		462		485	
1877	362		9.443		76		150		51	
1878	400		9.025		1.548		758		97	
1879	734		3.103		1.534		549		141	
1880	329		4.332		197		220		19	

Wartość handlu zagranicznego monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla klas towarowych — *Wert nach den Zolltarifsklassen*[a]											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
	Towary kolonjalne i owoce południowe *Kolonialwaren u. Südfrüchte*	Tytoń i wyroby tytoniowe — *Tabak u. Tabakfabrikate*	Płody polne i ogrodowe — *Garten- u. Feldfrüchte*	Zwierzęta *Tiere*	Produkty zwierzęce *Tierische Produkte*	Tłuszcze i oleje tłuste — *Fette u. fette Oele*	Napoje i potrawy *Getränke u. Esswaren*	Materjały palne i budowlane — *Brenn-, Bau- u. Werkstoffe*	Leki, pachnidła, barwniki, garbniki i pomocnicze środki chemiczne *Arznei, Parfumerie, Farb-, Gärbe- u. chemische Hilfsstoffe*	Metale *Metalle*	Materjały włókiennicze — *Webe- u. Wirkstoffe*	Przędza *Garne*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*											
	Przywóz — *Einfuhr*											
1841—1845	39	—	11	23	306	17	23	2	36	26	196	4
1846—1850	49	—	150	15	205	60	20	1	36	16	283	11
1851—1855	357	—	181	13	306	227	14	5	43	11	1.738	20
1856—1860	306	—	105	13	254	329	8	146	32	9	2.262	17
1861—1865	121	—	144	66	254	146	7	1.638	28	15	2.190	13
1866—1870	53	—	207	124	368	92	2	7.710	19	15	909	10
1871—1875	54	859	1.927	198	275	13	5	9.933	29	2	235	10
1876—1880 a	166	310	743	340	691	104	3	132	31	3	160	907
1876—1880 b	167	271	790	700	933	72	3	129	28	3	173	726
	Wywóz — *Ausfuhr*											
1841—1845	2	—	209	95	40	15	49	78	33	29	42	13
1846—1850	3	—	88	110	37	10	15	71	42	117	63	11
1851—1855	1	20	67	85	52	7	17	91	20	2	125	8
1856—1860	10	—	175	36	27	6	15	1.367	35	15	32	14
1861—1865	29	—	181	30	51	5	34	2.555	48	12	96	8
1866—1870	65	—	402	87	74	11	104	24.803	128	18	69	53
1871—1875	259	—	225	49	52	9	92	9.435	144	2	133	159
1876—1880 a	100	—	492	36	84	10	217	275	112	49	3	84
1876—1880 b	98	—	646	137	87	14	152	346	102	22	3	67
	Przewóz — *Durchfuhr*											
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfuhr*											
1842—1845	30	—	7	3	884	18	6	—	28	—	1.162	6
1846—1850	80	—	15	4	820	8	2	—	48	—	1.027	15
1851—1855	117	—	2	2	583	6	12	1	36	19	564	15
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfuhr*											
1842—1845	318	—	2	35	138	10	65	3	581	12	18	82
1846—1850	534	2	10	56	208	13	102	4	509	45	12	234
1851—1855	970	9	23	23	121	51	80	21	263	20	10	191
	Przewóz w ogólności — *Durchfuhr im Allgemeinen*											
1858—1860	862	4	5	24	71	45	28	—	218	8	1	158
1861—1865	767	5	10	39	61	49	26	—	88	10	1	84
1866—1870	591	3	402	58	50	51	22	1	90	20	12	111
1871—1875	433	3	963	402	159	52	40	8	80	24	33	136
1876—1880	465	1	83	477	121	31	18	12	116	172	13	191

a) zob. s. 296 ods. a, b, c.

b) ogólne sumy dla pięcioleci 1841—45 zostały obliczone na podstawie ogólnych sum rocznych, podanych w „Ausweise". Według naszych przeliczeń wyniki są w kilku wypadkach inne: w l. 1841—45 przywóz 1060 tys. fl. m. k., wywóz 1.539 przewóz wchodowy 2.922, przewóz wychodowy 4521, w l. 1846—50 wywóz 1.464, przewóz wchodowy 2580, przewóz wychodowy

TABLICA 10

Wert des auswärtigen Handels der österreichisch-ungar. Monarchie über Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla klas towarowych — *Wert nach den Zolltarifsklassen* b)										
	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XX.	XXII	—
	Wyroby włókiennicze *Webe u. Wirkwaren*	Wyroby z szczeciny itp., papier i wyroby papierowe — *Waren aus Borsten etc., Papier u. Papierwaren*	Skóra, wyroby skórzane, kuśnierskie itp. *Leder, Leder-, Kürschnerwaren etc.*	Wyroby kościane, drewniane, szklane, kamienne, gliniane *Bein-, Holz-, Glas-, Steinu. Tonwaren*	Wyroby metalowe *Metallwaren*	Środki komunikacji *Land- u. Wasserfahrzeuge*	Instrumenty, maszyny kramarszczyzna *Instrumente, Maschinen u. Kurzwaren*	Przetwory chemiczne, towary farbierskie, tłuste, zapałne—*Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*	Przedmioty literatury i sztuki — *Literarische u Kunstgegenstände*	Odpadki *Abfälle*	Suma ogólna *Gesamtsumme*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*										
	Przywóz — *Einfuhr*										
1841—1845	20	—	205	59	2	—	3	1	1	38	1.118
1846—1850	12	1	194	64	2	—	3	11	2	37	1.172
1851—1855	95	1	83	817	5	1	53	4	5	5	3.984
1856—1860	34	3	29	419	2	—	37	3	1	4	3.921
1861—1865	31	1	9	619	2	—	477	4	2	6	3.935
1866—1870	126	—	7	153	4	—	36	6	7	18	2.204
1871—1875	233	1	3	314	5	—	29	3	22	10	14.231
1876—1880 a	220	2	8	367	3	—	15	8	13	3	4.098
b	246	1	9	351	4	—	8	14	10	9	4.420
	Wywóz — *Ausfuhr*										
1841—1845	163	4	14	57	599	15	16	59	4	3	1.460
1846—1850	169	4	11	105	482	24	24	80	8	—	1.424
1851—1855	693	8	116	141	655	30	188	40	18	—	2.391
1856—1860	666	10	24	370	945	41	315	30	8	—	2.762
1861—1865	621	15	57	274	801	15	571	39	14	—	2.904
1866—1870	894	19	31	184	670	16	996	86	26	1	3.934
1871—1875	1.021	85	98	300	413	13	940	180	62	11	4.291
1876—1880 a	297	45	40	309	346	22	1.100	106	76	13	3.451
b	252	22	42	173	438	22	653	69	57	21	3.325
	Przewóz — *Durchfuhr*										
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfuhr*										
1842—1845	228	—	487	9	7	—	36	9	2	—	2.279
1846—1850	255	—	216	25	5	—	67	2	1	—	2.515
1851—1855	412	1	193	5	14	—	95	7	3	—	2.088
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfuhr*										
1842—1845	2.886	4	24	50	51	—	196	29	6	—	3.623
1846—1850	2.365	3	24	37	50	—	879	53	8	—	5.094
1851—1855	4.122	34	108	350	79	—	1.069	32	27	—	7.603
	Przewóz w ogólności — *Durchfuhr im Allgemeinen*										
1858—1860	5.589	15	124	193	132	—	3.013	44	39	—	10.513
1861—1865	4.403	12	67	128	115	—	1.330	26	87	—	7.305
1866—1870	4.195	22	43	116	194	—	661	65	70	—	6.771
1871—1875	8.252	26	202	323	284	260	1.434	124	90	1	13.321
1876—1880	6.392	47	306	343	626	10	2.100	210	84	2	11.806

5148 tys. fl. m. k. Sumy ogólne dla pięcioleci 1856—60 nie obejmują wartości drzewa (zob. s. 193, ods. 92); po wliczeniu wartości tego towaru wynoszą one w l. 1856—60: przywóz 4.067, wywóz 4.138, przewóz 10.513 tys. guld. w. a.; w l. 1861—65 5.873, 5456 i 7.308; w l. 1866—70: 9.914, 28.737 i 6.777; w l. 1871—57: 14.284, 13.729 i 13.329; w l. 1876—80: 4.230 (według wartości handlowej 4.547), 3.816 (3.452) i 11.820 tys. guld. w. a.

Wartość handlu zagranicznego monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla ważniejszych towarów — *Wert nach den wichtigeren Warengattungen*[a)]										
	I	I	I	I	II	III	III	III	IV	IV	V
	Kawa *Kaffee*	Korzenie *Gewürze*	Herbata *Tee*	Cukier *Zucker*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabakfabrikate*	Zboże i rośliny strączkowe *Getreide u. Hülsenfrüchte*	Mąka i mlewo *Mehl u. Mahlprodukte*	Rośliny i ich części *Pflanzen u. Pflanzenteile*	Ryby *Fische*	Bydło *Vieh*	Skóry i skórki *Felle u. Häute*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*										
	Przywóz — *Einfuhr*										
1787	—	—	—	—	—	9	1	4	—	18	35
1841—1845	—	5	15	4	—	11	1	46	9	21	72
1846—1850	—	4	20	8	—	107	—	32	8	6	66
1851—1855	5	3	157	5	—	114	14	53	6	2	72
1856—1860	3	—	296	1	—	66	—	35	4	8	30
1861—1865	4	1	111	1	—	25	2	116	7	58	77
1866—1870	5	1	46	—	—	88	2	117	6	118	50
1871—1875	19	3	29	—	859	1.807	29	84	19	179	27
1876—1880 a	27	4	84	—	310	128	524	71	113	224	45
1876—1880 b	34	4	78	—	271	238	476	46	151	540	64
	Wywóz — *Ausfuhr*										
1787	—	—	—	—	—	19	—	1	—	27	—
1841—1845	—	—	—	—	—	62	94	20	15	75	8
1846—1850	—	—	—	—	—	36	18	19	19	91	13
1851—1855	—	—	—	—	20	13	32	10	10	70	14
1856—1860	—	—	—	9	—	24	133	15	4	32	3
1861—1865	—	—	—	29	—	45	98	31	—	30	4
1866—1870	—	—	—	65	—	83	299	15	—	87	2
1871—1875	—	—	—	258	—	38	163	17	1	48	3
1876—1880 a	1	—	—	99	—	7	181	272	2	34	3
1876—1880 b	1	—	—	97	—	14	239	346	2	136	3
	Przewóz — *Durchfuhr*										
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfahr*										
1787	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	50
1842—1845	4	1	18[d)]	14	—	2	—	5	1	2	419[h)]
1846—1845	4	2	58	16	—	8	1	6	3	1	421
1851—1855	3	2	97	16	—	—	1	1	2	—	287
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfahr*										
1787	18	—	—	2	—	—	—	—	—	—	13
1842—1845	82[b)]	35[c)]	106[e)]	82[f)]	—	—	—	25	33[g)]	2	92[i)]
1846—1850	84	56	282	107	2	8	—	35	59	3	102
1851—1855	103	57	301	102	9	—	—	13	23	—	58
	Przewóz w ogólności — *Durchfahr im Allgemeinen*										
1856—1860	56	61	678	53	4	—	—	5	24	—	38
1861—1865	89	20	576	68	5	4	—	5	39	—	27
1866—1870	97	22	415	38	3	396	—	4	58	—	22
1871—1875	99	20	286	19	3	890	9	42	63	339	34
1876—1880	53	20	350	8	1	2	7	72	6	468	9

a) podajemy niżej w odsyłaczach ważniejsze granice wyjścia i wejścia w przewozie w latach 1842—55. b) z Prus w latach 1842—45 61, w 1846—50 63, w 1851—55 98 tys. fl. m. k. c) z Prus w latach jw. 20, 41 i 54. d) do Turcji w l. jw. 6, 46 i 92. e) z Prus 103, 280, 300. f) z Prus 83, 106, 102. g) z Prus 31, 49, 21. h) do Prus 384, 395, 274. i) z Prus 28, 71, 32.

TABLICA 11

Wert des auswärtigen Handels der österreichisch-ungar. Monarchie über Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla ważniejszych towarów — *Wert nach den wichtigeren Warengattungen*												
	V	V	VI	VII	VIII	IX	IX	IX	X	XI	XI	XI	XI
	Włosie, szczecina, pierze *Haare, Borsten, Federn*	Miód, wosk, ser *Honig, Wachs, Käse*	Tłuszcze — *Fette*	Napoje alkoholowe *Gestige gebrannte Flüssigkeiten*	Drzewo *Holz*	Materjały lekarskie i perfumerskie — *Arznei- u. Parfumeriestoffe*	Pomocnicze środki chemiczne *Chemische Hilfsstoffe*	Barwniki i garbniki *Farb- u. Garbestoffe*	Żelazo *Eisen*	Bawełna *Baumwolle*	Len i konopie *Flachs u. Hanf*	Wełna *Schafwolle*	Jedwab *Seide*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*												
	Przywóz — *Einfuhr*												
1787	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—
1841—1845	114	120	15	18	2	4	—	13	—	1	—	195	—
1846—1850	72	63	59	17	1	5	2	16	—	3	—	280	—
1851—1855	223	14	188	8	5	3	—	13	—	5	32	1.700	—
1856—1860	220	4	320	6	146	3	20	8	2	3	78	2.181	—
1861—1865	176	1	137	6	1.638	1	1	22	—	6	328	1.856	—
1866—1870	317	1	80	—	7.710	—	3	9	—	9	236	665	—
1871—1875	243	1	11	4	9.933	1	—	19	1	2	70	163	1
1876—1880 a	609	13	104	3	132	—	1	19	1	—	61	98	—
1876—1880 b	836	7	72	3	127	—	1	17	1	—	52	120	—
	Wywóz — *Ausfuhr*												
1787	—	11	1	26	18	—	—	2	—	—	—	—	—
1841—1845	7	12	7	28	62	2	22	1	4	—	8	4	30
1846—1850	11	13	4	1	57	4	20	1	12	—	1	4	58
1851—1855	28	5	3	1	79	3	20	2	1	42	—	9	48
1856—1860	11	9	—	8	1.367	4	24	4	11	5	—	32	—
1861—1865	21	17	—	16	2.555	5	36	2	3	60	—	34	—
1866—1870	5	61	5	83	24.790	49	49	25	11	52	11	5	1
1871—1875	23	25	3	64	9.435	24	51	9	1	20	11	56	14
1876—1880 a	54	22	10	204	275	—	84	2	47	1	—	—	2
1876—1880 b	56	23	14	144	330	—	82	1	20	—	—	—	2
	Przewóz — *Durchfuhr*												
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfuhr*												
1787	6	258	18	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—
1842—1845	95 j)	362 k)	6	4	—	8	1	5	—	—	1	1.160 m)	1
1846—1850	109	283	8	1	—	4	1	7	—	—	5	1.022	—
1851—1855	220	49	19	9	—	33	—	3	—	—	—	558	—
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfuhr*												
1787	—	18	2	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—
1842—1845	18	28	8	25	—	281 l)	12	273 n)	—	3	—	14	1
1846—1850	27	28	6	38	—	268	13	224	—	1	—	2	1
1851—1855	29	32	4	31	—	122	2	139	1	4	—	3	3
	Przewóz w ogólności — *Durchfuhr im Allgemeinen*												
1856—1860	16	17	18	11	—	115	4	95	3	—	—	—	1
1861—1865	12	22	21	8	—	73	3	10	4	—	—	—	—
1866—1870	9	19	15	6	—	63	5	21	19	10	—	—	2
1871—1875	117	8	15	12	8	33	1	22	24	18	11	—	3
1876—1880	105	7	31	2	12	10	67	12	166	1	1	7	4

j) do Prus w latach 1842—45 85, w 1846—50 96, w 1851—55 201. k) do Niemiec Południowych w l. jw. 121, 59, 1; do Turcji 20, 82 i 30; na illiryjskie wybrzeże 191, 128, 5. l) z Prus 242, 185, 117. m) do Prus 1.079, 975 i 558; do Krakowa w latach 1842—45 61, w latach 1846—47 I kw. (por. s. 253) 95. n) z Prus w l. 1842—45 236, w 1846—50 196, w 1851—55 127.

Wartość handlu zagranicznego monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla ważniejszych towarów — *Wert nach den wichtigeren Warengattungen*										
	XII	XII	XII	XIII	XIII	XIII	XIII	XIII	XIV	XV	XVI
	Przędza bawełniana *Baumwollgarn*	Przędza lniana *Leinengarn*	Przędza wełniana *Wollengarn*	Wyroby bawełniane *Baumwollwaren*	Wyroby płócienne *Leinenwaren*	Wyroby wełniane *Wollenwaren*	Wyroby jedwabne *Seidenwaren*	Ubrania i stroje *Kleidungen u. Putzwaren*	Papier i wyroby papierowe *Papier u. Papierwaren*	Skóra i wyroby skórzane *Leder u. Lederwaren*	Szkło i wyroby szklane *Glas u. Glaswaren*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*										
	Przywóz — *Einfuhr*										
1787	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—
1841—1845	4	—	—	3	—	17	—	—	—	201	—
1845—1850	20	—	—	4	—	8	—	—	1	193	—
1851—1855	17	—	—	42	—	32	5	2	—	74	—
1856—1860	12	4	—	14	—	12	5	3	2	23	—
1861—1865	13	—	—	5	1	19	6	—	—	6	—
1866—1870	10	—	—	36	3	79	4	1	—	6	—
1871—1875	9	—	1	60	28	130	13	1	1	2	4
1876—1880 a	11	—	896	71	36	51	55	7	2	3	3
1876—1880 b	9	—	717	36	33	46	25	6	1	3	1
	Wywóz — *Ausfuhr*										
1787	—	—	1	—	60	14	6	2	—	—	6
1841—1845	3	4	6	6	83	34	36	3	3	11	36
1846—1850	2	4	5	16	69	36	40	8	4	9	74
1851—1855	3	1	1	11	50	70	40	54	5	112	72
1856—1860	3	11	—	4	579	28	18	37	10	23	259
1861—1865	4	2	2	2	393	137	6	84	15	56	236
1866—1870	3	21	29	50	558	160	31	95	18	31	112
1871—1875	3	126	30	138	288	174	108	113	84	98	224
1876—1880 a	9	1	74	58	55	101	26	57	39	36	191
1876—1880 b	7	1	59	29	51	111	12	49	19	41	66
	Przewóz — *Durchfuhr*										
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfuhr*										
1787	—	—	—	4	1	2	2	—	—	—	—
1842—1845	3	—	—	111 b)	2	67 e)	17	31	—	469 i)	2
1846—1850	12	1	—	95	3	79	21	57	—	209	1
1851—1855	11	3	1	134	16	82	90	90	1	181	1
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfuhr*										
1787	1	—	—	—	—	4	6	—	—	—	—
1842—1845	61 a)	11	5	1.084 c)	83 d)	822 f)	851 g)	46 h)	4	24 j)	7
1846—1850	211	11	8	831	65	604	803	62	3	17	21
1851—1855	166	13	12	1.890	154	666	1.201	211	12	102	28
	Przewóz w ogólności — *Durchfuhr im Allgemeinen*										
1858—1860	140	10	8	2.648	124	1.106	1.047	664	13	118	68
1861—1865	76	5	3	1.607	114	1.407	729	546	11	63	60
1866—1870	30	4	77	1.774	204	1.608	417	192	12	42	77
1871—1875	11	7	118	3.090	652	3.058	654	798	24	201	102
1876—1880	25	8	158	1.819	1.714	1.760	237	862	40	294	151

a) z Prus 60, 208, 166. b) do Królestwa Polskiego 81, 37, 14; do Turcji 14, 50, 55. c) z Niemiec Południowych 69, 2, 21; z Saksonji 402, —, 9; z Prus 577, 821, 1.842. d) z Prus 51, 49, 141. e) do Turcji 10, 53, 64. f) z Niemiec Południowych 60, 11, 8; z Saksonji 263, —, 1; g) z Niemiec Południowych 132, 48, 140; z Saksonji 333, 3, 78; z Prus 264, 668, 972; z Krakowa w latach 1842—45 118, w latach 1846—1847 I kw. (por. s. 253) 255. h) z Prus w latach 1842—45 8, w 1846—50 44, w 1851—55 181. i) na illiryjskie wybrzeże w latach jw. 389, 172, 119. j) z Prus w l. jw. 6, 10, 92.

Wert des auswärtigen Handels der österreichisch-ungar. Monarchie über Brody.

Lata *Jahre*	Wartość dla ważniejszych towarów — *Wert nach den wichtigeren Warengattungen*											
	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XIX	XIX	XIX	XX	XX	XXI	—
	Wyroby drewniane *Holzwaren*	Wyroby kamienne *Steinwaren*	Wyroby żelazne *Eisenwaren*	Wyroby metalowe (bez żelaznych) *Metallwaren (ohne Eisenwaren)*	Powozy i sanie *Personenwagen u. Schlitten*	Instrumenty *Instrumente*	Maszyny *Maschinen*	Kramarszczyzna *Kurzwaren*	Przetwory chemiczne i towary farbierskie *Chemische Produkte u. Farbwaren*	Towary zapałne *Zündwaren*	Książki, obrazy, muzykalja *Bücher, Bilder, Musikalien*	Innne towary *Andere Warengattungen*
	w tysiącach guldenów — *in Tausenden von Gulden*											
	Przywóz — *Einfuhr*											
1787	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	136
1841—1845	1	23	1	1	—	—	—	2	—	—	1	127
1846—1850	2	19	1	1	—	—	—	3	—	—	2	128
1851—1855	2	813	—	3	1	—	—	53	2	—	5	316
1856—1860	2	417	1	1	—	1	—	36	2	—	1	57
1861—1865	1	617	1	1	—	—	—	477	3	—	2	47
1866—1870	2	151	3	1	—	—	3	33	4	—	7	45
1871—1875	7	303	2	1	—	—	4	25	3	—	22	46
1876—1880 a	5	359	3	—	—	—	2	13	2	—	13	127
1876—1880 b	3	347	4	—	—	—	2	6	1	—	10	167
	Wywóz — *Ausfuhr*											
1787	—	5	34	—	—	—	—	3	5	1	—	19
1841—1845	6	10	595	4	15	7	2	7	58	—	4	147
1846—1850	—	26	478	4	24	13	2	9	80	—	8	171
1851—1855	13	36	620	2	30	113	4	54	35	2	18	171
1856—1860	106	—	944	1	41	36	55	224	23	2	8	39
1861—1865	32	2	799	2	15	29	72	470	21	9	14	69
1866—1870	65	3	647	23	16	24	48	924	42	8	26	99
1871—1875	67	3	408	5	13	34	133	773	126	25	62	102
1876—1880 a	58	55	331	15	22	39	293	768	43	54	76	114
1876—1880 b	34	52	415	23	22	20	232	401	14	36	57	148
	Przewóz — *Durchfuhr*											
	Przewóz wchodowy — *Eintritts-Durchfuhr*											
1787	—	1	—	—	—	—	—	2	5	—	—	200
1842—1845	1	2	7	—	—	—	5	31	8	—	2	62
1846—1850	2	—	3	2	—	—	—	67	2	—	1	62
1851—1855	—	4	8	5	—	2	6	87	2	—	3	95
	Przewóz wychodowy — *Austritts-Durchfuhr*											
1787	—	2	6	—	—	—	—	4	7	—	—	19
1842—1845	14	8k)	47l)	4	—	11	20m)	165n)	29	—	6	99
1846—1850	14	2	45	3	—	10	520	349	20	—	8	234
1851—1855	28	210	53	13	—	38	143	888	24	—	27	690
	Przewóz w ogólności — *Durchfuhr im Allgemeinen*											
1856—1860	40	—	109	23	—	101	228	2.684	40	—	39	163
1861—1865	26	—	103	12	—	55	70	1.205	23	—	87	120
1866—1870	26	—	181	13	—	51	68	542	63	—	70	103
1871—1875	204	—	253	31	260	181	235	1.018	116	1	90	167
1876—1880	178	—	506	120	10	280	434	1.386	203	—	84	144

k) z Włoch w l. 1842—45 —, w l. 1846—50 —, w l. 1851—55 106. l) z Prus w l. jw. 24, 42, 51. m) z Prus 10, 513, 141. n) z Południowych Niemiec 48, 28, 144; z Prus 63, 275, 774.

Ruch towarowy między Brodami a Rosją.

TABLICA 12

Rok — *Jahr*	Ilość w ogólności i dla kierunków handlu — *Menge im Allgemeinen u. nach den Handelsrichtungen*												
	W ogólności — *Im Allgemeinen*					Z Rosji — *Aus Russland*					Do Rosji *Nach Russland*		
	q	hl	s	kóp	par	q	hl	s	kóp	par	q	hl	s
1854	173.862	87	2.131	—	—	152.388	87	473	—	—	21.474	—	1.658
1855	128.960	36	4.245	—	300	97.675	36	252	—	300	31.285	—	3.993
1856	137.094	—	8.406	—	650	107.268	—	771	—	650	29.826	—	7.635
1857	75.273	62.774	28.474	—	25	44.412	62.774	20.146	—	24	30.861	—	8.328
1858	67.817	107.375	8.265	—	321	31.307	107.375	2.175	—	321	36.510	—	6.090
1859	81.416	135.085	5.740	—	223	44.704	135.085	1.457	—	223	36.712	—	4.283
1860	81.172	43.201	102.672	40	62	47.454	43.201	2.672	40	62	33.718	—	100.000
1861	71.312	66.075	158.711	—	560	34.741	66.057	8.276	—	560	36.571	18	150.435
1862	66.969	58.007	17.866	—	516	33.699	57.398	6.695	—	516	33.270	609	11.171
1863	71.347	32.569	9.995	—	90	42.446	32.569	4.478	—	96	28.901	—	5.517
1864	88.748	38.005	23.804	—	—	55.361	37.992	11.700	—	—	33.387	13	12.104
1865	65.287	131.566	52.823	11.286	— a)	38.382	131.566	45.186	11.286	— a)	26.905	—	7.637
1866	53.008	134.920	33.200	1.420	40b)	26.729	139.914	30.150	1.420	40b)	26 279	6	3.050
1867	60.921	151.545	32.270	—	160c)	23.231	151.539	28.950	—	160c)	37.690	6	3.320
1868	44.825	99.533	87.997	—	610d)	18.108	99.227	83.706	—	610d)	26.717	306	4.291
1869	44.553	40.392	32.854	1.750	1.100e)	15.827	37.987	31.410	1.750	1.100e)	28.726	2.405	1.444
1870	55.808	286.061	177.140	3.120	580f)	23.243	286.004	175.420	3.120	580f)	32.565	57	1.720
1871	52.130	370.369	41.418	4.480	280	15.585	361.534	38.886	4.480	280	36.545	8.835	2.532
1872	34.048	158.767	28.076	6.035	180	10.219	158.759	26.170	6.035	180	23.829	8	1.906
1873	19.738	115.257	35.271	4.360	—	7.258	114.912	35.265	4.360	—	12.480i)	345	6
1874	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	9.360	170.046	34.383	20.974	—	. . .	. . .	. . .
1875	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	5.120	170.017	12.472	6.300	—	. . .	. . .	. . .
1876	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	195.442	—	8.457	—	—	. . .	. . .	. . .
1877	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	59.308	—	15.047	—	—	. . .	. . .	. . .
1878	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	117.787	—	59.650	150.090	— g)	. . .	. . .	. . .
1879	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	106.935	—	12.561	—	—	. . .	. . .	. . .
1880	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	31.495	—	22.616	30.000	— h)	. . .	. . .	. . .

a) oraz 125 beczek. b) oraz 100 beczek. c) oraz 180 beczek. d) oraz 750 fur, 9 sążni, 860 worków, 160 beczek. e) oraz 1.720 fur, 150 sążni 1.430 worków, 90 beczek. f) oraz 1.700 fur, 104 worków, 130 beczek. g) oraz 104 worków. h) oraz 2.052 worków. i) Sprawozdania Izby nie podają od r. 1873 danych dla dostaw idących z Brodów do Rosji; ponieważ od tego czasu ruch towarowy odbywa się koleją Karola Ludwika.

Warenverkehr zwischen Brody und Russland.

TABLICA 13

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*											
		I	II	III		IV		V			VI	VII	
		Towary kolonjalne i owoce południowe *Kolonialwaren u. Südfrüchte*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabak-Fabrikate*	Płody polne i ogrodowe *Garten- u. Feld-Früchte*		Zwierzęta *Tiere*		Produkty zwierzęce *Tierische Produkte*			Tłuszcze i oleje tłuste *Fette u. fette Oele*	Napoje i potrawy *Getränke u. Esswaren*	
		q	q	q	hl	q	s	q	kóp	s	q	q	hl
Z Rosji — *Aus Russland*	1854	—	—	99.877	—	—	73	5.977	—	400	7.060	—	87
	1855	2	—	13.977	—	215	—	9.656	—	252	17.128	—	36
	1856	—	—	47.993	—	148	316	8.322	—	455	20.504	2	—
	1857	—	—	1.903	62.774	516	315	5.119	—	19.831	4.223	—	—
	1858	3	—	3.234	106.300	858	248	5.420	—	1.927	8.478	—	1.075
	1859	—	—	1.355	131.543	622	109	4.640	—	1.348	7.489	—	3.542
	1860	—	—	1.382	41.713	790	539	6.474	40	2.133	4.138	—	1.488
	1861	—	—	3.601	65.412	388	320	3.158	—	7.956	1.466	—	645
	1862	—	—	2.205	57.398	707	625	3.834	—	6.070	3.745	—	—
	1863	—	—	1.689	32.569	679	2.628	5.250	—	1.850	4.071	—	—
	1864	—	—	1.481	35.623	1.748	6.179	5.789	—	5.299	8.882	—	2.369
	1865	—	—	1.326	130.061	1 364	42.061	5.617	11.286	3.125	3.942	—	1.505
	1866	—	—	1.507	137.129	1.500	26.540	5.510	1.420	3.610	4.582	5	185
	1867	—	—	2.110	149.604	1.206	22.720	3.761	—	6.230	4.270	5	134
	1868	—	—	1.566	97.865	955	17.350	3.940	—	66.356	1.3[illegible]7	—	53
	1869	—	—	1.995	36.978	920	18.560	4.075	1.750	12.850	775	—	—
	1870	—	—	2.195	285.227	970	38.160	11.340	3.120	8.860	655	—	199
	1871	3	—	1.1[illegible]5	361.534	1.320	29.016	4.431	4.480	9.870	607	—	—
	1872	6	—	564	158.751	1.399	22.520	3.839	6.035	3.650	25	—	8
	1873	—	—	107	114.912	1.050	31.958	3.294	4.360	3.307	18	—	—
	1874	3	—	410	170.046	1.359	34.313	4.653	20.994	70	81	—	—
	1875	—	—	122	170.017	1.508	12.137	2.322	6.300	335	53	—	—
	1876	—	—	190.863	—	285	8.457	572	—	—	—	—	—
	1877	—	—	56.570	—	153	15.047	—	—	—	—	—	—
	1878	—	—	111.723	—	75	59.650	420	150.090	—	—	—	—
	1879	—	—	102.717	—	158	12.561	1.970	—	—	—	—	—
	1880	—	—	26.444	—	730	22.616	2.455	30.000	—	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	2.676	73	104	—	98	48	110	—	—	—	806	—
	1855	9.864	62	51	—	90	78	322	—	—	—	2.118	—
	1856	6.136	202	192	—	300	12	272	—	—	—	2.672	—
	1857	4.302	54	30	—	278	1.058	142	—	—	38	1.442	—
	1858	3.512	26	279	—	472	391	205	—	—	300	636	—
	1859	4.162	25	192	—	295	149	231	—	—	202	758	—
	1860	4.337	—	374	—	275	256	209	—	—	228	473	—
	1861	3.267	10	538	18	119	305	207	—	—	142	442	—
	1862	4.651	32	329	609	733	127	158	—	120	268	523	—
	1863	2.464	23	694	—	2.750	104	306	—	—	444	629	—
	1864	5.338	—	1.053	13	1.118	242	80	—	—	319	675	—
	1865	4.744	14	1.253	—	216	223	277	—	—	108	399	—
	1866	2.360	—	2.890	—	720	430	5	—	2.160	95	275	6
	1867	3.685	10	355	—	1.595	30	35	—	2.440	70	310	6
	1868	3.850	9	395	295	1.180	351	55	—	—	50	230	11
	1869	3.290	27	230	2.084	2.280	4	20	—	—	60	251	321
	1870	2.460	13	440	—	5.965	—	35	—	—	70	230	57
	1871	3.709	44	1.1[illegible]5	—	1.038	12	563	—	—	231	276	8.835
	1872	2.512	1	500	—	1.281	—	7	—	—	274	511	8
	1873	1.272	4	20	—	258	—	125	—	—	72	302	345

Ruch towarowy między Brodami a Rosją.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*											
		VIII			IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV		XVI
		Materjały palne i budowlane *Brenn-, Bau- u. Werkstoffe*			Leki, pachnidła, barwniki i tp. *Arznei-, Parfümerie-, Farbstoffe etc.*	Metale *Metalle*	Materjały włókiennicze *Webe- u. Wirkstoffe*	Przędza *Garne*	Wyroby włókiennicze *Webe u. Wirkstoffe*	Wyroby z szczeciny itp., papier i wyroby papier. *Waren aus Borsten etc. Papier u. Papierwaren*	Skóra, wyroby skórzane, kuśnierskie itp. *Leder, Leder- u. Kürschnerwaren*		Wyroby kościane, szkl., drewn., kamien. i glin. *Bein-, Glas-, Holz-, Stein- u. Tonwaren*
		q	s	fur	q	q	q	q	q	q	q	par	q
Z Rosji — *Von Russland*	1854	—	—	—	1.321	—	37.043	—	24	—	185	—	—
	1855	—	—	—	1.790	—	51.745	—	—	—	693	300	—
	1856	—	—	—	2.244	—	26.925	—	—	—	822	650	22
	1857	—	—	—	1.582	42	29.042	—	—	2	690	25	—
	1858	—	—	—	1.132	86	11.418	—	1	5	561	321	4
	1859	—	—	—	545	9	29.576	—	—	—	362	223	1
	1860	—	—	—	428	15	33.920	—	—	—	221	62	4
	1861	—	—	—	648	—	25.179	—	—	—	270	560	—
	1862	—	—	—	1.052	—	21.772	—	—	—	300	516	—
	1863	—	—	—	1.966	—	28.525	—	—	—	186	90	—
	1864	—	220	—	2.756	—	34.326	—	2b)	—	129	—	1
	1865	—	—	—	1.798	—	23.202	—	—	—	104	—	—
	1866	—	—	—	2.305	—	11.265	—	—	—	30	40	15
	1867	—	—	—	2.435	—	9.395	—	13	—	5	160	10
	1868	—	—	750a)	2.115	—	8.090	—	—	—	30	610	—
	1869	—	—	1.720a)	2.650	—	5.060	—	—	—	250	1.100	—
	1870	—	128.400	1.700a)	2.821	—	4.290	—	—	—	85	580	—
	1871	—	—	—	2.514	—	5.150	—	—	—	4	280	—
	1872	—	—	—	1.476	—	2.086	—	—	—	3	180	—
	1873	—	—	—	881	—	1.410	—	—	—	—	—	—
	1874	—	—	—	1.196	—	1.014	—	—	—	—	—	—
	1875	—	—	—	674	—	198	—	—	—	—	—	—
	1876	—	—	—	2.980	—	—	—	—	—	—	—	—
	1877	—	—	—	2.326	—	190	—	—	—	—	—	—
	1878	—	—	—	60	—	259	—	—	—	—	—	—
	1879	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1880	—	—	—a)	—	—	398	—	—	—	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	12	—	—	425	200	912	171	1.524	8	1	—	467
	1855	3	—	—	815	557	1.299	294	1.717	28	5	—	489
	1856	23	—	—	710	112	1.140	802	2.101	28	73	—	774
	1857	48	—	—	808	116	478	592	1.267	—	8	—	1.436
	1858	40	—	—	1.066	112	240	558	2.241	—	63	—	2.541
	1859	80	—	—	932	70	74	246	2.323	38	36	—	2.974
	1860	222	93.704	—	708	13	15	395	2.041	30	22	—	3.044
	1861	434	146.102	—	473	8	26	304	1.952	220	—	—	2.363
	1862	284	5.849	—	2.817	52	216	178	2.284	11	28	—	2.502
	1863	156	—	—	2.054	10	254	—	1.223	3	—	—	1.636
	1864	356	6.600	—	2.802	—	226	—	3.989	5	31	—	2.104
	1865	101	2.500	—	2.814	—	562	—	828	18	5	—	1.227
	1866	900	—	—	1.957	10	360	1	407	—	—	—	631
	1867	225	—	—	6.910	10	310	85	1.040	—	—	—	841
	1868	400	1.000	—	5.580	10	610	10	1.735	50	—	—	1.126
	1869	110	—	—	5.150	—	480	15	1.332	125	—	—	961
	1870	20	—	—	10.500	—	460	25	1.590	45	—	—	935
	1871	1.625	—	—	12.401	—	811	19	1.563	400	—	—	836
	1872	2.142	—	—	9.883	—	504	19	2.618	46	—	—	459
	1873	892	—	—	3.239	—	121	—	815	5	—	—	297

a) prócz tego w 1868 9 sążni i 860 worków, 1869 150 sążni i 1.430 worków, w 1870 460 worków, 1878 104 worków, 1880 2.052 worków. b) ilość w s.

Warenverkehr zwischen Brody und Russland.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen*									
		XVII	XVIII	XIX		XX	XXI	XXII			—
		Wyroby metalowe *Metallwaren*	Środki komunikacji *Land- u. Wasserfahrzeuge*	Instrumenty, maszyny, kramarszczyzna *Instrumente, Maschinen, Kurzwaren*		Produkty chemiczne, towary farbierskie, tłuste zapalne itp. *Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*	Przetwory chemiczne towary farbierskie, tłuste i zapalne *Chemische Produkte, Farb-, Fett- u. Zündwaren*	Odpadki *Abfälle*			Towary nieoznaczone *Waren ohne nähere Bestimmung der Gattung*
		q	s	q	s	q	q	q	beczek	hl	q
Z Rosji — *Von Russland*	1854	16	—	—	—	738	—	147	—	—	—
	1855	696	—	—	—	1.184	—	587	—	—	2
	1856	100	—	—	—	162	—	20	—	—	4
	1857	—	—	—	—	1.293	—	—	—	—	—
	1858	4	—	1	—	102	—	—	—	—	—
	1859	9	—	—	—	96	—	—	—	—	—
	1860	30	—	—	—	52	—	—	—	—	—
	1861	15	—	—	—	16	—	—	—	—	—
	1862	8	—	—	—	76	—	—	—	—	—
	1863	9	—	—	—	18	—	53	—	—	—
	1864	20	—	—	—	79	—	150	—	—	—
	1865	—	—	—	—	30	—	999	125	—	—
	1866	—	—	—	—	10	—	—	100	2.600	—
	1867	15	—	—	—	6	—	—	180	1.801	—
	1868	10	—	—	—	5	—	—	160	1.309	—
	1869	2	—	—	—	5	—	95	90	1.009	—
	1870	—	—	—	—	—	2	885	130	578	—
	1871	—	—	—	—	—	—	360	—	—	—
	1872	3	—	—	—	10	—	808	—	412	—
	1873	—	—	—	—	—	—	498	—	71	—
	1874	—	—	—	—	—	—	644	—	301	—
	1875	—	—	—	—	—	—	243	—	520	—
	1876	—	—	—	—	—	—	742	—	—	—
	1877	—	—	—	—	—	—	69	—	—	—
	1878	—	—	—	—	—	—	5.250	—	—	—
	1879	—	—	—	—	—	—	2.090	—	—	—
	1880	—	—	—	—	—	—	1.468	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	10.048	41	2.276	1.569	897	51	135	—	—	480
	1855	7.293	11	2.849	3.904	2.440	47	25	—	—	917
	1856	7.525	13	3.070	7.619	2.097	60	—	—	—	1.537
	1857	14.369	34	4.050	7.236	492	97	—	—	—	804
	1858	15.812	25	7.278	5.674	478	104	50	—	—	497
	1859	18 067	29	4.632	4.105	812	77	120	—	—	366
	1860	14.375	8	5.621	6.032	804	—	148	—	—	384
	1861	14.985	27	9.454	4.001	951	122	330	—	—	224
	1862	12.884	5	4.184	5.070	800	196	65	—	—	75
	1863	10.851	5	3.508	5.408	1.375	110	225	—	—	186
	1864	10.964	3	3.067	5.259	992	6	37	—	—	225
	1865	9 535	3	3.782	4.911	588	80	218	—	—	136
	1866	10.055	30	5.120	430	314	21	100	—	—	52
	1867	13.475	60	8.264	790	255	59	60	—	—	96
	1868	6.175	50	4.864	2.890	270	12	—	—	—	106
	1869	8.780	50	5.291	1.390	257	—	—	—	—	67
	1870	4.755	60	4.599	1.660	225	2	160	—	—	36
	1871	5.079	377	5.930	2.143	535	—	210	—	—	77
	1872	1.980	1	551	1.905	541	—	—	—	—	—
	1873	2.219	—	2.155	6	614	—	30	—	—	—

Ruch towarowy między Brodami a Rosją.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*										
		I	I	I	II	III		III		III		IV
		Towary kolonjalne korzenne *Kolonial- u. Spezereiwaren*	Herbata *Tee*	Cukier *Zucker*	Tytoń i wyroby tytoniowe *Tabak u. Tabakfabrikate*	Zboże i rośliny strączkowe *Getreide- u. Hülsenfrüchte*		Mąka *Mehl*		Rośliny i ich części *Pflanzen u. Pflanzenteile*		Ryby *Fische*
		q	q	q	q	q	hl	q	hl	q	hl	q
Z Rosji — *Von Russland*	1854	—	—	—	—	88.806	—	9.890	—	1.122	—	—
	1855	—	—	—	—	11.003	—	1.750	—	1.059	—	215
	1856	—	—	—	—	34.203	—	11.560	—	1.966	—	148
	1857	—	—	—	—	—	36.284	—	26.490	1.895	—	516
	1858	—	3	—	—	—	80.855	—	25.445	3.149	—	858
	1859	—	—	—	—	—	93.602	—	37.941	1.287	—	622
	1860	—	—	—	—	—	20.686	—	21.027	1.280	—	790
	1861	—	—	—	—	—	47.594	—	17.818	3.599	—	388
	1862	—	—	—	—	—	33.434	—	23.964	2.202	—	707
	1863	—	—	—	—	—	6.882	—	22.257	1.689	3.430	679
	1864	—	—	—	—	—	24.682	—	9.670	1.481	1.271	1.748
	1865	—	—	—	—	—	78.429	—	33.396	1.326	18.236	1.364
	1866	—	—	—	—	—	84.348	—	46.220	1.492	6.549	1.500
	1867	—	—	—	—	—	110.990	—	35.810	1.990	2.779	1.206
	1868	—	—	—	—	—	76.421	—	20.680	1.501	764	645
	1869	—	—	—	—	—	23.605	—	9.930	1.995	3.443	920
	1870	—	—	—	—	—	273.776	—	7.400	2.195	4.051	970
	1871	—	3	—	—	—	345.880	—	9.286	1.195	6.368	1.320
	1872	—	6	—	—	—	142.990	—	13.983	564	1.778	1.399
	1873	—	—	—	—	—	98.111	—	15.663	107	1.138	1.050
	1874	—	3	—	—	—	154.582	—	15.132	410	332	1.359
	1875	—	—	—	—	—	168.848	—	1.134	122	35	1.508
	1876	—	—	—	—	190.150	—	625	—	88	—	285
	1877	—	—	—	—	55.700	—	870	—	—	—	153
	1878	—	—	—	—	99.198	—	12.500	—	25	—	75
	1879	—	—	—	—	102.693	—	24	—	—	—	158
	1880	—	—	—	—	23.234	—	3.110	—	100	—	730
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	2.498	—	36	73	—	—	—	—	104	—	98
	1855	8.858	—	209	62	—	—	—	—	51	—	90
	1856	4.996	—	636	202	—	—	—	—	192	—	300
	1857	4.087	—	—	54	—	—	—	—	30	—	278
	1858	3.392	—	—	26	—	—	—	—	279	—	472
	1859	4.076	—	—	25	—	—	—	—	192	—	295
	1860	3.816	—	—	—	—	—	—	—	374	—	275
	1861	3.125	—	—	10	—	—	—	18	538	—	119
	1862	2.858	1.603	—	32	—	609	—	—	329	—	733
	1863	2.284	—	—	23	—	—	—	—	694	—	2.750
	1864	3.644	1.580	—	—	—	13	—	—	1.053	—	1.118
	1865	3.878	754	—	14	—	—	—	—	1.253	—	216
	1866	2.140	175	—	—	—	—	—	—	2.890	—	720
	1867	3.130	495	—	10	—	—	—	—	355	—	1.490
	1868	3.120	365	—	9	—	221	—	—	395	—	1.175
	1869	2.815	315	—	27	—	1.439	—	—	230	—	2.280
	1870	2.335	10	—	13	—	—	—	—	440	—	5.930
	1871	3.495	80	—	44	—	—	—	—	628	—	1.038
	1872	2.359	85	—	1	—	—	—	—	260	—	1.281
	1873	1.224	44	—	4	—	—	—	—	25	—	258

TABLICA 14

Warenverkehr zwischen Brody und Russland.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*													
		IV		V		V	V	VI	VII		VIII		IX	IX	X
		Bydło *Vieh*		Skóry i skórki *Felle u. Häute*		Włosie, szczecina, pierze *Haare, Borsten, Federn*	Miód, wosk, ser *Honig, Wachs, Käse*	Tłuszcze *Fette*	Napoje alkoholowe *Gebrannte Flüssigkeiten*		Drzewo *Holz*		Materjały lekarskie i perfumerskie *Arznei. u. Parfümeriestoffe*	Pomocnicze środki chemiczne *Chemische Hilfstoffe*	Żelazo *Eisen*
		s	q	q	s	q	q	q	q	hl	q	fur	q	q	q
Z Rosji — *Von Russland*	1854	73	—	3.646	400	1.919	412	7.060	—	87	—	—	11	—	—
	1855	—	—	1.932	252	4.007	3.717	17.128	—	36	—	—	40	60	—
	1856	316	—	2.532	455	2.919	2.871	20.504	2	—	—	—	19	—	—
	1857	315	—	1.421	19.831	3.294	404	3.495	—	—	—	—	138	—	42
	1858	248	—	1.846	1.927	3.000	574	8.140	—	1.075	—	—	85	2	86
	1859	109	—	1.752	1.348	2.292	596	6.853	—	3.542	—	—	240	—	9
	1860	154	—	1.373	2.133	5.039	62	4.113	—	1.488	—	—	128	—	7
	1861	52	—	755	7.956	2.356	47	1.448	—	645	—	—	108	292	—
	1862	205	—	76	6.070	3.503	255	3.619	—	—	—	—	518	218	—
	1863	2.628	—	1.976	1.850	3.168	106	4.066	—	—	—	—	50	1.362	—
	1864	6.179	—	914	5.299	4.787	88	6.878	—	2.369	—	—	286	1.668	—
	1865	42.056	—	1.522	3.125	4.032	63	3.674	—	1.505	—	—	168	1.053	—
	1866	25.750	—	1.245	3.610	4.200	65	3.017	5	185	—	—	140	955	—
	1867	22.360	—	1.015	6.230	2.730	16	3.660	5	134	—	—	215	905	—
	1868	16.820	—	905	66.356	3.015	20	1.297	—	53	—	750c)	125	470	—
	1869	17.250	—	760	12.850	3.220	95	760	—	—	—	1.620c)	120	595	—
	1870	37.720	—	8.130	8.860	3.145	65	600	—	199	128.400a)	1.700	51	665	—
	1871	29.016	—	988	9.870	3.425	18	596	—	—	—	—	124	614	—
	1872	22.520	—	229	3.650	3.516	94	25	—	8	—	—	28	642	—
	1873	30.498	—	176	3.307	3.111	7	—	—	—	—	—	95	150	—
	1874	33.917	—	666	70	3.987	—	—	—	—	—	—	4	16	—
	1875	12.137	—	133	335	2.189	—	5	—	—	—	—	56	78	—
	1876	8.457	—	—	—	572	—	—	—	—	—	—	—	350	—
	1877	15.047	—	120	—	—	—	—	—	—	—	—	—	195	—
	1878	39.350	—	4.700	—	420	—	—	—	—	—	2.000	—	20	—
	1879	12.561	—	—	—	1.970	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1880	1.874	—	288	—	2.455	—	—	—	—	—	1.200	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	48	—	50	—	—	60	—	242	—	—	—	—	248	—
	1855	78	—	51	—	—	271	—	594	—	—	—	—	766	—
	1856	12	—	34	—	—	238	—	632	—	—	—	—	662	—
	1857	1.058	—	30	—	—	112	38	300	—	—	—	—	782	—
	1858	391	—	100	—	—	105	134	136	—	—	—	—	1.064	—
	1859	149	—	141	—	—	90	72	234	—	—	—	—	888	—
	1860	256	—	106	—	—	103	62	95	—	49.200a)	—	—	654	—
	1861	305	—	124	—	5	86	53	36	—	97.500a)	—	—	452	—
	1862	127	—	84	120	—	74	66	87	—	5.847	—	—	2.623	—
	1863	104	—	71	—	—	235	69	58	—	—	—	—	1.814	—
	1864	242	—	46	—	—	34	52	—	—	3.000	—	—	2.602	—
	1865	223	—	—	—	—	139	21	43	—	—	—	—	2.287	—
	1866	430	—	35	2.160	—	—	45	45	—	—	—	—	1.745	—
	1867	30	105	45	2.440	—	—	—	20	—	5b)	—	—	4.380	—
	1868	351	5	20	—	—	—	15	—	—	—	—	—	3.340	—
	1869	4	—	35	—	—	—	—	5	—	—	—	—	3.065	—
	1870	—	35	25	—	—	—	10	—	—	—	—	—	3.055	—
	1871	12	—	—	—	—	—	68	23	—	15b)	—	—	2.258	—
	1872	—	—	—	—	—	—	45	10	—	—	—	—	915	—
	1873	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	453	—

a) ilość w s. b) ilość w q c) prócz tego w 1868 9 sążni, w 1869 150.

Ruch towarowy między Brodami a Rosją.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*												
		XI	XI	XI	XII	XII	XIII	XIII	XIII	XIII	XIII	XIV	XV	
		Len i konopie *Flachs u. Hanf*	Wełna *Schafwolle*	Bawełna *Baumwolle*	Przędza bawełniana *Baumwollgarn*	Przędza wełniana *Wollengarn*	Wyroby bawełniane *Baumwollwaren*	Wyroby płócienne *Leinenwaren*	Wyroby wełniane *Wollenwaren*	Wyroby jedwabne *Seidenwaren*	Ubrania i stroje *Kleidungen u. Putzwaren*	Papier i wyroby papierowe *Papier u. Papierwaren*	Skóra i wyroby skórzane *Leder, u. Lederwaren*	
		q	q	q	q	q	q	q	q	q	q	q	q	par
Z Rosji — *Von Russland*	1854	1.383	35.660	—	—	—	—	—	24	—	—	—	185	—
	1855	5.435	46.310	—	—	—	—	—	—	—	—	—	699	300
	1856	1.160	25.765	—	—	—	—	—	—	—	—	—	822	650
	1857	1.122	27.920	—	—	—	—	—	—	—	—	2	690	25
	1858	1.420	9.998	—	—	—	—	—	1	—	—	5	561	321
	1859	3.811	25.765	—	—	—	—	—	—	—	—	—	362	223
	1860	2.194	31.726	—	—	—	—	—	—	—	—	—	221	62
	1861	2.145	23.034	—	—	—	—	—	—	—	—	—	270	560
	1862	2.308	19.464	—	—	—	—	—	—	—	—	—	300	516
	1863	3.824	24.701	—	—	—	—	—	—	—	—	—	186	90
	1864	9.158	25.168	—	—	—	—	2a)	—	—	—	—	129	—
	1865	12.220	10.982	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	—
	1866	3.340	7.925	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	40
	1867	4.110	5.285	—	—	—	—	—	13	—	—	—	5	160
	1868	3.200	4.890	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30	610
	1869	2.880	2.180	—	—	—	—	—	—	—	—	—	250	1.100
	1870	2.810	1.480	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85	580
	1871	3.212	1.938	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	280
	1872	914	1.172	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	180
	1873	552	858	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1874	32	982	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1875	139	59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1877	—	190	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1878	70	189	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1879	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1880	81	317	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	—	—	912	—	171	574	216	652	82	—	8	1	—
	1855	—	—	1.299	—	294	501	317	820	77	2	28	15	—
	1856	—	—	1.140	—	802	428	418	1.134	121	—	28	73	—
	1857	—	—	478	—	592	188	538	501	40	—	—	8	—
	1858	—	125	115	—	558	620	754	842	25	—	—	63	—
	1859	—	—	74	—	246	889	850	550	34	—	38	36	—
	1860	—	—	15	—	395	820	813	392	16	—	30	22	—
	1861	—	—	26	—	304	963	601	374	14	—	220	—	—
	1862	—	—	216	—	178	1.057	476	686	42	23	11	28	—
	1863	—	—	254	—	—	476	425	301	15	6	3	—	—
	1864	—	—	226	—	—	636	3.195	146	12	—	5	31	—
	1865	—	—	562	—	—	242	395	191	—	—	18	5	—
	1866	—	—	360	1	—	140	195	65	5	2	—	—	—
	1867	—	—	310	85	—	235	565	235	5	—	—	—	—
	1868	—	175	435	10	—	595	685	450	5	—	50	—	—
	1869	—	—	480	15	—	745	280	305	2	—	125	—	—
	1870	—	—	560	25	—	760	620	190	20	—	45	—	—
	1871	—	250	561	19	—	1.084	185	289	5	—	400	—	—
	1872	—	—	504	19	—	2.280	47	289	2	—	46	—	—
	1873	—	—	121	—	—	561	15	234	5	—	45	—	—

a) ilość w s.

Warenverkehr zwischen Brody und Russland.

Kierunek handlu *Handelsrichtung*	Rok *Jahr*	Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen*													
		XVI	XVI	XVI	XVII	XVII	XVIII	XIX		XIX		XIX		XX	XX	XXI
		Wyroby szklane *Glaswaren*	Wyroby drewniane *Holzwaren*	Wyroby kamienne *Steinwaren*	Wyroby żelazne *Eisenwaren*	Wyroby metalowe (z wyjątkiem żelaznych) — *Metallwaren (ohne Eisenwaren)*	Powozy osobowe i sanie *Personenwagen u. Schlitten*	Instrumenty *Instrumente*		Maszyny *Maschinen*	Kramarszczyzna *Kurzwaren*		Przetwory chemiczne i towary farbierskie *Chemische Produkte u. Farbwaren*	Towary zapalne *Zündwaren*	Książki, obrazy, muzykalia *Bücher, Bilder, Musikalien*
		q	q	q	q	q	s	q	s	q	q	s	q	q	q
Z Rosji — *Von Russland*	1854	—	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	730	—	—
	1855	—	—	—	60	63	—	—	—	—	—	—	1.046	—	—
	1856	—	—	—	5	95	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1857	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1.274	—	—
	1858	—	—	—	4	—	—	—	—	—	1	—	48	—	—
	1859	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	66	—	—
	1860	—	—	—	15	15	—	—	—	—	—	—	8	—	—
	1861	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	2	—	—
	1862	—	—	—	2	6	—	—	—	—	—	—	2	—	—
	1863	—	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	4	—	—
	1864	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	18	—	—
	1865	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24	—	—
	1866	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	—
	1867	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	1868	—	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—	5	—	—
	1869	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	5	—	—
	1870	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
	1871	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1872	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	10	—	—
	1873	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1874	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1875	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1876	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1877	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1878	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1879	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	1880	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Do Rosji — *Nach Russland*	1854	430	23	14	10.048	—	41	6	103	2.219	51	1.466	897	—	51
	1855	463	10	16	7.293	—	11	1	93	2.775	73	3.811	2.440	—	47
	1856	696	62	16	7.525	—	13	20	200	2.900	150	7.413	2.097	—	60
	1857	1.242	180	14	11.978	4	34	19	210	1.366	2.665	7.026	492	—	97
	1858	1.992	535	14	13.141	6	25	22	132	4.596	2.660	5.542	478	—	104
	1859	2.248	708	18	15.498	—	29	2	123	2.460	2.170	3.982	812	—	77
	1860	2.326	714	4	14.374	1	8	5	99	3.718	1.898	5.933	748	56	—
	1861	1.951	391	21	14.985	—	27	9	87	7.406	2.039	3.914	868	83	122
	1862	2.218	254	30	12.884	—	5	10	62	2.098	2.076	5.008	618	182	196
	1863	1.350	286	—	10.851	—	5	3	45	1.498	2.007	5.363	1.003	372	110
	1864	1.936	168	—	10.964	—	3	—	33	1.397	1.670	5.226	881	111	6
	1865	953	274	—	9.535	—	3	—	21	2.268	1.514	4.890	513	75	80
	1866	455	175	1	10.055	—	30	—	30	2.330	2.790	400	304	10	21
	1867	580	260	1	13.475	—	60	—	90	3.905	4.359	700	240	15	59
	1868	830	295	1	6.175	—	50	—	60	985	3.879	2.830	265	5	12
	1869	565	395	1	8.780	—	50	—	40	1.790	3.501	1.350	237	20	—
	1870	615	320	—	4.755	—	60	—	60	1.560	3.039	1.600	200	25	2
	1871	754	7	75	5.079	—	377	—	73	3.714	2.216	2.070	436	199	—
	1872	457	2	—	1.980	—	1	—	15	470	81	1.890	325	216	—
	1873	295	2	—	2.219	—	—	—	6	154	2.001	—	338	276	—

Wykazy handlu zagranicznego Rosji przez Radziwiłłów.
Ausweise über den auswärtigen Handel Russlands über Radziwiłłów.

WYKAZ 1

Ogólny przegląd handlu zagranicznego Rosji przez Radziwiłłów.
Allgemeine Übersicht des auswärtigen Handels Russlands über Radziwiłłów.

Wartość handlu — *Wert des Handels*

Rok *Jahr*	Handel towarowy *Warenhandel*			Handel złotem i srebrem *Handel mit Gold u. Silber*		
	Ogólna suma *Gesamtsumme*	Przywóz *Einfuhr*	Wywóz *Ausfuhr*	Ogólna suma *Gesamtsumme*	Przywóz *Einfuhr*	Wywóz *Ausfuhr*
	w tysiącach rubli — *in Tausenden von Rubeln* a)					
1825	13.116	8.560	4.556	2.997	2.480	517
1832	14.239	9.057	5.182	. . .	. . .	. . .
1833	15.132	9.569	5.563	. . .	. . .	. . .
1834	16.379	8.563	7.816	. . .	. . .	. . .
1838	16.514 b)	8.770	7.744	4.488	1.800	2.679
1839	15.976 b)	8.876	7.100 c)	4.109	1.300	2.809
1840	13.801 b)	6.695	7.106 c)	2.808	1.001	1.807
1841	14.073	7.803 d)	6.270 c)	3.592	1.126	2.476
1844	4.138	1.921	2.217	912	390	522
1851—55	2.131	1.032	1.099	69	23	46
1856—58	. . .	. . .	636	. . .	. . .	. . .
1859	3.801	2.653	1.148	162	14	148
1860	. . .	. . .	1.805	. . .	. . .	. . .
1856—60	2.369	1.397	972	104	21	83
1861	3.874	2.723	1.150	. . .	. . .	. . .
1862	4.172	2.452	1.720	. . .	. . .	. . .
1863	2.889	2.275	614	. . .	. . .	. . .
1864	4.269	2.426	1.843	. . .	. . .	. . .
1865	4.797	2.843	1.954	. . .	. . .	. . .
1861—65	4.021	2.564	1.457	. . .	. . .	. . .
1866	4.170	2.476	1.694	. . .	. . .	. . .
1867	5.100	3.696	1.404	. . .	. . .	. . .
1869	4.947	3.016	1.931	88	14	74
1870	7.052	3.206	3.846	29	7	22
1871	5.848	2.430	3.418	10	7	3
1872	2.745	1.596	1.149	—	—	—
1873—75	9.515	4.295	5.220	. . .	. . .	. . .
1871—75	7.428	3.382	4.046	. . .	. . .	. . .
1873—76	9.011	4.001	5.010	. . .	. . .	. . .
1876	7.500	3.123	4.377	. . .	. . .	. . .
1879	7.198	3.339	3.859	. . .	. . .	. . .

a) do r. 1841 wartość według rubli asygnacyjnych, od r. 1844 według rubli srebrnych. b) ogólna ilość wynosi w r. 1838 przywóz 15120 q, wywóz 19040 q, razem 34160 q, w 1839 22960, 22400 i 45360 q; w 1840 wywóz 82000 q, w 1841 wywóz 66000 q. c) według rubli srebrnych wartość wynosi w 1839 1910, w 1840 1571, w 1841 2496. Według PGH za 1838 (AP. Com. IV 39721/1831) i St. R 2170/1842 wynosi w 1838 przywóz 9,684 tys. rb. asygn., wywóz 7.684, razem 16,368 tys. rb. asygn. Według St. R. jw. wynosi w 1839 wywóz 1½ milj. rb. asygn. Według Redena wynosi handel przez Radziwiłłów w 1839 5300 tys. talarów, a w 1840 4.560. d) według rubli srebrnych 2551.

WYKAZ 1a

Ogólny przegląd według działów i dochód celny.
Allgemeine Übersicht nach den Warenabteilungen u. Zollertrag.

Wartość dla działów — *Wert nach den Warenabteilungen*

	Przywóz — *Einfuhr* w tysiącach rubli — *in Tausenden von Rubeln*			Wywóz — *Ausfuhr*		
Rok—*Jahr*	1869	1871	1872	1869	1871	1872
Ogólna suma — *Gesamtsumme*	3.016	2.430	1.596	1.931	3.418	1.149
Towary bez opłaty cła — *Zollfreie Waren*	116	190	56	—a)	—	—
Artykuły spożywcze i napoje — *Nahrungsmittel u. Getränke*	183	190	177	298	2.618	922
Surowce i półfabrykaty — *Rohstoffe u. Halbfabrikate*	419	541	320	1.328	583	139
Wyroby — *Fabrikate*	2.298	2.497	1.043	18	5	2
Towary różne — *Verschiedene Waren*	—	—	—b)	287	212	76
Dochód celny — *Zollertrag*	578	650	381	. . . a)	. . .	. . .

a) tej rubryki nie uwzględniono w wywozie
b) tej rubryki nie uwzględniono w przywozie

WYKAZ 2.

Przywóz Rosji przez Radziwiłłów. — *Einfuhr Russlands über Radziwiłłów.*

Ilość i wartość ważniejszych towarów — *Menge und Wert nach den wichtigeren Warengattungen* a).

Skróty: I = ilość w q; W = wartość w tysiącach rubli srebrnych; W* = wartość w tysiącach rubli asygnacyjnych.

Abkürzungen: I = Menge in q; W = Wert in Tausenden von Silberrubeln; W = Wert in Tausenden von Assignaten - Rubeln.*

A. Towary przywożone bez opłaty cła — *Zollfreie Waren.*

Kamienie drogie — *Steine, echte,* 1844: W—59; 1859: W—53; 1869: W—2.

Rośliny — *Pflanzen,* 1866: W—285 b); 1869: I—452, W—45; 1871: I—748, W—75; 1872: I—110, W—7.

Wosk, parafina, stearyna — *Wachs, Paraffin, Stearin,* 1866: W—38 c); 1869: I—518, W—23; 1871: I—1043, W—46; 1872: I—216, W—11.

Książki — *Bücher,* 1859: W—7; 1869: W—18; 1871: W—28; 1872: W—1.

Sól — *Salz,* 1859: I—61, W—1; 1869: I—1711, W—4; 1871: I—8511, W—21; 1872: I—6777, W—40.

B. Towary, przywożone za opłatą cła — *Zollbare Waren.*

I. Środki spożywcze i napoje — *Nahrungsmittel u. Getränke.*

Kawa — *Kaffee,* 1844: I—354, W—18; 1859: I—320, W—18; 1869: I—74, W—5; 1871: I—156, W—11; 1872: I—112, W—8.

Korzenie, przednie — *Gewürze, feine,* 1825: W*—4 d); 1844: W—27; 1859: W—27; 1859: W—42; 1869: W—44; 1871: W—43; 1872: W—23.

Herbata — *Tee,* 1869: I—251, W—47; 1871: I—46, W—28; 1872: I—147, W—32.

Napoje — *Getränke,* 1869: W—35; 1871: W—51; 1872: W—57.

Arak, rum, wódka — *Arrak, Rum, Branntwein,* 1859: I—176, W—16; 1869: I—48, W—5; 1871: I—69, W—7; 1872: I—73, W—9.

Wino — *Wein,* 1825: I—2359 hl, W—289; 1844: I—720 hl i 12856 s (butelek), W—40; 1859: I—445 hl i 6548 s, W—25; 1869: 467 q i 1097 s, W—26; 1871: I—4268 s, W—36; 1872: I—5072 s, W—42.

II. Surowce i półfabrykaty — *Rohstoffe u. Halbfabrikate.*

Futra — *Rauchwaren,* 1859: W—45; 1869: I—40, W—46; 1871: I—16, W—47; 1872: I—24, W—34.

Jedwab — *Seide,* 1825: I—224; 1836: I—569; 1837: I—216; 1838: I—108; 1839: I—177; 1840: I—62; 1841: I—35; 1842: I—30; 1844: I—20, W—28; 1859: I i W—0; 1869: I—4, W—11; 1871: I—8, W—21; 1872: I—6, W—14.

Przędza bawełniana — *Baumwollgarn,* 1838: I—33 f); 1839: I—50; 1840: I—94; 1841: I—122; 1842: I—313; 1844: I—475, W—40; 1859: I—486, W—48; 1869: I—109, W—31; 1871: I—88, W—45; 1872: I—65, W—39.

Przędza wełniana — *Wollengarn,* 1866: W—33; 1869: I—191, W—58; 1871: I—642, W—109; 1872: I—205, W—51.

Metale — *Metalle,* 1844: W—17; 1859: W—44.

Apteczne materjały — *Arzneistoffe,* 1841: I—5; 1842: I—4; 1859: W—64.

Barwniki i towary farbierskie — *Farbstoffe u. Farbwaren,* 1825: W*—86; 1844: W—125; 1859: W—76; 1866: W—37; 1869: W—130; 1871: W—164; 1872: W—99.

Indygo — *Indigo,* 1844: I—166, W—69; 1859: I—146, W—34; 1869 g): I—55, W—45; 1871 g): I—62, W—50; 1872 g): I—64, W—32.

Koszenila — *Koschenille,* 1844: I—82, W—33; 1859: I—146, W—34; 1869: I—197, W—68; 1871: I—246, W—85; 1872: I—205, W—45.

Kwas azotowy i solny — *Salpeter- u. Salzsäure,* 1869: I—1703, W—32: 1871: I—722, W—14; 1872: I—143, W—2.

Inne kwasy — *Andere Säuren,* 1869: W—14; 1871: W—0; 1872: W—0.

III. Wyroby — *Fabrikate.*

Wyroby szklane — *Glaswaren,* 1837 g): I—160; 1838 g): I—128; 1869: W—19; 1871: W—41; 1872: W—30.

Wyroby ze złota, srebra i platyny — *Waren aus Gold, Silber u. Platin,* 1869: I—0·39, W—37; 1871: I—2·61, W—122; 1872: I i W—0.

Wyroby żelazne i stalowe — *Eisen- u. Stahlwaren,* 1869: W—601; 1871: W—440; 1872: W—103.

Kosy i sierpy — *Sensen u. Sicheln,* 1838: I—13,354, W*—2,223; 1839: I—8,314, W*—1,639; 1840: I—8,880, W*—1,655; 1841: I—10,176, W*—1,765; 1842: 1842: I—8,416; 1844: W—694; 1859: I—12,574, W—659; 1866: W—582; 1869: I—8,039, W—502; 1871: I—5,165, W—323; 1872: I—1,205, W—70.

Wyroby stalowe — *Stahlwaren,* 1838: W—38; 1839: W—30; 1840: W—27; 1841: W—24.

Igły — *Nadeln,* 1869: I—41, W—43; 1871: I—20, W—22; 1872: I—19, W—12.

Narzędzia — *Geräte,* 1866: W—73 h); 1869: I—411, W—38; 1871: I—743, W—68; 1872: I—109, W—7.

Maszyny i modele — *Maschinen u. Modelle,* 1859: W—70; 1866: W—121; 1869: I—832, W—43; 1871: I—1,835 i), W—110; 1872: I—1,502 i), W—14.

Wyroby stolarskie i tokarskie — *Tischler- u. Drechslerwaren,* 1838: W*—85; 1839: W*—84; 1869: W—25; 1871: W—36; 1872: W—9.

Wyroby skórzane — *Lederwaren,* 1869: W—21; 1871: W—31; 1872: W—8.

Wyroby płócienne — *Leinenwaren,* 1838: W*—127; 1839: W*—104; 1840: W*—165; 1841: I—99, W*—174; 1842: I—25; 1859: W—179; 1866: W—168; 1869: W—168; 1871: W—134; 1872: W—59.

Wyroby jedwabne — *Seidenwaren,* 1838: W*—1.119, 1839: W*—1.072; 1840: W*—1146; 1841: I—176, W*—1,459; 1842: I—132; 1844: W—829; 1859: W—195; 1866: W—81; 1869: I—41, W—127; 1871: I—44, W—138; 1872: I—22, W—58.

Wyroby wełniane — *Wollenwaren,* 1838: W*—377; 1839: W*—337; 1840: W*—432; 1841: I—497, W*—814; 1842: I—222; 1844: W—105; 1859: W—164; 1866: W—186; 1869: I—929, W—445; 1871: I—1288, W—583; 1872: I—750, W—243.

Wyroby bawełniane — *Baumwollwaren,* 1838: W*—300; 1839: W*—301; 1840: 273; 1841: I—194, W*—354; 1842: I—189; 1844: W—77; 1859: W—277; 1866: W—125; 1869: I—843, W—322; 1871: I—815, W—308; 1872: I—600, W—243.

Koronki itp. — *Spitzen etc.,* 1838: W*—89; 1839: W*—105; 1840: W*—118; 1841: W*—100.

Ubrania — *Kleidungen,* 1869: W—55; 1871: W—65; 1872: W—50.

Perły szklane — *Glasperlen,* 1869: I—550, W—40; 1871: I—450, W—33; 1872: I—255, W—18.

Towary galanteryjne, zwyczajne — *Galanteriewaren, gemeine,* 1869: I—73, W—20; 1871: I—72, W—20; 1872: I—47, W—10.

Korale — *Korallen,* 1838: W*—389; 1839: W*—235; 1840: W*—389; 1841: W*—177; 1866: W—34; 1869: I—13, W—51; 1871: I—23, W—89; 1872: I—3, W—26.

Instrumenty muzyczne — *Instrumente, musikalische,* 1869: I—11 i 74 s, W—23; 1871: I j)—79, W—28; 1872: I j)—14, W—6.

Zegary — *Uhren,* 1859: W—55; 1866: W—107; 1869: I—2 i 9,220 s, W—114; 1871: I j)—5897, W—121; 1872: I j)—533, W—16.

Wozy — *Wagen,* 1866: W—31; 1869: I j)—99, W—33; 1871: I j)—67, W—31; 1872: I j)—7, W—4.

a) ułożono według rosyjskiej taryfy celnej z r. 1868. b) oraz nasiona. c) tylko stearyna. d) oraz kakao. e) Endriss podaje za r. 1838 inne dane (zob. s. 269). f) bez ekstraktów. g) tylko perły szklane. h) oraz rolnicze maszyny. i) lokomobile i części maszyn. j) ilość w s.

WYKAZ 3

Wywóz Rosji przez Radziwiłłów. — *Ausfuhr Russlands über Radziwiłłów.*

Ilość i wartość dla ważniejszych towarów — *Menge und Wert nach den wichtigeren Warengattungen.*

Skróty: zob. Wykaz 2.

I. Artykuły spożywcze i napoje — *Nahrungsmittel u. Getränke.*

Anyż — *Anis,* 1838: I—2.800; 1839: I—2.347; 1840: I—2.126; 1841: I—3.488; 1842: I—1.744; 1859: I—670, W—8; 1860: W—21 a); 1861: W—9 a); 1862: W—26 a); 1863: W—16 a); 1864: W—32 a); 1869: I—1.195, W—29; 1871: I—893, W—22; 1872: I—222, W—3.

Miód — *Honig,* 1838: I—1.200; 1839: I—2.846; 1840: I—1.580; 1841: I—1.400.

Bydło — *Vieh,* 1859: I e)—4.487, W—46; 1860: W—19 b); 1861: W—81 b); 1862:W—72 b); 1863: W—18 b); 1864: W—94 b); 1866: W—306 b); 1869: I e)—9.736, W—171; 1871: W—395; 1872: W—393.

Woły i krowy — *Ochsen u. Kühe,* 1825: I e)—103, W—5; 1839: I e)—847 c); 1840: I e)—652 c); 1841: I e)—4.185 c); 1859: I e)—4.373, W—45; 1869: I e)—2.778, W—111; 1871: I e)—4.198, W—168; 1872: I e)—4.156, W—166.

Świnie — *Schweine,* 1869: I e)—6.408, W—58; 1871: I e)—25.246, W—227; 1872: I e)—20.599, W—227.

Zboże — *Getreide,* 1839: I—504.000 hl; 1840: I—342.300 hl; 1841: I—22.890 hl; 1842: I—31.353 hl; 1844: W—44; 1866: W—329; 1869: I—21.378 hl, W—84; 1871: I—412.581 hl, W—1.150; 1872: W—497.

Pszenica — *Weizen,* 1825: I—26.158 hl, W*—230; 1838: I—21.276 hl; 1844: I—8.956 hl, W—8; 1859: I—5.706 hl, W—8; 1860: W—7; 1861: W—10; 1862: W—9; 1863: W—3; 1864: W—12; 1869: I—2.222 hl, W—11; 1871: I—100.023 hl, W—476; 1872: I—42.256 hl, W—141.

Żyto — *Roggen,* 1825: I—19.979 hl, W*—95; 1838: I—90.720 hl; 1844: I—6.575 hl, W—4; 1859: I—3.276 hl, W—5; 1860: W—4; 1861: W—3; 1862: W—1; 1863: W—0; 1864: W—7; 1869: I—3.089 hl, W—10; 1871: I—134.406 hl, W—432; 1872: I—73.399 hl, W—175.

Mąka — *Mehl,* 1859: W—15; 1860: W—0; 1861: W—10; 1862: W—17; 1863: W—14; 1864: W—29; 1869: I—4.784 hl, W—25; 1871: W—42; 1872: W—60.

II. Surowce i półfabrykaty — *Rohstoffe u. Halbfabrikate.*

Wosk — *Wachs,* 1825: I—7.819, W*—2.813; 1838: I—2.400; 1839: I—2.154; 1840: I—2.513; 1841: I—3.052; 1842: I—2.880; 1844: I—3.774, W—345; 1859: I—88, W—5; 1860—64: I i W—0; 1869: I i W—0; 1871: I i W—0; 1872: I i W—0.

Włosień koński — *Rosshaar,* 1838: I—968; 1839: I—1.360; 1841: I—901; 1859: I—544, W—13 d); 1866: W—37; 1869: I—1.490, W—227; 1871: I—584, W—89; 1872: I—348, W—15.

Juchty — *Juchten,* 1825: I—5.112, W—983; 1838: I—5.920; 1839: I—6.089; 1840: I—7.202; 1841: I—4.675; 1842: I—3.870; 1844: I—3.251, W—258; 1859: I—92; W—4; 1869: I—106, W—10; 1871: I—10, W—1; 1872: I i W—0.

Skóra gotowa (bez juchtów) — *Leder (ohne Juchten),* 1825: W*—5; 1859: I—10, W—1; 1869: I—92, W—11.

Skóry i skórki nieprzerobione — *Felle u. Häute,* 1825: I—504, W*—42; 1838: I—1.280; 1839: I—1.826; 1840: I—1.573; 1841: I—960; 1842: I—1.590; 1844: I—647, W—76; 1859: I—211, W—24; 1860: W—19; 1861: W—50; 1862: W—23; 1863: W—42; 1864: W—7; 1869: I—1.207, W—74; 1870: W—5; 1871: W—0.

Len — *Flachs,* 1859: I i W—0; 1860: W—29; 1861: W—28; 1862: W—30; 1863: W—46; 1864: W—103; 1866: W—34; 1869: I—282, W—10; 1871: I—647, W—22; 1872: I—204, W—4.

Konopie — *Hanf,* 1859: I—3.848, W—55; 1869: I—3.867, W—79; 1871: I—1.179, W—24; 1872: I—412, W—8.

Potasz — *Pottasche,* 1825: I—1.399, W*—49; 1869: I—101, W—1; 1871: I—10, W—0.

Tłuszcze — *Fette,* 1825: I—2.905, W—145; 1844: I—1.137, W—20; 1859: I—5.471, W—90; 1860: W—33; 1861: W—22; 1862: W—67; 1863: W—38; 1864: W—89; 1866: W—43; 1869: I—614, W—19; 1871: I—379, W—12; 1872: I—2, W—0.

Łój — *Unschlitt,* 1831: I—6.200 f); 1837: I—32; 1838: I—400; 1840: I—390; 1841: I—480.

Wełna — *Schafwolle,* 1837: I—490; 1838: I—7.500; 1839: I—6.689; 1840: I—5.623; 1841: I—7.512; 1842: I—14.416; 1844: I—12.185, W—558: 1859: I—12.960, W—931; 1860: W—1.411; 1861: W—793; 1862: W—1.330; 1863: W—275; 1864: W—1.228; 1866: W—470; 1869: I—2.385, W—299; 1871: I—1.359, W—128; 1872: I—404, W—22.

Szczecina — *Borsten,* 1825: I—389, W—427; 1838: I—800; 1839: I—960; 1841: I—469; 1842: I—818; 1844: I—460, W—28; 1859: I—788, W—28; 1860: W—51 g); 1861: W—36 g); 1862: W—46 g); 1863: W—32 g); 1864: W—63 g); 1866: W—113; 1869: I—905, W—552; 1871: I—401, W—245; 1872: I—363, W—75.

IV. Towary różne — *Verschiedene Waren* h).

Skórki zajęcze i królicze — *Hasen- u. Kaninchenbälge,* 1825: I—1.493, W*—1.116; 1839: I—3.200; 1841: I—1.440; 1842: I—380; 1844: I—2.045, W—228; 1859: I—1.669, W—120; 1869: I—905, W—83; 1871: I—449, W—41; 1872: I—134, W—9.

Futra — *Rauchwaren,* 1825: W*—1.314; 1840: I—2.130; 1859: W—13; 1860: W—108; 1861: W—45; 1862: W—42; 1863: W—72; 1864: W—86; 1866: W—151; 1869: W—111; 1871: W—62; 1872: W—10.

Wyroby futrzane — *Kürschnerwaren,* 1869: I—46, W—28; 1871: I—34, W—21; 1872: I—0, W—0.

Pióra — *Federn,* 1860: W—3; 1861: W—3; 1862: W—9; 1863: W—10; 1864: W—12; 1866: W—42; 1869: I—1.386, W—152; 1871: I—1.292, W—142; 1872: I—987, W—54.

a) oraz muszkat i towary aptekarskie. b) oraz mięso i masło. c) tylko woły. d) lata 1860—1864, zob. szczecina. e) ilość w s. f) dawniej szło 3200—6400 q. g) oraz włosień koński. h) w dziale III, obejmującym wyroby, niema ważniejszych towarów.

WYKAZ 4

Tranzyt na linji Odessa — Radziwiłłów.
Transitverkehr auf der Linie Odessa — Radziwiłłów. a)

Wartość w tysiącach srebrnych karbowańców — *Wert in Tausenden von Silber - Karbowanetz*

Rok *Jahr*	Radziwiłłów — Odessa Ogółem *Im Allgemeinen*	Radziwiłłów — Odessa Wyroby włókiennicze *Webe u. Wirkwaren*	Odessa — Radziwiłłów Ogółem *Im Allgemeinen*	Rok *Jahr*	Radziwiłłów — Odessa Ogółem *Im Allgemeinen*	Radziwiłłów — Odessa Wyroby włókiennicze *Webe u. Wirkwaren*	Odessa — Radziwiłłów Ogółem *Im Allgemeinen*
1808	. . .	. . .	10787 b)	1828	1.547 e)	1.388	. . .
1811	. . .	. . .	2050	1829	1.026	816	. . .
1812	. . .	. . .	2437	1830	479 e)	394	45
1814	. . .	. . .	1.495 c)	1831	243 e)	176	14 f)
1815	. . .	. . .	121	1831-35	550	. . .	8 f)
1816	. . .	. . .	20	1833-35	507	. . .	15 g)
1817	. . .	. . .	29	1836	523	. . .	. . .
1819	471	391	. . .	1838	. . . e)	. . .	4
1820	1.198	1.114	1.222 d)	1839	. . .	. . .	1
1821	1.409	1.279	1.675 d)	1840	. . . e)	. . .	—
1822	601	499	. . .	1841	. . .	. . .	—
1823	490	460		1842	. . .	. . .	1
1824	643	566	33 d)	1838-42	542	429	1
1825	607	530		1843-47	296	242	—
1826	668	574		1848-52	117	92	—
1827	628	540	. . .	1853-57	174	129	—

a) według pracy Ohłoblina, Tranzytna torhovla Ukrajiny v peršoji połovyni XIX storiččja, Kyjiv 1927, Ist. Heob. Zb. XV. s. 187—191. b) według Sicarda, Hegemeistra, Dedego i Redena 10787 tys. rb. sr. czyli 20 milj. rb. asygn. c) w tem bawełna w 1812 917, w 1814 252, w 1815 13; kawa w tych latach 563, 669 i 0, farby 138, 89 i 0. d) do Zachodniej Europy. e) dane według rubli zob. s. 183 i 185. f) Hegemeistra w r. 1831 206, w 1832 30 tys. rb. asygn. g) do Austrji, Mołdawji i Polski.

WYKAZ 5

Wykaz towarów skonfiskowanych w Radziwiłłowie.
Ausweis über die beschlagnahmten Waren in Radziwiłłów.

Towary ważniejsze *Wichtigere Warengattungen*	Ilość — *Menge* 1869 q	1871 q	1872 q	Wartość — *Wert* 1869	1871	1872
				w tysiącach rubli srebrnych *in Tausenden von Silberrubeln*		
Konie — *Pferde*	57 a)	13a)	. . .	1.6	1.1	3.0
Tytoń — *Tabak*	—	—	10	—	—	1.6
Herbata — *Tee*	—	55	68	—	10.1	14.8
Arak, rum, wódka—*Arrak, Rum, Branntwein*	—	—	15	—	—	1.8
Spirytus — *Spiritus.*	124	—	125	1.5	—	1.5
Jedwab surowy — *Seide, roh*	—	—	1	—	—	3.1
Przędza bawełniana — *Baumwollgarn* .	—	—	1	—	1.9	9.5
Złoto — *Gold*	0.02	0.01	0.01	3.8	1.3	0.5
Igły — *Nadeln.*	2	1	—	1.4	0.8	0.2
Wyroby płócienne — *Leinenwaren* . .	—	—	18	—	—	3.3
Wyroby jedwabne — *Seidenwaren* . .	—	1	2	1.3	3.1	3.9
Wyroby wełniane — *Wollenwaren* . .	5	13	29	1.9	4.7	14.2
Wyroby bawełniane — *Baumwollwaren*	30	28	48	8.1	7.6	15.9
Ubrania — *Kleidungen*	—	—	. . .	—	—	1.2
Korale — *Korallen*	—	—	0.16	—	—	2.4
Wozy — *Wagen*	78 a)	52 a)	69 a)	4.4	2.9	2.8
Ogólna suma — *Gesamtsumme* . . .				38.7	40.8	88.8
Dochód, uzyskany ze sprzedaży skonfiskowanych towarów — *Ertrag, der aus dem Verkauf der beschlagnahmten Waren erhalten wurde*				20.7	31.8	41.3

a) ilość w. s.

ZUSAMMENFASSUNG.

Studien über die Handelsgeschichte der Stadt Brody in den Jahren 1773—1880.

Einleitung. Literatur und Quellen. In der vorliegenden Arbeit beschäftigt sich der Verfasser mit der Geschichte des Handels von Brody, — einer Stadt, die durch geraume Zeit das wichtigste Zentrum des Warenaustausches an der polnisch-, und sodann der russisch-österreichischen Grenze gebildet hatte, wobei sie ein ganzes Jahrhundert lang einen im festländischen Handel nur selten anzutreffenden Vorteil, nämlich das Privileg einer freien Handelsstadt genoß. Die bisherige Literatur hat dem Handel der Stadt Brody nur geringe Aufmerksamkeit geschenkt; die Arbeiten von Barącz (1865), Grossmann (1914) und Wischnitzer (1930) berücksichtigen bloß einzelne Momente aus dem Zeitraume von 1773—1809, während die Abhandlung von Ohłoblin (1927) nur ganz allgemein die Rolle von Radziwiłłów und Brody bis zur Mitte des XIX. Jahrh. berührt.

In seiner Arbeit stützt sich der Verfasser vorzugsweise auf archivalische Quellen, in erster Linie auf die Bestände des Lemberger Staatsarchivs, ferner auf die den Wiener Archiven, vornehmlich dem Hofkammerarchiv (Bestände bis zum J. 1830), den Archiven des Bundesministeriums für Finanzen (1830—48) und des Handelsministeriums (1848—80), sowie dem Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Staatsratsakten bis 1848 und Ministerratsprotokolle von 1848—80) entnommenen Materialien, überdies auch zum Teil auf die Fonds des Staatsarchivs des Innern und der Justiz, soweit dies der Stand der zur Zeit seiner Wiener Nachforschungen erst in Angriff genommenen Rekonstruktionsarbeiten nach dem Brand des Justizpalais im J. 1927 zuließ. Was schließlich die Akten der ehemaligen Brodyer Handels- und Gewerbekammer und des dortigen Magistrats anbelangt, so sind diese während des Weltkrieges völlig vernichtet worden. Eine wertvolle Ergänzung der archivalischen Quellen bildeten die im Ossolińskischen Institut in Lwów aufbewahrten Materialien: Die Theken des Antoni Schneider, sowie die dem Institut kürzlich übermachte Sammlung des Stadtarchivdirektors

Alexander Czołowski. Im übrigen stützt sich der Verfasser auf die in den amtlichen Berichten enthaltenen statistischen Angaben, auf die Veröffentlichungen der administrativen Statistik, sowie auf die Ausweise der Brodyer Handels- und Gewerbekammer.

I. Das Freihandelsprivileg der Stadt Brody.

Die Arbeit zerfällt in zwei Hauptabschnitte: einen handelspolitischen und einen handelsstatistischen Teil. Im ersten Teile befaßt sich der Autor, nachdem er die Handelspolitik der österreichisch-ungarischen Monarchie und den Verlauf der österreichisch-russischen Handelsbeziehungen skizziert hat, mit der Geschichte des Freihandelsprivilegs, das der Stadt Brody von der österreichischen Regierung zuerkannt wurde. Das Wesen und die Bedeutung der freien Handelsstädte sind vom Verfasser bereits an einer anderen Stelle (im Artikel u. d. T. „Freie Handelsstädte" in „Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych", B. I, Lwów, 1931, SS. 89—98) dargestellt worden. In der vorliegenden Arbeit untersucht nun der Verfasser den Ursprung und das Wesen des Freihandelsprivilegs von Brody in seinen vier Entwicklungsphasen (1773, 1779, 1785, 1787), worauf er zur Geschichte der Debatten übergeht, die in bezug auf den weiteren Bestand des Privilegs geführt wurden, und schließlich dieses Privileg selbst einer Prüfung vom Gesichtspunkte der Interessen der vom Zollausschluß betroffenen Stadt, des Kronlandes Galizien und der Monarchie im ganzen unterzieht.

1. Die Handelspolitik Österreichs und die österreichisch-russischen Handelsbeziehungen 1773—1880. Die Handelspolitik der Monarchie, die anfänglich durch einen gemäßigten Merkantilismus, vom J. 1784 angef. durch das Prohibitivsystem, vom 1851 an durch den Protektionismus und schließlich, vom J. 1878, durch das Solidarschutzsystem gekennzeichnet war, ist für den Handel der Stadt Brody im großen ganzen günstig gewesen, während umgekehrt die russische Handelspolitik, in der ersten Zeit vom Geiste des Prohibitionismus getragen, seit 1850 aber dem Protektionismus huldigend, ein ernstes Hemmnis für die Entwicklung des Handels der Freihandelsstadt vorstellte. Die wiederholten Bemühungen Österreichs, für seinen Export Konzessionen von seiten Rußlands zu erhalten, haben zu keinem Resultate geführt, die durch die Konventionen von 1815 und 1818 erzielten Begünstigungen sind ein leerer Buchstabe geblieben, die Erleichterungen aber, die die Verträge von 1847

und 1875 mit sich brachten, sind in Wirklichkeit nur geringfügig gewesen.

2. Das Wesen des Brodyer Privilegs. Österreich maß seiner Handelsexpansion nach Nordosten ein großes Gewicht bei, darum unterstützte es auch den Handel von Brody. Die Verleihung des Freihandelsprivilegs an diese Stadt hatte eben den Zweck, den befürchteten Untergang des hier zur Zeit der polnischen Republik blühenden Handels zu verhüten; daher die bereits zu Anfang des J. 1773 ergangene Verordnung des galizischen Landesgouverneurs Gr. Pergen, wodurch Vergünstigungen für Brody gewährt wurden, die tatsächlich einer Ausschließung dieser Stadt aus dem österreichischen Zollgebiet gleichkamen. Zwar wurde diese Verordnung infolge der Beschwerden der Kaufmannschaft von Lwów und der Brodyer Kleinhändler bereits im J. 1778 wieder aufgehoben und der Handel der Stadt Brody dem allgemeinen Tarif vom 2. Januar 1778 unterworfen; bald darauf aber gelang es den Bemühungen der Brodyer Kaufleute, die Sistierung des besagten Zolltarifs für Brody durchzusetzen, so daß schon im folgenden Jahre, durch das Patent vom 21. August 1779, eine Erneuerung des Privilegs erfolgt, wornach die Stadt Brody mit 17 angrenzenden Ortschaften, vom Gesamtflächenmaß von 326 km², aus dem österreichischen Zollgebiet ausgeschlossen wurde. Im J. 1781 kamen noch das Städtchen Leszniów und 3 Dörfer hinzu, wodurch der Umfang des zollfreien Gebietes auf 424 km² wuchs. Mit der Einführung des Prohibitivsystems im J. 1784 aber war der Bestand des Privilegs wieder bedroht, weshalb auch die Brodyer Kaufmannschaft sich an Kaiser Joseph II. mit dem Gesuch um dessen Aufrechterhaltung wandte; dieser Bitte wurde denn auch, infolge des günstigen Resultats einer darüber veranstalteten amtlichen Debatte, von dem Kaiser willfahrt. Doch schon im J. 1785 wurde die Ausschließung aus dem Zollgebiete wiederum auf die Stadt allein und deren nächste Umgebung im Gesamtumfange von 41 km² beschränkt und zugleich in Brody eine Hauptzollegstätte errichtet. Im J. 1787 kam es zu einer Novellisation des Privilegs, indem dessen Bestimmungen dem neuen Zollsystem angepaßt und das dem Zollausschluß unterworfene Gebiet wieder auf 12 Ortschaften, bis nach Leszniów hin, im Gesamtumfang von 246 km², erweitert wurde. In dieser Gestalt ist dann das Privileg, mit nur geringen späteren Abänderungen, ein ganzes Jahrhundert lang in Kraft geblieben. So bildete den die Stadt Brody auf Grund ihres Freihandelsprivilegs ein zollfreies Gebiet, das in kommerzieller

Hinsicht dem Auslande gleich behandelt wurde. (Daher die Bezeichnungen: „Freie Handelsstadt“ und „Zollausschlußgebiet“). Infolgedessen durfte die Stadt Brody den Handel mit Polen, und später mit Rußland, völlig zollfrei, jenen mit der Monarchie aber lediglich gegen Entrichtung von Zollgebühren nach dem allgemeinen Zolltarif treiben. Ausnahmsweise Erleichterungen genoßen diesbezüglich aus dem Kronlande eingeführte Artikel des dringendsten Bedarfs, überdies zu Markt geführte Pferde und, bis zum J. 1787, nach Galizien ausgeführte Brodyer Fabrikate, schließlich von 1789—1809 auch die auf dem Wege Brody-Moldau vor sich gehende Warendurchfuhr.

3. Kämpfe um Aufhebung des Privilegs. Bereits im J. 1796 beschwerten sich der Grundherr von Brody Wincenty Potocki und die Brodyer Gemeinde über den Zollausschluß, diese Beschwerden aber, vom Złoczower Kreisamte und dem Gubernium im J. 1802 zurückgewiesen, wurden von den Wiener Stellen nicht erledigt. Erst während der in den Jahren 1825—9 gepflogenen, den Abschluß eines Handelsvertrags mit Rußland bezweckenden Unterhandlungen ist die Angelegenheit wieder zur Sprache gekommen. Als nämlich Rußland, das schon früher von Österreich eine energischere Bekämpfung des im Brodyer Rayon blühenden Warenschmuggels verlangt hatte, im J. 1827 mit der Forderung auftrat, das Privileg der Stadt Brody aufzuheben, fanden sich im Resultat einer neuerlichen Verhandlung eine Reihe von Behörden, wie die galizische Kameralgefällenverwaltung und das Gubernium, ferner die Hofkammer und die Hofkanzlei, endlich auch die Referenten im Staatsrate geneigt, das Privileg von Brody gegen gewisse Zugeständnisse von seiten Rußlands hinzugeben; doch hat Kaiser Franz, auf Antrag Metternichs, nach dessen Meinung der damalige Zeitpunkt für die Erlangung von Konzessionen keine Aussichten bot, die Sache einstweilen auf sich beruhen lassen. Im J. 1837 wurde auf Anregung der Hofkammer eine neue Debatte über die Frage des Brodyer Privilegs vom Gesichtspunkte der Stadt selbst und des Staates eingeleitet. Die hierauf bezüglichen Ansichten der Behörden gingen auseinander, schließlich aber drang im Staatsrat die Meinung des Referenten Krauss durch, der zwar das Privileg selbst als schädlich ansah, die Aufhebung desselben aber im gegenwärtigen Augenblick, in Anbetracht der Erschütterungen, die daraus für den Brodyer Handel erfolgen konnten, nicht ratsam fand.

Erst nach dem J. 1848 trat in den Anschauungen der Regierungskreise über die Bedeutung des Brodyer Privilegs eine Wandlung

ein. So hat Kaiser Franz-Joseph I., als im J. 1853 die bisher aus dem Zollgebiet der Monarchie ausgeschlossenen Teile Istriens und die Quarnerischen Inseln demselben einverleibt wurden, eine neue Verhandlung über das Brodyer Privileg angeordnet; auch in dem hierauf bezüglichen Reskript des Handelsministeriums wird ausdrücklich auf die veränderten wirtschaftlichen Verhältnisse hingewiesen. In der nun folgenden Debatte erklärten sich eine Reihe von Behörden, so die Bezirks- und die Landesfinanzdirektion, die Statthalterei, endlich das Finanz-, das Handels- und das Staatsministerium entschieden für die Aufhebung des Privilegs, und in gleicher Richtung ging auch das vom Finanzminister Bruck dem Kaiser vorgelegte Projekt vom J. 1859. In der Zwischenzeit aber war die Stadt Brody von einer verheerenden Feuersbrunst heimgesucht worden, wodurch der Kaiser, um von der Stadt den drohenden wirtschaftlichen Ruin abzuwenden, den bisherigen Stand der Dinge aufrechtzuerhalten sich veranlaßt fühlte. Als aber in den Jahren 1859—60, infolge der Beschwerden des Eigentümers der Brodyer Güterkomplexes („klucz") Kazimierz Młodecki und der vier Gemeinden: Leszniów, Jazłowczyk, Sznyrów und Klekotów, die Frage des Privilegs wieder aufgerollt wurde, kamen nach einer neuen Verhandlung das Finanz-, das Handels- und das Staatsministerium im J. 1862 überein, den Zollausschluß aufzuheben, jedoch so, daß erst nach vollendetem Bau der Brody mit dem Zentrum der Monarchie verbindenden Eisenbahn die bisher freie Handelsstadt endgültig dem österreichischen Zollverband einverleibt werden sollte. Im J. 1869 war nun der Bau der Eisenbahnlinie Lwów-Brody vollendet, bald darauf aber, 1872, hat auch Rußland seinerseits eine Eisenbahnlinie bis nach Radziwiłłów geführt. In der Zwischenzeit indes, vom J. 1863 an, findet eine lebhafte Aktion zugunsten der Aufhebung des Brodyer Privilegs statt, die namentlich von einer Gruppe der Brodyer Einwohner, dem galizischen Wirtschaftsverein, ja sogar von den Handels- und Gewerbekammern in Prag und Czernowitz gefordert wird, während der Gemeinderat und die Handels- und Gewerbekammer in Brody entschieden für die Beibehaltung des Privilegs eintreten. Endlich wurde auch infolge einiger Petitionen von dem galizischen Landtag im J. 1873 nach einer Rede des Abgeordneten Julian Dunajewski der Beschluß gefaßt, von der Regierung die Aufhebung des Zollausschlusses zu fordern. Als hierauf im J. 1875 Österreich von Rußland in einem Handelsvertrag eine Reihe Zugeständnisse erhielt, verpflichtete es sich, ihm gegenüber, das Brodyer Freihandelsprivileg binnen fünf Jahren aufzuheben; dies kam in der Weise zur

Ausführung, daß beim Abschluß des österreichisch-ungarischen Ausgleiches im J. 1878, kraft dessen die ganze Monarchie in Hinkunft ein einheitliches Zollgebiet bilden sollte, die Aufhebung jeglicher Zollausschlüsse, darunter auch des von Brody, von 1. Januar 1880 an, vereinbart wurde. So wurde denn auch durch einen Beschluß des Staatsrates vom 12. Dezember 1879 die Stadt Brody, und mit ihr eine Reihe adriatischer Häfen, Triest und Fiume ausgenommen, endgültig dem österreichischen Zollgebiet einverleibt.

4. Bedeutung des Privilegs für die Stadt Brody und für die Monarchie. Der Zweck der Verleihung des Freihandelsprivilegs an Brody war, den Außenhandel überhaupt zu beleben, insbesondere aber den Transit der aus Polen geführten Waren nach Galizien zu richten, sowie den Export der österreichischen Industrieerzeugnisse zu heben. Dieser Zweck wurde auch vollkommen erreicht. Der Zollausschluß hat das Zustandekommen riesiger Warenumsätze ermöglicht. Infolge der wachsenden Verdienstmöglichkeit kam es in Brody zu einer größeren Konzentration der Bevölkerung; die Anzahl der Einwohner stieg freilich nur bis zum J. 1830, denn schon in den Jahren 1830—50 wird sie wieder geringer, im Zeitraume 1850—80 aber weist sie nur einen unansehnlichen Zuwachs auf. Kein Wunder, daß die Stadt Brody, die der Bevölkerungszahl nach bis Mitte des XIX Jahrh. die zweite Stelle nach Lwów einnahm, in den folgenden Jahren hinter anderen Städten des Kronlandes zurückbleibt. Aus dem wachsenden Handelsverkehr zogen die Brodyer Kaufleute bedeutende Vorteile, namentlich aber die Juden, die gewaltige Waren- und Geldumsätze mit großen Handelsstätten in ihren Händen konzentrieren und dadurch bedeutende Vermögen erwerben konnten. Auch Gastwirte und Realitätenbesitzer hatten ansehnliche Profite. Hingegen klagten sehr die Vertreter der Gewerbe über die Nachteile, die ihnen durch die Konkurrenz fremder, nach Brody massenhaft einströmender Fabrikate, sowie durch die den Absatz ihrer Waren nicht allein in Rußland, sondern sogar im Kronlande selbst sehr erschwerende Zollinie erwuchsen. Namentlich wurde der Einwand erhoben, daß die Belegung mit dem Exportzoll eine Verteuerung der aus dem Kronlande in die Stadt eingeführten Konsumartikel und der Lebenskosten überhaupt verursache, sodann daß die ärmere Bevölkerung im Interesse reicherer Kaufleute Schmuggel treibe, wodurch sie nicht allein demoralisiert und von produktiver Arbeit abgehalten werde, sondern sich auch noch empfindlichen Strafen aussetze. (Eben dieser Umstand war auch einer der wichtigsten Gründe der Unzufriedenheit Rußlands mit Brody's Sonderstellung).

Im weiteren untersucht der Verfasser die Bedeutung des Brodyer Privilegs für den Handel der Monarchie. Was dies anbetrifft, sind einerseits erhebliche Vorteile, anderseits aber nicht unbedeutende Nachteile zu verzeichnen. Für den Staatsschatz erwuchsen aus dem Bestehen des Zollausschlusses Schäden infolge der hohen Kosten der Überwachung des Zollkordons, sowie infolge des Sinkens der Zolleinnahmen von den im Gebiete des Zollausschlusses konsumierten ausländischen Waren, endlich auch dadurch, daß anstatt der Verzehrungssteuer von der Erzeugung der geistigen Getränke nur mehr eine Steuer vom Verschleiss derselben erhoben wurde. Hingegen gewann der Staat durch Brody's Sonderstellung infolge der bedeutenden Einnahmen aus den Steuern, die von den vermögenden Kaufleuten bestritten wurden, sowie infolge der hohen Zolleinnahmen, die mit dem lebhaften Warenverkehr verbunden waren. Die Industrie der Monarchie erlitt Schäden infolge des Schmuggels, des erleichterten Absatzes ausländischer Waren, sowie des erschwerten Absatzes ihrer eigenen Artikel in Rußland, hingegen gewann sie sehr viel durch die größere Möglichkeit der Anhäufung ansehnlicher Warenvorräte. Eben aus diesem Nebeneinander von Licht- und Schattenseiten erklärt es sich, daß, während in der ersten Hälfte des vor. Jahrhunderts bei den Behörden die Auffassung überwiegt, daß der Zollausschluß für den Export und die Industrie der Monarchie sehr vorteilhaft sei, in der anderen Hälfte des Jahrhunderts direkt entgegengesetzte Meinungen die Oberhand gewinnen, die die Schädlichkeit des Zollausschlusses hervorheben und die Förderung des Handels durch andere Mittel empfehlen. Was Galizien im besonderen anbetrifft, wurde nur ein Vorteil hervorgehoben, nämlich daß das Land den großen Handelsverkehr — allerdings auf Rechnung anderer Länder — vermittle; anderseits aber wurde auf die Schäden, die aus dem Brodyer Zollausschluß für die Industrie und den Handel des Landes erwuchsen, sowie auf den Schmuggel hingewiessen. Endlich sah man auch in Brody eines des Zentren des von der Regierung betriebenen Germanisierungssystems.

II. Teil. Der Warenverkehr über das Brodyer Hauptzollamt 1773—1880.

1. Methode. Im zweiten, handelsstatistischen Teil der Arbeit wurde das Hauptaugenmerk der Analyse der Warenhandelstatistik zugewendet. Der Verfasser gibt hier eine Darstellung des Handels der Monarchie, soweit er über das Brodyer Hauptzollamt ging, wobei allerdings der Zeitraum bis 1840 infolge des fragmentarischen Zu-

standes der darauf bezüglichen Daten nur ganz allgemein skizziert werden konnte, da erst für die Jahre 1840—80 systematische Ausweise zu Gebote standen. Was nun diesen letzten Zeitraum anbetrifft, stützt sich der Verfasser für die Jahre 1840—55 auf die Publikation „Ausweise über den Handel von Österreich", die für Brody als einen Zollausschluss eine eigene Rubrik führt, während er die Zeit von 1856—80 auf Grund der Berichte der Handels- und Gewerbekammer in Brody darstellt. Hiebei werden vier Hauptrichtungen des Handels unterschieden: zwei für den Eigenenhandel (Einfuhr und Ausfuhr) und zwei für den Durchfuhrhandel (Eintritts- und Austrittsdurchfuhr). Zu bemerken ist jedoch, daß die beiden letzten Richtungen nur bis zum J. 1855 gesondert betrachtet werden konnten, da für die Durchfuhr in den späteren Jahren nur mehr summarische Angaben vorlagen. Der Verfasser führt also zunächst die allgemeinen Zahlen für den Gesamthandel in seinen vier Richtungen an, worauf er zur Analyse dieser Zahlen durch Berücksichtigung der einzelnen Warenklassen und der wichtigeren Gruppen und Posten innerhalb derselben übergeht. Dabei mußten die drei Zolltarife (von 1838, 1851 und 1853) miteinander in Einklang gebracht werden, was in der Weise geschah, daß das Tarif vom J. 1853 als das einfachste, konzentrierteste und zugleich das neueste zur Grundlage genommen und nach demselben die Posten der älteren Tarife zusammengestellt wurden, durch deren Summierung dann die Warengruppen des neuen Typus gewonnen werden konnten. Der Umfang des Handels wird nach Menge und Wert der Waren untersucht. Im ersten Falle werden die Daten für einzelne Jahre angegeben, wobei die Maße und Gewichte der Jahre 1840—75 in die seit 1876 geltenden metrischen umgesetzt werden mußten; der Wert der Warenumsätze hingegen wird für je fünf Jahre ermittelt und auf Grund der von den „Ausweisen" angewandten Schätzungspreise berechnet. Innerhalb des Transithandels wurden für die Jahre 1842—55 die wichtigeren Grenzen des Aus- und Eintritts berücksichtigt. Außer dem Handel der Monarchie über Brody wird auch der Warenverkehr zwischen Brody und Rußland untersucht, wobei sich der Verfasser auf die oberwähnten „Berichte", sowie auf einige, den Handel Rußlands über Radziwiłłów betreffende Angaben stützt. Auf diese Weise wurden die die Entwicklung des Handels veranschaulichenden statistischen Tafeln konstruiert (siehe S. 293—344), wobei die Statistik des Handels der Monarchie über Brody als Grundlage gedient hat, sonstige Ausweise aber nur als Hilsquelle herangezogen werden.

2. Geschichtliche Darstellung des Brodyer Handels. Durch

den Übergang Galiziens an Österreich wurde der Handelsweg unterbrochen, dem die Stadt Brody ihren wirtschaftlichen Aufschwung verdankte; dies führte naturgemäß ein Sinken ihres Handels herbei, und um dem vorzubeugen, wurde eben das vorerwähnte Privileg geschaffen. Dessenungeachtet konnte der Handel der Stadt seine frühere Stufe nicht mehr erreichen, umsomehr als eine Reihe ungünstiger Umstände sich dazugesellten: die Einführung des Prohibitivsystems in Österreich, die Kriege am Schlusse des XVIII. Jahrh., namentlich aber — von 1795 an — die Nachbarschaft Rußlands, das eben Einfuhrverbote für ausländische Waren zu erlassen begann, wodurch der Ausfuhr und der Austrittsdurchfuhr Österreichs große Schwierigkeiten bereitet wurden. Erst zur Zeit der Napoleonischen Kontinentalsperre (1807—12) trat eine Belebung des Brodyer Handels ein. Infolge der Absperrung eines beträchtlichen Teiles der europäischen Häfen für die Einfuhr von englischen Kolonialprodukten und Fabrikaten fanden die verbotenen Waren vielfach über russische Häfen den Weg nach Mitteleuropa, wobei die Stadt Brody eine nicht zu unterschätzende Rolle spielte. Außerdem sind auch gewaltige Mengen russischer Produkte über Brody nach Westen gegangen. Nach der Niederwerfung Frankreichs aber hörte das Wirken der Sperre auf, so daß der Welthandel wieder in seine früheren Bahnen zurückkehrte, während zur selben Zeit in Rußland das System der Einfuhrverbote noch verschärft wurde; die Folge davon war, daß der Handel von Brody in den Jahren 1813—17 wieder zu sinken anfing. Nach der Umwandlung Odessas in einen Freihafen im J. 1817, dem Abschlusse der österreichisch-russischen Konvention im J. 1818, sowie der ein Jahr später erfolgten Festsetzung eines neuen, liberaleren, russischen Zolltarifs belebte sich wieder der Brodyer Handel, und noch erheblicher wird sein Umfang zur Zeit der italienischen Wirren im J. 1820, die das Wachstum des festländischen Handels begünstigten. Das russische Prohibitivsystem aber, das 1822 seinen Höhepunkt erreicht hat, verursacht in der Folge ein ständiges Abnehmen des Handels der Stadt Brody, der nur noch für eine kurze Zeitspanne, während des russisch-türkischen Krieges im J. 1829, welcher eine Lähmung des Schwarzen-Meer-Handels herbeiführte, sich wieder ein wenig aufrichtet. Schon in den 30-er Jahren aber sinkt er neuerdings infolge von Schikanen, die Rußland den österreichischen Kaufleuten, insbesondere den Juden gegenüber in Anwendung bringt. In den Jahren 1842—44 ist die Tendenz des Warenverkehrs, dank dem günstigen Absatze der vom Westen her kommenden Artikel, wieder eine steigende. In den Jahren 1845—48

tritt jedoch eine neuerliche Abnahme des Brodyer Handels ein, verursacht durch die Mißernte, die die westeuropäischen Länder in den Jahren 1846—7 heimsucht, durch die Handelskrise vom J. 1847 und die Revolution vom J. 1848. Erst vom Jahre 1849 angef. beginnt eine Besserung, dank dem Abschluß des Handelsvertrags zwischen Österreich und Rußland im J. 1847, den gesetzgeberischen Reformen des Revolutionsjahres in Österreich, namentlich aber infolge des Wachstums der industriellen Produktion und der Inflation in Österreich. Darum beginnt der Handel von Brody, der von 9·8 Mill. Guld. K. M. in den Jahren 1841—45 auf 9 Mill. Guld. K. M. in den Jahren 1846—50 gesunken war, von da ab wieder ständig zu steigen. Ein Umstand, der noch durch den Übergang vom Prohibitiv- zum Protektionssystem (in Rußland seit 1850, in Österreich aber seit 1851), ferner durch den Abschluß des Handelsvertrags zwischen Österreich und dem Deutschen Zollverein im J. 1853 begünstigt wird. Zur Zeit des Krimkrieges (1854—5) erreicht der Handel der Stadt Brody eine seit der Kontinentalsperre nicht dagewesene Höhe, mit dem Unterschiede aber, daß nun die Durchfuhr aus den westlichen Ländern nach Rußland vorherrschend ist. Aus alleden Gründen steigt der Handel der Stadt Brody in dieser Periode von 9 auf 15 Mill. Gulden K. M. Nach dem Pariser Friedensschluß vom J. 1856 wird er aber wieder kleiner, was insbesondere seit dem Ausbruch der Krise im J. 1857 fühlbar wird. Eine neue namhafte Belebung tritt während des österreichisch-italienischen Krieges ein, der eine Blokade der österreichischen Häfen und ein großes Wachsen der Nachfrage im Gefolge hatte. Daher steigt in den Jahren 1856—60 der Warenverkehr in Brody auf 17 Mill. Guld. W. W., was jedoch eher den russischen Kaufleuten zugute kommt. In den Jahren 1861—5 ist wiederum eine Verschlechterung der Konjunktur zu verzeichnen, durch den Sezessionskrieg in Amerika hervorgerufen, der einen Mangel an Baumwolle und eine Verteuerung dieses Artikels mit sich führte. Überdies trug auch der polnische Aufstand von 1863/64 zum Sinken der Absatzes vieler Artikel bei; namentlich verminderte sich der Absatz von Sensen, infolge der von Rußland sowohl als von Österreich geübten Beschränkungen und Verbote. Mit dem Jahre 1867 treten wieder normale politische Verhältnisse ein. Bald darauf erhält die Stadt Brody eine Eisenbahn, durch die sie mit dem Zentrum der Monarchie verbunden wird. Trotzdem ist anfänglich noch kein Steigen der Warenumsätze zu verzeichnen, weil die Konkurrenz der russischen Eisenbahnlinie Kiew-Podwołoczyska störend dazwischentritt; vielmehr sinkt sogar der Handel von Brody in jener Periode (1861—70) bis auf 13 Mill. Gulden W. W. herab.

Der günstige Einfluß der Eisenbahnlinie Brody-Lwów macht sich erst in dem Jahrzehnt 1871—80 bemerkbar, wozu sicherlich auch die von Rußland erbaute Eisenbahnlinie nach Radziwiłłów beitrug. Der Handel von Brody ist nun — trotz des Wiener Krachs von 1873, der den Ruin vieler bedeutender Brodyer Kaufleute herbeiführt — im steten Wachsen begriffen. Die Ein- und Ausfuhr sowohl, als auch die Durchfuhr nimmt merklich zu, insbesondere aber wird der Getreideexport nach Österreich und nach den von Mißernte heimgesuchten westeuropäischen Ländern lebhafter. Alles in allem steigt der Handel von Brody in dieser Periode auf 22 Mill. Gulden W. W. Er sinkt allerdings schon einige Jahre später (1876—80) wieder auf 20 Mill. Gulden herab, hauptsächlich infolge der Einführung der festen Zölle in Rußland (1877) und des russisch-türkischen Krieges im J. 1878. Trotzdem aber in den Jahren 1871—80 die Warenbewegung über Brody das höchste Niveau erreicht, nimmt der Anteil der Brodyer Kaufleute an den Umsätzen ab, weil Rußland seit 1873 die jüdischen Kaufleute auszuweisen anfängt. Übrigens gehen die Wirtschaftskreise beider Staaten bereits immer mehr zum direkten Warenaustausch über, und überdies wird die Warenbewegung in immer stärkerem Maße nach Podwołoczyska geleitet.

3. Einfuhr. In der Einfuhr über Brody spielten die russischen Rohstoffe die größte Rolle, unter denen Hilfsstoffe zur Fabrikation, dann auch Nahrungsmittel die erste Stelle einnehmen. Unter den Hilfsstoffen zur Fabrikation sind Webe- und Wirkstoffe, wie Schafwolle und Flachs, die bevorzugtesten Artikel. Namentlich Schafwolle bildet lange Zeit hindurch den Hauptartikel; besonders stark ist die Nachfrage danach von seiten der schlesischen und mährischen Tuchfabriken. Erst in den 60-er Jahren beginnt die Einfuhr dieses Artikels merklich zu sinken, was durch die Konkurrenz der australischen und der argentinischen Schafwolle, sowie durch die Abnahme der russischen Wollenproduktion nach der Bauernbefreiung in Rußland im J. 1861 zu erklären ist. Außer der Schafwolle weisen auch tierische Produkte, wie Felle und Häute, Wachs, Unschlitt, schließlich Federn, Haare und Borsten, starke Umsätze auf. Die russischen Produkte gingen hauptsächlich nach den westlichen Provinzen der Monarchie, wo sie in den dortigen Fabriken verarbeitet wurden; Galizien hatte keinen Bedarf daran, weil es selbst mehr als genug von diesen Artikeln produzierte. Der Handel mit russischen Rohstoffen ist in der zweiten Hälfe des XIX. Jahrh. im Sinken begriffen, was einerseits der Verdrängung dieser Produkte

durch andere Rohstoffe, — anstatt Wachs Stearin und Naphtha, anstatt Unschlitt Pflanzenöle —, anderseits der Konkurrenz der überseeischen, vor allem amerikanischer Produkte (Felle und Häute), insbesondere aber der Entwicklung des russischen Seehandels zuzuschreiben ist. Lediglich der Handel mit Federn, Haaren und Borsten ist in jener Zeit im Schwunge, was sogar zur Entwicklung eines besonderen Industriezweiges in Brody geführt hat, der sich mit der Verarbeitung dieser Produkte befaßte. Unter den Nahrungsmitteln nahm die Einfuhr von Garten- und Feldfrüchten, wie Getreide, Anis und Tabak, sodann die von Kolonialwaren (vor allem Tee), von Tieren (Schlacht- und Zugvieh, sowie Fische) die erste Stelle ein. Die Umsätze in Getreide waren natürlich nicht gleichmäßig, sondern wechselten mit den Ergebnissen der Ernten; besonders viel davon wurde in den Jahren der Mißernte, namentlich in dem Zeitraum 1871—5, eingeführt. Der Tee kam fast ausschließlich über Hamburg und Preußen, so daß der festländische Transit aus China über Rußland fast ohne Belang war.

Im Vergleich mit den Rohstoffen spielte der Handel mit Fabrikaten in Brody nur eine untergeordnete Rolle. Bis zur Mitte des XIX. Jahrh. wurde hier viel mit Leder, vor allen aber mit russischen Juchten gehandelt, einem hauptsächlich für den Bedarf der österreichischen Armee sehr gesuchten Artikel. Außerdem führten die Brodyer Kaufleute größere Mengen von Edelsteinen, Perlen und Korallen nach der Monarchie ein. Von den 60-er Jahren angef. beginnt auch der Umsatz in Webe- und Wirkwaren zu steigen, die nur zum geringen Teile ein Erzeugnis der Brodyer Industrie selbst vorstellen und meist aus der Rücksendung der ausgeführten österreichischen und deutschen Waren herrühren.

4. Ausfuhr. In der Ausfuhr der Monarchie über Brody überwiegen Fabrikate, die trotz der von Rußland geübten Einschränkungen dort einen günstigen Absatz finden: Die Bilanz der Monarchie ist daher in den meisten Jahren aktiv gewesen. Den größten Absatz fanden Webe- und Wirkwaren, namentlich die aus Mähren und Schlesien, tschechische Leinenwaren, ferner Baumwoll- und Seidenwaren aus den Wiener Fabriken. Außerdem wurde viel mit Kurz-, insbesondere Galanteriewaren gehandelt, mit steirischen und oberösterreichischen Sensen, mit musikalischen Instrumenten (besonders mit Klavieren), schließlich auch mit Lederwaren, insbesondere mit Handschuharbeiten, die aus Wien kamen. In den Jahren 1861—80 beginnt auch die Ausfuhr anderer Waren, wie von: Leinen- und Wollengarn, Papier, Holz- und Steinwaren,

eisernen Maschinen, Farbwaren, chemischen Hilfsstoffen und Produkten, Zündwaren, literarischen und Kunstgegenständen, endlich auch von raffiniertem Zucker. Dagegen spielte der Handel mit Rohstoffen nur eine geringe Rolle. Die Ausfuhr von Seide verliert seit der Mitte des XIX. Jahrh. an Bedeutung, weil nun die Seide aus den italienischen Provinzen auf dem Seewege nach Rußland gebracht wird. Auch Baumwolle findet nur in manchen Jahren einigen Absatz. Der Handel mit Getreide, Mehl, Schlachtvieh und Holz dient hauptsächlich zur Befriedigung des örtlichen Konsums von Brody selbst, wobei Holz auch in großen Mengen als Reimport nach Galizien gesendet wird. Nur selten, wenn in Rußland Mißernte war, wurde auch Getreide dorthin ausgeführt; sonst war dessen Ausfuhr stets kleiner als die Einfuhr. — Was Galizien im besonderen anbelangt, so konnte es mangels eigener Industrie aus der Ausfuhr der Monarchie über Brody nur wenig Nutzen ziehen.

5. Eintrittsdurchfuhr. Die Eintrittsdurchfuhr (Durchfuhr aus Rußland nach dem Westen) ist bereits gegen Ende der ersten Hälfte des XIX. Jahrh. gefallen. Sie war in den Jahren 1840—55 hauptsächlich nach Preußen, nach Triest und nach Süddeutschland gerichtet, ferner auch nach der Türkei, nach Kongreßpolen und (bis 1847) nach der Freistadt Krakau. Es waren dies vor allem russische Rohstoffe, die vorwiegend nach Preußen (Schafwolle, Felle und Häute, Rosshaar und Borsten), nach Triest und Süddeutschland (Juchten und Wachs), nach der Türkei (Tee und Wachs), endlich nach Kongreßpolen (Webe- und Wirkwaren, hauptsächlich aus Baumwolle und Wolle) ausgeführt wurden. Die russischen Produkte kamen meist aus Wołyń, Podolien und dem Kiewerlande, während Tee, sowie Webe- und Wirkwaren nur Abzweigungen der aus dem Westen kommenden Austrittsdurchfuhr vorstellten. Nach Vollendung des Baus der Eisenbahnlinie stieg zwar die Brodyer Eintrittsdurchfuhr infolge erhöhten Getreideabsatzes, sowie des Absatzes in Federn, Haaren und Borsten, doch erreicht sie ihre einstige Höhe nicht mehr. — Im allgemeinen wies die Eintrittsdurchfuhr, die bereits seit der Mitte des XIX. Jahrh. durch die Anknüpfung unmittelbarer Handelsbeziehungen zwischen Rußland und den westlichen Ländern gefallen war, niedrigere Umsätze auf als die Einfuhr.

6. Austrittsdurchfuhr. Was schließlich die Austrittsdurchfuhr (Durchfuhr aus den westlichen Ländern nach Rußland) anbetrifft, so hatte diese stets ein Übergewicht über die Ausfuhr, was den Gegnern des Brodyer Freihandelsprivilegs ein willkommenes Argument bot, daß der Zollausschluß den ausländischen Handel auf Kosten des

einheimischen begünstige. In diese Kategorie fallen hauptsächlich die aus den deutschen Ländern, vor allem aus Preußen, Sachsen und Süddeutschland, sowie (bis 1847) aus der freien Stadt Krakau kommenden Waren. Den Hauptartikel der Austrittsdurchfuhr bildeten Fabrikate, worunter die Webe- und Wirkwaren (u. zw. Baumwoll-, Woll-, Leinen- und Seidenwaren, sowie Kleidungen und Putzwaren) größtenteils über Preußen kamen. (Freilich waren alle diese Waren bis in die 50-er Jahre des XIX. Jahrh. zumeist englischen Ursprungs.). Die zweite Stelle nahmen die vorwiegend aus Deutschland stammenden Kurzwaren ein, u. zw. Fabrikate aus Edelmetallen und Galanteriewaren. Von anderen Artikeln der Austrittsdurchfuhr sind hier noch raffinierter Zucker, gesalzene Fische, Eisen- und Holzwaren, eiserne Maschinen, Arzneistoffe, sowie gefärbtes und weißes Baumwollgarn zu nennen, was alles größtenteils durch Preußen ging. Außerdem entwickelt sich in den Jahren 1856—80 noch die Austrittsdurchfuhr solcher Waren, wie Wollengarn, Glas-, Holz- und Metallwaren, Instrumente, chemische Hilfsstoffe, chemische Produkte und Farbwaren, literarische und Kunstgegenstände. Von den Rohstoffen sind hier aus Preußen eingeführte Felle und Häute zu verzeichnen. Sonst werden noch Farbstoffe (Indigo, Koschenille), ferner Kolonialwaren (Tee, Kaffee und Gewürze) durchgeführt, die zwar unmittelbar aus Deutschland kommen, jedoch allesamt überseeischer Provenienz sind. — Im allgemeinen waren wegen russischer Einfuhrverbote und hoher Zollsätze, sowie infolge der Anknüpfung unmittelbarer Handelsbeziehungen zwischen Deutschland und Rußland, die Fortschritte der Austrittsdurchfuhr über Brody nicht so groß, wie die des unmittelbaren Handels zwischen den beiden beteiligten Ländern.

Das Freihandelsprivileg bot der Stadt Brody die Möglichkeit, große Warenumsätze zu konzentrieren und so die Rolle eines wichtigen Handelszentrums zu spielen an der Grenze zweier Staaten und zweier Wirtschaftskulturen, wo ein reger Austausch der östlichen Produkte gegen die Fabrikate des Westens vor sich ging. Mit dem Überhandnehmen des russischen Prohibitionismus aber, und sodann des Protektionismus, sowie mit der Änderung der Handelsstraßen, verringert sich immer mehr die Rolle dieser Stadt, und der Zollausschluß bietet der Monarchie immer kleinere Vorteile. Sobald aber im XIX. Jahrh. an Stelle der Zollausschlüsse die Entwicklung der Seeschiffahrt und die Vertragspolitik die vornehmsten Mittel der Förderung des Außenhandels werden, ist damit auch das Schicksal der Freihandelsstadt als eines Überbleibsels aus der Zeit des Merkantilismus entschieden.

SPIS SKRÓTÓW.

AFM = Archiv des Bundesministeriums für Finanzen (zob. s. 24).
AP = Archiwum Państwowe we Lwowie (zob. s. 22).
Ausweise = Ausweise über den Handel von Oesterreich.
Ber. = Bericht der Handels- u. Gewerbekammer in Brody.
HKA = Hofkammer - Archiv.
HM = Staatsarchiv des Innern und der Justiz II, Handelsministerium.
MR = Akten des Ministerrats.
MR/HP = Akten des Ministerrats, dział „Handelspolitische".
PGH = wiadomości z Petersburskiej Gazety Handlowej (zob. s. 21).
St. R. = Akten des Staatsrats.
Tafeln = Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie.

Skróty używane w tablicach statystycznych.

q = cetnar metryczny (Meterzentner).
hl = hektolitr (Hektoliter).
m^3 = metr sześcienny (Kubikmeter).
s = sztuka (Stück).
1000 fl. = wartość w tysiącach florenów monety konwencyjnej dla towarów podlegających cłu wartościowemu.
— = obrót wynosi 0, względnie poniżej $^1/_2$ q lub poniżej 500 guld.
... = obrót jest niewiadomy.

MAPA WOLNEGO OKRĘGU CELNEGO BRODZKIEGO.

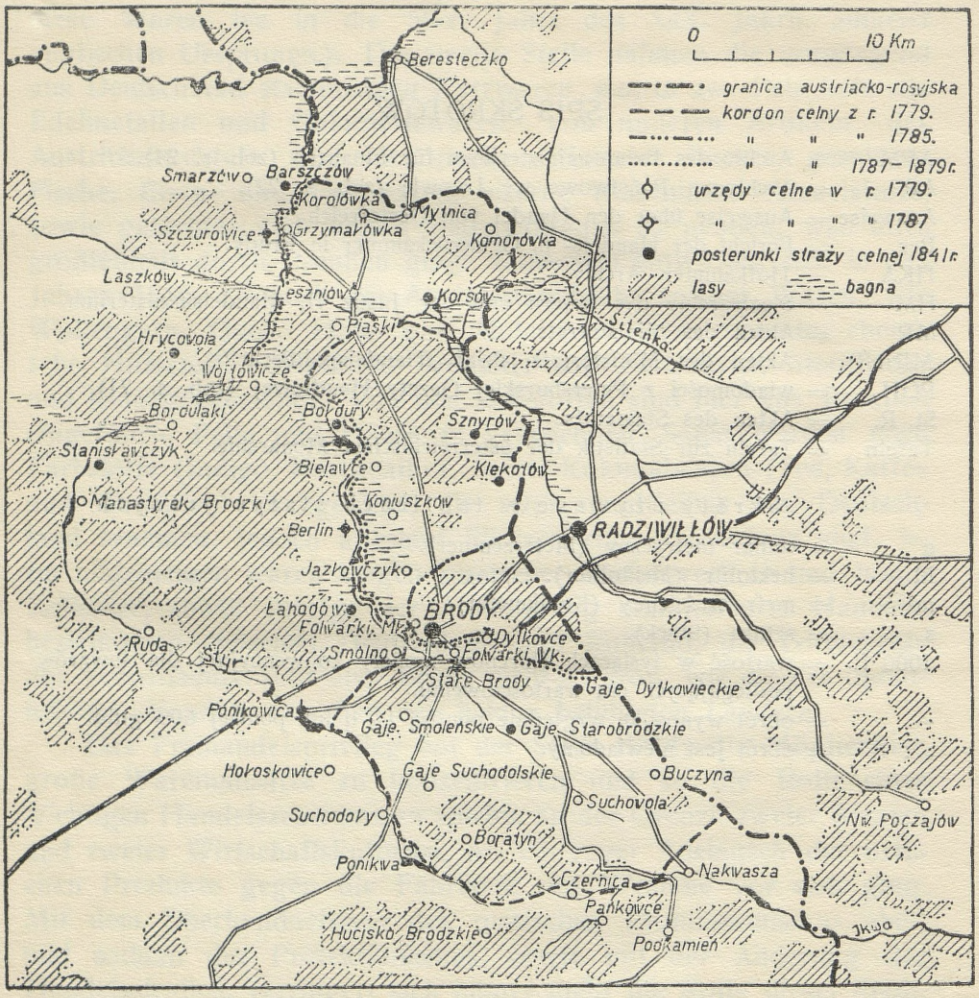

SPIS RZECZY — *INHALTSVERZEICHNIS.*

Str.

WSTĘP . . . . . 1—32

1. Stan dotychczasowych badań 1.
2. Źródła polityczno-administracyjne 5.
3. Źródła do statystyki handlu zagranicznego 10.
4. Bibljografja.
   A. Zbiory archiwalne i rękopiśmienne 22.
   B. Materjały drukowane 24.

CZĘŚĆ I.

PRZYWILEJ WOLNOHANDLOWY MIASTA BRODÓW.

1. Metoda pracy . . . . . 32—35
2. Polityka handlowa monarchji . . . . . 35—44
   A. Od 1773—1848 35.
   B. Od 1848—1880 38.
3. Stosunki handlowe austrjacko-rosyjskie . . . 45—56
   A. Od 1773—1850 45.
   B. Od 1850—1880 53.
4. Ustanowienie przywileju brodzkiego . . . . . 56—66
   A. Rozporządzenie Pergena z r. 1773 56.
   B. Przywilej wolnohandlowy z r. 1779 59.
   C. Nowelizacja przywileju wolnohandlowego w r. 1787 63.
5. Istota przywileju . . . . . 66—73
   A. Rozmiary wyłączenia celnego 66.
   B. Ogólne warunki handlu 68.
   C. Udogodnienia specjalne 70.
6. Walki o przywilej brodzki do 1848 r. . . . . 74—94
   A. Nieuwzględnione skargi na przywilej w lacah 1784—1802 74.
   B. Wpływ rokowań handlowych z Rosją na stanowisko władz w latach 1825—1834 78.
   C. Krytyczne nastawienie władz w latach 1837—1842 85.
7. Walki o przywilej brodzki po r. 1848 . . . . . 94—120
   A. Zmiana stanowiska rządu na niekorzyść przywileju 1853—1862 94.
   B. Akcja czynników krajowych za zniesieniem przywileju w latach 1862—1872 101.
   C. Ostatni etap walki o przywilej i jego zniesienie (lata 1874—1879) 108.
8. Rzut oka na stosunki społeczne i gospodarcze w Brodach . . . . . 121—160
   A. Ludność miasta Brodów 121.

B. Interesy kupców brodzkich 134.
C. Interesy innych grup ludności brodzkiej 144.
D. Interesy okolicznych miejscowości wyłączonych 149.
E. Interesy monarchji i Galicji 155.

CZĘŚĆ II.

HANDEL TOWAROWY PRZEZ GŁÓWNY URZĄD CELNY W BRODACH 1773—1880.

1. Metoda pracy . . . . . 161—167
2. Ogólne rozmiary handlu Brodów . . . . . 167—199
A. Handel w okresie rozbiorów Polski 1772—1795 167.
B. Pierwsze skutki sąsiedztwa z Rosją 1796—1801 174.
C. Handel w dobie blokady kontynentalnej 1806—1812 175.
D. Wpływ rosyjskiego systemu prohibicyjnego na obniżenie się obrotów 1813—1850 179.
E. Obroty po przejściu do systemu protekcyjnego 1851—1870 190.
F. Wpływ linji kolejowej na handel Brodów 1871—1880 195.
3. Przywóz . . . . . 199—230
A. Ogólny przebieg obrotu 199.
B. Obrót surowcami 203.
C. Przywóz wyrobów gotowych 225.
4. Wywóz . . . . . 230—249
A. Ogólny przebieg obrotu 230.
B. Obrót wyrobami gotowemi 233.
C. Obrót surowcami 244.
5. Przewóz wchodowy . . . . . 249—267
A. Ogólny przebieg obrotu 249.
B. Obrót surowcami 253.
C. Obrót wyrobami 260.
D. Granice wyjścia z obszaru celnego monarchji 262.
6. Przewóz wychodowy . . . . . 267—289
A. Ogólny przebieg obrotu 267.
B. Obrót wyrobami 270.
C. Obrót surowcami 277.
D. Ważniejsze granice wejścia do obszaru celnego monarchji 282.
7. Korzyści monarchji i Galicji z handlu Brodów 289—291

TABLICE STATYSTYCZNE.

Handel zagraniczny monarchji austrjacko-węgierskiej przez Brody — *Der auswärtige Handel der österreichisch-ungarischen Monarchie über Brody.*

Ogólny przegląd — *Allgemeine Übersicht.*

1. Ilość w ogólności i dla kierunków handlu — *Menge im Allgemeinen und nach den Handelsrichtungen* 294
2. Wartość i dochód celny w ogólności i dla kierunków handlu — *Wert und Zollertrag im Allgemeinen und nach den Handelsrichtungen.* 296

3. Przewóz według granic wyjścia i wejścia. Wartość — *Durchfuhr nach den Austritts- u. Eintritts-Grenzen. Wert* 297

Przywóz — *Einfuhr.*

4. Ilość dla klas towarów — *Menge nach den Zolltarifsklassen* . . . 298
5. Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen* 302

Wywóz — *Ausfuhr.*

6. Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen.* . 306
7. Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen* 310

Przewóz — *Durchfuhr.*

8. Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen* . . 314
9. Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen* 318

Wartość handlu zagranicznego przez Brody — *Wert des auswärtigen Handels über Brody.*

10. Wartość dla klas towarowych — *Wert nach den Zolltarifsklassen* . . 324
11. Wartość dla ważniejszych towarów — *Wert nach den wichtigeren Warengattungen* 326

Ruch towarowy między Brodami a Rosją — *Warenverkehr zwischen Brody und Russland.*

12. Ilość w ogólności i dla kierunków handlu — *Menge im Allgemeinen u. nach den Handelsrichtungen* 330
13. Ilość dla klas towarowych — *Menge nach den Zolltarifsklassen* . . 331
14. Ilość dla ważniejszych towarów — *Menge nach den wichtigeren Warengattungen* 334

Wykazy handlu zagranicznego Rosji przez Radziwiłłów — *Ausweise über den auswärtigen Handel Russlands über Radziwiłłów.*

1—1 a. Ogólny przegląd — *Allgemeine Übersicht* 338
2. Przywóz. Ilość i wartość dla ważniejszych towarów — *Einfuhr. Menge und Wert nach den wichtigeren Warengattungen* 339
3. Wywóz. Ilość i wartość dla ważniejszych towarów — *Ausfuhr. Menge und Wert nach den wichtigeren Warengattungen* 341
4. Tranzyt na linji Odessa—Radziwiłłów — *Transitverkehr auf der Linie Odessa—Radziwiłłów* 344
5. Wykaz towarów skonfiskowanych w Radziwiłłowie — *Ausweis über die beschlagnahmten Waren in Radziwiłłów* 344

Zusammenfassung . . . . . 345—358
Spis skrótów 359
Mapa wolnego okręgu celnego brodzkiego 360
Spis rzeczy . . . . . 361—363
Errata 364

ERRATA

str.	wiersz		jest	ma być
10	od dołu	1	Kazimierza	Karola Józefa
19	od góry	19	grup	wartości
23	od góry	19	Kazimierza	Karola Józefa
27	od góry	10	Ka... Wa...	Wachtel Kalikst (kryptonim: Ka... Wa...)
87	ods. 33	2	7	8
121	od góry	9	7	8
132	ods. 18 od dołu	5	Volksschule	Volksküche
150	od góry	15	szanowana	szacowana
154	ods. 75	2	Tabl. 3 E	Wykaz 5
178	ods. 57	4	koszenika	koszenila
182	od dołu	4	1,7	1,5
182	od dołu	4	czynny	bierny
183	od góry	10	nadal	już
193	od dołu	1	wzrasta	wynosi nadal
194	ods. 98	2	5,873, wywóz 25,546, przewóz 7,305	9.914, wywóz 28,737, przewóz 6,742
217	od góry	12	15.000	8.000
294	rok 1871		402.371	410.684
294	rok 1879		201.420	185.508
295	rok 1871		305.828	314.141
295	rok 1879		77.204	61.292

Biblioteka Główna
Akademii Sztuki Wojennej
1296/2
12-001296-000-0